Léta do pole okovaná

1914 1915 1916 1917 1918

revoluce ve válce, společnost v revoluci

VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV PRAHA

LÉTA DO POLE OKOVANÁ 1914–1918

Svazek IV.

1917 – revoluce ve válce, společnost v revoluci

Petr Matějček, Tomáš Kykal a kolektiv

Praha 2025

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR
Matějček, Petr
Léta do pole okovaná 1914–1918. Svazek IV.,
1917 – revoluce ve válce, společnost v revoluci / Petr Matějček, Tomáš Kykal a kolektiv.
– Praha : Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ Praha, 2025. – 403 stran
Částečně anglický a německý text, anglické a německé resumé
ISBN 978-80-7278-913-9
(brožováno)

94(100)"1914/1918" * 355.48(100)"1914/1918" * 355:316.3 * 94(100) * 355.4(091) * 94(4) * (048.8:082)
– 1914–1918
– 1917
– první světová válka (1914–1918)
– válka a společnost – Evropa – 1914–1918
– světové dějiny – 1914–1918
– vojenské dějiny – Evropa – 1914–1918
– Evropa – dějiny – 1914–1918
– kolektivní monografie

94(4) – Dějiny Evropy [8]

© Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ Praha, 2025
ISBN 978-80-7278-913-9

ÚVOD

Vleklý konflikt, který si bez rozdílu bojujících stran postupně podmanil všechny zúčastněné státy i jejich obyvatele, už mezitím stačil narušit a přestavět společenské instituce a struktury. V roce 1917 však míra válečného vyčerpání nejenže dosáhla hranic únosnosti, ale v řadě případů tyto limity přesáhla. Lidé v zázemí i vojáci na frontě v zoufalé snaze porazit válku poprvé masově vykročili mimo konvence do nevyzpytatelného a neznámého prostředí revoluce. Tak se stalo v Rusku, kde dvojí převrat sice vyvedl zemi ze světové války, ale za cenu rozvratu a pozdější agónie války občanské. Ne všude však revolta proti válce zpochybňovala válku samu a její cíle, nýbrž se obracela proti způsobům jejího vedení, jako ve Francii, kde vojenské vzpoury málem zlomily bojeschopnost jejích armád. Převratný válečný rok 1917 přivedl do boje USA a vyvedl z něj Rusko. Nechybělo mnoho, aby tábor Dohody na podzim opustila Itálie, jíž otřásl debakl u Caporetta. Vojensko-technické inovace ruku v ruce s novými metodami boje usilovaly o zvrat situace na frontách a nových dimenzí nabral i zápas „o srdce a mysli" obyvatel válčících států. Ten zasahoval na místě nejzranitelnějším, když napadal vůli, odhodlání, loajalitu.

Předkládaná (v pořadí již čtvrtá) publikace přináší čtenáři příspěvky vycházející z referátů přednesených na stejnojmenné konferenci, jež se konala na půdě Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky ve dnech 19. – 20. září 2017. Jejich prostřednictvím se pokouší načrtnout přinejmenším alespoň některé složité kompozice válečného roku 1917. Jejím vydáním splácí redakce velký dluh, který se táhl od konce konference až dodnes a upřímně se omlouvá všem autorům a autorkám, že publikování jejich studií a statí trvalo tak dlouhý čas. Je proto třeba zdůraznit, že příspěvky odrážejí stav bádání v roce 2017. Stále však – zejména svým širokým tematickým záběrem – představují hodnotný přínos pro studium problematiky první světové války.

Stejně jako u předchozích svazků i nyní byly redakcí provedeny rozsáhlé úpravy ve formě sjednocování poznámkového aparátu, sjednocení citací archivních fondů dle aktuální nomenklatury jednotlivých institucí a vytváření jmenného rejstříku, do nějž byla zahrnuta i jména původců v citacích použitých zdrojů. Při jeho tvorbě jsme opět respektovali tvary jmen užívané mezinárodní autoritní bází VIAF 1. Nečekaná výzva však před námi vyvstala při tvorbě rejstříkových položek u lidí původem z Ukrajiny a Ruska, jejichž formy se vlivem přepisu z azbuky do českého, anglického a německého jazyka lišily. Pro jejich ujednocení jsme použili verze obsažené v Elektronickém katalogu Slovanské knihovny Národní knihovny České republiky. Závěrem bychom jakožto editoři chtěli poděkovat všem, kteří se na tvorbě této publikace podíleli, zejména pak Radce Novobilské za důkladné prověření poznámkového aparátu, Jiřímu Ohlídalovi za lektoraci českých a německých textů, Michalu Cápovi za lektoraci textů anglických a všem potenciálním čtenářům za trpělivost.

Petr Matějček a Tomáš Kykal

Introduction

The drawn-out conflict, which without making any difference among the belligerent parties gradually dominated all the participating states and their inhabitants, succeeded in the meantime in disrupting and re-structuring of the social structures and institutions. In 1917, the degree of war exhaustion not only reached the limits of bearability, but in many cases went well beyond them. In desperate effort to defeat the war, people in hinterland as well as soldiers in the front line stepped en masse outside of the conventions for the first time, into the unpredictable and unknown realm of the revolution. That is what happened in Russia, where on one hand the double revolt took the country out of the world war, but at the cost of collaps and the following agony of a civil war. Not everywhere did the revolt against the war question the war itself and its goals; instead, it turned against the ways of its conduct, like in France, where the military mutinies almost destroyed the military readiness of her armies. The revolutionary year 1917 brought the USA into the battle, and took Russia out of it. Italy nearly left the camp of the Entente in autumn, shattered by the debacle at Caporetto. The military-technical innovations hand in hand with new combat methods were supposed to cause turnaround in the front lines and the struggle for "hearts and minds" of the population of belligerent countries acquired new dimensions as well. This struggle hit the most vulnerable spot attacking the will, determination, loyalty.

The present (fourth) publication compiles contributions based on papers presented at the conference of the same name, held at the Chamber of Deputies of the Parliament of the Czech Republic on 19 and 20 September 2017. Through them, it attempts to outline at least some of the complex Compositions of the war year 1917. With the publication, the editors repay a great debt that has lasted from the end of the conference to the present day, and they sincerely apologize to all the authors for the fact that it has taken so long to publish their studies and papers. Therefore, it must be emphasized that the papers reflect the state of research in 2017. However, given their broad thematic scope, they still represent a valuable contribution to the study of the First World War.

As in previous volumes, the editors have made extensive changes in the form of unifying the annotations, unifying the citations of archival funds according to the current nomenclature of individual institutions, and creating a name index, which also includes the names of the authors the sources used in the citations. When creating it, we have respected the forms of names used by the international authority base VIAF 1. However, an unexpected challenge arose when creating the index entries for persons of Ukrainian and Russian origin, whose forms differed due to the transcription from Cyrillic into Czech, English and German. To unify them, we used the versions contained in the Electronic Catalogue of the Slavic Library of the National Library of the Czech Republic. Finally, as editors, we would like to thank all those who contributed to the production of this publication, especially Radka Novobilská for thoroughly checking the annotations, Jiří Ohlídal for proofreading the Czech and German texts, Michal Cápa for proofreading the English texts, and all potential readers for their patience.

Petr Matějček a Tomáš Kykal

Panel 1

The American Preparedness Movement in World War I

MANUEL FRANZ

On April 6, 1917, the United States entered World War I. America's vast military and industrial potential eventually tipped the balance of the conflict in favor of the Allies and established the United States as a major world power. At the beginning of the Great War, however, America had not yet been the formidable military force it became at its end. In 1914, the United States' arsenal paled in comparison to the mighty war machines of the European powers. What chance did the U.S. Army, a force of some 100,000 regular soldiers, stand against the Old World's armies of millions? How should the undermanned U.S. Navy fight off foreign invaders and prevent them from reaching the homeland's shores? And how would America's increasingly diverse population respond to the challenges posed by war-time mobilization?

Augustus P. Gardner, ca. 1914

After the outbreak of the "European War" – a term commonly used for the conflict during the phase of U.S. neutrality – many Americans worried that their country might be drawn into the bloodshed. No matter if perceived as a desirable outcome or a serious predicament, most agreed that the United States was not ready for combat. One of the first public figures to criticize the nation's military weakness was Augustus P. Gardner, a Republican representative from Massachusetts and son-in-law of influential GOP Senator Henry Cabot Lodge. "*The time has come for us to rub our eyes and look about us*," the congressman emphatically declared on the floor of the House of Representatives in late 1914. Americans needed to awake from their "*awful lethargy and grapple"* [with the – M. F.] "*question on which our nation's safety depends*."[1] The United States, the Congressman exclaimed, was "*totally and absolutely unprepared for war*."[2]

[1] *Says U.S. is Asleep to Military Peril. Gardner Pushes Fight for an Investigation of the Nation's Unpreparedness for War*. The New York Times 1914, No. 17. 10. 1914, p. 6.

[2] New York State Library (Albany, NY), Manuscript and Special Collection, Lydecker Family Papers, Charles E. Lydecker Papers, box 14, folder 1, Speech of Hon. Augustus P. Gardner of Massachusetts in the House of Representatives (10. 12. 1914).

Gardner's warnings only marked the beginning of what would become a nationwide campaign to strengthen national security.

Despite President Woodrow Wilson's intent to keep America out of the European War, a growing number of voices were heard criticizing the nation's military shortcomings. These concerns gave rise to the formation of the so-called preparedness – or defense – movement. Its proponents advocated a large-scale buildup of the U.S. Army and Navy as well as regulatory measures to coordinate the armament industry. The movement's signature issue, however, was universal military training – a controversial concept of peacetime conscription that would have broken with America's deep-seated tradition of keeping a small professional army.[3]

Theodore Roosevelt and Leonard Wood, ca. 1910

Most prominent among the movement's proponents was Theodore Roosevelt. A veteran of the Spanish-American War, the former Republican president (1901–1909) was pleased by the campaign's martial spirit. Indeed, the defense cause provided him with a welcome opportunity to make a political comeback and attack his Democratic successor Wilson. Ever since he had published a series of New York Times articles advocating preparedness in the fall of 1914,[4] Roosevelt ranked as the movement's standard-bearer. Lesser-known, but equally important to the cause was Major General Leonard Wood, a former Army Chief of Staff, a respected military reformer, and an early[5] defense advocate who had encouraged preparedness even before the outbreak of the European War.[6]

Overall, the defense movement can be subdivided into a "governmental" and a "civilian" branch. Roosevelt and Wood were typical exponents of the governmental branch, which comprised preparedness-minded politicians, department

[3] For an overview of the contemporary debate and proposed concepts on universal military training, see Chase C. MOONEY – Martha E. LAYMAN, *Some Phases of the Compulsory Military Training Movement 1914–1920*. The Mississippi Valley Historical Review 1952, Vol. 38, No. 4, pp. 633–656.

[4] *Col. Theodore Roosevelt Writes on What America Should Learn from the War*, 9 articles. The New York Times (published between 27. 9. and 29. 11. 1914).

[5] Wood sponsored the establishment of voluntary military training camps for young men as early as 1913; John G. CLIFFORD, *The Citizen Soldiers. The Plattsburg Training Camp Movement, 1913–1920*. The University Press of Kentucky, Lexington 2015, pp. 1–29.

[6] For more information on the relationship between Roosevelt and Wood, see John S. D. EISENHOWER, *Teddy Roosevelt & Leonard Wood. Partners in Command.* University of Missouri Press, Columbia 2014.

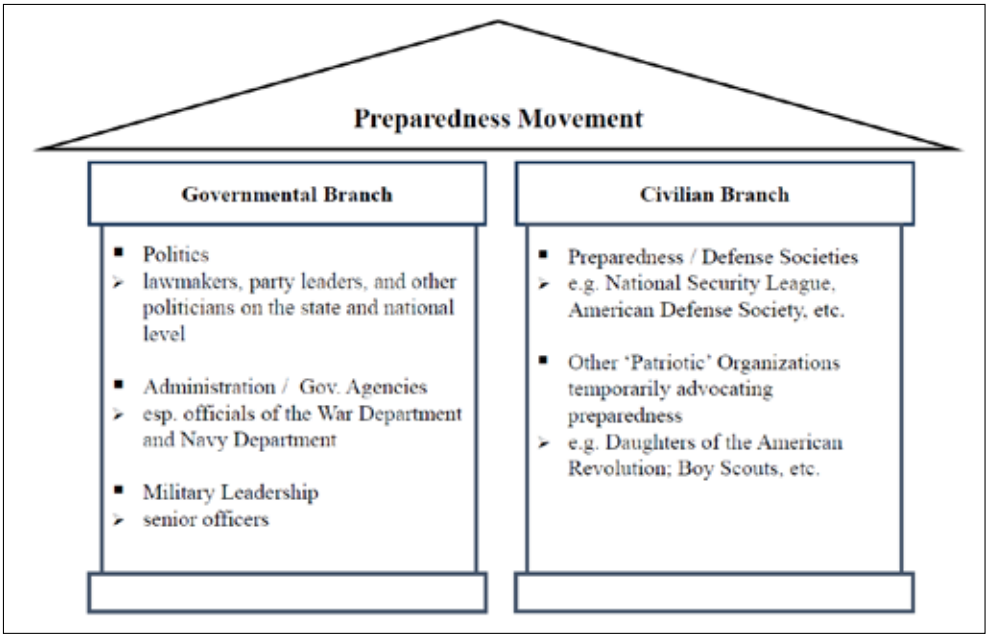

The Two Pillars of the American Preparedness Movement

officials, and military personnel. While partisans like Roosevelt were free to advocate defense policies not in line with the Wilson Administration's agenda, officers and government officials were not. Military reformers on the executive level had to work discreetly to further their cause, cautiously moving the U.S. government towards strengthening the armed forces. Civilian organizations advocating preparedness, on the other hand, did not fall under such restrictions. While older 'patriotic' associations such as the Daughters of the American Revolution simply incorporated preparedness in their agenda, there were also a number of newly established organizations exclusively dedicated to the cause. Most prominent among these so-called defense societies was the National Security League, which, at one time, claimed to have as many as 150,000 members.[7] Determined to "*educat*[e] *our people in the necessities of preparedness*,"[8] these associations distributed pamphlets, issued press releases, and hosted information events. Thus, civilian defense societies became the most visible manifestation of the American preparedness movement.

Until 1917, defense advocates fought an uphill battle for preparedness. While the cause gradually advanced among the American people, anti-military sentiment was still strong in large parts of U.S. society. Certainly, the movement managed to gather considerable support among the upper and upper-middle class, especially in the urban Northeast. However, both the working class and the rural population – most notable in the Midwest – remained skeptical of armament measures. Not anticipating a direct threat of war, many ordinary Americans

---

[7] *Annual Report of the President of the National Security League (May 8, 1918)*. National Security League, New York 1918, p. 2.

[8] *Henry A. Wise Wood to Woodrow Wilson, 17. 6. 1915*. Letter printed in *Work of the Conference Committee on National Preparedness*. Conference Committee on National Preparedness, New York 1918, p. 7.

did not want to waste taxpayer money on some elitist figment. Anti-preparedness forces, such as the Woman's Peace Party, went so far as to accuse the movement of militarism and warmongering.[9] Due to the movement's heterogeneous character, assessing the accuracy of these allegations is no easy task. Indeed, some of its leaders – Roosevelt most eminent among them – had a pro-Allied bias and seemed eager to enter the fight against Germany. The majority of preparedness proponents, however, thought in defensive terms. The movement wanted the United States to be prepared should war be inevitable, but its leaders never settled on an interventionist platform. Beyond all the warnings of foreign dangers, preparedness enthusiasts' primary concerns were domestic. Ideologically, the defense cause was rooted in Jacksonian isolationism.[10] Before 1917, preparedness meant increased armament appropriations and universal military training, but not necessarily war. After all, these demands were controversial enough.

Wilson Campaign Button, 1916

The divisive character of the defense controversy was also reflected in the White House. Woodrow Wilson's position on preparedness was, at best, ambiguous. Initially, the President opposed a military buildup. After all, he wanted to mediate between the European belligerents, not militarize American society. Besides, parts of the Republican Party had seized the preparedness issue to portray the Democratic President as weak on national security. After the sinking of the *Lusitania* in May 1915, however, Wilson hesitantly warmed up to armament measures. Given the worsening relations with Germany and the growing public pressure, he reconsidered his position and advocated what may be called 'preparedness light' – a program that provided for a modest arms buildup, but never embraced the movement's more ambitious visions such as universal military training. Ultimately, Wilson remained a difficult Commander-in-Chief for preparedness leaders to work with.[11]

Congress proved to be an even higher hurdle in the movement's endeavor. Dominated by lawmakers representing rural constituents, the Senate and, even more so, the House of Representatives, was not eager to support the defense cause. Realizing that the government would not simply succumb to their demands, preparedness proponents intensified their

---

[9] John P. FINNEGAN, *Against the Specter of a Dragon. The Campaign for American Military Preparedness*. Greenwood Press, Westport – London 1974, pp. 92, 121–138. For an overview of the broader anti-war movement in World War I, see Michael KAZIN, *War Against War. The American Fight for Peace, 1914–1918*. Simon & Schuster, New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi 2017.

[10] Various historiographic interpretations on the ideological roots of preparedness are discussed in Ross A. KENNEDY, *Preparedness*. In: A Companion to Woodrow Wilson. (Ed.) Ross A. KENNEDY. Wiley-Blackwell, Malden – Oxford – Chichester 2013, pp. 270–285. For an overview of the Jacksonian school of thought in American foreign policy, see Walter R. MEAD, *The Jacksonian Tradition and American Foreign Policy*. The National Interest 2000, No. 58, pp. 5–29.

[11] Ibid.

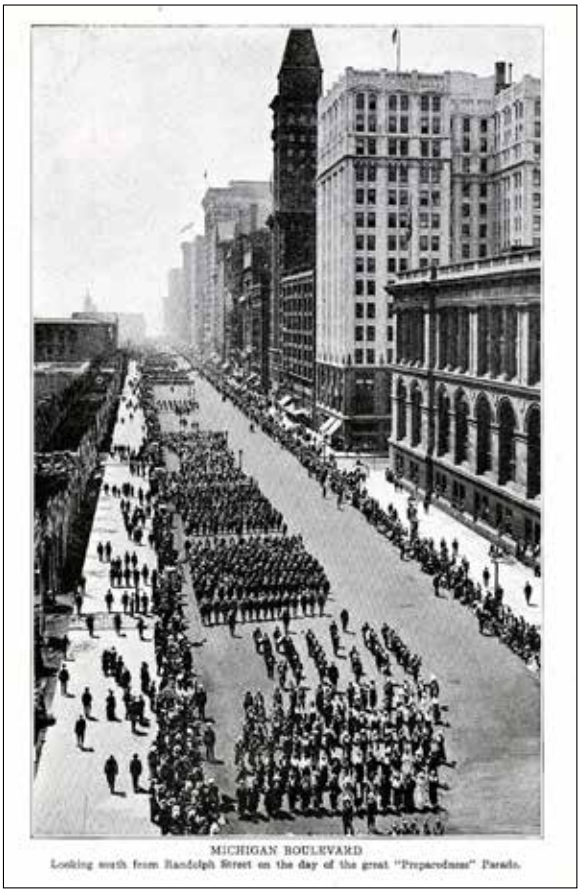

Preparedness Parade in Chicago, June 10, 1916

campaign. In order to raise public pressure, defense societies organized preparedness parades in over a dozen major cities – mass events that attracted tens of thousands of marchers.[12] When plans for a new army bill were debated in Washington, the defense controversy reached its climax. After a long and heated debate, the Administration and both houses of Congress settled on the National Defense Act – a compromise bill enacted on June 3, 1916, that provided for a federally regulated National Guard, armament measures, and a modest expansion of the Army, but did not introduce universal military training.[13]

The rejection of its main demand antagonized the movement and increasingly mobilized its supporters. In January 1917, defense societies hosted a national convention on preparedness in Washington, D.C. This "*Congress of Constructive Patriotism*" brought together various civilian associations active in the campaign. Overall, more than 2000 delegates, representing not only civilian organizations associated with the defense cause, but also governors, mayors, colleges, commercial bodies, bar associations, and women's clubs, were accredited at the congress. Popular speakers such as former Secretary of War Elihu Root criticized the "lethargy"[14] to which, he felt, Americans had succumbed. A message from Theodore Roosevelt was read, labeling the National Defense Act as *"as foolish and unpatriotic a bit of flintlock legislation as was ever put on the statute book."* He made clear that, in matters of preparedness, "*there is no middle course*."[15] The convention made national headlines and

[12] *The National Security League. Before the War, During the War, After the War*. New York 1918, p. 4.

[13] For more information on the debate concerning the 1916 National Defense Act, see J. P. FINNEGAN, *Against the Specter*, pp. 139–157. American pre-war military legislation was completed by the Naval Act, enacted on August 29, 1916, which set the United States on a path to build the world's largest navy. Unsurprisingly, preparedness proponents were far less critical of this bill.

[14] *Proceedings of the Congress of Constructive Patriotism Held Under the Auspices of the National Security League*. [National Security League], New York 1917, p. 23.

[15] Ibid., pp. 172–73.

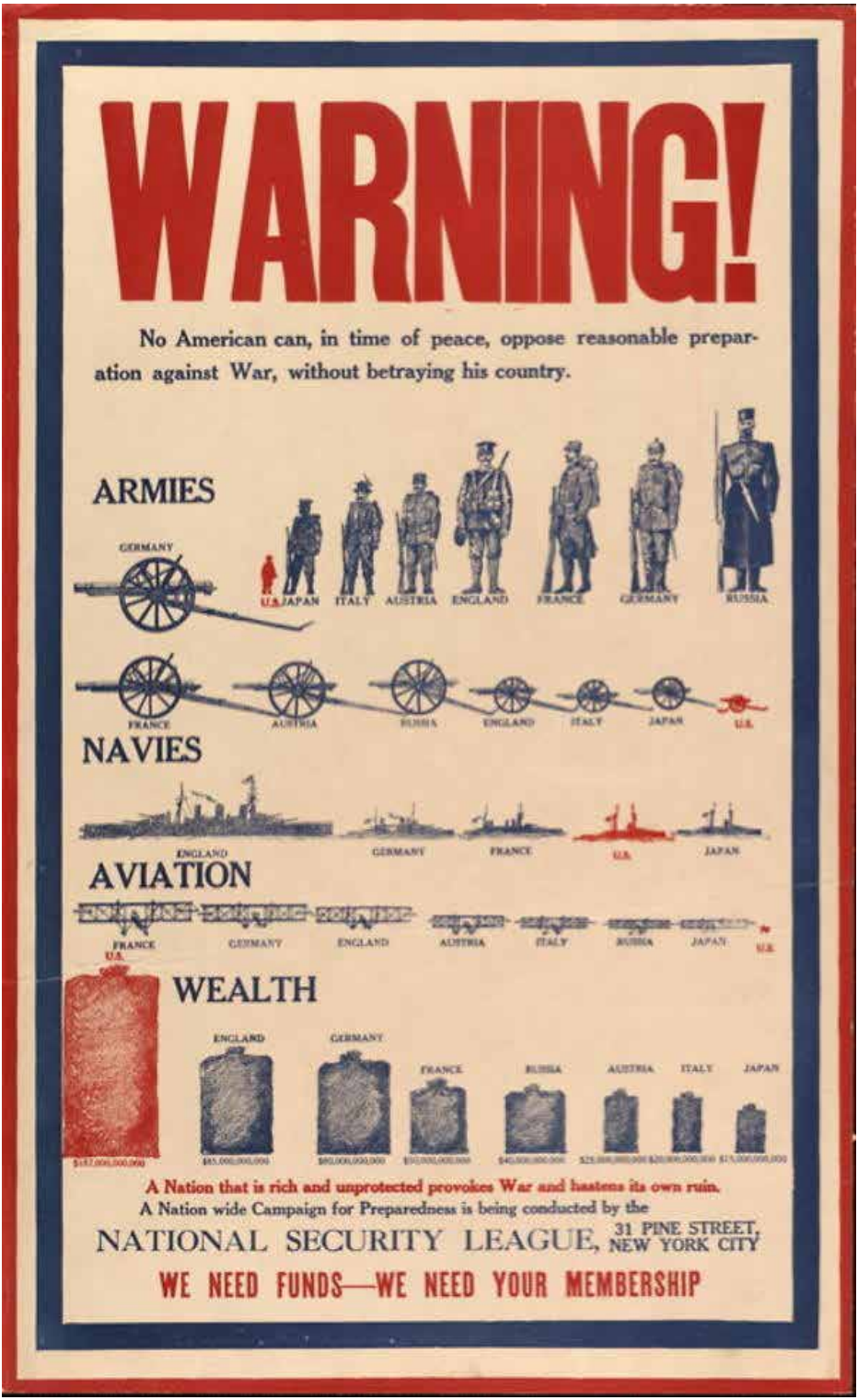

Preparedness Poster issued by the National Security League, ca. 1916

impressively demonstrated that preparedness had grown into a mass movement to be reckoned with.

When the United States entered the war in April 1917, the defense campaign underwent a major transformation. Given the necessities of warfare, most of its proposals for a military buildup were no longer controversial. In May, Congress also established a wartime draft, making the demand for a permanent system of universal military training less of a priority. Many military reformers in government positions preferred to actively coordinate America's war efforts rather than further debate abstract ideas of preparedness. Even the movement's most prominent champions turned their attention from propaganda to warfare. Theodore Roosevelt made plans for mustering a volunteer division, aiming to lead them into battle against the Germans – a request President Wilson would eventually deny. Leonard Wood, on the other hand, received an official assignment from the War Department and was busy training raw recruits.[16] However, only the governmental branch of the movement considered its mission essentially accomplished. Civilian preparedness proponents, on the other hand, saw no reason to abandon their cause only because the United States had entered the war and was taking steps to enhance its armed forces. Defense societies vowed to carry on and even intensified their campaign in order to achieve comprehensive preparedness.

With the United States finally mobilizing its military potential, preparedness enthusiasts began to highlight a more holistic vision for defense. While non-military facets of preparedness had always been latent themes of their campaign, issues like patriotism and civic virtue assumed center stage after America's entry into the war. Thus, national unity became the new leitmotif of a campaign whose emphasis shifted from foreign threats to domestic dangers. Defense societies now aimed to arouse "*an American morale to insure universal support of the Government in the vigorous* […] *prosecution of the war*."[17] They intensified their educational work, sending speakers to schools and colleges to lecture students on their civic duties. In the context of warning against enemy propaganda in the classroom, one preparedness organization promised "*to stamp out sedition and disloyalty in the public schools."*[18] Defense societies fueled the witch hunt against German Americans which was sweeping across the United States. Indeed, the hysteria accompanied by belligerency provided ideal conditions for the most extreme voices among the preparedness movement to push their agenda.

The end of World War I marked the second significant watershed moment for the movement. Even after the Allied victory in November 1918, many defense enthusiasts decided to carry on their mission. Having defeated the Germans, they found a new enemy they could prepare against – communism. Boosting America's postwar Red Scare, they vigorously agitated against radicalism and what they perceived as such. Since they denounced all the "*various disturbing elements generally masquerading under the guise of socialism*,"[19] defense societies often targeted organized labor as well. Linking America's socialist movement to

[16] J. S. D. EISENHOWER, *Teddy Roosevelt & Leonard Wood*, pp. 150–154.

[17] *The National Security League. Before the War, During the War, After the War*, p. 4.

[18] *Hand Book of the American Defense Society*. [American Defense Society], New York 1918, p. 9.

[19] *Attack on Bolshevism. Security League Will Launch a National Campaign This Week*. The New York Times 1918, No. 2. 11. 1918, p. 9.

radical immigrants, they maintained the xenophobic thrust of their campaign.[20] Leading voices of the campaign now fully embraced extreme notions of anti-communism and nativism.

It was not until the Red Scare abated in 1920 that the movement finally lost public support and, consequently, its relevance. Born of a time of crisis, the campaign had always depended on the perception of international or domestic turmoil. Once the United States returned to normalcy, the preparedness movement faded into oblivion.

Historians dealing with preparedness have frequently debated the actual impact of the movement, attempting to answer a crucial question: Did the campaign accomplish its self-proclaimed goal of strengthening national security and preparing America for the ultimate challenge of war? The first scholarly assessment came from the "*revisionists*" of the 1920s and 1930s – a group of American historians which was extremely critical of the United States' participation in the Great War.[21] In their view, the campaign represented "*a militaristic spirit*"[22] and managed to create a "*veritable mania for preparedness*."[23] According to the revisionists, the movement was highly successful in its sinister endeavor to influence government policy towards interventionism.[24] This historical verdict, however, was challenged after World War II, when the following generations of historians gradually reassessed older images of the movement. Working with more accurate methods and a more comprehensive body of primary sources, their research revealed that the preparedness campaign was, in fact, a failed endeavor.[25]

Certainly, defense proponents drew public attention to the problematic deficits of the U.S. military. Given America's status as the world's leading industrial power, the strength of its ground forces in 1914 was disproportionately low. Short on manpower and scattered across remote outposts, the U.S. Army often lacked the capabilities to operate efficiently, let alone to face another major power in offensive military combat. Even though the U.S. Navy, one of the world's most formidable fleets, was in a better condition than the Army, it was also

---

[20] In a 1919 pamphlet, the National Security League expressly warned against the "vicious element in the unassimilated hordes;" *A Square Deal for the Public. A Working Program for Crushing the Radical Menace*. National Security League, New York 1919, p. 4.

[21] For an overview of the revisionist school of thought, see Warren I. COHEN, *The American Revisionists. The Lessons of Intervention in World War I.* University of Chicago Press, Chicago – London 1967.

[22] Horace C. PETERSON, *Propaganda for War. The Campaign against American Neutrality, 1914–1917*. University of Oklahoma Press, Norman 1939, p. 202.

[23] Alex M. ARNETT, *Claude Kitchin and the Wilson War Policies*. Little, Brown and Company, Boston 1937, p. 54.

[24] For the leading revisionists' assessment of the preparedness movement, see C. Hartley GRATTAN, *Why We Fought*. Vanguard Press, New York 1929, pp. 113–126; Walter MILLIS, *Road to War. America 1914–1917*. Houghton Mifflin, Boston – New York 1935, p. 92; John K. TURNER, *Shall It Be Again?* B.W. Huebsch, New York 1922, p. 260.

[25] J. P. FINNEGAN, *Against the Specter,* is still the standard work on the defense campaign. For a monograph on the movement's leaders, see Michael PEARLMAN, *To make Democracy Safe for America. Patricians and Preparedness in the Progressive Era*. University of Illinois Press, Urbana – Chicago 1984. There are also studies on some of the civilian preparedness organizations, see John C. EDWARDS, *Patriots in Pinstripe. Men of the National Security League.* University Press of America, Washington 1982; Armin RAPPAPORT, *The Navy League of the United States*. Wayne State University Press, Detroit 1962; Robert D. WARD, *The Origins and Activities of the National Security League*. The Mississippi Valley Historical Review 1960, Vol. 47, No. 1, pp. 51–65.

confronted with major problems such as shortage of manpower and outdated equipment. Since the movement addressed these military inadequacies, it represented "*a potential source of a new realism*."[26] Indeed, one may say that preparedness proponents asked the right questions. Their answers, however, were often unsatisfactory. All too often, they confined themselves to patriotic appeals and common-sense alertness. Beyond its strong martial rhetoric, the campaign never developed a strategical view on the world of realpolitik. During the neutrality period, it frequently failed to properly elaborate on American interests overseas, the complexities of international relations, or great power geopolitics. The movement's lack of relation to foreign policy resulted in a general unwillingness to specify the concrete intent of preparedness measures. Instead, it warned against abstract invasion plans by nameless enemies – or by "*the specter of a dragon*"[27] as one contemporary pointedly put it. For instance, one of the more far-fetched demands was that the government should strengthen American coastal defenses. Not surprisingly, the movement's proposals were often ignored by policy-makers.

Viewed from a military standpoint, the ineffectiveness of the preparedness campaign is best represented in a simple observation. When war came in April 1917, there had been almost no preparations for fighting against Germany in the trenches of Northern France. Despite all the preparedness agitation during the neutrality period, the United States needed over a year to make significant contributions on the battlefields of the Western front.[28] The movement even failed to mentally prepare the public for the spasms of belligerency, contrary to what some historians have stated.[29] The United States' entry into the conflict forced Americans to adjust to the challenges of wartime – an inevitable necessity not reliant on the prior existence of a preparedness movement. One could even argue that the movement made things worse by fueling a hysteria that complicated rational military planning. After all, the campaign excessively vilified the enemy and portrayed immigrants, socialists, and German-Americans as potential threats, thus dividing U.S. society.

In retrospect, the defense movement did not leave a lasting positive impression on people's perception of the armed forces. In the 1920s and 1930s, anti-military sentiment regained prevalence in the mainstream of American society. Another world war was needed for the United States to fully embrace its role as a military world power.

This paper is partly based on the author's article "Preparedness Revisited: Civilian Societies and the Campaign for American Defense, 1914–1920" published in the Journal of the Gilded Age and Progressive Era 17 (2018), pp. 663–676.

---

[26] Robert E. OSGOOD, *Ideals and Self-Interest in America's Foreign Relations. The Great Transformation of the Twentieth Century*. The University of Chicago Press, Chicago 1953, p. 133.

[27] Quoted in J. P. FINNEGAN, *Against the Specter*, p. 4.

[28] Russel F. WEIGLEY, *History of the United States Army*. Macmillan Publishing, New York 1967, p. 352. For a recent study on America's military contribution on the battlefield, see David R. WOODWARD, *The American Army in the First World War*. Cambridge University Press, Cambridge 2014.

[29] J. P. FINNEGAN *Against the Specter*, pp. 190–191.

Vstup USA do první světové války, postoj Rakouska-Uherska k němu a jeho příčiny[1]

VÁCLAV HORČIČKA

Kolem vstupu USA do války panuje stále řada nejasností. Cílem tohoto příspěvku je pokusit se pojmenovat jejich méně známé souvislosti a zejména vyjasnit postoj Rakouska-Uherska k riziku amerického zásahu do konfliktu. Neuralgickým bodem ve vztazích Ústředních mocností a USA přitom byla jednoznačně ponorková válka. Je třeba říci, že Rakousko-Uhersko po kontroverzi s USA ohledně potopení parníku *Ancona* v listopadu 1915 zaujalo vůči Washingtonu velmi opatrný postoj, k němuž nabádalo i Berlín. Ostatně již v květnu a červnu 1915 se pokoušelo přispět ke snížení napětí, které vyvolalo potopení parníku *Lusitania*. Obavy ze zásahu USA do války v průběhu roku 1916 rostly a to i přesto, že se Německo v květnu 1916 zavázalo nepotápět bez varování obchodní a osobní lodě, a výrazně tak otupilo ostří své ponorkové zbraně.[2] Vídeň Berlín k závazku tlačila, uvědomovala si ale, že zde i nadále existují síly, které jsou odhodlány pokračovat v neomezené ponorkové válce. Rakousko-uherská diplomacie v této souvislosti velmi pozorně sledovala měnící se přístup Německa k této problematice. Ve Vídni totiž vešlo na konci léta 1916 ve známost, že se německá admiralita zabývá myšlenkou na obnovení ponorkové války a ministr zahraničí baron István Burián proto intervenoval u německého kancléře Theobalda von Bethmann-Hollwega.[3]

Vídeň se vstupu USA do války kvůli ponorkám velmi obávala, v jednom pamětním ministerském spise určeném pro Buriána se uvádělo, že za *„současných okolností by vstup USA do války vedl k naší jisté* [tj. Čtyřspolku – pozn. aut.] *porážce"*. Spojené státy podle autora disponovaly takovým technickým a finančním potenciálem, že nemohly být poraženy ani při maximálním představitelném nasazení ponorek. Spis přímo odmítal Němci později často opakovanou tezi, že Velká Británie ztratí kvůli neomezené ponorkové válce tolik lodí, že bude muset žádat o mír. Podle autora byly tyto názory *„neudržitelné"*, protože *„anglické obchodní lodě se nebudou plavit odděleně,* nýbrž v konvojích pod ochranou amerických válečných lodí".[4] Bethmann-Hollweg sice obratem Buriána ujistil, že se stanovisko Berlína nemění, tj. že neomezená ponorková válka není na pořadu dne, Vídeň však tuto nebezpečnou eventualitu nepouštěla ze zřetele.

Ponechme nyní stranou americké listopadové prezidentské volby a soustřeďme se na vývoj vzájemných vztahů Ústředních mocností a USA na přelomu let 1916–1917. Oproti očekávání nebyla v této souvislosti zásadním zlomem změna na trůnu v Rakousku (21. 11. 1916). Nový

[1] Příspěvek vznikl s podporou Univerzity Karlovy v rámci projektu PROGRES Q 09: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa.

[2] Slib učiněný Německem USA byl nazýván *Sussex pledge*, podle trajektu poškozeného německou ponorkou v březnu 1916. Incident si vyžádal 80 mrtvých. Přestože se mezi oběťmi nenacházel žádný občan USA, zaujal Wilson neústupný postoj a pohrozil Německu přerušením diplomatických styků.

[3] Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (ÖStA–HHStA), Ministerium des Äußern (MdÄ), Politisches Archiv (PA), PA I., karton (Kt.) 503, Burián Bethmann-Hollwegovi, 9. 10. 1916, No. chybí.

[4] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA I., Kt. 503, Molden, pamětní spis, 4. 10. 1916, No. chybí.

císař Karel I. a jeho ministr zahraničí hrabě Ottokar Czernin totiž pokračovali v Buriánových snahách zabránit obnovení neomezené ponorkové války. Od srpna 1916 se mezi Berlínem a Vídní diskutovalo o možné mírové nabídce Dohodě. Není zde prostor pro bližší prozkoumání této zajímavé iniciativy, v níž hrálo aktivnější roli Rakousko-Uhersko. Je však nutné říci, že si německé politické vedení lépe uvědomovalo, že válečné cíle Ústředních mocností (územní anexe, např. Lucembursko či Černá Hora) jsou v této fázi války nedosažitelné, a iniciativa proto nemá naději na úspěch (Vídeň snad chtěla jejich zveřejněním přimět Němce ke zmírnění válečných cílů).[5] Přes pochybnosti Berlína byla mírová nabídka 12. prosince 1916 předána vyslancům některých neutrálních států, které zastupovaly zájmy Ústředních mocností u Dohody. Nebyly v ní však oznámeny válečné cíle Ústředních mocností.

Bílý dům mírová nabídka Čtyřspolku, o níž byl americký velvyslanec ve Vídni Frederic C. Penfield informován den předem, rozladila. Předák maďarských demokraticky orientovaných sil hrabě Mihály Károlyi později napsal: *„kdybychom tehdy věděli, že tato* […] *naše první mírová nabídka zkříží Wilsonovy plány na zprostředkování,* […] *měli bychom z ní možná menší radost.“*[6] Prezident se přesto rozhodl pokračovat v přípravě vlastní mírové iniciativy.[7] Byl v tom ovlivněn i zprávami, že Berlín a Vídeň míní svůj krok vážně a přitom nehodlají prezidenta vyřadit ze hry. Není však vyloučeno, že Němci ve skutečnosti takové i jiné skryté cíle měli, i velvyslanec Gottfried princ zu Hohenlohe-Schillingsfürst ostatně Buriána upozornil na projev císaře Viléma II. k vojákům, v němž prohlásil, že mírová nabídka byla *„učiněna jen pod dojmem toho, že jsme naprostí vítězové“*.[8]

Do Washingtonu však v této době přicházely opačné signály. Burián chtěl válku ukončit výhodným mírem, dokud byl čas. Wilsonovy plány na zprostředkování míru byly ve Washingtonu s různou intenzitou přetřásány již od zahájení války v létě 1914. Součástí těchto úvah byly v letech 1915 a 1916 cesty prezidentova důvěrníka plukovníka Edwarda M. House do Evropy. Otevřeně však Wilson vystoupil teprve až 18. prosince 1916, tedy krátce poté, co byl podruhé zvolen prezidentem USA. Není bez zajímavosti, že se ho na podzim 1916 Berlín pokoušel přimět k vystoupení ještě před volbami. Jaké cíle přitom sledoval, není však dodnes jasné. Fritz Fischer tvrdil, že Německo nevystupovalo upřímně, šlo mu jen o to přimět Velkou Británii k otevřenému odmítnutí Wilsonovy nabídky ještě před volbami, a tak získat morální oprávnění k zahájení neomezené ponorkové války.[9]

---

5 Tamtéž, Burián, Aufzeichnung über die Verhandlungen in Berlin am 15. und 16. November 1916.

6 Michael KÁROLYI, *Gegen eine ganze Welt. Mein Kampf um den Frieden*. Verlag für Kulturpolitik, München 1924, s. 178.

7 Patrick DEVLIN, *Too Proud to Fight. Wodrow Wilson's Neutrality.* Oxford University Press, New York – London 1975, s. 575.

8 ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA III., Kt. 172, Hohenlohe Buriánovi, 16. 12. 1916, No. 145 A–D/P. Fritz Fischer tvrdí, že Němci chtěli jen získat alibi pro neomezenou ponorkovou válku a spoléhali na to, že Velká Británie nabídku odmítne. Současně prý zamýšleli oslabit bojovou morálku Dohody a uklidnit domácí veřejnost. Fritz FISCHER, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Droste, Düsseldorf 1961, s. 384. Naproti tomu Patrick Devlin připisuje odpovědnost za vystoupení Čtyřspolku Wilsonovu váhání přijít včas s vlastní iniciativou. Bethmann-Hollweg prý doufal, že nabídka Čtyřspolku nebude úplně smetena se stolu. P. DEVLIN, *Too Proud to Fight*, s. 572–574.

9 F. FISCHER, *Griff nach der Weltmacht*, s. 376.

Přesto přišla Wilsonova nabídka v nevhodnou dobu, interně na to poukazovali státní tajemník Robert Lansing i House.[10] Zdálo se totiž, že akce Ústředních mocností a USA jsou koordinovány, což Washington samozřejmě popíral. Také z tohoto důvodu se prezidentova iniciativa omezila na žádost o oznámení válečných cílů. Nenavrhl tedy svolání mírové konference a také nenabídl své služby jako zprostředkovatel.

Vídeň Wilsonův krok přivítala se smíšenými pocity. Nový ministr zahraničí Czernin ho sice považoval za *„potěšitelný“*, současně se ale obával přílišného vlivu neutrálů, a hlavně Američanů na možná mírová jednání s Dohodou, která, jak doufal, začnou na základě nabídky Čtyřspolku. Na rozdíl od Buriána byl Czernin zásadně proti zveřejnění mírových podmínek před zahájením vlastních jednání. Stejně jako Němci soudil, že jejich publikace by vážně míněnou debatu s Dohodou úplně znemožnila.[11] Nesdílel ale německé obavy, zda prezident není domluven s Velkou Británií, aby tak Dohoda získala příležitost dostat se *„ze současné obtížné situace“*.[12]

Reakce Dohody na Wilsonovu iniciativu byla, jak Lansing předpokládal, odmítavá. Britové byli přesvědčeni, že vedou svatou obrannou válku na ochranu světové demokracie před *„militaristickou tyranií“,* a návrh ukončit ji nerozhodně chápali jako úder svobodě.[13] Oficiální odpověď však Dohoda Wilsonovi zaslala až v polovině ledna 1917. Ještě předtím odmítla mírovou nabídku Čtyřspolku, který obvinila z odpovědnosti za rozpoutání války a různých válečných zločinů. Dohoda nechtěla v nevýhodný okamžik, kdy se bojovalo hlavně na jejím území, přistoupit na *„německý mír“*.[14]

Rakousko-Uhersko na Wilsonovu iniciativu odpovědělo 26. prosince 1916. Vídeň společně s Němci navrhla uspořádat konferenci zástupců obou válčících stran na neutrální půdě. Své mírové podmínky však s ohledem na neochotu Němců se na nich byť jen interně dohodnout hodlala očividně sdělit až v jejím průběhu.[15] Odmítnutí mírové nabídky Čtyřspolku Dohodou spolu s neochotou Ústředních mocností oznámit mírové podmínky vytvořilo na přelomu let 1916–1917 velmi nebezpečnou situaci. Němci se rozhodli zahájit neomezenou ponorkovou válku, zatímco Wilson až do jejího oficiálního oznámení na konci ledna 1917 nepřestával doufat v ukončení války jednáním.

---

[10] Library of Congress (LoC), Manuscript Division (MD), The Papers of Robert Lansing, Vol. 63, Notes, 3. 12. 1916; *The Papers of Woodrow Wilson. Vol. 38, August 7–November 19, 1916.* (Ed.) Arthur S. LINK. Princeton University Press, Princeton 1982, s. 656–658, From the Diary of Colonel House, 15. 11. 1916.

[11] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA I., Kt. 954, Czernin Hohenlohemu, 24. 12. 1916, No. 365.

[12] Tamtéž, Anonym, 23. 12. 1916, No. Chybí.

[13] *The Papers of Woodrow Wilson*. *Vol. 40, November 20, 1916–January 23, 1917*. (Ed.) Arthur S. LINK. Princeton University Press, Princeton 1983, s. 319. Walter Hines Page to Robert Lansing, 22. 12. 1916.

[14] *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1916*. Supplement, The World War. United States Government Printing Office, Washington D. C. 1929, s. 123–125, Sharp Lansingovi, 29. 12. 1916.

[15] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA I., Kt. 954, Czernin Penfieldovi, 26. 12. 1916, No. chybí. Viz též *Papers Relating to the Foreign Relations*, s. 118–119, Penfield Lansingovi, 26. 12. 1916. Turky odpověď pobouřila, protože s nimi Ústřední mocnosti její obsah v podstatě nekonzultovaly. ÖStA–HHStA MdÄ, PA, PA. I., Kt. 954, Pallavicini Czerninovi, 30. 12. 1916, No. 99/ P–A.

Za nepříznivý obrat však nesl určitou odpovědnost také Czernin. Německému velvyslanci hraběti Bothovi Wedelovi[16] na Nový rok 1917 řekl, že po odmítnutí Dohody nezbývá než *„pokračovat ve válce všemi silami"*.[17] Císař Vilém byl nadšen: „ […] *Lloyd George* [britský premiér – pozn. aut.] *a Briand* [francouzský premiér – pozn. aut.] *udělali práci za nás*. *Stali se sjednotiteli Mitteleuropy."*[18] Neuvážené vyjádření museli Němci interpretovat jako předběžný souhlas s dalším vyostřením války.

Rezistenci Vídně vůči německým návrhům výrazně neovlivnila odpověď Dohody na Wilsonovu výzvu, ve které 10. ledna 1917 vyhlásila své válečné cíle. Požadovala mimo jiné obnovení Belgie, Srbska, Černé Hory, a především *„osvobození Italů, Slovanů, Rumunů a Čechoslováků z cizí nadvlády"*. I když političtí předáci uvedených etnických skupin výzvu odmítli (Český svaz 31. ledna 1917), představovaly válečné cíle Dohody přímé ohrožení další existence Rakouska-Uherska, a to bez ohledu na to, co se *„osvobozením"* konkrétně myslelo. Czernin považoval podmínky Dohody za poměrně vstřícné vůči Německu, od něhož se žádalo pouze odstoupení Alsaska-Lotrinska, soudil ale, že jí jde o *„zničení rakousko-uherské monarchie a Turecka"*. Tuto změnu v postoji nepřátelských velmocí přičítal jejich snaze oddělit Německo od jeho spojenců.[19]

Devátého ledna 1917 dosáhlo německé velení svého cíle a prosadilo obnovení neomezené ponorkové války. Rozhodnutí padlo bez ohledu na odmítavé stanovisko podunajské monarchie. Czernin byl mimořádně znepokojen. Během návštěvy Berlína, kterou podnikl krátce po svém jmenování do funkce, totiž nabyl dojmu, že otázka, zda obnovit ponorkovou válku, není zatím zodpovězena.[20] Do Berlína byl okamžitě vyslán druhý sekční šéf ministerstva zahraničních věcí svobodný pán Ludwig von Flotow. Jednal hlavně se státním sekretářem zahraničního úřadu Arthurem Zimmermannem. Ten přiznal, že se uvažuje o obnovení neomezené ponorkové války, která má oslabit očekávanou ofenzivu Dohody na západní frontě. Státní sekretář se snažil rozptýlit Flotowovy pochybnosti a tvrdil, že se USA omezí na vypovězení diplomatických styků a nevstoupí do války. A i kdyby se tak stalo, nebyly by Spojené státy podle Zimmermanna na válku připraveny a jejich eventuální zásah by přišel až po několika měsících. Flotow nesouhlasil a státního sekretáře upozornil, že v případě USA *„máme co do činění s anglosaskou rasou, která – když už se rozhodne pro válku – ji vede energicky a houževnatě"*.[21]

Prezident Wilson zatím pokračoval v dosavadním kurzu. Nepovažoval svou prosincovou iniciativu za ztroskotanou a 22. ledna 1917 pronesl jeden ze svých klíčových válečných projevů, v němž přiblížil svůj pohled na poválečné uspořádání světa. Podnětem mu byla odpověď Dohody. Obsah řeči projednal nejprve s Housem, který ho přiměl zmírnit některé

---

[16] Botho hrabě Wedel nahradil v listopadu 1916 na postu velvyslance ve Vídni náhle zemřelého Heinricha von Tschirschky und Bogendorff.

[17] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA I., Kt. 503, Czernin, Gespräch mit Grafen Wedel, 1. 1. 1917, No. Pr. d. Nr. 40.

[18] Cit. dle Wilfried FEST, *Peace or Partition? The Habsburg Monarchy and British Policy 1914–1918*, St. Martin's Press, New York 1978, s. 58.

[19] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA XL. Interna, Korr. d. Ministers 1911–1918 (261 PA XL.), Kt. 261, Czernin císaři, leden 1917, No. 1.

[20] Ottokar CZERNIN, *Im Weltkriege*, Ullstein, Berlin – Wien 1919, s. 152–153.

[21] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA. I., Kt. 503, Flotow, Aufzeichnung, 15. 1. 1917, No. chybí.

formulace, jež by se mohly dotknout přesvědčení Britů o morální nadřazenosti Albionu nad nepřítelem. Bylo také rozhodnuto, že ji prezident přednese v Senátu.[22]

O mimořádnou záležitost šlo také proto, že prezident USA takto vystoupil v Senátu poprvé od dob George Washingtona. Wilson prohlásil, že mír vnucený poraženým nemůže být trvalý, vyzval k uzavření míru bez vítězství (*„peace without victory“*) a pokusil se tak oživit svou neúspěšnou mírovou iniciativu z prosince 1916. Nešlo však zdaleka jen o *„reálpolitické“* úvahy, řeč lze označit za svrchovaně ideologickou. Prezident mluvil o rovnosti malých a velkých národů, nutném konsenzu mezi vládnoucími a ovládanými (tj. o blahodárnosti demokracie), požadoval přístup k moři pro všechny velké národy a zopakoval v mírnější verzi i svůj starší požadavek na přiznání práva na sebeurčení utlačovaným národům.[23] Po poradě s Housem se ale rozhodl nezařadit do svého projevu pasáž o teritoriálních změnách v Evropě s výjimkou Polska.[24]

Vídeň považovala prezidentovu řeč za dvojznačnou. Rozhodně nehodlala přiznat národům monarchie právo na sebeurčení, které ostatně ještě před publikováním mírových podmínek Dohody zpochybnil i jinak umírněný Heinrich Lammasch v článku pro vídeňský list *Die Zeit*. Tento Lansingův dobrý známý a mezinárodně uznávaný právník si kladl otázku, jak by asi aplikace práva na sebeurčení zasáhla samotnou Dohodu, a především Velkou Británii a Rusko.[25] Některé pasáže prezidentovy řeči ovšem Vídeň vítala. Šlo například o zajištění přístupu k moři, o který by mohla přijít při realizaci válečných cílů Dohody na Balkáně. Především jí však vyhovoval klíčový požadavek, tj. uzavřít mír bez vítězů a poražených. Czernin byl přesvědčen, že tak na sebe Wilson vzal morální závazek působit na Dohodu, aby souhlasila s mírem založeným na tomto postulátu. [26] Ještě před Wilsonovým projevem řekl na zasedání Korunní rady, že Dohoda uzavře mír jen tehdy, pokud bude přesvědčena, že válka nebude mít *„ani vítězů, ani poražených“*.[27] Americkému velvyslanci pak 31. ledna 1917 sdělil, že si sice váží prezidentových vznešených úmyslů, že však jeho přání *„zajistit trvalý mír se za daných poměrů zdá být zmařeno odmítnutím mírové nabídky Rakouska-Uherska a jeho spojenců nepřítelem“*.[28]

Němci stále trvali na zahájení neomezené ponorkové války a nic na tom nezměnila ani jednání na vysoké úrovni, která proběhla ve Vídni 20. ledna 1917. Czernin, Tisza a Clam-Martinic marně varovali německou delegaci pod Zimmermannovým vedením před důsledky možného vstupu USA do války a vyjádřili skepsi nad možnostmi německých ponorek. Czernin navrhoval, aby se v ponorkové válce pokračovalo v dosavadní, limitované formě. Císař Karel po vídeňské poradě německému císaři Vilémovi II. napsal, že se šéfovi německého námořního štábu admirálu Henningu von Holtzendorffovi sice nepodařilo rozptýlit jeho *„vážné pochybnosti politické povahy“*, souhlas se zahájením ponorkové války přesto

---

[22] *The Papers of Woodrow Wilson*. *Vol. 40*, s. 445–446, From the Diary of Colonel House, 11. 1. 1916.

[23] *The Papers of Woodrow Wilson*. *Vol. 40*, s. 533 an, An Address to the US Senat, 22. 1. 1917.

[24] Victor S. MAMATEY, *The United States and East Central Europe 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton University Press, Princeton 1957, s. 49.

[25] National Archives at College Park, College Park, Maryland (NA), Record Group (RG) 59, Microcopy 367, Reel 372, Penfield Lansingovi, 22. 1. 1916, No. 2223.

[26] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA I., Kt. 1047, Liasse Krieg 81a U-Boot Krieg (1047 P. A. I), Czernin Larischovi (Berlín), 5. 2. 1917, No. 58.

[27] Cit. dle W. FEST, *The Habsburg Monarchy and British Policy*, s. 50.

[28] Erwin MATSCH, *Wien-Washington. Ein Journal diplomatischer Beziehungen, 1838-1917*. Böhlau, Wien – Köln 1990, s. 678–679.

neodmítl.[29] Svému důvěrníkovi hraběti Tamási Erdödymu však řekl, že se monarchie bude na válce podílet jen formálně a potápění lodí s civilisty na palubě odsoudil jako *„ohavnost"*.[30]

Poté co se Wilson 1. února 1917 dozvěděl o obsahu německé nóty (rakousko-uherská ještě nepřišla), upadl do deprese. Na poradě se státním tajemníkem Robertem Lansingem a svým důvěrníkem plukovníkem Edwardem M. Housem se však bez ohledu na utrpěný šok rozhodl přerušit diplomatické styky s Německem. Váhal jen, zda tak má učinit okamžitě, nebo vyčkávat, dokud Němci nepotopí první americkou loď. Lansing, který se zřejmě obával možného obratu v prezidentově stanovisku (Wilson se měl sejít ještě s izolacionistickým šéfem zahraničního výboru senátu Williamem J. Stonem), podpořil okamžité přerušení diplomatických styků.[31] K velkému Houseovu překvapení Lansing souhlasil s jeho a prezidentovým záměrem zachovat kontakty s Rakouskem-Uherskem. Účastníci porady dospěli ke shodnému závěru, že by stálo za to pokusit se přimět Vídeň k jednání o separátním míru.[32] Krátce předtím ostatně Lansing vyvinul značné úsilí, aby mocnosti Dohody (zejména Brity) donutil povolit průjezd novému rakousko-uherskému velvyslanci v USA hraběti Adamu Tarnowskému do jeho nového působiště.[33]

Je přitom pozoruhodné, že až do přerušení diplomatických vztahů v dubnu 1917 Washington mnohem více zajímala oficiální stanoviska Vídně a hospodářská situace habsburské říše než přání jednotlivých rakousko-uherských národů a národností. Penfield se národnostnímu problému vůbec nevěnoval, není po něm stopy ani v Houseových, Lansingových či Phillipsových denících. Podobně tuto problematiku ignoroval prezident Wilson, přestože od jara 1916 veřejně hovořil o právech malých národů. Vliv zahraničního odboje na politiku Spojených států tak až do jejich vstupu do války zůstával (snad s výjimkou Poláků) zanedbatelný. Wilson zatím nereagoval na snahy některých svých důvěrníků jako Charlese Cranea či Normana Hapgooda přiblížit mu požadavky jednotlivých rakousko-uherských národů.[34]

Není zde prostor tato jednání, k nimž opravdu došlo, detailně rozebírat. Podstatné je, že se Vídni nakonec nepodařilo zabránit vstupu USA do války. Bylo tomu tak přesto, že jmenování Tarnowského (došlo k němu ale ještě před smrtí císaře Františka Josefa I., a nejde tedy jen o výsledek snah nového císaře) naznačovalo značný zájem, který Rakousko-Uhersko přikládalo stykům s USA. Během čtyř tajných setkání s velvyslancem Penfieldem totiž Czernin neústupně trval na tom, že Rakousko-Uhersko neuzavře separátní mír, naopak prosazoval mír všeobecný, za účasti Německa. Tato neústupnost byla pro něj charakteristická i v dalších měsících, byť císař Karel separátní mír za jistých okolností přece jen nevylučoval. Současně Washington kriticky vnímal účast Rakouska-Uherska na neomezené ponorkové válce, byť Vídeň důvěrně ujišťovala, že nenaruší zájmy USA v Atlantiku. Na druhou stranu nabídla Wilsonova administrativa Rakousku-Uhersku za zradu německého spojence z pohledu Vídně nedostatečné kompenzace. Po složitém jednání s Londýnem jen slíbila, že po válce nebudou

---

[29] ÖStA–HHStA, MdÄ, PA, PA I., Kt. 503, Karel I. Vilémovi II., 22. 1. 1917, No. chybí.

[30] Jan GALANDAUER, *Karel I. Poslední český král*, Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 153.

[31] NA, RG 59, Microcopy 743, Reel 1, Lansing Wilsonovi, 2. 2. 1917, No. chybí.

[32] *The Papers of Woodrow Wilson*. *Vol. 41*, *January 24–April 6, 1917.* (Ed.) Arthur S. LINK. Princeton University Press, Princeton 1983. s. 86–89, From the Diary of Colonel House, 1. 2. 1917.

[33] NA, RG 59, Box 6333, Lansing W. H. Pageovi, 28. 11. 1916, No. 4097.

[34] *The Papers of Woodrow Wilson*. *Vol. 41*, s. 56–57, From Norman Hapgood, 29. 2. 1917. Hapgood Wilsonovi v příloze zaslal memorandum podporující rozbití monarchie, jehož autorem byl T. G. Masaryk.

od Rakouska-Uherska odděleny alpské země, české země a jádro Uher. Neochota obou partnerů více ustoupit tak vedla k tomu, že Wilsonova administrativa ztratila pro danou dobu o vyjednávání s Rakouskem-Uherskem zájem. Dne 6. dubna 1917 vyhlásila Německu válku a Rakousko-Uhersko nato přerušilo s USA diplomatické styky. Dveře k jednáním však přesto zůstaly pootevřené.

Revoluce v Rusku a vznik samostatné Ukrajiny

JAN RYCHLÍK

V socialistickém Československo platilo oficiálně heslo, že bez *„bez ruské říjnové revoluce by nebylo samostatného Československa“*. To byl samozřejmě nesmysl. Pokud jde ale o Ukrajinu, bolševický převrat Ukrajincům nepřímo samostatnost skutečně přinesl; stalo se tak ovšem proti vůli a přání bolševiků, kteří pak napjali všechny síly, aby připojili Ukrajinu zpět k Rusku.

Podobně jako jiné národy, začali i Ukrajinci po vypuknutí první světové války uvažovat, zda by se válečný konflikt nedal využít k prosazení jejich národních cílů, tj. vybudování autonomní Ukrajiny. Postoj ukrajinských rusofilů byl jednoduchý: protože se považovali v podstatě za Rusy, vnímali – pokud byli občany Ruska – válku stejně jako Rusové. Pokud žili na rakouském území, přáli si spojení Haliče a Bukoviny s Ruskem. Před první světovou válkou byl však již rusofilský směr v Haliči jednoznačně na ústupu. Mnohem komplikovanější situace byla u nacionálně uvědomělých Ukrajinců. Jim se naskýtaly dvě možnosti: pokusit se realizovat program spoluprací s Dohodou, tj. konkrétně s Ruskem, anebo spoluprací s Ústředními mocnostmi, tj. s Rakouskem-Uherskem a Německem. Obě řešení měla své výhody i nevýhody: protože Rusko počítalo v případě vítězné války s připojením Haliče, došlo by ke sjednocení většiny Ukrajinců do jednoho státu. Redaktor časopisu *„Ukrajinskaja* žyzň*“* (*Ukrajinský život*) Symon Petljura (1879–1926) hned na začátku války publikoval výzvu k Ukrajincům, ruským občanům, aby splnili svou občanskou vlasteneckou povinnost vůči ruskému státu. Těžko říci, zda jej k tomu vedlo přesvědčení o potřebě spojení Ukrajinců do jednoho státu, byť ruského, nebo spíše snaha vyhnout se represím ze strany carských úřadů. Zásadní nevýhodou proruské orientace byl totiž postoj Ruska k ukrajinské otázce: Rusko Ukrajince nepovažovalo za svébytný národ a na rozdíl od Poláků vůbec neuvažovalo o tom, že by zřizovalo nějaký autonomní ukrajinský stát. Rakousko-Uhersko na druhé straně poskytovalo Ukrajinců dobré možnosti národního vývoje a již dohodnuté polsko-ukrajinské vyrovnání ukazovalo, že Halič bude možné v budoucnosti rozdělit a v její východní části zřídit malý ukrajinský autonomní stát, který by mohl v budoucnu v případě příznivých okolností zahrnovat i Bukovinu, anebo alespoň její část. Nevýhodou uvedeného řešení byla nutnost rezignovat na myšlenku spojení Ukrajinců do jednoho celku.[1]

Dvě protikladné tendence v řešení ukrajinské otázky se projevily už na počátku války. Dne 1. srpna 1914 utvořili představitelé tří ukrajinských politických stran v Haliči (národně-demokratické, radikální a sociálně-demokratické) Vrchní ukrajinskou radu (Holovna ukrainśka rada – HUR) vedenou poslancem říšské rady Kostou Levyćkim.[2] Rada vydala prohlášení o věrnosti císaři a vyzvala Ukrajince k aktivní obraně proti ruskému vpádu. Kromě toho se ve Lvově aktivizovala skupina Ukrajinců pocházejících z ruské Ukrajiny (Volodymyr

[1] K této problematice viz Jan RYCHLÍK – Bohdan ZILYNSKYJ – Paul Robert MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*. NLN, Praha 2015, s. 238–239.

[2] Павло-Роберт МАҐОЧІЙ, Україна*:* історія її земель та народів. Видавництво В. Падяка, Ужгород 2012 = [Pavlo Robert MAGOCSI, *Ukrajna. Istorija jj zemel‘ ta narodiv*. Vydavnyctvo V. Padjaka, Užgorod 2012], s. 447.

Dorošenko, Dmytro Doncov, Mykola Zaliznjak, Andrij Žuk). Ti utvořili 4. srpna 1914 Svaz pro osvobození Ukrajiny (Sojuz vyzvolennja Ukrajiny – SVU), který usiloval o vytvoření samostatného ukrajinského státu z ukrajinských území ruské říše. V květnu 1915 vznikla spojením HUR a SVU Všeobecná ukrajinská rada, která se měla stát reprezentantem Ukrajinců vůči rakousko-uherským orgánům. Cílem Vrchní ukrajinské rady bylo utvoření samostatných ukrajinských dobrovolnických jednotek, SVU zase hodlal budovat dobrovolnické jednotky z řad ukrajinských zajatců ruské armády. Na výzvu HUR se přihlásilo asi 28 000 mužů. Velení rakousko-uherské armády se však na podobnou iniciativu dívalo s rozpaky a značnou nedůvěrou, protože budování národních jednotek bylo nebezpečným precedentem. Nakonec souhlasilo s vytvořením útvaru Karpatských sičových střelců, ve kterém bojovalo asi 2 500 ukrajinských dobrovolníků. Karpatští sičoví střelci byli nasazeni na haličské frontě, kde mj. v září 1914 sice hrdinně, avšak marně, hájili před ruskou armádou Užocký průsmyk. V roce 1915 se zúčastnili německo-rakousko-uherského protiútoku u Gorlice a v létě roku 1916 bránili Bukovinu proti ofenzivě ruského generála Brusilova. Část sičovců přesto padla do ruského zajetí a zde někteří naopak vytvořili malou jednotku (kureň) ochotnou bojovat v případě, že by to bylo politicky potřebné, proti Rakousku-Uhersku na straně Ruska.[3] Velitelem tohoto kureně se stal plukovník Jevhen Konovalec (1891–1938), pozdější meziválečný vůdce Ukrajinské vojenské organizace (UVO) a Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN).

Překážkou realizace ukrajinského národního programu byl polský národní program. Situace Poláků byla podobná jako u Ukrajinců, protože v důsledku rozdělení Polska museli bojovat proti sobě a měli rovněž na výběr, zda se chtějí orientovat na Ústřední mocnosti, či na Dohodu.[4] Poláci měli na mezinárodním poli oproti Ukrajincům velkou výhodu v tom, že polská kauza byla ve světě známá. Už od Vídeňského kongresu roku 1815 si čelní evropští politici uvědomovali, že polskou otázku bude třeba nějakým způsobem řešit, byť nikdo nevěděl jak. Opakovaná polská povstání nenechávala nikoho na pochybách, že konečným cílem Poláků je obnova vlastního státu. Někteří Poláci se za tím účelem po vypuknutí války orientovali na Dohodu, jiní na Ústřední mocnosti. Ústřední mocnosti poskytovaly Polákům výhodnější pozici, protože jim mohly dát zcela samostatný stát na ruském území Polska. Dne 5. listopadu 1916 vydali německý císař Vilém II. a rakousko-uherský panovník František Josef I. společnou deklaraci slibující po válce vytvoření samostatného polského státu z někdejšího ruského Polska. Ve Varšavě byla také pod německou okupací zřízena Polská regenční rada jako jakýsi zárodek příští polské vlády.[5] Navíc měla být z Předlitavska vyčleněna Halič, která by se stala dalším polosamostatným polským státem, jen volně spojeným se zbytkem habsburské monarchie, a s možností připojení k nově utvořenému polskému státu v budoucnu. Deklarace z 5. listopadu 1916 byla velkou ranou pro ukrajinské plány, protože se ukázalo, že za stávající situace není ukrajinská otázka řešitelná.

Únorová revoluce v Rusku (23. února – 2. března 1917, resp. podle gregoriánského kalendáře 8. – 15. března 1917) a pád carismu otevřely v Rusku cestu k demokratickým reformám. Prozatímní vláda slíbila urychleně vypsat volby do ústavodárného shromáždění, které by rozhodlo o budoucí formě státu a dalo mu demokratickou a moderní ústavu. Rusko se mělo stát skutečně ústavním, moderním státem západoevropského typu. V zemi byla bez ohledu na pokračující válku zrušena cenzura a zavedeny občanské a politické svobody běžné

[3] J. RYCHLÍK – B. ZILYNSKYJ – P. R. MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*, s. 239.

[4] Jiří FRIEDL a kol., *Dějiny Polska*. NLN, Praha 2017, s. 412–422.

[5] Tamtéž, s. 411.

v zemích západní Evropy, například svoboda shromažďování, spolčování atd.[6] To ovšem v podmínkách Ruska přineslo také uvolnění obrovské energie jednotlivých národů této říše, z nichž ty nejvyspělejší hodlaly využít situace k získání nejen kulturní, ale i teritoriální autonomie a později případně i samostatnosti. To byl i případ Ukrajinců.

Kyjev jako třetí nejvýznamnější město Ruské říše samozřejmě nezůstal stranou událostí únorové revoluce. Zprávy o převzetí vlády v Petrohradě se dostaly do Kyjeva již 28. února (11. března). Představitelé středových a pravicových stran a některých respektovaných občanských organizací utvořili Výkonný výbor Rady spojených občanských organizací (Исполнительный комитет Совета объединеных Общественных организациий/ *Ispolnitel'nyj komitet Soveta ob'edinenych Obščestvennych organizaciij* ИКСОО/IKSOO). Tento výbor reprezentoval především rusky cítící občany a po jmenování vlády knížete Lvova se jí bezpodmínečně podřídil. Vedle tohoto výboru vznikl 3. března (16. března) v Kyjevě sovět (ukrajinsky *rada*) dělnických a vojenských zástupců a podobné rady vznikaly i v jiných velkých městech, především na východě země. Vůbec první taková rada vznikla v Charkově už 2. března (15. března). Avšak 4. března (17. března) vznikl ještě specifický ústřední ukrajinský národní orgán – Ukrajinská centrální rada (Українська Центральна Рада – UCR) sdružující ukrajinsky orientované elity a politické strany s ukrajinským programem.[7] Do čela UCR byl 7. března (20. března) zvolen profesor Myhajlo Hruševskyj, někdejší profesor ukrajinských dějin na univerzitě ve Lvově, který byl po obsazení Lvova ruskými vojsky zatčen a odvezen do Ruska, kde byl internován. Nyní byl ovšem propuštěn z internace a přijel do Kyjeva. UCR se brzy stala hlavní politickou silou na Ukrajině. V tomto ohledu získala UCR podporu i od sjezdu dělnických a vojenských rad (sovětů), takže se jí podřídil nejen IKSOO, ale – alespoň teoreticky – i pyramidálně organizované ukrajinské sověty.

Krátké období vlády UCR lze charakterizovat v oblasti státoprávní jako pokus o vyřešení ukrajinské otázky cestou vybudování autonomního ukrajinského státu v rámci federalizovaného Ruska, z hlediska vnitropolitického pak jako o pokus o ustavení liberálního a demokratického ukrajinského státu. Ve vztahu k národnostním skupinám Ukrajiny se objevila i snaha naklonit si menšiny poskytnutím určitých kolektivních práv v oblasti jazykové, církevní a kulturní. Proto se UCR už od počátku snažila vystupovat jako ústřední orgán zastupující celou Ukrajinu, tj. jako jakýsi parlament. Proto v něm měly být původně zastoupeny všechny politické proudy na Ukrajině a také zástupci všech národnostním menšin. Postavení UCR nebylo regulováno žádným právním aktem a tak vlastně viselo v jakémsi právním vakuu. UCR na jedné straně uznala legitimitu Prozatímní vlády v Petrohradě, na straně druhé ale odmítala plnit její příkazy a nařízení ústředních ruských státních orgánů, pokud s nimi nesouhlasila. V tomto smyslu tedy tvořila jakýsi samostatný zákonodárný i výkonný orgán pro Ukrajinu, nezávislý na petrohradské vládě. Autoritu UCR uznal v tomto směru i IKSOO. Minimálně teoreticky byly UCR podřízeny také sověty na Ukrajině, přičemž delegáti sovětů byli často i členy UCR, resp. sovět jako takový byl jakýmsi kolektivním členem UCR (57 % členů UCR buď reprezentovalo různé sověty, anebo bylo současně členem UCR a nějakého sovětu). Takováto situace, charakteristická ostatně pro revoluční doby, činila celou strukturu UCR málo průhlednou a v konečném důsledku vyvolávala chaos. V praxi konaly místní sověty často zcela nezávisle na UCR, a to i proti jejím usnesením. Ve snaze zajistit co nejširší reprezentativnost UCR byl kromě toho počet členů neustále rozšiřován o zástupce dalších

[6] Andrej ZUBOV a kol., *Dějiny Ruska 20. století. Díl I. 1894–1939*. Argo, Praha 2014, s. 369–372.

[7] P. R. MAGOCSI, *Ukrajna*, s. 454–455.

politických a jiných organizací. Nakonec měla UCR 900 členů. Tak velký orgán ovšem nebyl schopen operativně jednat a scházel se jen nepravidelně, aby projednal stanovisko k závažným politickým otázkám. Stálým orgánem UCR se tak stala tzv. malá rada, výbor 60 členů UCR.

Politicky měly v UCR převahu levicové síly, resp. obnovené levicové politické strany vzniklé na Ukrajině již před válkou. Nejdůležitější byly Ukrajinská sociálně-demokratická dělnická strana (vedená Volodymyrem Vynnyčenkem, Mikolou Poršem a Symonem Petljurou), nově utvořená Ukrajinská sociálně-revoluční strana, tj. odnož ruských eserů (Myhajlo Hruševskyj, Pavlo Chrystjuk, Mykola Kovalevśkij) a Ukrajinská socialistická federativní strana (Serhej Jefremov, Dmytro Dorošenko). První dvě strany byly vlastně pendantem ruských menševiků a eserů, třetí autentickou ukrajinskou stranou navazující na Společnost ukrajinských progresivistů (TUP). Sociální demokraté a eseři se ovšem zároveň brzy začali štěpit podle národnostních kritérií. Tak v rámci UCR a na Ukrajině můžeme najít např. socialisty ukrajinské národní i ruské orientace, ale také socialisty-Židy a socialisty-Poláky, kteří měli i specifické národnostní požadavky.[8]

První porevoluční dny a týdny uplynuly na Ukrajině ve všeobecné euforii: otevíraly se ukrajinské školy a instituce, začaly vycházet nejrůznější noviny a časopisy, vznikaly politické strany a hnutí. Na venkově začali rolníci spontánně zabírat velkostatkářskou půdu, aniž jim v tom dokázal kdokoliv zabránit. Vývoj však brzy přinesl na pořad dne postavení Ukrajiny v rámci Ruské říše. Koncem jara a v létě 1917 se Rusko stále více propadalo do chaosu a anarchie. Vznik systému vojenských sovětů na všech stupních vojenských jednotek (roty, prapory, pluky atd.) vedl k totálnímu rozvratu armády, protože na podobném *„demokratickém“* principu, neslučitelném se zásadou nedílné velitelské pravomoci, nemůže samozřejmě žádná armáda na světě fungovat. Vojáci houfně bez rozkazu opouštěli frontu, a protože byl zrušen trest smrti, prozatímní vláda neměla žádné možnosti, jak masovým dezercím zabránit. Armáda se zároveň začala štěpit podle národnostních kritérií, takže se objevily první pokusy o vytvoření ukrajinských jednotek podřízených UCR. Všeobecného volání širokých vrstev po ukončení války dokázali využít bolševici, doposud marginální skupina, jejichž uznávaný vůdce Vladimir Iljič Uljanov-Lenin se v dubnu 1917 vrátil s německou pomocí ze švýcarského exilu do Ruska. Německo, které mělo zájem na uzavření separátního míru s Ruskem, nejen umožnilo Leninovi a dalším ruským revolucionářům průjezd přes své území ze Švýcarska do neutrálního Švédska, ale také finančně podpořilo bolševickou agitaci. V důsledku všeobecného rozvratu se tak Prozatímní vláda stávala rychle *„generálem bez vojska“* a její možnost efektivně vládnout se neustále zmenšovala. Stále více pravomocí přecházelo do rukou místních sovětů, přičemž v Petrohradě v nich bolševici posílili své pozice.[9] Především rozsáhlé oblasti Ruské říše, obývané neruským obyvatelstvem, se začaly vymykat kontrole ústřední vlády v Petrohradě, což byl i případ Ukrajiny. UCR sice hodlala zachovat loajalitu vůči Prozatímní vládě, byla však pod stále větším tlakem domácího obyvatelstva jak po národnostní, tak po sociální stránce. Sjezdy zástupců rolnických rad a sjezd vojenských rad v květnu 1917 požadovaly pro Ukrajinu radikální pozemkovou reformu (vyvlastnění statkářské půdy bez náhrady a její rozdělení) a rozsáhlou autonomii včetně práva vybudovat si vlastní vojsko. UCR dvakrát vyslala delegaci do Petrohradu s cílem získat od Prozatímní vlády příslib autonomie, avšak pokaždé se vrátila s nepořízenou. Vláda knížete Lvova nebyla

[8] J. RYCHLÍK – B. ZILYNSKYJ – P. R. MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*, s. 244–246.

[9] A. ZUBOV a kol., *Dějiny Ruska*, s. 379–390.

ochotna nic závazného slíbit s odůvodněním, že postavení Ukrajiny spadá do kompetence příštího Ústavodárného shromáždění, které však mělo být teprve zvoleno. Druhý ukrajinský sjezd vojenských zástupců, který se sešel přes zákaz Prozatímní vlády v červnu, požadoval již v podstatě samostatný ukrajinský stát v rámci volné Ruské federace. Na základě jeho usnesení vydala UCR 10. června (23. června) 1917 tzv. universál (tj. prohlášení vlády ke všem obyvatelům mající závaznost zákona), kterým jednostranně vyhlásila autonomní ukrajinský stát.[10] UCR po několika dnech 15. června (28. června) vytvořila Generální sekretariát UCR v čele Volodymyrem Vynnyčenkem. Původně byl míněn jako užší orgán malé rady, ale ve skutečnosti se stal první ukrajinskou vládou. Počet členů Generálního sekretariátu (vlády) kolísal od 8 do 14 členů. Vynnyčenko se tak vlastně stal prvním ukrajinským premiérem.[11]

Ačkoliv se Ukrajina viditelně via facti osamostatňovala, Prozatímní vláda neměla žádné možnosti zasáhnout. Složitá situace ji nutila k hledání kompromisu a k uznání statu quo. Dne 2. července (15. července) uznala legalitu a pravomoci UCR i Generálního sekretariátu nad pěti guberniemi (kyjevskou, volyňskou, podolskou, poltavskou a černihovskou) a povolila organizování ukrajinských vojenských oddílů k jejich obraně. UCR se zavázala nešířit svůj vliv na čtyři další ukrajinské gubernie. Zahraniční politika a obrana jinak zůstávala v pravomoci centrální vlády v Petrohradu. UCR ohlásila výsledek kompromisu ve formě tzv. druhého universálu ze dne 3. července (16. července), přičemž se ovšem soustředila především na další program vytváření ukrajinských státních orgánů, jejichž další činnost byla nyní Petrohradem legalizována.[12]

Kompromis z 2. července se nestal a zřejmě ani nemohl stát základem ukrajinsko-ruského dorozumění. Byl příliš obecný, a bylo tudíž jasné, že při jeho aplikaci dojde ke komplikacím. Ty se projevily okamžitě, jakmile mělo dojít k rozdělení kompetencí mezi Prozatímní vládou a Generálním sekretariátem. Prozatímní vláda se mezitím 4. a 5. července musela vyrovnat s pokusem bolševiků o vyvolání povstání v Petrohradě pod heslem „Všechnu moc sovětům". Povstání bylo mimochodem nepřímo vyvoláno i jejím souhlasem s udělením autonomie Ukrajině: konstituční demokrati (kadeti), mající zatím převahu v Prozatímní vládě, totiž s autonomií nesouhlasili a vystoupili z ní. Protože odstoupil i předseda vlády kníže Grigorij Lvov, došlo k pádu vlády, a právě toho se bolševici rozhodli využít. Červencové bolševické povstání bylo sice ještě potlačeno, avšak nový předseda vlády eser Alexandr Kerenskij se marně pokoušel upevnit svou moc. Kerenskij se v červenci pokusil o ofenzivu proti rakousko-uherským a německým armádám u Tarnopolu (v rámci této ofenzivy vystoupily v bitvě u Zborova poprvé samostatně československé legie), ale bez úspěchu. Naopak, německá a rakousko-uherská armáda přešly do protiútoku. Proti Prozatímní vládě vystoupil generál Kornilov, který se pokusil o pravicový monarchistický převrat a zahájil s několika pluky tažení na Petrohrad. Pokus byl potlačen, Kerenskij nechal Kornilova zatknout, a aby zabránil dalším pokusům o monarchistický převrat, prohlásil Rusko republikou. Neustálé politické spory a všeobecná nejistota vedly nakonec i na Ukrajině k posílení pozic bolševiků, kteří začali podobně jako jejich petrohradští soudruzi vystupovat s programem rozparcelování velkostatkářské půdy bez náhrady a uzavření míru. V září 1917 ovládli kyjevský sovět, který

[10] Українська Центральна рада: документи і матеріали : у двох томах. Том *I.* (упорядники) В.Ф. Верстюк et al. Наукова думка, Київ 1996 = [*Ukrajinska Centralna rada*. *Dokumenty i materiály u dvoh tomach. Tom I.* (Eds.) V. F. VERSTJUK et al. Naukova dumka, Kyjv 1996], s. 101–105.

[11] Tamtéž, s. 101.

[12] P. R. MAGOCSI, *Ukrajna*, s. 459–460.

si ihned začal podřizovat a ovládat i rady na venkově. Kyjevský sovět se stal hlavním rivalem UCR a bolševici v něm se začali připravovat na převzetí moci.

Na podzim 1917 byla Prozatímní vláda již zcela bezmocná a čekala jen na poslední ránu z milosti. Ta přišla v noci z 25. na 26. října (ze 7. na 8. listopadu) 1917 v podobě bolševického převratu, známého později jako *„Velká říjnová socialistická revoluce"*. Prozatímní vláda byla svržena oddílem rudých gardistů a námořníků z místní posádky a moc převzala *„rada lidových komisařů"* v čele s Leninem. Nová vláda slíbila provést radikální pozemkovou reformu a uzavřít mír. Bolševická revoluce se vzápětí rozšířila i na Moskvu a další města a hrozila zachvátit i Kyjev.[13]

UCR již 26. října (8. listopadu) odsoudila bolševický převrat a vyjádřila úmysl zabránit všemi prostředky podobnému vývoji na Ukrajině. Prohlášení bylo nepochybně určeno kyjevskému sovětu, o jehož skutečných cílech si UCR nedělala iluze. Dne 7. listopadu (20. listopadu) 1917 vydala UCR třetí universál, kterým znovu odsoudila převrat v Petrohradě a vyhlásila Ukrajinskou lidovou republiku.[14] Generální sekretariát byl potvrzen jako její vláda v čele s Vynnyčenkem. Program vlády Ukrajinské lidové republiky kopíroval některé body bolševického programu s cílem *„vzít bolševikům vítr z plachet"*: zahrnoval radikální pozemkovou reformu, přidělení statkářské půdy malorolníkům a bezzemkům, osmihodinovou pracovní dobu, účast zaměstnanců na řízení a správě podniků, zabezpečení individuálních politických práv všem občanům a respektování kolektivních práv v oblasti kultury a školství národnostních skupin. Výrazem snahy po národnostním smíru bylo i povolání Stanisława Stempowského do vlády jako ministra zemědělství. Universál také konfiskoval půdu pravoslavné církvi, čímž si ji ovšem poštval proti sobě.

Universál sice fakticky vytvářel samostatný ukrajinský stát, ale po formální stránce neproklamoval jeho úplné odtržení od Ruska. Naopak hovořil o místě svobodné Ukrajiny mezi příštími svobodnými národy federalizovaného Ruska. UCR se jednak ještě nevzdávala naděje, že se bolševici neudrží a Rusko se vrátí na cestu k demokracii, jak si to představovali eseři a menševici, jednak si nechtěla znepřátelit ruské, resp. rusky cítící a rusky hovořící obyvatelstvo Ukrajiny, pro které představovalo odtržení od Ruska jistou mentální bariéru. Voliči na Ukrajině se proto také většinou zúčastnili voleb do celoruského ústavodárného shromáždění v Petrohradě, které se uskutečnily až po bolševické říjnové revoluci. Tyto první – a současně na několik desítek let také poslední – svobodné a demokratické volby jasně ukázaly širokým vrstvám skutečný charakter bolševické vlády: protože ve volbách zvítězili eseři a Ústavodárné shromáždění odmítlo být poslušným nástrojem rady lidových komisařů, bylo už po svém prvním zasedání 5. ledna (18. ledna) 1918 rudými námořníky rozehnáno.[15]

Ačkoliv bolševici oficiálně proklamovali právo národů na sebeurčení včetně práva odtržení, praktická politika byla jiná. Původně počítali s globální sociální revolucí, po které se měly osvobozené národy vedené místním proletariátem dobrovolně sdružit do federace sovětských republik. I když tato federace byla původně zamýšlená jako jednou v budoucnu celosvětová, jako první se v ní měly sjednotit nově vytvořené republiky národů ruské říše. Velmi rychle se ale ukázalo, že většina těchto národů si nepřeje zůstat v hranicích této říše, a to ani na bázi

---

[13] A. ZUBOV a kol., *Dějiny Ruska 20. století*, s. 440.

[14] Українська Центральна рада: документи і матеріали : у двох томах. Том *II.* (упорядники) В.Ф. Верстюк et al. Наукова думка, Київ 1997 = [*Ukrajnska Centralna rada. Dokumenty i materiály u dvoh tomach. Tom II.* (Eds.) V. F. VERSTJUK et al. Naukova dumka, Kyjv 1997], s. 398–401.

[15] A. ZUBOV et. al., *Dějiny Ruska 20. století*, s. 450–452.

federace. Už 6. prosince 1917 vyhlásili úplnou samostatnost Finové a bylo zřejmé, že stejnou cestou půjdou v blízké budoucnosti minimálně také baltské národy a Ukrajinci. Bolševici se rozhodli zasáhnout a právo národů na sebeurčení včetně odtržení *„modifikovali“*: podle nové interpretace se toto právo týkalo jen proletariátu příslušných národů, nikoliv národní buržoazie. Tím bylo ve skutečnosti právo národů na odtržení zrušeno, proto bylo vždy možné říci, že proletariát si samostatnost nepřeje. To se plně projevilo i v případě Ukrajiny. Bolševici svolali na 4. prosince (17. prosince) do Kyjeva sjezd ukrajinských sovětů dělnických, rolnických a vojenských zástupců. Podle jejich představy měl sjezd vyhlásit sovětskou moc na Ukrajině a ustavit místo Generálního sekretariátu UCR vlastní ukrajinskou Radu lidových komisařů. Avšak když se sjezd sešel, bolševici zjistili, že v něm nemají většinu. Sjezd byl proto přeložen do Charkova, kde se měl znovu sejít o týden později. Bolševici věděli, že v tomto městě a vůbec na východě Ukrajiny je ukrajinské národní vědomí mnohem slabší než v Kyjevě a kromě toho zde byly mnohem silnější bolševické skupiny. Sjezd skutečně vyhlásil 12. prosince (25. prosince) Ukrajinskou sovětskou republiku a ustavil ukrajinskou Radu lidových komisařů (vládu).[16] Šlo o vládu čistě bolševickou, v níž navíc většinu tvořili Rusové nebo rusky hovořící Ukrajinci z východních provincií. Jediným skutečným Ukrajincem byl Mykola Skrypnik, který se stal jejím předsedou. Nová vláda byla totálně podřízena Radě lidových komisařů v Petrohradě, protože její bolševičtí komisaři byli nuceni poslouchat po stranické linii instrukce vedení bolševické strany. Vláda v Petrohradě se kromě toho rozhodla obsadit celou Ukrajinu vojensky. Z Petrohradu byly vyslány jednotky rudých gard pod vedením Vladimira Antonova-Ovsejenka (pozdějšího sovětského diplomatického zástupce v Praze, zastřeleného v rámci stalinského teroru). Antonov-Ovsejenko posílil své jednotky o bolševiky z okolí Charkova a zahájil tažení na Kyjev.[17]

UCR už 15. prosince 1917 ustavila Výbor obrany a začala budovat vlastní ukrajinskou armádu, jejímž základem byli dobrovolníci. Vstoupila do ní také řada Ukrajinců z Haliče, kteří se nacházeli jako rakousko-uherští zajatci na Ukrajině. V bojích s bolševiky se tehdy poprvé uplatnily jako nadaní velitelé pozdější známé osobnosti ukrajinského podzemního boje za nezávislost Symon Petljura a Jevhen Konovalec. Dobrovolnické síly však nemohly Ovsejenkův postup zastavit. Kromě toho musela vláda Ukrajinské lidové republiky čelit dvojímu politickému tlaku: zleva na ni útočili ukrajinští bolševici a s nimi tehdy spolupracující leví eseři, kteří ji označovali za *„buržoazní“*, zprava pak pravice a ruští, resp., rusky cítící monarchisté, pro které byla vláda *„kryptokomunistickou“*. Leví eseři vyvolali proti UCR 16. ledna vzpouru v Kyjevě. Ta byla sice potlačena, avšak jak se mělo brzy ukázat, hlavní nebezpečí hrozilo UCR zprava.

Tažení bolševiků na Kyjev, které mělo charakter rusko-ukrajinské války, přimělo UCR k rozhodnutí zpřetrhat zbývající vazby s Ruskem. Už třetí universál předpokládal přeměnu UCR v ukrajinské ústavodárné shromáždění, které se mělo sejít 22. ledna 1918. K tomu sice fakticky nedošlo, ale i tak 25. ledna 1918 vydala UCR jeho jménem čtvrtý universál (přijatý ve skutečnosti malou radou už 11. ledna a pak antidatovaný na 22. leden), kterým byla Ukrajina vyhlášena za zcela samostatný stát. Generální sekretariát byl přeměněn v radu ministrů (tj. vládu), UCR se přeměnila v zákonodárný orgán, který měl dát Ukrajině ústavu.[18] Název Ukrajinská lidová republika (ULR) zůstal v platnosti, přičemž adjektivum *„lidová“*

[16] P. R. MAGOCSI, *Ukrajna*, s. 464.

[17] P. R. MAGOCSI, *Ukrajna*, s. 465.

[18] Tamtéž.

mělo zdůrazňovat její umírněně socialistický charakter. Vláda měla středo-levý charakter, tj. politicky se blížila orientaci někdejší ruské prozatímní vlády. Myhajlo Hruševskyj se stal prezidentem nové republiky.[19]

Ústřední mocnosti uzavřely s Ukrajinou separátní mír 9. února 1918, čímž ji současně mezinárodně uznaly za samostatný stát. Hranice mezi Ukrajinou a Rakousko-Uherskem byly v čl. II. prozatímně do konce války stanoveny shodně s průběhem předválečné rusko-rakousko-uherské hranice. V někdejším ruském záboru Polska, nacházejícím se momentálně pod rakousko-uherskou a německou okupací, pak hranice probíhala po linii Biłgoraj – Szczebreszyn (dnes v Polsku) – Vysoko-Litovsk (dnes Vysokie) – Kamianec-Litovsk (Kamenec) – Pružany – Vydonovské jezero (poslední čtyři místa jsou dnes v Bělorusku, východně od Brestu).[20] Stanovení hranic, které ponechávaly Chełmskou oblast Ukrajině, a rovněž příslib autonomie pro Ukrajince ve východní Haliči, který vešel brzy ve známost, ovšem vyvolaly ostré protesty Poláků, kteří jak s Chełmskem, tak s Haličí počítali jako se součástí příštího polského státu.

Týž den, kdy podepsaly Ústřední mocnosti mír s Ukrajinskou lidovou republikou, vstoupila do Kyjeva rudá armáda a přinutila vládu Ukrajinské republiky utéci do Žitomiru. Mírem v Brestu z 3. března 1918 muselo ale Sovětské Rusko uznat nezávislost Ukrajiny, která si pak – přes veškeré komplikované peripetie, časté střídání vlád, celkovou labilitu a všeobecnou anarchii – udržela formální samostatnost až do roku 1920.

[19] Po porážce Ukrajinské lidové republiky odešel Hruševskyj do exilu a žil mimo jiné jistý čas také v Praze.

[20] Text mírové smlouvy viz P. R. MAGOCSI, *Ukrajna*, s. 467–469.

Panel 2

Prohlášení Českého svazu z 31. ledna 1917

JAN BÍLEK

Úvod

V průběhu válečného roku 1917 došlo u většiny českých politických stran ke změně v názoru, jak dál hájit národní zájmy, jaké zastávat cíle a jak zvolený program prosazovat. Předložený příspěvek z domácích politických dějin se v tomto kontextu zabývá Českým svazem, organizací sjednocených českých poslanců Říšské rady. Sleduje proměnu postojů této reprezentace v závislosti na vývoji politické situace. Zvláštní důraz věnuje svazovému prohlášení z 31. ledna a tzv. prorakouskému aktivismu.[1] Text byl formulován na základě studia vybraných tištěných odborných prací a vydaných pramenů. Archeografická edice připojená v příloze využila archivních pramenů.

Pozornost vymezenému tématu z hlavního proudu politických dějin věnovala naše soudobá i starší historiografie. V obecných syntézách nejnověji v rámci příslušného svazku Velkých dějin zemí Koruny české Pavel Bělina, ve speciálních monografiích Ivan Šedivý nebo Robert Kvaček.[2] Připomenout je nutno příslušné kapitoly v klasických dílech Jana Křena a Otty Urbana, pojetí této periody české politiky u speciálních prací Petra Prokše, Jana Galandauera a Zdeňka Kárníka nebo Jana Rychlíka.[3] Nepřekonatelnými informátory zůstanou Milada Paulová, s přístupem k úředním dokumentům a pamětníkům, a Zdeněk V. Tobolka, který sledoval domácí válečný politický aktivismus z vlastního zájmu a s autopsií.[4] (Téma prohlášení z 31. ledna prodělalo i druhý život a okrajově prošlo veřejným prostorem v období po roce

---

1 Martin KUČERA, *Reflexe pojmu „prorakouský aktivismus" jako výzva k sémantické analýze*. In: TÝŽ, Tázání po dějinném. Karolinum, Praha 2012, s. 171–192.

2 Pavel BĚLINA, *Velká válka*. In: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XII.b, 1890–1918. (Eds.) Michael BOROVIČKA a kol. Paseka, Praha 2013, s. 557–734; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001 a 2014 (2. vydání); Robert KVAČEK, *První světová válka a česká otázka*. Triton, Praha 2003 a 2013 (2. vydání). Dříve například Zdeněk JINDRA, *První světová válka*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984 a 1987 (2. vydání).

3 Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*. Svoboda, Praha 1982; Jan KŘEN, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Academia, Praha 1990 a Karolinum, 2013 (2. vydání); Petr PROKŠ, *Politikové a vznik republiky. 1914–1918*. Prospektrum, Praha 1998; Jan GALANDAUER, *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*. Svoboda, Praha 1988; Zdeněk KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral*. 2. přepr. vyd. Karolinum, Praha 1996; Jan RYCHLÍK, *1918: Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Vyšehrad, Praha 2018.

4 Milada PAULOVÁ, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*. Academia, Praha 1968; Zdeněk V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl IV., 1914–1918*. Československý Kompas, Praha 1937. Pochopitelně u autora střežíme dvojroli historik a pamětník a úmysl objasnit a hájit vlastní politické angažmá, který se objevuje ve vypjaté podobě v příspěvku Zdeňka V. TOBOLKY, *Česká politika za světové války.* In: Politika. Co má věděti o Československé republice každý občan. I, Základní pojmy. Vznik Československého státu. Území Československé republiky. (Ed.) Zdeněk V. TOBOLKA a kol. Československý Kompas, Praha 1923, s. 76–207.

1918, kdy se k němu vyslovili Šmeral a Tobolka.) V oblíbených biografiích zpracovali Jan Galandauer osobnosti Karla I. a Bohumíra Šmerala, Zdeněk Kárník Vlastimila Tusara, kolektivní biografie se dočkal František Udržal.[5] Historici věnovali svůj zájem zahraničnímu odboji, Tomáši G. Masarykovi a Edvardu Benešovi.[6] (Také oni dva prohlášení z 31. ledna aktualizovali v politickém životě první republiky.) Uvedeny by mohly být příručky, sborníky atp.[7] Průběžně citujeme relevantní studie.

Ze všech přímých účastníků jednání Českého svazu o prohlášení zanechal publikované memoáry pouze Mořic Hruban.[8] Dalších pamětí by byla celá řada, ale není v našich silách se všem věnovat.[9] Konečně rok 1917 se odráží v několika pramenných edicích, předně ve čtvrtém svazku Sborníku dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za první světové války.[10] Cenná je Šmeralova původně publicistická edice dokumentů Českého svazu.[11] Zpřístupnění se dočkal doplněk ke spojení domácího a zahraničního odboje.[12] Vyšly deníky

---

5 Jan GALANDAUER, *Karel I., poslední český král*. Paseka, Praha 1998 a 2004 (2. vydání); Jan GALANDAUER, *Bohumír Šmeral. 1914–1941*. Svoboda, Praha 1986; Zdeněk KÁRNÍK, *Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat*. Česká strana sociálně demokratická, Praha 2005; Jaroslav ROKOSKÝ a kol., *František Udržal. Sedlák a politik*. Vyšehrad, Praha 2016. K dispozici jsou biografie dalších aktérů, např. Karla Kramáře, Aloise Rašína, Antonína Švehly.

6 Karel PICHLÍK, *Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918. Zápas o československý program*. Panorama, Praha 1991; Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. *5. svazek*, 1915–1918. Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, Praha 2009; Jindřich DEJMEK, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první, Revolucionář a diplomat (1884–1935)*. Karolinum, Praha 2006.

7 Jiří MALÍŘ a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. I. díl.* Doplněk, Brno 2005.

8 Mořic HRUBAN, *Z časů nedlouho zašlých. Vzpomínky Dr. Mořice Hrubana*. (Ed.) Jan DRÁBEK. Křesťanská akademie, Řím 1967, s. 161–188, kapitola o první světové válce. Původce se zmínil o nástupu císaře Karla I., Clam-Martinitzovi, jednání o prohlášení k otevření parlamentu atp., ale leden 1917 pominul. Též *František Staněk. Politik, tribun, národohospodář, družstevník a buditel lidu venkovského. Memoáry a dokumenty*. (Ed.) Jaroslav MARCHA. Hospodářsko-politická knižnice, Brno 1927.

9 Edičně nově Tomáš Garrigue MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. (Ed.) Jindřich SROVNAL. Masarykův ústav AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, Praha 2005. Dříve například Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. [Díl 1.]*. Orbis – Čin, Praha 1935 nebo František SOUKUP, *28. říjen 1918: předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa. Díly 1.–2.* Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený) – Orbis, Praha 1928.

10 *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Svazek 4. Rok 1917*. Státní ústřední archiv, Praha 1996.

11 Bohumír ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*. (Eds.) Růžena KŘÍŽENECKÁ – Eva MYŠKOVÁ. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961. Dále například Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty. [Díl 3.]*. (Eds.) Jaroslav WERSTADT – Jan OPOČENSKÝ – Jaroslav PAPOUŠEK. Orbis, Praha 1935; *Proces Dra Kramáře a jeho přátel*. *Výslechy obžalovaných*. *Svazek II.* (Ed.) Zdeněk V. TOBOLKA. Tobolka, Praha 1918.

12 Martin KUČERA, *Zprávy tajným inkoustem. Kapitola z dějin českého zpravodajství za první světové války (1914–1918)*. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2003.

Tobolkův a Benešův.[13] Editováno bylo něco korespondence a publicistiky.[14] Uveďme na závěr této pasáže o literatuře jako prameni i výsledku historického výzkumu k tématu, že syntéza o poslaneckém Českém svazu na zpracování ještě čeká.

Vznik a první kroky Českého svazu říšských poslanců

Ve třetím roce první světové války, 21. listopadu 1916, zemřel rakousko-uherský panovník František Josef I. Nastupující mladý císař Karel I. se snažil oslabenou monarchii zachránit zahraničněpolitickými i vnitropolitickými akcemi, z těchto především zmenšením zbytnělého vlivu armády a přípravou na svolání rakouské Říšské rady. Ta od vypuknutí konfliktu nepracovala, neboť mocenské kruhy předpokládaly, že kardinální státní nacionální problém, jehož neúspěšné řešení se v parlamentu odráželo celá desetiletí, válečné vítězství zjednoduší. Nástupce zavražděného ministerského předsedy Karla Stürgkha Ernst Koerber (ve funkci od 28. října 1916) započal se sondážemi a představitelé českých politických stran se v této výjimečné situaci dohodli na společném postupu. Navázali tak na rok staré neúspěšné pokusy.

Dne 18. listopadu 1916 vznikly reprezentativní orgány české domácí politiky Národní výbor a zároveň jednotný Český svaz říšských poslanců. (Iniciativa vzešla z jednání mladočeského poslaneckého klubu 31. října a 8. listopadu, autorita byla docílena zárukou výkonných výborů politických stran. Mimo svaz zůstaly strany státoprávně pokroková a realistická.) Následující den bylo publikováno oznámení o vzniku obou institucí. Jejich ustavení odůvodňovala mj. slova: *„Na obzoru jsou změny, které mohou zasáhnouti až do základů rakouského státu a jeho ústavy, otázky, jejichž jednostranné řešení nebylo by v zájmu našeho národa.“*[15] Účel Českého svazu byl tamtéž vyložen jako *„jednotný postup v otázkách národněpolitických a ústavně-právních“*.

Svaz institucionalizovaly útvary předsednictva (složeno bylo podle poměrného zastoupení stranických klubů), parlamentární komise – *„parlamentárky“* (předsednictvo a další zástupci klubů) a plenární schůze – *„plenárky“*. Později vznikly pracovní výbory.[16] Předsednictvo Českého svazu bylo devítičlenné, tvořili ho předseda František Staněk (agrárník), místopředseda Bohumír Šmeral (sociální demokrat), druhý místopředseda Jindřich G. Maštálka (mladočech), jednatel Vlastimil Tusar (sociální demokrat) a další dva agrárníci (Karel Prášek,

---

[13] Zdeněk V. TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*. (Ed.) Martin KUČERA. Karolinum, Praha 2008; Edvard BENEŠ – Hana BENEŠOVÁ, *Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války (1915–1918)*. (Eds.) Dagmar HÁJKOVÁ – Eva KALIVODOVÁ. Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013.

[14] Tomáš G. MASARYK – Edvard BENEŠ, *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš*. (Eds.) Dagmar HÁJKOVÁ – Ivan ŠEDIVÝ. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2004. Tomáš G. MASARYK a kol., *Válka a revoluce. Články, memoranda, přednášky, rozhovory*. *Díl II.*, 1917. (Eds.) Karel PICHLÍK – Zdenko MARŠÁLEK. Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2008.

[15] Text viz J. GALANDAUER, *Vznik Československé republiky 1918*, s. 280–281. Národní výbor byl vymezen jako opora Českého svazu a jako „nejvyšší mravní instance v těch zjevech politického života, které, vymykajíce se z kompetence činnosti poslanecké, vyžadovaly by řešení z hlediska všenárodního.“

[16] Mladočeši dodatečně navrhli výbor pro jednací řád a podíleli se na dalších – pro otázku odloučení Haliče a otázku ústavně právní, pro česko-německý poměr, pro rakousko-uherské vyrovnání, pro střední Evropu a obchodní smlouvy.

František Udržal), jeden národní sociál (Otakar Hübschmann), jeden moravský katolík (Mořic Hruban) a jeden moravský lidovopokrokář (Adolf Stránský).

Čeští politici se na základě špatné zkušenosti, získané v předchozích válečných letech, resuscitovaného politického dění spíše obávali. Zároveň si uvědomovali, že národní zájmy mohou hájit pouze politickým úsilím. Chtěli uznání, že Češi jsou loajální. Zneklidňovala je avizovaná možnost odtržení Haliče a z toho vyplývající definitiva německé převahy v Předlitavsku. Chtěli si zajistit účast při očekávaných změnách ústavy a aktuálně sledovali důraznou protiakci ke snahám mocenských kruhů vyřešit nacionální problém coby jazykovou (němčina jako státní jazyk) a správní (krajské zřízení) věc v českých zemích oktrojem, tedy absolutisticky, ještě před zasedáním parlamentu. Svaz by byl při politickém vyjednávání ustoupil až k česko-německým rozhovorům. Na oktrojích v duchu německého Rakouska pracoval nový ministerský předseda Heinrich Clam-Martinitz (ve funkci od 20. prosince 1916). Oktrojů se Český svaz přestával obávat až postupně. Dále se jeho exponenti snažili o nápravu justičních represálií, o audienci u císaře, konali další konkrétní ochranářské akce v ústředních úřadech atp.[17]

Dne 5. ledna 1917 se sešla první plenární schůze Národního výboru, projednávala stanovy a vymezení kompetencí se svazem; zváni na ni byli i jeho zástupci.[18] Předsednictvo Českého svazu schůzovalo příští den a zabývalo se stejnými věcmi. Prášek neúspěšně trval na vyjasnění nezávislosti na Národním výboru.[19] V diskusi o Clamově vládě se Maštálka vyjádřil: *„Pozice Clamova bude velmi těžká a musíme uvažovat, kdyby mělo dojít k situaci, že by byl ohrožen z jiného důvodu, abychom mu nepodrazili nohy. Clama ale nepovažuji za symptom zmírnění režimu proti Čechům. Takovým symptomem může býti jmenování Lobkowitze a Bertholda, ne však Clam.“*[20]

Dne 12. ledna 1917 se svazové předsednictvo sešlo na půl hodiny s ministerským předsedou.[21] Ten navrhoval svolání parlamentu, čemuž by předcházely oktroje a zlepšení vztahu státu a národů. Odmítl audienci Českého svazu u císaře, neodpověděl na dotaz o podrobnostech oktrojů. Za svaz mluvil Staněk, Šmeral upozornil, že jednání ministerského předsedy s Maštálkou o vězněném Kramářovi je vedeno oficiálně. Schůzka předsednictvo zklamala a v následné diskusi se účastníci shodli, že z ní mají negativní dojem – začali se vývoje ještě víc obávat. Později předseda vlády špatný dojem omlouval.

Maštálka, porovnávaje zkušenosti, konstatoval, že s tak upjatým ministerským předsedou se ještě nesetkal, a informoval: *„Byl jsem tam po společné poradě ještě půl hodiny sám a mluvil jsem s ním o Kramářovi. Museli jsme však mluviti o poměru národa k říši.“*[22] Upozornil, že se dobře znají z grémia pražské České průmyslové banky, a pokračoval: *„Když mne doprovázel ke dveřím, řekl: ‚Pane Maštálko, já vám řeknu jedno. Jsem přesvědčen, že vy se mnou spokojeni nebudete a budete se často rvát. Můžete však být ujištěni, že všechny mé*

---

[17] Dne 5. ledna císař zrušil Kramářovi a Rašínovi trest smrti. Jejich úplná amnestie byla pro českou politiku cílem realizovaným v dalším půlroce.

[18] *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích. Sv. 4*, s. 23.

[19] Tamtéž, s. 33. Zápisy z jednání různých grémií Českého svazu nebyly vcelku editovány; část je dostupná v uvedeném sborníku a část ve Šmeralově edici, viz B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 390–460. Ale chybí například protokol z 11. ledna, kdy předsednictvo jednalo o Staňkově řeči u Clama.

[20] *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích. Sv. 4*, s. 36.

[21] Tamtéž, s. 37–41.

[22] Tamtéž, s. 40–41.

snahy se ponesou, abych prospěl českému národu a že budu vždy působiti k tomu, aby zájmy národa byly chráněny.'" V předsednictvu analyzoval rozmluvu takto: *„Že řekl, nebudete se mnou spokojeni, znamená, že má hotový úsudek o tom, co chce podniknout."*

Při rozhovoru se Clam dotkl též dezercí, závěry ovšem nevyvodil, nepovažoval podkladový materiál za dostatečný: *„Zejména případy pluků 36. a 28., že budou moci býti definitivně objasněny až po válce* […]*"* – důležité ale bylo pokračování – *„slyším, že vy nic nevíte, budu se starat, abyste se o tom dozvěděli. Požádám Krobatina, aby zástupcům vašeho svazu předložil materiál."*[23] Každá informace navíc byla pro poslance užitečná, snad právě zde nalezneme zárodek vládní zprávy – mementa o českém odboji, která zapůsobila v první polovině července 1917, avšak opačně, než by si vláda bývala přála.

Datum audience je spojeno s vídeňským seznámením se s nótou Dohody, předseda vlády však o ní nevěděl nebo neinformoval. Členové předsednictva Vídeň opustili a dozvěděli se o nótě druhý den z tisku.

Prohlášení svazu z 31. ledna

V roce 1916 se přestávalo válčit o vítězství a začalo utkání o mír. Prezident dosud neutrálních Spojených států amerických Thomas Woodrow Wilson vyzval 20. prosince 1916 státy účastnící se války, aby oznámily své válečné cíle. Reagoval tak na mírovou nabídku států Ústředních mocností – Německa, Rakouska-Uherska, Turecka a Bulharska – z 12. prosince, kterou předložily ve výhodné situaci po vítězství v Rumunsku. Dohoda odpověděla nótou z 10. ledna 1917, v níž se poprvé dotkla i československé otázky. Formulace o osvobození Čechoslováků (ve francouzském znění; Čecho-Slováků v anglické mutaci) z cizí nadvlády byla míněna jako nátlak na habsburskou monarchii (v úvahách dohodových představitelů vyjádření v danou chvíli nic konkrétního neznamenalo). Zároveň šlo o první takovýto úspěch české zahraniční reprezentace.

Pochopitelně byla záležitost po publikování nóty ve Vídni (zde zněl překlad: Češi) 13. ledna náležitě reflektována.[24] V textu byly ve stejné souvislosti uvedeny další národnosti císařství, Italové, Slované (rozumělo se Jihoslované)[25] a Rumuni, přičemž jejich politické reprezentace věc mezi 19.–25. lednem loajálně odmítly. Bylo jasné, že česká domácí reprezentace bude muset zareagovat, a to ve vnucené situaci.[26] Ministerský předseda Clam a český úřednický ministr Otakar Trnka vyvíjeli ve Vídni na přítomné členy předsednictva Českého svazu

---

[23] Tamtéž, s. 41.

[24] Text viz M. PAULOVÁ, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, s. 78; podrobně analyzoval Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 68.

[25] Srov. E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 3.*, s. 105.

[26] Speciálně se problematikou zabýval Zdeněk V. TOBOLKA, *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi z 30. ledna 1917*. In: Naše revoluce 1925, roč. 3, č. 2, s. 169–183 (především s. 179–180 s edicí vlastních deníkových záznamů – Paulová je v deníku nenašla, ale v jeho vydané podobě ve víceméně shodné podobě jsou – a s. 180–183 s rozborem). S výkladem polemizoval Jaroslav STRÁNSKÝ, *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi 30. ledna 1917*. In: Naše revoluce 1924, roč. 2, č. 2–4 s. 252–260. Stránský reagoval na vydání Tobolkova příspěvku ve sborníku Politika z roku 1923, který se mu za nových poměrů nemohl hodit. Dění a literaturu shrnul a zhodnotil Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 67–77. Též I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, s. 295–296 (1. vydání); J. GALANDAUER, *Karel I., poslední český král*, s. 134–138; P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 51–54.

tlak. To se přesto do Vídně na svou desátou schůzi znovu sjelo až 22. ledna 1917.[27] Ovšem předcházela tomu intenzivní jednání o situaci, vnitrostranická i mezistranická. Mladočech Zdeněk V. Tobolka ve svém klubu doporučil situaci řešit co nejstručnějším textem ve formě komuniké a totéž zopakoval při jednání s lídrem české politiky, agrárníkem Antonínem Švehlou 22. ledna v Praze. Udržal návrh přivezl večer do Vídně, ale zde už k projednání předložen nebyl.[28]

Jednání předsednictva svazu probíhalo od 17 do 21 hodin pod Staňkovým předsednictvím (neúčastnil se Prášek) a za bohaté diskuse k jednotlivým bodům. Předseda informoval o jednání s Trnkou, které s Tusarem vedli. Vyslovili se pro jasné loajální prohlášení odmítající nótu Dohody a za audienci u císaře coby fóra pro toto prohlášení. Dále informoval o jednání s Clamem, který i jménem ministra zahraničí Ottokara Czernina (ve funkci od 22. prosince 1916; byl obdobného politického náhledu jako premiér) žádal o prohlášení, byl však proti audienci. Při pokračování schůze následující den, 23. ledna od 10 hodin, se dál jednalo o dvou návrzích prohlášení – Šmeralově[29] a Stránského.[30] Za podklad diskuse byl odhlasován návrh Stránského.[31] Po úpravách provedených Maštálkou a Šmeralem o přestávce od 13 do

---

[27] Šmeral si z telefonátu s Tusarem poznamenal, že „považujeme v tomto případě za příliš otřelou formu, aby se sešel svaz a vydal jako obvykle komuniké. Zde by se mělo stát mnohem více a tu by ovšem měla také vláda vyjít do té míry vstříc, aby projev, který musí býti učiněn, působil stejně silně nejen navenek, nýbrž i v národě. Dosud chová se hrabě Clam velice studeně a také není dosud rozřešena audience.“ Podle Jan GALANDAUER, *Český monarchismus na křižovatce – poslední pokusy o korunovaci českého krále.* In: Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka. (Eds.) Zbyněk MACHÁT – Ondřej SLAČÁLEK – Milan ZNOJ. Doplněk, Brno 2007, s. 164.

[28] K jeho obsahu: V textu „se konstatovalo, že Čechové přijali Habsburky za české krále na základě svobodné volby, že se legálně zavázali plniti ty povinnosti, které obsahuje pragmatická sankce, a konečně, že si Rakousko-Uhersko tím, že nedovedlo rozřešiti problém národností a státu, samo zavinilo, že dohodové velmoci vyhlašují za svůj válečný cíl osvobození Čechoslováků z cizího panství“. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa*. *Díl 4*, s. 218–219. Obšírněji Z. V. TOBOLKA, *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi z 30. ledna 1917*, s. 179. Autorova taktika spočívala v tom, že text stylizoval způsobem vynucujícím si cenzurní zásah a takto znehodnocen aby po zveřejnění nebyl směrodatný. Komuniké mělo vyjádřit nespokojenost s vnitřními poměry, vydáno mělo být bez možnosti reakce druhé strany. Na schůzi parlamentární komise 15. února vyjádřil ovšem Tobolka s postupem předsednictva souhlas. B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 391.

[29] K jeho obsahu: „komuniké bylo ještě více rakousky zabarveno a neobsahovalo odstavec o nespokojenosti s řešením národnostních otázek“. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa*. *Díl 4*, s. 219. Text viz B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 445–446. Text obsahoval požadavek svolání parlamentu. Podle Tobolky Šmeral, s nímž o situaci jednal, text napsal narychlo poté, co neměl jeho návrh, sice též jako komuniké, ale chybně do něj nevtělil nespokojenost s vnitřními poměry.

[30] K jeho obsahu: šlo o text „odmítající nótu a osvědčující věrnost k dynastii i říši“. Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa*. *Díl 4*, s. 219. Tato interpretace je nejméně přesná, text obsahuje odkaz na mezinárodní řešení atd. Text viz B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 442–445. Návrh vypracoval Stránského syn Jaroslav jako dopis. Se záměrem, aby text nemohl být zveřejněn (v tom se lišil od taktiky druhých, podle Tobolky naivně, protože druhé straně šlo o veřejné prohlášení). Záměr nebyl dodržen, naopak se druhé straně umožnilo reagovat.

[31] Opozdilec Udržal s předsednictvem večeřel a přikláněl se k Šmeralovu návrhu, ale pod dojmem Wilsonova projevu o národní svobodě, zveřejněného ve Vídni 23. ledna, se přiklonil k návrhu Stránského. Hlasování pak bylo 3 : 4 pro Stránského. Maštálka hlasoval pro Šmerala. J. GALANDAUER, *Bohumír Šmeral*, s. 88.

16 hodin a po dalších úpravách v plénu byl text ve formě dopisu jednomyslně schválen.[32] Dopis byl dán k možnému zveřejnění, jiné vyjádření stanoviska vázal, s odkazem na neparlamentní poměry, na audienci u císaře. Zároveň byla vydána zpráva o schůzi, která skončila v 19 hodin.[33]

Další den, 24. ledna (v den datace textu podepsaného Staňkem, Maštálkou a Šmeralem), disponovali prohlášením předseda vlády a ministr zahraničí. Czernin nejprve přes Clama a Trnku sondoval, zda by mohl publikovat upravený text. Na žádost předsednictva vstoupil do jednání přímo. Pozval podepsané k jednání na 30. ledna v 18.30 hodin. Ministr na něm přivítal stanovisko svazu a předložil vlastní stručný, jasný text bez kritiky, jenž se ve využitých pasážích kryl s duchem textu z 23., resp. 24. ledna. Žádal, aby stejně jako se nabízel onen, mohl být zveřejněn i tento. (Poznámku v tomto smyslu měl nový dopis obsahovat.) Manévr doprovázel příslibem podpořit žádost svazu o přijetí u císaře, projednat s premiérem oktroje a zároveň sdělením, že o původním textu panovníka informoval. Audience, při níž se druhá strana *„velmi výrazně dotkla“* aktuálních věcí, skončila po hodině a půl.[34] Hektický závěr ledna vrcholil. Delegace se dohodla text i žádost předložit předsednictvu na schůzi 31. ledna o 11. hodině.

Toto jednání (bez omluveného Udržala a nepřítomného Práška) se konalo pod dojmem Trnkou tlumočeného oficiálního císařova vzkazu, který byl jeho reakcí na seznámení se s dopisem z 24. ledna. Cituje se v této podobě: *„Chci být panovníkem blahovolným a spravedlivým, mám Čechy rád.“*[35] Informoval o něm, stejně jako o průběhu audience u ministra zahraničí předsedající Staněk a Maštálka výklad doplňoval. Czerninův *„výtah“* (i s poznámkou o věcné shodě s dopisem z 24. ledna a o zveřejnění) přečetl Šmeral. Text zachovávající formu dopisu, proti hlasu Stránského (navrhoval k textu připojit navzdor poznámku, která by jeho zveřejnění vázala na otevření parlamentu) a národních sociálů,[36] byl beze změny zaslán ministrovi k použití. Maštálka za podpory Hrubana, Šmerala a Staňka Stránského návrh odmítl, což odůvodnil podavatelovým zájmem *„takticko-politickým vůči druhým stranám a vládě“*.[37] Schůze skončila ve 14 hodin.

---

[32] K jeho obsahu: V textu „konstatovala se neochvějná věrnost českého odpovědného politického světa k dynastii a k říši v minulosti i v přítomnosti, vyslovovala se lítost, že legitimní zástupci českého národa na zemských sněmech a Říšské radě nemohou učiniti za tehdejší situace v tomtéž smyslu vyznání, poněvadž ani sněmy, ani Říšská rada nezasedaly. Navrhovalo se, aby vláda vymohla českým poslancům na radě říšské slyšení u panovníka, kde by mohli osvědčiti věrnost k dynastii a k říši a ubezpečiti hlavu státu, že splnění svých tužeb chtějí hledati jen v rámci habsburské říše. Na konci se upozorňovalo, že podepsaní nemají námitek, jestliže by vláda odevzdala veřejnosti v zásadě odmítavé stanovisko předsednictva k příslušnému místu nóty. Návrh svazu se sice dotýkal, ale jen zcela mdle, nerozřešeného národnostního problému v habsburské monarchii.“ Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa*. *Díl 4*, s. 219–220. Text viz příloha A. Srovnání s původním textem Stránského M. PAULOVÁ, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, s. 89. P. BĚLINA, *Velká válka*. In: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XII.b, s. 638, text označil za „výsostně oportunistický kousek“, vyjadřující loajalitu k monarchii bez výslovného odmítnutí nóty.

[33] Text viz B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 442.

[34] Tamtéž, s. 393, zpráva svazového předsednictva o činnosti 15. února 1917.

[35] Tamtéž, s. 400: „Není možno zjistit úplnou přesnost této rozmluvy Trnkovy, ani jeho reprodukování kontrolovati […].“

[36] Aktivistický poslanec byl zastupován poslancem Aloisem Konečným.

[37] Tamtéž, s. 447.

První odstavec Czerninova textu byl zveřejněn se jmény Staňka, Šmerala a Maštálky, kteří tak vyhověli ministrově žádosti. Datován byl 31. ledna a jeho jádro zní: *„Vzhledem na odpověď států Čtyřdohody prezidentovi* […] *Wilsonovi, ve které státy válčící s mocnářstvím naším uvedly mimo jiné také ‚osvobození Čechů od cizího panství' jako jeden z cílů, k nimž chtějí mocí zbraní dospět, prezidium Českého svazu odmítá tuto insinuaci, která spočívá na předpokladech úplně nesprávných, a rozhodně prohlašuje, že národ český jako vždy v minulosti, tak také v přítomnosti a v době příští jen pod žezlem habsburským vidí svou budoucnost a podmínky svého vývoje."*[38] Ústupnost svazu vyplývala z celkové dobové situace, *„dějinná odpovědnost padá na celé předsednictvo"*.[39] Maštálka Tobolkovi sdělil, že se nevzepřeli proto, *„aby do budoucna bylo zjištěno, že projev je dílo Czerninovo a že jen vzhledem k choulostivé situaci byli nuceni návrh Czerninův přijmout"*.[40] Ministr získal *„principálně prestižní"* odmítnutí.[41]

Text byl monarchií propagačně využit.[42] Negoval snahy české zahraniční akce, porušil vzájemný respekt reprezentací. Vládní kruhy aktuálně nic nestál, požadavky z něj eliminovaly. Ukázal, že na Čechy je možné jakkoli tlačit a ti ustoupí. A *„německo-rakouský tábor* [česká aktivistická politika – pozn. aut.] *o své upřímnosti stejně nepřesvědčila"*.[43] Bylo to naprosté vládní vítězství, které ale v širší perspektivě vedlo k prohře.[44] Dávno bylo jasné, že stávající stát potřebuje k životu reformu, a mezi síly, o které by se při ní monarchie musela opřít, patřili Češi. Ale vláda *„českou austrofilskou politiku dovedla do naprostého rozporu s cítěním většiny národa a připravila nejlepší půdu pro vytvoření nacionálně útočné opozice, která již nebyla tak lehce zvládnutelná"*.[45] Monarchie postoj (a ve věci prohlášení ústupek) českých austrofilů neoplatila. *„Lze-li tvrdit, že české široké vrstvy pohlížely na Český svaz až do této doby s jistou přízní očekávajíce činy, byla jeho autorita odmítnutím nóty pohřbena."*[46] Zpřesněním validního výroku by bylo jeho drobné doplnění – o hlediska širšího kontextu a průběhu – do znění: … a vývojem okolností zanedlouho pohřbena.

---

[38] Text viz příloha B. Srov. J. GALANDAUER, *Český monarchismus na křižovatce*. In: Nezapomenuté historie, s. 167 analyzuje krácený text jako paradoxně méně prodynastický.

[39] Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa*. *Díl 4*, s. 221.

[40] Z. V. TOBOLKA, *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi z 30. ledna 1917*, s. 180. (V roce 1915 v Kramářově procesu odůvodnil Maštálka nevydání loajálního prohlášení: „[…] náhlý projev bez příčiny byl by celý svět svedl k otázce: Co pak Češi spáchali?" *Proces Dra Kramáře a jeho přátel*, 2, 1918, s. 42.)

[41] Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 69. Začlenění našeho výkladu do kontextu rakousko-uherské zahraniční politiky by přesahovalo cíle práce.

[42] Srov. Josef A. BROŽ, České *désaveu noty spojenců ze dne 10. ledna 1917 a jeho ohlas ve francouzském tisku*. In: Naše revoluce 1937, roč. 13, č. 1, s. 94–98. Autor sledoval nulový, respektive kontraproduktivní účinek tiskových zpráv vídeňské tiskové kanceláře včetně článků přetištěných v českém tisku. Výzkum reálného ohlasu prohlášení zůstává historiografickým úkolem.

[43] I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka*, s. 296.

[44] Když v srpnu 1918, po uznání Čechoslováků a jejich vojsk za regulérně bojující spojence ze strany Velké Británie, žádal ministerský předseda Max Hussarek po Staňkovi zajištění odsouzení tohoto aktu Národním výborem, dostalo se mu odpovědi, že to nebude možné, „poněvadž Český svaz už kdysi podobné prohlášení učinil, ale situace pro český národ nějak se tím nezlepšila". M. PAULOVÁ, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, s. 508.

[45] Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 71.

[46] M. PAULOVÁ, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, s. 91.

Po analyzované schůzi svazového předsednictva se 15. února sešla na prvním zasedání parlamentárka, která jednomyslně přijala zprávu předsednictva o činnosti.[47] Národní výbor se za akci postavil a stejně jako autorita Českého svazu prodělal do babího léta agónii. Později Tobolka situaci zhodnotil takto: *„Česká veřejnost neznala podrobností, jak k projevu došlo, nemohla tudíž vysvětliti, aby pochopila a snad i odpustila. Ale kdyby byla bývala znala a si leccos vysvětlila, nebyla by ve své veliké většině odpustila* […]. *“*[48] Marně si v březnu předsednictvo Českého svazu stýskalo, že vláda *„ignorováním svazu jakožto politického činitele“* jeho autoritu *„přímo podkopávala a výchovně-politickou práci* […] *zbavovala účinnosti“*.[49] Aktivistická loajální prorakouská politika se vyčerpala, zdiskreditovala, *„naprosto zklamala“*.[50] Šmeral po vzniku samostatného státu první polovinu roku 1917 zhodnotil jako období, *„ve kterém politické rozhodování Českého svazu, posuzované z hlediska dnešních dějinných výsledků, bylo nejchybnější“*.[51]

Odboj proti svazovému désaveu

Ústřední mocnosti odpověděly na Wilsonovu mírovou výzvu již 27. prosince 1916. Československý zahraniční odboj vynaložil veliké úsilí k prosazení se do chystané reakce států bloku Dohody z 10. ledna 1917.[52] (V odpovědi Dohody na prosincovou výzvu států Ústředních mocností, kterou odeslala 30. prosince, se ještě neuplatnil.) Připomeňme ale, že o nějaké koncepční změně politiky Dohody vůči Rakousku-Uhersku nemůže být řeč ani po 10. lednu.[53] Nasazení Edvarda Beneše působícího v Paříži bylo vysoké, hlavu exilu Tomáše G. Masaryka informoval: *„Od podání nóty* [Wilsonovy – pozn. aut.] *jsem ve strašné práci*

---

[47] Zprávy, projednané předsednictvem, byly plenárce předloženy ještě 16. března a 14. dubna. Dávají pro dané období přesvědčivý obraz o vnímání situace, o jejím vývoji a o činnosti předsednictva. Viz B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 393–406, 421–432, 435–437.

[48] Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa. Díl 4,* s. 222. „U jedněch se [povolnost předsednictva svazu – pozn. aut.] pokládala za zbabělost a nemužnost. U jiných byl odsuzován text prohlášení jako věcně nesprávný (jen pod žezlem habsburským) a formálně nemožný (insinuace), u jiných, kteří stáli na stanovisku rakouském, z národnostního hlediska za nedostatečný […].“ Tamtéž.

[49] B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 422, zpráva svazového předsednictva o činnosti 16. března 1917. „Marně čekal svaz, že na soustavně opakující se jeho projevy bude dána vládou odpověď. Marně ucházel se o možnost přímého styku s korunou.“ Tamtéž.

[50] P. PROKŠ, *Politikové a vznik republiky*, s. 54.

[51] B. ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*, s. 420.

[52] J. DEJMEK, *Edvard Beneš. Díl. 1*, s. 157–162; S. POLÁK, *T. G. Masaryk. 5. svazek*, s. 178–183. E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 1.*, s. 221 an., spec. 244–250. E. BENEŠ – H. BENEŠOVÁ, *Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války*, s. 127–147. Na základě Benešových dopisů bratrovi Zdeněk KÁRNÍK, *„S jak malou moudrostí je možno řídit svět!“ Československý odboj za Velké války očima Edvarda Beneše na zlomu let 1916/1917, za obratu „od imperialistické války k imperialistickému míru“ a zrodu hesla „mír bez anexí a kontribucí.“* In: Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhala. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, s. 72–85.

[53] Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 67–68. Obdobně zdrženlivé byly USA. Srv. Jaroslav WERSTADT, *Tajná diplomatická dohra spojenecké proklamace válečných cílů z 10. ledna 1917*. Naše revoluce 1937, roč. 13, č. 1, s. 79–93 (podle edice dokumentů ministerstva zahraničí USA). USA ve shodě s Velkou Británií nabízely Rakousku-Uhersku separátní mír se zachováním integrity hlavních zemí monarchie. To příležitost z důvodu úplné územní integrity a spojenectví s Německem odmítlo.

a nevím už, kde mně hlava stojí. […] *Budeme mít v krátké době veliký úspěch diplom*[atický]. *"*[54] Masaryk byl začátkem měsíce spokojen už s uplatněním myšlenky sebeurčení národů ve spojeneckém diskurzu i s původní zmínkou o Slovanech. Po seznámení se s definitivním textem odpovědi států Dohody jeho nadšení vzrostlo, úspěch označil za *„neočekávaně veliký"*.[55] Význam nóty vyzdvihl i publicisticky.[56] Uspokojení odbojářů bylo jasné: *„Úspěch. Jmenuje nás výslovně. Radost nad tím."*[57]

Později Beneš předložil souvislý výklad k věci. Označil ji za událost *„dosahu velikého, principiálního"*, jako vzpruhu a pobídku. Československá otázka *„jsouc nyní součástí válečných cílů spojeneckých, stala se jejich slavnostním prohlášením věcně i formálně problémem mezinárodním, jenž už nemohl býti řešen jen cestou vnitropolitickou v říši habsburské"*.[58] Podle Kárníka Beneše nenapadalo, *„do čeho českou reprezentaci žene"*.[59] Reakce z 31. ledna zahraniční odboj rozladila i poškodila, ale situace se pro okolí řešila marginalizací, výkladem, odkazem na nesvobodu, nátlak, cenzuru, perzekuci, věznění a exil skutečných lídrů.[60] Beneš vzpomínal, poněkud vypjatě, na obavy o soulad domácí a zahraniční politiky, aby *„nebyli z domova opuštěni a desavuováni před Spojenci, abychom neměli politiky dvě"*.[61] Domácí přechod od pasivity k politické aktivitě působil *„starosti a obavy, pak nesnáze a rozpaky a konečně značné politické těžkosti"*.[62] Osobně přinesl po radostném uspokojení zklamání. *„Désaveu bylo slavnostní, bez rezervy, rozhodné – byla to pro nás těžká rána."*[63] Mezi Benešovými poznámkami v diáři z oné doby takové záznamy nejsou.

Masaryk v Londýně prohlášení Českého svazu reflektoval 12. února.[64] V odbojových memoárech označil vznik svazu (a Národního výboru) za *„rozumné a ovšem nutné"*.[65] Úspěch z 10. ledna podle jeho slov *„nečekaně"* způsobil to, *„čeho jsem se tak bál – désaveu poslanců"*. Dále napsal, že *„chápal těžkou situaci"* poslanců a reakci očekával, *„šlo ovšem jen o to,*

---

[54] T. G. MASARYK – E. BENEŠ, *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš*, s. 195, dopis E. Beneše T. G. Masarykovi z 30. prosince 1916. Srov. E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 3.*, s. 110, Benešův výklad ve zprávě domů.

[55] T. G. MASARYK – E. BENEŠ, *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš*, s. 197 a 198, dopis a telegram T. G. Masaryka E. Benešovi z 3. ledna a 12. ledna 1917. Též T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, s. 101–102. Jak napsal Beneš bratrovi, Masaryk mu i zatelefonoval.

[56] T. G. MASARYK et al., *Válka a revoluce. Díl 2.*, s. 21. Prohlášení z 31. ledna se naopak v aktuální publicistice nedotkl, připomněl až prohlášení při otevření Říšské rady 30. května.

[57] E. BENEŠ – H. BENEŠOVÁ, *Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války*, s. 129.

[58] E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 1.*, s. 250.

[59] Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 69. „Neboť – jak by se vyvíjela situace dál, kdyby Český svaz vyjádření odmítl, demonstrativně se rozešel či jinak dal najevo své protistátní stanovisko?" Tamtéž. E. Beneš ve vzpomínkách uvedl, že domácí poměry po 10. lednu „špatně posuzoval", když předpokládal radikalizaci nebo alespoň „vzdorné mlčení". E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 1.*, s. 438.

[60] Podrobně Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 72; E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 1.*, s. 432–450; T. G. MASARYK et al., *Válka a revoluce. Díl 2.*, s. 103–105.

[61] E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 1.*, s. 432.

[62] Tamtéž, s. 435.

[63] Tamtéž, s. 439. „Zprávy se nás a prof. Masaryka dotkly bolestně."

[64] T. G. MASARYK – E. BENEŠ, *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš*, s. 201, telegram T. G. Masaryka E. Benešovi z 12. února 1917.

[65] T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, s. 103.

jak to povědět", zveřejněná reakce jeho představám pochopitelně nekonvenovala.[66] *„Ale byla oslabena tím, že mne nejmenovali, listy a politická veřejnost si proto désaveu v té neurčitosti tak nevšimly; hlavně však posloužil nám Czernin tím, že uveřejnil jen jeho druhé, kratší znění, stručný dopis, podepsaný třemi poslanci, jejichž jména v zahraničí nebyla známa* […]. *"* Podobně jako exilové špičky k věci přistupovala tiskem formovaná odbojová základna.[67] Prohlášení negující Masarykovu aktivitu využili zahraniční austrofilové – *„to nám dalo dost práce"*; pro mezinárodní události, jakou byly revoluce v Rusku a vstup USA do války, *„brzy vypadlo z pozornosti"*.[68] Exil měl z nesouladu s hlasem domácí politické reprezentace dlouhodobou obavu, ale nezdá se, že by projev z 31. ledna jeho působení významně ovlivnil.[69]

Beneš uvedl, že brzy seznal nespokojenost domácího veřejného mínění s oficiální českou politikou a znovu získal jistotu, že národ jde s odbojem. Opíral se o zprávy Maffie.[70] Informace od představitelů domácí rezistence Přemysla Šámala a Josefa Scheinera přišly Benešovi ve znovunavázaném styku kolem 15. března a 2. dubna 1917. Pojednávaly o *„dosud nevídaném"* domácím nadšení z vyjádření Dohody a dosavadní oficiální národní politiku označovaly za výkon *„osob, které si osobily v poslední době právo učiniti prohlášení, jež je nedůstojné jejich postavení a* jež *naprosto neodpovídá citům národa"*.[71] Podle autorů si

---

[66] Tamtéž, s. 104.

[67] Např. orgány Československá samostatnost a Čechoslovák prohlášení přecházely. (Aleš BROŽ, *Spojenci a český národ*. Čechoslovák 1917, roč. 3, č. 82 (2. (15.) února), s. 4. „Rakouské autority budou se snažiti zakrýti českému lidu pravdu, možné, že mírové podmínky Spojenců nebudou v Čechách ani veřejně publikovány." SYLVA, *Jak naši přijali odpověď Spojenců Wilsonovi*. Tamtéž, č. 83 (14. (27.) února), s. 3–4. „Jako všechny politické strany české zůstaly dlužny odpověď na výzvu z Vídně, aby protestovaly proti nótě Wilsonovi, tak také česká žurnalistika se dostala obratně ze sítí, nastražených jí vídeňskou vládou." FERI, *K odpovědi Spojenců na nótu Wilsonovu*. Tamtéž, č. 84 (23. února (8. března)), s. 1–2. Český svaz. Tamtéž, č. 89 (15. (28.) dubna), s. 1.)

[68] T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, s. 104–105. Memoáry vyšly poprvé v roce 1925 a je samozřejmě nutné podrobit práci historické kritice vzhledem k autorově aktuální politické činnosti i dlouhodobé osobní nevraživosti, což vyniklo v pasáži tvrdící, že prohlášení z 31. ledna, které si prý vykládal jako vděčnost za zmírnění trestu Kramářovi, bylo zaplaceno „tak draze". Masarykovým konzultacím nad textem práce se věnuje Jiří KOVTŮN, *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*. Torst, Praha 2005, s. 367–374.

[69] Oba vítězové, Masaryk i Beneš, vložili své výklady, podané jistě ne nestranně a také s ohledem na politické zápasy doby vzniku textů, do společenského povědomí a ovlivnili i historiografii.

[70] Zdeněk KÁRNÍK, *Edvard Beneš a Maffie v nejtěžším období Velké války*. Historie a vojenství 1995, roč. 44, č. 6, s. 3–22. Autor mj. upozorňuje na limity edice E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 3*.

[71] E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 1*., s. 440–441. Zde jde o dvě zprávy předané ze Švýcarska Z. Rohlou – z 9. března a 2. dubna. V E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 3*., s. 107–109, šlo podle editorů o zprávy z Prahy Rohlovy z 26. ledna a po 8. únoru (a nedatované pokračování). „Prohlášení výše zmíněné vyneslo naopak jeho autorům a listům, které je uveřejnily, projevy rozhořčení, urážky, ano i výhrůžky." Dále: „Prohlášení bylo podepsáno poslanci Maštálkou, Tobolkou [Rohlova chyba, z Prahy správně Staňkem – pozn. aut.] a Šmeralem. Aby se pochopilo, jakými prostředky vláda dosáhla tohoto prohlášení, postačí věděti, že první dva poslanci požívají státních subvencí pro své továrny […]." Tamtéž, s. 117–120. Srov. M. KUČERA, *Zprávy tajným inkoustem*, s. 127–130. V prosinci 1916 dal odboji k dispozici své spojení továrník J. J. Frič, první zpráva šla z Prahy 26. ledna, v dopise Frič psal: „Čtyřdohodu národ zbožňuje. Nóta její zde vyvolala nadšení. […] Poslanci v čele svazu jsou od vlády odvislí, z části k vojsku odvedení a podlehnou. Maštálka, Šmeral a Tobolka jsou vojáky. Bázeň před frontou je donutí." Ve zprávě z února: „Prohlášení Českého svazu je dílem tří lidí: Staňka, Šmerala a Maštálky. Maštálka a Staněk mají vládní subvence." Srovnání pramenů objasňuje Rohlovu stylizaci zpráv.

prohlášení svazu vynutila vláda, aby zmátla cizinu, ale česká veřejnost ho odmítla; lživé zprávy v novinách byly policejní; *„nikdo si nevšímá“* panovníkových slibů o korunovaci a o pobytu v hlavním městě; vlastenci jsou vězněni atp. Podle Maffie tedy prohlášení vyvolalo rozhořčení v celé zemi a šlo o *„dílo osob, které je podepsaly a které jsou za ně jediné plně odpovědny“*.[72]

Beneš o zprávách od Maffie napsal Masarykovi. Vykládal je tak, že *„naši všichni stojí za námi a že všichni ostatní odsuzují projev, který Šmeral, Staněk a Maštálka učinili jménem svazu“*.[73] Dotkl se toho ještě začátkem dubna.[74] A až v dubnu se Beneš o domácím rozhorlení na *„Šmerala a Staňka, kteří dali za své osoby projev loajality“*, zmínil bratru Vojtovi.[75] Domácí odpor k prorakouskému postupu po prohlášení z 31. ledna byl autochtonní, soulad se zahraničním odbojem vycházel z dlouhodobých perspektiv a cílů. Zprávy a instrukce zvenčí mu začaly přicházet po delší pauze od února. V první z nich Beneš politicky nadsazeně uvedl: *„Vyhraje-li se dostatečně, je naše úplná samostatnost dnes naprosto zajištěna.* […] *Proto dostaneme i při horším míru tím více, čím bude doma odpor silnější a patrnější. Zde hroznou ránu nám zadává každý ústupek Rakousku, každý projev Váš pro dynastii, pro udržení Rakouska atd., jejž zahraniční úřad ihned rozhlásí do světa. Máme pověst co nejlepší, ale poslední projevy svazu strašlivě* [nám] *ubližují.“*[76] Dále domov vyzval k co největší politické rezervovanosti, k pasivitě a instruoval pro přípravy doprovázející obnovení parlamentního politického života. Povzbuzená Maffie rozvinula různé postupy k účinnému působení proti loajalistům.

Závěr

Generace českých občanských politiků si uvědomovaly geopolitické a hospodářské výhody příslušnosti českého národa k podunajské monarchii a promýšlely státní raison d'être. Zároveň ale sílila frustrace už po všech stránkách moderně vyspělé české společnosti z nedosažení uspokojivého řešení české otázky (vyrovnání státu s Čechy), která se již dvacetiletí před vypuknutím válečného konfliktu stala akutní. Když se rakousko-uherská vojenská mašinerie rozjela, dotkla se nevybíravým způsobem české společnosti. Podle části mocenských kruhů měla válka změnit stát i vnitřně. Češi vnímali posílenou německou euforii a radikální všeněmecký šovinismus jako další státní příspěvek jdoucí proti jejich národnímu zájmu. Diskurz Naumannovy Mitteleuropy (1915) a poněmčující cíle Svazu bývalých německých poslanců zemského sněmu v Čechách (1916) vše neblahé potvrzovaly.[77] Zatčení, souzení a odsouzení předsedy mladočeské strany a poslance Kramáře k trestu smrti se stalo symbolem, stejně jako perzekuce tělovýchovné organizace Sokol.

---

[72] E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 3.*, s. 108.

[73] T. G. MASARYK – E. BENEŠ, *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš*, s. 218, dopis E.Beneše T. G. Masarykovi z 20. března 1917.

[74] Tamtéž, s. 225, telegram E. Beneše T. G. Masarykovi ze 4. dubna 1917.

[75] Podle Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 72.

[76] E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 3*, s. 104–107 a 109–117, zprávy z 26. února a 12. března, cit. s. 104–105.

[77] Jiří KOŘALKA, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*. Dějiny a současnost 2003, roč. 25, č. 1, s. 12–16.

Aktivismus v mimořádné válečné době hájil v souladu s tradiční politikou české zájmy tísněné snahou o německou dominanci v Rakousku i v Čechách. Ať většina českých politiků chtěla, či ne, *„museli na sebe vzít úděl být nejvěrnějšími Rakušany v zemi, jež se stala českému národu ze svého vlastního rozhodnutí macechou"*.[78] Žalostný ústup v textu loajálního prohlášení z 31. ledna, byť šlo o epizodu, a ne strategii, ukázal slabost a limity aktivismu. Představoval na malých možnostech založenou politickou taktiku politiků bez parlamentu, s omezeným manévrovacím prostorem, s malými výsledky. A to ať s perspektivou oficiálního uznání zpochybňované české loajality, vítězství monarchie a poválečného postavení Čechů a jejich tradičního státoprávního programu, nebo fyzické ochrany české společnosti a jejího majetku, či rezervy k zahraniční československé akci.

Za nových celostátních vnitropolitických okolností prohlášení vybočilo z dosavadních projevů nejvyšších pater hlavních směrů české politiky. Podstatný dopad pak mělo právě v domácí politice. Maffie se prohlášení zřekla a označila ho za dílo podepsaných, kteří nesou plnou zodpovědnost. Takový přístup definoval malou skupinu viníků, ostatním poskytl prostor pro změnu. Ve skládačce faktorů ovlivňujících prosazení strategického obratu v domácí politice posloužila i záminka zveličelého významu mezinárodní škodlivosti prohlášení z 31. ledna. Tento postoj si vzájemně potvrdily domácí i zahraniční odboje (a každý, ze svých pohnutek, ho později fixoval ve vítězné interpretaci svého jednání za války). Další vrstvu argumentace poskytly oponentům nelichotivé okolnosti vzniku prohlášení. Skupina odvracející se od Rakouska-Uherska urychlila konsolidaci a šířila svůj vliv na veřejné mínění i dovnitř politických stran. (Nejznámějším příkladem kontraaktivity se stal manifest spisovatelů chystaný od začátku roku a zveřejněný v polovině května.)[79] Na druhou stranu prohlášení nepřivítali ani zastánci monarchie, vždyť neobsahovalo české požadavky.

Čím české prorakouské linii oplatila koruna? Český svaz žádané audience nedosáhl. Panovník omilostnil české politiky, měl vyslovit shora citovanou větu, přislíbit sezení malíři Švabinskému, sem tam uvažovat o pražské korunovaci, návštěvě Čech…[80] Teď byli přesvědčení i oportunističtí aktivisté opět rozladění, zklamaní. *„Bylo by to zábavné, kdyby to nebylo tragické."*[81] Předák katolíků z Moravy Hruban ve svých memoárech výstižně shrnul: *„Nemaje dost schopností, ani povahy, ani cílevědomé opory způsobilých rádců, přestal Karel* [I.] *na polovičních opatřeních, jež nepomohla, nýbrž spíše zvyšovala zmatek a nejistotu."*[82] Zažitá dvojí loajalita, k národu a stávajícímu státu, se rozpadala. Češi se loučili se svým zájmem o několik století trvající projekt habsburské monarchie. (V následujícím roce ji ale jako první opustili Němci!)

Kdo mohl, nastoupil s hlavním proudem cestu od defenzivního, vyčerpaného prorakouského aktivismu k radikálnímu, lákavějšímu cíli národní samostatnosti. Nejsilnější česká politická strana, prosperující lavírující agrárníci, pod Švehlovým vedením zohledňující všechny možné politické kombinace, provedli transfer bez personálních ztrát; Staněk i Udržal se

---

[78] Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 75.

[79] Martin KUČERA, *Přehled manifestů české tvůrčí inteligence z jara 1917*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 11. Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1989, s. 249–301.

[80] Srov. J. GALANDAUER, *Český monarchismus na křižovatce.* In: Nezapomenuté historie, s. 159–172. Není bez zajímavosti, že 29. ledna 1917 složila panovníkovi hold delegace města Prahy.

[81] Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 70.

[82] M. HRUBAN, *Z časů nedlouho zašlých*, s. 169.

později stali ministry Československé republiky.[83] V sociální demokracii všechno špatné naložili na jediného odstaveného Šmerala. U mladočechů, kde vězněný předseda nenesl odpovědnost za aktivistickou etapu činnosti, byli její představitelé tvrdě eliminováni.[84] V této straně došlo k největší personální obměně, ostatně zde byl největší tlak na uvolněná místa související se změnou strany na národní demokracii, soustřeďující ještě jiné menší politické strany. Katolíci se na tuto cestu připraveného národa přidali až poslední, v roce 1918, za pět minut dvanáct. Později do hodnocení postojů zasáhl exil.[85]

Oproti předešlé době jako by se náhle zrychlil běh událostí. Hospodářsky byl rok 1917 pro Rakousko-Uhersko klasifikován coby přechod *„od nedostatku k nouzi“*, jako období komplexní vyčerpanosti, která se pochopitelně přelévala do dalších společenských oblastí.[86] Pád ruského carství a vstup USA do války s Německem přispěly ke svolání Říšské rady. Červencové odložení české účasti v jejím podvýboru pro reformu ústavy, informace o vystoupení československých legií u Zborova, odmítnutí účasti v nové vládě se staly jasným ukazatelem další cesty určované pasivisty, radikály. V dalším roce, po Sixtově aféře, kdy nereformované Rakousko-Uhersko světu sebevražedně potvrdilo svou závislost na Německu, si tito mohli být jistější mezinárodním řešením české, respektive československé věci. V téže době se se státem, který opřený o Němce plnil jejich program, rozešli už i poslední čeští stoupenci. Nebylo skoro nic, proč se ho držet, víra byla ztracena. V případě jiného válečného výsledku by jich bývalo mohlo být ještě třeba. Dál se pak už hodili jen jako negativní příklad pejorativního pojmu rakušáctví.[87]

Silná myšlenka slibující maximum i hazard vyvozený z letité bezvýchodnosti se proměnily v reálný zisk a na podzim 1918 se skoro všichni Češi radovali z dosažení cíle každého vyspělého národa, státní samostatnosti. Mentálně si transformací v tomto směru prošla hlavní část české občanské politické reprezentace, podněcovaná na jedné straně jednáním rakouského

---

[83] Loajální postoje z doby války byly připomínány při politických sporech. Srov. J. ROKOSKÝ a kol., *František Udržal*, s. 156–157.

[84] Jan BÍLEK, *Karel Kramář a Jindřich G. Maštálka. „Tys‘ nebyl přítelem heroických rozhodnutí…“*. In: Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo. Historický ústav AV ČR, Praha 2009, s. 177–199.

[85] E. Beneš věděl o „pochybovačích a opatrnících buď z osobního strachu, nebo z nejistoty“ z válečného výsledku. „Nechci nikoho souditi, konstatuji jen fakta. […] Bylo by správné, aby i dnes každý dovedl doznati a nésti svou tehdejší odpovědnost. Pokud přijetí toho neb onoho oportunistického stanoviska bylo za války projevem vnitřního, opravdového přesvědčení, hájeného skutečně z ohledů na zájmy národa, historie činitele odpovědné mravně ospravedlní, i když by jim vytkla chyby politické. Dlužno dodati, že velikou úlohu hrála tu také u jedněch politická slabost, u druhých neznalost mezinárodních poměrů a nedostatek smyslu a pochopení pro filozofii dějin a pro nutnosti nezadržitelného vývoje dějinného, u posledních konečně nesprávně chápaný tzv. politický oportunism.“ E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Díl 1.*, s. 433.

[86] Zdeněk JINDRA a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Karolinum, Praha 2015, s. 465.

[87] Užití např. Olga SCHEINPFLUGOVÁ, *Byla jsem na světě*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 43. M. Kučera označil za „paradoxní, jak se s prorakouskými aktivisty nakládalo po roce 1918, jak byli kádrováni a jakým odsudkům podrobováni“, a vyložil rozdíl pojmů aktivismus a kolaborace. M. KUČERA, *Reflexe pojmu*. In: TÝŽ, Tázání po dějinném, s. 190.

establishmentu a na druhé straně odboji zahraničním a domácím, už od jara do podzimu 1917. Spoluakcelerátorem proměny bylo prohlášení z 31. ledna a okolnosti s ním spojené.[88]

[88] Text příspěvku vychází z části autorovy diplomové práce, obhájené v roce 1998, Jan BÍLEK, *Jindřich G. Maštálka. Jeho politický rok 1917*. Diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 1998. Viz též *Ян БИЛЕК, Расхождение чешского общества с Австро-Венгрией в ходе Первой мировой войны*. In: Чехословакия и Советская Россия на обломках империй. Отв. ред. Е. П. СЕРАПИОНОВА. Институт славяноведения РАН – Полимедиа, Москва 2020, с. 45–55 = [*Jan BILEK, Raschoždenije češskogo obščestva s Avstro-Vengriej v chode Pervoj mirovoj vojny*. In: Čechoslovakija i Sovetskaja Rossija na oblomkach imperij. Otv. red. E. P. SERAPIONOVA. Institut slavjanovedenija RAN – Polimedia, Moskva 2020, s. 45–55].

PŘÍLOHY

A) Prohlášení předsednictva Českého svazu k nótě Dohody o válečných cílech z 24. ledna 1917

Vaše Excelence!

Státy válčící s mocnářstvím naším, byvše vyzvány prezidentem Spojených států amerických, aby označily své válečné cíle, uvedly ve své odpovědi mimo jiné také „osvobození Čechů od cizího panství" jako jeden z cílů, k nimž chtějí mocí zbraní dospěti.

Není to poprvé, co nepřítel ve zbrani nabízí národu českému pomoc.

Již v jiném dějinném okamžiku měli tehdejší političtí vůdcové českého národa příležitost osvědčiti v audienci před panovníkem loajalitu českého národa a dostalo se jim odpovědi: „Nedbal jsem nikdy na podezřívání věrného obyvatelstva českého, naopak, obdivuji se důstojnému, věrnému a sebezapírajícímu chování se věrného města Prahy a celé země české."

Třebaže česká politika od té doby byla nucena vyjadřovati řadu stížností, přání a požadavků ve příčině nové úpravy státních a politických práv národa českého, jeho zájmů jazykových, osvětových a hospodářských, nelze v politických dějinách českých zjistiti žádný případ, že by české sbory politicky odpovědné byly ve sporu s věrností monarchii a s oddaností k legitimnímu dědici Koruny české. Nikdy se nestalo v národu českém, co by mohlo cizinu oprávniti k pochybnostem o nezlomném odhodlání národa, ku splnění svých požadavků pracovati jinak, než na půdě velmocné říše, kterou založil r. 1526 svobodnou volbou Ferdinanda I. králem českým a kterou po věky spolubudoval pod žezlem legitimní dynastie habsburské.

Vzhledem k obsahu nóty Čtyřdohody sdělujeme Vaší Excelenci, jak těžce neseme, že politické poměry znemožňují legitimním zastupitelstvím národa českého, sněmům zemí Koruny české, a také nám, voleným jeho zástupcům na říšské radě, ze svobodné tribuny sněmovní osvědčiti znova věrnost českého národa dynastii a rakouské říši.

Želíme toho tím bolestněji, že takový projev naší loajality, tj. neochvějné oddanosti zákonům naší české i naší rakouské vlasti, paralyzoval by v neutrální cizině také dojem nesvědomitých hesel, která v poslední době uveřejňují tam někteří jednotlivci a která mohou ideu státu rakouského kompromitovati. Český národ dokázal neoblomnou věrnost k trůnu v přetěžkých chvílích světového zápasu velikými oběťmi na krvi a majetku a nebyl v té příčině zastíněn žádným z rakouských národů.

Uvážívše zrale všechny okolnosti, vznášíme k Vaší Excelenci žádost, abyste, když už není možným na nežádanou intervenci nepřátel říše odpověděti závažně a slavně sněmům Koruny české a říšské radě, vymohl nám, voleným zástupcům národa českého na říšské radě, slyšení před trůnem Jeho císařského a královského Veličenstva.

Chceme ujistiti při této příležitosti svého panovníka, že zůstaneme věrni Jemu i Jeho potomkům, že vyhledávajíce práv svého národa, vyhledáváme a vyhledávati chceme vždy zároveň prospěch habsburské dynastie a říše, že věrně lneme ku králi i státu a že stížnosti, jež jsme kdykoli vznášeli a vznášíme proti nynějším poměrům českého národa, nikdy neotřásly naší vírou, že po vítězném pro nás skončení světového zápasu dosáhneme v rámci říše a pod žezlem habsburské dynastie splnění všech práv českého národa.

Prosíme Vaši Excelenci, abyste ráčil přijmout na vědomí tento projev a spojenou s ním žádost, které byly jednomyslně usneseny v poradách předsednictví Českého svazu, konaných ve dnech 22. a 23. ledna ve Vídni za předsednictví podepsaného poslance Staňka

a za přítomnosti členů předsednictva, zástupců všech českých stran, říšských poslanců dr. Hrubana, dr. Hübschmanna, Maštálky, dr. Stránského, dr. Šmerala, Tusara a Udržala.

Prosíme Vaši Excelenci, abyste prosbu, v usnesení tomto vyslovenou, ráčil podrobiti blahovolné úvaze, popřípadě, aby zásadní, odmítavé stanovisko naše vůči příslušnému místu nóty Čtyřdohody podle uznání Vaší Excelence bylo i veřejnosti odevzdáno.

Používáme této příležitosti, abychom projevili Vaší Excelenci výraz naší nejhlubší úcty.

Ve Vídni dne 24. ledna 1917.

[Maštálka
Frant. Staněk
dr. B. Šmeral]

Archivní uložení

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA–VHA), f. Český svaz poslanců, kart. 1, složka 5. Kopie, strojopis, 3 listy. Bez podpisů, na první straně s razítkem: Český svaz, Vídeň I, parlament. Výchozí text pro tuto edici.

VÚA–VHA, f. Český svaz poslanců, karton 1, složka 2, příloha zápisu předsednictva z 22. ledna. Kopie (jiná oproti složce 5), strojopis, 3 listy. Bez podpisů, na první straně červenou tužkou vyznačena litera A. (Tamtéž kopie /jiná oproti téže složce, opis/, strojopis, 1 dvoulist. Tamtéž německý překlad, kopie, strojopis, 3 listy. Bez podpisů, na první straně s razítkem: Český svaz, Vídeň, parlament.)

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (Archiv MZV), f. Edvard Beneš – soukromý archiv, kart. 2, inventární číslo 8. Kopie, strojopis, 3 listy (na listech 1–3 dokument z 24. ledna 1917, na listu 3 též dokument z 31. ledna 1917). (Původní přebal celku: *Suma dokumentů* z archivů dr. E. Beneše vybraných pro Paměti; původní přebal jednotky: Désaveu českých poslanců na radě říšské 23. ledna 1917.)

Österreichisches Staatsarchiv–Allgemeines Verwaltungsarchiv, Inneres, Ministerratspräsidium, Akten, MR-Präs. 1917, kart. 297, čj. 626/MP. Kopie s podpisy Staňka, Šmerala, Maštálky. (Tamtéž německý překlad.) Informace přejata podle Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001, s. 408, pozn. č. 24.

Publikace

Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty. [Díl 3.]*. (Ed.) Jaroslav WERSTADT – Jan OPOČENSKÝ – Jaroslav PAPOUŠEK. Orbis, Praha 1935, s. 284–286. Podle Archivu MZV, originál, strojopis. Dokument patrně získán při archivní rozluce, v současnosti se nepodařilo dohledat.

Bohumír ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*. (Eds.) Růžena KŘÍŽENECKÁ – Eva MYŠKOVÁ. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961, s. 397–399.

Zdeněk V. TOBOLKA, *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi z 30. ledna 1917*. In: Naše revoluce 1925–1926, s. 171–172.

Zdeněk V. TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*. (Ed.) Martin KUČERA. Karolinum, Praha 2008, s. 261–263.

Politika. Co má věděti o Československé republice každý občan. I, Základní pojmy. Vznik Československého státu. Území Československé republiky. (Ed.) Zdeněk V. TOBOLKA. Československý Kompas, Praha 1923, s. 150–152. Publikováno bez oslovení, bez členění do odstavců, s výpůstkami do konce věty za slovem Vídni v předpředposledním odstavci a bez posledního odstavce, lokace a datace a podpisů.

B) Prohlášení předsednictva Českého svazu k nótě Dohody o válečných cílech z 31. ledna 1917

Vaše Excelence!

Vzhledem na odpověď států Čtyřdohody prezidentovi Spojených států severoamerických Wilsonovi, ve které státy válčící s mocnářstvím naším uvedly mimo jiné také „osvobození Čechů od cizího panství“ jako jeden z cílů, k nimž chtějí mocí zbraní dospěti, prezidium Českého svazu odmítá tuto insinuaci, která spočívá na předpokladech úplně nesprávných, a rozhodně prohlašuje, že národ český jako vždycky v minulosti, tak také v přítomnosti a v době příští jen pod žezlem habsburským vidí svou budoucnost a podmínky svého vývoje.

Dávajíce Vaší Excelenci k případnému použití tento projev, věcně kryjící se s obsahem našeho dřívějšího přípisu i s prohlášením, které jsme měli čest před Vaší Excelencí také ústně učiniti, používáme této příležitosti, abychom Vaši Excelenci opětovně ujistili výrazem naší nejhlubší úcty.

Ve Vídni 31. ledna 1917.

[F. Staněk
dr. B. Šmeral
Maštálka]

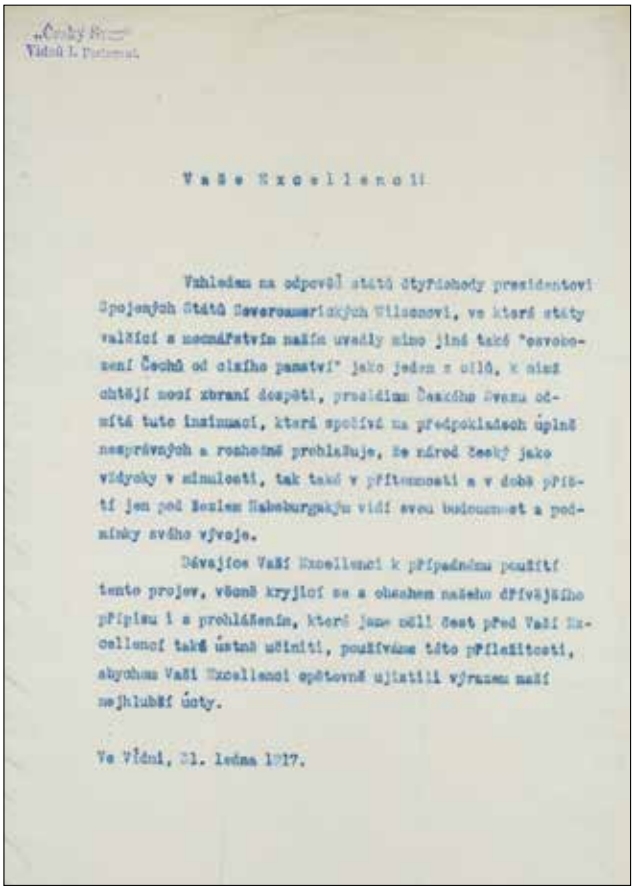

Vaše Excellenci!

Vzhledem na odpověď států čtyřdohody prezidentovi Spojených států severoamerických Wilsonovi, ve které státy válčící s mocnářstvím naším uvedly mimo jiné také "osvobození Čechů od cizího panství" jako jeden z cílů, k nimž chtějí mocí zbraní dospěti, prezidium Českého svazu odmítá tuto insinuaci, která spočívá na předpokladech úplně nesprávných a rozhodně prohlašuje, že národ český jako vždycky v minulosti, tak také v přítomnosti a v době příští jen pod žezlem Habsburgským vidí svou budoucnost a podmínky svého vývoje.

Dávajíce Vaší Excellenci k případnému použití tento projev, věcně kryjící se s obsahem našeho dřívějšího přípisu i s prohlášením, které jsme měli čest před Vaší Excellencí také ústně učiniti, používáme této příležitosti, abychom Vaši Excellenci opětovně ujistili výrazem naší nejhlubší úcty.

Ve Vídni, 31. ledna 1917.

Prohlášení předsednictva Českého svazu k nótě Dohody o válečných cílech z 31. ledna 1917.

Archivní uložení

VÚA–VHA, f. Český svaz poslanců, kart. 1, složka 2. Kopie, strojopis, 1 list. Bez podpisů, na první straně s razítkem: Český svaz, Vídeň I, parlament. Výchozí text pro edici. (Tamtéž kopie /jiná oproti téže složce/, strojopis, 1 list.)

Archiv MZV, f. Edvard Beneš – soukromý archiv, kart. 2, inventární číslo 8. Kopie, strojopis, 3 listy (na listech 1–3 dokument z 24. ledna 1917, na listu 3 též dokument z 31. ledna 1917). (Původní přebal celku: *Suma dokumentů* z archivů dr. E. Beneše vybraných pro Paměti; původní přebal jednotky: Désaveu českých poslanců na radě říšské 23. ledna 1917.)

Publikace

Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. [Díl 1.]*. Orbis, Praha 1935, s. 439. Publikován pouze první odstavec.

Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty. [Díl 3.]*. (Ed.) Jaroslav WERSTADT – Jan OPOČENSKÝ – Jaroslav PAPOUŠEK. Orbis, Praha 1935, s. 287. Podle Archivu Ministerstva zahraničních věcí, originál, strojopis. Dokument patrně získán při archivní rozluce, v současnosti se nepodařilo dohledat.

Jan GALANDAUER, *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1988, s. 282.

František SOUKUP, *28. říjen 1918: předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*. *Díl 1*. Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený) – Orbis, Praha 1928, s. 366–367.

Bohumír ŠMERAL, *Historické práce 1908–1940*. (Red.) Růžena KŘÍŽENECKÁ – Eva MYŠKOVÁ. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961, s. 447–448.

Zdeněk V. TOBOLKA, *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi z 30. ledna 1917*. In: Naše revoluce 1925–1926, s. 177–178. Publikováno bez příjmení.

Zdeněk V. TOBOLKA, *Můj deník z první světové války*. (Ed.) Martin KUČERA. Karolinum, Praha 2008, s. 265–266.

Zdeněk V. TOBOLKA, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl IV., 1914–1918*. Československý Kompas, Praha 1937, s. 220. Publikován pouze první odstavec.

Československá zahraniční politika 1914–1945. (Dokumenty). Výběr a komentáře. (Ed.) Zdeněk VESELÝ. Vysoká škola ekonomická, Fakulta mezinárodních vztahů, Praha 2000, s. 29. Podle *Světová válka a naše revoluce*.

Dějiny české politiky v dokumentech. (Ed.) Zdeněk VESELÝ.
Professional Publishing, Praha 2005, s. 355. Publikováno podle novin, bez druhého odstavce.

Politika. Co má věděti o Československé republice každý občan. I, Základní pojmy. Vznik Československého státu. Území Československé republiky. (Ed.) Zdeněk V. TOBOLKA. Československý Kompas, Praha 1923, s. 152. Publikováno bez oslovení, lokace a datace a bez podpisů.

Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Sv. 4, Rok 1917. Státní ústřední archiv, Praha 1996, s. 44. Podle Národní listy 1917, č. 30, 1. února. Publikováno bez oslovení, druhého odstavce, vlastních jmen podepsaných a s doplňkem v[lastní] r[ukou] za příjmeními.

Panel 3

České spolky v Rusku v revolucích roku 1917

JAROSLAV VACULÍK

Česká menšina v Rusku před únorovou (březnovou) revolucí

České kolonie v Rusku, které při prvním ruském sčítání lidu v roce 1897 čítaly 50 385 osob, se nacházely ve velkých městech (Petrohrad, Moskva, Kyjev, Varšava) i na venkově (Volyň, Krym, Kavkaz). Před první světovou válkou neměly spojující centrální organizaci, vzájemný kontakt udržoval především kyjevský časopis Čechoslovan.

Mnoho Čechů, ruských občanů, bylo povoláno ihned po vypuknutí války do řad ruské armády, odkud byli později někteří tito tzv. ruští branci převeleni do československých jednotek. Dobrovolníci, kteří vstupovali do České družiny, se rekrutovali nejenom z Čechů s ruským občanstvím, ale především z řad tisíců v Rusku žijících a pracujících krajanů, kteří si ponechali občanství rakouské.

Rakousko-uherští a němečtí občané vzbuzovali po vypuknutí války podezření ruských úřadů. Podléhali internaci, vysídlení do vzdálených gubernií a konfiskaci majetku. Podle cirkuláře ruského ministra vnitra Nikolaje Alexejeviče Maklakova všichni rakousko-uherští a němečtí občané od 18 do 45 let, schopní nosit zbraň, podléhali okamžitému zatčení a vysídlení. Místem vysídlení měly být gubernie Povolží, Uralu, Sibiře a Turkestánu, kde by byli pod policejním dozorem. Jejich průmyslové podniky mohly být sekvestrovány a bylo omezeno jejich právo disponovat půdou.

To byly dosti závažné důvody pro loajální manifestace českých spolků v Moskvě, Petrohradě, Kyjevě, Varšavě, Oděse a Rostově na Donu hned v prvních dnech války. Snaha dosáhnout výjimky z pravidel o vysídlení a konfiskaci vedla k dobrovolnému vstupu do České družiny a žádostem o udělení ruského státního občanství. Např. kyjevští Češi se jednomyslně zřekli rakouského občanství na své schůzi 27. července (9. srpna) 1914.[1]

Ruská vláda dala českým spolkům právo vydávat osvědčení o slovanském původu krajanů, kteří byli rakouskými občany. Veškerá policejní opatření proti Čechům, kteří byli československými spolky na Rusi uznáni za loajální, byla zastavena. Krajanské spolky tak zachránily stovky Čechů s rakouským občanstvím před následky odvetných opatření podnikaných ruskými úřady proti nepřátelským cizincům. Zajistily jak jejich svobodu, tak i majetek. Rakouský pas byl nahrazen osvědčením českého spolku.

Hned po vypuknutí války začali ruští Češi formulovat první programová východiska. Moskevská česká kolonie při audienci u cara v moskevském Kremlu 7. (20.) srpna 1914 hovořila o osvobození a sjednocení všech Slovanů pod vedením Ruska. V Petrohradě vystoupil při audienci ruských Čechů u cara 4. (17.) září 1914 jménem čtyř hlavních českých spolků – kyjevského, petrohradského, moskevského a varšavského – továrník Otakar Václav Červený, který formuloval myšlenku o osvobození zemí svatováclavské koruny Ruskem:

[1] Centralnyj deržavnyj istoryčnyj archiv Ukrajiny Kyjiv (dále jen CDIAU), f. 422, soupis 264, spis 244-6.

„Delegáti českých spolků, jako zástupci ruských Čechů a Slováků, utíkají se k Vašemu Císařskému Veličenstvu […] *Nyní, kdy všichni nejlepší lidé českého národa v Rakousku jsou buď uvěznění nebo nějakým způsobem přinuceni mlčet, kdy celý česko-slovenský desetimilionový národ, jenž vždy choval horoucí lásku k veškerému Slovanstvu a zejména k Velkému Rusku, je zbaven možnosti vyslovit své nejdražší tužby, nyní osměluje se předložit Vašemu Císařskému Veličenstvu tento spis* […] *Přípravné práce za poslední doby ve všech českých politických stranách dávají nám mravní právo tvrdit, že splnění tužeb vyslovených v našem pamětním spise naplnilo by hlubokou radostí celý česko-slovenský národ* […] *Kéž zazáří svobodná a nezávislá koruna sv. Václava v paprscích koruny Romanovské!"*[2] Petrohradský Český pomocný spolek měl tehdy 360 členů, kyjevský Dobročinný a osvětový spolek J. A. Komenský 323 členů, moskevský Český výbor sdružoval 256 členů a Česká beseda ve Varšavě 219 členů.

Krátce po zahájení války se v Petrohradě 28. srpna (10. září) 1914 ustavila Rada Čechů v Rusku, která měla svolat sjezd zástupců všech českých organizací. V prosinci 1914 potvrdilo ruské ministerstvo vnitra stanovy Svazu českých spolků a na únor (březen) 1915 byl do Moskvy svolán jeho I. sjezd. Zúčastnilo se ho 34 delegátů zastupujících jedenáct organizací s 1 350 členy. Sjezd přijal usnesení o vytvoření československého státu v čele se slovanským králem. Sídlem svazu se stal Petrohrad, vojenská komise sídlila v Kyjevě, a revizní komise v Moskvě. Předsedou správy svazu byl zvolen Bohumil Čermák, zástupce belgické tabákové firmy v Rusku. Mimo svaz zůstaly Československá jednota v Kyjevě vedená zdejšími továrníky Františkem Dědinou a Jiřím Zívalem, v Moskvě skupina kolem Svatopluka Koníčka-Horského v Česko-ruském všeslovanském výboru a Rusko-slovenský spolek Ľudovíta Štúra.

Úkolem svazu bylo sjednotit všechny Čechy žijící v Rusku, organizovat české dobrovolnické jednotky a sbírat prostředky ve prospěch obětí války a pro zabezpečení vdov, sirotků a raněných vojáků. Členy svazu byly stávající české spolky, které na sjezd vysílaly jednoho delegáta na každých padesát členů. V jeho čele stála správa, již tvořili předseda, pokladník, tajemník a dva kandidáti, volení na jeden rok. Sídlo správy určoval sjezd, od roku 1916 jím byl Kyjev.

Již začátkem roku 1915 dosáhl svaz několika úlev. Bylo zastaveno vysídlování Čechů s rakouským občanstvím z Petrohradu a dalších měst, nadále nebyl sekvestrován jejich majetek, byl jim obnoven přístup k bankovním vkladům, bylo povoleno brát do České družiny zajatce a začleňovat specialisty z řad zajatců do českých továren v Kyjevě a jiných městech. Pro Čechy bylo rovněž zrušeno nařízení z 11. (24.) září 1914, které osvobozovalo žáky německého, rakouského a uherského občanství od návštěvy školy.[3] Byli propuštěni Češi zadržení v souvislosti s vyhlášením vojenského stavu a osoby podezřelé ze špionáže.[4]

V roce 1915 ruské úřady nařídily provedení soupisu obchodně-průmyslových podniků, k jejichž vedení měli vztah občané s Ruskem bojujících států. V Kyjevě byla zřízena komise ke sledování podniků Kyjevské gubernie, jejichž majitelé byli občany nepřátelských států. Ve vedení několika kyjevských podniků, např. Akciové společnosti Grether a Křivánek, působili

---

[2] Josef KUDELA, *Petrohradský sjezd a druhé slyšení u cara Nikolaje II*. Moravský legionář, Brno 1935, s. 11.

[3] Deržavnyj archiv m. Kyjiva, f. 175, soupis 1, spis 123.

[4] CDIAU, f. 274, soupis 1, spis 3 762.

Češi s rakouským občanstvím, kteří museli být odstraněni.[5] Někteří Češi, mj. z řad zajatců, se nacházeli pod tajným dohledem guberniálního četnického velitelství.[6]

Druhý sjezd svazu, který se konal 12. – 18. dubna (25. dubna – 1. května) 1916 v Kyjevě, skončil vítězstvím dosavadní opozice, vedené kyjevským hoteliérem a volyňským velkostatkářem JUDr. Václavem Vondrákem, energickým a talentovaným organizátorem. Průběh sjezdu na příkaz ruského ministerstva vnitra pečlivě sledovala Kyjevská guberniální četnická správa.[7]

Kyjevského sjezdu se zúčastnilo osmdesát delegátů, z toho dvacet z Moskvy, sedm z Petrohradu a další z Kyjeva, Varšavy, Rostova na Donu, Jekatěrinoslavi, Jekatěrinodaru, Oděsy, Žitomiru a Charkova. Předseda Bohumil Čermák hovořil o české pomoci slovanské věci ve válce a v ekonomické oblasti. Redaktor Bohdan Pavlů informoval o své cestě do Anglie a o setkání s předsedou Československé národní rady (ČSNR) T. G. Masarykem. Tajemník svazu Jiří Klecanda, který podal přehled činnosti za uplynulý rok, sdělil, že nabídka svazu organizovat československé vojsko byla v odpovědných ruských kruzích považována za předčasnou, a proto bylo přistoupeno k organizaci práce českých zajatců ve prospěch obrany státu v průmyslu a zemědělství.[8] Byla zvolena nová správa svazu v čele s dr. V. Vondrákem.

Nové vedení muselo odrážet útoky z různých stran. Carofilská skupina, vedená F. Dědinou, J. Zívalem a dalšími, vydávala vlastní noviny Slavjanskij vestnik v ruštině, srbštině a češtině. V opozici stála liberální petrohradská skupina Čechů, nacházející oporu mezi zajatci, kteří v Kyjevě založili Klub spolupracovníků, jenž se orientoval na Masarykovo zahraniční vedení odboje. Hlavním protivníkem však bylo ruské ministerstvo zahraničních věcí (MID), které se začalo aktivně vměšovat do československého hnutí v Rusku.

Pozdější vedoucí zvláštního politického oddělení MID M. Priklonskij charakterizoval nové vedení svazu a jeho plány negativně. Podle jeho mínění usilovalo o nekontrolovatelné a absolutní podřízení Čechů a Slováků v Rusku T. G. Masarykovi. „Londýnský výbor" (pařížská ČSNR) prý nabyl charakteru revoluční vlády budoucích Čech a ruská vláda na něj neměla žádný vliv. Za nepřípustné považoval povolit Čechům vlastní vojenské síly a mít vlastní materiální prostředky z národní daně. Priklonskij obvinil Vondráka z antiruských a antimonarchistických názorů a podotkl, že je také známo antiruské směřování T. G. Masaryka. Vondrákova a Masarykova politika byla údajně namířena proti zájmům Ruska. MID se obávalo, že se Rusko od Čechů dočká stejného nevděku jako v případě Bulharů. Ruská vláda neměla povolit osvobození zajatých Slovanů a měla v Petrohradě zřídit nový český a slovenský výbor v čele s lidmi sympatizujícími s Ruskem a materiálně závislými na ruských úřadech. Náčelník generálního štábu gen. P. I. Averjanov uvedl: *„Svaz, který se na počátku války jevil jako organizace dobročinná, pod vlivem Londýna a Paříže přešel k politické činnosti. Přitom jmenovaný svaz se dostal pod vliv českého profesora Masaryka* […] *činnost této osoby charakterizuje ministerstvo zahraničních věcí jako podezřelou a otevřeně nepřátelskou zájmům Ruska. Výše jmenovaná správa Svazu československých spolků v Rusku a její předseda a členové představují nebezpečí levicovými politickými tendencemi nepřátelskými našim státním zájmům* […] *československé organizace* […] *získaly vojensko-politický*

[5] CDIAU, f. 575, soupis 1, spis 767.

[6] CDIAU, f. 274, soupis 1, spis 3 805.

[7] Tamtéž, spis 499.

[8] Kijevskaja mysl 1916, č. 105 (15. 4. 1916).

charakter politického orgánu poslušného pokynů zahraničních organizací, které je mohou využít k cílům, které neodpovídají státním zájmům Ruska."[9]

Carská vláda pozvala do Ruska místopředsedu ČSNR v Paříži Josefa Düricha, který odjel se souhlasem T. G. Masaryka. V Rusku měl provádět propagandu mezi zajatci, oficiální rozhovory měl vést dr. M. R. Štefánik. Po Dürichově příjezdu do Ruska se rozhořel boj mezi tamními českými skupinami.

Zpočátku všichni jeho příjezd vítali, alespoň navenek (např. předseda svazu Vondrák se vyjádřil: *„Obejdeme ho.")*.[10] Dürichovi chtěl svaz nabídnout místo čestného předsedy. V srpnu 1916 Dürich a Štefánik podepsali s představiteli svazu tzv. kyjevský zápis, ve kterém svaz souhlasil, že veškeré vojenské a zajatecké záležitosti jsou součástí diplomaticko-politické činnosti Národní rady v Paříži[11]. Kyjevský kompromis ale nikoho neuspokojil a MID začalo organizovat nové vedení ruských Čechů. Protesty přicházely především ze strany pravicových českých skupin. Představitel radikální státoprávní skupiny Vítězslav Štěpánek varoval v srpnu 1916 Düricha před odstoupením od programové unie s Ruskem: *„Vy jste se nyní v Kyjevě podřídil společně se svazem nějaké nové cizí (londýnsko-pařížské) organizaci prof. Masaryka."*[12] Ruskému ministerstvu zahraničí psal, že *„dočasně zvítězil neslovanofilský směr – v osobách nové správy Československého svazu v Kyjevě v čele s p. Vodrákem"*, a chtěl *„vytvoření nového vrcholného orgánu pro české záležitosti při ministerstvu, který by byl ruským ústředím protikladným londýnskému a pařížskému"*. Podle Československé jednoty v Kyjevě se vedení svazu vyznačovalo *„krajně levým politickým směrem"* a náklonností k TGM.

V podřízení svazu Národní radě spatřoval viceministr zahraničí A. A. Něratov nebezpečí vzniku politicky cizorodého celku, který by byl poslušen zahraničních příkazů. MID navrhlo vytvořit nový výbor v čele s Dürichem jako protiváhu svazu a Masaryka. V prosinci 1916 ruská Rada ministrů schválila uvolnění prostředků na činnost Dürichova výboru, jenž měl mít analogické postavení jako pařížská Národní rada. Dürichovým cílem bylo osvobození českých zemí a vytvoření svazu slovanských států v čele s Ruskem. Proti tomu protestoval Masaryk, jenž sděloval svazu, že Dürich nemá právo zakládat novou Národní radu, ale pouze ruskou odbočku ČSNR v Paříži. Československá jednota v Kyjevě požadovala v lednu 1917 v dopisu adresovaném ministru vojenství odstranění členů správy svazu dr. V. Vondráka, L. Tučka a V. Švihovského, kteří prý nemají důvěru českých kolonistů a zajatců v Rusku. V dopisu J. Dürichovi žádala co nejrychlejší svolání sjezdu českých spolků a delegátů z řad zajatců: *„Jestli nemáte sil zbavit se nezpůsobilých a nedůstojných řešit naše velké dílo, bude lepší uznat svou zodpovědnost před národem a vzdát se vedoucí role."*[13] Carskému ministerstvu zahraničí se tak sice podařilo vytvořit Národní radu československou v čele s Dürichem, ale celý plán zhatila únorová revoluce.

---

[9] Nikolaj KARŽANSKIJ, *Čecho-slovaki v Rossii.* Emij, Moskva 1918, s. 26.

[10] Alexander KLEVANSKIJ, *Iz istorii čechoslovackich političeskich organizacij v Rossii (1914 – fevral 1917 g.)*. In: Učonyje zapiski Instituta slavjanoveděnija, t. XXV. Akademija nauk SSSR, Moskva 1962, s. 93.

[11] Tímto výrazem je míněna ČSNR v Paříži [pozn. ed.].

[12] Anatolij POPOV, *Čecho-slovackij vopros i carskaja diplomatija v 1914–1917 gg*. Krasnyj archiv 1929, no. 4 (34), s. 9.

[13] N. KARŽANSKIJ, *Čecho-slovaki v Rossii,* s. 31.

Po únorové (březnové) revoluci

Mezi těmi, kdo s radostí uvítali únorovou revoluci, byli i ruští Češi. Přivítali ji jako vítězství demokratických principů, jako porážku germanofilského systému, ale také z hlediska vlastních národních zájmů. Nepochybovali o tom, že ruská demokracie podpoří spravedlivé požadavky českého národa. Ruská revoluce politicky osvobodila zajatce, ale české návrhy na formování vojenských jednotek ze zajatců zůstaly nesplněny.

Únorová demokratická revoluce umožnila uvolnění politického života v Rusku a zlepšení postavení národnostních menšin. Místo málo početných spolků starousedlíků a jejich vzájemných třenic se staly rozhodujícím činitelem organizace zajatců, které revoluce povzbudila k politické aktivitě. Ostře vystupovaly jak proti Dürichovi a jeho radě, tak proti vedení svazu a hlásily se k pařížské ČSNR. Opozice proti stávající garnituře v čele Svazu čs. spolku na Rusi se soustřeďovala kolem petrohradského Čechoslováka, kde se od konce března 1917 konaly porady zástupců petrohradského, moskevského a charkovského spolku, zajateckých organizací a výborů vojáků Československé střelecké brigády. Vzájemné polemiky petrohradského Čechoslováka a kyjevského Čechoslovana vyvolávaly nechuť části vojska. Důstojníci 3. čs. střeleckého pluku „Jana Žižky z Trocnova" již v únoru 1917 psali, že *„oba listy české propůjčují své stránky osobním nájezdům a polemikám – načatým bohužel Čechoslovákem*. […] *Nepřestanou-li oba časopisy vésti vášnivou politiku a bořivou politiku vzhledem k institucím dosud stávajícím, vás žádáme, abyste se nenamáhali nám časopisy do armády posílati."*[14] Dne 26. března (8. dubna) se v sále obchodního ústavu v Kyjevě sešla manifestační schůze zástupců československé brigády a spolupracovníků svazu z řad zajatců, na které člen redakce Čechoslovana Jaroslav Hašek apeloval na jednotu v rámci velké české republikánsko-demokratické strany, jež bude podporovat pařížskou Národní radu. Na Haškův návrh byly odeslány telegramy Prozatímní vládě, sovětu a spojeneckým vyslanectvím. Zajatci se sešli v Kyjevě v budově Pedagogického muzea již 12. (25.) března 1917, aby uvítali revoluci v Rusku. Mezitím předseda svazu dr. V. Vondrák jednal v Petrohradě s představiteli nové Prozatímní vlády, zejména s Alexandrem Fjodorovičem Kerenským,[15] který odsuzoval předrevoluční spolupráci Čechů s carismem. Vondrák psal předsedovi Rady ministrů knížeti Georgiji Jevgenjeviči Lvovovi 3. (15.) března 1917: *„Prosím uznat nás za přátelský spojenecký národ, dát nám právo a možnost vlastní organizace* […] *osvobozovat spolehlivé Čechy a Slováky ze zajetí, rozmisťovat je na závodech důležitých pro obranu, přijmout dobrovolníky do vojska* […] *Jako jediného vůdce uznáváme Masaryka. Za představitele a organizátora národa v Rusku považujte Svaz československých spolků."* Čas neztrácela ani Československanská jednota v Kyjevě, která poslala telegramy knížeti G. J. Lvovovi, předsedovi Státní dumy Michailu Vladimiroviči Rodzjankovi a ministru vojenství Alexandru Ivanoviči Gučkovovi. *„Opakujeme prosbu uznat Čechy a Slováky za spojenecký národ, osvobodit stovky tisíc zajatců, přesvědčených Slovanů, pro účast v boji s tyranií,"* psal předseda Společnosti Zíval.[16]

Z konzervativních pozic začal na petrohradskou opozici proti správě Svazu čs. spolků útočit nový týdeník Revoluce, který redigoval Ladislav Grund, tajemník předsedy svazu

---

[14] Jevgenij FIRSOV, *Boj Čechů a Slováků v Rusku o Masarykův program v letech 1906–1917 a Masarykův odkaz moderní demokracii (ve světle archivních nálezů)*. In: První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. (Ed.) Jaroslav OPAT. Ústav T. G. Masaryka, Praha 1995, s. 109.

[15] Archiv Náprstkova muzea Praha, (dále jen ANM), Archiv krajanství, Rusko, dopis V. Švihovského L. Grundovi z 27. 2. 1954.

[16] N. KARŽANSKIJ, *Čecho-slovaki v Rossii,* s. 44–45.

Vondráka. V 1. čísle časopisu byl otištěn Haškův fejeton Klub českých Pickwicků, satira na vedení Sboru zajateckých spolupracovníků a redaktora Čechoslováka Bohdana Pavlů. Za tento článek byl Hašek po příchodu na frontu vojáky zbit jako kontrarevolucionář a zavřen na tři dny do chléva, dokud se od svého textu nedistancoval.[17]

Hašek publikoval v kyjevském Čechoslovanu v průběhu celého roku 1917 a na počátku roku 1918 také ostré pamflety a satiry na bolševiky.[18]

Koncem března 1917 vyšel v Kyjevě leták Na stráž!, který měl vyjadřovat názory dělníků závodu Česká vozovka. Varoval ruské dělnictvo před mírovými hesly německých socialistů. Leták publikoval i kyjevský Čechoslovan.[19] Proti letáku vystoupil na stránkách petrohradského Čechoslováka předseda výkonného výboru české sociálnědemokratické organizace v Kyjevě Arnošt Svozil.

Po únorové revoluci došlo k převratu v dosud carofilské kyjevské společnosti Československá jednota. Většinu v ní získali zajatci, kteří odmítali vstoupit do československé brigády. Společně s kyjevskými socialisty manifestovali za mír bez anexí a kontribucí. Od Československé jednoty, kterou ovládli zajatci, se odštěpila konzervativní skupina Kroužek Slovanů a slovanské vzájemnosti, vedená F. Dědinou, podle Prokopa Maxy *„romantickým slavjanofilem*, *člověkem nemocným představou, že je povinen spasit Rusko“*. [20]

Ruská demokratická revoluce z března 1917 vytvořila podmínky pro intenzivnější politickou činnost ruských Čechů. Jejich reprezentantem byl nadále Svaz československých spolků na Rusi. Jeho předseda dr. V. Vondrák sdělil ministru zahraničí Pavlu Nikolajeviči Miljukovovi, že svaz uznává za jediného vůdce T. G. Masaryka. Začal boj vedení svazu a petrohradské opozice o přízeň nové vlády. Masaryk v telegramu Vondrákovi žádal *„především svatou jednotu, spolupráci s petrohradskou menšinou*. […] *Snažte se co nejseriozněji pomoci mně v připojení menšiny k práci. Zatím zanechte vaší nesvornosti, která škodí naší práci zde.“*[21] Události v Rusku komentoval dr. E. Beneš v dopisu Masarykovi, ve kterém psal: *„Soudím, že aféra Düricha je vyřízena vlastně změnou režimu.* [...] *A tím by také padla ta banda i s Vondrákem. V každém případě, ke konci dubna bude sjezd svazu. Myslím, že byste měl poslat projev nebo za těchto nových okolností rozhodně tam jet. Bylo snad štěstí, že jste nejel dříve.“*[22] Na III. sjezdu, zahájeném 23. dubna (6. května) 1917 v Kyjevě, bylo dosavadní vedení Svazu československých spolků v čele s dr. V. Vondrákem nahrazeno novým, a to pod předsednictvím primáře jedné z kyjevských nemocnic MUDr. Václavem Girsou, jednoznačně orientovaným na Masarykovu pařížskou Národní radu. Sjezdu se zúčastnilo 113 delegátů zastupujících dvacet krajanských spolků s 5 700 členy, 95 delegátů za vojsko a 129 delegátů za 335 zajateckých organizací sdružujících 22 890 zajatců (také mezi členy krajanských spolků bylo přes dva tisíce zajatců). V přijaté rezoluci se uvádělo, že *„v současné době, kdy Rusko gigantickými kroky jde na cestě pokroku k přestavbě svého státního ústrojí, jsme se sešli, delegáti mas plnoprávných rakouských a maďarských občanů, spolu s našimi krajany*

---

[17] ANM, dopis L. Grunda V. Švihovskému z r. 1935.

[18] Čechoslovan. Neodvislý list boje o samostatnost národa 1917, roč. 7, č. 2–7, 10, 16, 49–59; 1918, roč. 8, č. 1–3.

[19] Karel PICHLÍK, *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*. Svoboda, Praha 1968, s. 284–285.

[20] Tamtéž, s. 301.

[21] Tamtéž, s. 235.

[22] *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš. 1914–1918. Sv. 1.* (Eds.) Dagmar HÁJKOVÁ – Ivan ŠEDIVÝ. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2004, s. 219.

žijícími v Rusku, abychom vyjádřili svou národní vůli a určili svou politickou budoucnost".[23] V telegramu T. G. Masarykovi psali: *„Union sacre dosaženo pod egidou Československé národní rady a Vaším vedením. Souhlas vojska, zajatců a výborů s výjimkou nevelké skupiny kolem Vondráka a Düricha* […] *Svazu budou předány konzulární záležitosti, vše ostatní Národní radě."*[24] Düricha na sjezd nepustili, Vondrák v časopisu Revoluce, který financoval spolu s Jindřichem Jindříškem, vystoupil jménem kolonistů, hájil staré vedení Svazu čs. spolků a útočil na petrohradskou skupinu. Zástupci Československé jednoty se sjezdu mohli zúčastnit pouze jako pozorovatelé. Zvítězilo liberální prozápadní křídlo československého protirakouského hnutí v Rusku, Svaz československých spolků mohl nadále zastupovat pouze ruské Čechy a Slováky. Na III. sjezdu svazu došlo k ustavení Odbočky ČSNR v Rusku, která z rukou svazu definitivně převzala řízení politických, vojenských a zajateckých záležitostí. Podporu závěrům III. sjezdu vyjádřil sjezd československých spolků na severním Kavkazu, konaný v květnu 1917 v Jekatěrinodaru v Kubáňské oblasti. Požadoval, *„aby koaliční ruská vláda uznala právo na budoucí samostatnost a spolu s ním uznala Čechoslováky za spojenecký národ bojující spolu s ruským vojskem proti německé koalici. Všemi silami budeme podporovat koaliční ruskou vládou vyhlášené heslo sebeurčení národů, podporujeme půjčku svobody a usilujeme o upevnění zákona, pořádku a spravedlnosti."*[25]

Výhrady vůči závěrům III. sjezdu dalo najevo valné shromáždění Českého výboru v Kyjevě 20. května (3. června) 1917. Připomínalo zhoršení a ztížení situace ruských Čechů, k nimž místní úřady nepřistupují jednotně. Předseda výboru prof. F. K. Šnepp kritizoval, že byli odstraněni národní pracovníci nepohodlní petrohradské skupině, která obsadila vedoucí funkce v Odbočce ČSNR svými příslušníky. Český výbor v Kyjevě se obrátil na předsedu ČSNR T. G. Masaryka, aby dodatečně napravil to, co *„bylo spácháno stranickým pojetím a jednostranným rozhodováním otázek"*. Masaryk měl potlačit příčiny nesvornosti, odmítnout osobní ambice a touhu po jednostranném ovládání českých záležitostí v Rusku, zajistit spravedlivé a rovnoměrné zastoupení všech ruských Čechů a *„zvrátiti dokonané a zameziti příští vylučování poctivých a osvědčených veřejných pracovníků, nepohodlných snad těm, kdož shodou chaotických okolností uplatnili nepoměrné a stranické zastupitelství ve vedení a organizaci všem společných politických záležitostí a všem společné a drahé národní věci"*.[26] Činnost bývalé správy Svazu československých spolků, vedené dr. V. Vondrákem, měla být posouzena spravedlivě. Na dalším valném shromáždění Českého výboru v Kyjevě 2. (15.) června 1917 se zajatci pokusili sesadit dosavadní výbor, což se jim ale nepodařilo.

Nedostatečná podpora československých požadavků ze strany koaliční vlády vyplývala, dle kyjevského Čechoslovana, *„ze skutečnosti, že nynější ruská demokracie, posud nevyhraněná, neprošla školou politické zkušenosti a tonoucí ještě v utopiích nemá pro naše snahy porozumění a nelze od ní očekávati účinné pomoci"*.[27]

Čechoslovan kritizoval české podnikatele v Kyjevě, Moskvě a Petrohradě, že neposkytují, na rozdíl od volyňských Čechů postižených válečnými událostmi, dostatečnou finanční podporu protihabsburskému odboji: *„Chodíte po Kyjevě, chodíte po Moskvě, chodíte po*

---

[23] *Revoljucionnyja stremlenija češskoslovackogo naroda. [Češskoslovackij Nacional'nyj Sjezd]*. Otdelenije dla Rossii Češskoslovackago Nacional'nago Soveta, Petrograd 1917, s. 6.

[24] Josef KUDELA, *Československý revoluční sjezd v Rusku*. Moravský Legionář, Brno 1927, s. 47.

[25] Čechoslovan 1917, roč. 7, č. 26 (25. 6. 1917), s. 4.

[26] Tamtéž, s. 7.

[27] Tamtéž, č. 27 (30. 6. 1917), s 1.

Petrohradě a druhých místech širošíré Rusi a nic Vám neschází k uspokojení Vašich egoistických zájmů. Co jste už dali? Kdybyste dali polovic svých příjmů, málo to je! A vy jste nedali ještě nic […] *Aneb málo v poměru ke svým příjmům!"*[28]

Velký ohlas vzbudila návštěva předsedy ČSNR T. G. Masaryka v Kyjevě v červenci 1917, krátce po bitvě u Zborova, ve které se vyznamenaly československé legie. Masaryk se setkal s představiteli zdejších českých spolků, kritizoval poměry, které tu dříve v českých řadách panovaly, a informoval, že byly *„dány nám ruskou vládou na formování českého vojska jisté záruky"*. Podle jeho slov se zahraniční akcí souhlasila i většina českých dělníků sdružených v sociálnědemokratické straně, a to včetně její kyjevské organizace. Na poznámku továrníka Jindřicha Jindříška, který obhajoval bývalou správu Svazu československých spolků, že *„chtěli jsme míti vojsko malé a ocelové"*, konstatoval ve své replice Masaryk, že *„chceme míti vojsko velké a ocelové"*. Dřívější vojenskou akci, podle něj, vedli neodborníci. Ukrajinské národní hnutí pak Masaryk považoval za analogické se Slovenskem. Velkého tábora lidu na Vladimirské univerzitě v Kyjevě za účasti T. G. Masaryka se zúčastnilo na pět tisíc českých krajanů a zajatců. V přijaté rezoluci přítomní zdůraznili, že pokládají Masaryka za vůdce československého revolučního hnutí.[29]

V téže době přijal zajatecký odbor Odbočky ČSNR usnesení, ve kterém varoval před navazováním vztahů s ruskými ženami: *„V této historické chvíli jest nedůstojné uvědomělého Čecha zapřádati známosti, které mohou mít vliv na volnost jeho jednání a znesnadniti, ne-li překaziti konání národní povinnosti. Všichni tito lidé jsou, možno směle říci, ztraceni pro naši revoluční akci, neboť vše – čas, práci, peníze – jsou nuceni věnovat rodině, jsou poutáni jinými, nenárodními zájmy.* […] *Jsou planými plody na stromě národního života. My však potřebujeme lidí celých."*[30] Na schůzi Odbočky v Petrohradě 12. (25.) září 1917 prohlásil T. G. Masaryk: *„My se nesmíme míchat do poměrů ruských, částečně však se míchat musíme! My máme na Volyni naše Čechy, kteří jsou postaveni před ukrajinskou otázku."*[31]

Předseda svazu dr. Girsa se v létě 1917 zúčastnil v Moskvě Státní porady ruských společenských organizací a průmyslových a obchodních kruhů jako jeden z 58 zástupců neruských národností. Ve svém projevu 15. (28.) srpna 1917 zdůraznil, že Češi a Slováci mají stejný cíl jako Rusové, a to porážku Německa a Rakouska-Uherska. Zdůraznil myšlenku ruské únorové revoluce o sebeurčení národů. Svůj projev zakončil provoláním: *„Ať žije svobodné, mohutné a jednotné Rusko."*[32] V souvislosti s celoruskou demokratickou poradou v Petrohradě, svolanou esery a menševiky na září 1917, konstatoval kyjevský Čechoslovan, že *„poměry vnitřní v Rusku jsou stále neujasněny. Koaliční ministerstvo stále jest předmětem úvah, leč s větší pravděpodobností vládu převezme demokracie, o čemž rozhodne demokratická konference, svolaná na tyto dny."*[33]

Únorová revoluce vytvořila předpoklad také pro aktivizaci českých sociálních demokratů v Rusku. Ti se rekrutovali především z řad zajatců, jejichž organizační základnou se

---

[28] Tamtéž, s. 2.

[29] Tamtéž, č. 30 (23. 7. 1917), s. 1.

[30] Tamtéž.

[31] Nové Čechy 1921, roč. 4, č. 7 (29. 3. 1921), s. 271–272.

[32] Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále jen VÚA–VHA), f. Odbočka Československé národní rady v Rusku, pres. 1 967, projev dr. V. Girsy 15. 8. 1917. Též Čechoslovan 1917, roč. 7, č. 35 (27. 08. 1917), s. 3.

[33] Čechoslovan 1917, roč. 7, č. 38 (17. 9. 1917), s. 4.

stala Československá jednota v Kyjevě. Od dubna 1917 působila v Kyjevě organizace československé sociální demokracie. Koncem srpna bylo publikováno oznámení ústředního výboru Československé sociálnědemokratické strany v Kyjevě, že bez souhlasu výkonného výboru nesmí nikdo vstupovat do výborů spolků mimo stranu. V říjnu 1917 vyšlo první číslo sociálnědemokratického týdeníku Svoboda, který Slovanská knihtiskárna odmítla tisknout. Také vedení legií zakázalo rozšiřování tohoto týdeníku. Odbočka ČSNR sledovala činnost sociálních demokratů, kteří sice uznali Masarykovu akci, ale paralyzovali nábor do československého vojska. Odbočka se zásadně stavěla proti zakládání organizací českých politických stran v Rusku. Sociální demokraté se zaměřovali především na práci mezi zajatci, tři členové ústředního výboru byli členy kyjevského sovětu.

Podle ruských Čechů se po únorovém převratu *„z počátku mnohoslibná svoboda změnila záhy vlivem temných živlů v anarchii a teror. Rozklad vnikl i do ruské armády, vojáci houfně opouštěli bojiště* […] *S heslem ‚smrt buržo*ům’ *vrhla se lůza a zdemoralizované vojsko na zámožnější občanstvo a inteligenci a jako dravá zvěř vraždila a loupila. Velkostatky, průmyslové podniky a obchody byly vydrancovány a zpustošeny. Docházela řada i na statky menší a drobná hospodářství.“*[34]

Jeden z příslušníků československých legií, dislokovaný od srpna 1917 do ledna 1918 v Borispolu u Kyjeva, psal: *„V Rusku nebylo žádné autority, která by dovedla brzdit pudy nevzdělaných mas omámených revolučními hesly rovnost, svoboda a bratrství a zdivočelých válkou. Lid se naučil ve válce zacházet se zbraní a naučil se odvaze a mstil se na svých domnělých nebo skutečných utlačovatelích, dopouštěl se při tom přehmatů a výstředností, za normálního duševního stavu nemožných. Olupování a zabíjení bohatých rodin ve městech i na vesnicích, vypalování velkostatků, továren, zámků a vykrádání obchodů, všeobecný rozvrat a anarchie, to byl počátek strašné občanské války. Lid vykrádal velkostatky a vozil si domů luxusní zařízení světnic, obilí, stroje, odváděl koně a dobytek zapřažený v naplněných panských vozech. Co nebylo možno odnést, to rozbili nebo zapálili.“*[35]

Po říjnovém (listopadovém) převratu

Tlak nových politických skutečností po bolševickém převratu, umocněný vyhlášením autonomie Ukrajiny 7. (20.) listopadu 1917 (III. universál) a poté úplné nezávislosti 9. (22.) ledna 1918 (IV. universál), nutil české předáky na Ukrajině k jednání s ukrajinskými představiteli. Rychle opustili dřívější velkoruskou orientaci a začali politicky podporovat samostatnou Ukrajinu. To jim vyneslo příslib, že *„na konfiskaci českých poměšťiků se nemyslí“* a že z jejich velkostatků nad 50 ha budou vytvořeny rodinné statky. Zároveň byli varováni, že *„nesmí dávat příčiny k řevnivosti ukrajinských sedláků“*. Jediným postiženým se měl stát velkostatkář dr. V. Vondrák, který zůstal věrný své velkoruské kadetské orientaci a ve volbách do všeruského Ústavodárného shromáždění kandidoval za Stranu lidové svobody. Podle českých předáků, *„naši lidé musí nyní začíti jednat“*, *„musí sympatizovati s Ukrajinci pro jejich svobodu“*. Byly líčeny široké možnosti, *„co zde při dobré vůli dalo by se vykonat ve svobodné Ukrajině“*, neboť *„Ukrajinci nyní předčí* […] *ostatní národnosti Ruska“*. Za to bylo českým předákům přislíbeno několik míst v proponovaném ukrajinském

[34] Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), Protokol R, R 2593/19, inv. č. 53, Pamětní spis Svazu československé větve na Volyni.

[35] Karel SVOBODA, *S vichřicí do dvou světadílů*. Professional Publishing, Praha 2006, s. 95.

sněmu.[36] S uspokojením byla přijata informace, že *„naši čeští velkostatkáři nemají se co obávati“*, neboť velké vlastnictví půdy *„se bude upravovat rodinnými družstvy, stejně jako s ukrajinskými poměščiky“*.[37]

Politické změny na Ukrajině způsobily rozkol mezi zdejšími českými předáky a vedením Svazu československých spolků na Rusi, které pokračovalo ve své velkoruské orientaci. V čele proukrajinského směřování stál především majitel Slovanského nakladatelství v Kyjevě Věnceslav Švihovský a jeho časopis Čechoslovan, který zdůrazňoval, že *„naší zásluhou jsou ukrajinsky naladěni již všichni čeští předáci“*, [38] a požadoval úplné politické oddělení Čechů na Ukrajině od Svazu československých spolků. Politickým výrazem této orientace se měl stát Český selský svaz na Ukrajině se sídlem ve Zdolbunově na Volyni, který měl reprezentovat *„český selský živel na Ukrajině před centrální vládou Ukrajinské republiky“*.[39]

Spory mezi českými činiteli vyvrcholily v souvislosti s volbami do ukrajinského Ústavodárného národního shromáždění, které byly připravovány na konec prosince 1917. Vzhledem k tomu, že voleb do všeruského Ústavodárného shromáždění v listopadu 1917 se zúčastnil jen malý počet Čechů, bylo zdůrazňováno, že voleb do ukrajinského sněmu se může zúčastnit každý občan od dvaceti let.[40] Správa Svazu československých spolků na Rusi vyzvala ke svolání předvolebních veřejných schůzí a propagovala kandidátku č. 5, zatímco Čechoslovan doporučoval kandidátku č. 11, schválenou na sjezdu krajanů ve Zdolbunově na Volyni.[41]

V lednu 1918 vyhlásila ukrajinská Centrální rada IV. universálem plnou suverenitu Ukrajiny a následně byl přijat zákon o národnostně-personální autonomii pro národnostní menšiny. Správa Svazu československých spolků na Rusi ustavila již 6. (19.) ledna 1918 komisi pro vypracování projektu československé samosprávy na Ukrajině, která se poprvé sešla za přítomnosti předsedy ČSNR T. G. Masaryka a předsedy svazu dr. V. Girsy. Komise se seznámila s návrhem zákona o národnostní autonomii a konstatovala, že uskutečnění národní samosprávy Čechů a Slováků na Ukrajině v době co nejkratší je životní podmínkou zachování národní existence a kulturního a hospodářského rozvoje všech Čechů a Slováků žijících v Ukrajinské lidové republice. Vyjádřila pevnou víru v politické osvobození českého národa ve vlasti a ve zřízení samostatného československého demokratického státu. Vyzvala všechny krajany, aby všemožně napomáhali dosažení tohoto cíle a podporovali Odbočku ČSNR na Rusi. Předseda svazu dr. V. Girsa konstatoval všeobecnou anarchii a nedostatečné pochopení snah svazu.[42][41] Počet spolků ve svazu se od III. sjezdu zvýšil z dvaceti na čtyřicet. Úkolem správy svazu bylo vyslat do českých obcí emisary, kteří měli sebrat nutných deset tisíc podpisů k zavedení československé národnostně-personální autonomie. Poté chtěla správa svazu vypsat volby do československého Ústavodárného shromáždění na Ukrajině. Sám Masaryk se stavěl k myšlence ukrajinské nezávislosti kriticky. Koncem února 1918 se ve svém projevu v Moskvě vyjádřil: *„Já sám osobně* […] *nedovedu uznat samostatnou Ukrajinu mimo rámec*

---

[36] Národní archiv, f. Svaz Čechů z Volyně, k. 91, dopis J. Raka z Kyjeva A. Kholovi do Zdolbunova z 21. 11. 1917.

[37] Tamtéž, dopis J. Raka A. Kholovi z 19. 11. 1917.

[38] Tamtéž.

[39] Tamtéž, stanovy Českého selského svazu na Ukrajině.

[40] Tamtéž, leták Českého výboru ve Zdolbunově z prosince 1917.

[41] Tamtéž, dopisy správy Svazu československých spolků krajanům z 20. a 21. 11. 1917; Čechoslovan 1917, roč. 7, č. 51 (17. 12. 1917), s. 3.

[42] VÚA–VHA, f. Sdružení Čechů a Slováků z Ruska, k. 9, schůze 6. 1. 1918.

Ruska za právně politický útvar. To se mně naprosto příčí […] *Rozbíjet Rusko je po mém názoru přímo pracovati pro Prusko.“* Přitom se odvolával na kyjevské Čechy, kteří prý *„cítili totéž a každý tvrdil, že jest to nesprávný postup ze strany Ukrajiny, jenž se nám všem příčí. Moji zásadou bylo a je, že máme býti loajální k Rusku.* […] *Já nejsem překvapen ničím, tedy také nejsem zviklán ve svém rusofilství.“* Válku bolševiků s Ukrajinskou lidovou republikou označil za boj stran: *„Když nás Ukrajinci žádali o účast v boji, řekl jsem: ‚Ne, pánové! Vaši bolševici jsou strana a vy bojujete proti vlastním lidem!‘“* Upozornil, že několik desítek Čechů bojovalo na straně Ukrajinců a několik set na straně bolševiků.[43]

Zvýšená politická aktivita českých předáků na Ukrajině byla náhle přerušena po podepsání mírové smlouvy mezi Ústředními mocnostmi a ukrajinskou Centrální radou v únoru 1918 a příchodu německých a rakousko-uherských vojsk na Ukrajinu. Do čela nové vlády Ukrajiny byl z německého podnětu postaven koncem dubna 1918 gen. Pavlo Skoropadskyj jako tzv. hetman. Ukrajinský stát za jeho vlády ponechal Čechům svobodu jednání, z českých dobrovolníků vytvořil Dněperskou československou národní družinu, která mj. střežila cizí konzuláty v Kyjevě. Ukrajinské úřady se chovaly k Čechům s největší korektností a vycházely jim vstříc. Také ukrajinské obyvatelstvo bylo Čechům nakloněno a ukrajinské noviny psaly příznivě o nové ČSR. Proti Čechům agitovali jen bolševici, kteří je označovali za reakcionáře a kontrarevolucionáře kvůli svému konfliktu s československými legiemi na Sibiři.

Neustálé politické změny zhoršovaly bezpečnostní situaci na Ukrajině. Podle ukrajinských Čechů *„každý z těchto politických převratů následovaly vzápětí rejdy loupežných band, které beztrestně loupily a vraždily. Zvláště my Čechové, jakožto zámožnější a inteligentnější třída zakoušeli jsme mnoho příkoří a násilností a zakoušíme dosud. Není snad ani jediné české osady na Volyni, kde by se nestala loupežná vražda, ba na mnoha místech i celé rodiny byly vyvražděny. Ukrajinské úřady jsou bezmocny zajistiti svým občanům bezpečnost, neboť v obecném chaosu zmatků, které vnesli do lidu židovsko-bolševičtí agitátoři, všechny zákony a nařízení se úplně ignorují. Též vojsko je bezmocné, neboť na jeho jméno hřeší lůza, která oděna vojenským stejnokrojem dopouští se násilností, rekvizic aj.“*[44]

Sociální složení české minority v Rusku nebylo příznivé agitačnímu působení československých komunistů, kteří se většinou rekrutovali z řad zajatců z rakousko-uherské armády. Už v únoru 1918 se v Kyjevě vytvořila Československá revoluční rada dělníků a vojáků, která dokonce zvolila T. G. Masaryka bez jeho vědomí svým předsedou. Postup levých sociálních demokratů kolem časopisu Svoboda (Arno Hais, Karel Koníček, Alois Muna, Oldřich Koudelka), který směřoval k založení české Rudé gardy, byl odsouzen Odbočkou ČSNR na Rusi, podle níž poškozoval československou revoluční akci. Odbočka zdůraznila, že až do rozhodnutí nového sjezdu ruských Čechů a Slováků je jejich jediným představitelem právě ona, zvolená na sjezd v Kyjevě v dubnu 1917.[45]

Čechoslovan odsoudil neupřímný postup bolševické vlády, která v prosinci 1917 vydala prohlášení, že si přeje urovnat spor s Ukrajinci mírovou cestou, přičemž se o několik dní později bolševici zmocnili Charkova a proklamovali zde vznik ukrajinské bolševické vlády.[46] Otiskl také list Svazu ruských spisovatelů, podepsaný mj. Věrou Ivanovnou Zasuličovou,

[43] Čechoslovák. Věstník Svazu česko-slovenských spolků na Rusi 1918 (Moskva), roč. 4, č. 121 (15. 3. 1918), s. 2–3.

[44] AKPR, R 2 593/19, inv. č. 53, Pamětní spis Svazu československé větve na Volyni.

[45] Čechoslovák 1918, roč. 4, č. 121 (15. 3. 1918), s. 4.

[46] Čechoslovan 1917, roč. 7, č. 51 (17. [30.] 12. 1917), s. 4.

Vladimirem Galaktionovičem Korolenkem, Dmitrijem Sergejevičem Merežkovským, Fjodorem Kuzmičem Sologubem a Alexandrem Nikolajevičem Potresovem, který protestoval proti teroru bolševické vlády. Citovali noviny Volja naroda, podle kterých *„života v ruské republice dnes není a – nesmí býti. Provádějí se pouze prohlídky, zatčení, rekvizice, konfiskace a kárné výpravy. Tisku rovněž není a – nesmí býti.“*[47] Organizátor československého vojska v Rusku gen. Jaroslav Červinka ve svých pamětech uvádí, jak se v souvislosti s přibližováním bolševických vojsk ke Kyjevu koncem ledna 1918 měnila nálada místního venkovského obyvatelstva, které si najednou začalo stěžovat na údajné přestupky příslušníků legií vůči Ukrajincům. Hovořili o nočních loupežích, vydírání peněz, znásilňování žen, výhrůžkách a nedisciplinovanosti československých vojáků, což ovšem odporovalo skutečnosti. Naopak *„za doby nástupu bolševické armády na Ukrajinu za frontou ruské armády všechny cesty a komunikace byly zaplněny ukrajinským lidem, který na vozech, koňmo a pěšky se hrnul po celé čáře bolševického nástupu za rudými vojsky, aby použil příležitost k loupežím všelikého druhu.“*[48] Po dobytí Kyjeva *„bolševici malými houfky, kterým často veleli mladí hoši, téměř děti, vnikali po pořádku do všech domů a prohlíželi byty* […] *Důstojníky zabíjeli napořád, kde je potkávali.“*[49] Také na jižní Ukrajině pocítili čeští krajané již v roce 1918 řádění různých ozbrojených skupin, nacionalistů, bolševiků i jejich odpůrců. V Chersonské gubernii přepadli ozbrojení Moldavané českou osadu Čubovka, kde rozebrali železniční koleje, aby bolševici nemohli odvážet násilím zabrané obilí. Po celé Ukrajině neustále vznikaly skupiny ozbrojených osob, které kradly, vraždily a byly postrachem civilního obyvatelstva. Do České Alexandrovky v Chersonské gubernii přitáhli nejen bolševici, ale i děnikinovci, machnovci a petljurovci. V gubernii řádila především probolševická banda Grigorije Ivanoviče Kotovského, složená z oděských banditů a besarabských partyzánů.[50]

Orgán Odbočky ČSNR na Rusi Československý denník vycházející v Jekatěrinburgu pohlížel v roce 1918 na možnost vytvoření jednotné protibolševické fronty značně skepticky, a to pro předchozí rozpory mezi občanskými a umírněnými socialistickými stranami: *„Strany nesocialistické volají v různých odstínech po tvrdé vládě, obávají se ochromení osvobozovacích snah okamžitým a širokým provedením všech vymožeností únorové revoluce, žádají podřízení se všeho občanského života požadavku obrany vlasti, vidí v levici, hlavně v eserech, minulé spoluviníky bolševismu* […] *Levice pak (hlavně zase eseři) nevěří buržoazii, za budoucí vládu vidí vojenskou diktaturu a negaci demokracie, podezřívá pravici z choutek třídní msty, skrytého monarchismu a reakce.“*[51] List, který původně předvídal bolševické vládě jen dva až tři měsíce existence, přiznával svůj omyl a ukazoval, že bolševismus obsahuje všechny rozpory povahy ruského národa: *„Ruský idealismus, ruská potřeba obětovat se, smělý vzmach, široké horizonty a přitom dětská bezmocnost, neznání života, ničemnost – ruská oblomovština.* […] *Ruský bolševik osvobozuje celý svět a sám zůstává nejtupějším rabem.“*[52] Podle jednoho z českých vojáků *„Rusko sovětské s bolševickým rozkladem mravním*

[47] Tamtéž, s. 3.

[48] Jaroslav ČERVINKA, *Cestou našeho odboje*. F. Žďárský, Praha 1920, s. 152.

[49] Tamtéž, s. 155.

[50] Bohuslav ANDRŠ, *Česká Alexandrovka.* Národní knihovna ČR, Praha 2009, s. 43–44.

[51] Československý denník. Orgán Československé národní rady a Svazu československých spolků na Rusi 1917–1918, roč. 1, č. 178 (15. 9. 1918), s. 1.

[52] Tamtéž, č. 190 (29. 9. 1918), s. 1.

i státním znamená hrob všeho Slovanstva, znamená hrob pokrokové a demokratické, národně spravedlivé Evropy".[53]

V březnu 1919 přesídlilo z Moskvy do Kyjeva vedení Československé komunistické strany v Rusku a zahájilo mezi českými kolonisty na Ukrajině přesvědčovací kampaň, která se však nesetkala s velkým úspěchem.[54] V létě 1919 ústřední výbor československých komunistů v Rusku rozhodl vytvořit české byro při volyňském guberniálním výboru komunistické strany (bolševiků) v Žitomiru v čele s bývalým příslušníkem kyjevské organizace československé sociální demokracie Josefem Hájkem.[55]

Přenesení centra československého komunistického hnutí do Kyjeva bylo zdůvodňováno jednak nutností politické práce mezi ukrajinskými Čechy, jednak potřebou přiblížit se středoevropskému komunistickému hnutí, které zesílilo po vyhlášení Maďarské republiky rad v březnu 1919. Tehdejší situaci ukrajinských Čechů viděli čeští komunisté takto: *„Česká buržoazie si žila v Kyjevě jako by k žádné revoluci nedošlo. Pozvali jsme je do Puškinovy ulice do jedné banky a tam jsme jim všem řekli, že musí splnit svoji občanskou povinnost a dát do státní pokladny peníze. Postihlo to hlavně milionáře, mezi kterými bylo i šestnáct Čechů, např. kapitalista Jindřišek* […]. *"*[56]

Od 1. května 1919 začal v Kyjevě vycházet český komunistický týdeník Pravda. Probíhaly zde také speciální agitační kurzy, jejichž absolventi byli mj. vysíláni do českých osad na Ukrajině.[57] Českoslovenští komunisté však naráželi na značné nepochopení, a to jak při své politické agitaci, tak zvláště při mobilizaci do Rudé armády.

Někteří ruští Češi se však aktivně zapojili do občanské války na straně bolševiků. Nejznámější je člen bolševické strany od roku 1919 Václav Zof (nar. 1889), který pocházel z Volyně. Ten se dokonce stal v roce 1924 lidovým komisařem námořnictva SSSR. Lenin ho hodnotil jako velmi schopného pracovníka.[58]

Ústřední výbor československých komunistických skupin Ruska-Ukrajiny v Kyjevě zaslal 1. července 1919 ústřednímu výboru Komunistické strany Ukrajiny zprávu o postavení českých kolonií s osmi anketami týkajícími se jednotlivých českých obcí v Kyjevské a Volyňské gubernii.[59] Ve vesnici Český Smíchov v Kyjevské gubernii se český komunistický agitátor dozvěděl, že zdejší obyvatelé žádné výbory chudiny nepotřebují, a doporučili mu, aby se vrátil do Kyjeva. Agitátor zde zjistil dva bývalé příslušníky československých legií, které označil za kontrarevolucionáře. Celá kolonie odmítala komunistickou vládu, protože byla přepadena jednotkou rudoarmějců. Ti je pod hrozbou zastřelení žen přinutili vydat jim peníze. V noci se obyvatelé ukryli v lese, rudoarmějci vypálili dvě hospodářství a zabili chlapce, který pečoval o těžce nemocného příbuzného, jenž v důsledku této události také zemřel.

---

[53] Vojtěch HOLEČEK, *Naše vojsko*. Informačně-osvětový odbor Ministerstva vojenství, Irkutsk 1919, s. 57.

[54] Jindřich VESELÝ, *Češi a Slováci v revolučním Rusku.* Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1954, s. 150.

[55] *Čechoslovackije internacionalisty v rjadach borcov za vlasť sovetov na Ukrajině 1917–1920.* Kijev 1967, s. 137–158.

[56] *Za sovětské Rusko*. (Eds.) Josef POSPÍŠIL – Otakar FRANĚK. Blok, Brno 1978, s. 121–122.

[57] Tamtéž, s. 43–44.

[58] Vladimír LENIN, *Vybrané spisy v pěti svazcích*, sv. 5. Svoboda, Praha 1981, s. 269.

[59] Centralnyj deržavnyj archiv hromadskych objednaň Ukrajiny Kyjiv, f. 1, soupis 20, spis 100.

Východní Volyň navštívili komunističtí agitátoři Otokar Mucha a Adolf Vrabec. Vztah českých kolonistů na Volyni k sovětské moci charakterizovali jako *„místy příznivý, místy nepřátelský, v závislosti na tom, který element máme na mysli“*. Uváděli, že chudina je neorganizovaná, závislá na kulactvu, rozhodovali prý kulaci a jejich stoupenci.

Jako konkrétní příklad uvedli vesnici Krošna u Žitomiru, kterou údajně řídili kulaci zasedající ve výboru chudiny. Při rekvizicích potravin nedělaly místní orgány rozdíl mezi chudinou a kulaky. Čeští komunističtí agitátoři proto přistoupili k reorganizaci výboru, jehož členům objasnili jejich práva a úkoly. Přesto byly opět zvoleny *„elementy sympatizující s kulaky“*.

V dalších volyňských obcích byla prý situace ještě horší. V Okolku na Žitomirsku žádnou chudinu nenašli, pouze několik čeledínů a pastevců. Všichni zdejší Češi se ke komunistické vládě stavěli nepřátelsky.

Jediné české kolonie, které sympatizovaly s bolševiky, prý byly Vysoká, kde byla moc v rukou chudiny a středních rolníků, a Olšanka, kde žil jediný český komunista na Žitomirsku Kozlovský, předseda volostního [okresního – pozn. ed.] sovětu v Čudnově. Kolonisté si stěžovali na samovolné rekvizice a časté ozbrojené loupeže rudoarmějců, kteří samovolně Čechům brali nejen mouku a potraviny, ale i oděv a peníze. Velitelé pluků Rudé armády rekvírovali potraviny a mobilizovali koně, a to bez náhrady.

Dle instrukcí přijatých sjezdem výborů chudiny v Kyjevě k ní patřily osoby, které vlastnily méně než pět děsjatin půdy [tj. méně než cca 5,5 ha – pozn. ed.] a nenajímaly pracovní sílu. Čeští kolonisté mnohdy vlastnili 4 až 5 děsjatin půdy, z toho 2 až 3 děsjatiny chmele, k jehož sklizni najímali pracovní síly. Bolševikům pak nebylo jasné, zda je mají považovat za chudinu, nebo za kulaky.

Podle agitátorů nechtěli ani čeští kolonisté, ani ukrajinští rolníci nic slyšet o komuně. Vysvětlovali jim, že komuna je zemědělské sdružení. České učitele označili bolševici za šovinisty, kterým se nelíbí školská politika komunistické strany. Učitelé byli už čtyři měsíce bez platu. Agitátoři zlikvidovali organizace Sokola, který prý vyvíjel kontrarevoluční činnost. Tzv. buržoazní elementy uprchly před vstupem Rudé armády do Čech. Agitátoři nahlásili státní bezpečnosti (ČK) v Žitomiru, že Češi ve dvou obcích udržují styk s *„kapitalistickou Českou* (sic!) *republikou“*. V Krošně se setkali s přáním, aby česká vojska obsadila Volyň. Češi v Žitomiru sympatizovali s vystoupením československých legií proti bolševikům a měli plnou důvěru k *„buržoazní České republice“*.

V roce 1920 bylo v Žitomiru zřízeno při Volyňském guberniálním výkonném výboru sovětu československé byro vedené komunistou Vokáčem. Ten se pokoušel agitovat jednak mezi českými dělníky firmy Macháček v Žitomiru, jednak mezi rolníky v nedaleké Krošně, kde se však sešlo málo vesničanů.[60] Přednášel zde o nutnosti zániku kapitalismu v celé Evropě a síle sovětské moci. Připravil také výzvu k českému obyvatelstvu Volyně, aby *„směle přistoupilo k výstavbě nového života a pomohlo ukrajinským a ruským dělníkům a rolníkům“*.[61] Při přednášce lektora z Ústředního československého byra agitace a propagandy při ÚV KSR (b) z Moskvy byla nálada rolníků nepřátelská a chtěli ho zbít.

Dobrá nebyla ani disciplína českých komunistů, neboť Ústřední československé byro jim přikázalo, aby do 15. srpna 1920 sdělili přesnou adresu, jinak budou vyloučeni za narušení stranické disciplíny.[62]

---

[60] Tamtéž, spis 334, hlášení o práci československého byra z 18. 12. 1920.

[61] Tamtéž, hlášení za období od 1. do 15. 12. 1920.

[62] Tamtéž, výzva všem československým komunistům v Rusku, na Ukrajině, Sibiři a v Turkestánu ze 7. 7. 1920.

Československí legionáři a ruský revoluční rok 1917

DALIBOR VÁCHA

„V jedné továrně naházeli ředitele i s úředníky do vysoké pece, v jiném závodě, lihovaru, zmocnili se vodky a na čtyřicet lidí obého pohlaví podlehlo v několika hodinách otravě alkoholem a přes sto zápasilo se smrtí, když do sela (vesnice) přijela škvadrona dragounů, aby ‚udělala pořádek'.“[1]

Revoluční vření

Následující příspěvek navazuje na dlouhodobou odbornou činnost autora[2] a vzhledem ke stanovenému rozsahu se zabývá jedním základním aspektem roku 1917 v existenci československých legií na Rusi. Současně je pokračováním textu z předchozího ročníku této série konferencí k Velké válce.[3] Pramennou základnou je jako u většiny autorových prací dobový tisk a pak prameny osobní povahy (deníky, memoáry), z nichž lze vyzdvihnout například díla tzv. legionářské literatury, tedy převážně autobiografické romány, povídky, divadelní hry a poezii.

Rok 2017 přímo vybízí k zastavení se nad reflexí možná nejvýznačnějšího dějinného zlomu minulého století. Bolševický puč, dříve nazývaný Velká říjnová socialistická revoluce, byl výsledkem dlouhotrvajícího procesu, jehož předposlední vrchol je možno vidět v únorové revoluci roku 1917.

V legionářích pak badatel má skupinu pečlivých pozorovatelů, kritických i nekritických, nebo naopak hyperkritických, kteří byli velmi blízko převratným událostem mezi únorem a říjnem 1917 v Rusku. Jedním z nich byl i Rudolf Medek, jenž navíc uvažoval nad Ruskem, rusofilstvím, slavjanofilstvím, českou úlohou v Rusku, ruskou občanskou válkou a v neposlední řadě nad ruskými revolucemi až do své smrti. Rusko v dobrém či ve zlém zůstávalo napořád součástí jeho myšlenkového světa.

S největší pravděpodobností patřil Medek k těm, kteří na konci zimy 1916–1917 přivítali převratné změny v Rusku. Tedy alespoň na chvilku. Od revoluce si Čechoslováci vysnili uvolnění poměrů, které by konkrétně pro ně znamenalo větší autonomii čs. hnutí, větší podporu ze strany nyní již demokratizujících se státních orgánů a rozhodně také doufali ve větší, zásadní a v konečném důsledku rozhodující zapojení se „nového“ Ruska do války proti Německu.

---

1 Rudolf VLASÁK, *Dědek. Příběh starého vojáka*. Josef Elstner, Praha 1934, s. 60.

2 Dalibor VÁCHA, *Bratrstvo. Všední a dramatické dni československých legií v Rusku 1914–1918*. Epocha, Praha 2015; TÝŽ, *Ostrovy v bouři. Každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918–1920)*. Epocha, Praha 2016; TÝŽ, *Srdce tak bohaté na život. Rudolf Medek a jeho doba (1890–1940)*. Epocha, Praha 2017.

3 TÝŽ, *Medkův šestnáctý rok.* In: Léta do pole okovaná III. 1916. (Ed.) Jaroslav LÁNÍK – Tomáš KYKAL. Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ, Praha (připravuje se).

Zprávy o revolucích a náhled na její vůdce

Silně levicově orientovaný Jaroslav Kratochvíl, jehož legionářský román mohl vyjít v roce 1964, interpretoval ruskou revoluci na jednom místě skrze barvu, která se pro ni stala typickou a neodmyslitelnou: *„Ano, červená barva znamená ode dneška i lásku k vlasti a k národu. Ruský národ, vykřikl téměř, miloval vždycky svobodu. A nyní uvidíte, co dovede, co dovede svobodný ruský národ!“*[4] Velmi podobně předestřel obraz počínající revoluce Kratochvílův alespoň myšlenkový souputník Václav Kaplický: *„Je revoluce! Kdosi přišel se zprávou, že se ruští vojáci zdobí rudými stužkami. Rudá je barva revoluce. Je nutno se ozdobit rudými stužkami. Kde je však sehnat? Snad se někde najde ještě z domova červený kapesník! A nenajde-li se, lze přece udělat červenou stužku z bíločervené! V půlhodině je celý batalión ozdobený rudými stužkami. Jaká je píseň revoluce? Marseillaisa samozřejmě! Jaká jiná! Kdosi zná francouzsky první sloku. Toho dne se místo cvičení vojáci učili Marseillaisu.“*[5]

Starorodružiníka Adama Kříže lze těžko obviňovat z přílišné příchylnosti k ideám socialismu, nicméně první revoluci vnímal zpočátku velmi kladně: *„Vláda vydala prohlášení, ve kterém vylíčila veškerá utrpení, která národu bylo snášeti pod žezlem bývalého cara. Zaručovala všem bez výjimky svobodu, volnost, slibovala v co nejkratší době svolati ústavodárné shromáždění, ve kterém by i vojsko mělo své zástupce, zvolené na základě rovného, přímého a tajného práva hlasovacího. Po takových zprávách jsme byli velmi potěšeni, neboť to ohromné, avšak nemocné Rusko ozdravělo, probouzelo se z dlouhého spánku. Doufali jsme, že nové, mladé Rusko, probudivší se jako revolucionářské, republikánské, bude s námi velmi těsně spjato, poněvadž jsme šli od samého počátku s těmitéž zásadami a v tomtéž duchu.“*[6] Křížovo rusofilství, respektive víra v Rusko, je zde téměř hmatatelné.

Nebyl sám a nebylo to naposledy, kdy legionáři věřili v sílu údajně obrozeného Ruska. A také to nebylo naposledy, kdy se ve své víře zmýlili, protože věřili více ve vysněné Rusko než v realitu. Podobné úvahy nad Ruskem se promítají též ještě v létě 1918, kdy Čechoslováci stojí proti bolševikům a vidí se jako pomocníci dalšího obrození ruského molocha, jako katalyzátory jeho proměny v demokratickou velmoc. Jejich sen – Medek by řekl přímo „mohutný sen“ – se jim pochopitelně nikdy nevyplnil, přišlo zklamání.

Ne všichni vítali (i když třeba retrospektivně v pamětech) převratné události. Takový dobrovolec Čeněk Klos příliš nejásal, ale zapsal si o nastalém zmatku: *„Noviny hlásí demonstrace z hladu v Petrohradě, ale již příštího dne oznamují oficiálně revoluci v Petrohradě* […] *najevo vycházejí netušené věci. Žena bývalého cara Mikuláše II. je v přímém spojení s Berlínem* […] *Po přísaze celé dárnické posádky čte generál, velitel dárnického shromažďovacího místa, příkaz o zrušení bohoslužeb za cara. Při večerní hlídce nesmí se více zpívati carská hymna. Obrazy cara musí být spáleny. Sotva ale odešel, nechal si plukovník z tábora svolati celou posádku a zpíval s ní carskou hymnu. Za hodinu poté byl uvězněn jako*

---

[4] Jaroslav KRATOCHVÍL, *Prameny*. Československý spisovatel, Praha 1964, s. 470.

[5] Václav KAPLICKÝ, *Gornostaj*. Naše vojsko, Praha 1982, s. 29. K úryvku je nutné připomenout, že zejména rozstřižení nebo jakékoliv založení červenobílé *lentočky,* toho odznaku čs. odbojového hnutí na Rusi, se považovalo takřka za zradu. Kaplický tento způsob získání rudé stužky uvádí jako zcela normální, ale nebylo tomu tak, podobný „oslavovatel ruské revoluce“ by zřejmě od spolubojovníků dostal pár facek.

[6] Adam KŘÍŽ, *Deník legionáře Adama Kříže. [Starodružiník pod prvním praporem]*. Československá obec legionářská, Praha 2014, s. 140.

přívrženec carismu."[7] Metoděj Pleský dokumentoval mírně skeptickou promluvu budoucího generála Stanislava Čečka: *„Vím, hoši, chápu, že se radujete. I já se těším z toho, že na troskách zpuchřelé monarchie buduje ruský lid svůj nový, demokratický slovanský stát. Kéž by jen naše radost nebyla předčasná!"*[8]

Specifický jazyk si vybral pro popis prvních zpráv o revoluci novinář Pavel Fink v autobiografickém románu Válčící národ: *„Panečku, něco se mele! V Naděždinsku všichni žandarmové zalezli. Na továrně vyvěsili dělníci rudej prapor, ale Inguši – prej – jim ho ještě sbalili. Žádnej vlastně neví, oč jde, ale noviny už nedocházejí. V Petrohradě je nějaká mela* […] *před chvílí jsem potkal toho poďobanýho kontorščika Kosťu Semjonoviče. Letěl od nádraží jako drak a křičel jako pominutej: Revoluce! Revoluce! Revoluce! Da zdrávstvujeť svobóda! Myslím, že byl dědek namazanej."*[9]

Otakar Husák, budoucí generál a mimo jiné i přednosta Vojenské kanceláře prezidenta republiky, reagoval na čerstvou zprávu o petrohradských událostech následovně: *„Seděl jsem na hromádce hlíny, když se přihnala povozka. Celé osazenstvo, se šikovatelem Prýmkem, volyňským Čechem, rudé pentle na prsou. Divoce gestikulovali, rozdávali noviny a s vytřeštěnýma očima vykládali: CAR ABDIKOVAL! RASPUTIN ZABIT! Mrtvolu hodili do řeky Něvy! Hltali jsme zprávy, hltali jsme noviny. V Tarnopoli vše tone v praporech a řečech!"*[10]

Legionáři si dobře všímali také největších jmen revoluce. A kdo jiný by to měl na jaře 1917 být než Alexandr Fjodorovič Kerenskij? Zatímco v historiografii, a zejména historiografii ruské je Kerenského pozice spíše mnohotvárná a bývá hodnocen různě, většina legionářů ho vnímala velmi negativně, jako třeba již zmiňovaný Čeněk Klos: *„Kerenský se postavil*

---

[7] Čeněk KLOS, *Boj s rakouskou hydrou. Deník legionáře Čeňka Klose*. Československá obec legionářská, Praha 2016, s. 95; srov.: „A celé město šlo. I naši zajatci nezůstali doma. S upřímnou radostí účastnili se průvodu a oslavy ruské revoluce, vítali obrodu Ruska, v níž tušili zrození české samostatnosti. Zdálo se jim, že v této chvíli česká otázka učinila obrovský skok kupředu…" Antonín JENNE, *V gorodském dvoře. Vzpomínky z ruského zajetí*. Albatros, Praha 1927, s. 162; Metoděj Pleský byl zpočátku také optimistou: „Přál jsem ruskému národu radost z nabyté svobody. Vždyť československému vojáku nejvíce záleželo na tom, aby v čele slovanského Ruska stáli muži opravdoví, prodchnutí vlastenectvím, láskou k společné věci, oddaní vznešené myšlence, za kterou bojovali Spojenci. Páni Protopopové, Stürmerové, Suchomlinové, Manasevičové-Manuilové i Rasputinové, a jak ještě se jmenovaly ony stvůry, které obklopovaly carův dvůr, ti přece nemohli dovést Rusko k vítězství, když bylo všeobecně známo, že právě oni nabádali k sjednání separátního míru." Metoděj PLESKÝ, *Velezrádci. Třetí díl. U Zborova*. *Vzpomínky ze světové války 1917.* L. Mazáč, Praha 1938, s. 16.

[8] Tamtéž, s. 22. Srov.: „V Samaře jsme prožili tzv. březnovou ruskou revoluci, za níž byl car svržen a uvězněn a vlády se ujala umírněná strana ruských socialistů. Několik dní před revolučním výbuchem se šeptalo v městě o chystaném povstání. Jedné noci nás probudila střelba z pušek a kulometů, neboť studenti a dělníci obsadili nádraží, poštu, telegraf, kasárna a jiné význačné budovy. Po krátkém boji byla Samara v rukou revolucionářů, k nimž se carské vojsko přidalo a s nimiž sympatizovalo. Ráno jsme našli na ulicích několik mrtvých a viděli jsme rozstřílené fasády některých domů, o něž byl sveden boj. Všude se objevovali temperamentní řečníci, vysvětlovali celou situaci a snadno získávali utlačovaný lid na svoji stranu." Karel SVOBODA, *S vichřicí do dvou světadílů. Dokumentární historie ruského legionáře*. Professional Publishing, Praha 2006, s. 74.

[9] Pavel FINK, *Válčící národ*. Mars, Praha 1925, s. 44–45.

[10] Otakar HUSÁK, *Jdi! Vzpomínky legionáře Otakara Husáka. Kniha I*. Československá obec legionářská, Praha 2017, s. 251. Srov.: „Celý národ, blažen a šťasten raduje se poprvé v dějinách svých z Volnosti, Rovnosti a Bratrství. Ohromná Rus od Baltu až k Tichému oceanu slaví svátek Vzkříšení." František RICHTER, *Pod prapory legií. Z táborů zajateckých do Sibiře a kolem světa*. Kolokol, Praha 1920, s. 34.

přímo proti našemu osvobozovacímu hnutí, neboť prý jest nerytířské provozovati revoluci v jiném státě, proti vlastnímu […] *Jistě s ruským národem dobře nesmýšlí* […] *zrušuje-li povinné vzdávání vojenské cti, trest smrti a podobně, když zavádí ‚sovět vojenských a rabočích deputatov' (vojenské a dělnické rady).“* Klos končí krátkou úvahu nad Kerenským nekompromisně: *„Nemohu jinak než nazvat ho vlastizrádcem.“*[11]

Na podzim 1917 si Klos nemohl nevšimnout toho, co se dělo v Petrohradu. Právě proběhla pravděpodobně nejzásadnější událost dvacátého století – bolševici se chopili moci v Rusku: *„Jsou citelná chladna a pro nás dosud není teplého oděvu. Letošní zimy se bojím. Dostali jsme smutnou zprávu o tragickém skonu generála Duchonina. Co to jen ti Rusové tropí? Bolševici prý táhnou pokořiti protirevoluční Don a Kubáň. Kerenský utekl. Vůdcem bolševiků je Lenin, který již vyjednává s Němci o separátní mír.“*[12]

Legionář Bohumil Sojka komentoval podzimní situaci v Rusku takto: *„A opět bylo naše tiché štěstí rozvířeno vlnou nebezpečí. Vláda Kerenského padla a diktátory se stali Lenin a Trocký. V Rusku se utvořilo mnoho politických stran různého smýšlení. Někteří byli pro obnovení monarchie, druzí podporovali lidovou vládu. Trocký, přijedší nedávno z New-Yorku, stal se v brzku mozkem celého bolševického hnutí* […] *bolševici vypracovali program a žárlivě bděli nad uchováním své vlády. V každé vesničce, v každém městě se lila krev potoky* […]“[13] Revoluci ve své vzpomínkové próze nazvané *Shrabky* nemohl opominout ani lékař a později přednosta čs. evakuačního úřadu ve Vladivostoku MUDr. Rudolf Raše, jenž vzpomínal na dobu, kdy ještě sloužil jako zajatecký lékař v jedné z ruských továren: *„Přišla velká revoluce. Romuald Juliánovič ožil. Co dřív vykládal v priemnoj (přijímací pokoj), teď křičel po celém poselku (obytná čtvrť u továrny). Kontrrevolucionáři, buržuji, reakcionáři, imperialismus, kapitalismus a jiné ismy nechyběly mu v řeči. Jede na návštěvu k nemocnému přes bazar. Bazar plný bab a mužiků. Romuald Juliánovič zastaví proletku (kočárek), stoupne v celé výši v ní a řeční. Krev jen kape z jeho proslovu. Bouří proti fabrice, buržujům, proti žlutým gazetám (listům), vyzývá báby, aby zapálily novinářský kiosk na nádraží i s paní, žluté listy prodávající, a hlavně proti kadetům, na které měl obzvlášť spadeno.“*[14]

Další legionář, rebelantský František Prudil v deníku zhodnotil Vladimíra Iljiče Lenina: *„Dobře připravovaná akce Leninem poznenáhlu začala doutnat jiskra jeho úspěchu, až z toho vyšlehl plamen, ruská revoluce. Lenin chtěl pomoci Rusku, osvobodit ruský národ z otroctví, dát mu volnost, svobodu, aby mohl přece žít bez nahájky, bez knůty, která byla jeho utrpením jedním slovem* […].“[15] Vskutku originální analýzu Lenina nabídl Rudolf Vlasák ústy jedné z románových postav: *„Seznáte, že Lenin vlastně nepovídá nic jiného, než říká*

---

[11] Č. KLOS, *Boj s rakouskou hydrou*, s. 96–97.

[12] Tamtéž, s. 117.

[13] Bohumil SOJKA, *Utrpením k svobodě. Válečná historie. Díl II*. Fr. Ziegner, Praha [1925], s. 167; bolševickou revoluci nemilosrdně kritizoval též další legionářský literát (a to velmi plodný) Rudolf Vlasák: „Jed, přivezený v zaplombovaných vagonech propuštěných sluhy Vilémovými milostivě, působil velmi rychle. Zvláště proto, že zmučený a podlomený korupcí generálů a intendantů obr, ruská armáda, vůbec se nebránil. Byly sice činěny pokusy s protijedem – kázní – již chtěli velcí a slavní synové Ruska obnoviti, leč jejich snaha zůstala marnou a krev obětována byla nadarmo. ‚Mír! Mír! Mír!' hlásali agitátoři z tribun, pro mír volali členové petrohradského a ostatních sovětů, demonstrovali na ulicích […]." Rudolf VLASÁK, *Jiskrák. Román jednoho z mnohých*. Za svobodu, Praha 1930, s. 109.

[14] Rudolf RAŠE, *Shrabky. Vzpomínky a feuilletony*. Pokrok, Praha 1929, s. 51–52.

[15] František PRUDIL, *Legionářská odyssea. Deník Františka Prudila*. Lucie, Praha 1990, s. 30.

bible, naopak, že on je jejím hlasatelem. Zde máte komunistický manifest Marxův. Když chcete jeho Kapitál, také vám ho půjčím, a když vše přečtete a uvážíte, seznáte, že Lenin není ničím jiným než takovým několikátým apoštolem, jakým byli vykladači písma, a že nedělá nic jiného, než pokračuje v práci, ve které oni ustali, nebo byli vyrušeni […] *Rozdíl mezi apoštoly a nynějšími hlasateli jest pouze v prostředcích, jakými k uskutečnění svých idejí pracují. Kristus nevraždil své odpůrce a nepřátele.“*[16]

Člověk však opravdu nemusel být socialista ani marxista, aby ocenil ruskou revoluci. Zatímco pro čs. vojsko znamenala mnoho problémů, pro většinu českých a slovenských zajatců mohla být revoluce osvobozením. Znamenala pro ně cestu z lágrů, třeba z Taganrogu (poblíž Azovského moře, rostovská oblast), jako pro Vladimíra Souška: *„Až za několik dní po úplném vítězství revoluce, když již se nemohlo počítati s tím, že by se car znovu domohl moci, přišel k nám do závodu pristav (policejní prefekt) a oznámil, že se car vzdal trůnu a že správu říše převzala zatímní vláda. Na chvíle, které následovaly po prohlášení pristavově, vzpomínám vždy s pohnutím. Všichni dělníci obnažili hlavy, mnozí se navzájem líbali, a dílnou zazněla revoluční píseň ‚Vy žertvoju pali v borbě rokovoj‘ (‚Padli jste jako oběť v osudném boji‘) k poctě těch, kteří za bojů v Petrohradě zahynuli.“*[17]

Někteří legionářští tvůrci si dokonce hráli na proroky, jako například již citovaný Rudolf Vlasák, jenž jedné ze svých literárních postav vložil do úst následující proroctví o bolševickém režimu v Rusku: *„Carská vláda vystavěla celé lesy šibenic a žaláře naplnila rebely. Celé kraje v Sibiři jimi osídlila, o miliony bodáků a kozáckých šavlí se opírala, a výsledek? Právě v té době, kdy cítila se nejsilnější, zřítila se ve třech až pěti dnech její modla a rozbila se v prach. S bolševiky to dopadne také tak. Až se budou cítit nejsilnější, zhroutí se. Snad to bude dříve, snad později.“*[18]

Velmi často se objevuje stereotyp šiřitele revoluce v zázemí, u Rudolfa Vlasáka a zejména u Josefa Kopty jsou to buď zmrzačení vojáci vracející se do rodné vesnice, nebo již později samotní dezertéři, kteří utekli z fronty. Kopta o nich píše doslova jako o apoštolech revoluce; jak je vidět i na dalších místech tohoto textu, biblická nebo minimálně křesťanská náboženská terminologie nebyla československým svědkům ruské revoluce, respektive revolucí, vůbec cizí.[19]

Rudolf Medek charakterizoval přemíru vzájemně si odporujících informací následovně: *„Ah, těch novinek! Byl jich úplný příval a v našich hlavách byl z toho úplný zmatek. Věru, často jsme nevěděli, máme-li se radovat s radujícími či naříkat s naříkajícími. Neboť všude jsme potkávali muže, kteří se radovali, někdy až přespříliš, a muže jiné, kteří naříkali, také někdy přespříliš. Málokdy potkali jsme muže rozumově střízlivé.“*[20] Medkův zpětný pohled na revoluci se zdá být typický: *„Vše je dovoleno* […] *Rozrušovati a ničiti vlastní zákopy, zahazovati drahocennou munici, rozkrádati skladiště potravin a oděvu, ba prodávati haličským sedlákům z okolí děla a vozy s municí, koně a postroje. Vše je dovoleno: přebíhati k Němcům*

---

[16] Rudolf VLASÁK, *Zrádce?? Román ze života legionářského*. Za svobodu, Praha 1929, s. 167–168.

[17] Vladimír SOUŠEK, *Z Olomouce na perské hranice. Vzpomínky ze světové války*. Moravský Legionář, Brno 1930, s. 224.

[18] R. VLASÁK, *Zrádce??*, s. 170.

[19] „Do vesnic přišli apoštolové revoluce. Přišli ze zákopů, aby vykládali její evangelium. Aby je vykládali po svém. Veliké zástupy byly těch, kteří je následovali, toužíce proměniti slovo v chléb […].“ Josef KOPTA, *Třetí rota. Román*. Čin, Praha 1947, s. 203.

[20] Rudolf MEDEK, *Pout do Československa. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914–1920. III. Stará brigáda*. J. Otto, Praha 1932, s. 303.

[…] *zabíjeti několik čestných důstojníků* […] *vypravovati samovolně vlaky do zápolí* […] *ničiti vagony* […] *Anarchie jako drzá choroboplodná děvka, opásaná rudým hadrem, tu cynicky křepčí po ňadrech národa, jenž si jako malé dítě hraje se sirkami v plné stodole."*[21] Je nutné souhlasit s literární publicistkou Pavlou Buzkovou, která tvrdila (a ne sama), že Medek úplně neporozuměl ruské revoluci. Měla pravdu i v tom, že Medek na ruskou revoluci (zejména na říjnovou) reagoval více skrze city než skrze rozum.[22] A jeho životní názor mu nemohl dovolit souhlasit s ideály a už vůbec ne s chováním a cíli ruských revolucionářů. Důvodem toho „neporozumění" byl právě zásadní rozpor mezi jeho světonázorem a revolučními ideály, prostě revoluci porozumět nechtěl.

Medek měl to štěstí, že jako jeden z nemnoha navštívil Petrohrad v době revoluce, v červenci 1917. Město ho přesto nijak zvlášť nezaujalo. Noc musel strávit v redakčních místnostech *Čechoslováka*, přikryt novinami z Čech.[23] V té době zrovna probíhaly v Petrohradě střety mezi kronštatdskými námořníky a jednotkami věrnými režimu prozatímní vlády. Vzpomínal na vzrušenou atmosféru, na strach z věcí příštích, o Leninovi napsal: *„Lenin je prý vyložený germánský špion. Přijel do Ruska ze Švýcar přes Německo – se svolením německé vlády, se svolením samotného císaře – v zaplombovaném vagóně."*[24]

Rozpad ruské armády

Prvkem revoluce, který vyvolával v legionářích největší odpor, byl rozpad ruské armády, které byla sice ve špatném stavu již před únorem 1917, ale s novým režimem se stávala fakticky boje neschopnou. Matěj Němec viděl problémy hned v prvních, zdánlivě logických krocích revoluční vlády: *„Všude bylo plno rudých praporů, různých hesel, projevů radosti a nadšení. A což teprve, když vyšel první rozkaz ministra vojenství Alexandera Ivanoviče Gučkova, jímž se zaváděla deklarace práv vojáka a rušil se trest smrti. Tehdy už vznikaly i jisté obavy a pochybnosti. Nebude si ta ohromná masa vojáků – z velké části negramotných – vykládat svobodu po svém? Nenastane hromadný útěk z fronty, kde hrozí smrt na každém kroku, když za dezerci smrt nehrozí?"*[25]

Ruský Čech, dobrovolec František Macoun také komentoval dění na frontě bez většího optimismu: *„Ruský voják nechápal svobody a vykládal si ji v tom smyslu: neposlouchati důstojníků, zahoditi pušku, rabovati skladiště a zásoby za frontou a frontu nechati na pospas Němcům."*[26] Co Němec, Macoun a mnozí další předvídali, se stalo realitou. Masa dezertérů představovala záhy ohromný, nepřekonatelný problém. Část vojáků totiž vyhlášenou revoluci a „svobodu" opravdu pochopila po svém, opustila jednotky, zákopy a vydala se jednoduše domů.

Záplava dezertérů komplikovala nejen případné vojenské operace, ale také zásobování a znamenala též zásadní bezpečnostní riziko, neboť je nutné si uvědomit, že mnoho takových

---

[21] TÝŽ, *Veliké dni. Román z války.* Jos. R. Vilímek, Praha 1929, s. 413.

[22] Pavla BUZKOVÁ, *Legionářská tragédie*. Svaz národního osvobození, Praha 1930, s. 31.

[23] Rudolf MEDEK, *Pout do Československa. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914–1920. IV. V zajetí revoluce*. J. Otto, Praha [1933], s. 95.

[24] Tamtéž, s. 97.

[25] Matěj NĚMEC, *Návraty ke svobodě*. Naše vojsko, Praha 1994, s. 73.

[26] František MACOUN, Úryvky mých pamětí z roku 1914–1920. In: Legionáři ze Sobotecka. (Ed.) František STAŠKA. Nadace rodného domu Fráni Šrámka, Sobotka 1998, s. 33.

uprchlíků odešlo i se zbraní v ruce a byli připraveni vynutit si cestu silou. Navíc, po rocích vraždění na frontě neměl pro takové muže lidský život velkou cenu. Až ve druhé polovině května zahájil A. F. Kerenskij rozsáhlejší akce proti dezertérům, ale už bylo pozdě. Čeněk Klos komentoval situaci v Kyjevě: *„Po celém Rusku se pronásledují zběhové. V samotném Kyjevě je jich zatčeno 16 000, mezi nimi mnoho důstojníků. Kyjevem projíždějí obrněné automobily, dochází ke srážkám mezi zběhy a řadovým vojskem.“*[27]

Zmiňovaný Otakar Husák velmi dobře shrnul legionářské obavy z revoluce: *„Zlověstně znělo: KONEC VÁLKY! Rozpředla se vzrušená debata a hádky. Seděl jsem mlčky a hlavou se honily divoké myšlenky: Je to doopravdy začátek lepších časů?* [...] *Co nám zbývá? V nejhorším případě a za všech okolností boj, boj na život a na smrt, boj do konce! Stůj co stůj, nemíchat se do zmatků, které jistě nastanou. Je ještě místo, kde můžeme pokračovati, na Západě! Žádná kapka naší krve nebude prolita zbytečně* […]. *“*[28] Metoděj Pleský se snažil postihnout to, co se v Rusku dělo. Povedlo se mu předestřít přímo těkající obraz plný pohybu: *„V etapě a v zápolí podivný, šílený ruch. Sta a sta vlaků se pohybovalo po železnicích, ale jaké to byly vlaky! Jen a jen transporty z fronty, vlaky plné zběhů, zbabělců, zrádců. “*[29]

Pleský připomínal také jednu z revolučních „vymožeností“, odstranění vnějších odznaků hodností – tzv. *pogonů.* Pokud vojáci-revolucionáři nebo dezertéři podobného oficíra, který se *pogonů* nevzdal, chytili, nedopadlo to s ním obvykle dobře. Odpárání označení hodnosti a zmlácení se považovalo za ten nejmenší trest. Pleský byl svědkem, kdy se spousta dezertérů hotovila k lynčování jednoho Čechoslováka, naštěstí pro něj však dorazil do stanice vlak a *továryšči*, jak je Pleský tak trochu posměšně označuje, se začali zabývat tím, jak se dostat do vagonů, na čs. důstojníka zapomněli.[30]

---

[27] Č. KLOS, *Boj s rakouskou hydrou*, s. 99.

[28] O. HUSÁK, *Jdi!*, 1, s. 251; srov. „Ruští vojáci nepochopili svobodu a volnost. Němci plánovitě prováděnou propagandou otravovali ruského vojáka, který podléhal této nákaze, poněvadž naprosto nemyslel, jaké následky vzniknou z jeho nepřístojného jednání osvobozené vlasti. Ve všech vojenských útvarech utvořeny komitéty, do kterých vojáci volili lidi naprosto neschopné. Brzy to vypadalo jako spolky věčně schůzující, jen ne jako vojsko. Přestávala dobrá kázeň a nastupovala nekázeň, surovost a sprostota.“ A. KŘÍŽ, *Deník legionáře*, s. 142.

[29] Pokračování: „Dveře i okna vagonů byly vyvráceny, vytlučeny. Vagony přeplněny, natřískány. Na stupátkách, na střechách, na náraznících, všude továryšči. I lokomotivu obsadili. Byla jimi v pravém smyslu polepena. Jako kdyby se na ní usadil roj zlostných, zdivočelých sršňů. O každé místečko se ve vlaku úporně, krvavě bojovalo. Na kolejnicích se válely cáry lidských těl. To byli nešťastníci, kteří se do vlaku nedostali. V boji o místo podlehli. Byli ze stupátek sraženi, ušlapáni, vagonem rozdrceni […].“ Metoděj PLESKÝ, *Velezrádci. Čtvrtý díl. Na řece Volze. Vzpomínky ze světové války 1918*. L. Mazáč, Praha 1938, s. 45–46. „Specifické důsledky revoluce jsem ostatně zažil okamžitě na vlastní kůži. Po krásném večírku na rozloučenou v jekatěrinburském pivovaře u Tesařů poskytla mi otřesná cesta vlakem na frontu možnost poznat, co je to takzvaná revoluční svoboda.“ M. NĚMEC, *Návraty ke svobodě*, s. 73.

[30] M. PLESKÝ, *Velezrádci*. *4*. *díl,* s. 53–54. Karel Svoboda se také setkal s tímhle zvykem, dokonce na vlastní kůži, nicméně ruští vojáci v tomto případě nebyli tak agresivní a Svoboda usoudil, že mají i trochu pravdu: „Přijelo nás tam dvacet pět a byli jsme na nádraží uvítáni ruskými vojáky, kteří nám začali z ramen seřezávat zlaté důstojnické odznaky […], které byly revolučním vojákům provokací. Byly to odznaky, které se nosily za dob carských, a nedivil jsem se, že je ruští vojáci nenáviděli. Ruské revoluční vojsko již dávno odhodilo tuto ‚panskou‘ parádu.“ K. SVOBODA, *S vichřicí do dvou světadílů*, s. 94–95; srov.: „Voják a důstojník, vše rovno! Nepotřebujeme generály a oficíry! Sami si umíme poručit! Všichni jsme generály! Každý z nás umí mluvit! Volali vojáci zpracovaní agitátory rozsévačů hrůzy a zmatku. Vojáci a dělnici pili z podaných pohárů tolik, že se opili. A divné věci se děly na podzim, roku sedmnáctého v Rusku.“ R. VLASÁK, *Dědek*, s. 56.

František Richter, mj. jeden z činovníků Odbočky Československé Národní rady na Rusi, nám zanechal vzpomínku na dvojí, téměř janusovskou tvář revoluce odrážející se v armádě, mimochodem též zmínil pro mnohé fascinující otázku existence ženského dobrovolnického praporu. Takhle to začínalo: *„Rychle formují se dobrovolnické sbory, procházejí petrohradskými ulicemi nesouce velké standarty s překrásnými hesly o svobodě a lidství* […] *jde i ženský batalion, mladé dívky, gymnasistky i švadleny, chudé i zámožné, všechny v plné zbroji* […]*.“* A takhle to končilo: *„Leč záhy dochází zpráva z hlavního stanu, že na frontu dojela jen hrstka z těchto dobrovolníků – rozutekli se po cestě – ba, jsou hlášeny i případy, kdy z batalionu octly se na frontě jenom standarty a seznamy dobrovolníků* […] *Jen ženský batalion dojel v plném počtu* […]*.“*[31]

Antisemitismus

Jedním z průvodních jevů ruských revolucí bylo „zviditelnění“ židovské otázky minimálně pro československé dobrovolníky v Rusku. Část z nich do jisté míry sdílela ruský antisemitismus již předtím, přesto mnoho z nich považovalo revoluci za židovskou pomstu Rusku a dalo svým protižidovským náladám otevřený průchod. Je zjevné, že antisemitismus, ať už latentní nebo agresivnější, byl součástí myšlenkového světa mnohých lidí té doby, dobrovolce nevyjímaje.

Tato v mnoha ohledech iracionální nenávist byla sdílena napříč sociálními postaveními i inteligencí a bohužel ukazuje zdroj toho, co se posléze v Německu proměnilo v mechanizovaný holocaust. Nelze však zapomínat na fakt, že v Rusku byly pogromy na židovské obyvatelstvo celkem „běžnou“ záležitostí a převážná většina Čechů cítila k Židům odpor, protože je obviňovala z němectví, z příchylnosti k německému živlu. Český antisemitismus tedy nebýval založen na základě rasové nenávisti, nýbrž na základě národnostním. Nijak to v některých případech nesnižuje závažnost jeho mnohdy agresivní rétoriky.

V tomto textu opakovaně citovaný dobrovolec Čeněk Klos psal mimo jiné o jednom střetnutí se židovským agitátorem přímo na prvního máje 1917: *„Poslouchám řečníka-žida, který do těch ubohých hlav vtlouká, že se musí pracovat jen osm hodin denně a že je třeba uzavříti separátní mír s Německem a jeho spojenci.*“ Na jiném místě Klos píše: *„Ruská armáda je v rozkladu, vlaky plny zběhů. Potraviny a vše ostatní stoupá úžasně v ceně. Maximální ceny stanoveny nejsou. Židé jsou postaveni na roveň Rusům, ale zneužívají svého postavení.“*[32]

Bohumil Sojka připomínal jeden často zdůrazňovaný a démonizovaný fakt, Trockého židovský původ: *„Trocký, neobmezený vládce v Rusku, vydával strašné rozkazy, kterak bolševici mají postupovati s ‚buržoazií‘. To byla nejbolestnější stránka Ruska, jež bylo ovládáno židovskými komisary. Trocký, jako ruský žid, znal zajisté velmi dobře povahu lidu a věděl, jak mu vyhověti* […]*.“*[33] Rudolf Vlasák připomínal opovržení bolševiků, kteří se posmívali přestupu části československých dobrovolců na pravosloví (lze předpokládat, že ve většině případů se jednalo o konverzi spíše politickou než náboženskou). Legionáři jim výsměch vraceli: *„My jsme pravoslavní, a vy teď budete židi, jako Trocký. Kdy budete mít obřezky?“*[34]

---

[31] F. RICHTER, *Pod prapory legií*, s. 36.

[32] Č. KLOS, *Boj s rakouskou hydrou*, s. 99.

[33] B. SOJKA, *Utrpením k svobodě,* 2, s. 176.

[34] R. VLASÁK, *Zrádce??*, s. 183.

Zatraceně blízko intervenci proti bolševikům již v roce 1917

Bolševická revoluce vyvolala ještě větší zmatek na Ukrajině, kde Čechoslováci v té době pobývali. Centrem nepokojů byl pochopitelně Kyjev. Zde mělo čs. hnutí pouze kanceláře politického ústředí, nalézalo se tam však i mnoho krajanů a vojáků, například po tamějších nemocnicích. Ukrajinští separatisté se rozhodli odtrhnout od Ruska a vypukla krvavá pouliční válka.[35] Pozdější delegát československého vojska Karel Zmrhal, spíše levicově a socialisticky orientovaný, hodnotil situaci vojska následovně: *„Postavení zhoršovalo se stále ještě také tím, že ruské politické strany zápasící mezi sebou o vládu, snažily se do těchto ryze vnitřních bojů ruských zatáhnouti i československou armádu.“*[36]

Čechoslováci byli stále silněji tlačeni do kouta. Sice deklarovali (hlavně ústy Tomáše Garrigua Masaryka) nestrannost v bojích, ale fakticky už se takový stav dodržoval velmi problematicky. Ultrapravicová část čs. hnutí, dříve seskupená okolo poslance Josefa Düricha, vybízela k okamžité intervenci. Dokonce došlo k odjezdu částí 2. pěšího pluku, kombinované dělostřelecké baterie od 1. dělostřelecké brigády a k tomu ještě 1. slovanského pluku tzv. kornilovců, v nichž sloužily i desítky Čechů, do Kyjeva. Oficiálním odůvodněním přesunu byla strážní činnost ve velkoměstě a ochrana veřejných statků, ale dalo se tušit, že se jedná o takřka konspirační rozkaz. Pravděpodobně šlo o zapojení Čechoslováků do boje (po boku Ukrajinců, případně zbytků sil Prozatímní vlády) proti bolševikům, ke kterému dalo podnět velení jihozápadního frontu.[37] Po několika dnech se podařilo situaci urovnat a dobrovolci se vrací z Kyjeva, plnomocník Československé národní rady u štábu čs. armádního sboru Prokop Maxa k tomu podotkl: *„Ihned v pondělí 30. října t. r. se ukázalo, že našich vojsk nelze použíti tak, aby zasahovala do politického boje, a že vůbec přítomnosti našich vojsk přikládá se význam politický. Proto opětovně a důtklivě žádal jsem velitele kyjevského vojenského okruhu a komisaře Kirienka a dr. Grigorjeva, aby náš oddíl byl osvobozen od konání služby v Kyjevě. Moje důvody byly uznány všemi uvedenými osobnostmi a bylo slíbeno splnění mé žádost v době nejkratší. Dne 31. října t. r. v noci vrátily se naše oddíly do kasáren* […] *Pověsti, že čs. vojska táhnou na Petrohrad, jsou nepravdivé.“*[38]

Aféru se nakonec podařilo čs. politickému vedení zažehnat. Druhý pluk sice do Kyjeva dorazil, skutečně zahájil strážní službu, a dokonce se dostal i do několika nepříjemných situací a přestřelek, ale téměř obratem byl stažen zpátky do městeček a vesnic jižně od velkoměsta,

---

[35] „Na nádraží a na židovském bazaru je boj. Nádraží je obstřelováno dělostřelectvem. Z vězení na Bibikovském boulevardu vypuštěni trestanci. Na Průrezné a Vladimírovské ulici jsou silné pouliční boje. Polské legiony z ruských Poláků přidaly se k Ukrajincům […].“ Č. KLOS, *Boj s rakouskou hydrou*, s. 123.

[36] Karel ZMRHAL, *Armáda ducha druhé míle. Příspěvek k historii československého revolučního boje*. Družstvo Socialistických listů, Praha [1919], s. 7.

[37] Komisař N. Grigorjev poslal Čechoslováků a slovanskému pluku výzvu, jejíž část stojí za ocitování: „Povstání bolševiků ohrožuje nezávislost Ruska, Polska a všech slovanských národností. Ve jménu záchrany fronty a obnovení pořádku v zápolí vystupujeme s pevnou vírou, že zvítězíme a Rusku vrátíme opět bojovou zdatnost a sílu. V naprostém sjednocení s ruskou demokracií a velitelským sborem, rámě na rameni, představujíce tak velikou sílu Slovanstva, kráčíme k našemu jasnému cíli – blahu a štěstí pracujícího lidu. Nechť žije Svoboda, Rovnost a Bratrství! Kupředu za spravedlivou a svatou věc!“ Jaroslav M. ŠMÍD, *1. dělostřelecká brigáda Jana Žižky na Ukrajině*. Naše záloha, Praha 1937, s. 158.

[38] Tamtéž, s. 172.

kde se stále ještě koncentroval čs. armádní sbor. Jen tato rychlost zachránila pluk od větších ztrát, ale i tak byla zastřelena dvojice dobrovolníků a další tři muži byli zraněni.

Ultrapravicové síly ve vojsku a v politické reprezentaci však tímto krokem fakticky skončily. Jedinci odchází pryč a posléze je možno je najít například na Donu, kde tvoří malé české bojůvky zapojující se pod bělogvardějskými generály do bojů proti bolševikům.

Na Ukrajině se v měsících mezi létem a zimou 1917–1918 děly vskutku nepříjemné věci. Sousedství čs. armádního sboru bylo relativně bezpečné, přesto došlo k mnoha kontroverzím, a dokonce k několika přestřelkám s dezertérskými nebo prostě zlodějskými bandami. Dobrovolci byli svědky téměř nekonečného rabování a ničení.[39] Karel Svoboda to shrnul: *„Lid vykrádal velkostatky a vozil si domů luxusní zařízení světnic, obilí, stroje, odváděl koně a dobytek zapřažený v naplněných panských vozech. Co nebylo možno odnést, to rozbili nebo zapálili. Často se při takovýchto pleněních našly ve sklepech různé lihoviny, opilý lid se pak válel v zablácených botách a špinavých šatech na drahocenných kobercích, peřinách, pohovkách* […]. *“*[40] Z mnoha podobných vzpomínek je zřejmé, že Čechoslováci podobné plýtvání a zvůli příkře odsuzovali.

Adam Kříž připomínal neustálý proud dezertérů, který mířil přes Ukrajinu do hloubi ruské říše. Na mnohých místech se s nimi setkávali opět Čechoslováci, kteří po stažení z fronty žili jižně od Kyjeva v mnoha městečkách a vesnicích. V některých případech od dezertérů nakupovali zbraně, čímž se jim dařilo doplňovat nedostatečnou výzbroj způsobenou rozvratem ruského vojenského zásobování. Jednotlivci nebyli problém, horší to bylo s více či méně organizovanými bandami, které se neštítily jakýchkoliv zločinů a neplatilo na ně nic jiného než hrubá síla.[41]

Medek vnímal vojáky v táborech jako vzdálené neustále se měnící politice, krizím i problémům: *„Často mi připadalo, jak jsou vlastně ti chlapci šťastni. Jako by vůbec kolem nich se nic nedělo, jako by tu nepraskaly s děsivým lomozem základy ruské říše, jako by se kolem nich nerozhodoval osud světa.“* Je nepochybné, že obraz je umělý, vojáci vnímali změny až moc dobře a citlivě; dokládají to zápisy v denících nebo vzpomínky. Revoluce, revoluční změny a obavy z budoucnosti byly jejich skutečnou každodenností. Medek se snažil poukázat na vlastní (ne úplně správnou) konstrukci údajné nezasaženosti nebo minimální zasaženosti vojska ruskými revolučními excesy a myšlenkami, skrze niž charakterizoval v jednom z románů armádní sbor na Ukrajině jako *Ostrov v bouři.* V každém případě měl pravdu v tom, že chaos zasahoval do jejich vojska v mnohem menší míře než do okolní společnosti, ač tyto momenty v touze po co největším kontrastu značně idealizoval: *„Byly to, bez nadsázky, krásné chvíle, jež jsem mezi nimi prožíval. Byla to téměř idyla, venkovská selanka proti krvavé záplavě, která se šířila kolem nich.“*[42]

---

[39] „Tak jsem se dověděl o surovosti, která se odehrála ve Slavutě v listopadu 1918, když se tam vzbouřili vojáci záložního pluku, když přepadli, zpustošili a zapálili slavutský zámek a k smrti utýrali jeho majitele, knížete Romana Sangušku [jedná se o knížete Romana Damiana Sanguszka – pozn. ed.], ctihodného kmeta, lidumila, člověka, kterého si vážilo veškeré obyvatelstvo. Knížete Sangušku, který zaměstnával na sta krajanů, jsem osobně znal, a proto jeho tragická smrt mě tak dojala.“ M. PLESKÝ, *Velezrádci. 4. díl*, s. 77–78.

[40] K. SVOBODA, *S vichřicí do dvou světadílů*, s. 95.

[41] „Rozvrat armády byl již dokonalý. Vojáci táhli tlupami někdy většími, někdy menšími, často pustošíce klidné vesnice. Tito vojáci již byli natolik zesurovělí, že neštítili se i vraždy […].“ A. KŘÍŽ, *Deník legionáře Adama Kříže*, s. 163–164.

[42] R. MEDEK, *Pout do Československa. 4. díl*, s. 143.

Výsledkem několikaměsíčních tahanic o Ukrajinu byl konečně v březnu 1918 čtvrtý ukrajinský universál, v němž je deklarována (opět) nezávislost Ukrajiny na Rusku a taktéž v jeho rámci požadavek o pomoc ze strany Německa a Rakouska-Uherska proti bolševikům. V té době byl Kyjev opět v bolševických rukou[43] a Čechoslováci se ocitli v nezáviděníhodné situaci.

Tehdy už bylo rozhodnuto, že opustí Ukrajinu a přes Rusko se vydají do Vladivostoku, aby mohli na zaoceánských lodích doplout do Francie a bojovat za samostatný stát tam. A bylo dobře známo, že pokud se tam nedostanou, čeká je krvavá válka proti bolševikům. Po březnové bachmačské epizodě, kdy se legionářům povedlo uniknout v poslední chvíli ze sklapující německé pasti, vydali se směrem k Penze („bělokamenné Penze" Medkových vzpomínek), aby se s bolševiky dohodli na odevzdávání vojenského materiálu a hlavně zbraní.

Závěr

Čechoslováci se v Rusku nacházeli vskutku v době největších dějinných změn. Jak bylo ukázáno v předchozím textu, přímo se na nich nepodíleli, i když byli do tohoto malströmu vtahováni, převážně proti své vůli. Čas skutečného střetu s ruskou revolucí je totiž čekal až v roce následujícím, tedy v roce 1918. Tehdy nejdříve věrni masarykovskému heslu o nevměšování a v souladu s touhou zachránit si život odcházejí z Ukrajiny před postupujícími německými a rakouskými jednotkami. Nechávají tak za sebou jednu frontu dlouhé a krvavé občanské války – frontu mezi bolševiky a ukrajinskými nacionalisty toužícími po samostatnosti i za cenu spolupráce s Ústředními mocnostmi.

Cesta přes Kursk, Penzu a Sibiř do Vladivostoku k vysněným lodním transportům plujícím na západní frontu do Francie se však proměnila v cosi jiného. Na jaře a počátkem léta bojují legionáři proti bolševikům v sérii zoufalých bitev, v nichž jim jde o jediné, o přežití. Tento konflikt se však brzy překlápí do jiné polohy, legionáři se tak stávají vojáky protibolševického hnutí v povolžské oblasti a dále na východ. Nemálo autorů, sovětských, postsovětských, marxistických i nemarxistických, nebo dokonce i anglosaských považuje tuto fázi pobytu čs. vojsku v Rusku (tedy jaro 1918 – podzim 1918) za první fázi ruské občanské války v této oblasti. Vycházejí sice každý z trochu odlišných premis a mají rozdílné závěry, tento fakt je však víceméně neoddiskutovatelný.

Pokud chtělo československé vojsko v Rusku přežít, muselo se aktivně zapojit do ruské revoluce, respektive občanské války. Jinak by ho v zásadě mohly čekat pouze dva možné scénáře: rozpuštění v bolševických zajateckých táborech nebo přechod pod rudý prapor. Ale rok 1918 a jeho „horké československé léto" není tématem tohoto předkládaného příspěvku, třeba až při další příležitosti.

[43] „V městě panuje hrozný, až strašidelný teror bolševiků. U koho najdou legitimaci vydanou předešlou vládou ukrajinskou, toho buď na místě odstřelují, nebo na nejbližším vojenském velitelství. Jsou domácí prohlídky pod záminkou, že se hledají zbraně a ukrajinští vojáci, zatím se veřejně krade. Též dělají prohlídku v naší Národní radě. Velitelem města je náš sběh Fridrich, ale pomáhá nám, jak jen může. Kolik upozornění dal předem, by se mohlo vše včas ukliditi, a kolika našim lidem pomohl, když již měli poslední hodinku podepsanou. Jiný by se mstil, on pomáhá." Č. KLOS, *Boj s rakouskou hydrou*, s. 125.

C. A K. PĚŠÍ PLUK Č. 81 V BITVĚ U ZBOROVA

RADIM KAPAVÍK

Je smutným paradoxem českých dějin, že bitva u Zborova, která je řekněme jedním ze základních kamenů našich vojenských tradic, byla ve skutečnosti především bojem Čechů proti Čechům. V rakousko-uherské armádě totiž proti Československé střelecké brigádě stály dva pluky z Čech – konkrétně c. a k. pěší pluk č. 35 z Plzně a c. a k. pěší pluk č. 75 z Jindřichova Hradce, tvořené z větší části vojáky české národnosti. Ani jedna strana to přitom před bitvou netušila – Československá střelecká brigáda byla do prostoru Zborova přisunuta až krátce před ofenzivou a rakouský průzkum její přítomnost nezaznamenal; ani velitelství ruské armády pak nebralo v potaz, proti jakým jednotkám bude brigáda nasazena, a s tím, že by jejím protivníkem měli být vojáci české národnosti, nikdo nekalkuloval. Zjištění, že proti sobě stojí Češi (ke kterému došlo většinou až po bitvě), bylo pro vojáky značným překvapením – a to na obou stranách.

Česká historiografie datuje tradičně bitvu u Zborova na 2. července 1917 a rozumí pod tím pojmem právě výše zmíněné střetnutí Československé střelecké brigády, působící v rámci ruské 11. armády, s jednotkami rakousko-uherské 2. armády, především tedy jihočeskou 19. pěší divizí. Bitva však byla součástí širší operace a samotný ruský útok na tomto úseku fronty začal už o den dříve a o zhruba deset kilometrů jižněji. Na rakousko-uherské straně

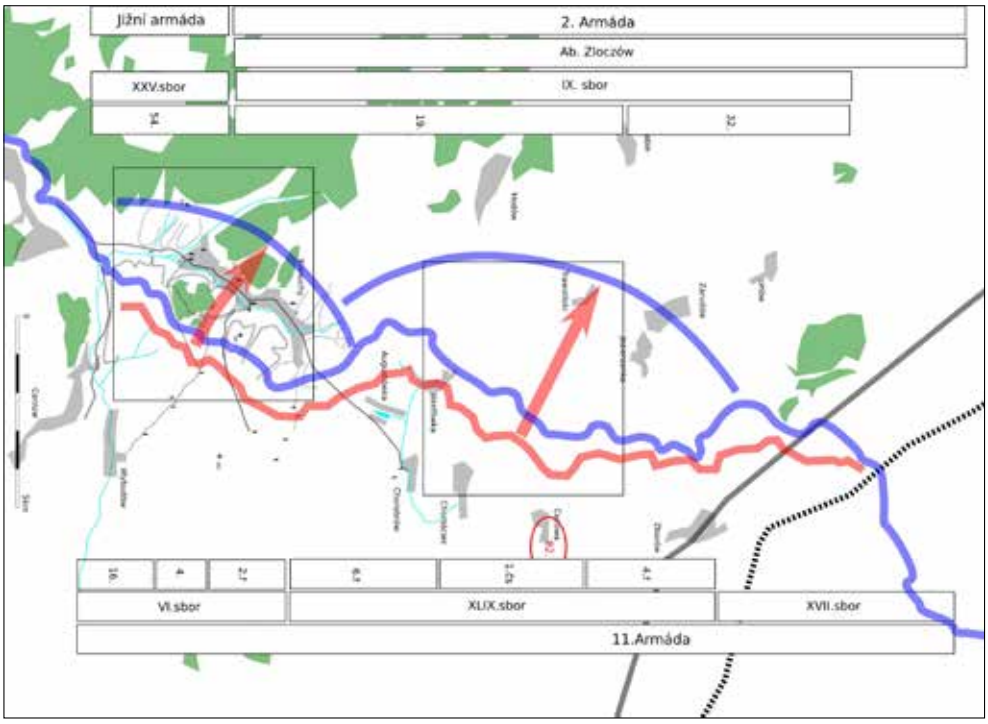

mapa 1: Schematické znázornění bitvy u Zborova – 1. 7. 1917 (útok VI. armádního sboru u Konjuch) a 2. 7. 1917 (útok XLIX. armádního sboru u Zborova)

držel v těch místech pozice jihlavský c. a k. pěší pluk č. 81 (dále IR 81)[1], který s Rusy 1. července vybojoval tzv. bitvu u Konjuch. Té se bude věnovat následující text.

81. pěší pluk od začátku války po bitvu u Zborova (1914–1917)[2]

Pluk o třech praporech (I., II. a III.[3]) byl od počátku války nasazen na východní (ruské) frontě[4]. V prvním roce války, jež se na východním válčišti v této době ještě dá označit za manévrovací, prodělal několik tažení a velké množství ofenzivních i defenzivních operací:

- bitva u Komarowa a Zamośće (24. – 30. 8. 1914)
- bitva u Rawy Ruské (3. – 13. 9. 1914)
- ústup za Dunajec (15. – 25. 9. 1914)
- boje na Sanu (Ležajsku) (8. 10. – 4. 11. 1914)
- bitva u Krakowa (Morsko) (7. – 30. 11. 1914)
- bitva u Limanowe-Lapanowa a Tarnowa (11. – 31. 12. 1914)
- boje v Karpatech (Sukov) (5. 2. – 19. 3. 1915)
- ruská Velikonoční ofenziva v Karpatech (Výrava) (21. 3. – 5. 4. 1915)
- bitva o Stryj (Bolechiv) (16. 5. – 4. 6. 1915)
- boje na Dněstru a jeho překročení (Staryj Martyniv) (5. – 27. 6. 1915)
- postup na Volyň (Tarnopol) (25. 8. – 14. 9. 1915)

Za více než rok takřka nepřetržitých bojů (24. srpna 1914 – 14. září 1915) se ztráty pluku vyšplhaly na téměř 500 padlých, 2 000 raněných a až 6 000[5] nezvěstných a zajatých mužů, což je více než dvojnásobek tabulkového početního stavu této jednotky na počátku války. Vysoký počet nezvěstných (z nichž naprostá většina upadla do ruského zajetí) je kromě velkých ztrát z prvního tažení dán také tím, že byl pluk během této doby dvakrát prakticky celý zajat (2. dubna 1915 u Výravy na Slovensku a 7. září 1915 u Nastaszowa, dnes Nastasiva na Ukrajině).

Teprve na podzim 1915 se východní fronta definitivně ustálila a boje nabyly charakteru typické zákopové války. Pro pluk to znamenalo tři čtvrtě roku stráveného v dlouhodobých pozicích, nacházejících se u vesnic Zolotniki a Burkaniv (na Ukrajině poblíž Tarnopolu). Během této doby (15. září 1915 – 1. června 1916) přišel pluk celkem o 36 padlých, 147 raněných a 52 nezvěstných a zajatých mužů. Už z těchto počtů je zjevné, jak obrovský rozdíl v intenzitě bojů panoval mezi pozičními a předchozími manévrovými boji.

---

1 V textu budou, zejména co se týče popisu bojů, používány standardní zkratky pro označení pluků (např. IR 81 pro 81. pěší pluk) a praporů (např. I/81 I. prapor 81. pěšího pluku).

2 Bojová cesta pluku vychází ze jmenných seznamů ztrát pluku: Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien (ÖStA–KA), Kriegsverluste 1914–1918 (VL), Verlustlisten der Truppenkörper 1914–1918 (VLI), Kt. 11 (IR 81, 1914), Kt. 52 (IR 81, 1915), Kt. 114 (IR 81, 1916) a Kt. 174 (IR 81, 1917).

3 Poslední, IV. prapor pluku působil celou válku samostatně na jiných bojištích a zde se mu nebudeme věnovat.

4 Podrobnější popis prvního období války viz Radim KAPAVÍK, *Působení c. a k. pěšího pluku č. 81 v Karpatech na jaře 1915.* In: *Léta do pole okovaná 1914–1918.* Sv. 2. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy. (Ed.) Jaroslav LÁNÍK – Tomáš KYKAL a kol. Vojenský historický ústav Praha, Praha 2017, s. 250–264.

5 Seznamy ztrát pluku obsahují celkem cca 5 500 nezvěstných a zajatých mužů z tohoto období, vše ale nasvědčuje tomu, že v nich ještě chybí několik set nezvěstných/zajatých hned z prvních bojů války, resp. následného ústupu.

Období relativního klidu pro pluk, stejně jako pro celou rakousko-uherskou armádu na východní frontě, skončilo začátkem června 1916, když ruská armáda po dlouhém období konsolidace spustila tzv. Brusilovovu ofenzivu. Během té 81. pěší pluk prodělal sérii defenzivních bitev:

- boje první fáze Brusilovovy ofenzivy (Zolotniki) (červen – červenec 1916)
- ústup a boje druhé fáze Brusilovovy ofenzivy (Bereżany) (srpen 1916)
- boje závěrečné fáze Brusilovovy ofenzivy (hora Lysonia u Šybalynu) (3. 9. – 10. 10. 1916)

Ztráty pluku během těchto čtyř měsíců intenzivních bojů činily na 200 padlých, 1 350 raněných a 1 650 nezvěstných a zajatých (což odpovídá téměř celému tabulkovému početnímu stavu pluku).

Po skončení Brusilovovy ofenzivy nastoupilo na východní frontě další období klidu, které trvalo opět skoro tři čtvrtě roku. Pluk během něho (11. října 1916 – 28. června 1917) ztratil pouze 42 padlých, 90 raněných a 14 nezvěstných a zajatých, což svědčí o tom, že fronta v této fázi byla ještě o něco pasivnější než v předchozím období klidu o rok dříve.

Až do března 1917 držel 81. pěší pluk pozice na výšině Lysonia, kde zakončil boje Brusilovovy ofenzivy; od 18. 3. 1917 byl pak přesunut na frontový úsek o necelých 15 km dále na sever, k vesnici Konjuchy.

Východní fronta 1916/1917[6]

Celková situace Rakouska-Uherska v zimě 1916/1917 byla již velmi ovlivněna hospodářskými potížemi, jež vyplývaly z blokády Ústředních mocností zahájené britským námořnictvem hned po vypuknutí války. Ačkoliv vojáci na frontě dosud nepoznali nedostatek potravin, který byl v zázemí již zcela běžný (zásobování armád v poli mělo nejvyšší prioritu), nepřímo ho vnímali prostřednictvím zpráv z domova. Rakousko-uherská armáda měla na východní frontě k dispozici velké množství mladých mužů (a tedy i potenciálních pracovníků v zemědělství), proto se snažila v úrodných oblastech, v nichž nyní frontová linie ustrnula, hospodařit tak, aby nejen vyrobila dostatek potravin pro svou vlastní spotřebu, ale pokud to bylo možné i vypomohla se zásobováním zázemí.

Začínaly se však již pociťovat nedostatky jak po stránce materiální (např. dělostřelecká munice), tak v oblasti lidských zdrojů. V létě 1916 došlo k poslednímu kolu opakovaných odvodů všech ročníků schopných služby (1866–1897; ročník 1898 byl odveden krátce předtím), které do řad armády přivedlo poslední významné množství nových vojáků – skoro 350 000. To však představovalo pouhých 15 % ze všech, kteří se k odvodu dostavili[7] – více jich už ani při výrazně snížených nárocích na zdravotní stav prostě nebylo možno povolat

[6] Celková situace na východní frontě na přelomu let 1916/1917 popsána podle *Österreich Ungarns letzter Krieg 1914–1918* (dále ÖULK). *Sechster Band. Das Kriegsjahr 1917*. (Hg.) Österreichisches Bundesministerium für Heereswesen u. vom Kriegsarchiv. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien 1936. Dostupné také z: https://digitalnistudovna.army.cz/uuid/uuid:f890ebaf-3371-11eb-81be-001b63bd97ba [cit. 2023-08-10] a Richard LEIN, *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*. LIT, Münster 2011.

[7] ÖStA–KA, Manuskripte (MS), Manuskripte der Carnegie-Stiftung (Ca), Kt. 2, Generalmajor Klose: *Deckung des personellen Bedarfs und die gesetzliche allgemeine Wehrpflicht der österreichisch-ungarischen Armee.*

a potenciál země na odvádění dalších bojeschopných mužů byl prakticky vyčerpán.[8] Zatímco od mobilizace až do roku 1916 celkový početní stav rakousko-uherského vojska neustále vzrůstal, na přelomu let 1916 a 1917 se rakousko-uherská armáda začala poprvé zmenšovat.

Ze strategického hlediska se východní fronta po odražení Brusilovovy ofenzivy pro Rakousko-Uhersko stala druhořadou, neboť primární pozornost bylo nutno věnovat frontě italské, kde hrozilo každým měsícem větší a větší nebezpečí, že italské armády prorazí frontovou linii na řece Soča (pro německého spojence byla primární frontou ta západní).

To vše vedlo k tomu, že Ústřední mocnosti v roce 1917 zvolily na východní frontě jednoznačně defenzivní strategii – jejich cílem bylo držet pozice a neutralizovat jakoukoliv případnou ofenzivu ruských armád. Německé nejvyšší velení současně ztratilo důvěru ve svého spojence samostatně takový úkol splnit, neboť neúspěch rakousko-uherských armád v první fázi ruské Brusilovovy ofenzivy vedl k několika vážným krizím a vynutil si přisunutí nemalých německých sil k jejich řešení. Jednotky na východní frontě, kde dosud operovaly oddělené rakousko-uherské a německé armády na dlouhých „vlastních" úsecích fronty, byly nově promíchány tak, aby i na částech fronty, které držely rakousko-uherské jednotky, byly vždy k dispozici německé zálohy. Velení vyšších celků na východní frontě pak převzali téměř výhradně důstojníci německé armády.

S tím souvisí i další zásadní změna v organizaci východní fronty, k níž po Brusilovově ofenzivě došlo. Dlouhodobé pozice budované od podzimu 1915 byly koncipovány tak, že hlavní obrannou linii tvořila přední linie zákopů, a v případě nepřátelského útoku ji měli obránci udržet; byla tedy běžně plně obsazena a jednotky v ní měly umístěny mimo jiné i své ubytovací prostory nebo skladiště zásob. To mělo za následek, že ústupové obranné linie mnohde nebyly (i přes množství času, které dlouhé období klidu poskytovalo) reálně vybudovány a téměř nikde nebyly dostatečně zařízeny, a při Brusilovově ofenzivě se nepružnost této taktiky ukázala jako zásadní problém. Nové, tzv. permanentní pozice stavěné na podzim 1916 se od tohoto modelu proto principiálně lišily: byly budovány podle německých zkušeností ze západní fronty do hloubky, jakožto série několika (zpravidla tří) obranných postavení v odstupu několika kilometrů za sebou. První postavení tvořily tři linie zákopů v těsné blízkosti (zpravidla 100–200 metrů), propojené mezi sebou spojovacími zákopy a na některých místech vybavené dokonce betonovými prvky; druhé a třetí disponovaly v praxi zpravidla už jen jednou zákopovou linií, ale teoreticky mohly být zbudovány do stejné podoby jako první. V případě nepřátelského útoku se pak počítalo s postupným ústupem do dalších obranných linií a pozic, který měl za cíl především získat čas pro přisunutí a nasazení mobilních záloh, tvořených nyní zpravidla německými jednotkami umístěnými za frontou; zastavit nepřátelský útok bylo především jejich úkolem – nikoliv již úkolem jednotek v první linii.

Situace Ruska a jeho armád však byla ještě horší než situace Rakouska-Uherska. Brusilovova ofenziva v létě 1916 sice z vojenského hlediska přinesla jisté úspěchy, cíle rozhodnout válku však nedosáhla a způsobila enormní vyčerpání ruských sil na frontě i v zázemí. Katastrofální nedostatky v zásobování postihovaly nejen vojska na frontě, ale i velká města v zázemí, a právě z hladových demonstrací se zrodila v únoru 1917 ruská revoluce, která svrhla carský režim. Jejím faktickým výsledkem byl rozpad politické moci v Rusku, vznik dvojvládí na nejvyšší státní úrovni (prozatímní vláda vs. sověty), a potažmo také rozklad ruské armády.

[8] Dále se už významnější množství nových vojáků dalo získat jen opakovaným „prosíváním" těch nejmladších ročníků, mezi nimiž bylo stále určité množství mužů považovaných za dosud nedostatečně fyzicky zdatné, a zařazením nových 18letých mladíků (tedy ročníku 1899 na začátku roku 1917 a pak 1900 na začátku roku 1918).

Jeho nejviditelnějším projevem bylo vydání neslavného Rozkazu č. 1 (ze stany sovětů), který ustanovil v ruských jednotkách vojenské výbory, tvořené zástupci vojáků a disponující právem rozhodovat i o tom, jaký rozkaz bude proveden. Ruské armády na frontě v důsledku toho upadly do naprosté pasivity.

Za této situace byla na východní frontě během jara 1917 ve velkém uzavírána místní příměří, docházelo k bratření vojáků a jejich vzájemnému navštěvování v pozicích. Německé vedení vidělo reálnou možnost vyřadit Rusko z války bez dalšího boje a proces rozkladu ruské morálky podpořilo tím, že od poloviny dubna (na kdy připadaly pravoslavné Velikonoce) přikázalo vyvíjet aktivitu pouze v obraně, aby mohla být zahájena masivní mírová propaganda cílená na ruského vojáka. Zároveň se však obě armádní velení – a především to rakousko-uherské – obávala, aby se jim šíření takovýchto myšlenek nevymstilo a podněcování mířené na ruského vojáka nenašlo ochotné uši i ve vlastních řadách; přímému bratření vojáků se proto snažila bránit. Jejich snaha odstínit vlastní armádu od rozkladného vlivu toho, co se dělo v armádě ruské, byla nakonec víceméně úspěšná – k žádnému významnějšímu rozkladu v řadách rakousko-uherské armády na jaře 1917 nedošlo. Nedošlo však ani k očekávanému „rozpuštění" ruské fronty. Naopak, Kerenského prozatímní vláda se rozhodla ke hře va-bank, a nejenže hodlala pokračovat ve válce, ale navíc chystala ještě jednu velkou ofenzivu. Důvody, které ji k tomu vedly, se dají shrnout do tří bodů: snaha dodržet závazky Ruska vůči spojencům, a tím zajistit „novému Rusku" silné postavení na mezinárodní scéně; zjištění, jak tvrdé by byly podmínky separátního míru, kdyby se pro něj rozhodla; vstup USA do války, který vzbudil naděje, že stačí vydržet ještě jeden rok a Rusko může nakonec přece jenom stát na vítězné straně.

Rozhodnutí to však bylo mimořádně riskantní – zisky v případě úspěchu byly značně nejisté, zato katastrofa v případě neúspěchu neodvratná.

Kerenského ofenziva[9]

Ruská ofenziva z roku 1917 dostala název po Alexandru Fjodorovičovi Kerenském nejen proto, že tento bývalý právník byl ministrem války ruské prozatímní vlády (vrchním velitelem armády byl v té době generál Alexej Alexejevič Brusilov), ale hlavně proto, že právě Kerenskij se stal hlavním agitátorem vyzývajícím ruské vojáky k jejímu provedení. Osobně objížděl jednotky na frontě a promlouval k vojákům, které přesvědčoval o nutnosti ještě jedné ofenzivy. Heslem se stal požadavek na „mír bez anexí a kontribucí", který bylo Ústředním mocnostem třeba vnutit.

Ofenziva si vyžadovala soustředit na vybrané úseky dělostřelectvo a všechny potřebné zásoby (především munici), což pro ruskou armádu i přes pomoc západních spojenců v dané situaci nebyl jednoduchý úkol. Už od počátku to omezovalo rozsah plánované ofenzivy, jež musela být několikrát odložena. Nakonec ruskou „jarní" ofenzivu, která měla začít v dubnu, paralelně s ofenzivami britských a francouzských armád na západní frontě, nebylo možno spustit dříve než na přelomu června a července. Vybrané ruské jednotky určené k jejímu provedení byly na své úseky přisunuty až těsně před jejím zahájením, aby vystřídaly jednotky, které držely pozice dlouhodobě a byly mnohdy v až příliš přátelském kontaktu s nepřátelskými vojáky.

[9] Obecné informace o Kerenského ofenzivě podle *ÖULK. Bd. 6* a R. LEIN, *Pflichterfüllung oder Hochverrat.*

Hlavní úder měla provést svým pravým křídlem ruská 7. armáda v oblasti Berežan, kde bylo před zahájením útoku dosaženo poměru sil deseti divizí ruských proti čtyřem divizím Ústředních mocností (dalších devět ruských divizí bylo připraveno v záloze k využití průlomu, zatímco druhá strana měla na tomto úseku v záloze dvě divize). Vedlejší úder pak měla podniknout ruská 11. armáda na svém levém křídle mezi Konjuchami a Zborovem – šlo o 3,5 divize[10] na frontě (a další dvě v záloze) proti dvěma divizím Ústředních mocností (a jedné v záloze). Další dva pomocné útoky měly být vedeny na jihu (u Stanislavova, dnes Ivano-Frankivs'ku), resp. na severu (u Zvyžen'u), ty však sloužily pouze k odlákání pozornosti a nebyly k nim připraveny žádné větší síly.

81. pěší pluk u Konjuch (březen – červen 1917)

Po převzetí pozic na výšinách u jižního konce vesnice Konjuchy (18. března 1917) se 81. pěší pluk stal nejsevernější jednotkou na úseku německé Jižní armády; jeho levý soused – c. a k. bosensko-hercegovinský pěší pluk č. 1 (dále bh IR 1), který držel výšiny podél (poměrně dlouhé) vesnice samotné, už patřil do rakousko-uherské 2. armády. Pozice u Konjuch byly tvořeny výšinami nad východním okrajem vsi (která samotná leží v údolí potoka), kde se nacházely všechny tři zákopové linie prvního obranného postavení; druhé obranné postavení se pak táhlo na výšinách západně od vesnice, tedy na druhé straně údolí. Samotný úsek 81. pluku měřil zhruba dva kilometry a byl rozdělen malým údolím na dvě poloviny, přičemž linii na jih od něj držel první prapor pluku (dále I/81), zatímco severní část jeho druhý prapor (dále II/81); třetí prapor (dále III/81) byl jako záloha umístěn ve vesnici samotné, fakticky přímo na rozhraní úseků IR 81 a bh IR 1 (velitelství pluku bylo pak ještě o něco severněji a nacházelo se už za pozicemi bosenského pluku).[11]

V těchto pozicích strávil pluk celé jaro 1917 v relativním klidu. To však neznamenalo, že by neutrpěl žádné ztráty – od 18. března do 30. dubna 1917 přišel u Konjuch o 6 padlých, 33 raněných, 2 nezvěstné a 2 zajaté; dalších 17 raněných a 3 nezvěstné pak pluk vykázal mezi 16. a 26. červnem 1917, přičemž seznam pro období mezitím (od května do poloviny června) neexistuje; buď pluk žádné ztráty nevykázal, nebo (pravděpodobněji) se příslušný seznam nezachoval.[12]

Prapory se v pozicích občas střídaly, a tak v okamžiku zahájení bojů držel jižní úsek I. prapor pluku, severní úsek III. prapor a v záloze byl II. prapor; ten však tvořil zálohu divizní, nedisponovalo jím tedy plukovní velitelství. Pluk patřil (společně s berounským 88. pěším plukem a prešovským 32. praporem polních myslivců) pod 132. pěší brigádu, podřízenou 54. pěší divizi[13].

[10] Onou polovinou divize je myšlena Československá střelecká brigáda.

[11] Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA–VHA), Sdružený fond velitelství pěších pluků, c. a k. pěší pluk č. 81, k. 4, Gefechtsbericht für die Zeit v. 29. 6. bis inkl. 1. 7. 1917.

[12] ÖStA–KA, VL, VLI, Kt. 174 (IR 81, 1917).

[13] Kromě 132. pěší brigády ji tvořila ještě 131. pěší brigáda skládající se z 19. zeměbraneckého a 35. zeměbraneckého pěšího pluku.

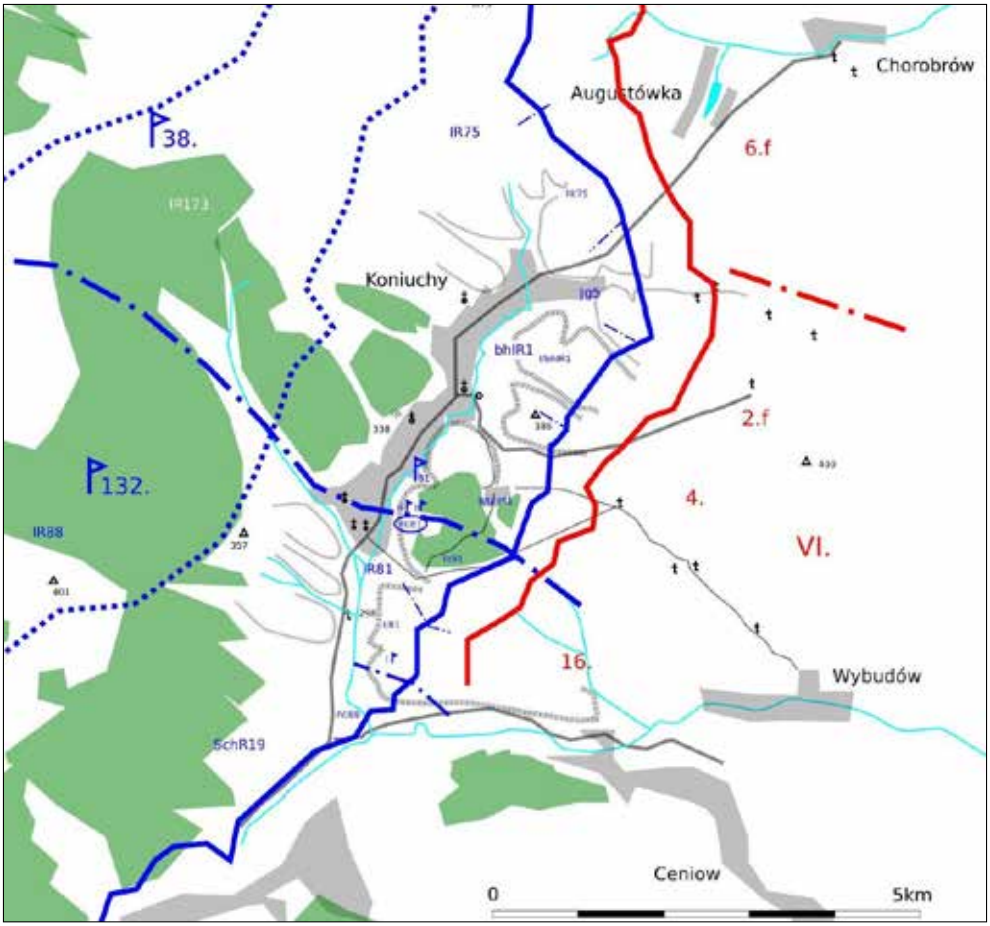

mapa 2: Situace na rozhraní německé Jižní armády a rakousko-uherské 2. armády před vypuknutím bitvy, 28. 6. 1917

Bitva u Konjuch (29. 6. – 1. 7. 1917)[14]

Bitva začala 29. června 1917 ve 4.15 ráno, když ruské jednotky zahájily silnou palbu z děl všech kalibrů. Třeba podotknout, že šlo o nejmohutnější dělostřeleckou přípravu, jaká na východní frontě během první světové války proběhla, třebaže Kerenského ofenziva je jinak při zpětném pohledu labutí písní ruské armády. Ofenzivu koncipovali po vzoru bojů na západní frontě a dělostřelecká příprava měla podobnou intenzitu, jaká byla k vidění na západní frontě už v roce 1916; ruská armáda však neměla dostatek munice na to, aby ji mohla udržovat po celý týden (jako tomu bylo například před ofenzivou na Sommě), takže byla naplánována „jen“ na dva dny.

[14] Celý popis boje z pohledu IR 81 sestaven podle bojové zprávy pluku (viz VÚA–VHA, Sdružený fond velitelství pěších pluků, c. a k. pěší pluk č. 81, k. 4, Gefechtsbericht für die Zeit v. 29. 6. bis inkl. 1. 7. 1917), není-li uveden jiný zdroj.

Palbu zahájila děla lehčích ráží, postupně se přidávaly těžší kalibry (až po 28 cm) a kolem 6. hodiny ranní přešlo ostřelování v bubnovou palbu,[15] zaměřenou na 1. a 2. zákopovou linii a spojovací zákopy mezi nimi v celém úseku IR 81 a obou jeho sousedů. Palba byla řízena čtyřmi pozorovacími balony a třemi letadly shazujícími bomby na postavení obránců. Pozorovatelé a spojky zaujali své pozice a pluk byl okamžitě uveden do bojové pohotovosti. Telefonní spojení k jednotlivým setninám v linii bylo brzy přerušeno, s vypětím všech sil se dařilo udržovat telefonní linky mezi velitelstvími pluku a jednotlivých praporů; další spojení musely zajišťovat spojky. Ostřelování trvalo s kolísající intenzitou celý den (po který jinak panovalo krásné letní počasí[16]) a postupně se zaměřovalo na různé úseky obranné linie. Poškozeny byly i některé kulomety a minomety v pozicích, zatímco pluku narůstaly ztráty. Rakouské dělostřelectvo intenzivněji odpovídalo vlastní palbou zhruba do poledne, poté se ale intenzita palby citelně snížila.[17]

V průběhu dne bylo opakovaně hlášeno, že před pozicemi (severního) III/81 se shromažďují nepřátelské síly; před pozicemi I/81 byl klid. Když po 16. hodině dělostřelba extrémně silně zasáhla pozice III/81 a zároveň pozorovatelé hlásili, že ruské zákopy naproti těmto pozicím jsou plné vojáků, velení pluku se domnívalo, že se schyluje k útoku.

Velitel III/81 major Novotný reagoval tím, že do úseku 10. setniny, jejíž pozice byly dělostřeleckou palbou totálně rozbity (a ona sama přitom utrpěla značné ztráty), přesunul polovinu 9. setniny, držící dosud třetí zákopovou linii za ní; zároveň si v 17.05 vyžádal setninu ze zálohy, kterou by mohl použít na její místo. Žádost byla rychle postoupena na vyšší velitelství a v 17.12 byla III. praporu přidělena na krajní levé křídlo 5. setnina s jedním kulometným oddílem; své pozice zaujala v 17.45. Mezitím si pluk vyžádal dělostřeleckou palbu na zjištěné shromaždiště nepřítele a ta byla zahájena doslova během několika vteřin. V 17.30 poněkud zeslábla ruská palba. Pozorovatelé hlásili, že v nepřátelských pozicích už není vidět žádný pohyb, a ukončena byla také palba rakouského dělostřelectva tím směrem; ruský útok zahájen nebyl.

Ruská dělostřelecká palba trvala s proměnlivou intenzitou do 19.30, aby krátce po 20. hodině náhle utichla a do 22.30 pak padaly jen jednotlivé rány. Jakmile to snížení intenzity dělostřelby dovolilo, vojáci začali okamžitě všemi silami pracovat na vyhrabávání zasypaných krytů, v nichž bylo uvězněno množství jejich spolubojovníků. Mezi vyproštěnými bylo 24 mrtvých (z toho jeden důstojník) a 56 raněných.[18] Pauza v ostřelování byla využita

---

[15] Bubnová palba označuje takovou intenzitu ostřelování, při němž už nelze rozlišit po zvuku jednotlivé rány, neboť hluk dopadů je neustálý.

[16] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2677, 63-й пехотный Углицкий полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №158 (Журнал военных действий 63-го пехотного Улицкого полка с 1 мая 1917 г. по 1 августа 1917 г.)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12].

[17] Deník ruského 63. pěšího pluku, viz poznámka č. 16

[18] Jmenné seznamy ztrát udávají za 29. 6. pouze 5 padlých, 9 raněných a 1 nezvěstného. Ačkoliv většinou jsou jmenné seznamy ztrát, co se počtu ztrát týče spolehlivějším pramenem než bojové zprávy, které čísla téměř vždy nadsazují, v situaci, v jaké se IR 81 nyní nacházel, se nezdá pravděpodobné, že by byly ztráty vykazovány s pečlivým rozlišením přesného dne, a proto nejde tento údaj brát za kompletní. Na druhé straně však nezapomínejme ani na zmíněnou tendenci bojových zpráv počty padlých a raněných přehánět – skutečný počet obětí dělostřelecké palby během 29. 6. 1917 tak není možné spolehlivě určit.

k transportu raněných, přísunu potravin a munice a vojáci se všemi silami snažili opravit poničené pozice a obnovit drátěné překážky před nimi. V tom vojákům kromě vlastní technické setniny asistovala také setnina sapérů a technická setnina ukrajinských střelců.[19] Nejvíce poničené byly pozice 10. a 12. setniny na severním křídle pluku a 1. setniny na jižním křídle.

Okolo 22.30 večer intenzita ruské dělostřelecké palby začala znovu vzrůstat, a ve 23.00 už byla opět hodnocena jako bubnová palba; tentokrát však mířila především na pozice 3. zákopové linie a do údolí za ní, včetně samotné vesnice Konjuchy, která byla v jednom plameni. Zároveň vyrazila ze svých zákopů ruská pěchota proti pozicím III/81 a levému křídlu I/81. Vojáci však byli připraveni, proti útočníkům spustili palbu z ručních zbraní a kulometů a vystřelením červených světlic přivolali na pomoc vlastní dělostřelectvo, které zahájilo přehradnou palbu do prostoru před ně. O půl hodiny později už velitelství III/81 hlásilo, že útok byl odražen, ruští vojáci se stáhli zpět do svých zákopů a rakouské dělostřelectvo mohlo přerušit přehradnou palbu a začít ostřelovat jednotlivými ranami přímo ruské zákopy, což trvalo zhruba do půlnoci. Také ruské dělostřelectvo po odražení útoku zaměřilo svou palbu zpět na první zákopové linie, především v úseku III/81, a tuto palbu ukončilo zhruba půl hodiny po půlnoci.

Odražený ruský „útok" byl ve skutečnosti průzkum bojem, jak potvrzuje deník 63. pěšího pluku, který útok v severním úseku IR 81 vedl:

„Ve 22 hodin jižní skupina lehkého dělostřelectva zahájila palbu zpočátku na zákopy protivníka, potom do jeho týlu, aby kryla rozvědčíky. Cíl rozvědky: zjistit síly protivníka v zákopech, rozsah škod způsobených naším dělostřelectvem a případně objevit využitelné průchody v drátěných překážkách. Naše noční rozvědka se střetla se silnou rozvědkou protivníka, který vysunul dopředu kulometné oddíly a spěšně opravoval drátěné překážky."[20]

Na jižním úseku linie nasazený ruský 64. pěší pluk konstatoval, že během dne se podařilo minometnou palbou vytvořit pět průchodů skrz drátěné překážky před nepřátelskými pozicemi. Také on po setmění vyslal průzkumné oddíly:

„Během noci byly vyslány dvě skupiny rozvědčíků o síle 80–90 mužů. První ve 22 hodin měla za úkol prověřit sílu protivníka před úsekem č. 13 [ruské označení pro úsek fronty, kde se nacházelo jižní křídlo IR 81 – pozn. aut.]. *Rozvědčíci narazili na husté řady protivníka před jeho pozicemi, které po zjištění rozvědčíků zahájily palbu z ručních zbraní a později spustily i dělostřelbu. Druhá skupina rozvědčíků, stejně silná jako první, byla vyslána ve*

[19] Jednalo se o dobrovolnickou ukrajinskou formaci působící v rakousko-uherské armádě (analogii polských legionů), původně o síle pluku, která však po jeho zničení v bojích na hoře Lysonia v září 1917 nebyla už nikdy obnovena do původní síly a dále vykonávala víceméně pomocné úlohy. Ukrajinci samotní nazývají tyto jednotky Ukrajinští sičoví střelci (Українські січові стрільці, УСС) a považují je za zárodek své samostatné národní armády, obdobně jako Československo (resp. Česká republika) považuje za zárodek své samostatné armády čs. legie.

[20] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2677, 63-й пехотный Углицкий полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №158 (Журнал военных действий 63-го пехотного Улицкого полка с 1 мая 1917 г. по 1 августа 1917 г.)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12].

2 hodiny v noci se stejným úkolem jako první. Výsledek rozvědky: bojové pozice protivníka plně obsazeny.“[21]

Do 4 hodin ráno pak panoval na bojišti relativní klid, přerušovaný jen občasným jednotlivým výstřelem z děla nebo ruční zbraně. Vojáci se opět dali horečně do oprav zničených a poškozených zákopů, úkrytů a překážek. Polovina 9. setniny byla stažena zpět do třetí zákopové linie, nicméně 5. setnina už také zůstala a posílila levé křídlo postavení pluku (na dotyku se sousedním bh IR 1).

Právě sem, na levé křídlo pluku a na dotyk s Bosňáky, se zaměřila další intenzivní bubnová palba od 4. hodiny ranní. Z 10. setniny, která jí nejvíce trpěla, byla kolem 8. hodiny bojeschopná jen jedna četa – ostatní vojáci byli zasypáni, zraněni anebo zabiti (padl i velitel setniny nadporučík Debus). K její podpoře byla do 2. linie opět vysunuta jedna četa z 9. setniny. Zbylé tři čety 9. setniny byly krátce nato odeslány, aby obsadily spojovací zákop na severním křídle pluku, neboť přišlo hlášení, že ruští vojáci pronikli do pozic Bosňáků u dvora bezprostředně sousedícího s levým křídlem III/81. K náhradě 9. setniny ve třetí zákopové linii byla ze zálohy poskytnuta jedna setnina ukrajinských střelců.

Od 9. i 10. setniny byly mezitím vyslány hlídky, aby navázaly spojení s Bosňáky a zjistily reálnou situaci. Kolem 10. hodiny se vrátily se zprávou, že pozice sousedního pluku nebyly proraženy a Bosňáci stále spolehlivě drží první zákopovou linii. Ve spojovacím zákopu na severním křídle tak zůstala jen jedna četa 9. setniny, zbylá polovina setniny (2 čety) se stáhla zpět do třetí zákopové linie; četa vyslaná na pomoc 10. setnině však zůstala ve druhé zákopové linii (za vojáky 10. setniny, kteří stále drželi první linii) a setnina Ukrajinců už také zůstala ve třetí zákopové linii (na jih od poloviny 9. setniny).

Ostřelování trvalo s kolísající intenzitou celý den a opakovaly se i stejné scény jako předešlého dne: vojáci v každé volnější chvíli vyhrabávali zasypané druhy, kulomety a minomety, opravovali úkryty, ve kterých přečkávali ruské ostřelování, a několikrát povolali na pomoc vlastní dělostřelectvo proti pozorovanému shromažďování nepřítele v zákopech naproti úseku III/81. Po 17. hodině byla polovina 9. setniny opět vyslána až do první zákopové linie, aby posílila zbytek 10. setniny a pomohla s vyhrabáváním zasypaných krytů.

Po 19. hodině přeneslo ruské dělostřelectvo palbu lehkých kalibrů dozadu na vesnici Konjuchy a opět ji zapálilo. Ruští vojáci vyslaní večer na průzkum hlásili, že v drátěných překážkách na úseku severního křídla IR 81 se nachází několik průchodů, jež se rakouští vojáci snaží přehradit dřevěnými zátarasy; ruské jednotky se tedy pokoušely palbu soustředit právě sem, aby jim v tom zabránily.[22] Na jižním úseku pluku byla situace o něco lepší – ve 22 hodin ruští rozvědčíci obsadili předsunuté postavení, které bylo již dříve obránci vyklizeno, ale ani z něj nebylo vidět na překážky před první zákopovou linií; ruští velitelé tak nebyli

---

[21] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2678, 64-й пехотный Казанский полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №116 (Журнал военных действий 64-го пехотного Казанского полка за время с 1 мая по 1-ое августа 1917 года)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2678, 64. pěší kazaňský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 116 (deník vojenských operací 64. pěšího kazaňského pluku za období od 1. května do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549272 [cit. 2023-10-12].

[22] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд* №2677, 63-й *пехотный Углицкий полк – Опись* №1, *Штаб полка – Дело* №158 (*Журнал военных действий* 63-го *пехотного Улицкого полка* с 1 *мая* 1917 г. *по* 1 *августа* 1917 г.) [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12].

schopni získat informace o tom, nakolik jsou překážky dělostřeleckou přípravou poničeny a kde jsou případně prostupné.[23]

Ruské těžké dělostřelectvo bez ustání ostřelovalo přední obranné linie IR 81 a pokračovalo v tom tentokrát celou noc. I přes prudkou palbu bylo po setmění zahájeno vystřídání III/81 vojáky II/81, o čemž rozhodlo odpoledne velitelství brigády, aby aspoň setniny s největšími ztrátami nebyly nadále vystaveny nejtěžším útokům v první linii. Vzhledem ke stálému ostřelování muselo být střídání prováděno jen po malých skupinkách, a i tak si vyžádalo další ztráty. Trvalo nakonec téměř celou noc, nicméně před svítáním byli vojáci III/81 staženi. Do pozic bezprostředně za severním úsekem pluku se navíc přisunul z divizní zálohy úderný prapor č. 54[24], který poskytl své těžké kulomety kulometné setnině II/81 umístěné za první obrannou linií, a II/81 dal k dispozici také čtyři lehké kulomety, které byly nasazeny přímo do 3. zákopové linie. S vypětím všech sil se podařilo do předních linií v noci dopravit menáž a zákopy spolu s překážkami před nimi byly po opravách považovány za aspoň nouzově obranyschopné.

Po dvou dnech a dvou nocích nabrala dělostřelecká příprava po 4. hodině ráno 1. 7. 1917 maximální intenzitu a v úseku II/81 (stejně jako sousedního a bh IR 1) znovu přešla v bubnovou palbu (v úseku I/81 byla označena „pouze" za ničivou palbu). Rakouské dělostřelectvo na ni odpovídalo slabě.[25] Zároveň menší ruské jednotky opět vyrazily do dalšího průzkumného útoku, který se podařilo bez větších problémů odrazit. Dělostřelecká palba si však vybírala svou daň na vojácích v úkrytech a zákopech v prvních liniích. V 7.35 pozorovatelé hlásili, že se v ruských překážkách objevují průchody, v 8.35 se ruská kanonáda změnila v uzavírací palbu a částečně byla přenesena za hlavní obrannou linii, kde způsobila ztráty úsekovým zálohám, koncentrovaným v těchto místech. V 8.52 přišlo od velitelství brigády varování, že ruské zákopy jsou plné vojáků a vše je připraveno k útoku; vojáci IR 81 dostali rozkaz zaujmout bojová stanoviště. Bezprostředně nato, v 8.56, vyrazili ruští vojáci *„v hustých řadách"* proti úseku bh IR 1 a levému křídlu obranné linie IR 81, později i proti zbývající části úseku IR 81.

V bojové zprávě ruského 64. pěšího pluku, který útočil proti jižní části úseku IR 81, se praví: *„Ve 2 hodiny v noci se spustil silný déšť, který naplnil zákopy vodou. Vojáci museli výchozí pozice usilovně očistit od bláta.* […] *V 8 hodin dělostřelecká palba z jedné i druhé strany dosáhla nejvyšší síly. Aby pozvedl morálku vojáků před útokem, vydal se* [velitel 3. praporu – pozn. aut.] *kapitán Kravčenko k vedoucí rotě do první paralely*[26]*. Po dvou dnech dělostřelecké přípravy se těžko dalo zjistit, zda byly vytvořeny průchody v překážkách před pozicemi*

---

[23] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2678, 64-й пехотный Казанский полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №116 (Журнал военных действий 64-го пехотного Казанского полка за время с 1 мая по 1-ое августа 1917 года)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2678, 64. pěší kazaňský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 116 (Deník vojenských operací 64. pěšího kazaňského pluku za období od 1. května do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549272 [cit. 2023-10-12].

[24] Úderný prapor stavěla divize jeden a nesl stejné číslo jako divize.

[25] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2677, 63-й пехотный Углицкий полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №158 (Журнал военных действий 63-го пехотного Улицкого полка с 1 мая 1917 г. по 1 августа 1917 г.)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12].

[26] Výchozí pozice před útokem byly budovány jako série paralelních zákopů vysunutých co nejblíže k nepřátelským pozicím, kdy každá rota obsadila před začátkem útoku jednu paralelu, a jednotlivé útočné vlny z nich po zahájení útoku postupně vyrážely směrem k nepříteli.

nepřítele na úseku [3. – pozn. aut.] *praporu, neboť z dělostřeleckých pozorovatelen byly překážky vidět z boku a z pozorovatelny pluku a z našich pozic nebyly vidět vůbec, protože terén mezi našimi a jejich překážkami se zvedal a zakrýval nejen předprseň zákopů, ale i síť překážek před nimi. Přístup k pozicím protivníka v prostoru* [našeho] *útoku byl pod bočním ostřelem z kulometů* […]. *Vzdálenost hlavní linie* [nepřátelských – pozn. aut.] *zákopů od naší první paralely byla 600 kroků. Celá pozice protivníka byla silně opevněnou linií* […]. *Před prvním zákopem byly čtyři linie překážek, první tvořená třemi řadami španělských jezdců, další sedmi, čtyřmi a třemi řadami ostnatého drátu* […].

V 9 hodin vyrazil prapor do útoku v osmi vlnách [každá rota praporu tvořila dvě vlny, které následovaly bezprostředně po sobě – pozn. aut.]. *Před první vlnou šli ještě granátníci praporu, vybavení ručními bombami a nůžkami na stříhání překážek, a plukovní sapéři. V okamžiku, kdy vlny vyrazily ze zákopů, protivník zahájil silné ostřelování šrapnely a rozštěkaly se kulomety. Důstojníci šli v čele své vlny a svou neohrožeností strhávali muže vpřed,* [ti] *zalehli před nedotčenými překážkami a začali v nich vytvářet průchody. Zbytky na čele jdoucí 10. roty rychle vnikly do první linie* [protivníkových zákopů – pozn. aut.] *a začali vyhánět Rakušany z úkrytů, přičemž zajali na 200 mužů. Třetí a čtvrtá vlna je rychle přeskočila a z chodu zabrala druhou* [zákopovou – pozn. aut.] *linii, kde vojáci pod vedením svých statečných důstojníků také potlačili odpor obránců. Byl ukořistěn jeden funkční kulomet.*

Před [vyražením] *páté a šesté vlny Rakušané spustili silnou přehradnou dělostřeleckou palbu. Nicméně roty jí pronikly a prošly i přes drátěné zátarasy. Když se dostaly do první a druhé* [zákopové] *linie, kde zuřil silný boj granáty, pomohly potlačit odpor Rakušanů a vyrazily vpřed ke třetí* [zákopové] *linii, zatímco cestou ničily Rakušany v pozicích uzpůsobených k bočnímu ostřelování tohoto obranného úseku.“*[27]

Pozorovatelé z III/81, stojícího v záloze, nebyli schopni nic vidět, neboť celé bojiště bylo zahaleno v kouři a dýmu. Telefonní linky byly přerušeny, také spojky už značně prořídly. Rakouské dělostřelectvo takřka okamžitě zahájilo přehradnou palbu a spustila se i palba z pušek a kulometů – avšak útočníkům se přesto podařilo obrannou linii prolomit nejen v jižním úseku (jak je popsáno v bojové zprávě výše), nýbrž také v severním úseku, kde útočil ruský 63. pěší pluk.

„V 9 hodin ráno – útok. První řady útočících [vojáků] *vyšly* [ze zákopů] *a ihned obsadily hlavní* [první] *zákopovou linii protivníka. Naše útočící jednotky protivník ostřeluje kulometnou palbou z jižního okraje lesa* [Zwierzyniec – pozn. aut.]. *V 9.20 je obsazena druhá zákopová linie protivníka, náš postup kupředu pokračuje.“*[28]

---

[27] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2678, 64-й пехотный Казанский полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №116 (Реляция боевых действий 64-го пехотного Казанского полка в бою 18 июня 1917 года у д. Конюхи)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2678, 64. pěší kazaňský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 116 (Vztah k bojovým operacím 64. pěšího kazaňského pluku v bitvě dne 18. června 1917 u obce Konjuchy)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549273 [cit. 2023-10-12].

[28] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд* №2677, 63-й *пехотный Углицкий полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №158 (Журнал военных действий 63-го пехотного Улицкого полка с 1 мая 1917 г. по 1 августа 1917 г.)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12].

Do protiútoku byly okamžitě vyslány úsekové zálohy ze 3. zákopové linie: 6. setnina společně s údernou setninou[29] a polovina 3. setniny. Zároveň pluk přikázal provést protiútok i ukrajinským střelcům[30] s tím, že je nutno bezpodmínečně udržet 3. zákopovou linii.

Necelých 15 minut po zahájení ruského útoku – v 9.10 – velitel pluku ze svého stanoviště nad Konjuchami už mohl pozorovat ruské vojáky na hřebeni výšin nad vesnicí a vydal (po spojce) rozkaz k protiútoku celé zálohy – tedy III/81 a úderného praporu č. 54. Velení III/81 mezitím už samo převzalo iniciativu a v 9.25 vyslalo do protiútoku mířícího do severního úseku pluku úderný prapor č. 54, na jehož levé křídlo se vysunula úderná setnina IR 81 ze 3. zákopové linie; III/81 byl uveden do bojové pohotovosti a 9. setnina dostala rozkaz postupovat za úderným praporem vpravo. Když protiútok úderného praporu narazil na silné nepřátelské síly a postup jeho pravého křídla byl zastaven, byla 9. setnina zasazena k jeho

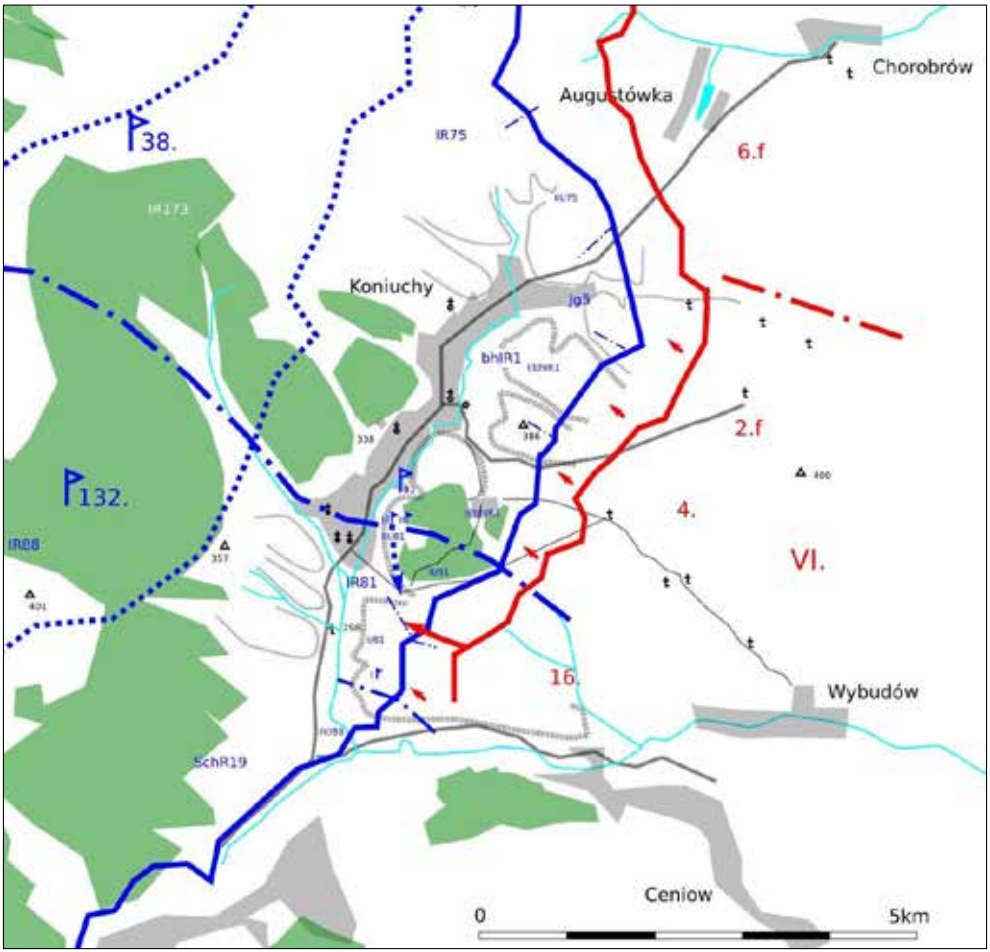

mapa 3: První fáze ruského útoku, ráno 1. 7. 1917

[29] Údernou setninu stavěl pluk jednu.

[30] Jejich síla však neodpovídala ani praporu.

podpoře. Zanedlouho byla na pravé křídlo vyslána i 11. setnina a po dvaceti minutách zuřivého boje se podařilo útočníky v severní části úseku pluku poněkud zatlačit zpět (v 9.50 potvrdili dělostřelečtí pozorovatelé dojem velitelství pluku, že ruské síly v severním úseku pluku začínají mírně couvat).

V úseku I/81 zalomila 1. setnina linii na svém levém křídle a snažila se bránit i od severu, kde útočníci pronikli skrz původní obrannou linii. Polovina 3. a polovina 4. setniny hodlaly protiútokem zaujmout pozici na úrovni linie levého křídla 1. setniny, avšak postup útočníků do hloubi obranných pozic navzdory tuhému odporu pomalu pokračoval.

Zbývající dvě setniny III/81 (10. a 12.) dostaly rozkaz dále prodloužit pravé křídlo protiútoku v severním úseku a postupovat směrem na hranici úseků II. a I. praporu. Sotva vyrazily

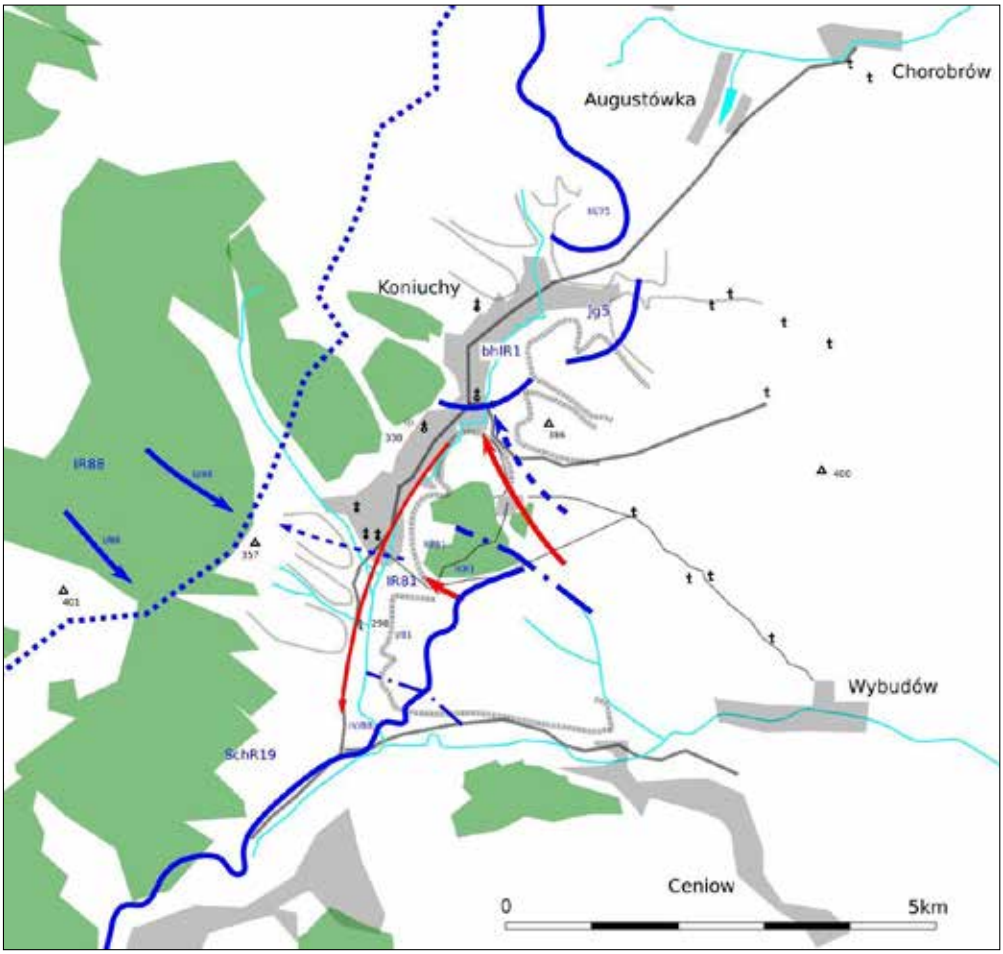

mapa 4: Druhá fáze ruského útoku, dopoledne 1. 7. 1917

do svahu ze svého původního postavení poblíž plukovního velitelství nad východním okrajem vsi Konjuchy, objevili se ruští vojáci na kótě 383 – tedy prakticky přímo u plukovního velitelství – a začali se vynořovat i z přilehlého lesa Zwierzyniec. Obě setniny se musely otočit o 180 stupňů (na sever) a zahájit palbu proti nepříteli postupujícímu do týlu celého postavení pluku. Ruský postup na kótě 383 byl touto palbou, podporovanou i dvěma kulomety III. kulometné setniny[31], na chvíli zastaven. Ruští vojáci pronikající přímo vesnicí v údolí, kde nebyl nikdo, kdo by se jim postavil, však 10. a 12. setninu rychle obešli – a krátce poté se ocitli v týlu celého zbytku pluku, jehož všechny setniny byly nyní nasazeny do boje a orientovány většinou na jihovýchod. Pravé křídlo sousedního bh IR 1 (u dvora stojícího poblíž rozhraní úseků obou pluků) bylo totiž proraženo a zbytek pluku ustupoval na severozápad. Vojáci přehradili údolí Konjuch poblíž kostela, a tím chránili pravé křídlo vlastní divize před obklíčením, avšak jižní polovina Konjuch zůstala napospas nepříteli, který do ní od dvora pronikl a mohl postupovat na jih, kde mu nic v cestě nestálo. Tím se Rusové dostali velkými silami do týlu pozic IR 81, bojujícího dosud na výšinách východně od vsi, a pluk byl zcela odříznut od možnosti ústupu.

Do údolí Konjuch pronikly také části ruského 64. pěšího pluku, útočícího na jižní sektor:

„V 10 hodin [3. – pozn. aut.] *prapor obsadil 1. i 2.* [zákopovou] *linii a za pomoci sedmé a osmé vlny dobyl také 3. a 4.* [zákopovou] *linii*[32]*. Jakmile se roty spustily do doliny říčky Konjuchy, odřízly ustupující Rakušany. Boční palbou z pušek do jejich boku byla zhruba rota Rakušanů přinucena, aby se vzdala. Okolo 11. hodiny se podařilo obsadit 3. a 4.* [zákopovou] *linii a prapor přešel na západní břeh říčky Konjuchy (kóta 300 s křížkem), kde se začal zakopávat a uvádět jednotky do pořádku.“*

Z obklíčení se probilo všehovšudy 40 mužů kolem velitele III. praporu mjr. Novotného, kteří se krátce po 10. hodině objevili na výšinách západně od Konjuch, ve druhém obranném postavení. V patách však měli ruské vojáky, kteří je pronásledovali, a v puškách jim zbývaly poslední náboje, neboť skoro všechny vystříleli během ústupu. Mjr. Novotný už vydal rozkaz nasadit bodáky a chystal se k zoufalému boji, když se objevil II. prapor 88. pěšího pluku (dále IR 88), zahájil na dotírající Rusy palbu a zahnal je. Následně druhou obrannou linii nad Konjuchami obsadily dva prapory IR 88, které byly v záloze. Ruský postup však už v těchto místech nepokračoval, ačkoli ruská 16. divize měla za úkol proniknout až k údolí říčky Schidna Zolota Lypa, konkrétně k obci Urmaň, což by vyžadovalo probít se nejen druhou, ale i třetí obrannou linií.

Důvodů, proč se Rusové zastavili, bylo několik: ten méně významný byl, že ustupující vojáci pod Konjuchami přehradili tok potoka a jeho hladina stoupla na více než metr výšky, což ruským jednotkám na jeho západním břehu mírně ztížilo zásobování. Pro útočící Rusy představovalo zásobování obecně problém, protože vojáci do útoku vyrazili bez vybavení, jen s tím nejnutnějším, a po půldenním těžkém boji jim chybělo mnoho potřebného včetně pitné vody – a v horku, které ten den panovalo, je žízeň obzvláště trápila. Na jižním křídle průlomu u Konjuch – zhruba za dotykem úseku I/81 a IV/88 – byl navíc vybudován opěrný

[31] Každý prapor disponoval jednou kulometnou setninou, jejíž číslo odpovídalo číslu praporu.

[32] Za úsekem I/81 byl ještě jeden paralelní zákop, sloužící jako spojovací a pro bezpečný přesun sil a záloh; tento zákop ruská bojová zpráva označuje jako 4. obrannou linii, ačkoliv tak pravděpodobně nebyl zbudován a vybaven.

bod (reduta), který byl schopen bránit se i v obklíčení.[33] Dva ze tří praporů ruského 64. pěšího pluku se po úspěchu na úseku IR 81 musely soustředit na jeho dobytí, které se protáhlo až do odpoledne; teprve ve 13.30, po jeho zajištění, mohly ruské jednotky vyrazit proti osadě Otorvanka jižně od opěrného bodu (součást vesnice Byšky), což byla poslední část linie (držená IV/88), kterou obsadily.[34]

Tím hlavním důvodem zastavení dalšího postupu ze strany útočících ruských jednotek však bylo jejich vyčerpání spojené s vysokými ztrátami:

- 61. pěší pluk, který útočil proti severní části úseku IR 81 na dotyku s bh IR 1, vykázal 54 padlých, 765 raněných a otřesených[35] a 94 nezvěstných.[36]
- 63. pěší pluk, který útočil proti střední části úseku IR 81, přišel o 68–93 padlých, 686–696 raněných a otřesených a 72–74 nezvěstných[37], přičemž mezi padlými bylo šest důstojníků včetně podplukovníka Orlova,[38] a mezi raněnými 14 dalších důstojníků, zatímco jeden praporčík byl nezvěstný.[39]
- 64. pěší pluk, který útočil proti jižní části úseku IR 81 na dotyku s IV/88 a na začátku bitvy disponoval 76 důstojníky, 2 434 vojáky a 28 kulomety, přišel

---

[33] Jeho posádku netvořili vojáci IR 81 a podle všeho ani vojáci IR 88, nýbrž ještě jiná jednotka; v ruské bojové zprávě se hovoří o německých vojácích, ale není jisté, že je tato informace přesná.

[34] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2678, 64-й пехотный Казанский полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №116 (Реляция боевых действий 64-го пехотного Казанского полка в бою 18 июня 1917 года у д. Конюхи)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2678, 64. pěší kazaňský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 116 (Vztah k bojovým operacím 64. pěšího kazaňského pluku v bitvě dne 18. června 1917 u obce Konjuchy)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549273 [cit. 2023-10-12].

[35] Ruská hlášení o ztrátách rozlišují (na rozdíl od rakouských) mezi raněnými a „otřesenými" (v originále „контужен"), přičemž do druhé kategorie by měly spadat vojáci, kteří byli vyřazeni z boje, aniž by utrpěli viditelné zranění – typicky se může jednat o šok po výbuchu granátu nebo nervové zhroucení. Část z těchto vojáků by v rakouské statistice nejspíše figurovala mezi raněnými, část mezi nemocnými.

[36] Герои войны. Памяти героев Великой войы 1914–1918. Управление Министерства обороны Российской Федерации по увековечению памяти погибших при защите Отечества [online]. [*Hrdinové války. Na památku hrdinů Velké války v letech 1914–1918. Ředitelství Ministerstva obrany Ruské federace za uchování památky padlých při obraně vlasti*] [online]. Dostupné z: https://gwar.mil.ru/heroes/ [cit. 2023-10-12].

[37] Nižší z čísel vychází vždy ze jmenných seznamů ztrát (viz poznámka č. 36), vyšší z plukovního deníku (viz *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2677, 63-й пехотный Углицкий полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №158 (Журнал военных действий 63-го пехотного Улицкого полка с 1 мая 1917 г. по 1 августа 1917 г.)* [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12]; oba prameny se ale velmi přesně shodují.

[38] Deník neuvádí jeho funkci, ale vzhledem k vysoké hodnosti působil pravděpodobně na štábu pluku, případně mohl velet některému z praporů.

[39] Údaje o ztrátách důstojníků vycházejí z plukovního deníku (viz *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2677, 63-й пехотный Углицкий полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №158 (Журнал военных действий 63-го пехотного Улицкого полка с 1 мая 1917 г. по 1 августа 1917 г.*) [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12], ve jmenných seznamech ztrát uvedeni nejsou.

o 42–108 padlých a 882–899 raněných a otřesených a pět nezvěstných[40] (z toho na 3. prapor, který do boje vstoupil se 14 důstojníky a 596 muži a útočil proti severnímu křídlu I/81, připadá 12 padlých, 259 raněných a pět nezvěstných[41]).

– 62. pěší pluk, který byl na začátku bitvy zálohou, postupoval rozdělený po praporech za každým ze tří útočících pluků divize a odpoledne zaujal pozice proti nové (druhé) obranné linii rakousko-uherských sil na západ od Konjuch, vykázal 14 padlých, 161–274 raněných/otřesených a pět nezvěstných.[42]

Ztráty u všech tří pluků, které útok vedly, tak dosáhly zhruba třetiny jejich početního stavu. To, jak velmi utrpěla bojeschopnost těchto pluků po útoku, dosvědčuje i skutečnost, že během odpoledne, resp. v noci byly všechny tři staženy zpět do výchozích pozic a dosaženou linii převzal z většiny[43] 62. pěší pluk, který během útoku utrpěl zdaleka nejméně.

Na druhé straně IR 81 byl 1. července 1917 zcela zlikvidován. Mimo zmíněných 40 mužů z něj zbyl už jen plukovní štáb v čele s velitelem pluku podplukovníkem Tomankem (s 28 vojáky sloužícími jako spojka a šesti ordonancemi) a technická setnina, která se nacházela mimo oblast bojů. Velká většina zbylých vojáků byla zajata – pluk vykázal za ten den celkem 36 padlých, 241 raněných a 2 120 nezvěstných[44]; lze však předpokládat, že někteří z nezvěstných byli ve skutečnosti také zabiti nebo raněni. Kolik jich mohlo být, nelze určit. Jistě však ani zdaleka ne tolik, kolik uvádí bojová zpráva o bitvě – ta tvrdí, že pluk přišel celkem o 652 padlých, 823 raněných a 1 068 nezvěstných, přičemž většina nezvěstných *„byla mrtvá nebo těžce raněná a do rukou nepřítele padlo ve skutečnosti jen málo nezraněných vojáků“*. To je určitě zcela nereálné – vždyť jen ruský 63. pěší pluk zajal 30 důstojníků

---

[40] Nižší z čísel vychází vždy ze jmenných seznamů ztrát (viz poznámka č. 36), vyšší z bojové zprávy pluku (viz poznámka č. 27); oba prameny se ale velmi přesně shodují, nezvěstní jsou uvedeni pouze v bojové zprávě.

[41] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2678, 64-й пехотный Казанский полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №116 (Реляция боевых действий 64-го пехотного Казанского полка в бою 18 июня 1917 года у д. Конюхи*) [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2678, 64. pěší kazaňský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 116 (Vztah k bojovým operacím 64. pěšího kazaňského pluku v bitvě dne 18. června 1917 u obce Konjuchy)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549273 [cit. 2023-10-12].

[42] Nižší z čísel vycházejí ze jmenných seznamů ztrát (viz poznámka č. 36), vyšší z plukovního deníku (*Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2676, 62-й пехотный Суздальский полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №167, Журнал военных действий 62-го пехотного Суздальского полка с 1 июня по 31 июня 1917 г*. [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2676, 62. pěší suzdalský pluk– inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 167, deník vojenských operací 62. pěšího suzdalského pluku od 1. června do 31. června 1917]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51517783) [cit. 2023-10-12]); na počtu padlých se oba prameny shodují, nezvěstní jsou uvedeni pouze v seznamech ztrát.

[43] Malou část nových pozic na jihu převzala sousední 155. pěší divize.

[44] ÖStA–KA, VL, VLI, Kt. 174 (IR 81, 1917). Dalších 7 padlých, 25 raněných a 4 nezvěstné pak vykázal ve dnech 29. a 30. 6.; je ovšem pravděpodobné, že tento výkaz není kompletní a další ztráty z těchto dní jsou započítány až do 1. 7.

a 1 200 vojáků,[45] kteří museli být prakticky všichni od IR 81, a další zajatce musel získat i ruský 61. pěší pluk.[46]

Přesněji budou v bojové zprávě nejspíš uvedeny ztráty důstojníků: pět padlých, 17 raněných a 50 nezvěstných; na vybavení pluk přišel mimo jiné o 21 kulometů, 14 minometů, tři pěchotní děla, dva granátomety, dva světlomety apod. – tedy prakticky o veškeré těžké pěchotní zbraně.

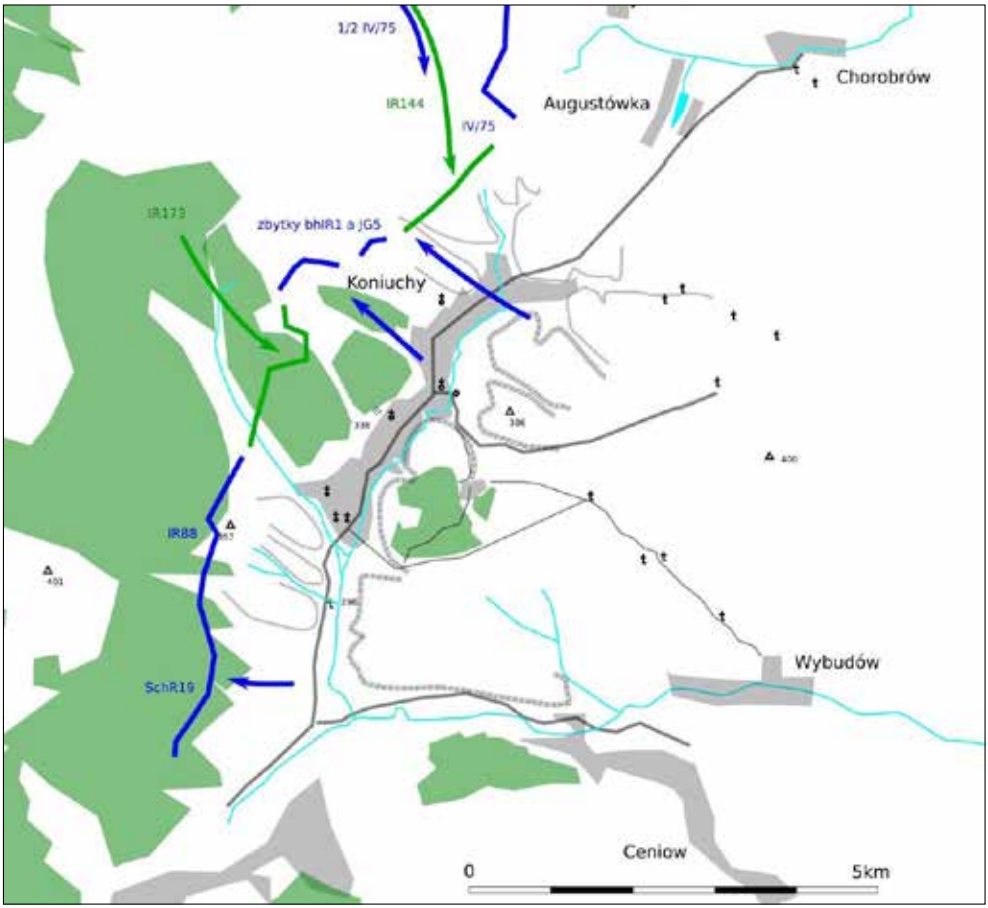

mapa 5: Stabilizace fronty po průlomu u Konjuch, odpoledne 1. 7. 1917

[45] *Российский Государственный Военно-исторический архив – Фонд №2677, 63-й пехотный Углицкий полк – Опись №1, Штаб полка – Дело №158 (Журнал военных действий 63-го пехотного Улицкого полка с 1 мая 1917 г. по 1 августа 1917 г.*) [Ruský státní vojenský historický archiv, f. 2677, 63. pěší uglitský pluk – inventář č. 1, velitelství pluku – spis č. 158 (Deník vojenských operací 63. pěšího uglitského pluku od 1. května 1917 do 1. srpna 1917)]. Dostupné také z: https://gwar.mil.ru/documents/view/?id=51549267 [cit. 2023-10-12].

[46] Jeho bojová zpráva bohužel není na webu RGVIA dostupná. Pro představu doplňme, že 64. pěší pluk získal 759 zajatců (z nich ale nemalá část pravděpodobně připadá na IV/88). Předpokládáme-li tedy, že ruský 61. pěší pluk získal srovnatelné množství zajatců jako 64. nebo 63., pak je jasné, že do zajetí opravdu upadla naprostá většina z 2 120 nezvěstných mužů IR 81.

Záměrem ruského útoku bylo provést průlom na rozhraní německé Jižní armády a rakousko-uherské 2. armády a poté se stočit na sever, neboť další nápor měl směřovat tam.[47] To se podařilo splnit, neboť linie prolomeny byly, oba pluky (IR 81 a bh IR 1) na styku obou armád utrpěly zničující ztráty[48] a další ruský nápor odpoledne pokračoval na severním křídle průlomu, kde donutil 2. armádu nasadit ke stabilizaci svého jižního křídla část záloh (německý 173. a 144. pěší pluk). Na druhou obrannou linii německé Jižní armády na výšinách západně nad Konjuchami, obsazenou nyní IR 88 a německým IR 173, už ruské síly nezaútočily. Přední roty 63. pěšího pluku, který vesnici Konjuchy obsadil, se zakopaly podél říčky, resp. podél silnice Byšky – Konjuchy v údolí u vesnice, a další roty pak v původní třetí a druhé obranné linii IR 81 na výšinách východně nad vesnicí.

81. pěší pluk po bitvě u Konjuch

Celý 81. pěší pluk byl během jediného dne, resp. tří dnů, vezmeme-li v potaz i dělostřeleckou přípravu před samotným útokem ruské 16. pěší divize, úplně zničen. Bylo to v průběhu války již potřetí, opět byl však obnoven. Zbytky pluku zorganizované do jedné setniny byly bezprostředně po bitvě u Konjuch staženy z nové obranné linie a přesunuty do zálohy. V době bojů se už v přífrontovém pásmu nacházel jeden pochodový prapor, který procházel doplňovacím výcvikem; ten byl okamžitě odeslán na frontu, aby utvořil základ „nového" 81. pěšího pluku, nyní v síle jediného praporu, který byl dočasně podřízen velení IR 88.

Pluk, resp. prapor se 18. července 1917 vrátil do obranné linie nad Konjuchami, aby se zúčastnil protiútoku Ústředních mocností po úspěšném zastavení Kerenského ofenzivy. Protiofenzivu zahájila dělostřelecká příprava už následující noci a 20. července vyrazily německé a rakousko-uherské jednotky na zteč. Pluk/prapor toho dne jakožto záloha postupoval za předními jednotkami přes vypálené Konjuchy a bojiště nad nimi, kde se mu naskytl pohled na zkázu, jakou do té doby znali jen němečtí vojáci ze západní fronty. To, co po sobě zanechal ruský útok z 29. června – 1. července, ještě umocnily následky útoku druhé strany.

„Ohořelé trosky [vesnice] *a mezi nimi mrtví Rusové. Zákopy se dutě šklebí, leží v nich hromady slámy, polštáře a bedny s ručními granáty. Na silnici stojí rozstřílené belgické obrněné vozidlo. Granáty rozryté rokle plné rozbitých úkrytů, z nichž se line štiplavý zápach rozkladu, vedou k trychtýřům a mrtvolné krajině na hřebeni* [východně nad Konjuchami – pozn. aut.]. *Pach krve z bojů se vznáší nad rozstřílenými zákopy, nad úkryty zasypanými zeminou, nad přetrhaným a zamotaným ostnatým drátem, nad vyvrácenými kmeny a rozštípanými větvemi stromů lesa Zwierzyniec* [na sever od původních pozic IR 81 – pozn. aut.]. *Smrt se šklebí z kráterů, hledí z rozdrcených úkrytů, mžourá z narychlo odházených zákopů."*[49]

Pluk/prapor byl několikrát nasazen do místních bojů během dalšího rakouského postupu k předválečné hranici, kam byly ruské armády vytlačeny ze zbytku Haliče během desíti dnů.[50] Tam se však Rusům podařilo překvapivě ještě jednou konsolidovat svá postavení a další

[47] Právě tato druhá fáze ruského útoku, která proběhla na sever odtud následujícího dne, je v české historiografii označována jako bitva u Zborova 2. 7. 1917.

[48] Bosensko-hercegovinský pěší pluk č. 1 přišel o několik set padlých a raněných a více než 2 500 nezvěstných. Osud obou pluků navíc sdílely i prapory na ně navazující – IV/88 jižně od pozic IR 81 a FJB 5 severně od pozic bh IR 1. R. LEIN, *Pflichterfüllung oder Hochverrat.*

[49] VÚA–VHA, Sdružený fond velitelství pěších pluků, c. a k. pěší pluk č. 81, kart. 4, Aus der Falkenhayner Ehrenbuch: Von Koniuchy an den Zbrucz.

[50] V československé na legie zaměřené historiografii je tato fáze známá jako Tarnopolský ústup.

postup nepřítele do hloubi ruského území zastavit. 81. pěší pluk, který se mezitím dalším pochodovým praporem vyslaným z Jihlavy rozrostl na dva prapory, zůstával na nové frontové linii na říčce Zbrucz až do konce srpna. Pak byl stažen z fronty a téměř přesně po třech letech působení na ruské frontě odeslán na válčiště italské, kde strávil zbytek války.

Závěr

Bojová zpráva IR 81 bitvu u Konjuch 1. července 1917 shrnuje následovně:

„Resumé: S použitím na východní frontě dosud nikdy neshromážděné masy dělostřelectva zničil nepřítel více než 36 hodin trvající bubnovou palbou překážky, naše zákopy téměř srovnal se zemí a jejich osazenstvo, hledající bezpečí v úkrytech, z velké části zasypal, čímž nám způsobil značné ztráty na lidech, zbraních pro boj zblízka i kulometech, ale nezlomil morálku našich vojáků ani jejich bojovou hodnotu. S hrdinnou obětavostí se mužstvo postavilo nepřátelské přesile. Poté co byli na dvou úzce ohraničených místech zcela převálcováni vojáci, kteří přežili [dělostřeleckou přípravu – pozn. aut.]*, rozhořel se zuřivý boj o znovudobytí, resp. udržení ztracených a ohrožených pozic, který by při silách, které byly k dispozici, jistě vedl k znovuzískání těchto postavení, resp. minimalizaci ztraceného území – kdyby pluku nebyla dalekosáhlým průlomem nepřítele ze severu odříznuta ústupová cesta.“*

Ačkoliv bojová zpráva zdůrazňuje, že jediným důvodem zničení celého pluku byl průlom u jeho severního souseda, jen těžko lze s tímto hodnocením souhlasit. K průlomu došlo i přímo u IR 81 a víra v to, že by ho probíhající protiútok záloh jistě úspěšně zacelil, kdyby nedošlo k průlomu u sousední jednotky, je sice typická, ale nepříliš opodstatněná. Podle ukořistěných ruských dokumentů[51] útočila na úsek pluku (plus sousední IV/88) celá ruská 16. pěší divize se čtyřmi pěšími pluky (od severu k jihu 61., 63. a 64. pěší pluk; 62. pěší pluk v záloze). Podobně na úsek sousedního bh IR 1 a sousedního praporu polních myslivců č. 5 (dále FJB 5) útočila celá ruská 4. pěší divize[52] (od severu k jihu 16., 13. a 14. pěší pluk; 15. pěší pluk v záloze). Převaha útočníka byla tedy zhruba 3:1 (na každý bránící se prapor připadal útočící pluk) a pozice obránců byly před samotným útokem zničeny nejsilnější dělostřeleckou palbou, jakou východní fronta první světové války kdy poznala. To, že byli obránci za takové situace převálcováni, nebylo nic překvapivého nebo neočekávaného; koneckonců i taktika flexibilní obrany s tím počítala.

Samotný pád první obranné linie však zdaleka neznamenal ruské vítězství v bitvě. Ruský útok pokračoval následujícího dne na sever odtud, kde se podařilo (mimo jiné plukům Čs. střelecké brigády) dobýt nejen první, ale i druhé obranné postavení – a přesto to nepřineslo průlom fronty. Útočící jednotky byly po dobytí nepřátelských linií tak vyčerpány, že nemohly pokračovat v postupu, a zálohy, které měly útok rozvinout, toho nebyly proti okamžitě přisunutým zálohám schopny. Flexibilní obrana rakousko-uherské a německé armády tedy v bitvě u Konjuch a Zborova zafungovala přesně tak, jak měla – a obětování pluků držících obranné linie v místě útoku nepřítele bylo její nepřiznanou, ale nutnou součástí.

---

[51] Popis těchto dokumentů je společně s výpovědí ruských zajatců přiložen k bojové zprávě (viz poznámka č. 11) a není jasné, zda byly ukořistěny před zahájením ruského útoku, nebo až při něm. Pluk během útoku zajal jednoho ruského štábního důstojníka, jednoho kapitána a 20 mužů – je tedy pravděpodobné, že aspoň část informací pocházela od tohoto důstojníka.

[52] V ÖULK. Bd. 6, Beilage 14 je mylně označena jako 4. finská, ale jedná se skutečně o 4. pěší.

Panel 4

„Hladové bouře“ v Prostějově v dubnu 1917 – pravda a fikce

PAVEL MAREK

Úvod

V historiografii týkající se moderních dějin města Prostějova[1] není snad frekventovanější téma než hladové bouře dělnic konfekčních závodů 25. a 26. dubna 1917,[2] které skončily tragédií v podobě střelby vojska do demonstrujícího davu. Opticky není sice odborných historických prací zkoumajících jejich příčiny, průběh a důsledky mnoho,[3] avšak bohatě je suplovaly články v novinách, které mnohdy nebyly pouhou připomínkou událostí, ale přinášely také vzpomínky pamětníků a hodnocení z různého, zvláště politického úhlu pohledu. Pojednání v tisku se pravidelně objevovala už v letech první republiky, avšak kulminovala v období tzv. budování socialismu jako součást komunistické ideologické propagandy propojené s každoročními rituály kladení věnců, příp. i aktivů, přípravy nástěnek, agitek atd. V této souvislosti je nutno objektivně zdůraznit, že samotná veřejná připomínka tragédie byla plně na místě, neboť události v Prostějově jsou snad největším protestem civilního obyvatelstva v letech 1. světové války v českých zemích v roce 1917.[4] Elitám habsburské monarchie signalizovaly stav v zázemí a vyzývaly k rychlému ukončení války a uzavření míru. Dobová svědectví potvrzují, že při jejich přípravě zazněla hesla přítomná v ruské únorové revoluci roku 1917. Šlo o pietu vůči lidem, v podstatě obětem 1. světové války, přinášejícím nejvyšší daň v zájmu nové a lepší budoucnosti města a národa. Po skončení 2. světové války se však tento původní ráz akce změnil a ušlechtilou myšlenku rozmělňoval její politicko-ideologický nádech a podtext. A nejen to. Zatímco historické zkoumání událostí v letech první republiky směřovalo k objektivnímu poznání minulosti, jaká skutečně byla, kdo akci inspiroval, jaké cíle sledovala, kdo stál za brutálním zásahem proti oprávněně nespokojeným lidem, marxistická historiografie, která ovládla po komunistickém puči z roku 1948 pole vědy, z prostějovských bouří vytvořila mýtus, v jehož rámci byl také prostor pro zkreslení

---

1 Statutární město Prostějov se nachází na Moravě v Olomouckém kraji, na jihozápadní části Hané, asi 17 km od Olomouce. V současné době má 43 000 obyvatel.

2 Srov. Pavel MAREK, *Bibliografie okresu Prostějov.* Státní vědecká knihovna v Brně – Muzeum Prostějovska, Prostějov 1990, s. 115–116; Jarmila ŠTOLBOVÁ, *Duben 1917.* Okresní knihovna, Prostějov 1977.

3 Zásadní význam mají práce Josef POLIŠENSKÝ – Ladislav HOSÁK – Rudolf STUNA, *Materiálie a dokumenty k dějinám prostějovského masakru 26. dubna 1917.* Časopis Matice moravské 1952, roč. 71, č. 3–4, s. 338–350; Renata WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky k prostějovským bouřím v dubnu 1917.* Příspěvky k dějinám KSČ 1957, č. 1, s. 162–174; Pavel MAREK, *K prostějovským hladovým bouřím v roce 1917*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 1992, č. 268, s. 56–58.

4 *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Svazek IV. Rok 1917*. Státní ústřední archiv, Praha 1996, s. 72–75; Zdeněk KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk nebo Šmeral*. 2. vyd. Karolinum, Praha 1996, s. 84; Paul REIMANN, *Dějiny Komunistické strany Československa.* Karel Borecký, Praha 1931*,* s. 30.

a manipulaci s fakty. Pohled na události prizmatem historického materialismu jasně a předem určil nepřítele a hlavního viníka, aniž by zohlednil další fakta a připustil, že odpovědnost za tragédii mohl nést také někdo jiný než vykořisťovatelský kapitalistický systém.[5]

V dubnu 2017 uplynulo sto let od prostějovských tragických protiválečných bouří lidu. Pokusme se na ně podívat s tímto časovým odstupem, svobodně, bez ideologických zábran a limitů, udělejme krok k přeměně mýtu v reálnou událost moderních českých dějin. Příspěvek se opírá především o archiválie uložené v olomoucké pobočce Zemského archivu v Opavě a ve Státním okresním archivu v Prostějově.

Příčiny demonstrací

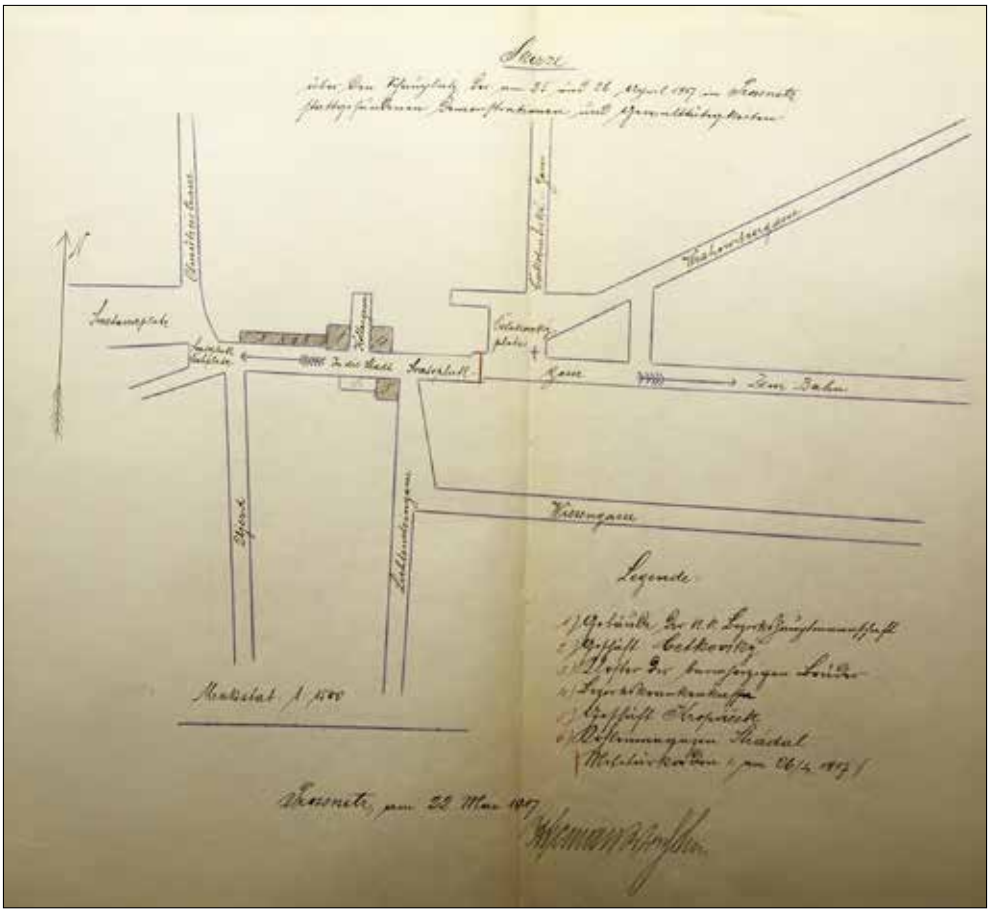

Situační náčrt místa demonstrací a tragédie 26. dubna 1917 v Prostějově. Uprostřed Čelakovského náměstí s vyznačením přehrazení Svatoplukovy ulice, kde stál kordon vojáků.
ZA Opava, pob. Olomouc, f. KS Olomouc. Reprodukce autor

[5] Tomuto pohledu je podřízena také jediná monografie pojednávající o prostějovských událostech: Stanislav MATONOHA, *Hladový rok*. Dům politické výchovy OV KSČ, Prostějov 1982; srov. J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 350.

V prvé řadě je nutno konstatovat, že demonstrace a stávky jako základní znak prostějovských protestů, se ve městě neobjevily až v dubnu 1917, ale občas je můžeme sledovat vlastně v průběhu celé války.[6] Nešlo také pochopitelně o nějakou místní zvláštnost. Lidé na situaci za války různě reagovali ve všech evropských zemích: spontánně, nebo na základě příkazů a nařízení „shora“; nesouhlasně, nebo vyjadřovali podporu svým vládám a radovali se z úspěchů na frontách. Obyvatelé českých zemí ve své drtivé většině z války radost neměli, neboť totální nasazení sil státu v zájmu vítězství na ně v různé míře negativně dopadalo a tyto důsledky překryly případné pocity rakouského vlastenectví. V roce 1917 se postoje veřejnosti radikalizovaly. Na jaře bylo celé Předlitavsko válkou zcela zdecimováno. Na každodenní život lidí[7] a jejich sociální postavení měly neblahý vliv široké vojenské rekvizice. Stupňoval se nedostatek potravin a základních životních potřeb. Začaly se objevovat hladové bouře,[8] které vrcholily v březnu 1917. V dubnu dělníci v továrnách sáhli k organizaci protestních stávek.[9] Jedna z největších proběhla 12. a 13. dubna 1917 mezi kovodělníky v Praze. Zapojilo se do ní kolem 10 000 zaměstnanců z 20 závodů.[10] V květnu a červnu velké stávkové hnutí pokračovalo. Dne 30. května 1917 se uskutečnily v Praze velké demonstrace na podporu prohlášení Českého svazu ve Vídni. Jednalo se o největší politický projev

---

[6] Ondřej PŘIKRYL, *Úryvky ze zápisků v době válečné.* Vydavatelský spolek Hlasů z Hané, Prostějov 1928; J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty,* s. 341; Pavel MAREK, *Prostějov v letech 1848–1918.* In: Prostějov. Dějiny města, 2. Město Prostějov, Prostějov 1999, s. 65–68; R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 164.

[7] Z málo početné literatury k zachycení každodenního života lidí v letech války srov. Lenka KOUBOVÁ, *Zásobování města Písku během první světové války.* Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2006; Jana JILEMNICKÁ, *Každodenní život německého obyvatelstva v Liberci za první světové války.* Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2006; Michaela ZEMÁNKOVÁ, *Pohled na život obyvatel města Vyškova za první světové války*. In: Vyškovský sborník, 2. Státní okresní archiv ve Vyškově, Slavkov u Brna 2001, s. 151–180; *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci.* (Eds.) Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MARKOVÁ. Matice moravská, Brno 2000; Jiří MALÍŘ, *Ke každodennosti obyvatel Moravy za 1. světové války*. In: Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. (Eds.) Bronislav CHOCHOLÁČ – Jiří MALÍŘ. Matice moravská, Brno 2002, s. 507–525.

[8] Peter HEUMOS, „*Kartoffeln her oder es gibt eine Revolution*“. *Hungerkrawalle, Streiks und Massenproteste in der böhmischen Ländern 1914–1918.* In: Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen. (Hg.) Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MAREK. Klartext Verlag, Essen 2001, s. 255–286; Jan GALANDAUER, *Bohumír Šmeral. 1914–1941*. Svoboda, Praha 1986*,* s. 89–90; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001, s. 320; Jan GALANDAUER, *Vznik Československé republiky 1918: programy, projevy, perspektivy.* Svoboda, Praha 1988, s. 63–67. Výčet lokalit je relativně široký, jen ilustrativně v r. 1917: 25. 4. Ledeč n. S.; 15. 5. Mladé Buky; 22. 5. Pardubice; 5. 7. Hradec Králové; 24. 7. Trutnov. Dne 3. 4. ženy přepadly dva vozy převážející brambory. Dne 6. 8. se demonstrovalo v Německém Brodě proti keťasům, atd.

[9] I. ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka*, s. 319–323; Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, s. 84.

[10] Masovým akcím dělnictva se věnují Zdeněk ŠOLLE, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války.* Rovnost, Praha 1952, s. 31–34; Josef KOLEJKA, *Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku (1917–1921).* Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957, s. 43–52; Vladimír KAŠÍK, *Snahy o jednotnou reformistickou stranu v letech 1917–1918 a jejich porážka. (Příspěvek k otázce formování marxistické levice v českém dělnickém hnutí).* Nakladatelství ČSAV, Praha 1961, s. 56; R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 164.

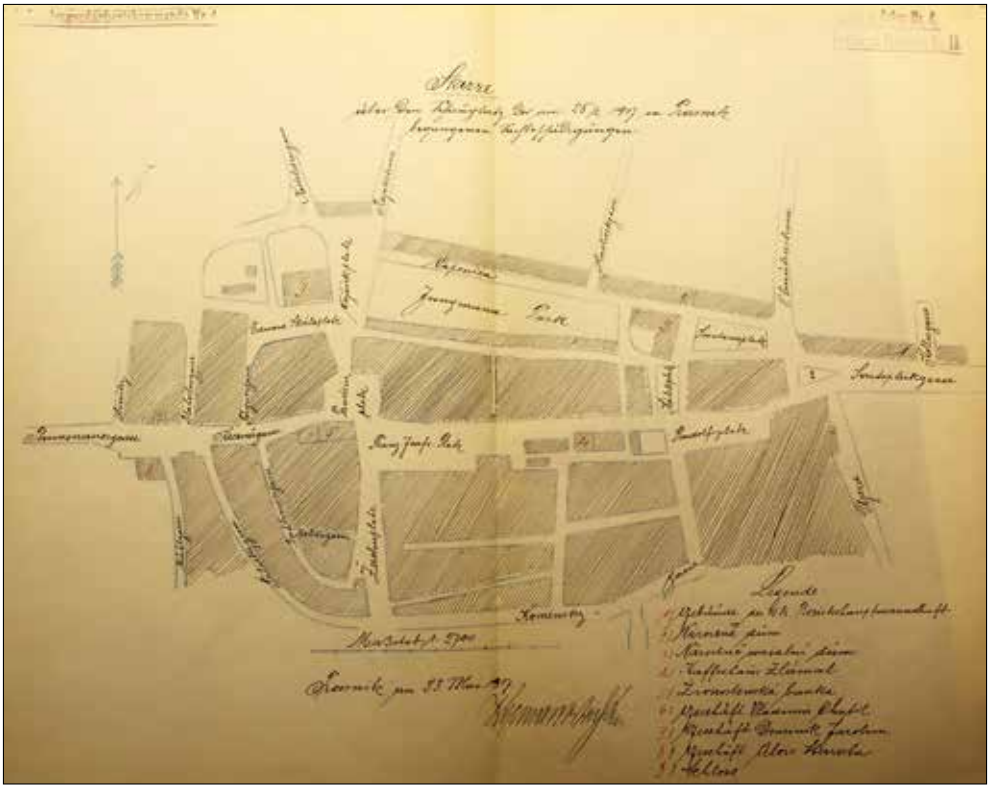

Skica středu Prostějova, kam směřovali demonstranti procházející Svatoplukovou ulicí (zcela vpravo). ZA Opava, pob. Olomouc, f. KS Olomouc. Reprodukce autor

obyvatelstva v roce 1917.[11] Protestní a stávkové hnutí nebylo omezeno jen na Prahu. V červnu a srpnu 1917 zorganizovalo protestní stávky dělnictvo na Ostravsku a v Plzni.[12] V západních Čechách bylo v akci na 30 000 lidí.[13]

Přestože převládala nespokojenost a očekávání změny k lepšímu, rozhodně nemůže být řeči o bojovných náladách v předvečer nějaké revoluce. Ani dělnictvo v Prostějově nebylo v dubnu 1917 zdaleka zajedno v tom, zda se do stávek zapojit a rebelující ženy podpořit.[14]

---

[11] *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Svazek IV*, s. 97–100; Z. ŠOLLE, *Dělnické hnutí,* s. 33–34.

[12] Alois ŽIPEK, *Dělnictvo demonstruje za národ a chléb.* In: Domov za války. (Svědectví účastníků). Díl IV. (Ed.) Alois ŽIPEK. Pokrok, Praha 1931, s. 202.

[13] *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Svazek IV*, s. 150–153; Z. ŠOLLE, *Dělnické hnutí,* s. 37; Antonín NEDVĚD, *Jak to bylo v Plzni 1914–1918 a na českém západě.* Grafika, Plzeň 1939; Karel ŘEHÁČEK, *Hladové a protidrahotní bouře na Plzeňsku během války a po vzniku Československé republiky (1917–1918).* In: Minulostí Západočeského kraje. (Ed.) Ivan MARTINOVSKÝ. Albis International, Plzeň 2005, sv. 40, s. 181–246; Pavel ŘEPÍK, *Reflexe klíčových událostí v Plzni roku 1918 v regionálním tisku.* Bakalářská práce, Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň 2013.

[14] *Dotaz posl. Bechyně a soudr. o prostějovských událostech.* Hlasy z Hané 1917, roč. 36, č. 51 (26. 6. 1917), s. 2; Ambrož SOŠKA, *Prostějov revoluční a republikánský. 1918–1928. Studie jubilejní.* Historický a státovědecký klub, Prostějov 1929, s. 28.

Zdá se, že impulzem, který poměry v Prostějově rozdmýchal a stál na počátku celé kauzy, byly ve státem řízeném a přídělovém hospodářství tzv. přídavkové chlebové lístky.[15] Na jejich základě vlastníci mohli dostat zvýšený příděl mouky, z níž se doma pekl chléb. Nárok na ně měla od r. 1916 kategorie dělníků vykonávajících těžkou práci, to je té části pracujících, kteří byli zaměstnáni v těžkém průmyslu a v převážně strojírenských závodech zapojených do válečné výroby. Poukázky vydávaly „chlebové komise“ u obecního výboru na základě dekretu vystaveného okresním hejtmanstvím a jednotlivé závody se o udělení statutu továrny s těžce pracujícími dělníky musely ucházet. O tom, zda jim bude, či nebude přiznán, rozhodovaly státní orgány. Firmy působící v oblasti konfekční výroby do této kategorie zařazeny nebyly,[16] což v místních poměrech, kdy výroba oděvů tvořila páteř průmyslu[17] a za války byla postavena na práci žen, reprezentovalo velmi citlivý problém. Samotné vlastnictví přídavkového lístku však reálně zvýšenou dávku mouky nezaručilo a vždy záleželo na momentální situaci v zásobování, na tom, zda Státní obilní ústav byl nebo nebyl schopen požadované množství pokrýt. Výše tohoto přídavku navíc postupně klesala, a přestože mělo jít o požitek přidělovaný každý týden, frekvence dodávek se prodlužovala. Vzhledem k tomu, že v roce 1917 se hospodářský stav habsburské říše blížil bodu naprostého vyčerpání a monarchie prožívala všestrannou a hlubokou krizi, jejímž projevem byly rostoucí poruchy v zásobování jak potravinami, tak spotřebním zbožím, v lidech rostl neklid a strach z budoucnosti.[18] Žili v nedostatku, a protože je nikdo o situaci v zásobování neinformoval, měli obavy, že jejich životní poměry se budou dále zhoršovat, že nastane hlad. Byli náchylní věřit všelijakým „zaručeným zprávám“ a různým fámám, které pro ně do budoucna nevěštily nic dobrého.[19]

Události 25. dubna 1917

Za této situace zastavily dělnice z oděvní firmy Ballek 25. dubna 1917 v dopoledních hodinách práci a v průvodu se vydaly na radnici,[20] kde zasedala chlebová komise. Žádaly o vydání přídavkových lístků na chleba. Když se nemohly prokázat dekretem vystaveným

[15] Tzv. chlebové známky byly v Prostějově zavedeny už od 11. 4. 1915. Vzniklo 15 „chlebových komisí“, které vypracovaly seznamy lidí v asi 6 600 rodinách a ty přidělily zhruba do 300 obchodů, kde se prodávaly mlýnské produkty – v té době bylo možno získat na jeden lístek příděl 70 gr. chleba nebo 50 gr. mouky. Denní spotřeba mouky pro osobu stanovena na 200 gr., tj. na týden 1400 gr. Chlebenka měla platnost jeden týden. Při manipulacích hrozil peněžní trest ve výši 5 000 K nebo šesti měsíců vězení. Státní okresní archiv (dále SOkA) Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXVII – rok 1915, s. 8–9.

[16] Údajně na návrh předního politika německé sociální demokracie JUDr. Ludwiga Czecha (1870–1942), poslance prvorepublikového Národního shromáždění (v letech 1920–1939) a ministra sociální péče (v letech 1929–1934) v Udržalově a Malypetrově vládě. *K tragédii ze dne 26. dubna 1917.* Hlasy z Hané 1932, roč. 50 (18. 11. 1931), s. 2.

[17] K ekonomickému profilu města srov. Pavel MAREK, *K ekonomickému profilu Prostějova v letech 1890–1915.* Časopis Matice moravské 1981, roč. 100, č. 3–4, s. 246–254; Karel SOMMER – Emil GÍMEŠ, *Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku*. Oděvní průmysl, Prostějov 1970; Jiří BENDA, *Oděvní průmysl v Českých zemích*. Výzkumný ústav bavlnářský, Ústí nad Orlicí 1984.

[18] SOkA Prostějov, f. Okresní úřad, presidiální spisy 456/pres/1917.

[19] Alois V. PROCHÁZKA, *Dělnické demonstrace v Prostějově.* In: Domov za války. Díl IV., s. 458; R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 168.

[20] J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 342.

okresním hejtmanstvím, komise vedená JUDr. Václavem Perkem (1859–1940)[21] jim poukázky nedala, neboť by tím porušila předpisy, ženy na ně neměly nárok. Poradila jim však[22] v zájmu uklidnění situace, aby problém řešily s kompetentním okresním hejtmanem JUDr. Josefem Wiererem.[23] Členky delegace prý odpověď vyhodnotily jako výmluvu, ale nakonec se rozhodly postupovat podle rady chlebové komise a vyvolat jednání s okresním hejtmanem. Mnoho možností na výběr neměly.

Kolem poledne ženy nejprve posílily vlastní řady o dělnice z dalších oděvních firem J. Mandl a J. Wolf & R. Stern a spol., kde zastavily práci.[24] Protože chtěly sestavit reprezentativní deputaci pro jednání s okresním hejtmanem, rozhodly se o situaci informovat také muže tvořící jádro zaměstnanců tří nejvýznamnějších a největších místních strojírenských

---

[21] Pavel MAREK, *Václav Perek und der tschechisch-deutsche Ausgleich in Mähren aus dem Jahre 1905*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Politologica, 5. Univerzita Palackého, Olomouc 2006, s. 263–291; týž: *Příspěvek k charakteristice politického profilu Václava Perka*. In: Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. narozeninám. (Eds.) Jiří POKORNÝ – Luboš VELEK – Alice VELKOVÁ. Karolinum, Praha 2007, s. 367–382.

[22] SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, paměti O. Přikryla, i. č. 9750, XXIX – rok 1917, s. 27, kart. 22. – Původně bylo domluveno, že delegace půjde také ke starostovi města MUDr. Ondřeji Přikrylovi, což se však nestalo. Podle Přikryla tak městská samospráva o večerní demonstraci před budovou okresního hejtmanství oficiálně vůbec nevěděla. Starosta se o protestní akci dověděl v noci, kdy se terčem útoku demonstrantů stal i dům poblíž radnice, v němž bydlel.

[23] Okresní hejtman Josef Wierer je jedním z protagonistů tragických událostí v Prostějově v dubnu 1917. Historiografií je označován a dobovou veřejností vnímán jako jeden z hlavních viníků střelby do demonstrantů. Když v r. 1918 po vzniku republiky odcházel z funkce z Prostějova na jiné místo, skupina dělníků ho ze msty ve vlaku inzultovala, „dostal odplatu“ za duben 1917 na rozloučenou. (S. MATONOHA, *Hladový rok,* s. 3–8.) Hejtman do města proti demonstrantům povolal vojsko v zájmu udržení klidu a pořádku. Zůstane otázkou, zda jeho odhad nebezpečí hrozícího v důsledku demonstrací byl adekvátní událostem a správný. Jednalo se o loajálního a úzkostlivého úředníka. V zájmu udržení vyváženého pohledu na jeho osobu uvádíme svědectví starosty města Ondřeje Přikryla. Ten s ním v letech války přicházel do každodenního kontaktu. Tvrdí, že Wierer byl ochoten pomoci např. politicky ohroženým lidem a zastat se jich. Přikryla několikrát podržel, když čelil různým udáním, bez ohledu na skutečnost, že osobně spolu příliš dobře nevycházeli. V roce 1915 se angažoval ve prospěch říšského poslance Rudolfa Bechyně zatčeného a odvezeného k vojenskému soudu do M. Ostravy pro básničku otištěnou v místním sociálnědemokratickém Hlasu lidu. Tehdy mu hrozil trest smrti a hejtman se připojil k Přikrylovu a Perkovu svědectví, že Bechyně údajně vždy vystupoval vůči režimu loajálně a ve vlasteneckém (tj. prorakouském) duchu. Z Přikrylovy strany se jednalo nepochybně o velkorysé gesto, protože Bechyně pro něho byl „politickým odpůrcem“. Toto označení je nutno interpretovat v kontextu místní politiky jako synonymum pro „osobní nepřítel“. Starosta svůj krok zdůvodnil takto: „Bechyně je však současně i českým předákem, chceme, aby byl národu zachován.“ Je však otázkou, zda by v obdobném případě stejně postupovala sociální demokracie. Když byl Bechyně propuštěn, Přikryl napsal: „V Ostravě mu dobře nebylo a intervence přijal rád. Vřele mně tisknul ruku. […] Stiskne ji i za čas, kdy se jiné mraky poženou a elektřina z nich zajiskří…?“ SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXVII – rok 1915, s. 10.

[24] Zemský archiv Opava, pob. Olomouc (dále ZAO-O), f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Z 182/17/7, výpověď četnického strážmistra Františka Vaita, 8. 5. 1917; A. ŽIPEK, *Dělnictvo demonstruje*. In: Domov za války. Díl IV, s. 199.

Současný pohled z náměstí Padlých hrdinů na místo tragédie z roku 1917 ve Svatoplukově ulici. Na úrovni domu vpravo napříč ulicí byl umístěn kordon vojáků.
Foto autor

podniků F. Wichterle,[25] F. J. Kovářík a obuvnické fy Wolf & Franže.[26] Rozdělily se na několik skupin s cílem získat pro svůj záměr dělníky z těchto a dalších závodů. Vynutily si, že odpolední směny kolem 17. hodiny zastavily práci a opustily svá pracoviště. Vše směřovalo k jednání s okresním hejtmanem, přičemž váhu slovům delegátů měl dodat dav asi 6 000 až 8 000 lidí shromážděných kolem budovy hejtmanství kolem 18. hodiny večer.[27]

Policejní jednotka o síle 22 mužů, hlídající úřad, vpustila do budovy pouze 12člennou delegaci šesti mužů a šesti žen. O čem se přesně jednalo, dokumenty mlčí, dá se však předpokládat, že na programu byly jak přídavkové lístky, tak především problematika zásobování obyvatelstva. Hejtman Wierer vystavený tlaku delegátů i demonstrantů pravděpodobně lavíroval, údajně slíbil zajistit zvláštní výpomoc dodávkou masových konzerv, ale k ničemu dalšímu se nehodlal zavázat. Byl zodpovědný, ovládal předpisy a až příliš dobře znal ze své každodenní praxe situaci v zásobování a jeho mechanismy. Členové delegace mu asi příliš nevěřili, proto se jednání protahovalo. Zprávy o jeho ne příliš povzbudivém průběhu prosakovaly mezi netrpělivé demonstranty. Po hodině vyjednávání, kolem 19. hodiny nastala krize.[28] Do oken hejtmanství začaly z davu před

[25] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-979, sign. Z 226/17/3, výpověď obžalovaného Karla Tylšera, 22. 5. 1917.

[26] Srov. ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Vr IX 588/17/37, výpověď obžalované Františky Snášelové, 23. 6. 1917.

[27] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Z 184/17/19, opis protokolu z výslechu JUDr. Josefa Wierera v trestní záležitosti Bruno Vymazala pro zločin veřejného násilí, 18. 5. 1917; J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 343; R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 169–170.

[28] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Z 184/17/19, opis protokolu z výslechu JUDr. Josefa Wierera v trestní záležitosti Bruno Vymazala pro zločin veřejného násilí, 18. 5. 1917.

budovou létat kameny, přičemž několik z nich rozbilo skla také v úřadovně,[29] kde probíhalo jednání. Hejtman Wierer zareagoval prudce, diskusi ihned ukončil a odložil na příští den a současně vydal pokyn, aby úředníci Studnář[30] a Tlach demonstranty uklidnili a policejní jednotka je z blízkosti budovy hejtmanství vytlačila jinam.[31] Rozkaz byl splněn, policisté konali svou práci, vyzývali jednotlivce, aby prostor opustili, a pokud se setkali s neposlušností nebo odporem, jednání zaprotokolovali[32] a podali 112 trestních oznámení pro nepovolené shromažďování a neuposlechnutí výzvy, příp. i pro útok kameny na budovu hejtmanství a zranění policistů. V dalších týdnech bylo 55 demonstrantů Krajským soudem v Olomouci odsouzeno.[33]

Marxistická historiografie postup okresního hejtmana Josefa Wierera jednoznačně zpochybňuje. Pokud se však vžijeme do jeho role nejvyššího civilního lokálního státního úředníka odpovědného za klid a pořádek v zázemí v době války, nebudeme tak přísní. Choval se tak, aby dostál svým povinnostem. Nebudeme však skrývat skutečnost, že jeho opatření po útoku na budovu hejtmanství měla kontraproduktivní dopady. Účastníci demonstrace inkriminovaný prostor sice opustili, avšak část z nich v protestech pokračovala a vydala se na „tažení" večerním městem.[34] Po cestě napadala jednak továrny, úřady a veřejné domy (včetně Kotěrova Národního domu a Kepkovy radnice), některé kavárny a obchody (i v židovské čtvrti),[35] jednak domy vybraných továrníků a veřejných činitelů včetně starosty města.[36] Jádro tohoto průvodu tvořily ženy provázené výrostky, kteří podle jejich návodu stříleli do oken praky kameny nesené v taškách a rozbíjeli okna a výklady.[37] Celou akci však z pozadí řídil a usměr-

[29] ZAO-O, Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Vr IX 603/17/28, výpověď obžalovaného Bohumila Sklenáře, 29. 6. 1917. – C. k. okresní komisař František Studnář pocházel z Otinovsi, 37 let, svobodný.

[30] ZAO-O, Krajský soud Olomouc, k. III-979, sign. Z 271/17/3, opis protokolu o výslechu Františka Studnáře, 21. 5. 1917; srov. i tamtéž, k. III-796, sign. Vr 1025/17.

[31] SOkA Prostějov, f. Okresní úřad, presidiální spisy 456/pres/1917.

[32] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Z 182/17/23, výpověď svědka Františka Vaita, četnického strážmistra, 24. 5. 1917.

[33] Srov. např. případ Marie Poulíkové (nar. 1886), svobodné chůvy z Prostějova. Byla obžalována pro přečin pobuřování, že „haněním hleděla jiné k nenávisti k c. a k. Okresnímu hejtmanství v Prostějově, tedy k úřadu státnímu, popuditi", když po návratu delegace z jednání s okresním hejtmanem na sdělení, že lidé budou mít zajištěny potraviny, reagovala výkřikem „Hovno nám dají". Byla odsouzena na jeden týden vězení zostřeného jedním tvrdým ložem a k náhradě útrat soudního líčení. Přitížilo jí, že se „chovala velmi výstředně" a „neustále křičela". ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. 796, sign. Vr 947/17/12, žaloba, 2. 6. 1917; *Prostějovské demonstrace před soudem.* Hlasy z Hané 1917, roč. 36, č. 53 (4. 7. 1917), s. 2; srov. R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 172.

[34] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-979, k. III-798, sign. St 2025/17/2, žaloba na Annu Čabáňovou, Rudolfinu Vitáskovou a Bohumila Dašku, 26. 7. 1917; R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 170.

[35] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, kart. III-979, sign. Vr 1080/17, výpověď Rudolfiny Veselé, 22. 9. 1917; srov. R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 170.

[36] SOkA Prostějov, f. Okresní úřad, presidiální spisy 456/pres/1917.

[37] Jan KÜHNDEL, *Mučedníci 26. dubna 1917.* Hlas lidu 1938, roč. 53 (23. 4. 1938), s. 1.

ňoval neznámý muž vybírající k útokům terče.[38] Neblahý výsledek tohoto řádění odhalilo až ráno.[39] Třídní pohled na jeho hodnocení chválí, že nedošlo k rabování a krádežím ve velkém. Mnohem kontroverznější rozhodnutí však okresní hejtman Wierer učinil, když v zájmu zajištění klidu a pořádku do města telefonicky povolal vojenskou jednotku z olomoucké posádky. Klademe si otázku, zda podvečerní demonstrace měla takový ráz, aby bylo třeba angažovat k ochraně hejtmanství armádu. Museli bychom znát přesně hodinu, kdy telefonát proběhl, abychom zhodnotili, zda a nakolik sehrál svou roli při rozhodnutí dopad nočního vandalství. Vojenské orgány poslaly v noci do Prostějova jednotku o síle 96 mužů.[40]

Tragédie 26. dubna 1917

Oběti demonstrace 26. dubna 1917 v Prostějově
Foto ze sbírky autora

Středa 25. dubna končila vlastně až ve 3 hodiny ráno následujícího dne, kdy se demonstranti definitivně rozešli. Zůstalo za nimi 3 285 rozbitých okenních tabulí, z toho jedna třetina v největším konfekčním závodě S. Mandla.[41] Kritický čtvrtek 26. dubna začal ve zdánlivém poklidu, v továrnách se pracovalo, děti šly do školy, lidé naplňovali svůj každodenní program. Asi kolem 8. hodiny se před budovou okresního hejtmanství vytvářely hloučky žen, jež si prý přišly pro odpověď slíbenou předchozího dne delega-

[38] M. Zezulová, v l. 1916–1917 místopředsedkyně zemské organizace sociálnědemokratických žen, která se noční akce osobně zúčastnila, sdělila O. Přikrylovi v r. 1932, že tímto mužem byl příslušník sociálnědemokratické strany. Ženy nesly kameny v taškách a házení do oken prováděli většinou mladí chlapci („výrostci“). SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXIX – rok 1917, s. 29.

[39] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Z 156/17/8, výslech Václava Grumlíka, četnického strážmistra, 30. 4. 1917.

[40] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Z 184/17/19, opis protokolu z výslechu JUDr. Josefa Wierera v trestní záležitosti Bruno Vymazala pro zločin veřejného násilí, 18. 5. 1917. – V historiografii přesné časové údaje o příchodu vojska absentují, autoři uvádějí pouze „v noci“. Domníváme se, že jde o relevantní údaj pro hodnocení rozhodnutí hejtmana Wierera, zda jednal na základě podvečerního útoku na budovu hejtmanství, nebo rabování v ulicích města v nočních hodinách. O akci vojáků 25. 4. 1917 se zmiňují pouze strážmistři Vavřín Kocman a František Veit a jejich nástup do akce datují do doby kolem 22. hodiny. Zda lze vojáky ztotožnit s jednotkou z Olomouce, nebo se jednalo o místní vojenskou stráž, však určit nelze. ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-798, sign. Z 267/17/2, a k. 798, sign. Z 156/17/23, výpovědi V. Kocmana a F. Veita, 24. 5. 1917; J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 344. Podle J. Kühndla se jednalo o četnickou stráž. J. KÜHNDEL, *Mučedníci 26. dubna 1917*, s. 1.

[41] J. KÜHNDEL, *Mučedníci 26. dubna 1917*, s. 1.

ci. Protože s nimi nechtěl nikdo mluvit,[42] zvolily stejný postup jako předchozího dne. Vydaly se k továrnám, pronikly do nich a vynutily si zastavení práce. Dělnictvo postupně opouštělo závody.[43] Část se vydala domů, část chtěla projít do centra města, část mířila k hejtmanství. Když hejtman Wierer obdržel zprávy o tomto dění, pověřil komisaře Studnáře,[44] aby vojáky z olomouckého pěšího pluku rozmístil v továrnách, a tím zajistil jejich nerušený chod.[45] Studnář se úkolu ujal, nicméně při průchodu městem došel k závěru, že jednotka je nepočetná, a proto obsazení výrobních podniků nesplní sledovaný záměr. Myslel si, že bude efektivnější vojáky nasadit k obraně budovy hejtmanství tím, že vytvoří několik zábranných kordonů v ulicích směřujících k budově úřadu. To také provedl.[46] Nejcitlivějším místem byla Svatoplukova ulice, která tvořila páteřní komunikaci pro průchod městem a vedla od dnešního hlavního nádraží ČD do centra. Vojáky umístil v jejím nejužším místě. Protože zatarasil také silnici ve směru od vesnice Vrahovice, lidé z průmyslové čtvrti neměli možnost projít do středu města, resp. k budově hejtmanství a zastavili se před vojenským kordonem. Komisař běhal mezi demonstranty, upozorňoval je na neprůchodnost ulice, doporučoval využít postranní komunikace, ovšem jeho šance zastavit pochod několika tisícovek lidí ve směru ke kordonu tvořeném ozbrojenou jednotkou, se rovnala nule. Nikdo ho nejen neslyšel, ale ani nerespektoval.[47]

Kritická chvíle nastala někdy kolem půl dvanácté. V místě styku davu s vojáky panoval křik a zmatek. Někteří jedinci vojáky vyzývali ke střelbě, jiní je před použitím zbraní varovali. Došlo k tahanicím o pušky, když se demonstranti pokoušeli vojáky odzbrojit. Vzduchem měly údajně létat kameny.[48] Komisař Studnář ustoupil za kordon[49] a hlavním aktérem dalšího dění se stal setník Zapletal velící vojenské jednotce 13. zeměbraneckého pluku. Kordonu 50 vojáků stojících ve dvou řadách vydal povel nasadit bodáky, po němž bylo vytroubeno návěští: Připravit se ke střelbě. Ještě dříve, než polnice dozněla a byl vydán povel ke střelbě,[50] vojáci začali do demonstrantů střílet.[51] Na dlažbě ulice se ocitlo 12 mrtvých

---

[42] *K tragédii ze dne 26. dubna 1917*, s. 2.

[43] R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 170.

[44] ZAO-O, Krajský soud Olomouc, k. III-979, sign. Z 271/17/3, opis protokolu o výslechu Františka Studnáře, 21. 5. 1917.

[45] SOkA Prostějov, f. Okresní úřad, presidiální spisy 456/pres/1917.

[46] ZAO-O, Krajský soud Olomouc, k. III-979, sign. Z 271/17/3, opis protokolu o výslechu Františka Studnáře, 21. 5. 1917; *Dotaz posl. Bechyně*, s. 2; J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 344. Právě postavení zátarasů bylo dobově vnímáno jako největší chyba, protože dělníci chtěli jít domů a ne demonstrovat.

[47] ZAO-O, Krajský soud Olomouc, k. III-979, sign. Z 271/17/3, opis protokolu o výslechu Františka Studnáře, 21. 5. 1917.

[48] Účastníci demonstrace házení kamenů mezi vojáky vylučovali, snad prý letěly nanejvýš tři, ale nikoho nezasáhly. *Dotaz posl. Bechyně*, s. 2.

[49] ZAO-O, Krajský soud Olomouc, k. III-979 sign. Z 271/17/3, opis protokolu o výslechu Františka Studnáře, 21. 5. 1917; J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 346.

[50] ZAO-O, Krajský soud Olomouc, k. III-979, sign. Z 271/17/3, opis protokolu o výslechu Františka Studnáře, 21. 5. 1917; Rudolf Bechyně tuto verzi označoval za úřední, zatímco podle očitých svědků prý povel ke střelbě dán byl. *Dotaz posl. Bechyně*, s. 1.

[51] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-705, sign. Z 184/17/19, opis protokolu z výslechu JUDr. Josefa Wierera v trestní záležitosti Bruno Vymazala pro zločin veřejného násilí, 18. 5. 1917; J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 346.

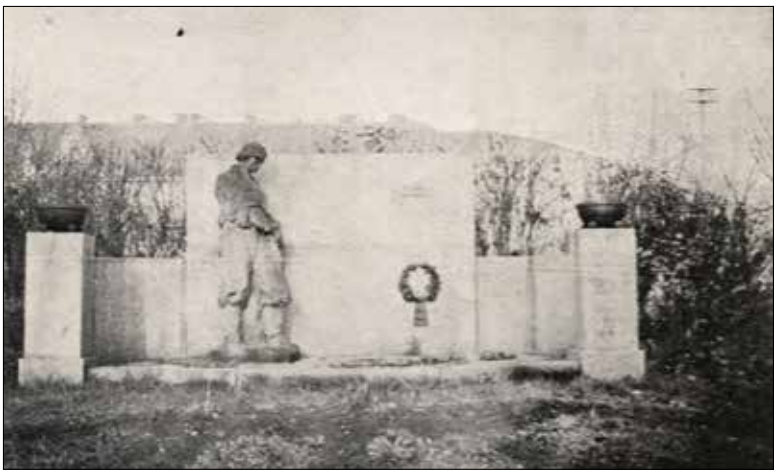

Původní podoba památníku obětem střelby do demonstrantů na Čelakovského náměstí, dílo ak. sochaře Václava Becka ml.
Foto ze sbírky autora

Současná podoba pomníku Václava Becka ml. na prostějovském hřbitově
Foto autor

a 38 těžce raněných.[52] Počet obětí na životě se rychle rozrostl na 23, z toho bylo deset žen a jeden třináctiletý školák sestřelený ze stromu. Když viděl setník Zapletal spoušť, kterou jeho jednotka natropila, okamžitě vydal povel k zastavení palby. Zde je nutno poznamenat, že vojenskou jednotku tvořili osmnáctiletí odvedenci, kteří teprve procházeli výcvikem a nebyli na zásah tohoto druhu připraveni.[53] Jejich výzbroj se skládala z cvičných pušek s náboji bez ocelových plášťů (proto měly zásahy devastující účinky), z čehož je možné usuzovat, že ti, kteří rozhodli o jejich nasazení, střelbu neplánovali. Svou roli nepochybně sehrál také strach, na jedné straně z rozvášněného davu nespokojených demonstrantů, na druhé straně z velitele, bezohledného hulváta a šovinisty v jedné osobě.[54] Když se starosta Přikryl jako představitel samosprávy, která do průběhu demonstrací nezasahovala na základě Wiererova přání a odhodlání, že všechno zvládne sám, po tragédii vydal na okresní hejtmanství, svého představeného prý zastihl zcela deprimovaného; naprosto ztratil rozvahu, pobíhal, mával rukama a vykřikoval nesmysly o své velké moci, s níž je schopen udělat pořádek. To mu pak při vyšetřování velmi přitížilo. Podle Přikryla však „*městu přál a mnoho dobrého nám pomohl učiniti*".[55]

Pohled na události s odstupem století

Jaká fakta objevilo nové přezkoumání dubnových demonstrací roku 1917 v Prostějově a co přispívá k jejich demytizaci? Faktografii lze hodnotit v základních rysech jako poměrně jasnou a neměnnou. Stávající prameny jsou vytěženy a po zničení vyšetřovacích spisů moravského místodržitelství o událostech krátce po 28. říjnu 1918 je naděje, že se najdou nové, málo pravděpodobná. Ve starší historiografii jsme našli několik tvrzení a hodnocení, která jsou přinejmenším diskutabilní a vyzývají ke korekci, příp. k nové interpretaci.

Skutečnost, že válka narušila zásobování obyvatelstva, je nesporná.[56] V plné míře to platí i pro oblast zajištění jeho výživy z hlediska množství, šířky sortimentu a jeho kvality. Příděly potravin pro širší vrstvy obyvatelstva v zázemí se pohybovaly na hranici existenčního minima. Tento stav panoval v celé zemi, Prostějov nebyl výjimkou. Avšak paušální tvrzení, že v lokalitě plošně panoval hlad, jsou zřejmě přehnaná. Pojem „hladové demonstrace" nelze chápat zcela prvoplánově. Spíše odráží skutečnost, že obyvatelstvo bylo dlouhodobě frustrováno nedostatkem potravin a spotřebního zboží.[57] V předválečném období prostějovský průmysl prosperoval, příjmy dělnických rodin byly nadprůměrné a tomu odpovídal i jejich vyšší životní standard. To se v důsledku války drasticky změnilo. Situaci komplikovala činnost

[52] ZAO-O, f. Krajský soud Olomouc, k. III-796, sign. Z 168/17/1, seznam zraněných ošetřených ve všeobecné veřejné nemocnici v Prostějově, 28. 4. 1917; A. ŽIPEK, *Dělnictvo demonstruje.* In: Domov za války. Díl IV, s. 200; J. POLIŠENSKÝ – L. HOSÁK – R. STUNA, *Materiálie a dokumenty*, s. 346–347; R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 171. – Jmenný seznam zastřelených uvádí A. V. PROCHÁZKA, *Dělnické demonstrace.* In: Domov za války. Díl IV, s. 455–456; Jan KÜHNDEL, *Mučedníci 26. dubna 1917*, s. 1–2.

[53] *Dotaz posl. Bechyně*, s. 1; *K tragédii ze dne 26. dubna 1917*, s. 2.

[54] *Dotaz posl. Bechyně*, s. 1; A. V. PROCHÁZKA, *Dělnické demonstrace*. In: Domov za války. Díl IV, s. 457; K tragédii ze dne 26. dubna 1917, s. 2. Setník Zapletal spáchal krátce po vzniku ČSR sebevraždu. S. MATONOHA, *Hladový rok*, s. 50.

[55] SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXIX – rok 1917, s. 29.

[56] SOkA Prostějov, f. Okresní úřad, presidiální spisy 456/pres/1917.

[57] Tamtéž; *Dotaz posl. Bechyně*, s. 1.

Památník obětem demonstrace na náměstí Padlých hrdinů v Prostějově, dílo ak. sochaře Jana Třísky a ak. architekta Antonína Navrátila
Foto autor

Detail díla Jana Třísky Jeden z nás, bronz, 1933
Foto autor

překupníků a obchodníků těžících ze situace. Velké procento demonstrujících žen tvořily ty, jejichž manžel byl povolán do armády, a ony tak nesly všechnu tíži starosti o rodinu samy.

Vznik demonstrací je odůvodňován faktorem hladu dělnictva. Válečné zápisky starosty města Ondřeje Přikryla, s nimiž marxistická historiografie nepracovala, ukazují, že situace při zásobování Prostějova potravinami byla ve srovnání s jinými městy lehce nadprůměrná, a to zřejmě díky existenci dvou dalších, neoficiálních paralelních zásobovacích systémů vytvořených na jedné straně městskou samosprávou a na druhé straně místní organizací sociálnědemokratické strany. Socialisté využívali družstvo Dělnický mlýn (později Svépomoc). Zatímco starostou vedená organizace usilovala o vyrovnávání výkyvů v dodávkách garantovaných státem a těžila při tom z Přikrylova postavení v zemských orgánech a výborech, z jeho kontaktů a přátelských styků jakožto dlouholetého a významného poslance Moravského zemského sněmu, Dělnický mlýn pomáhal dodávkami mouky příslušníkům sociální demokracie.[58]

Kauza přídavkových lístků byla vyvolána v podstatě uměle a lidé, kteří problém rozvířili, si toho byli plně vědomi. Impulzy k jednání žen s úřady vyšly ze dvou okruhů. Prvními inspirátory byli němečtí nacionalisté[59] náležející k místní politické opozici, která v dlouhodobějším časovém horizontu zpochybňovala kompetentnost českého obecního výboru spravovat město. Politické poměry panující v říši v letech války tyto kruhy aktivizovaly a němečtí nacionalisté opakovaně navrhovali prostějovskou samosprávu suspendovat a ve městě nastolit výjimečný

[58] Podrobně jsou Přikrylovy zápisy analyzovány a zásobovací poměry popsány v příspěvku Pavel MAREK, *První světová válka očima starosty města*. In: Archivum Trebonense, sv. 13. (Ed.) Aleš František PLÁVEK. Státní oblastní archiv, Třeboň 2014, s. 75–95.

[59] *Dotaz posl. Bechyně*, s. 1; *K tragédii ze dne 26. dubna 1917*, s. 2; SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXIX – rok 1917, s. 32.

Starosta Prostějova v letech Velké války MUDr. Ondřej Přikryl, medaile, autor Jan Tříska Foto ze sbírky autora

stav.[60] Nepokoje mezi obyvatelstvem města nabízely šanci toto opatření realizovat. Druhým inspirátorem chování a jednání žen byli někteří místní radikálně naladění sociální demokraté.[61] Vyšetřování tragédie starostou města Ondřejem Přikrylem a jeho policejním radním Františkem Neumannem prokázalo, že dubnová demonstrační akce žen byla s těmito kruhy konzultována a jimi schválena a že některé aktivistky strhující ženy k akci byly za svou agitační práci odměňovány ze zmíněného zásobovacího systému Dělnického mlýna.[62] Pokud akceptujeme interpretaci, že každá historická událost je výsledkem působení ne pouze jednoho podnětu, ale komplexu vlivů a faktorů, potom agitace s politickým podtextem a cílem sehrála v prostějovských bouřích ne-li přímo hlavní, tak nepochybně jednu z klíčových rolí. Nezodpovězená zůstává otázka motivace postojů sociálních demokratů,[63] kterým masové vystoupení dělnictva vyhovovalo. Domníváme se však, že je vysvětlitelná jejich doktrínou třídního vidění světa. Tento přístup identifikujeme v politice strany v dlouhodobějším časovém měřítku.

Ještě je třeba zaujmout stanovisko k otázce střelby vojska do demonstrujícího davu, kterou marxistická historiografie interpretuje jako udělení výstražné lekce.[64] Měla být varováním městu proslulému svou „revoluční minulostí" a zároveň poselstvím českým zemím, pokud by chtěly obdobným počínáním destabilizovat situaci v zázemí v době, kdy je stát ve válce. Střelba měla obyvatele českých zemí zastrašit. Archivní materiály, které se k událostem dochovaly, nic podobného ani nenaznačují. Vojenská jednotka vyslaná do Prostějova takový úkol nedostala. Drastické řešení situace bylo výsledkem série větších či menších pochybení, kterých se dopustili všichni zainteresovaní. Události se jim vymkly z rukou a skončily tak, jak nikdo nečekal.

Máme-li určit hlavního viníka dubnového masakru v Prostějově v r. 1917, budeme ho hledat mezi jednotlivci, mezi těmi, kteří nesli za zajištění pořádku ve městě politickou odpovědnost. V širším pohledu pak vina padá na hlavu těch, kteří rozpoutali 1. světovou válku. Důsledky jejich činu odnesli nevinní lidé.

---

60 O. PŘIKRYL, *Úryvky ze zápisků v době válečné,* s. 13.

61 SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXIX – rok 1917, s. 29. Přikryl společně s policejním radním Františkem Neumannem při svém vlastním vyšetřování zjistil, že postup demonstrantů v r. 1917 byl stejný jako při oslavách 1. máje 1890 v Prostějově, které měly bouřlivý průběh. Srov. Karel SOMMER, *1. máj 1890 v Prostějově.* In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Historie, sv. 3. Olomouc, VŠP 1956, s. 145–169.

62 SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXIX – rok 1917, s. 29.

63 *K tragédii ze dne 26. dubna 1917*, s. 2. Přikryl ve svých pamětech uvádí, že sociální demokraté tragédii připomínali v rámci předvolebních kampaní. „Tím kus po kusu pokoušeli se křídovati jejich podstatu." SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, kart. 22, i. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXIX – rok 1917, s. 29.

64 R. WOHLGEMUTHOVÁ, *Materiály a poznámky,* s. 172.

Epilog

Předseda chlebové komise a radní odpovědný za zásobování JUDr. Václav Perek Foto ze sbírky autora

Na závěr článku připojíme ještě několik poznámek k událostem, které následovaly po tragickém ukončení demonstrací 26. dubna 1917.

Pozornost státní správy i samosprávy se upřela především k zajištění klidu a pořádku ve městě a řešení problému zásobování obyvatelstva potravinami. Okresní hejtmanství se postaralo o posílení vojska ve městě o asi 400 nových vojáků, kteří měli sloužit jako prevence, kdyby demonstrace pokračovaly. Odpoledne zasedala městská rada, která sestavila vyhlášku podepsanou starostou města Ondřejem Přikrylem. Vyzývala obyvatelstvo, aby se nedalo strhnout k nepředloženým skutkům a protizákonným akcím a vrátilo se do práce. Avizovala, že okresnímu hejtmanství se podařilo zajistit nový příděl potravin, jež budou v prodeji od příštího dne.[65] Protože v tiskárnách probíhala stávka dělnictva, nastal problém s jejím tiskem, městská rada ji nechala vybubnovat a tisk letáku se posunul. Dne 26. dubna 1917 přijel večer do Prostějova do starostova bytu JUDr. Robert Velgo (1883–1972), úředník moravského místodržitelství v Brně, který dříve působil na prostějovském okresním hejtmanství jako koncipient. Ihned přislíbil dodávku brambor a luštěnin – následujícího dne se na deseti místech rozprodal vagon krup.

Poměrně velmi rušný a bohatý na události byl 27. duben 1917. V továrnách došlo k obnovení výroby a v ulicích města panoval klid. Obecní budovy byly podle pokynů okresního hejtmanství vyzdobeny prapory a politické elity zahájily den v kostele Povýšení sv. Kříže, kde se konala bohoslužba na počest jmenin císařovny a královny české Zity Bourbonsko-Parmské (1892–1989).[66] Pak se však rozjela série jednání. Na okresním hejtmanství proběhla porada o zásobování obyvatelstva a pracujících v továrnách; posílila postavení továrních konzumů. Měla uklidnit rozhořčení, k čemuž údajně významně přispěl příjezd moravského místodržitele Karla svob. pána Heinold-Udyńského (1862–1963), provázeného bývalým prostějovským okresním hejtmanem, místodržitelským radou Janem Černým (1874–1959). Zapůsobila autenticita vystoupení, místodržitelův přehled o zásobovací situaci na Moravě s poukazy na stav v jiných lokalitách, který byl prý ve srovnání s Prostějovem horší. Organizační opatření ke zlepšení zásobování přijali také členové Perkovy chlebové komise. Za prozíravé je označováno konání schůze zástupců všech dělnických stran ve městě, které na odpoledne svolal starosta Přikryl na radnici. Z Brna na ni pozval sociálnědemokratického poslance Moravského zemského sněmu a Říšské rady Karla Vaňka (1866–1924), který měl hlavní slovo, a účastníci přijali provolání k lidu, které spolupodepsalo i město Prostějov.[67]

Pokud budeme i nadále postupovat chronologicky, vznikne mozaika událostí dokumentujících pomalou a postupnou likvidaci katastrofy. Nemůže být pochopitelně úplná. Navíc

[65] SOkA Prostějov, f. Okresní úřad, presidiální spisy 456/pres/1917.

[66] *Oslavy jmenin císařovny a královny Zity.* Národní listy 1917, roč. 57, č. 114 (27. 4.1917), s. 2.

[67] SOkA Prostějov, f. Ondřej Přikryl, k. 22, inv. č. 9750, paměti O. Přikryla, XXIX – rok 1917, s. 55–56.

je viděná očima starosty města. Ten se 28. dubna vypravil do nemocnic a navštívil raněné. Vyjednával pro ně a jejich rodiny pomoc na půdě okresního hejtmanství a z chudinských fondů. Pohřeb obětí demonstrací 30. dubna do společného hrobu proběhl v tichu a bez incidentů. Prvního máje se nepracovalo a obchody na náměstí zůstaly zavřeny. Byly povoleny schůze dělnictva podle jednotlivých oborů. V prvních květnových dnech Válečný obilní ústav poslal do Prostějova šest vagonů brambor a jeden vagon čočky. Na rozdělování dohlíželi důvěrníci dělnických politických stran. Dne 4. května okresní hejtmanství vydalo v českém a německém jazyce vyhlášku zakazující veřejná shromáždění a pobyt na ulicích města po 21. hodině večer. V tuto dobu musely být uzavřeny všechny hostince, kavárny a domy. Porušení zákazu bude tvrdě trestáno. Od tohoto dne také začalo úřední vyšetřování událostí, policie prováděla soupisy mrtvých a raněných a těch, kteří byli v prostoru před zátarasem, od něhož se střílelo. Dne 5. května město oznámilo vznik vojenské policie o síle 60 mužů, která byla k dispozici úřadům pro případné porušení pořádku. Dne 16. května okresní hejtmanství zřídilo Okresní hospodářský úřad, jemuž připadl úkol řešit všechny záležitosti týkající zásobování obyvatelstva.[68]

Kvůli cenzurním opatřením zůstávaly tragické události v Prostějově až do poloviny června 1917 v podstatě utajenou záležitostí, o níž věděl pouze nejbližší region. Situace se změnila v okamžiku, kdy do města přijel z fronty na dovolenou poslanec Rudolf Bechyně v souvislosti se svoláním Říšské rady do Vídně.[69] Když se mu podařilo sesbírat informace o událostech, dne 16. června 1917 podal na jejím fóru interpelaci na Clam-Martinicovu vládu. Vylíčil v ní průběh demonstrací a požadoval vyšetření všech okolností. Tázal se, zda je vláda ochotna potrestat viníky tragédie, co udělá, aby se podobný případ neopakoval, a jak se postará o oběti, které zůstaly naživu.[70] Prostřednictvím interpelace, kterou však zveřejnily pouze některé denní listy v celém znění, zpráva o prostějovské tragédii pronikla do povědomí širší veřejnosti. Podklady pro odpověď vypracovalo okresní hejtmanství, které ji interpretovalo jako politováníhodnou a nešťastnou událost.

Poslanec vídeňské říšské rady za Prostějov Rudolf Bechyně
Foto ze sbírky autora

Pokud jde o materiální pomoc rodinám obětí demonstrací a poškozeným, o tu se v první fázi v letech 1917–1918 starala z podnětu starosty města a moravského místodržitele městská samospráva prostřednictvím okresního sirotčího spolku a okresní nemocenské pokladny v Prostějově; státní orgány se zavázaly tyto částky poskytovatelům sanovat. Pokud je možné

[68] Tamtéž, s. 57.

[69] *Císařský patent o svolání říšské rady.* Národní listy 1917, roč. 57, č. 115 (28. 4. 1917), s. 1; *Konečně!* Rovnost 1917, roč. 33, č. 114 (27. 4. 1917), s. 1–2.

[70] *Interpelace poslance soudruha Bechyně a soudruhů na celou vládu stran krvavých událostí v Prostějově 26. dubna 1917.* Rovnost 1917, roč. 33, č. 165 (18. 6. 1917), s. 3–4; č. 166 (19. 6. 1917), s. 2–3; *Interpelace o událostech v Prostějově.* Lidové noviny (ranní vydání) 1917, roč. 25, č. 164 (17. 6. 1917), s. 2; *Návrhy a interpelace podané v sobotní schůzi poslanecké sněmovny.* Národní listy 1917, roč. 57, č. 165 (18. 6. 1917), s. 1.

z dochované dokumentace zjistit, někdy počátkem roku 1918 tuto agendu převzalo ministerstvo vnitra ve Vídni, pro něž město připravilo podklady. Pro náhradu škod a státní podporu bylo navrženo 61 osob. Zálohy byly postiženým vyplaceny až koncem listopadu 1918, přičemž celou záležitost se podařilo dotáhnout do konce teprve v roce 1921.[71]

Vůdčí postava prostějovských sociálních demokratů a první poválečný starosta města Stanislav Manhard
Foto ze sbírky autora

Památka obětí demonstrací byla uctěna nedaleko místa tragédie na tehdejším Čelakovského náměstí (dnes náměstí Padlých hrdinů) pomníkem z dílny prostějovského akademického sochaře a kameníka Václava Becka ml. (1867–1930).[72] V roce 1938 byl tento pískovcový památník s dominantou dělníka v haleně se sklopenou hlavou, v zamyšlení a náklonu vyjadřujícím pokoru a odevzdanost do vůle Všemohoucího, přemístěn na hřbitov a nahradil ho rozměrný pomník, na jehož podstavci je umístěno v bronzu dílo jiného prostějovského akademického sochaře Jana Třísky (1904–1976)[73] z roku 1933, nazvané Jeden z nás. Ztvárňuje do půl těla obnaženého mladého muže s velkým kladivem nad hlavou, připraveného k úderu na klín rozrážející skálu. Jeho bojovná pozice jako by symbolizovala příchod nové doby a proměnu ideového vyznění událostí z roku 1917. Do mramorového obložení podstavce je vsazena bronzová deska se jmény všech obětí a textem: *„Památce obětí krvavého dne 26. dubna 1917, kdy rakouští vojáci nedaleko tohoto místa vystřelili do davu dělnických žen a mužů demonstrujících za chléb a mír. Na krvavou dlažbu ulice toho dne padli* […] *Nezapomeňme obětí této protirakouské revolty.“* Pomník, jehož architekturu vyřešil ak. architekt Antonín Navrátil (1902–1975),[74] byl odhalen v neděli 24. dubna 1938 tehdejším starostou Prostějova JUDr. Oldřichem Johnem (1907–1961)[75] a převzat do péče města.[76] Slavnost měla s ohledem na dobovou politickou atmosféru komorní ráz a proběhla v režii sociálnědemokratické strany.

---

[71] SOkA Prostějov, f. Okresní úřad, presidiální spisy 1917–1921.

[72] Václav Beck ml. pocházel z uměleckého rodu, který se od 18. stol. věnoval sochařství, řezbářství a malířství. Byl absolventem vídeňské Akademie, významně se angažoval ve stavovských živnostenských organizacích a na počátku 20. století patřil mezi zakladatele živnostenské politické strany na Moravě. Autor množství funerálních a sakrálních děl. Rudolf MLČOCH, *Za kolegou Václavem Beckem.* Československý deník 1930, roč. 7, č. 153 (8. 7.1930), s. 1.

[73] Pavel MAREK, *In memoriam Jana Třísky.* Stráž lidu 1976, roč. 25, č. 41 (13. 10.1976), s. 6; soupis literatury o J. Třískovi; týž, *Bibliografie okresu Prostějov*, s. 197–198.

[74] Miroslav CHYTIL, *Akademický architekt Antonín Navrátil a fenomén prostějovského funkcionalismu: prostějovská architektura 1918–1948.* Vysoké učení technické v Brně. Fakulta architektury, Brno 2005. Zkrácená verze disertace.

[75] Herma SVOZILOVÁ-JOHNOVÁ, *Hanácká sága. Vzpomínky a deníky.* Arista, Praha 2000.

[76] *Pomník obětem 26. dubna 1917 v Prostějově.* Hlas lidu 1938, roč. 53, č. 32 (23. 4.1938), s. 1.

Nebyla jen Koterovská... Pouliční nepokoje v Plzni v srpnu 1917

KAREL ŘEHÁČEK

Motto: *„Co se tehdy dělo, to byl jakýsi druh masového poblouznění, výbuch zoufalosti, zlosti, následek do krajnosti přepjatých nervů.“*[1]

Plzeň prošla v prvních letech války obdobím rychlého hospodářského rozvoje, který byl spojen především se zdejším strojírenským průmyslem. Jeho militarizace znamenala nejen tlak na zvyšování výroby, ale rovněž podřízení zdejších významných průmyslových podniků vojenskému dozoru. K rozšiřování výroby bylo zapotřebí zejména množství pracovních sil, které do Plzně přicházely ze všech oblastí monarchie. Jejich přítomnost však negativně ovlivňovala aprovizační a bytovou situaci Plzeňanů, což vedlo záhy k prvním zásobovacím potížím i problémům s kvalitou bydlení. Vojenský dozor znamenal potlačení občanských

Fronta před aprovizačním skladištěm (Západočeské muzeum v Plzni)

[1] Antonín NEDVĚD, *Jak to bylo v Plzni a na českém západě 1914–1918*. Grafika, Plzeň 1939, s. 140.

práv velké části Plzeňanů, kteří se potýkali s cenzurou a celou řadou nepopulárních opatření ze strany státních úřadů.

Jestliže během prvních dvou válečných let Plzeňané přijímali všechna tato opatření relativně v klidu, došlo v roce 1916 v jejich pohledu na válečnou realitu k zásadnímu zlomu.[2] Nedostatek základního zboží denní potřeby, jeho vysoké ceny, ale také pokračující omezování občanských svobod, cenzura, ztráty na životech a celkově únava z dlouhotrvající války přivedly nespokojené obyvatelstvo města do ulic.[3] Následující období tak v Plzni proběhlo ve znamení stávek, demonstrací a násilných pouličních protestů, přičemž se nejčastěji zmiňují nepokoje z 21. června 1918, kdy četnictvo a vojsko brutálně potlačilo demonstraci Plzeňanů na Koterovské třídě.[4]

Obchod Alžběty Šilpochové – pohled zvenku (Státní oblastní archiv v Plzni)

Tyto protesty však nebyly prvním případem pouličního násilí v Plzni a dokonce ani tím nejmasovějším. K tomu došlo již v srpnu 1917, účastnily se ho desítky tisíc Plzeňanů a během rabování byly způsobeny milionové škody na soukromém a veřejném majetku. S touto událostí je navíc spojena i první oběť zásahu bezpečnostních složek v Plzni v době války. Tento příspěvek na základě studia archivních pramenů nacházejících se v péči Národního archivu, Státního oblastního archivu v Plzni a Archivu města Plzně a dostupné odborné literatury analyzuje příčiny, průběh a důsledky plzeňských nepokojů z poloviny srpna 1917.

Příčiny a průběh nepokojů

Hlavní příčinou nepokojů byl dlouhotrvající nedostatečný příděl mouky a chleba a celkový nedostatek ostatních potravin.[5] Podle zprávy Purkmistrovského úřadu královského města Plzně, která vyčíslila přesná množství vydávaných potravin, spočíval nejpodstatnější důvod tohoto stavu v *„nevčasném a nesprávném přidělování mouky a mlýnských výrobků, takže obyvatelstvo stálým oddalováním přídělu ustavičně pozbývalo trpělivosti, ač se dávalo ještě*

---

[2] Karel ŘEHÁČEK, *Vždy věrná Plzeň v roce 1916 – období zlomu*. In: Léta do pole okovaná III. 1916 – v pasti války, mír v nedohlednu. (Ed.) Tomáš KYKAL – Petr MATĚJČEK, Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ, Praha 2025, s. 211–223.

[3] Václav ČEPELÁK a kol., *Dějiny Plzně. II., Od roku 1788 do roku 1918*. Západočeské nakladatelství, Plzeň 1967, s. 227.

[4] Karel ŘEHÁČEK, *Hladové a protidrahotní bouře na Plzeňsku během války a po vzniku Československé republiky (1917–1919)*. In: Minulostí západočeského kraje. 40. (Ed.) Ivan MARTINOVSKÝ. Albis international, Plzeň 2005, s. 201–208.

[5] Blíže k zásobování Plzně viz Karel ŘEHÁČEK, *Zásobovací poměry v Plzni na přelomu let 1918–1919*. In: Západočeský historický sborník. 7. (Ed.) Vladimír BYSTRICKÝ. Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 2001, s. 302–304.

ukonejšit domněnkou, že v brzké době dojde příděl z nových žní".[6] Zprávy z cenzurované sociálně demokratické Nové doby podávají alespoň částečně obraz situace těsně před vzedmutím srpnového pouličního radikalismu: *„Před nedělí* [12. 8. – pozn. autora] *zakročili plzeňští úředníci a aprovizační činitelé u ústředních úřadů se žádostí, že pro Plzeň jest nejvýš zapotřebí nutných přídělů aprovisačních, sdělujíce, že jest v městě situace krajně napjata a že jen nutnou výpomocí může být zjednáno uklidnění. V sobotu bylo slíbeno, že v pondělí bude vydávána bílá mouka. V ten den sešly se před aprovisačními prodejnami nepřehledné fronty žen, které, spoléhajíce na daný příslib, trpělivě čekaly na své aprovisační dávky. Leč mouka městu přidělena nebyla. Aprovisační výdejny nemohly následkem toho slíbené dávky vydávati, což způsobilo pochopitelné rozladění čekajících mas."*[7] Obchodní a živnostenská komora (OŽK) v Plzni k příčinám nepokojů uvedla: *„Vlastní příčinou demonstrací jsou neúplné příděly aprovisační a naprostý nedostatek ostatních potravin i životních potřeb, jež přivádějí tisíce rodin do situace přímo zoufalé. Napětí a rozčilení, ze situace této vznikající, je stupňováno obavami o budoucnost, jakož i zprávami o vývozu potravin z království českého."*[8]

Poprvé od začátku války (po mnoha varováních v podobě protestních či stávkových hnutí) tak v Plzni v srpnu 1917 naplno propukly sociální bouře. V pondělí 13. srpna 1917 kolem poledne vyšly do ulic především ženy a děti, které přepadaly vozy s aprovizační moukou a jinými potravinami. Kolem druhé hodiny odpolední se situace značně zhoršila, jelikož se k protestům začali přidávat také dělníci jdoucí po skončení směny z práce. V té době čítal protestující dav zhruba 20 000 osob.[9]

Obchod Alžběty Šilpochové – pohled zevnitř (Státní oblastní archiv v Plzni)

Dav živelně drancoval obchody, rozbíjel okna, přepadal vozidla s potravinami. Jeho řádění nezůstal uchráněn ani byt plzeňského purkmistra JUDr. Václava Petáka, jemuž byla rozbita okna. Nejvíce bylo postiženo Říšské a Pražské předměstí. Pamětník událostí Antonín Nedvěd situaci popsal slovy: „*Lidé*

[6] Archiv města Plzně (AMP), Okresní úřad (OÚ) Plzeň, presidiální spisy, k. 55, pamětní spis Purkmistrovského úřadu královského města Plzně, odeslaný C. k. ministerstvu vnitra do Vídně dne 14. 9. 1917.

[7] Nová doba 1917, roč. 23, č. 190 (14. 8. 1917), s. 1, cenzurovaný článek bez nadpisu (patrně také cenzurován).

[8] Státní oblastní archiv (SOA) v Plzni, Obchodní a živnostenská komora (OŽK) Plzeň, k. 79, zpráva OŽK v Plzni o nepokojích ze dne 24. 8. 1917.

[9] AMP, OÚ Plzeň, presidiální spisy, k. 55, dopis OŽK v Plzni C. k. ministerstvu vnitra ve Vídni z 24. 8. 1917.

vnikali do krámů obchodníků neoblíbených i těch, proti kterým nebylo námitek. Někde se šlo napořád, jinde zůstaly bez povšimnutí některé krámy obchodníků. Stažené železné žaluzie nebyly ochranou. Nikdy se snad nezjistí, kde se v rukou mladíků i starších mužů vzaly železné tyče, pod jejichž náporem povolily žaluzie a jimiž pak byly rozbity i uzamčené dveře. Bylo rozbíjeno zařízení krámů, sklo z výkladních skříní co chvíli zazvonilo o dlažbu chodníků. Z krámů lidé vynášeli kusy zboží, jak se k nim dostali, bez výběru, mnohdy bez potřeby a obvykle bez užitku. Co se tehdy dělo, to byl jakýsi druh masového poblouznění, výbuch zoufalosti, zlosti, následek do krajnosti přepjatých nervů.“[10]

Bezpečnostní orgány neměly zprvu možnost proti demonstrantům zasáhnout, neboť intenzita rabování byla skutečně překvapivě silná a počet demonstrujících vysoký.[11] Podle vyjádření OŽK navíc *„četnictvo přišlo pozdě a nemělo rozkazy na potlačení drancování“*.[12] Teprve v podvečer byly proti demonstrantům vyslány tři setniny vojska a četnictva.[13] Demonstranti zaútočili kamením, vojsko použilo střelné zbraně na zastrašující střelbu. Při střelbě maďarského vojenského oddílu na Pražském předměstí byla zastřelena devatenáctiletá Marie Schwarzová, od počátku války zatím jediná oběť protestů. Ironií osudu je fakt, že se Schwarzová pouličních nepokojů aktivně vůbec neúčastnila. Když vojsko zatlačovalo demonstranty Radyňskou ulicí, došlo k několika výstřelům a jednou náhodně zbloudilou střelou, která zalétla do bytu v přízemí domu č. p. 377 na rohu Radyňské a Hlavanovy ulice, byla Schwarzová usmrcena.[14]

Druhého dne sice demonstrace pokračovaly, ale politické a bezpečnostní orgány byly již připraveny důkladněji. Prvním krokem k potlačení protestů bylo vyhlášení stanného práva pro město Plzeň a obce Lobzy a Skvrňany. V textu vyhlášky, kterou vydal plzeňský okresní hejtman Václav Dvořák,[15] bylo obyvatelstvo varováno před zločiny vzbouření, loupeže a veřejného násilí a mj. se v něm psalo: *„Toto vyhlašuje se s podotknutím, že se každý těchto zločinů, každého popuzování k nim a každého účastenství na nich zdržeti má, jinak každý, kdo se podle této vyhlášky některým z uvedených zločinů proviní, podle stanného práva souzen a smrtí potrestán bude.“*[16]

---

[10] A. NEDVĚD, *Jak to bylo v Plzni a na českém západě*, s. 140–141.

[11] V. ČEPELÁK a kol., *Dějiny Plzně*, 2, s. 234, kde se o intenzitě pouličního násilí mj. píše: „Začal tak mocný útok na obchody a skladiště, že rázem smetl policii. Vojsko vyšlo do ulic až k večeru, když síla úderu poněkud oslábla.“

[12] AMP, OÚ Plzeň, presidiální spisy, k. 55, dopis OŽK v Plzni C. k. ministerstvu vnitra ve Vídni z 24. 8. 1917. V dopise o tom stálo: „K zabránění neblahým těm událostem neměla ani obec, ani obchodnictvo účinných prostředků. Obchodnictvo samo jest bezbranné a také policejní stráž městská, jež má celkem vedle 70 starých a k zakročení nezpůsobilých občanských strážníků pouze 56 mužů, ničeho sama nezmohla.“

[13] Vojtěch LAŠTOVKA, *Vznik KSČ na Plzeňsku.* Krajské nakladatelství Plzeň, Plzeň 1962, s. 21.

[14] AMP, Městský úřad (MÚ) Plzeň, magistrátní registratura (1880–1942), k. 929, složka se sign. 20/II 17, protokol o výslechu Kateřiny Schwarzové u Purkmistrovského úřadu královského města Plzně z 27. 8. 1917.

[15] Blíže k němu viz Karel ŘEHÁČEK, *„Zur vollsten Zufriedenheit…“ Plzeňští okresní hejtmani Hatlák a Dvořák v letech Velké války.* In: Úředník sluhou mnoha pánů? Nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948. Centrum středoevropských studií, společné pracoviště CEVRO Institutu, z. ú., a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., Praha 2018 s. 135–146.

[16] AMP, OÚ Plzeň, presidiální spisy, k. 55, vyhláška o prohlášení stanného práva pro město Plzeň a obce Lobzy a Skvrňany ze dne 14. 8. 1917.

Radniční (státoprávně demokratický) Český deník se snažil o uklidnění vášní a zároveň varoval před další eskalací napětí nejen demonstrující obyvatelstvo, ale i příslušníky bohatých vrstev plzeňské společnosti slovy: *„Přejeme si klidného vývoje a jsme přesvědčeni, že při známém sebezapření a uskrovňování našeho lidu by tento klidný vývoj byl zaručen, kdyby hlasu vedoucích místních činitelů dostatečnou měrou bylo dbáno. Žádáme však, a to s plnou rozhodností, aby ti, kdož v ohledu výživovém si lépe stojí, uvarovali se všeho, čím by strádající lid ještě více podráždili. Dnes dráždí lid nejen blahobyt, nýbrž i dostatek, jestliže se okázale jemu ukazuje. Z provokací vznikají vždy neblahé následky. Rozhořčení se šíří jako lavina a postihuje pak i nevinné. Následky toho odnáší veškerá veřejnost.“*[17]

Kromě Nedvědových vzpomínek se dochovaly i další dva autentické prameny, které akcentují srpnové události a jejich průběh. Jedním z nich je dopis plzeňského historika a archiváře Fridolína Macháčka pražskému městskému archiváři Václavu Vojtíškovi. V něm mj. stojí: *„Jak víš, máme tu st. (ale ne státní) právo, v pondělí večer a v noci vyrabovali bezpočet krámů, židovských i těch českých, kde byli hrubí nebo schovávali. Ovšem staly se i přehmaty. Vojsko a domácí četníci chovali se většinou mírně, vojsko (Maďaři) místy šlo sebou, pokud nebyli u nich šarže a důstojníci, z nichž někteří, zvláště mladší, chovali se zle. Stejně cizí četníci si zle vedli. Před dominikánskou farou na Pražském předměstí došlo ke střelbě (dle jedné verze vinou kněží), zastřelili při tom náhodou 19-letou slečinku Schwarzovou, která u bytu zavírala okna a chtěla už jít spát, těžce byl poraněn jeden vojín na dovolené a několik jiných lidí, nějaký chlapec také. Příčinou byl hlavní nedostatek mouky více než tři neděle, pak i jednání okresního hejtmana s deputacemi žen („berte, co je“, to si ovšem hned vyložily jinak, než to myslil) a provokace židovských paniček, kterým ale také za to vyklidili i byty. Je ovšem nyní volání o náhradu a někteří z poškozených jistě budou hleděti i na tom vydělat. Našla se spousta zelené kávy, másla, sádla, mouky a jiných dobrot. I o epizodky polokomické není nouze.“*[18]

Druhým pramenem jsou vzpomínky Marie Pokorné-Šimerkové, manželky prezidenta OŽK v Plzni Matýse Pokorného. Ta ve svých vzpomínkách uvedla: *„Dne 13. a 14. srpna vypukly v Plzni hrozné výtržnosti z hladu, děsivě se vzmáhající. Celé zástupy lidí táhly ulicemi za příšerného křiku a řvaní, rozbíjely obchody a krámy i soukromé byty a loupily, na co přišly. Nejen potravinářské obchody a sklady, i mnohé jiné byly úplně vytlučeny a vydrancovány, okna v domech a kavárnách rozbita. Dav stále rostoucí počínal si s dravostí přímo šílenou. Odpoledne vyrukovalo vojsko, ale počínalo si zdrženlivě, snad že samo hladem strádajíce, mělo soucit, anebo mělo mírné rozkazy. Padlo jen několik ran do vzduchu, nicméně přece jedna žena byla zastřelena. To loupení trvalo první den až do 11 hod. v noci a dělo se současně na několika místech v Plzni a též v Lobzích a Skvrňanech. Tatínek se díval z okna, jak to táhne Jungmannovou třídou vzhůru pořád blíž. Už byli by přišli před náš dům, již první kámen prorazil tabulku nad vchodem protějšího domu, když objevilo se vojsko z Ferdinandovy třídy, před nímž se obrátil dav a valil se zpátky. Tak zůstala naše část Jungmannovy třídy ušetřena. Když druhého dne hned za svítání začlo drancování znova a ještě s větší zuřivostí, vyhlášeno*

[17] *Varovný hlas*. Český deník 1917, roč. 6, č. 221 (14. 8. 1917), s. 1.

[18] AMP, Macháček Fridolín, PhDr., inv. č. 535/57b, dopis Fridolína Macháčka Václavu Vojtíškovi ze 17. 8. 1917.

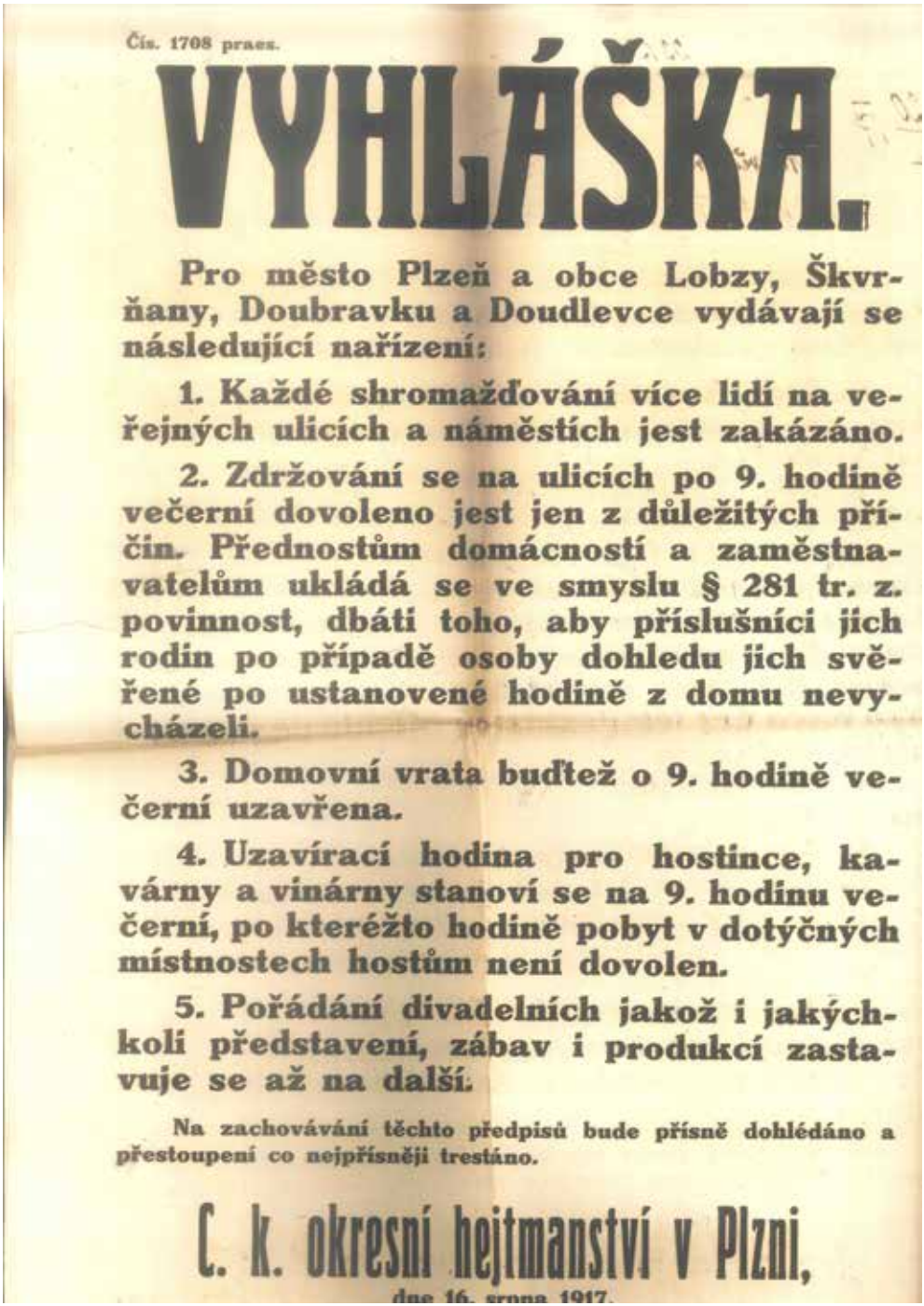

Čís. 1708 praes.

VYHLÁŠKA.

Pro město Plzeň a obce Lobzy, Škvrňany, Doubravku a Doudlevce vydávají se následující nařízení:

1. Každé shromažďování více lidí na veřejných ulicích a náměstích jest zakázáno.

2. Zdržování se na ulicích po 9. hodině večerní dovoleno jest jen z důležitých příčin. Přednostům domácností a zaměstnavatelům ukládá se ve smyslu § 281 tr. z. povinnost, dbáti toho, aby příslušníci jich rodin po případě osoby dohledu jich svěřené po ustanovené hodině z domu nevycházeli.

3. Domovní vrata buďtež o 9. hodině večerní uzavřena.

4. Uzavírací hodina pro hostince, kavárny a vinárny stanoví se na 9. hodinu večerní, po kteréžto hodině pobyt v dotýčných místnostech hostům není dovolen.

5. Pořádání divadelních jakož i jakýchkoli představení, zábav i produkcí zastavuje se až na další.

Na zachovávání těchto předpisů bude přísně dohlédáno a přestoupení co nejpřísněji trestáno.

C. k. okresní hejtmanství v Plzni,

dne 16. srpna 1917.

Vyhláška Okresního hejtmanství v Plzni o rozšíření stanného práva (Archiv města Plzně)

nad Plzní, nad Skvrňany a Lobzy stanné právo – a bylo ticho naráz. Lid volal po chlebě a dostal místo toho stanné právo.“[19]

Vyhlášení stanného práva (a jeho následné rozšíření i na Doubravku, Doudlevce a Třemošnou) společně s dalšími bezpečnostními a propagandistickými opatřeními nakonec situaci v Plzni na čas uklidnily.[20] Stanné právo bylo odvoláno 29. srpna 1917 a městská rada se u příležitosti jeho zrušení obrátila opět na obyvatelstvo s provoláním, které mělo varovat před dalšími nepokoji a zároveň mu dát alespoň nějakou naději na zlepšení poměrů, v němž mj. stálo: *„Vyhlášení stanného práva bylo důkazem, že veřejná moc má železné prostředky, aby učinila přítrž jakémukoli násilí. Proto, ač uznáváme, že dnešní poměry jsou velmi kruté a všichni těžce je neseme, varujeme co nejdůrazněji před jakýmkoli násilným činem každého, ať je v Plzni usedlý nebo sem byl na dobu války na práci přikázán nebo sem občas za svými potřebami zavítá. Kojíme se nadějí, že povolané úřady splní své povinnosti po stránce aprovisační k městu našemu. Žádáme, aby také náš venkov přispěl ochotně a nezištně dle své možnosti k uhájení těžkého života obyvatelstvu městskému. Jen společnou a vzájemnou podporou a důvěrou, rozvahou a jistě i trpělivostí lze přežíti krutou současnost a připraviti se na lepší život po válce.“*[21]

Následky a důsledky nepokojů

Po potlačení nepokojů nastalo období sčítání škod a účtování s aktivními účastníky násilností. Dne 15. srpna provedli městští strážníci Jakub Pavel a Josef Valenta z podnětu Krajského soudu v Plzni místní ohledání nepokoji postižených obchodů, skladů a domů. Jako příklad za všechny lze uvést ohledání obchodu střižním a koloniálním zbožím na rohu Radyňské a Sladkovského ulice, patřícího Vojtěchovi a Alžbětě Šilpochovým. V ohledací zprávě mj. stojí: *„Dle udání majitelů závodu přitrhl dne 13. srpna po 7. hodině večerní před obchod několikatisícový dav demonstrantů, kteří obklopili z obou stran obchod a zuřivým způsobem podnikli na obchod útok. Rozbili oba vchody, všechna okna a tímto způsobem vniklo několik set osob dovnitř, kde krám plný zboží úplně vyplenili; při tom utrpěla Alžběta Šilpochová poranění na tváři a na těle, neboť pachatelé si počínali vůči vlastníkům majetek hájícím násilně a ohrožovali i jejich život. Pachatelé vnikli krámem i do kuchyně, kde vypáčili skříň se šatstvem pro služebné a šatstvo uloupili. Vesměs je na první pohled patrno, že pachatelé, jichž bylo patrně velké množství, použili při vniknutí ze všech stran velikého násilí.“*[22]

Místní ohledání a soupisy škod byly poměrně důležité i pro jejich případnou náhradu ze strany města nebo státu. Plzeňský městský úřad však dle vyjádření představitelů města necítil odpovědnost za zásobovací situaci ve městě, a tak veškeré protesty poškozených směřovaly na státní správu. Říšský poslanec František Lukavský se na společné schůzi Okresního aprovizačního výboru pro politický okres plzeňský a Poradního sboru c. k. okresního

[19] AMP, sbírka Literární rukopisy a rukopisná varia, Plzeň, inv. č. 20 802, sign. 4 f 162, Marie Pokorná-Šimerková, Výpisy z denníku 1899–1927, s. 21.

[20] V. LAŠTOVKA, *Vznik KSČ na Plzeňsku*, s. 21. Bylo nasazeno 137 četníků a do ulic byly vyslány dvě švadrony dragounů a 20 setnin vojska.

[21] AMP, MÚ Plzeň, magistrátní registratura (1880–1942), k. 929, složka se sign. 20/II 17, vyhláška rady královského města Plzně s provoláním k obyvatelstvu z 29. 8. 1917.

[22] SOA v Plzni, Krajský soud Plzeň, k. 71, sign. Vr 1346/17, opis místního ohledání k soudnímu případu rabování 13. a 14. 8. 1917.

hejtmanství pro otázky aprovizační, konané 22. srpna, zastal městských i okresních institucí a konstatoval, že *„politováníhodné zjevy v Plzni se přihodivší mají původ svůj nikoliv v pohnutkách politických, nýbrž v nedostatečném přídělu potravin, začež spadá zodpovědnost jedině na Válečný obilní ústav, protože c. k. okresní hejtmanství a obec Plzeň vykonaly vše, co bylo v jejich moci“*.[23]

Podle zprávy o vyčíslení škod bylo přepadeno a nějak poškozeno 70 obchodů, skladů a provozoven[24] a předběžný odhad škod činil zhruba 1 800 000 korun.[25] Obchodní a živnostenské komoře (OŽK) v Plzni se přihlásilo s hlášením škod ve výši 1 499 232 korun 52 jejích členů, Společenstvo hostinských a výčepníků v Plzni nahlásilo deset případů se škodou ve výši 67 330 korun, Spolek majitelů domů a realit v Plzni odhadl škody na 200 až 250 tisíc korun.[26] C. k. ministerstvo vnitra ve Vídni na základě dopisů OŽK a purkmistrovského úřadu nařídilo, aby byly škody přesně komisionálně zjištěny a vyčísleny. Škodní komise pak opět obcházela zmíněné provozovny a po dohodě s majiteli a na základě výsledků místního ohledání stanovila rozsah škod. Na rozdíl od původního odhadu škod, který prováděla OŽK v Plzni, se počet zájemců o náhradu zvýšil z cca 70 ze srpna 1917 na 177 v polovině prosince téhož roku. Nárůst byl dán především tím, že původně vyčíslené škody byly později často děleny mezi více poškozených. Pokud např. nahlásil obchodník těsně po srpnových událostech celkovou škodu, počítal do ní ztráty jak na vlastním zboží, tak i na majetku, který nebyl přímo v jeho vlastnictví, ale který používal. V konečném vyčíslení se tyto škody rozdělovaly, a tak část byla přiznána obchodníkovi, část majiteli domu, kde měl obchodník pronajatou provozovnu.[27]

Komise na svém posledním zasedání 8. ledna 1918 konstatovala, že bylo vyšetřeno 187 případů, z nichž škodu vykázalo 177 subjektů, zbývajících deset prohlásilo, že škodu neutrpělo nebo že na náhradu škody nereflektuje. Z přihlášených zájemců o náhradu škody bylo nejvíce obchodníků a živnostníků (106), majitelů domů (53), jednotlivců (13) a veřejných ústavů nebo úřadů (5). Z celkové škodní částky připadalo nejvíce opět na obchodníky a živnostníky (1 498 138,37), majitele domů (106 606,62), veřejné ústavy a úřady (11 639,59) a soukromníky (8 129,90). Podle komise bylo úplně vyloupeno 21 obchodů, tři obchody byly vyloupením zničeny a byla ohrožena jejich další existence, v deseti případech vnikli pachatelé do obchodu a vyloupili mimo výkladní skříně též větší část zboží, v ostatních případech byla vykradena jen výkladní skříň. Ve srovnání s prvotním vyčíslením škod poněkud poklesla i celková částka: z cca 1 800 000 korun na 1 624 514,37 koruny.[28]

Zde sehrála významnou roli práce škodní komise, která posuzovala jednotlivé kauzy poměrně přísně a v mnoha případech původní vyčíslení škod snižovala, a menší význam měl rovněž jistý počet poškozených, jejichž škody byly tak malé, že je nechtěli vyčíslovat

---

[23] AMP, Okresní zastupitelstvo (OZ) /Okresní výbor/ Plzeň, k. 2086, protokol sepsaný o společné schůzi Okresního aprovizačního výboru pro politický okres plzeňský a Poradního sboru c. k. okresního hejtmanství pro otázky aprovizační dne 22. 8. 1917.

[24] Srov. V. LAŠTOVKA, *Vznik KSČ na Plzeňsku*, s. 21. Laštovka uvádí napadení 49 obchodů.

[25] AMP, OÚ Plzeň, presidiální spisy, k. 55, dopis Purkmistrovského úřadu královského města Plzně C. k. ministerstvu vnitra ve Vídni ze 14. 9. 1917.

[26] Tamtéž, dopis OŽK v Plzni C. k. ministerstvu vnitra ve Vídni z 24. 8. 1917.

[27] Tamtéž, protokoly o činnosti komise z období 9. 9. 1917–18. 12. 1917. Viz protokol sepsaný dne 8. 1. 1918 o poslední schůzi komise ku zjištění škod způsobených při výtržnostech dne 13. 8. 1917.

[28] Národní archiv (NA), Ministerstvo vnitra-stará registratura (MV-SR), k. 275, zpráva Prezídia místodržitelství-Zemské správní komise Národního výboru (PM-ZSP NV) v Praze Ministerstvu vnitra (MV) v Praze z 5. 1. 1919.

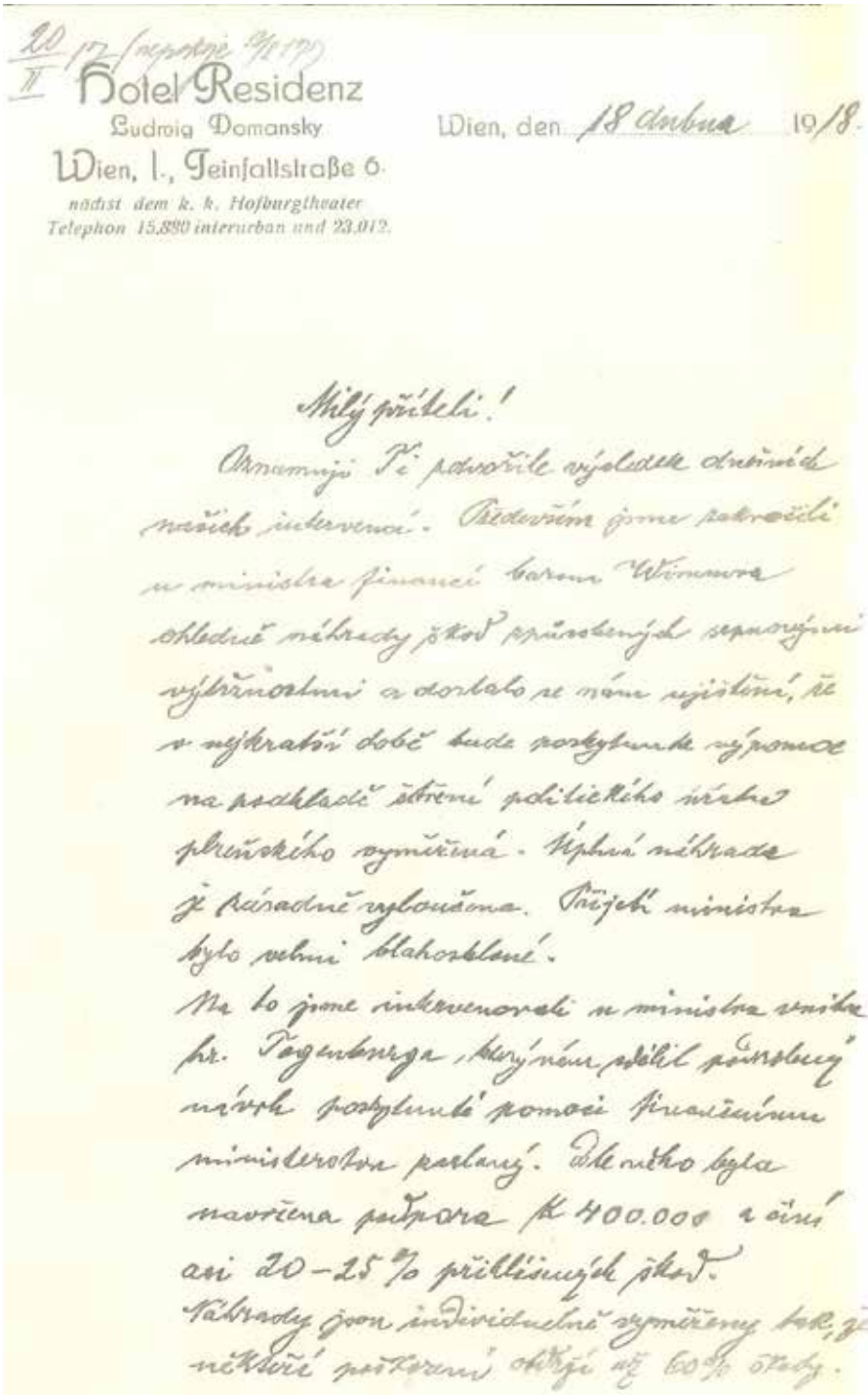

20/II 17 (nepostoje 9/I 17)

Hotel Residenz
Ludwig Domansky
Wien, I., Teinfaltstraße 6.
nächst dem k. k. Hofburgtheater
Telephon 15.880 interurban und 23.012.

Wien, den 18 dubna 1918.

Milý příteli!

Oznamuji Ti zdvořile výsledek dnešních našich intervencí. Především jsme zakročili u ministra financí barona Wimmera ohledně náhrady škod způsobených sepnovými výtržnostmi a dostalo se nám ujištění, že v nejkratší době bude poskytnuta výpomoc na podkladě šetření politického úřadu plzeňského vyměřená. Úplná náhrada je zásadně vyloučena. Přijetí ministra bylo velmi blahosklonné.

Na to jsme intervenovali u ministra vnitra hr. Tegenburga, který nám sdělil podrobný návrh poskytnuté pomoci finančnímu ministerstvu zaslaný. Dle něho byla navržena podpora K 400.000 a činí asi 20–25 % přihlášených škod.

Náhrady jsou individuelně vyměřeny tak, že někteří poškození obdrží až 60 % škody.

Zpráva J. Kesslera o vídeňských jednáních o odškodnění (Archiv města Plzně)

a nepožadovali náhradu. Když už byla výše zmíněna kauza obchodu střižním a koloniálním zbožím manželů Šilpochových, je na místě v líčení této věci pokračovat i nadále. Alžběta Šilpochová totiž patřila k nejvážněji poškozeným obchodníkům a škody vyčíslila na astronomickou částku 386 547,79 koruny. Komise skutečně detailně prošla položku po položce, vykonala prohlídku obchodních prostor a došla k závěru, že *„množství zboží jmenovanou udávané mohlo v kritický den na skladě býti, prohlásila však, že ale valná část tohoto zboží zajisté musila pocházeti z dřívějších, ba dokonce z mírových dob. Vycházejíc z tohoto hlediska, čítala komise při některých druzích zboží nákupní ceny mírové, a byla tudíž nucena jednotlivé položky přiměřeně snížiti.“*[29] Tímto způsobem byla výše škody snížena o 72 937,07 koruny, přesto zůstala Šilpochová s celkovou částkou 313 610,72 koruny bezkonkurenčně hospodářsky nejpostiženějším subjektem srpnových událostí roku 1917 v Plzni.

Jednání o náhradách škod byla zdlouhavá a narážela na mnohá úskalí státní byrokracie. Vyjednáváním byl za město pověřen náměstek starosty Jan Kessler, který se snažil nejrůznějšími intervencemi dosáhnout co nejlepšího výsledku. Tyto aktivity vyvrcholily v dubnu 1918, kdy se plzeňská delegace vedená Kesslerem vydala do Vídně k jednáním na příslušná ministerstva. Plzeňští zástupci se sešli nejprve s ministrem financí baronem Ferdinandem von Wimmerem, který sice úplnou náhradu škody vyloučil, ale slíbil poskytnutí dílčí výpomoci, takže podle Kesslerova názoru bylo přijetí u ministra *„velmi blahosklonné“*.[30] Trochu více informací získali zástupci Plzně při jednáních s ministrem vnitra hrabětem Friedrichem von Toggenburgem, který odhadl částku výpomoci na 400 000 korun, tedy na zhruba 20–25 % předběžně ohlášených škod. Na základě dohody obou ministerstev byla stanovena zásada individuálních náhrad, které umožňovaly větší diferenciaci výplat finančních prostředků podle skutečných potřeb žadatele. Nejnižší procentuální část škody (asi 14 %) měli dostat majitelé domů vzhledem k jejich hospodářské stabilitě a vedlejším způsobům náhrady škod, nejvyšší náhrady měli získat obchodníci a živnostníci, kteří neměli možnost nahradit si škody z jiných zdrojů (v těchto případech mohli získat náhradu až do výše 60 % přihlášeného škodního nároku).[31] Kessler k výsledkům jednání uvedl: „*Celkem můžeme býti s výsledkem intervencí spokojeni, ježto jsme docílili, co za daných poměrů bylo možné.*“[32] O konkrétní výši náhrad škod však chybějí ucelené a důvěryhodné informace. Místodržitelství ve zprávě Ministerstvu vnitra doporučilo vyhovět jen některým žádostem o náhradu škody a zamítavě se stavělo zejména k těm, které podávali poškození nacházející se v příznivých finančních poměrech. Proti zamítání žádostí mnozí podávali ovšem poškození stížnosti. Rytmistr ve výslužbě Anton Hässler, spolumajitel domu č. p. 142, si např. stěžoval, že škoda způsobená výtržnostmi na domě nebyla majitelům nahrazena, ale náhradu ve výši 20 000 korun naopak získal nájemce obchodu nacházejícího se v jeho domě.[33]

Bez zajímavosti není ani statistika osob postižených za aktivní účast na pouličních výtržnostech. Sociálně-politický referát města Plzně požadoval 15. září 1917 ústy svého přednosty

[29] AMP, OÚ Plzeň, presidiální spisy, k. 55, protokol o prohlídce obchodu Alžběty Šilpochové z 18. 12. 1917.

[30] AMP, MÚ Plzeň, magistrátní registratura (1880–1942), k. 929, sign. 20/II/1917, složka Nepokoje 13. a 14. 8. 1917, dopis J. Kesslera z 18. 4. 1918.

[31] Tamtéž.

[32] Tamtéž.

[33] NA, MV-SR, k. 275, zpráva Prezidia Zemské správy politické (PZSP) v Praze Prezidiu Ministerstva vnitra (PMV) v Praze ze 17. 4. 1923.

Jaroslava Schiebla, aby *„obecní správa opatřila si náležitě přesný přehled odsouzených osob, aby získáno bylo poznání, jací živlové to byli, již se nepokojů těch způsobem trestných zúčastnili"*.[34] Důvod tohoto požadavku nebyl jen čistě statistický; představitelé města se oprávněně obávali, že se někteří poškození obchodníci a živnostníci budou domáhat náhrady škod, takže podchycení konkrétních viníků bylo důležité a taktéž prozíravé. Rada města vydala 19. září 1917 sociálně-politickému referátu příkaz, aby provedl příslušná šetření. Podle něj bylo k 10. květnu 1918 za srpnové výtržnosti odsouzeno celkem 239 osob (75 mužů a 164 žen). Nejčastějším trestem u mužů, jejichž souhrnný trest činil 55 měsíců, 52 týdnů a 410 dnů (čili 6 roků, 8 měsíců a 25 dnů), bylo odnětí svobody v trvání deseti dnů až tří týdnů (49 případů, tj. 65,3 %), víceměsíčními tresty odnětí svobody (dva a více měsíců) bylo postiženo jen 11 odsouzených. Ženy byly celkově odsouzeny k souhrnnému trestu 82 měsíců, 212 týdnů, 916 dnů (neboli 13 let, 6 měsíců), nejčastěji opět na deset dnů až tři týdny vězení (102 případů, tj. 62,2 %), víceměsíčním vězením bylo potrestáno 19 žen.[35]

Odškodnění za smrt Marie Schwarzové[36]

Jak již bylo uvedeno, jedinou obětí výtržností byla devatenáctiletá Marie Schwarzová (nar. 6. 5. 1898 v Plzni), kterou přímo v jejím domově usmrtila náhodná střela.[37] Její matka Kateřina o smrti dcery vypověděla: *„Asi o 9. hodině jsme slyšely hluk z ulice a po chvíli se ozvaly střelné rány. Já s dcerou jsme se výstřelů lekly a šly jsme spolu zavírati okna. Já jsem se postavila k oknu ze strany a dcera moje zavírala okno. V tom okamžiku padla rána a dcera moje skácela se k zemi zasažena kulí do hlavy pod levým okem. Byla ihned mrtva."*[38]

Marie byla dcerou Vavřince Schwarze (nar. 10. 8. 1869 v Líních u Plzně), který byl v době incidentu na frontě, a majitelky mandlu na prádlo Kateřiny Schwarzové (nar. 10. 7. 1872 v Útušicích u Plzně), její starší bratr Jan (nar. 1896) byl rovněž na frontě, kromě ní zůstal doma pouze mladší bratr Václav (nar. 1907).[39] Matka Kateřina požádala 22. dubna 1918 městskou radu o poskytnutí odškodného za smrt své dcery a o náhradu pohřebních výloh. Na základě žádosti byl na radnici s manželi Schwarzovými sepsán protokol a bylo jim sděleno, že dostanou větší částku peněz jako odškodné za ztracený život jejich dcery. Žádost Schwarzových byla zaslána na pražské místodržitelství, které ji 21. května postoupilo c. k. ministerstvu vnitra do Vídně. Odtud však byla žádost 12. července vrácena s požadavkem na připojení spisů vojenského soudu, které však byly k dispozici teprve v lednu 1919.[40]

---

[34] AMP, Statistický úřad města Plzně, k. 46, dopis sociálně-politického referátu města Plzně plzeňské městské radě z 15. 9. 1917.

[35] Tamtéž, zpráva sociálně-politického referátu města Plzně plzeňské městské radě z 10. 5. 1918.

[36] Po vzniku samostatného Československa se v pramenech vyskytuje již jen česká podoba příjmení rodiny (Švarc).

[37] SOA v Plzni, Sbírka matrik západních Čech, matrika zemřelých římskokatolické fary Plzeň – U Panny Marie Růžencové, 3, fol. 438, č. zápisu 300. Jako příčina smrti je v matrice uvedena „střelná rána do obličeje" a v poznámce je uvedeno: „Zemřela okamžitě jsouce střelena z ulice." Pohřeb se uskutečnil 15. 8. 1917 na plzeňském ústředním hřbitově.

[38] AMP, MÚ Plzeň, magistrátní registratura (1880–1942), k. 929, složka se sign. 20/II 17, dopis Kateřiny Schwarzové městské radě z 22. 4. 1918 se žádostí o poskytnutí odškodného za smrt dcery Marie.

[39] AMP, Národní výbor města Plzně, domovské archy, Schwarz Vavřinec, sign. Š 126.

[40] NA, MV-SR, k. 275, zpráva PM-ZSP NV v Praze MV v Praze z 5. 1. 1919.

Po skončení války se proto 23. listopadu 1918 dostavila Kateřina, nyní již dělnice Piettovy papírny, opět na radnici a znovu požádala o odškodnění a proplacení nákladů na pohřeb s tím, že by město mělo v jejím případě postupovat obdobně jako u obětí střelby na Koterovské třídě 21. června 1918. Po neurčitých výsledcích jednání předali Schwarzovi celou záležitost

Matriční záznam o úmrtí Marie Schwarzové (Státní oblastní archiv v Plzni)

plzeňskému advokátovi JUDr. Arnoldu Singerovi. Ten napsal 7. prosince 1918 purkmistrovskému úřadu dopis, ve kterém žádá o vyřízení žádosti a výplatu slíbené částky. Teprve pak se události pohnuly dopředu: částku za pohřeb ve výši 603 korun zaplatil plzeňskému pohřebnímu ústavu Pietas městský důchod, ve věci odškodného za ztracený život v požadované výši 15 000 korun však byli Schwarzovi odkázáni na plzeňské okresní hejtmanství.[41] Policejní komisařství v Plzni, které bylo vyzváno k podání příslušné zprávy, k incidentu uvedlo: *„Marie byla v čas zastřelení zaměstnána se svojí matkou v kuchyni v Hlavanově ulici č. 20 balením prádla. Byt Švarcových je přízemní a má vyhlídku na Velké náměstí a nachází se v blízkosti kláštera dominikánského. V kritickém okamžiku vytlačovalo vojsko lid demonstrující z Velkého náměstí na Pražském předměstí a poblíž kláštera dominikánů vystřelilo do lidu plenícího obchod se smíšeným zbožím kupce Matouška. Výstřely padaly ve směru kláštera a též bytu manželů Švarcových. Zasažení Marie Švarcové stalo se právě v tom okamžiku a není pochyby, že smrtící střela ucházela z ručnice jednoho z intervenujících vojínů. Směr smrtící střely byl ze stanoviště intervenujícího vojska. Nikdo neměl příčiny stříleti do bytu pokojných obyvatelů, a chtěl-li přece se brániti, pak by byl střílel proti vojsku, tedy nazpět. Je úplně vyloučeno, že by smrt Marie Švarcové způsobila střela vystřelená někým jiným než intervenujícím vojskem.“*[42]

K výši náhrady policejní komisařství uvedlo, že se obnos *„zdá býti přiměřeným, leč není vyloučeno, že by se spokojila i s obnosem o něco menším“*.[43] K tomu 29. prosince 1918 dodalo: *„Marie Švarcová zastávala svou churavou matku v domácnosti, živnostensky provozovaném mandlování prádla a ve výchově svých sourozenců. Mimo to přispívala na udržování domácnosti šitím prádla a spravováním dětského šatstva v soukromých domácnostech. Smrtí dcery své byla Kateřina Švarcová nucena živnost svou zastaviti a zbaviti se tím dosti značných příjmů. Navrhuji vzhledem k vylíčeným poměrům majetkovým a výdělkovým, by žadatelce vyplacen byl obnos 12 000 K co odškodné. Žadatelka mi zde prohlásila, že by s obnosem tím se spokojila.“*[44]

---

[41] AMP, MÚ Plzeň, magistrátní registratura (1880–1942), k. 554, složka Nezaměstnanost, dopis advokáta A. Singera a koncepty odpovědí ze 14. 12. 1918.

[42] NA, MV-SR, k. 275, hlášení Policejního komisařství (PK) v Plzni PM-ZSP NV v Praze z 18. 12. 1918.

[43] Tamtéž, hlášení PK v Plzni PM-ZSP NV v Praze z 18. 12. 1918.

[44] Tamtéž, hlášení PK v Plzni PM-ZSP NV v Praze z 29. 12. 1918.

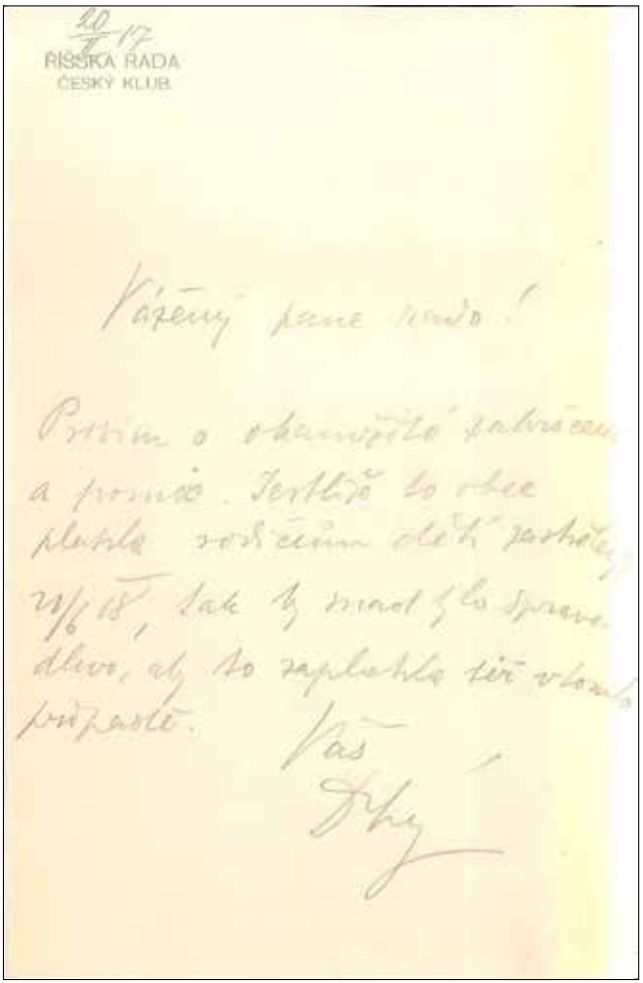

Intervence poslance F. Lukavského za odškodnění rodiny Schwarzových
(Archiv města Plzně)

Město žádost Schwarzové postoupilo místodržitelství, které požádalo o příslušné rozhodnutí ministerstvo vnitra. Problém totiž spočíval v tom, že k poskytnutí odškodnění nebyl právní důvod a že nároky Schwarzové měly být uspokojeny již tzv. nouzovou akcí, kdy byly prostředky rozdělovány všem ostatním poškozeným srpnovými událostmi. Schwarzová však tehdy svůj nárok neoznámila, a tak nebyla odškodněna. Podle tehdy platné metodiky rozdělování (tj. čtvrtina požadované částky) by měla dostat 3 000 korun. Ve svém stanovisku tedy místodržitelství znovu upozornilo na to, že právní nárok Schwarzové na odškodnění neexistuje, slovy: *„Nebylo-li již v roce 1917 o nějakém právním závazku státu rakouského k náhradě škody řeči, platí to ovšem nyní pro stát československý rovněž, a sice měrou daleko větší.“*[45]

Jenže ani pak se dlouho nedělo vůbec nic. Případu Schwarzové se ujal až o rok později, před prvními parlamentními volbami, plzeňský národně demokratický poslanec František Lukavský, který se 26. března 1920 obrátil na ministerstvo vnitra se žádostí o vyřízení celé věci.[46] Na základě Lukavského dopisu ministerstvo 9. dubna věc předneslo na ministerské radě, která 6. července navrhla řešení, jež spočívalo v tom, že Schwarzová bude odškodněna prezidentem Masarykem darem z milosti ve výši 3 000 korun. Prezident republiky žádosti vyhověl a jeho kancelář 18. července 1921 ministerské radě oznámila, že obnos byl Schwarzové poukázán,[47] čímž byla celá záležitost definitivně ukončena.

[45] Tamtéž, zpráva PM-ZSP NV v Praze MV v Praze z 5. 1. 1919.

[46] Tamtéž, dopis F. Lukavského MV v Praze z 26. 3. 1920.

[47] Tamtéž, dopis předsednictva Ministerské rady MV v Praze z 29. 7. 1921.

Závěr

V srpnu 1917 zažila Plzeň nejmasovější pouliční nepokoje, které již nebyly co do rozsahu až do konce války překonány. Přestože se i nadále zhoršovaly sociální podmínky plzeňského obyvatelstva a úměrně tomu rostla jeho nespokojenost, nedopustila státní správa a jí ovládaný bezpečnostní aparát už nikdy živelné akce takové intenzity. Jedním z důvodů byla mnohem lepší koordinace represivních složek, spojená s tvrdými tresty, dále pak stále patrnější vyčerpanost obyvatelstva, jehož aktivity měly spíše izolovanější charakter.

To byl i případ nejznámějších nepokojů v Plzni, událostí z 20. a 21. června 1918. Incident na Koterovské třídě sice nesnese srovnání s nepokoji v srpnu 1917 co do nasazení plzeňského obyvatelstva (na Koterovské se jednalo o jeden z mnoha drobnějších pouličních střetů, k nimž ve městě souběžně docházelo) ani materiálních škod, ovšem oběti na životech, způsobené razantním zákrokem četnictva a vojska proti civilnímu obyvatelstvu, učinily z této drobné epizody nejkrvavější událost za celou dobu války, pokud odhlédneme od tragédie 25. května 1917, kdy došlo k ničivému výbuchu v muniční továrně v Bolevci u Plzně, při němž podle kvalifikovaných odhadů zahynulo okolo 200 osob.[48]

Události srpna 1917 se však staly prologem k pozdějšímu neklidnému vývoji, kterým Plzeň procházela do konce války a ještě dlouho po vzniku Československa.

[48] František JANÁČEK, Čtení o Škodovce. 120 let. *Časy, lidé, události*. Muzeum Škoda Plzeň, Praha 1978, s. 26. Autor uvádí 195 obětí výbuchu, dalších 10 lidí zemřelo při odklizovacích pracích.

Velká válka na malém městě v roce 1917. Čechy a Morava musily dáti poklady své země. Už máme i presidenta a Rakousko pro všecky!

ZBYNĚK STURZ

Již čtvrtá sonda do regionálních dějin Znojemska v období Velké války poodhaluje témata, problémy a otázky, které na jih Moravy přivál rok 1917. Naděje na brzký mír se rozplynula už v prvních lednových dnech, když oba znepřátelené mocenské bloky vyjádřily ústy svých politických elit odhodlání pokračovat v konfliktu až do konečného vítězství. Reprezentovaly však tímto tvrzením vůli a přesvědčení civilního obyvatelstva?

Vedle metaforického ochlazení na poli mezinárodních vztahů byl počátek roku 1917 mrazivý i fakticky, když v prvním únorovém týdnu klesly teploty ve městě k -19 °C, na venkově údajně až na arktických -27 °C.[1] Třeskutá zima odhalila tenčící se zásoby uhlí a naprosto paralyzovala městský život. V domácnostech bylo topiva ještě relativně dost, avšak další nákupy byly podmíněny úředním dobrozdáním. Zato ve školách byly vyhlášeny uhelné prázdniny, úředníci byli soustřeďováni do jedné společné vytápěné místnosti a obchody, kulturní instituce (navíc postižené zákazem pořádání koncertů) či restaurační zařízení zkracovaly provozní dobu. Současně kolísaly dodávky elektřiny z městské vodní elektrárny, neboť řeka byla zamrzlá, a výrazně se komplikovala také železniční doprava. Nouzové dodávky uhlí poskytl až nedaleký želetický cukrovar, momentálně odstavený pro nedostatek cukrové řepy. Množily se krádeže uhlí ve skladech a na nádraží, zanedbané Karolíniny sady výrazně prořídly a v okolních lesích se prodávalo dříví navzdory úředně stanoveným maximálním cenám dražbou. V kombinaci s neplnohodnotnou výživou a oslabenou imunitou přinesly mrazy i epidemii chřipky, mnohdy přecházející v zápal plic.[2] Jednou z mála pozitivních stránek trvale nízkých teplot bylo vytvoření příznivých podmínek pro pořádání sportovních a společenských akcí na městském kluzišti v Horní aleji, jež se staly alespoň chvilkovým ostrůvkem bezstarostnosti.[3] Kromě intenzity vynikala zima 1916/1917 i délkou svého trvání, když ještě o Velikonocích sněžilo, příznačně na Bílou sobotu [7. 4. – pozn. aut.] a půda zůstávala ztuhlá a těžko obdělávatelná až do konce dubna.[4]

---

1 Pro srovnání: průměrná (tedy nikoliv extrémní) minimální teplota vzduchu v měsíci únoru na Znojemsku se v dekádě 2007–2017 pohybovala na úrovni -2 °C. Územní teploty. Portál ČHMÚ [online]. Creative Commons. Dostupné z: https://www.chmi.cz/historicka-data/pocasi/uzemni-teploty [cit. 2023-06-15].

2 Aby se situace napříště neopakovala, obcházely už od srpna 1917 domácnosti zvláštní komise evidující zásoby dřeva, uhlí a koksu spolu s výměrou vytápěných místností. Ani sebepreciznější tabulky však nedokázaly zajistit potřebné topivo a ještě na přelomu listopadu a prosince 1917 na venkově zcela chybělo uhlí, přičemž topná sezona začala už v říjnu. Ochrana. Týdeník českého katolického lidu jihomoravského 1917, roč. 9, č. 8 (15. 2. 1917), s. 5; č. 9 (22. 2. 1917), s. 4, 6; č. 34 (16. 8. 1917), s. 2; č. 49 (29. 11. 1917), s. 3; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 12 (10. 2. 1917), s. 5–7; č. 14 (17. 2. 1917), s. 7; č. 84 (20. 10. 1917), s. 6, 10–11; č. 92 (17. 11. 1917), s. 4–5, 9–10.

3 Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 8 (27. 1. 1917), s. 6; č. 12 (10. 2. 1917), s. 6.

4 Ochrana 1917, roč. 9, č. 16 (12. 4. 1917), s. 3.

Po krátkém a slunném jaru naopak udeřila vlna tropických veder, jež vyhnala rtuť teploměru ke 47 °C na slunci a 34 °C ve stínu. Extrémní teplotní šok doprovázený dlouhotrvajícím suchem (až do poloviny října) se přirozeně neblaze odrazil v zemědělství: v sadech popadala většina ovoce, u obilnin, s výjimkou pšenice, dokonce panovaly obavy, zda vrátí zrno, brambory byly drobné a houby nerostly vůbec.[5] Z nadprůměrné úrody se těšili snad jen vinaři, neboť hroznů bylo více než v minulých letech a jejich kvalita byla díky dostatku slunečních paprsků výtečná.[6] Za zmínku stojí též změna způsobu sklizně, při níž chybějící lidské zdroje kompenzovala mechanizace: „*Po silnici od Znojma hojně je viděti přivážeti žací stroje – náhradu za sekáče, kteří jsou na poli – válečném.*“[7] Spolu s nimi mířili na pole i drobní sběrači klásků, převážně z řad městské populace, kteří si chtěli přilepšit. Převelení části znojemské posádky na pomoc četnickým hlídkám dokládá, že se nejednalo pouze o pár jednotlivců, a že obrat „boj o zrno“ získal další význam.[8]

Aprovizační tlak ve městě se totiž s rostoucí inflací a klesající reálnou hodnotou peněz a mezd i navzdory drahotním přídavkům neustále stupňoval. Ve frontách před obchody vznikal jakýsi specifický veřejný prostor, neboť několikahodinové čekání na cokoliv se stalo součástí každodenní reality. Znojemská radnice se pokoušela tento stav řešit nařízením zakazujícím shromažďování u obchodů dříve než dvě hodiny před otevírací dobou, zrušením povinnosti nakupovat v místně příslušných prodejnách a přenosností potravinových lístků.[9] Současně až merkantilisticky ochraňovala vlastní občany před nákupčími z Brna a Vídně vázáním vybraných komodit (např. proslulých okurek ve sladkokyselém nálevu) výlučně na městský trh s podmínkou oznámení předpokládaného objemu poptávaného zboží a následného vystavení zvláštní legitimace.[10] Tato opatření neměla pomáhat pouze sociálně slabším skupinám, jež kontinuálně čelily vážným existenčním problémům, ale i střední vrstvě, tedy majoritní společnosti.

Důvodem k podobným regulacím byly cyklicky vysilující rekviziční požadavky. Vedle dalších 80 tun zvonoviny zabavovali komisaři už i měděné, mosazné a bronzové kování

---

5 Ochrana 1917, roč. 9, č. 19 (3. 5. 1917), s. 4; č. 28 (5. 7. 1917), s. 4; č. 32 (2. 8. 1917), s. 4; č. 35 (23. 8. 1917), s. 6; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 47 (13. 6. 1917), s. 7; č. 52 (30. 6. 1917), s. 2; č. 54 (7. 7. 1917), s. 5.

6 Vinohradnictví zčásti těžilo i z podpory centrálních institucí, které nejenže vyjmuly měděné a mosazné části zemědělského náčiní (např. protiplísňových stříkaček) z rekvizičních seznamů, ale dokonce garantovaly dodávky modré skalice a síry pro hubení hub a cizopasníků. Ochrana 1917, č. 9 (22. 2. 1917), s. 4.

7 Anton VRBKA, *Gedenkbuch der Stadt Znaim 1226–1926. Kulturhistorische Bilder aus dieser Zeit*. A. Bartosch, Nikolsburg 1927, s. 445; Ochrana 1917, roč. 9, č. 29 (12. 7. 1917), s. 4.

8 Sesbírané zrno bylo využíváno buď k přikrmování drůbeže, nebo po upražení jako náhražka kávy. Ochrana 1917, roč. 9, č. 27 (28. 6. 1917), s. 2; č. 31 (26. 7. 1917), s. 3; Státní okresní archiv (SOkA) Znojmo, f. Archiv okresní úřad Znojmo (1850–1945), oddíl Okresní hejtmanství, i. č. I/F6 Ochrana polního majetku, hlídači, škody, kart. 6, 8.

9 SOkA Znojmo, f. Archiv města Znojma (1281–1945), oddíl AMZ-III-sv.4., i. č. 52, kart. 29; Ochrana 1917, roč. 9, č. 21 (17. 5. 1917), s. 5; č. 23 (31. 5. 1917), s. 3; č. 27 (28. 6. 1917), s. 2.

10 Okresní hejtmanství uložilo vesnicím v bezprostředním okolí města Znojma, konkrétně Starému a Novému Šaldorfu, Oblekovicím, Sedlešovicím, Bohumělicím [dnešní Bohumilice, část Oblekovic – pozn. aut.], Nesachlebům a Dobšicím, povinnost dodávat na znojemský trh zeleninu a zemědělské plodiny. S ohledem na snadné skladování a trvanlivost se jednalo například o petržel, mrkev, zelí, špenát, brambory, cibuli, česnek a bylinky. A. VRBKA, *Gedenkbuch der Stadt Znaim*, s. 444–445; Ochrana 1917, roč. 9, č. 33 (9. 8. 1917), s. 2; č. 37 (6. 9. 1917), s. 3.

na dveřích a oknech a v listopadu začali s evidencí cínových varhanních píšťal.[11] Vzhledem k agrárnímu charakteru Znojemska však zcela logicky dominoval nucený výkup nadprodukce. V březnu 1917 bylo za tímto účelem do Znojma dočasně převeleno na pět stovek vojáků vídeňského c. a k. pěšího pluku „Hoch- und Deutschmeister" č. 4, kteří pomohli zajistit na 650 vagonů zemědělských plodin, tedy zhruba 18 % z celkové moravské kontribuce.[12] V tradičně hospodářsky silném regionu získávaly na popularitě brambory, typické spíše pro podhorské oblasti. Ty byly propagovány jako nutričně nejvýživnější potravina s nejširším upotřebením v kuchyni; za jejich oblibou však pragmaticky stála nízká cena (od 30 do 70 h za kg v závislosti na typu). O to větší nelibost vyvolávala nařízení regulující jejich konzumaci na 2 kg na osobu a týden v lednu, respektive pouhého 1/2 kg na konci srpna, zapříčiněná výše zmiňovanou nepřízní počasí. Po podzimní sklizni pak měli občané právo na odběr 100 kg na osobu od pěstitelů, avšak pouze pod podmínkou pokrevního příbuzenství a za cenu vyřazení z přídělové evidence.[13] Podobně jako u uhlí či obilovin a zeleniny se brambory stále častěji ztrácely ze sklepů i z polí; válečné strádání pokřivovalo úctu k soukromému majetku a neslo přímou odpovědnost za vzestupnou tendenci majetkové kriminality.[14]

Počáteční étos hrdosti na *válečnou daň rolnictva* vystřídala postupně ostrá kritika pramenící z pocitu devalvace vlastního celoročního úsilí. Obvyklým terčem byla nekompetentnost úředníků stanovujících objem a termíny dodávek od stolu, bez ohledu na faktické výnosy či znalosti konkrétní situace v terénu. Problémovou se jevila i neadekvátně stanovená hladina výkupních a prodejních cen, jež se mezi sebou lišily v průměru o čtvrtinu (pochopitelně v neprospěch výkupu) a nekorespondovaly s okolní drahotou. Šířil se odpor k vývozu agrárních komodit za zemské hranice, podnícený nejen regionální sounáležitostí a solidaritou, ale především snahou minimalizovat zbytečné ztráty, k nimž docházelo vlivem nevhodného skladování během transportu. Pozorovat lze i ojedinělé projevy občanské neposlušnosti a vzdoru. Četné pozitivní ohlasy proto sbíraly návrhy katolicko-národních poslanců Josefa Šamalíka

[11] Ochrana 1917, roč. 9, č. 3 (11. 1. 1917), s. 3; č. 10 (1. 3. 1917), s. 1, 4; č. 11 (8. 3. 1917), s. 4; č. 12 (15. 3. 1917), s. 2; č. 13 (22. 3. 1917), s. 3; č. 29 (12. 7. 1917), s. 4; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 44 (2. 6. 1917), s. 11–12; č. 88 (3. 11. 1917), s. 3.

[12] Ochrana 1917, roč. 9, č. 11 (8. 3. 1917), s. 4; č. 12 (15. 3. 1917), s. 2; č. 16 (12. 4. 1917), s. 6.

[13] Ochrana 1917, roč. 9, č. 43 (18. 10. 1917), s. 6; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 3 (10. 1. 1917), s. 7; č. 6 (20. 1. 1917), s. 7; č. 78 (29. 8. 1917), s. 6–7.

[14] SOkA Znojmo, f. Archiv okresní soud Znojmo (1850–1998), oddíl U, č. j. 842, karton 56; tamtéž, f. Archiv okresní úřad Znojmo (1850–1945), oddíl Okresní hejtmanství, i. č. I/F6 Ochrana polního majetku, hlídači, škody, kart. 6, 8; Ochrana 1917, roč. 9, č. 30 (19. 7. 1917), s. 2; č. 31 (26. 7. 1917), s. 3; č. 36 (30. 8. 1917), s. 3; č. 41 (4. 10. 1917), s. 4; č. 43 (18. 10. 1917), s. 6; č. 47 (15. 11. 1917), s. 3; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 53 (4. 7. 1917), s. 5–6; č. 91 (14. 11. 1917), s. 5. V českém venkovském prostředí byla vina za drobné krádeže zemědělských plodin, drůbeže, prádla či topiva nezřídka svalována na kočující cikány, kteří se tím ocitli v roli pomyslného hromosvodu latentní frustrace: „V Plavečských lesích utábořila se tlupa cikánů; ještě jsou na polích brambory, zelí, v osadách mají zrovna vykrmené husy, pro koníky se všude ještě naseče jetel – cikánům je hej. Tím lépe se jim daří, že i peněz mají dosti a to bez krádeže: dětí celé hejno, válečná podpora jde do set. Válečným blahobytem zrovna zlenošili; ani dříví se jim nechtělo v lese lámat a štípat, ukradli raději už pěkně uchystané otýpky domkářky Tunkové z Únanova. Tato chudera nedostává tolik podpory co cikáni […]." Ochrana 1917, roč. 9, č. 44 (25. 10. 1917), s. 4.

a Františka Navrátila na zavedení fixního kontingentu, demonopolizaci trhu s obilím, či dokonce na zrušení *Válečného obilního ústavu*.[15]

Podobné úvahy by byly ještě v roce 1916 nepublikovatelné jako státoborné, avšak liberalizační „císařská perestrojka" Karla I. znovunastolila diskusi nejen nad zemědělskými otázkami, nýbrž naplno otevřela stavidla dosavadního úřednicko-vojenského dirigismu. Už prosincový příslib amnestie politických vězňů však rozvířil sešněrovanou společnost a spíše než k zamýšlenému usmiřování vedl k vzájemnému oddalování dvou majoritních jazykových skupin, české a německé.[16] Jihomoravští Němci okouzlení pangermánskou propagandou považovali Předlitavsko, často označované *Německé Rakousko* (něm. Deutsch-Österreich), výlučně za svoji doménu a na české aktivity pohlíželi s notnou dávkou přezíravosti a despektu.[17] Přesto, anebo právě proto, se znojemští Češi ještě na sklonku roku 1916 zmobilizovali k jasnému vymezení. Pro povzbuzení vlastního sebevědomí a sebeuvědomění zařadili na stránky týdeníku *Ochrana* rubriku *Naše kultura*, vyzdvihující slovanskou historii a folklór, a prostřednictvím korespondenta Karla Jana Křtitele rytíře z Mornsteinu reprodukovali aktuální stanoviska v celonárodním měřítku; i oni tak hledali širší ukotvení i za cenu zpřetrhání tradičních pout zemských hranic. Přímo v regionu pak v průběhu roku 1917 například volali po zřízení českého knihkupectví, iniciovali knižní sbírky pro vojenský lazaret v Louce či finančně podporovali *Matici znojemskou* a nově vzniklou dívčí střední školu *Vlasta* na Haukově ulici [dnes Jana Palacha – pozn. aut.].[18]

Stále vzácnější společnou notu nacházeli Jihomoravané i nadále v otázce věrnosti státu. Když v lednu 1917 obdržel starosta Heinrich Homma Řád Železné koruny 3. třídy, snažil se z něj vytvořit společenský svorník a prezentoval jej jako vyznamenání pro všechny občany.[19] Veškeré dostředivé síly bohužel průběžně odsouvalo do pozadí vzájemné osočování z neloajality: Češi například čelili obviněním, že při zpěvu hymny nahrazují císaře carem (bez ohledu na volání po pražské korunovaci); Němcům bylo vytýkáno vyvěšování říšskoněmecké vlajky na čestné středové pozici na úkor vlajky domácí.[20] Vzhledem k válečnému stavu však byl obdiv k vilémovskému Německu (dez)interpretován jako projev bratrského spojenectví, zatímco sympatie k nepřátelskému Rusku zaváněly velezradou. Společenský tlak se ještě zvýšil po úspěchu československých legionářů v bitvě u Zborova a znojemští Češi se museli

[15] Ochrana 1917, roč. 9, č. 21 (17. 5. 1917), s. 4; č. 22 (24. 5. 1917), s. 3; č. 43 (18. 10. 1917), s. 6; František NAVRÁTIL – Josef ŠAMALÍK, *Za zrušení rekvisicí obilí a zavedení váleč. obilního kontingentu*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 25 (14. 6. 1917), s. 2.

[16] Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 2 (5. 1. 1917), s. 3; č. 60 (28. 7. 1917), s. 2.

[17] Znojemský Deník se s pohoršením řečnicky tázal, jak je možné, že české ženy po večerech na ulici veřejně řeší politiku, místo toho, aby doma hlídaly spící děti! Znaimer Tagblatt 1917, roč. 21, č. 139 (21. 6. 1917), s. 2.

[18] Karel MORNSTEIN, *Naše kultura*. Ochrana, 1917, roč. 9, č. 16–19 (12. 4.–3. 5. 1917); Ochrana 1917, roč. 9, č. 14 (29. 3. 1917), s. 1; č. 18 (26. 4. 1917), s. 4; č. 39 (20. 9. 1917), s. 4; č. 42 (11. 10. 1917), s. 3.

[19] Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 1 (3. 1. 1917) [uvedené datum 3. 1. 1916 – pozn. aut.], s. 2–4.

[20] Ochrana 1917, roč. 9, č. 31 (26. 7. 1917), s. 3; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 31 (18. 4. 1917), s. 5.

veřejně očišťovat deklaratorním distancem od zahraničního odboje.[21] Ideální příležitost se skrývala v srpnových oslavách 30. narozenin císaře Karla, které v mnoha obcích nabyly podoby stromkových slavností. Ani patriotické dekorace, masové angažování a rituální řečnění už ale nedokázaly zasypat příkop mezi odcizenými etniky.[22]

Vize Znojemčanů totiž vcelku věrně kopírovaly nacionální programy v celorakouském měřítku. Ještě před znovuotevřením Říšské rady rozjitřil národnostní vášně návrh Clam-Martinicova kabinetu na oktrojované zavedení němčiny coby závazné státní řeči. Češi v něm spatřovali nepřijatelný krok směřující k unitarizaci a centralizaci, pročež oprášili léta nevyslyšený apel na federalizaci Předlitavska (či dokonce celého soustátí!) v duchu historických státních celků, opírajíce se o právo národů na sebeurčení.[23] Protichůdnost českých postulátů jihomoravští Němci trefně ironizovali slovy: „*Chtíti současně české státní právo a rozdělení říše na rovnoprávné národnostní spolkové státy je veselá nestvůra s dvěma hlavami.*“[24] Princip sebeurčení navíc záhy obrátili proti Čechům, když vznesli nárok na administrativní oddělení německojazyčných oblastí ve smyslu proponovaných reforem nové vlády Ernsta Seidlera. Opora v autoritách legitimizovala další vlnu germanizace a na sklonku léta 1917 vygradoval prohlubující se antagonismus tiskovým sporem o národnostní charakter města, v němž oba tábory slepě hájily extrémní stanoviska bez ochoty ke kompromisu. Nutno dodat, že ještě na sklonku 19. století bylo Znojmo dvojjazyčné.[25]

Bezpečné útočiště před nápory německví hledali emancipovaní Češi stále častěji v myšlence čechoslovakismu: „*Dvoumilionový slovenský lid, jenž jest s námi právě tak příbuzný, jak Bavorák s Tyrolákem, nelze snadno pomaďarštiti, rovněž jak nelze poněmčiti náš český národ.*“[26] Zatímco politickou kooperaci s Prahou považovali česky hovořící Jihomoravané za odvěkou a přirozenou, na ambiciózní projekt propojení se Slovenskem pohlíželi s rozpaky jak reprezentanti politického katolicismu, tak občané. Názorové dilema zakrátko vyřešil císař

---

[21] Kolektivní cejch odpadlíků obtěžkaných presumpcí viny se Čechům nepodařilo nadobro smýt ani po opakovaném holdu císaři a vlasti. Například znojemští německo-radikální poslanci Gustav Hummer a Oskar Teufel ve věci bojeschopnosti českých pluků opakovaně interpelovali předlitavského ministra zeměbrany Karla von Czappa. Rétorika vyhraněného křídla německých nacionálů jen rozevírala společenské nůžky. *Z říšské rady*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 29 (12. 7. 1917), s. 1; č. 43 (18. 10. 1917), s. 6; *Kdyby byl vybudován český stát, Němci by musili hledati jinou říši*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 41 (4. 10. 1917), s. 5–6; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 54 (7. 7. 1917), s. 1–2; č. 55 (11. 7. 1917), s. 1; č. 56 (14. 7. 1917), s. 2.

[22] Ochrana 1917, roč. 9, č. 21 (17. 5. 1917), s. 5; č. 35 (23. 8. 1917), s. 4; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 67 (22. 8. 1917), s. 4.

[23] -fs-, *Rakousko pro všecky*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 3 (11. 1. 1917), s. 1; Vincenc ŠEVČÍK, *Obnovené Rakousko a český národ*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 5 (25. 1. 1917), s. 1–2; *Státní řeč*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 23 (31. 5. 1917), s. 1–2; *K české otázce I.–VI.* Ochrana 1917, roč. 9, č. 43–49 (18. 10. 1917–29. 11. 1917); *Wo bleibt die deutsche Staatssprache?* Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 56 (14. 7. 1917), s. 1–2; Martin MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria. Politika jihomoravských Němců v letech 1848–1919*. Matice Moravská, Brno 2010, s. 242.

[24] *Státoprávní projev Českého Svazu*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 24 (7. 6. 1917), s. 1.

[25] *Národ český promluvil ústy čes. spisovatelů*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 22 (24. 5. 1917), s. 1–2; *Odpověď „Znaimer Tagblattu“*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 40 (27. 9. 1917), s. 1–2; Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 56 (14. 7. 1917), s. 4; č. 57 (18. 7. 1917), s. 3–4; Lubomír Emil HAVLÍK, *Znojmo. Z minulosti města a jeho památek*. Krajské nakladatelství, Brno 1956, s. 133; M. MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, s. 143–153.

[26] *Slovenská otázka*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 9 (22. 2. 1917), s. 1–2.

Karel I. explicitním potvrzením nedotknutelnosti územní integrity Uher.[27] Paradoxně právě Maďaři, po boku s Poláky, přitom mnohdy určovali etalon českých nacionálních požadavků. Konstituční dotvoření regentského Polska na podzim 1917, respektující koncept dualismu, však nadobro odsunulo *Spojené státy Velkého Rakouska* do světa utopie; potenciální reorganizace Předlitavska bude nejspíš pod ryze německou taktovkou.[28] Ani ohlas revolučních událostí v Rusku neradikalizoval jednotlivé sociální skupiny do té míry, aby se odhodlaly k veřejným protestům.[29]

S odkazem na letošní konferenční podtitul se na Znojemsku žádná *revoluce ve válce* ani *společnost v revoluci* nekonala. V průběhu roku 1917 přesto došlo k výraznému posunu jak v socio-ekonomické sféře, tak v politickém životě. Neuvěřitelných jedenačtyřicet měsíců permanentního vypětí odhalilo limity kdysi prosperujícího kraje a uvrhlo jeho populaci na hranici bídy. Počáteční patriotický zápal se přes rivalitu a odpor vůči nepříteli let 1915 a 1916 přetransformoval ve vnitřní národnostní šovinismus. Polarizovaná společnost vnímala každodennost v dichotomickém diskurzu „my versus oni" a jakékoliv ústupky byly vykládány jako na jedné straně nedostatečné, na druhé příliš progresivní. Češi i Němci integrovali svá tažení v nadregionálním kontextu a usilovali o přerýsování mapy monarchie, či nejlépe celé střední Evropy; zazněly přitom argumenty exkluzivního podílu na očekávaném vítězství a sjednocení rakouských Němců do jednoho celku, respektive práva na sebeurčení či provázání českých zemí v historických hranicích se slovenskými oblastmi za říčkou Litavou. Uvedené aspekty, spolu s dalšími, nastínily možnosti budoucího vývoje a rozdaly karty poslednímu válečnému roku, s letopočtem 1918.

---

[27] Karel MORNSTEIN, *Znojmo*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 14 (29. 3. 1917), s. 1; Česká odpověď na maďarskou agitaci. Ochrana 1917, roč. 9, č. 44 (25. 10. 1917), s. 1; *Maďaři proti českému právu*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 45 (31. 10. 1917), s. 1.

[28] *Co Polákům, to i nám!* Ochrana 1917, roč. 9, č. 47 (15. 11. 1917), s. 1; *Uhři a my.* Ochrana 1917, roč. 9, č. 49 (29. 11. 1917), s. 1.

[29] Výjimkou potvrzující pravidlo byla prvomájová manifestace za mír. Vzhledem ke slabému postavení dělnických organizací na Znojemsku si však nekladla za cíl vyvíjet nátlak, ale spíše formulovat vůli zúčastněných. K nejbližším demonstracím a stávkám došlo na přelomu července a srpna v brněnských továrnách, znojemský tisk o nich pouze poměrně všedně informoval. Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 35 (2. 5. 1917), s. 3; M. MARKEL, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria*, s. 241.

Uprchlíci ukrajinské národnosti na území Čech a Moravy za první světové války

ALENA JINDROVÁ

České země byly po celé období první světové války vedle rakouských zemí hlavním útočištěm uprchlíků z oblastí rakousko-uherské monarchie postižených válkou. Nejvíce uprchlíků přicházelo z oblasti východní fronty z Haliče a Bukoviny, které byly zasaženy urputnými boji od samotného vyhlášení války. Obyvatelstvo odtud prchalo v několika vlnách, a to nejen v závislosti na postupu fronty, ale též v souvislosti s vývojem politických jednání mezi mocnostmi a vztahy mezi jednotlivými národnostmi.

Území Haliče a Bukoviny bylo národnostně velice rozmanité. Žili zde Poláci, Ukrajinci, Židé, Němci, Rumuni, Češi, Rusové. Z hlediska náboženského zde spolu koexistovali katolíci, pravoslavní, řečtí katolíci a židé.[1] Všechny tyto skupiny byly promíchány v jednotlivých regionech, městech i na venkově, jejich soužití, spolupráce a zájmy probíhaly ve shodě, v antipatiích či lhostejnosti. Rakousko-uherská uprchlická politika v době 1. světové války se ovšem řídila především dvěma základními pravidly. Prvním bylo systematické třídění uprchlíků podle národnosti, náboženství a sociálního zařazení, druhým rozlišení uprchlíků podle státní spolehlivosti. Podle těchto stanovisek byli uprchlíci rozmisťováni do jednotlivých uprchlických obcí či táborů. Ukrajincům se tak dostalo té cti, že byli považováni za svébytnou skupinu, která může být zařazena do speciální tabulky rakouské úřednické statistické byrokracie. V jiných dobách by to mohlo být bráno jako úspěch obrozeneckých snah, a to tím spíše, že ukrajinské národní hnutí bylo poměrně slabé. Ve válce však s sebou neslo takové označení často závažné následky.

Ukrajinské národní uvědomění se utvářelo zejména od druhé poloviny 19. století. V mnoha aspektech má vývoj emancipace Ukrajinců mnoho společného s prosazováním české národnosti, což se odráželo před i během první světové války v zaujímání podobných postojů a v prosazování stejných cílů v rámci monarchie. Před válkou to byla především snaha potvrdit svébytnost národa a jeho základní práva – právo na jazyk, vzdělání a vlastní kulturu. Stejně jako Češi museli Ukrajinci zápasit s tím, že obývají totéž území s jinými národnostmi, a také s tím, že sami zaujímají různé politické pozice, které se ještě více vyostřily během vleklého válečného konfliktu.

V článku jsou pro označení Ukrajinců použity dva pojmy, jež vycházejí především z dobové terminologie. Označení Ukrajinci anebo Rusíni nacházíme v pramenech a literatuře daného období na straně uprchlíků, rakouských, českých a moravských úřadů nebo v pamětech či denním tisku. Jako Rusíni (Ukrajinci) byli označováni obyvatelé rakouské Haliče a Bukoviny, kteří mluvili slovanským jazykem rusínštinou (ukrajinštinou) a vyznávali řeckokatolické nebo pravoslavné náboženství. Rusínská národnost byla akceptovaná jako oficiálně platná pro případ úředního styku či sčítání. Monarchie uznávala před válkou 11 národností

[1] Viz např. Jan RYCHLÍK – Bohdan ZILYNSKYJ – Paul Robert MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015.

– Němce, Maďary, Čechy, Poláky, Rusíny, Rumuny, Chorvaty, Srby, Slováky, Slovince a Italy.[2]

Za války byli uprchlíci tříděni tímto způsobem:

- na uprchlíky z jihu a uprchlíky ze severovýchodu;
- podle národnosti a náboženského hlediska.

Ve většině případů se dané kategorie shodovaly, respektive byly pro zjednodušení spojovány. Tj. Poláci – katolíci, Rusíni – pravoslavní či řečtí katolíci, Židé – židé, uprchlíci z jihu – katolíci.

Ukrajinští uprchlíci začali proudit na území Čech a Moravy bezprostředně po vypuknutí války. Postavení Ukrajinců bylo v mnoha směrech velmi obtížné, protože byli povoláni do boje proti svým národním bratrům. A to nikoli jen ve smyslu slovanských bratrů, tak jak to zaznamenáváme u Čechů, ale ve smyslu stejné národnosti. Neboť podobně jako u Poláků se nacházela značná část obyvatel Ukrajiny na území tehdejší ruské říše. Mnoho Ukrajinců také již před válkou tíhlo k Rusku více než k Rakousku-Uhersku a spatřovalo svoji emancipaci v přidružení se k velkému slovanskému sousedu. Rakouská vláda si toho byla samozřejmě vědoma. Stejně jako v případě Italů nebo Čechů byla vůči Ukrajincům obezřetná a jejich loajalitu bedlivě hlídala a došlo i k zatčení některých vlivných politických představitelů. Poslanci Dimitrij Markov a Vladimir Kurilovič a další výrazné osobnosti politického a společenského života byli odsouzeni k smrti, který byl změněn na dvacet let a po nástupu Karla I. byli propuštěni.[3] Nářky nad neloajalitou Ukrajinců se objevují v oficiálních hlášeních i v pramenech soukromého charakteru. Např. ve válečném deníku Teofila Reisse narážíme v souvislosti s úmrtím Františka Josefa I. na naprosté zděšení, jak mohou Ukrajinci a Češi vázat svůj slib novému císaři na nějaké ústupky vůči svým národům, a svorně označuje oba národy za *„sehr falsch“*.[4] Mnoho ukrajinských civilistů nebylo proto posíláno do uprchlických, ale do internačních táborů, z nichž nechvalně proslul zejména tábor Thalerhof ve Štýrsku. V této souvislosti však sehrály neblahou úlohu i české země. K internaci sloužila od počátku války i Malá pevnost v Terezíně. Brzo však nepostačovala její kapacita a v blízkosti pevnosti byl vystavěn internační tábor pro různé národnosti Rakouska-Uherska, zejména Slovany, kteří byli podezříváni ze spolupráce s Ruskem. Nařčení z neloajality však bylo mnohdy pouhou zástěrkou k vyřešení politických či národnostních problémů, které se

Žena z Bukoviny z tábora v Německém Brodě
SOkA Havlíčkův Brod

[2] Marsha L. ROZENBLIT, *Reconstructing a National Identity.* Oxford University Press, Oxford 2001, s. 18.

[3] J. RYCHLÍK – B. ZILYNSKYJ – P. R. MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*, s. 241.

[4] M. ROZENBLIT, *Reconstructing a National Identity,* s. 88.

těsně před první světovou válkou navršily tak, že téměř paralyzovaly celou rakousko-uherskou politiku.[5]

Perzekuce zasáhla především Lemky, obyvatele severní části Karpat, kteří byli před první světovou válkou chápáni jako obyvatelé části Haliče rusínské národnosti. Karpaty byly z vojenského hlediska vysoce strategické území. Již v roce 1913 existovaly seznamy rusínských příznivců Ruska, kteří byli potenciálně nebezpeční pro rakousko-uherské politické zájmy.[6] Začátkem září 1914 bylo pozatýkáno několik stovek Lemků, zejména pravoslavných kněží, učitelů a právníků obviněných ze špionáže ve prospěch Ruska. Jeden z jejich hlavních představitelů, pravoslavný kněz Maxim Sandovič, byl zastřelen na nádvoří věznice v Gorlici 6. září 1914. Jeho rodina (i těhotná manželka) včetně příbuzenstva byla uvězněna a deportována do tábora Talerhof.[7] První transport zatčených Lemků ovšem nesměřoval do nechvalně proslulého tábora, nýbrž do Čech, do pevnosti Terezín. Sem dorazil tento transport zhruba 700 osob již 8. srpna 1914, další jej následoval začátkem září. Nejprve byli umístěni do Malé pevnosti, poté do nově zřízeného tábora z dřevěných baráků. Internační tábor postupně sdíleli s ostatními národnostmi z okrajových částí monarchie.[8]

Politika vůči Ukrajincům se lišila v průběhu války podle zájmů té které strany. Odlišný byl přístup i v rámci monarchie na rakouské a uherské straně. Pokus o maďarizaci Rusínů probíhal již před válkou, zejména na úrovni církve. Během války tyto snahy pokračovaly a ve značné míře k nim byla využívána mimořádná válečná opatření. Např. 29. září 1915 vydal prešovský biskup István Novák cirkulář zakazující cyrilici v rusínských školách jeho diecéze a nařizující použití latinky.[9] Maďarizace probíhala i v dalších diecézích, kromě rušení cyrilice byl zakazován i gregoriánský kalendář. Na druhé straně Rakousko-Uhersko i Rusko slibovaly Ukrajincům větší či menší míru autonomie a výhody, budou-li bojovat za daný stát. V obou monarchiích se vytvořily politické a vojenské organizace, které tyto zájmy zastupovaly.[10] Ukrajinci se snažili využít války k prosazení větší autonomie pro vlastní národ, nebo dokonce pro vytvoření samostatného státu. Jejich situace však byla velmi ztížena tím, že na podobném území hodlali založit samostatný stát i Poláci, jejichž hlas byl ve velmocenském vyjednávání o něco silnější než ukrajinský. V tomto směru hrálo nakonec podstatnou roli

---

5 Srov. Luboš VELEK, *Úvod. Projekt česko-německého národnostního vyrovnání v Čechách v letech 1890–1915 a jeho geneze.* In: Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912. 1. sv. (Eds.) Eva DRAŠAROVÁ – Roman HORKÝ – Jiří ŠOUŠA – Luboš VELEK. Národní archiv, Praha 2008, s. 3–30.

6 Antoni KROH, *Zápas Lemků o sebeurčení.* Dějiny a současnost 1992, roč. 14, č. 4, s. 26–27.

7 Ivan POP, *Rusíni počas 1. svetovej vojny*. Rusyn.sk. Rusíni Slovenska. [online]. Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, Bratislava 2022-10-28. Dostupné z https://www.rusyn.sk/rusini-pocas-1-svetovej-vojny/ [cit. 2023-03-20].

8 Např. Vojtěch BLODIG – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Miroslava LANGHAMEROVÁ. *Terezín, Litoměřice. Místa utrpení a hrdinství.* Pro Památník Terezín vydalo nakl. V ráji, Praha 2003. V této publikaci je na s. 6 fotografie Rusínů internovaných v Malé pevnosti.

9 Wolfdieter BIHL, *Einige Aspekte der* österreichisch-ungarischen *Ruthenpolitik 1914–1918.* Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1966, Jg. 14, S. 544.

10 Guido HAUSMANN, *The Ukrainian Moment of World War I.* In: Small Nations and Colonial Peripheries in World War I (History of Warfare, 109). (Eds.) Gearóid BARRY – Enrico DAL LAGO – Róisín HEALY. Brill Academic Pub, 2016, s. 177–190.

rusínské hnutí v USA, s jehož představiteli jednal i Tomáš Garrigue Masaryk.[11] Jako území extrémně diferencované byla Halič neustále předmětem dohadů a politických tahanic.

Obyčejné obyvatele daného území však trápil během války především boj o vlastní život. Po vypuknutí války utíkalo mnoho obyvatel z východu monarchie zcela nekoordinovaně a chaoticky, mnohdy i bez základních životních prostředků. Rakouská vláda měla sice již předem připraveny základní prvky evakuační politiky, ale sama byla zaskočena velkým množstvím lidí, kteří se dali do pohybu. Většina uprchlíků byla směrována do předem vybraných politických okresů, kde si měli zařídit ve spolupráci s místními samosprávnými úřady ubytování a kde jim byl případně vyplácen příspěvek na základní živobytí. Menší část uprchlíků končila v narychlo konstruovaných uprchlických koloniích. V první fázi války zaznamenalo naše území největší nápor židovských a polských uprchlíků, pro které byly zřízeny tábory v Mikulově, Pohořelicích, Svatobořicích u Kyjova a v Chocni. Rusínských uprchlíků bylo menší množství a byli posíláni do rakouských zemí, zejména do dolnorakouského Gmündu. Např. v hlášení moravskému zemskému guberniu z 19. listopadu 1914 se nachází následující údaj: *„Vzhledem k přetížení zdejších úřadů nebylo sice možné dokončit šetření, ale podle předběžných výsledků se na Moravě rozhodně nezdržuje více jak 3 000 uprchlíků rusínské národnosti. Možná že se na celé Moravě zdržuje jen asi 200 až 300 těchto uprchlíků, z toho největší část jsou zaměstnanci drah s rodinami. Přesné zjištění je však velmi obtížné kvůli tomu, že se situace mění každý den. Jedná se sice na Moravě o malý počet uprchlíků, tito jsou však bez prostředků.“*[12]

Šetření o pohybu uprchlíků a jejich národnostním a sociálním složení probíhala z příkazu rakouských úřadů pravidelně. Např. z listopadu 1914 se nám dochovaly záznamy o uprchlících z jednotlivých okresů na Moravě. V této době je zde zachycen tento počet rusínských obyvatel: Brno 12 rodin, okres Hodonín 18 mladých mužů a žen ve věku 18–34 let, okres Litovel sedm uprchlíků (učitel s rodinou a pomocníkem), okres Místek 34 uprchlíků, okres Mikulov dva uprchlíci, okres Valašské Meziříčí 18 uprchlíků (pět rodin). V říjnu 1914 se v celém okrese Přerov nacházelo 20 rodin rusínských uprchlíků a šlo vesměs o úředníky, učitele, advokáty a duchovní, v Tovačově bydlely dvě rodiny železničních zřízenců.[13] Čechy a Morava byly v této fázi války určeny především pro umisťování uprchlíků židovské a polské národnosti, jak můžeme např. porovnat z hlášení o složení uprchlíků z Haliče a Bukoviny z 28. února 1915 pro Čechy, kde je v tuto dobu zaznamenáno 120 703 uprchlíků, z toho 69 968 židů. V okrese Německý Brod se podle tohoto výkazu nacházelo v únoru celkem 611 uprchlíků, z nichž se ke katolictví hlásilo 213 Poláků a 12 Rusínů; židů bylo 386. Podle sociálního hlediska byli rozděleni na 14 majetných a 597 nemajetných, přičemž státem placených bylo šest státních úředníků, tři železniční úředníci a čtyři učitelky. Podobné složení vykazovaly i další okresy. [14] Rusínští uprchlíci byli ubytováváni v Čechách spíše okrajově, pokud např. došly kapacity táborů v Rakousku. V moci rakouské vlády také nebylo dodržovat zcela striktně rozdělení uprchlíků podle národností, obzvláště jednalo-li se o uprchlíky, kteří měli alespoň nějaké vlastní finanční prostředky a snažili se zajistit si ubytování vlastními silami. Již na počátku války bylo přesto rozhodnuto o hlavních směrech umísťování uprchlických skupin. V tomto duchu obdržely všechny potřebné orgány závazné směrnice.

---

[11] Tamtéž; Ivan POP, *Dějiny Podkarpatské Rusi v* datech. Libri, Praha 2005, s. 264–265.

[12] MZA Brno, f. B13 Moravské místodržitelství, hlášení v německém jazyce, kart. č. 1172.

[13] Tamtéž.

[14] NAČR, f. Zemský výbor 1874–1928, kart. č. 9831.

Tři ženy z Bukoviny v kroji z tábora v Německém Brodě
SOkA Havlíčkův Brod

Ohledně Rusínů zaslalo moravské místodržitelství v Brně v září 1914 všem okresním hejtmanům, dvorním radům, policejnímu řediteli v Brně a vedoucímu policejního komisariátu v Moravské Ostravě následující instrukce: *„Podle sdělení ministerstva vnitra má do moravské oblasti dorazit více jak 3 000 uprchlíků ukrajinské (rusínské) národnosti. Podle nařízení ministerstva vnitra je potřeba zjišťovat pomocí hlášení pobyt těchto uprchlíků. Uprchlíci bez prostředků mají být podle výnosu z 18. září 1914 přemístěni do speciálních zařízení v Korutanech. Avšak zařízení ve Wolfsbergu a St. Andrä nejsou ještě plně dokončena, a proto se musí s transporty uprchlíků počkat, až bude vyšetřena situace a bude se moci začít s instradováním uprchlíků do St. Andrä anebo do Wolfsbergu. Z transportu mohou být výjimečně vyřazeny tyto osoby: které mají již práci nebo ubytování u příbuzných anebo v jiných zvláštních případech.“*[15]

Vztah Čechů k rusínským uprchlíkům byl v tomto období vstřícný. Ostatně Češi měli s ukrajinskými uprchlíky zkušenosti již před válkou. Po velkých nepokojích ve Lvově a sporech mezi polskými a ukrajinskými studenty v roce 1907 byli někteří Ukrajinci perzekvováni a hledali útočiště v Čechách.[16] Za války se snažili Češi pomáhat i nadále. Mezi katolickými představiteli se stal zářným příkladem pozdější olomoucký arcibiskup Antonín Cyril Stojan. Muž pocházející ze skrovných poměrů moravského venkova tíhnul celý život k pomoci chudým a potřebným lidem. Za první světové války působil jako probošt v Kroměříži, kromě toho byl od roku 1897 říšským poslancem za Národní stranu katolickou. V dubnu roku 1915 přijelo do Kroměříže kolem šedesáti bohoslovců z Haliče řeckokatolického vyznání. Antonín Cyril Stojan vyjednal na ministerstvu vyučování finanční podporu a zorganizoval pro bohoslovce seminář, kde by mohli pokračovat ve svém vzdělávání. Po vypuknutí války s Itálií přibyli do Kroměříže z Říma ještě další řeckokatoličtí

[15] MZA Brno, f. B13 Moravské místodržitelství, kart. č. 1172.

[16] J. RYCHLÍK – B. ZILYNSKYJ – P. R. MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*, s. 235.

bohoslovci, o které bylo díky jeho úsilí postaráno stejně pečlivě. Antonín Cyril Stojan byl velkým stoupencem slovanských církví a i před válkou se snažil o jejich sbližování.[17]

Podobně vstřícný postoj zaznamenáváme i v případě choceňského tábora. Tábor pro uprchlíky v Chocni byl postaven po vypuknutí války pro polské uprchlíky katolického vyznání. V době, kdy byli v roce 1915 posíláni Poláci zpět do Haliče, posloužil tábor k přechodnému ubytování rusínských utečenců z Bukoviny, kteří zde byli soustřeďováni z rakouských táborů na podzim 1915 před hromadným odjezdem domů. Občané na ně prý vzpomínali v dobrém, *„neboť tu zanechali nejlepší dojem osobní kázní, slušným vystupováním, čistotou a skromností“*.[18] Oproti tomu jsou Poláci líčeni v ne příliš světlých barvách. Další rusínští uprchlíci přibyli do Chocně na začátku roku 1916 společně s polskými. Přijeli často i se svým dobytkem – kravami a malými koníky, které pak zapůjčovali místním hospodářům. Od Poláků se lišili svým oblečením, nosili dlouhé bílé kožichy, částečně zdobené a v pase nadrhnuté nebo velké hnědé kabáty. I zde byl podle některých dochovaných výpovědí markantní rozdíl v morálce a slušnosti obou národů. Příchod Rusínů prý vyvolal v Polácích nevraživost, která narostla až do té míry, že mezi polskou a rusínskou částí tábora musel být vystavěn drátěný plot.[19] Na začátku roku 1916 bylo v choceňském táboře téměř 18 000 uprchlíků, z toho asi 600 Rusínů, přičemž v následujících měsících ještě přibližně 600 Rusínů přibylo. V květnu 1916 byla proto v táboře otevřena škola pro rusínské děti a fara pro rusínské kněze.[20] Sympatie obyvatel však nemohly vyvážit nevyhovující poměry, ve kterých Rusíni i Poláci v táboře žili. Uprchlíci byli vyčerpáni často již namáhavou cestou v dobytčích vozech, právě u rusínských transportů do Chocně jsou zaznamenána i úmrtí malých dětí, ještě než dorazily na místo určení.[21] V táboře propukaly časté epidemie a zásobování bylo nevalné. Kvůli nedostatku potravin a hygieny byl zdravotní stav uprchlíků v druhé polovině války žalostný:

„Životní poměry uprchlíků se stále horšily. Mnozí z nich vypadali jako mumie, vychrtlí a vyzáblí, žlutí v obličeji a stále kašlající. Stravu dostávali opravdu válečnou: ráno a odpoledne ‚hrbatou‘ (herbata = čaj) to jest teplou vodu, ve které se povařilo trochu ostružinového listí, bez cukru a rumu a k tomu kousíček chleba, někdy i žádný. V poledne jednou týdně malý kousek masa, jindy jen mrkev, brambory, tuřín nebo zelí a to skoro nemastné. Večeři pak už žádnou. Někteří chodili bosí, jiní ještě dotrhávali vlastní obuv anebo nosili komisní šněrovací boty s dřevěnými spodky – jakési dřeváky. Když šli po ulici, říkávali vtipálkové, že to u nás v Rakousku nikdy tak ‚neklapalo‘ jako teď.“[22]

V roce 1915 byli uprchlíci posíláni zpět, než však se stačili mnozí z nich vrátit do svých domovů, začala další ofenziva. Další nápor uprchlíků z Haliče zaznamenáváme v roce 1916. V této době došlo ke změnám v roztřídění uprchlických táborů podle národností a náboženství v rámci Čech, Moravy i rakouských zemí. V Čechách byl tábor určený původně pro italské uprchlíky v Německém Brodě přetvořen v tábor pro židovské uprchlíky z Haliče a Bukoviny.

---

[17] Marie HOLKOVÁ, *Kdyby lásky neměl. Vyprávění ze života Antonína Cyrila Stojana.* 1. vyd. Cesta, Brno 1991; František CINEK, *Arcibiskup Antonín Cyril Stojan. Život a dílo. Pokus o nárys duchovní fysiognomie*. Lidové knihkupectví, Olomouc 1933.

[18] Vilém NEZBEDA, *Choceňské „Polsko“. Kronika barákové kolonie z 1. světové války*. Městský národní výbor Choceň, Choceň 1990, s. 55.

[19] Tamtéž, s. 59.

[20] Tamtéž, s. 62.

[21] Václav MAREL, *Choceň za války a po válce*. Osvětová komise města Chocně, Choceň 1936, s. 109.

[22] Tamtéž, s. 139.

Pro uprchlíky ukrajinské národnosti byl primárně určen tábor v Moravské Třebové. V roce 1916 byli umisťováni do táborů v Chocni, v malé míře i do Německého Brodu. S budováním a rozšiřováním tábora v Moravské Třebové však byli přemisťováni a soustředěni právě na tomto místě. Jejich počet šel tentokrát do tisíců. Podobně jako v jiných případech však uprchlíci přicházeli rychleji, než byla vláda schopná zabezpečit vybudování celého tábora. Tábor v Moravské Třebové byl postupně po celý rok 1917 rozšiřován, avšak první obyvatelé zde měli velmi těžké podmínky. Zajímavý dokument se nám dochoval v Moravském zemském archivu, v němž je zaznamenána stížnost řeckokatolického duchovního Petera Minka na neutěšený stav uprchlíků:

„V Moravské Třebové, 18. 11. 1916. Níže podepsaní co nejmilostivěji prosí o vyslyšení. Tisíce evakuovaných Ukrajinců z Haliče zůstávají ve zdejším barákovém táboře. Jejich osud je těžký, matky sem přišly s dětmi, které téměř z poloviny zemřely. V minulém jediném měsíci říjnu zde zemřelo 53 dětí. Stávají se často i takové případy, že matka přijde najednou o 4 děti a tyto lidé propadají beznaději. Jelikož je náš lid silně nábožensky založen, je víra to jediné, co dokáže utišit ducha. K. k. ministerstvo sice zvažovalo místo duchovního, ale není zde žádný kostel, kde by mohl konat službu. Správa slíbila před 3 měsíci postavit zde kostel anebo alespoň kapli, avšak až dosud se nic nedělo. Mše je sloužena v létě pod širým nebem, pokud venku neprší anebo nesněží, jelikož právě nastává tvrdá zima, je nemožné mši pod širým nebem sloužit. Nejvíce vadí našemu lidu, že není jeho náboženský pocit respektován. Pro dobytek je udělán přístřešek, avšak pro službu Boží není žádná kaple, ani provizorní přístřešek, kde by se lid shromažďoval a modlil, pokud venku prší nebo sněží. Nebylo by

Rusín s koňmi v táboře v Německém Brodě
SOkA Havlíčkův Brod

složité odpomoci tomuto zlu, neboť se evakuuje lid a při tom je tolik vagónů, mohl by být jeden vagón naložen dřevěným kostelem z evakuované vesnice v Haliči v blízkosti nádraží a zde by mohl být složen. V Haliči je mnoho dřevěných kostelů, kde se již tři roky nekonají bohoslužby, protože byli místní obyvatelé během ruské invaze odvlečeni na Sibiř, kde zemřeli. Proto se obracím na barákovou správu a prosím o jeden přístřešek (stan). Prosím o urychlení stavby kostela, a pokud by to nebylo možné, o urychlené vyrozumění ze strany ministerstva a případné přeložení.“[23]

Baráková správa v Moravské Třebové však oponuje, že vzhledem k velkému počtu uprchlíků není možné adaptovat jeden z baráků na kapli. Během roku 1917 se situace postupně zlepšovala a do Moravské Třebové a částečně i do tábora v Pohořelicích byli posíláni ukrajinští uprchlíci z Chocně. V polovině roku 1917 byla v Moravské Třebové vybudována čtyřtřídní školní budova, přijímací budova s denní kapacitou 500 lidí, čtyři obytné baráky, umrlčí komora, dílny a dva tzv. Intelligenz Baracken, tj. baráky s kapacitou osm rodin pro inteligenci, totiž pro uprchlíky z lepších sociálních vrstev. Pro každou rodinu byl k dispozici jeden pokoj a kuchyně. Jak je psáno v přípisu o nutnosti postavit tyto budovy, v táboře se již objevily dokonce rodiny úředníků, a takové rodiny je nutné separovat od ostatních obyvatel. Tyto baráky byly skutečně postaveny, nicméně i v tomto případě byl přesun uprchlíků plánován ještě před dokončením všech stavebních prací:

„22. 5. 1917. Vzhledem k tomu, že je naplánováno poslání 1 000 uprchlíků ukrajinské národnosti z tábora v Chocni do Moravské Třebové a 800 uprchlíků ukrajinské národnosti do tábora v Pohořelicích poslední srpnový týden, je potřeba neprodleně urychlit dokončení prací.“[24] Nakonec se uprchlíci dočkali i kostela, ale až po více než půl roce. V srpnu 1917 bylo v kostele v uprchlickém táboře dokončeno dláždění a instalovaly se lavice a ikonostas.[25]

V polovině roku 1917 proběhla na východě poslední velká ruská ofenziva pojmenovaná podle ministra války Alexandra Fjodoroviče Kerenského. Poté co se v listopadu chopili v Rusku moci bolševici, se začalo čím dál tím intenzivněji jednat o možnosti uzavření separátního míru na východní frontě. Rusko zároveň zachvátilo revoluční běsnění. Obě strany, hospodářsky vyčerpané, došly nakonec k dohodě v Brestu Litevském. Jednání se účastnili i Ukrajinci, kteří se snažili nové situace využít k prosazení svých cílů. Během roku 1918 byli uprchlíci z oblasti Haliče posíláni zpět, značné množství jich však zůstávalo až do zimy roku 1918 na našem území. Paradoxně čím méně potravin bylo k dispozici, tím intenzivněji řešila rakousko-uherská správa kulturní péči a vzdělávání uprchlíků.

Na začátku školního roku 1917/1918 byl pověřen inspekcí nad vzděláváním uprchlíků ze severovýchodu významný rusínský vzdělanec a politik dr. Pantelimon Klym.[26] Větší část války byl činný na Moravě, kam se uchýlil před válkou z gymnázia v Černovicích. Tři roky dobrovolně a bezplatně působil jako předseda statistického úřadu c. k. vojenské nemocnice č. 5 v Brně, kde se věnoval péči o nemocné a raněné. Zároveň se angažoval v práci pro Červený kříž, za niž byl oceněn čestným vyznamenáním 2. třídy Červeného kříže. Třetí rok války převzal na základě pověření od viceprezidenta Pomocného komitétu pro uprchlíky z Bukoviny

---

[23] MZA Brno, f. B 14 Moravské místodržitelství mladší, opis dopisu v němčině, kart. č. 3303.

[24] Tamtéž.

[25] Tamtéž.

[26] K jeho činnosti před 1. světovou válkou viz např. Thomas HENSELLEK, *Die letzten Jahre der kaiserlichen Bukowina. Studien zur Landespolitik im Herzogtum Bukowina von 1909 bis 1914.* Master Thesis, Bachelor + Master Publishing, Hamburg 2011, s. 58.

ve Vídni rytíře Nikolaje von Wassilko vedení pobočky pomocného komitétu v Brně, v němž působil zároveň se svým zaměstnáním v nemocnici. V této pobočce vykonával též funkci školního referenta a věnoval se záležitostem dětí uprchlíků. Snažil se zajišťovat materiální i duchovní pomoc. U pomocného komitétu založil školní fond, pro který sám shromáždil základní finance a vyplácel pravidelně přes centrálu ve Vídni více než dvěma stům dětí podporu na učebnice a pomůcky. Obracel se o pomoc mj. například na císařského radu Markuse Greifa, krajana z Bukoviny, který působil ve Vídni a zajímal se především o osud svých krajanů v rakousko-uherské monarchii.[27]

Úřední mašinerie vyčerpané monarchie však na sklonku války zřejmě již nefungovala tak jako v dobách své největší slávy. Dr. Pantelimon Klym se marně dovolával oficiálního jmenování do funkce inspektora s jasným vymezením svých pravomocí. Byl na poměrně dlouhou dobu pověřen výkonem této činnosti jen na základě telefonických sdělení. Nicméně inspekci vykonával na území Moravy, též Čech a v dolnorakouském táboře Oberhollabrunn. Zprávy o situaci dětí uprchlíků předkládal místodržiteli Moravy svobodnému pánu dr. Karlu Heinoldovi von Udynski a místodržícímu Dolních Rakous svobodnému pánu Oktaviánu von Bleyleben. Zároveň byl v kontaktu s dvorním radou dr. Alfredem Pawlitschekem, zemským inspektorem pro německé školy v Bukovině, a s Antonem Klemem, zemským inspektorem pro ukrajinské školy v Bukovině.[28] Důležitým spolupracovníkem dr. Pantelimona Klyma byl i výše zmíněný Nikolaj von Wassilko, politik rusínské národnosti pocházející z Černovic, který působil toho času ve Vídni v Pomocném komitétu pro uprchlíky z Bukoviny.

Dr. Pantelimon Klym si byl vědom důležitosti vzdělávání dětí a opakovaně poukazoval na nedostatečné zajištění vyučování. Důkazem může být nepříliš ideální situace v táboře v Moravské Třebové, odkud bylo podáno na moravské místodržitelství hlášení o stavu školní docházky v červenci 1917. V uprchlickém táboře se ke dni 19. 7. 1917 nacházel tento počet dětí:[29]

- 259 křesťanských dětí z Haliče s rusínskou mateřskou řečí
- 24 křesťanských dětí z Haliče s polskou mateřskou řečí
- 1 křesťanské dítě z Bukoviny s německou mateřskou řečí
- 1 křesťanské dítě z Bukoviny s polskou mateřskou řečí
- 17 židovských dětí z Haliče s německou mateřskou řečí
- 5 židovských dětí z Bukoviny s německou mateřskou řečí

Podle hlášení okresního hejtmana nebyly tyto děti, které pobývaly ve zdejším táboře již téměř rok, systematicky vzdělávány. Správa tábora neposkytla do daného dne žádné prostory pro vyučování. Účast na vyučování v městských školách nebyla možná kvůli neznalosti vyučovací řeči a kvůli epidemickým nemocem v táboře. Mezi uprchlíky se opakovaně objevil skvrnitý tyfus. Školní vyučování bylo naplánováno teprve na školní rok 1917/1918 v jednom z baráků, který byl adaptován pro účely školy. Základní vzdělávání probíhalo v rusínské řeči, pro menšinu dětí v němčině a v polštině. Němčina byla povinným předmětem pro všechny děti. Během roku 1918 byli uprchlíci i s dětmi evakuováni zpět do svých domovů. Do léta roku 1918 odešla většina Ukrajinců zpět do Haliče a na Bukovinu, své angažmá skončil se školním rokem 1917/18 i dr. Pantelimon Klym.

---

[27] MZA Brno, f. B13 Moravské místodržitelství, kart. č. 1235.

[28] Tamtéž.

[29] Tamtéž.

Uprchlíci se vraceli do svých domovů bez prostředků, do oblasti, kterou přešla několikrát válečná lítice. Nedosti na tom, mnozí z nich museli zakrátko prchat znovu. Ukrajinci prchající před novými nepokoji a válkou našli na delší či kratší dobu nový domov v nově vzniklém Československu. Mnohde byli opět ubytováni v táborech z první světové války. Setkávali se znovu s většími či menšími sympatiemi českého a moravského obyvatelstva, vyvolávali soucit nebo nevraživost, tak jako jindy a jinde v dějinách.

Třetí válečný rok 1917 – ve znamení přibývajících hospodářských obtíží a celkové vyčerpanosti Rakouska-Uherska

ZDENĚK JINDRA

Německá říše a Rakousko-Uhersko vstoupily do velké války jako spojenci. Vzhledem ke své poloze ve střední Evropě, obklopeny ze všech stran protivníky, nebo přinejlepším neutrály, byly od začátku nuceny nejen koordinovat své vojenské akce, nýbrž také úzce spolupracovat v oblasti hospodářství. Dohodové mocnosti vynakládaly totiž velké úsilí na to, aby svou blokádou na zemi a na moři odřízly Ústřední mocnosti od ostatního světa. Rovněž tak se ukázala velmi významnou potřeba vzájemné dobré informovanosti. Za tím účelem delegoval Berlín do Vídně zvláštní zplnomocněnce, kteří pravidelně měsíc co měsíc sestavovali souhrnné zprávy o hospodářské situaci ve spojenecké zemi. Tyto v průměru desetistránkové materiály poskytují historikovi poměrně dobrý, ucelený přehled o stavu a vývoji válečné ekonomiky v habsburské říši. Téměř kontinuální řada uvedených měsíčních zpráv, o kterou se dále z velké části opírám, se datuje od září 1916, poté co v létě toho roku přijel do Vídně říšskoněmecký vládní rada dr. Ludwig von Nordeck zur Rabenau, aby tu působil jako spojka a koordinátor Německého úřadu pro válečnou výživu, založeného v květnu téhož roku v Berlíně. Vedle Rabenauových přehledů v předložené studii používám pokud možno i jiné diplomatické relace, případně údaje zprostředkované v příslušných historických studiích a knihách.

Podle výpovědi všech těchto zdrojů se ještě v první polovině roku 1917 nejevila hospodářská situace monarchie jako zcela bezútěšná, naopak v té době zde vrcholila válečná konjunktura. Takovému vývoji nepochybně napomohla výrazná změna v politickosprávním vedení monarchie: po smrti císaře Františka Josefa I. a vraždě předlitavského ministerského předsedy hraběte Karla von Stürgkha nastoupil na trůn mladý císař Karel, přičemž do čela předlitavské vlády byl povolán zkušený Ernest von Koerber. Podařilo se dojednat dvacetileté „vyrovnání“ mezi Rakouskem a Uhrami a k celkové hospodářské konsolidaci přispěla i výstavba státního obhospodařovacího systému, dovršená na podzim 1916. Svízelným problémem pro vládní úřady zůstalo v zimě 1916/1917 jedině zásobování armády a civilního obyvatelstva dostatečným množstvím potravin. Kromě toho uvázly též dodávky uhlí průmyslovým podnikům a obyvatelstvu, nikoli snad v důsledku nižší těžby, nýbrž spíše kvůli nedostatku vagonů. Každopádně se v té době stala aprovizace klíčovým problémem, k jehož objasnění je třeba vzít na vědomí dvě skutečnosti:

- Předlitavsko muselo respektovat dualistický poměr obou států monarchie. I přes svou silně agrární povahu nebylo už před válkou v zásobování obilím a ostatními agrárními produkty soběstačné a bylo odkázáno doplňovat životní potřeby obyvatelstva dovozem, především z Uher. Za války se však poměry změnily. Ve válečných podmínkách se agrární produkce Uher postupně snižovala, a to přimělo Tiszovu vládu k omezování dodávek obilí, mouky a masa do předlitavské poloviny říše.

- Rakouský obhospodařovací systém se zdaleka nevyrovnal důkladné organizaci Německé říše, opožďoval se a vzhledem k etnické a politickosprávní různorodosti monarchie ustavičně někde váznul a skřípal. Podle kritického říšskoněmeckého pohledu organizace rakousko-uherského válečného hospodářství nejen pokulhávala *„o měsíce pozadu za Německem“*,[1] nýbrž i jakékoli *„náběhy podle našeho vzoru musely nakonec ztroskotat na ‚ledabylosti‘* [Schlamperei – pozn. aut.] *obvyklé v této zemi a na protekčním jednání“*.[2]

Organizace válečného hospodářství habsburské monarchie byla jako celek mnohokolejná a mnohotvárná, těžkopádná a nepřehledná. V důsledku toho nebyla ani snadno kontrolovatelná a vyžadovala ke své správě čím dál větší počet úředníků. Ale ani nadouvající se byrokratický aparát, ani stovky jeho výnosů a nařízení nezabránily tomu, aby se zásobování potravinami a surovinami postupně nezhoršovalo, přičemž obrat k horšímu nastal zjevně v druhé polovině roku 1917. Exministr Gustav Gratz, který sledoval tento vývoj z bezprostřední blízkosti jako vysoký vládní úředník, definoval po válce tento postupný úpadek jako *„tři stadia vyčerpání“* ekonomických sil monarchie, což nakonec přispělo ke zhroucení státu na podzim 1918. Podle jeho názoru, *„byl-li rok 1915 rokem rozkvětu národního hospodářství (ovšem jen zdánlivého), je nutné označit rok 1916 jako rok přibývajícího nedostatku, rok 1917 jako rok přechodu od nedostatku k nouzi a rok 1918 jako rok nouze“*.[3]

Již při nástupu do nového roku 1917 se nenalézalo hospodářství monarchie v příliš potěšujícím stavu. Rabenau v periodické zprávě za leden 1917 hlásil: *„Vyživovací otázka v Rakousku, zvláště ve velkých a průmyslových městech, je mimořádně vážná. Odolnost monarchie a možnost vydržet je silně otřesena zřetelnými organizačními nedostatky v zásobování potravin, tvrdošíjným zastáváním zvláštních zájmů Uher, pasivním odporem producentů a nechutí úřadů zde rázně zasáhnout, zvláště když značná část slovanských obyvatel dnes v důsledku národních protiv a nesvědomitých štvanic už zatoužila po ‚míru za každou cenu‘. “*[4] O mimořádné svízelnosti vyživovací situace habsburské říše svědčily jmenovitě dvě skutečnosti:

- Oskar Kockstein v čele rakouského Úřadu pro výživu lidu už po krátkém působení ze svého postu odstoupil, a to pro naprostý nezdar jednání s uherskou vládou.
- Vídeňský tisk začal silně agitovat pro zavedení obligatorních válečných kuchyní, aby se čelilo zoufalé situaci prostých lidí: domácí hospodyně to mělo zbavit každodenní starosti o rodinnou stravu, zlevnilo by se a racionalizovalo zpracování potravin a mělo se též využít kuchyňského odpadu k výkrmu dobytka.[5]

Za této situace jediná hospodářská odvětví, jež (na rozdíl např. od textilní branže) vcelku vzkvétala a sklízela bohaté zisky, byly těžký a zbrojní průmysl. Železářský průmysl docílil (u tyčového a fasonového železa, nosičů, hrubých plechů a kolejnic) v roce 1916 o 2,5 milionu metrických centů vyšších výrobních výsledků než v předchozím roce a tento trend

---

1 Bundesarchiv Potsdam (BAP), Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (AA), Nr. 3819, Periodická zpráva Rabenaua ze září 1916, Bl. 184 [od roku 2008 archiválie výše zmíněného fondu spravuje Politisches Archiv des Auswärtigen Amts v Berlíně – pozn. ed.].

2 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), IA Österreich 95 secr., Bd. 4, Tschirschky Bethmannovi Hollwegovi, Wien 28. 9. 1916, Bericht Nr. 275.

3 Gustav GRATZ – Richard SCHÜLLER, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich-Ungarns. Die Tragödie der Erschöpfung.* Hölder – Pichler – Tempsky, Wien – New Haven 1930, s. 196–197.

4 BAP, AA, Nr. 3820, Periodická zpráva Rabenaua z ledna 1917, Bl. 21.

5 Tamtéž, Bl. 20, 21.

pokračoval i v roce 1917. Také čísla o těžbě kamenného a hnědého uhlí (hlavně v českých zemích) byla za rok 1916 výrazně vyšší nežli v roce 1915.[6] Stále narůstající počet zbrojních podniků, soustředěných z větší části v Horních Rakousích, z menší části v českých zemích, se vzepjal ke svému dosud nejvyššímu výkonu, když obdržel významný impulz v říšskoněmeckém „Hindenburgově programu", jenž předvídal v obou spojeneckých zemích značné posílení zbrojní techniky a výroby. Na základě toho se habsburské říši podařilo oproti roku 1916 zvednout nebo udržet výrobu pušek a děl na poměrně vysoké úrovni, jak to konkrétně dokládá následující tabulka:

Tab. č. 1: Výroba pušek a děl v Rakousko-Uhersku v prvním pololetí roku 1916 a v roce 1917

Výroba	2. pol. 1916	1. pol. 1917	2. pol. 1917
pušek ve Steyru	445 162	495 874	495 751
v Budapešti	134 136	123 803	111 353
celkem v monarchii	**579 298**	**619 677**	**607 104**
dělových hlavní v Plzni	887	1 805	1 242
dělových lafet v Plzni	1 147	1 434	993
dělových hlavní v Rábu (Györ)	39	128	150
dělových lafet v Rábu (Györ)	–	78	254
hrub. odlitků a výkovků hlavní, Vítkovice	205	1 015	912
hlavní, hrub. odlitků, lafet, Böhler-Kapfenberg	509	584	703
bronzových hlavní, erární Arzenál ve Vídni	839	4	–
ocelových hlavní, erární Arzenál ve Vídni	304	664	918
celkem v monarchii			
dělových hlavní	2 332	2 285	1 906
dělových lafet	1 751	1 900	1 561
hrubých odlitků a výkovků hlavní	367	1 269	1 203

Pramen: Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien (ÖStA–KA), Manuskripte, Manuskripte der Carnegie-Stiftung (MS CA), Kt. 13, Ottokar PFLUG, Nr. 7, Bewaffnung und Munition. Graphische Darstellungen in der Beilage.

Z uvedených čísel jednoznačně plyne několik důležitých závěrů:

- daleko největší část produkce ručních pušek byla soustředěna od začátku světové války (v návaznosti na předválečný stav) v soukromé puškárně Österreichische Waffenfabriks-Gesellschaft v hornorakouském Steyru; kapacitně ne tak velká a výkonná uherská továrna v Budapešti byla s to vyprodukovat pro c. a k. armádu daleko méně pušek. Jako největší a nejvýkonnější dělovka monarchie se prezentovala akciová společnost Škodových závodů v Plzni. Před válkou měla Škodovka dominantní postavení v monarchii jmenovitě v dodávkách výzbroje pro c. a k. válečné loďstvo, avšak v průběhu světové války se její pozice umocnila, neboť jí připadla většina dodávek také pro polní armádu. Byl to nevyhnutelný důsledek toho, že do té doby největší producent polních děl v habsburské říši, erární Arzenál ve Vídni, byl z předválečné doby výlučně orientován na výrobu dělových hlavní z bronzu. Tato výroba však doznala za války silných omezení v důsledku nouze o základní surovinu – měď. Vzniklá

[6] Tamtéž, Bl. 23, 24.

situace donutila Arzenál přeorientovat se na kompletování dělových hlavní z ocele, jež mu v hrubých odlitcích dodávaly nejvýznamnější ocelárny, na prvním místě Horní a hutní těžířstvo ve Vítkovicích.

- shora uvedená čísla ukazují, že zbrojní výroba vykazovala až do poloviny roku 1917 stále vyšší výkony, ale tento trend byl poté až do skončení války vystřídán stále výraznější redukcí výroby a jejím omezováním, což bylo způsobeno hlavně nedostatkem surovin a pracovních sil, ale zčásti též snižující se osobní výkonností dělníků, zapříčiněnou jednak nouzí o potraviny, jednak obecně rostoucí touhou po skoncování s válkou a po uzavření míru.

Výše doložené poměrně impozantní výkony rakousko-uherského zbrojního průmyslu, jež kulminovaly v průběhu roku 1917, byly navzdory následnému propadu v roce 1918 skutečně udivující, a to nikoli jen co do množství, nýbrž také co do technické rozmanitosti druhů. Uprostřed náročné a dlouhé války nikdo nečekal, že by se vojenské orgány odhodlaly bez rozsáhlého testování a vzápětí ve velkém zavádět nové druhy a typy zbraní, jako tomu bylo v letech 1914–1918 u kulometů, minometů, plamenometů, tanků a rozličných ráží polních děl a houfnic. *„S nejméně 19 za války zavedenými novými zbraněmi byl zbrojní systém Rakousko-Uherska určitě na úrovni jiných válčících zemí."*[7] Množství armádě dodaných palných zbraní sice nedosahovalo velikosti zbrojní produkce spojeneckého Německa ani kapacitně mohutnějšího zbrojního průmyslu v západních zemích Dohody, ale potřeby c. a k. armády vcelku uspokojovalo. Rozhodně nelze říci, že by zhroucení habsburské monarchie v roce 1918 bylo zapříčiněno nedostatkem zbrojního materiálu. Co v posledním roce světové války nejvíce limitovalo životaschopnost monarchie, byly její přibývající nesnáze v zásobování surovinami, v dopravní obsluze, ve výkonnosti dělnictva a v neposlední řadě v neúnosné až kritické podvýživě civilního obyvatelstva, zvláště ve městech. Právě v tom tkvěly klíčové hospodářské problémy válečných vlád ve Vídni a v Budapešti, násobené dále jejich politickou zaslepeností a neochotou porozumět a vyjít vstříc tužbám potlačovaných národů monarchie, Čechů, Slováků, Poláků a Jihoslovanů, jež nechtěly bojovat za německé válečné cíle. V krátkém a hektickém období své vlády si nedokázal ujasnit hospodářské a politické priority ani nový panovník Karel, natož se vymanit ze závislosti na spojenectví s Německem. Namísto toho se rakousko-uherští zmocněnci věnovali až do října 1918 v Salcburku planým debatám o chimérním plánu středoevropské integrace v podobě tzv. německé „Mitteleuropy".

V detailním záběru na jednotlivé zbrojovky je možné situaci doložit následovně:

Puškárna ve Steyru byla shodou okolností stavebně značně rozšířena v předvečer a na prahu války, takže jí nedělalo žádné problémy hned od podzimu 1914 zásobovat c. a k. armádu ve zvýšené míře potřebnými ručními palnými zbraněmi. Válečné výkony této továrny se poté rok od roku zvyšovaly. Z celkového počtu 79 900 pušek vyprodukovaných od srpna do prosince 1914 se výroba dostala až na 405 751 pušek v prvním pololetí 1917. Pokles na 372 910 pušek v druhé polovině roku 1917 nelze v tomto případě označit za výrobní úpadek, byl to jen výsledek direktivní přeorientace výroby od pušek k potřebnějším kulometům.

Pokud jde o Škodovy závody v Plzni, které byly hlavním dodavatelem dělostřeleckých zbraní, ty ministerstvo války přímo zahlcovalo zbrojními objednávkami. K 31. březnu 1917 činila jejich hodnota 632 milionů korun, k 31. říjnu téhož roku 1 134 milionů korun a k 31. prosinci dokonce 1 304 milionů korun. To přimělo vedení podniku, aby přikupovalo pozemky a zvětšovalo dílny: v roce 1917 vlastnil podnik již 272 ha pozemků, z nichž bylo 47 ha

[7] Robert J. WEGS, *Die* österreichische Kriegswirtschaft 1914–*1918*. Schendl, Wien 1979, s. 126.

zastavěno. Pronikavě, až na trojnásobek mírového stavu vzrostl počet zaměstnaných dělníků, přičemž nejvyššího stavu bylo dosaženo koncem roku 1917 počtem 30 722 osob, z nichž šestinu tvořily ženy. Tomu odpovídala i výkonnost tohoto osazenstva. Škodovy závody dokázaly v první polovině 1917 vyrobit 1 805 dělových hlavní a 1 434 lafet, což bylo o 918 hlavní a o 287 lafet více než v posledním pololetí. Byl to i nejvyšší výkon Škodovky za války; ve druhém pololetí 1917 už klesla výroba ve Škodových závodech na 1 242 hlavní a 993 lafet. Zdaleka to však nebyl jediný výsledek. Současně s kompletními palnými zbraněmi se znásobila též výroba muničních dílen: v roce 1917 dosáhl výkon lisoven maxima v počtu 3,3 milionu hrubých těles střel. U střel kompletně dohotovených a plněných dosáhly muniční dílny nejvyššího výkonu v roce 1916 (přibližně počtem 1,15 milionu kusů), neboť v roce 1917 byla tvýroba silně zdecimována výbuchem plnicích dílen v Bolevci. Bez ohledu na tuto katastrofu dokázaly Škodovy muniční dílny v roce 1917 expedovat různým firmám 1,3 milionu hrubých neopracovaných těles střel, dále 793 000 dohotovených, ale neplněných střel a návdavkem 785 000 dohotovených a plněných střel.[8]

Vcelku dobře si vedla také nová uherská dělovka v Rábu (Györ), postavená dle dohody mezi uherskou vládou a Škodovou firmou z dubna 1913 (s většinovou kapitálovou účastí Uher).[9] Byla uvedena do provozu počátkem roku 1916 a dokázala hned v následujícím roce 1917 expedovat 240 dělových hlavní a 294 lafet. S vysokým výkonem Škodovky se sice zatím nemohla měřit, ale pro začátek šlo nepochybně o významný počin a vítaný příspěvek k celkovému výkonu rakousko-uherských dělovek.

Válečný stav přivedl do dělostřelecké výroby rovněž Böhlerovy závody v Kapfenbergu, jejichž výrobní kapacita byla za války podstatně rozšířena: počet ocelářských pecí, lisoven střel a zpracovacích strojů byl navýšen z cca 200 za mírového stavu na cca 1 000 a k tomu byla ve Steinfeldu postavena munička k dennímu elaborování 5 000 brizančních šrapnelů. Vedle 22cm minometu vlastní konstrukce vyráběného od podzimu 1914 zahájil kapfenberský podnik v roce 1916 též výrobu ocelových dělových hlavní pro polní děla a též výrobu ocelových přileb pro pěšáky v poli. V roce 1916 opustilo brány závodu 461 dělových hlavní, o rok později již 1 287 hlavní, a to vedle dodávek lafet, které se zvýšily ze 616 kusů v roce 1916 na 654 kusů v roce 1917. V prosinci 1917 závody dokonce povýšily na výrobce kompletních polních děl ráže 8 cm. Celkový válečný výkon Kapfenbergu byl vyčíslen na dodávku cca 5 milionů kusů dělostřeleckých střel ráže 7 až 42 cm, na přibližně stejné množství kompletní munice ve Steinfeldu a na cca 3 000 polních děl a houfnic, k tomu větší počet dělových hlavní, několik stovek minometů, vícero milionů puškových hlavní a statisíce ocelových přileb a ochranných kovových štítů.[10]

Ještě příhodněji než v Kapfenbergu se rozvinula výroba zbrojního materiálu ve vítkovickém Horním a hutním těžířstvu. S podporou ministerstva války nalezl tento podnik brzo po vypuknutí války náhradu za uváznutí do té doby hlavního zbrojního artiklu – pancéřových

---

[8] Vladimír KARLICKÝ, *Plzeňská děla*. In: Miroslav ŠÁDA a kol., Umlčené zbraně. Čs. zbrojní výroba 1918–1939. Naše vojsko, Praha 1966, s. 44; Václav JÍŠA, Škodovy závody 1859–*1919*. Práce, Praha 1965, s. 304, 306, 309–310, 562.

[9] Blíže viz Zdeněk JINDRA, *Účast Škodových a Kruppových závodů na založení Uherské dělovky v Rábu v letech 1910–1913.* Hospodářské dějiny = Economic History. Sv. 21. Historický ústav Akademie věd ČR, Praha 1995, s. 187–200.

[10] ÖStA–KA, Manuskripte MS CA, Kt. 2, Ottokar PFLUG, Nr. 7, *Bewaffnung und Munition*, Graphische Darstellungen in der Beilage; Otto BÖHLER, *Geschichte der Gebr. Böhler & Co. AG. 1870–1940*. Volk und Reich Verlag, Berlin 1941, různé strany.

desek pro c. a k. válečné loďstvo – a pustil se do výroby tří neméně významných druhů zbrojního materiálu – dělostřelecké munice, dělových hlavní a jiného zbrojního materiálu (zábran a zátarasů, železničního soukolí, nosníků aj.). Zapojení Vítkovic stejně jako Kapfenbergu do velkovýroby dělostřelecké výzbroje bylo bezprostřední reakcí na do té doby nevídanou spotřebu munice od prvních dnů vypuknutí světové války. Vítkovické těžířstvo se na této aktivitě podílelo vrchovatou měrou. Budeme-li posuzovat jeho válečný výkon ve váhovém množství, vyprodukovaly vítkovické válcovny v roce 1914 zbrojní materiál o váze 6 767 tun, zatímco v roce 1917 to bylo již 85 570 tun. Podle archivních záznamů vyráběly Vítkovice týden co týden 40 000 dělostřeleckých nábojů, od července 1917 dokonce o dalších deset tisíc navíc. Největší poptávka byla po nábojích ráže 10 cm do horských houfnic: jejich výroba se zvýšila z 98 750 kusů v roce 1914 na cca 2 miliony v roce 1917. V letech 1914–1917 dodaly vítkovické železárny armádě zhruba 5,5 milionu těchto nábojů. Mimoto vyrobily v tomtéž období celkem 486 600 nábojů ráže 15 cm, jež používala polní armáda ke střelbě z těžkého motorizovaného kanonu Škoda vz. 15. Jako rarita zde byly produkovány rovněž náboje ráže 42 cm, určené pro nejvýkonnější houfnici vz. 16, případně pro její vylepšenou verzi vz. 17. Náboje do tohoto těžkého děla vážily 1 000 kg v těžké verzi a 800 kg v lehčí a Vítkovice jich za války stačily celkem vyrobit 46 900 kusů. Vedle dodávky kompletních dělostřeleckých nábojů byly Vítkovice ministerstvem války pověřeny také výrobou polotovarů (plášťů) ke střelám a nábojům. Tato výroba dosáhla v letech 1913–1917 celkové výše téměř 3,6 milionu plášťů ráže 7,5 cm až 42 cm. Ani tím však není seznam zbrojního materiálu dodaného za války z Vítkovic kompletní. Nutno k němu ještě přiřadit přibližně 4,3 milionu kusů zhotovených granátů, šrapnelů a bomb.[11]

Ačkoli byly zbrojní průmysl a s ním propojené podniky přednostně zásobovány materiálem a pracovními silami, dodávky některých surovin pro ně nepřestaly být problematické. Jednalo se kromě uhlí a železa zejména o barevné kovy, používané jako přísada do speciálních slitin. Velmi žádaným, ale nedostatkovým kovem se stala zejména měď, jež se těžila v monachii jen v omezené míře.

Před nemalými úkoly se ocitl rovněž muniční průmysl, který se už od předválečné doby rozvíjel ve zcela odlišném vlastnickém rámci než podniky vyrábějící palné zbraně – nalézal se takřka výlučně v rukou státu. Zásadní význam tohoto odvětví za války enormně vzrostl v důsledku vskutku neobyčejného nárůstu muničního konzumu, který nastal hned v první válečné zimě, sotva ustrnuly pohybové válečné operace, armády se zakopaly a válka přešla k pozičnímu způsobu boje. V habsburské monarchii vynikla na poli muniční výroby na prvním místě svou výrobní kapacitou a rozsahem největší rakouská erární munička ve Wöllersdorfu, jež se za války těšila ze strany vlády mimořádné podpoře: plocha jejích zastavěných dílen byla v pouhých třech letech rozšířena až na třiapůlnásobek, z 359 127 m^3 v první polovině 1914 na 1 257 924 m^3 v roce 1917. To umožnilo podniku zvýšit počet měsíčně zhotovených střel z 16 800 v roce 1913 na 771 300 v roce 1917. V případě dělostřelecké munice stoupla výroba z průměrných 8 860 střel denně v roce 1914 na 25 710 v roce 1917. V případě pěchotní munice vyrobila wöllerdorfská továrna v posledním mírovém roce 1913 100 000 střel denně a dosáhla nejvyššího výkonu už v roce 1915 produkcí jednoho milionu střel, aby poté v důsledku tíživého nedostatku surovin a střelného prachu snížila denní výrobu na 566 670 střel v roce 1917. Přirozenou průvodní součástí tohoto enormního výrobního

[11] Aleš MATERNA, *Zbrojní výroba Vítkovických železáren v letech 1891–1938.* Diplomová práce, Ostravská univerzita, Ostrava 2012, s. 49 an.

vzrůstu bylo navýšení stavu dělnictva. Zatímco v roce 1913 se výrobou dělostřelecké munice zabývalo ve Wöllersdorfu celkem 560 dělníků (z toho 289 žen), v roce 1917 to bylo již 7 559 dělníků (z toho 3 947 žen); ve výrobě pěchotní munice pracovalo v roce 1913 733 dělníků (z toho 480 žen), kdežto v roce 1917 celkem 2 208 pracovních sil (z toho 1 350 žen).[12]

Z uvedených číselných údajů o výrobních výsledcích předních „kádrových zbrojovek" jednoznačně vyplývá, že tyto podniky dokázaly po tři dlouhé roky, až do poloviny roku 1917, bez větších potíží kontinuálně zvyšovat produkci veškerého zbrojního materiálu nezbytného pro armádu. Protože byly úzce svázány s ministerstvem války, jež bezprostředně dozíralo na činnost továren skrze jim přidělené důstojníky, neměly potíže ani s přídělem pracovních sil nebo s jejich pacifikací a více méně ani se zásobováním potřebnými surovinami. Zbrojní průmysl měl v každém ohledu ve všem přednost před civilními podniky, pouze na základě toho, že válečná konjunktura byla pod diktátem ministerstva války dirigována diferencovaně podle tří skupin: do I. všestranně preferované kategorie spadal tzv. válečný průmysl, k němuž náležely všechny „kádrové zbrojovky", jakož i všechny je obsluhující podniky železářského a zpracovatelského průmyslu; II. kategorii tvořil tzv. civilní průmysl (včetně mnoha živností), produkující konzumní, módní a luxusní artikly, který byl ve svém vývoji celkově brzděn a různě omezován tak, aby mohla III. kategorie tzv. smíšeného průmyslu, pracující jak pro civilní, tak pro vojenské potřeby, alespoň živořit.

Ve srovnání s regulovaným průmyslem byla situace v zemědělském sektoru daleko tristnější, a to více v Předlitavsku nežli v Uhrách. Příliš nepomohlo ani to, že k řešení rostoucích potíží v zásobování dělnictva a obyvatel byl 13. listopadu 1916 v Předlitavsku založen speciální Úřad pro výživu lidu. Očekávání spojovaná s tímto úřadem se nenaplnila. Za dva roky jeho existence se v jeho vedení vystřídali tři muži, ale žádnému z nich se nepodařilo zvládnout vytčený úkol a dosáhnout státně řízeného rozdělování nedostatkových potravin hladovějícímu městskému obyvatelstvu. I když byly počátkem roku 1917 v Přelitavsku už téměř všechny hlavní potraviny (s výjimkou masa) státně obhospodařovány a obyvatelům rozdělovány po předložení zvláštních lístků, nepřestala proti všem snahám o nápravu poměrů působit tři nezvratná fakta:

- Předlitavsko muselo agrární produkty na rozdíl od Uher dovážet, navíc ztratilo v průběhu války východní Halič, jednu ze svých nejdůležitějších agrárních základen.
- Hektarové výnosy a celkové výsledky žní byly v monarchii za války rok od roku nižší (produkce obilí poklesla z 90,2 milionu metrických centů v roce 1914 na 52,7 milionu metrických centů v roce 1918).
- Tímto způsobem vzniklý obilní deficit (47,3 milionu metrických centů v roce 1918 oproti 9,8 milionu metrických centů v roce 1914) bylo možné jen s největšími obtížemi a jen zčásti řešit dovozem z celní ciziny.[13]

K tomu všemu nepřálo Rakušanům ani počasí – zima 1916/17 byla dlouhá a poměrně tuhá. Německý pozorovatel Rabenau ve svém hlášení do Berlína v březnu 1917 konstatoval, že rakouské potravinové zásobování trpí navzdory početným nařízením, lístkovému systému a všemožné úřední kontrole starými neduhy. *„Nehledě na svízelné dorozumění s Uherskem, kde skoro každý komitát (župa) pomocí vývozních zákazů nejprve vydatně pečuje sám o sebe, nejsou problémy potravinového zásobování* […] *stále ještě vyřešeny. Vše, co je z potravin vůbec po ruce – vedle několika málo přísně racionalizovaných druhů, jako je mouka, chléb*

[12] *Bericht der k. u. k. Munitionsfabrik in Wöllersdorf über ihre Tätigkeit im Weltkriege*. Wien 1918.

[13] G. GRATZ – R. SCHÜLLER, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch*, s. 46.

a brambory […] *– zůstává stejně jako dříve nedostupné pro střední a spodní vrstvy v důsledku bezměrně vzrostlých cen.*“[14] I když vláda vydala od začátku války již několik nařízení proti předražování spotřebních artiklů, žádoucího cíle nebylo dosaženo, což také ukázal senzační proces proti válečné lichvě, probíhající téhož roku ve Vídni. Šlo o aféru vedoucího lihového kartelu Kranze, do níž byla zapletena řada prominentních osob.[15] S tím kontrastovala příznivě se vyvíjející finanční situace zemědělských výrobců. Nejenže se zbavili za války všech dluhů, dokázali nyní též vrchovatou měrou těžit z enormního vzrůstu cen půdy a z čilého obchodu s nemovitostmi, nemluvě o mimořádných výnosech, jež plynuly sedlákům z černého obchodu s nedostatkovými potravinami.

Na konci zimy 1916/17 se zásobovací situace v Předlitavsku zhoršila natolik, že hrozilo přímo *„nebezpečí vyživovací katastrofy“*.[16] Vláda se nejprve pokusila odvrátit toto nebezpečí tvrdými vnitřními opatřeními – rekvizicemi na venkově, zkrácením přídělů na hlavu, jakož i „nastavením“ obilní mouky ječmenem a kukuřicí. Když to pomohlo jen zčásti a monarchie navíc koncem března 1917 *„dospěla do stadia úplného vyčerpání všech zásob“*,[17] nezbývalo už nic jiného než větší zahraniční výpomoc. Té se mohla monarchie nadít ze zásilek obilí a dalších potravin z poraženého Rumunska, druhou část očekávala ze spojeneckého Německa. První ulehčení se dostavilo v polovině dubna, když s koncem zimy po obnovení lodní dopravy na Dunaji dorazily do Vídně první vlečné čluny s rumunským obilím.[18]

Rabenau nemohl ve svých hlášeních z Vídně pominout rovněž další dva za války se stále prohlubující hospodářské problémy Rakouska-Uherska, a to byl stále ožehavější nedostatek uhlí a neutěšený stav státních financí a měny.

Uhlí bylo vedle železa a oceli životně nejdůležitější surovinou, která zabezpečovala chod válečného průmyslu. Monarchie měla v tomto ohledu už v předválečné době pasivní bilanci: asi 9 % spotřeby uhlí musela krýt importem, většinou z Německa.[19] První náraz zažil uhelný průmysl hned za mobilizace v roce 1914, když bylo velké množství horníků povoláno do armády; z nejvýznamnějšího ostravského revíru jich v prvních měsících války narukovala bezmála čvrtina. Nasazení žen, dětí a nezkušených sil z jiných odvětví tento stav příliš nezlepšilo. Mimoto v průběhu války klesala denní výkonnost horníků též v důsledku podvýživy. Bylo téměř zázrakem, že se za daného stavu podařilo do roku 1917 udržet těžbu kamenného uhlí na skoro stejné výši (16,7 milionu tun) jako v posledním mírovém roce 1913, zatímco těžba méně výhřevného hnědého uhlí v téže době nezadržitelně klesla z 27,4 na 21,6 milionu tun. V důsledku toho došlo v tuhé zimě 1916/17 v zásobování uhlím k první vážné kalamitě. Ve Vídni musela být kvůli tomu o Vánocích 1916 omezena otevírací doba obchodů, hostinců a kaváren, potlačeno osvětlení výloh i světelná reklama. Brzy nato se situace dále zhoršila pod vlivem mrazů a nedostatku vagonů. V únoru 1917 Rabenau hlásil, že *„nouze o uhlí je každým dnem nesnesitelnější; projevuje se velmi nepříjemně zvláště ve Vídni, ve velkoměstech a v průmyslových centrech. Selhávají plynárny a elektrárny, dochází k dalším*

---

[14] BAP, AA, Nr. 3820, Periodická Rabenauova zpráva z března 1917, Bl. 166.

[15] Srov. blíže Alexander SPITZMÜLLER, *„… und hat auch Ursach, es zu lieben“*. Wilhelm Frick, Wien – München – Stuttgart – Zürich 1955, s. 229–235.

[16] *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1914–1918*. (Hg.) Miklós KOMJÁTHY. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, s. 473.

[17] Tamtéž, s. 471, 473, 475–476.

[18] BAP, AA, Nr. 3821, Periodická zpráva Rabenaua z dubna 1917, Bl. 14.

[19] G. GRATZ – R. SCHÜLLER, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch,* s. 92 an.

poruchám průmyslových podniků, k nedostačujícímu otopu domácností a k omezení osobní a nákladní dopravy […]. *Školy, muzea a divadla musely být uzavřeny."*[20] Příchod jara sice přinesl jisté ulehčení, avšak vyšší ceny zavedené uhelnými doly již zůstaly a tíživě doléhaly na celé hospodářství.

Státnímu finančnímu hospodářství Rakousko-Uherska se Rabenau věnoval v každé měsíční zprávě, avšak většinou neměl k dispozici dostatek úředních čísel. Důvody byly v zásadě dva:

- Říšská rada až do června 1917 nezasedala, proto chyběla základna pro jakoukoli řádnou uzávěrku státního rozpočtu, vláda pracovala s rozpočtovými provizorii.
- Centrální Rakousko-uherská banka byla jedinou cedulovou bankou, jež nepublikovala za války výkazy o své činnosti.[21]

Podobně jako v jiných válčících zemích spočíval hlavní problém rakousko-uherských státních financí za války ve velké diskrepanci mezi setrvalými státními příjmy na jedné straně a obrovskými válečnými výdaji na druhé straně. Teprve na podzim 1916 zavedla vláda přirážky ke stávajícím daním, ale ani ty spolu s vyššími cenami tabáku, kolkovného, poštovného a železničních tarifů nedokázaly poskytnout vládě 750 milionů korun, potřebných k úhradě ročních úroků dosavadních čtyř rakouských válečných půjček.[22] K zevrubné finanční reformě, jež zahrnovala zejména daň z válečných zisků, dávku z majetku, kartelovou daň a navrch pak nové nepřímé daně, přikročila vláda až na konci třetího válečného roku. Při hledání hlavních zdrojů financování války zvolila habsburská monarchie, podobně jako Německo, cestu emise několika válečných půjček a současně volného tisku bankovek čili inflace. Rakousko vypsalo za války celkem osm válečných půjček s nominálním výnosem 35,1 miliardy korun, Uhry dokonce 17 půjček v celkové výši 18,8 miliardy korun.[23] V důsledku toho dosáhl rakouský státní dluh do konce roku 1916 (s připočtením předválečného dluhu) neslýchané výše 44,2 miliardy korun, což silně devalvovalo postavení monarchie mezi velmocemi.

Bylo již těžko možné přehlédnout, že hospodářská situace Rakouska-Uherska se v průběhu roku 1917 nezadržitelně zhoršuje. To musel vzít v patrnost také hrabě Ottokar Czernin, od prosince 1916 společný ministr zahraničí. Ve své funkci předsedal zasedáním společné ministerské rady, kde se tato situace do všech detailů probírala, a mohl jen trpně sledovat, jak zodpovědní ministři opakovaně a na exaktních číslech dokládají jednou *„katastrofální nedostatek"* obilí a brambor, průmyslových surovin, paliv a pracovních sil, po druhé zase dopravní kalamitu s uhlím, jež přiměla mnohé továrny k uzavření provozu.[24] Czernin z toho při jednáních s představiteli Německa vyvozoval, že *„monarchie je na konci svých sil"* a varoval spojence, že nevydrží vést válku déle než do podzimu 1917. Bylo potřeba dovést monarchii co nejdříve k mírovému stavu.[25]

---

[20] BAP, AA, Nr. 3820, Periodická zpráva Rabenaua z února 1917, Bl. 97.

[21] Srov. Alexander POPOVICS, *Das Geldwesen im Kriege.* Holder – Pichler – Tempsky, Wien – New Haven 1925.

[22] BAP, AA, Nr. 3819, Periodická zpráva Rabenaua ze září 1916, Bl. 186.

[23] A. POPOVICS, *Das Geldwesen im Kriege*, s. 81–82.

[24] *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates*, zasedání z 10. 1., 24. 2., 22. 3. a 29. 6. 1917.

[25] Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (ÖStA–HHStA), Ministerium des Äußern, Politisches Archiv, PA I, Kt. 504, Geheime Liasse XLVII-3-18, Aufzeichnung über die Besprechungen am 16. März 1917, fol. 1128–1144.

V dubnu 1917 se Czerninovy snahy přesvědčit říšskoněmeckou vládu o kritické situaci habsburské monarchie vystupňovaly. Při setkání obou císařů v Homburgu 3. dubna 1917 posílil svůj chmurný obraz prekérního postavení státu o přízrak případného rozpoutání revoluce podle ruského vzoru.[26] Krátce nato (12. 4. 1917) shrnul Czernin své pesimistické názory na další vývoj v často citovaném pamětním spisu pro císaře Karla, s nímž měl být seznámen císař Vilém.[27]

Czerninovy vývody o těžké materiální situaci soustátí nezůstaly bez účinku na politickou scénu a na vztahy obou Ústředních mocností. V Německu lze sledovat echo Czerninova memoranda až ke známé „mírové rezoluci" Říšského sněmu z července 1917. V Rakousku-Uhersku můžeme rozpoznat jeho působení jednak v souběžné Sixtově misi císaře Karla, jednak ve svolání rakouské Říšské rady a v odstoupení kabinetu Clam-Martinice a posléze i uherského kabinetu hraběte Tiszy. Změnil se též chrakter spojeneckého svazku Ústředních mocností: podunajská monarchie se stala pro Německou říši ze spolubojovníka *„těžkým břemenem"*.[28]

Svolání Říšské rady hodnotil Rabenau ve své pravidelné periodické zprávě jako *„úplný rozchod s dosavadním systémem bezparlamentní vlády za pomoci paragrafu 14 rakouské ústavy"*. Upoutala jej zejména ta část vstupní řeči císaře Karla, kde nastínil nejnaléhavější úkoly vlády na úseku hospodářské politiky, zvláště co se týče finanční reformy, vnitřního obchodu a sociálních opatření. Rabenau však pochyboval, zda bude poslanecká sněmovna *„ochotna vykonávat namísto neplodného národnostního hašteření pozitivní práci a spolupůsobit při řešení hospodářských úkolů nastíněných v programu císaře Karla"*.[29] Tato obava se v dalším průběhu potvrdila. Přímá účast parlamentu na řešení naléhavých hospodářských problémů zůstala vcelku nepatrná a jedinou výjimku tvořilo společné finanční hospodaření Rakousko-Uherska. Na podzim 1917 se nejprve projednával státní rozpočet na rok 1917/18, přičemž pro rozhárané národnostně politické poměry v monarchii bylo charakteristické, že tento rozpočet nebyl parlamentem schválen naráz, nýbrž natřikrát, tj. po tvrdém politickém boji formou čtyřměsíčních provizorií. Veřejnost se mohla tehdy poprvé na konkrétních číslech dozvědět, jak hluboce a nepříznivě bylo finanční hospodaření ovlivněno válkou a tím způsobenými přesuny v civilním rozpočtu. Vojenské a válečné výdaje Rakousko-Uherska činily od začátku války do konce června 1918 pro celou monarchii 61,78 miliardy korun (z toho na Předlitavsko připadalo 39,293 a na Zalitavsko 22,487 miliardy korun). Náklady však byly ve skutečnosti v obou polovinách říše přibližně o polovinu vyšší, a sice o mimořádné výdaje v civilním rozpočtu, určené pro rodinné příslušníky vojáků v poli, pro válečné uprchlíky, na vyživovací příspěvky pro chudší vrstvy, na obnovu válečných škod, na mzdové příplatky státním zaměstnancům aj. V důsledku toho se finanční hospodářství státu vyvíjelo v průběhu války jako hospodářství deficitní, a to v rozsahu, jenž předčil všechny dosavadní představy toho druhu. Jako názorný příklad uveďme celkové výdaje v rakouském rozpočtu na rok 1917/18 navržené ve výši 23,823 miliardy korun a proti nim celkové příjmy 4,861 miliardy korun, což představovalo celkový deficit 18,962 milard. Tak obrovské břemeno mohl rakousko-uherský stát unést s pomocí válečných půjček a nezaložených státních dluhů jen dočasně.

---

[26] Srov. Imre GONDA, V*erfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den letzten Kriegsjahren 1916–1918.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1977, s. 339.

[27] Viz Ottokar CZERNIN, *Im Weltkriege*. Ullstein Verlag, Berlin – Wien 1919.

[28] I. GONDA, V*erfall der Kaiserreiche*, s. 337.

[29] BAP, AA, Nr. 3821, Periodická zpráva Rabenaua z května 1917, Bl. 84.

Není divu, že celkové válečné zadlužení Rakouska dosáhlo již v prosinci 1917 horentní sumy 44,556 miliardy korun a že tato suma se do 31. října 1918 zvýšila až na 83,155 miliardy,[30] což bylo šestkrát více než všechny předválečné dluhy Předlitavska. Finanční rozvrat monarchie postoupil na konci války až tak daleko, že v případě další státní existence Rakousko-Uherska by byl *„státní bankrot podobný jako v roce 1811 naprosto nevyhnutelný“*.[31]

Přibližování této katastrofy bylo už navenek patrné v nedozírné záplavě papírových bankovek Rakousko-uherské banky, jež byly za války uváděny do oběhu. Do konce října 1918 vzrostla jejich emise na 31,483 miliardy ve srovnání s 3,062 miliardy, jež byly v oběhu před vypuknutím války.[32] V létě 1917, v době vrcholících žní, se zdálo, že vládě se opět podařilo překonat nejsvízelnější dobu zimy a jara, kdy se v zázemí potýkala se zoufalým nedostatkem potravin, uhlí, vagonů atd. Zásobovací poruchy byly tentokráte zvláště vážné. V květnu 1917 nastalo snížení přídělů obilí a mouky, přičemž vláda nebyla s to ani potom leckde zajistit vydání těchto zkrácených dávek. Rabenau hlásil do Berlína, že *„v mnoha okresech nebyly po celé dny, ojediněle po celé týdne k dostání ani chléb, ani mouka“*.[33] V půlce června došlo v důsledku toho ke stávkám dělníků ve vídeňských zbrojních závodech a začátkem července vstoupilo z téhož důvodu do stávky celé, cca 32 000 mužů čítající osazenstvo Škodových závodů v Plzni, a to přesto, že státní a vojenská správa dbala o to, aby dělnictvo zbrojních závodů bylo masem, zeleninou, brambory a chlebem vždy zásobováno přednostně. Znovuobnovení práce ve Škodovce bylo vynuceno až po pěti dnech vojenskými opatřeními a příslibem v průměru třicetiprocentního zvýšení mezd.[34]

Očekávání, že po žních dojde k oživení hospodářského života, se však nenaplnila. Bylo to zcela zřejmé už v září 1917, když Rabenau hlásil do Berlína: *„Velká touha po míru, existující ve všech kruzích monarchie a opětovně projevená v posledním projevu hraběte Czernina, nalézá své nejniternější zdůvodnění v mimořádně svízelné hospodářské situaci, v níž se třemi válečnými lety silně vyčerpané rakousko-uherské národní hospodářství nachází.“*[35] Úpadek byl velmi zřetelně znát ve stále nižší sklizni obilovin: činila-li v době míru sklizeň obilí v Předlitavsku cca šest milionů tun, ve třetí sklizni 1917 klesla na pouhých 2,6 milionu. Tento *„mimořádně silný pokles“* byl z oficiálních rakouských míst *„sváděn na dočasné obsazení Haliče nepřítelem a na špatné a nedostatečné obdělávání polí, zapříčiněné nedostatkem pracovních sil, tažného dobytka a hnojiv*“, k čemuž německé zpravodajství připojilo další příčiny – *„osudnou pasivní rezistenci Čechů, selhání rakouských správních orgánů a demoralizující účinek obchodu na černém trhu“*. Ale ani tak nebyl tento problém úplně vysvětlen. Velká vina se přičítala Uhrám, jež před rokem 1914 kryly podstatnou část rakouského obilního deficitu, ale za války agrární dodávky rakouskému civilnímu obyvatelstvu vůčihledě omezovaly.[36]

---

30 Alois GRATZ, *Die österreichische Finanzpolitik von 1848–1918*. In: Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848–1948. (Hg.) Hans MAYER. Springer, Wien 1949, s. 276.

31 Tamtéž.

32 A. POPOVICS, *Das Geldwesen im Kriege*, tab. I. v příloze.

33 BAP, AA, Nr. 3821, Periodická zpráva Rabenaua ze srpna 1917, Bl. 271.

34 BAP, AA, Nr. 3821, Periodické zprávy Rabenaua z června a srpna 1917, Bl. 159, 271–272.

35 BAP, AA, Nr. 3821, Periodická zpráva Rabenaua ze září 1917, Bl. 331.

36 BAP, AA, Nr. 3823, Periodická zpráva Rabenaua z dubna 1918, Bl. 157; *Die Kriegs-Getreide-Verkehrsanstalt. Ihr Aufbau und Wirken. Ein Bericht erstattet vom Präsidium*. F. Deuticke, Wien – Leipzig 1918, Beilage – Tab. IV.

Vedle finančního hospodaření a zemědělství věnoval Rabenau ve svých zprávách velkou pozornost také stavu a vývoji rakouského průmyslu. Přinejmenším už od roku 1916 byl jeho hlavním problémem nedostatek surovin a pracovních sil a k tomu neúprosně ubývající výkonnost dělnictva, zapříčiněná v podstatě jeho nedostečnou obživou. Zvláště byl pociťován nedostečný přísun dvou surovin – uhlí a železa.

Uhelný problém měl podle říšskoněmeckého zpravodajství vícero příčin: na jedné straně to byl *„bezprostřední důsledek snížené produkce a slabšího dovozu“*, na straně druhé následek *„zvýšených nároků průmyslu orientovaného na válečné potřeby a využívání železnic pro válečné transporty prováděného více než kdy předtím“*. Jako další rušivé faktory se uváděly nedostatek horníků, dělnické nepokoje a stávky, chybějící vagony a rovněž stoupající ceny. V obavě před zostřením této situace v nastávající zimě vláda přikročila v létě 1917 k některým opatřením: ve snaze zvýšit těžbu dočasně uvolnila z vojenské služby 32 000 horníků, podnítila vyšší dovoz kamenného uhlí z Horního Slezska a kontingentovala spotřebu uhlí v průmyslových závodech, plynárnách a elektrárnách. Největšímu omezení měly být vystaveny domácnosti odkázané na uhelný otop, mimo jiné též regulací a kontrolou spotřeby za pomoci vydaných lístků na uhlí. Přesto se i tato opatření po několika měsících minula účinkem. Ve srovnání s rokem 1916, kdy byla těžba v době války nejvyšší, došlo v roce 1917/18 nenávratně jak k propadu produkce, tak i spotřeby uhlí.[37] Zejména v zimě 1917 dosáhla nouze o uhlí povážlivých rozměrů. Rabenau v prosinci 1917 hlásil, že *„četné průmyslové závody, jež bezprostředně nepracují pro válečné účely (cukrovary, konzervárny, závody vyrábějící bižuterii, zpracovávající dřevo aj.), musely zastavit provoz pro nedostatek uhlí a sáhnout k rozsáhlému propouštění dělnictva. V řadě měst musely být zastaveny dodávky plynu. V Čechách připadá v bezprostřední blízkosti uhelného revíru na otop jedné rodiny 12,5 kg uhlí na 14 dnů.“*[38] Správní úřady v Praze byly ze stejného důvodu nuceny prodloužit vánoční prázdniny na středních a vysokých školách o dva až tři týdny a až na další zastavit dodávku uhlí všem soukromým osobám. I mnohé dobře situované měšťanské rodiny se na mnoho dnů ocitly v situaci, kdy si nemohly uvařit ani teplé jídlo, ani si zatopit v bytě. Paradoxní je, že v téže době údajně ležely v českých uhelných revírech na haldách desítky tisíc tun uhlí, ale zoufale se nedostávalo vagonů a lokomotiv.[39]

Vůčihledě se během roku 1917 zhoršovala i situace železáren. V první polovině války bylo rakouské železářství poměrně silně vytíženo, a to na podkladě rostoucích nároků vojenské správy. Avšak v průběhu roku 1917 nastal v této válečné konjunktuře obrat. *„V železářském průmyslu se množí známky toho, že bylo dosaženo vrcholu v konjunktuře vyvolané válkou,“* sděloval Rabenau do Berlína uprostřed léta 1917.[40] Prvním a důležitým vnějším znamením počínajícího sestupného vývoje bylo na jaře 1917 rozpuštění rakouského železářského kartelu, který suverénně ovládal vnitřní trh monarchie od roku 1886 a zajišťoval svým členům ochranu před říšskoněmeckou konkurenci a průběžně i vysoké zisky. Jestliže železářský kartel ztratil za války značně na významu, mělo to více příčin:

- Poptávka vojenské správy daleko přesáhla výrobní kapacitu hutních podniků sdružených v kartelu.

---

[37] G. GRATZ – R. SCHÜLLER, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch,* s. 92–97.

[38] BAP, AA, Nr. 3822, Periodická zpráva Rabenaua z prosince 1917, Bl. 149.

[39] BAP AA, Kt. 10, Nr. 3910, Hlášení německého konsulátu v Praze, 15. 1. 1918, Bd. 6, Bl. 13.

[40] BAP, AA, Nr. 3821, Periodická zpráva Rabenaua z července 1917, Bl. 221.

- Státní reglementací na úseku centrálního *„obhospodařování železa“*[41] byl železářskému kartelu odňat rozhodující vliv na určování rozsahu výroby a výši cen.[42]
- K tomu přistoupily další rušivé jevy: *„Překotné zdražení všech výrobních materiálů, vzestup mezd a dosti značné prostředky, jež musely velké závody věnovat v zájmu svých dělníků na nákup potravin, velice zvýšily výrobní náklady, zatímco prodejní ceny tento vzestupný vývoj nenásledovaly.“*[43]

To všechno svědčilo o tom, že v průběhu roku 1917, zejména od podzimu se začala celková hospodářská situace habsburské monarchie vyvíjet v čím dál větší a širší míře k horšímu. Až do té doby posuzovali říšskoněmečtí zástupci ve Vídni postavení této spojenecké země vcelku ještě v přijatelném a nadějném světle; zřejmě je ovlivňovaly dílčí vojenské úspěchy c. a k. armády na italské frontě a zastavení válečných operací na východní frontě vzhledem k rozkládajícímu se Rusku. To budilo zdání, že existence monarchie přestala být ohrožována z vnějšku. Ale s nástupem zimy 1917/18 nastal obrat: o dalším osudu Rakouska-Uherska se napříště primárně rozhodovalo na vnitropolitickém poli. Rabenau vyjádřil tuto změnu následujícími slovy: *„Odolnost Rakousko-Uherska, vůle a síla vydržet, jsou* […] *stále více rozhodujícím způsobem ovlivňovány vnitropolitickými a hospodářskými poměry.“*[44] K takovému hodnocení nepochybně přispělo i to, že uherská vláda k 15. 12. 1917 vypověděla do té doby smluvně zajištěnou dodávku 106 vagonů tuků měsíčně do Předlitavska.[45] I v samotné „rakouské obilnici“, tj. v Čechách, muselo být 17 sudetoněmeckých okresů v severozápadních průmyslových regionech a uhelných revírech vyhlášeno za jednotnou „nouzovou oblast“ v čele s inspektorem pro výživu, aby se zabránilo úplnému vyhladovění tamějších, převážně neagrárních oblastí. Nebylo ovšem namístě tuto záležitost politizovat, jak se o to pokoušel německý konsul v Praze, když ve svém hlášení podsouval vinu za tuto krizi *„zlým úmyslům Čechů“* ze zemědělských okresů ve vnitrozemí Čech.[46]

Válečný rok 1917 tak skončil mnohem hůře než rok předchozí. Nejenže se nesplnilo očekávání, že zastavení bojů s Ruskem monarchii podstatně ulehčí její postavení po stránce vojenské i zásobovací. Do války se místo toho zapojily Spojené státy s daleko větší vojenskou a hospodářskou potencí a monarchie se každým dnem více rozkládala zevnitř.

---

[41] Detailně popisuje Heinrich MEJZLIK, *Die Eisenbewirtschaftung im Ersten Weltkrieg. Die Planwirtschaft des k.u.k.Kriegsministeriums*. Verlag A. Schendl, Wien 1977.

[42] BAP AA Nr. 3820, Periodická zpráva Rabenaua z února a dubna 1917, Bl. 98, Nr. 3821, Bl. 17.

[43] BAP, AA, Nr. 3822, Periodická zpráva Rabenaua z prosince 1917, Bl. 149.

[44] Tamtéž, Nr. 3823, Periodická zpráva Rabenaua z ledna – února 1918, Bl. 12.

[45] Tamtéž, Nr. 3910, Rabenau st. sekretáři německému Kriegsernährungsamtu, Wien 15. 12. 1917, Tagebuch Nr. 301. 22. Wochenbericht, Bd. 6, Bl. 2.

[46] Tamtéž, Nr. 3909, Německý konsulát v Praze berlínskému zahraničnímu úřadu, Praha 1. 12. 1917, zpráva K nr. 280, Bd. 5, Bl. 288–291; srov. též Prager Tagblatt 1917, roč. 42, č. 315 (16. 11. 1917), č. 319 (20. 11. 1917), č. 320 (21. 11. 1917) a č. 327 (28. 11. 1917).

Panel 5

Sound, Rapid Fire and the Pivotal Year of 1917

YARON JEAN

The evolution of modern warfare technology frequently relies on two core elements, the level of progress achieved in a given country and the widespread notion of the future war to come.[1] These elements manifest themselves in the quantitative, the organizational as well as in the societal aspects of military power. The war that broke out in August 1914 and its later development into a global stalemate combined these two elements in a most horrible fashion. In fact, we can clearly claim that the technological dimension of the First World War not only affected its actual course on the ground, but also its long memory.

The cruel reality of modern warfare as revealed on the Western and the Eastern fronts and in remote theatres such as the Balkans or Ottoman ruled Palestine, stood far beyond the darkest imagination of the policy makers of the pre-war era. For the vast majority, the upcoming war was imagined as a series of short and swift victories and as a point of departure for future negotiations. In a tragic irony, although such doctrines totally collapsed during the first months of the war or more precisely by the battle of the Marne of September 1914, they still captured the military and political mindset of Europe for the rest of the first half of the twentieth century.[2]

Peripheral European conflicts had little impact on this general mindset. Even large-scale conflicts such as the Crimean War (1853–1856) and the American Civil War (1861–1865) didn't seem to undermine the firm concept of future war in Europe. As Marc Ferro nicely put it, *"war had captured men's minds before it even broke out,"* subsequently it forced them to fight the war that was seeded in their minds, instead of looking on the real war in the real word.[3] Although European powers were massively involved in large-scale conflicts outside the continent, there was the accumulated impression that the impact of warfare technology received little attention. Even the international conflicts from 1815 to 1871 were unable to move the general political mindset, which was still inspired by a redundant adoption of a Kantian worldview of a perpetual peace among nations.

Consequently, the standpoint of early twentieth century Europe towards the employment of technology in war was rather sceptic. In fact, the progress of warfare technology lagged far behind the civilian achievements of the late industrial revolution. In the few instances in which warfare technology was promoted, it was mainly done by individual figures who were doing it mostly for profit. Among them we can mention the stories of Hiram Maxim (1840–1916), Thorsten Nordenfeld (1842–1920), William Mills (1856–1932) and the Vickers family. Yet, regardless of their personal motives for developing firearms, they still confronted

---

1 Frédérick GUELTON, *Technology and Armaments*. In: The Cambridge History of the First World War. (Ed.) Jay WINTER. Cambridge University Press, Cambridge 2014, p. 241.

2 Gerhard L. WEINBERG, *A World at Arms. A Global History of the World War II.* Cambridge University Press, Cambridge 1994, p. 536–541.

3 Marc FERRO, *The Great War 1914–1918*. Routledge, London 1995, p. 29.

scepticism and mistrust by political and military authorities about any possible military use of their technological innovations.[4]

The reasons for rejection of technology was manifold. Whereas the policy makers put their verve on the power of diplomacy, the generals were still trapped in their class restricted worldview of how to make war. Let us take for instance the situation in Imperial Germany prior to 1914. For the vast majority of generals, the doctrines of how to employ technology in war rested on the memories of the Napoleonic wars and the German wars of Unification. Above all, it was the swift Prussian victory at the battle of Sadowa over the Austrian army in July 1866, which formed the doctrine of any future wars. Therefore, it is perhaps not surprising that much of the German combat gear during the Great War was much like the one used in the 1860s.

Moreover, although breech loading firearms, like the instance of the M1865 Dreyse system needle rifle, dominated the German firepower since the German wars of Unification, other aspects of the modern warfare were frequently ignored. One of the most revealing examples is the attempts of individuals such as Thayer to promote the idea of concealment and camouflage on the modern battlefield.

The fact that the military power of Germany in August 1914, like the military power of other belligerents, rested on technology and mindset of the wars of yesterday, created an unbridgeable gap between the actual combat situation and the way it was experienced. For those, who were called to the colours throughout Europe, the early war situation was experienced as a mixture of dread and fascination. It nestled somewhere between the actual war situation, the naïve and biased image of past time wars and the fascination resulted by the large-scale employment of massive human powers and resources. No less important was the way this combat experience was transferred and mediated at home through national, public, and private memories. The latter strove for a yesterday's image of warfare and saw it as a duel between individuals and not as a skirmish between armies of faceless warriors. Therefore, it is perhaps not a coincidence that within image of the cruel reality of modern warfare, the war in the air drew much attention as a singular and unspoiled instance of gallantry and chivalry, that counterweighted the massive onslaught on the ground.[5]

However, the more the mutual butchery continued at the fronts, the less it was mediated as a real thing. It rested in the simple fact that in addition to the wartime propaganda which sought to justify the war as a national goal, those who actively participated in the largest conflict of their time were driven to find personal explanations to their own participation in the colossal stalemate they faced at the front. Within this context, being under fire urged many to observe the experience of the war as a generational and cultural rite of passage from the world of yesterday to the world of tomorrow. This indirectly called for a further aestheticization of the warfare experience and the bloody engagement between man and war machines. The German conservative literature which made a political fortune on the shoulders of the sensory and emotional the experience of the war (*Fronterlebnis*) was soon manifested through loud voices such as Ernst Jünger's.[6]

---

[4] Paul CORNISH, *Machine Guns and the Great War*. Pen and Sword Books, Barnsley 2009, p. 117.

[5] Michael PARIS, *Winged Warfare. The Literature and Theory of Aerial Warfare in Britain 1859–1917*. Manchester University Press, Manchester 1992.

[6] For the contribution of Jünger to the conservative discourse about the aesthetics of technology in the Weimar Republic see: Jeffrey HERF, *Reactionary Modernism. Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge University Press, Cambridge 1984.

When we observe the situation during the fourth year of the war, we receive the accumulating impression that despite the overall worsening situation of the warring nations, the governments and armies still remained suspicious, when it came to the adoption of new warfare technologies. In many instances during the war, warfare technology was either underestimated or overestimated. The case of the airplane and the role of submarines in the war are two examples for such a bipolar attitude. Therefore, when observed from the conceptual turn created by warfare technology and the way it affected the combatants and their memory, it seems that one of the most revealing points to explore is the interplay between war, technology and the creation of new sonic environments. Namely, the way modern warfare can be explored through the ears and the sounds it made. No less revealing is to question to what extent technological wartime sounds affected the sensory experience of the combatants and subsequently created a new logistics of wartime hearing.

In contrast to past wars in Europe, we can clearly indicate that the First World War was much louder than its predecessors. This sonic shift occurred in the overall volume of sound as well as in its quality. In fact, the idea that the modern battlefield became much louder is rather logic. In times, there was so much firepower deployed in a relatively limited area of the front, that the loudness of war becomes inevitable. However, as the Canadian soundscape historian Murray Shafer brilliantly noted the shift not only occurred in the loudness of war but also in shifting the quality of sound. In contrast to the pre-modern times, modern soundscape is highly characterized by lo-fi sounds of machines which are much closer to noise than to music.[7] Present wars took the role of sounds one step further when super-sonic jet fighters are using sonic booms as a non-lethal weapon.[8]

Sadly, the louder war became, the more lives it took. The thunder of explosions and the large-scale employment of saturation weapons all over the front made the battlegrounds of the Great War, both in the east and in the west, into a gigantic sonic event. Paul Bäumer for instance, the major figure in the well-known anti-war novel of Erich Maria Remarque "All Quiet on the Western Front" (Im Westen Nichts Neues) was horrified from the *"Geräusch Kullisse"* of the front.[9]

In fact, the predominance of firepower over larger territories and the dissipated nature of long-range weapons undermined the traditional spatial concept of the front as a theatre. It created a new spatial concept based on the interplay between a specific physical environment and an expected sensory experience and reaction. In this case we are talking about the creation of a sonic ecology which turned the dissipated nature of sound into combat epistemology that assisted the combatants to survive the hostile environment of the battlefield. Subsequently, in many situations the front could be mainly reconstructed through its sounds. Let us not forget that without the ability to hear, the vibration of sound is meaningless. Hearing is the codification process in which unorganized acoustic stimuli are turned into a meaningful message. Under fire that means the ability to survive. More precisely, although the frontline was made of barbed wire fences, mines, bomb craters, and trenches stretching for thousands of kilometres, the reality of endless explosions and rapid fire soon replaced the visual perception of the

---

7 R. Murray SCHAFER, *The Tuning of the World*. Random House, New York 1977.

8 On the use of sonic booms as a weapon see: Steven GOODMAN, *Sonic Warfare. Sound, affect and the Ecology of Fear*. MIT Press, Cambridge Massachusetts 2010.

9 Erich Maria REMARQUE, *Im Westen Nichts Neues*. Propyläen Verlag, Berlin 1929.

battle with a sonic one. In circumstances when visual contact with the enemy was frequently lost behind a screen of smoke and explosions, sound became one of the major ways to organize your sensory environment under fire into a cognitive map of survival.[10]

However, it is also wise to observe the way modern weaponry and its sounds blurred the traditional distinction between international conflicts and civil wars. A remarkable instance is the story of the machine gun and the way its wartime operation and sounds became iconic. It can also serve as an example, to what extent the new stage of automated killing in 1917 marked a gradual transition of the First World War from a war between nations to a global civil war. For this purpose, we need to observe sound not only as a physical outcome of modern war but also as a non-visible reflection of the shifting reality of modern warfare.

The year of 1917 brought with it three major upheavals, that dramatically turned the course of the war toward a global civil war. The first event, which also drew most of the attention, is the outbreak of the revolution in Russia. The second two major events which also laid a significant weight on the transition from a world war to a civil war were the British victory in the third battle of Gaza in early November 1917, and the official entry of the United States to the War in December of the same year. Despite the fact that all three events occurred in remote conflict zones, they still share something in common. In addition to the fact that they are all occurred at the same pivotal year, they also expanded the theatres of war beyond the scope of the European political geography and history. In so doing, they established new relations between violence and politics. Moreover, such acts of violence set a new paradigm that further blurred the line between global war and civil war through the rest of the first half of the twentieth century.

In this sense, the year of 1917 became a watershed for exploring a turbulent and violent era. Historically speaking, the entry of the United States to the war in 1917, the British victory in Ottoman ruled Palestine, as well as the upheavals in Russia, with its subsequent civil wars and ethnic cleansing, not only marked the dissolution of the multi-ethnic empires, but also represented the calling of non-state citizens to take up arms in a world, that was torn between the competing ideologies, religions and ethnicities.

Let us make this point clearer by turning the spotlight to a little but symbolic example from the Second World War. In a press conference held by Franklin D. Roosevelt at the end of the Casablanca Conference in December 1943, the American president was inquired about the outcome of the summit. In reply, he referred to the term of unconditional surrender that was coined by Ulysses S. Grant at the battle of Fort Donnellson 1862. In drawing a symbolic line of continuity between the American Civil War and armed conflicts in Europe Roosevelt implicitly outlined the nucleus of U.S. policy toward Europe as a colossal struggle between competing values and ideologies. This line traces back to the Bill of Rights, the entry of his country to the First World War, as well as to the famous promise of Woodrow Wilson of April 1917 to make the world safe for democracy.

Observed through the eyes of the United States, violent conflicts in Europe are therefore conceived as conflicts between competing universal values of citizenships and not simply as an organized and violent engagement between states and armies. Within this framework of our discussion, the entry of United States to the war as well as the official American policy

[10] Yaron JEAN, *Noises of Modernity. Hearing Experiences in Germany 1914–1945*. Resling, Tel Aviv 2011, p. 38.

toward the war in Europe, therefore, closed another circle which took a much more symbolic nature. In a tragic irony, this was also the time when the story of the machine gun and the story of civil wars juxtaposed.

The First World War was the first European War in which the combination of barbed wire fences, machine guns and rapid fire shifted the nature of mass killing beyond recognition. As Marc Ferro have shown in his classical study, machine guns and rapid fire systems were responsible for more than 40 percent of the overall casualties in the trenches. In this sense, 1917 was a significant turning point in the tactical and effective use of machine guns. This was mainly achieved by improving the ammunition feed systems and the use of reliable and easy to carry tripods. In fact, the erection of Machine Gun Carriers (MGC) among the belligerent armies in 1917 alongside the use of tripods and optical gun sights, enabled for the first time the deployment of machine guns for long distance fire. Subsequently, it gave the ability to fire "over the heads" of friendly troops as well as to use massive firepower against indirect targets. Both gave the machine gun new role in the battle at the last stages of the war and further established its future use as cost-effective weapon to be used by armed militias and combatant civilians.[11] Needless to say, the effective employment of machine gun both on military and civilian grounds further increased their collateral damage and fuelled their image as symbols of industrial killing.

The very nature of the machine gun as a weapon of industrial culture for the purpose of automated mass killing at low cost made it an ideal weapon for policing mass populations and suppressing revolting civilians in a way that undermined the old virtues that dominated the battlefield for generations.[12] Fully ignored by the leading military minds of the turn of the century but completely embraced by police-oriented regimes such as the Tsarist and the Ottoman Empires, the machine gun made its name at the highest stage of colonialism through the late nineteenth century. This, of course, brings me to my second example, the occupation of Ottoman ruled Palestine by the forces of General Allenby in 1917. From its very beginning the Palestine campaign was regarded by all the belligerents as a colonial war which awkwardly nested within the grand policy of the Great War and unsettled local conflicts from the last third of the nineteenth century. This also explains why despite its remoteness, the Palestine Campaign saw most devastating elements of modern warfare technology such as aerial bombardment, machine guns fire against soldiers and civilians as well as tanks and poisonous gas.[13] This new art of warfare in remote theatres liberated itself from any legal and ethical concerns and in practice looked similar to the bitter colonial wars of the late nineteenth century. Against this background it gave the machine gun a pivotal role in the shifting notion of modern warfare and drew an invisible line of continuity from the battles of Gaza to the to forces of Herbert Kitchener using machine gun fire against the Mahdi army of Abdullah al-Taashi at the Battle of Omdurman (1898).[14]

Through the lenses of the colonial eye, the machine gun brought industrialized killing in the name of universal virtues of western culture and civilization. The same can be applied

---

[11] P. CORNISH, *Machine Guns*, pp. 108–109.

[12] John ELLIS, *The Social History of the Machine Gun*. Croom Helm, London 1975, p. 57.

[13] On the extensive use of weaponry in the Palestine Campaign see: Yigal SHEFFY, *"Chemical Warfare and the Palestine Campaign, 1916–1918"*. Journal of Military History 2009, Vol. 73, No. 3, pp. 803–844.

[14] J. ELLIS, *The Social History*, 57.

for the situation in the multi-ethnic empires when western ideologies such as Marxism were mobilized by the Bolsheviks in order to overthrow the imperial order in Tsarist Russia. In a matter of fact, in the Russian civil war and its subsequent global impact, you can find the seeds for the functional and cultural shift of targeting military weapons against civilians for the purpose of achieving a utopian political ideology. An aspect, which sadly accompanied the course of the rest of the twentieth.

Another side of the unholy alliance between machine guns and civil societies can be found in artistic articulations of the sounds of the machine gun. For the futurist movement in Italy as well as later forms of artistic performance of wartime sounds, the sound of war machines were regarded as a force of creation originated from the unsound experience of war. In giving sense to the senseless, the modernists implicitly sought to challenge the bourgeois aesthetics of the industrial age. This was achieved by using the disorganized manner of wartime sounds in general and sounds of automatic weapons in particular. For them the rattle sound of machine gun was heard not as the sound of automated killing but rather as a sound of literal and musical liberation from the decadence of yesterday's bourgeoisie society. Luigi Russolo (1883–1947), for instance in his futurist manifest the Art of Noise (L'arte dei Rumori) of March 1913, praised the techno-sensational side of automatic weapons. Similar exploration was made by Filippo Tommaso Marinetti (1876–1944). As the founding father of the futurist movement in Italy, Marinetti sought to translate his sonic experiences from the time he served as journalist in the Italo-Turkish war of 1911–1912 as a creative force of inspiration. For him, the rattle sound of the machine gun was the incarnation of an atavistic force, which stood beyond words. In a tragic irony, the war in which Marinetti was fascinated by its sounds was the same war that for others was linked with European oppression and imperialism in the name of western civilization. But as we have briefly shown the colonial elements of European wars outside Europe were those which seeded the gradual transition of the First World War from a national war to global civil war. Within this context, the technology and its uses in battle also undergo a major transition. Like the story of the AK-47 after the Second World War also in the instance of the machine gun and automated killing it turned from an instrument of oppression employed by nations against the colonized to an instrument of liberation carried national minorities and semi-military organizations for the purpose of self determination in the immediate post war era.

As we have seen, sound is a global phenomenon which exists beyond the immediate questions of class, gender, time and place. This made the interplay between sound and technology in times of war into a powerful hermeneutic instrument for observing the First World War as pivotal moment in the transition from national wars to civil wars.

The collapse of the Russian front and the subsequent civil war, the Palestine Campaign as well as the entry of the U.S. to the war can be seen as symptoms for the gradual transition of the First World War into a global civil war. Within this explanatory context the machine gun and its shifting tactical use in 1917 can be observed as material reflection of such a process, when a weapon that was developed in civilian context, made a name in the battle and later returned to the civil life with its infamous legacy from the front.

The picture of revolutionaries or para-military corps carrying on their shoulders parts of a machine gun to be assembled quickly at the nearest street corner became an iconic image of the last stage of the war and its gradual transition to the violent immediate post war period of minority states and civil wars. Most interestingly, this image of the barking sound machine

guns at urban areas was not limited to Petrograd and Kronstadt but soon repeated in Warsaw, Budapest, Vienna, Kiev, Smyrna, Constantinople, Berlin, Munich, Damascus and even in Jerusalem. In 1917 it seems that the machine gun was one of the first instruments of war "de-mobilized," but at the same time, one to be fully embraced by all sides in the turbulent post-World War I era.

Panel 6

„Lessons learned“ im Ersten Weltkrieg: Das deutsche Heer und die elastische Verteidigung in der Schlacht bei Arras im Frühjahr 1917[1]

CHRISTIAN STACHELBECK

Einführung

Die Schlacht von Arras im Frühjahr des Jahres 1917 bildete den Auftakt zu den alliierten Großoffensiven an der Westfront. Der Angriff der britischen 1. (Henry Horne) und 3. Armee (Edmund Allenby) diente zur Ablenkung von der französischen Hauptoffensive unter General Robert Nivelle an der Aisne (Nivelle-Offensive).[2] Der französische Oberbefehlshaber wollte den kriegsentscheidenden Durchbruch im Westen erzwingen. Den Briten war es zunächst zwischen dem 9. und 12. April gelungen, auf 18 Kilometer Frontbreite einen rund 6 Kilometer tiefen Einbruch zu erzielen. Dabei eroberte das erstmals geschlossen eingesetzte kanadische Korps (Julian Byng) den seit Ende 1914 hart umkämpften Höhenzug bei Vimy.[3] Der mit blutigen Verlusten von über 10 000 Mann (davon 3 600 Tote) erkaufte Erfolg erweckte in Kanada einen nationalen Gründungsmythos – *„I witnessed the birth of a nation“*, erklärte ein kanadischer General nach dem Krieg.[4] Doch einen operativen Durchbruch im Raum Arras konnten die deutschen Truppen der 6. Armee (Ludwig von Falkenhausen, ab 28. April

---

1 Dieser Aufsatz ist auch in englischer Sprache unter dem Titel: *“Lessons learned” in WWI. The German Army, Vimy Ridge and the Elastic Defence in Depth in 1917* im *Journal of Military and Strategic Studies* online publiziert worden.

2 Auf deutscher Seite bezeichnete man die Kämpfe bei Arras zwischen dem 2. April und 20. Mai 1917 offiziell als „Schlacht bei Arras“. In Kanada ist der Begriff „The Battle of Vimy Ridge“ für die Anfangsphase der Schlacht gebräuchlich. Die Einnahme des Höhenrückens von Vimy war ein zentrales Angriffsziel der Offensive und sollte dabei vor allem den Schutz der Nordflanke der 3. Armee sicherstellen.

3 Hierzu umfangreich Jack SHELDON, *The German Army on Vimy Ridge 1914–1917*. Pen and Sword Military, Barnsley 2008. Sheldons Buch besteht im Wesentlichen allerdings nur aus einer weitgehend unkritischen Aneinanderreihung umfangreicher Zitate aus Regimentsgeschichten, Tagebüchern und Truppenakten aus dem Kriegsarchiv in München. Das Reichsarchiv hat in der von George Soldan herausgegebenen volkstümlichen Reihe „Schlachten des Weltkrieges“ zwei Bände zur „Osterschlacht bei Arras 1917“ publiziert: Franz BEHRMANN, *Die Osterschlacht bei Arras. Teil 1 und 2.* Gerhard Stalling, Berlin 1929. Darüber hinaus existieren auch einzelne Darstellungen ehemaliger Schlachtteilnehmer. Siehe beispielsweise Joseph AHLHAUS, *Die 79. Reservedivision in der Osterschlacht bei Arras. Der Kampf um die Vimy-Höhe. Vom 28. Februar bis 12. April 1917*. J. Gremm, Mannheim 1938.

4 Anthony WILSON-SMITH, *Vimy Ridge.* The Canadian Encyclopedia [online]. Published on 28. 5. 2015, last edited on 3. 6. 2015. Available at: http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/vimy-ridge-and-the-birth-of-a-nation/, [accessed 2017-02-08]; siehe auch Tom COOK, *The Battle of Vimy Ridge, 9–12 April 1917.* Canadian War Museum [online]. Available at: http://www.warmuseum.ca/cwm/exhibitions/vimy/index_e.shtml, [accessed 2017-02-08].

Otto von Below) in den folgenden Tagen und Wochen verhindern. Auch die am 16. April begonnene Nivelle-Offensive im Abschnitt der Heeresgruppe des deutschen Kronprinzen Wilhelm brach nach kurzer Zeit unter hohen Verlusten zusammen. In der Folge kam es zu umfassenden Meutereien in der französischen Armee. Eine wesentliche Ursache für die alliierten Fehlschläge war die Anwendung der elastischen Verteidigung auf deutscher Seite. Dabei handelte es sich um eine bereits 1916 im deutschen Heer ansatzweise entwickelte innovative Abwehrtaktik, die vor allem als Reaktion auf die britischen Durchbruchsversuche an der Somme entstanden war. Sie beruhte im Kern auf einer beweglichen Kampfführung in der Tiefe des Raumes mit Reserven. Doch die elastische Verteidigung blieb in der deutschen Führung von Anfang an umstritten und wurde bei Vimy/Arras zunächst nur unzureichend umgesetzt. Es bedurfte erst der neueren Gefechtserfahrungen des Frühjahres 1917, um die moderne Abwehrtaktik weiter zu optimieren. Wie sich dieser Lernprozess im deutschen Heer als Organisation vollzog, will der nachfolgende Beitrag ergründen.[5]

„Rückzug bedeutet Niederlage“: Das mentale Problem der elastischen Verteidigung

„Der Besitz des Höhenrückens von Vimy war für die Deutschen von zweifelhaftem Wert. Solche sogenannten ‚beherrschenden Höhen‘ erwiesen sich im Weltkrieg insofern als vorteilhaft, als sie gute Beobachtungpunkte ergaben, keineswegs aber konnten sie als günstige Kampfstellungen für die Infanterie gelten. [...] *Die Stellung entbehrte der für die Verteidigung durchaus erforderlichen Tiefe, da der Höhenrücken nach rückwärts ziemlich steil zur Ebene abfiel.* […] *Auf deutscher Seite legte man auf die Behauptung der Vimyhöhen hohen Wert. Kamen sie in Besitz des Feindes, so glaubte man, daß die ganze rückwärts gelegene Ebene bis Douai hin von dort aus ‚beherrscht‘ und daher nicht mehr zu halten sein werde. Der Verlauf der Schlacht beweist, daß dies ein Irrtum war.“*[6]

Zu finden sind diese Gedanken in dem 1929 erschienen Werk „Der Weltkrieg 1914–1918“ des Generals und Historikers Hermann von Kuhl. Dieser war zum Zeitpunkt der Schlacht von Arras Chef des Generalstabes der Heeresgruppe des bayerischen Kronprinzen Rupprecht. Die Annahme der Schlacht auf dem Höhenrücken am 9. April 1917 war, wie es Kuhl hier rückblickend andeutete, eine erste folgenreiche Fehleinschätzung der deutschen Führung. Diese erste große Schlacht an der Westfront im Frühjahr 1917 hätte so nie stattgefunden, wenn die deutsche 3. Oberste Heeresleitung (OHL)[7] unter Generalfeldmarschall Paul von

---

[5] In der Forschung unterschiedlichster Wissenschaftsdisziplinen steht heute außer Frage, dass Organisationen lernen und somit auch das Militär als Organisation lernt. Vereinfacht kann man hier von organisationalem Lernen als Anpassung eines komplexen Systems an Umweltbedingungen sprechen. Lernprozesse führen zum Erwerb von Wissen bzw. zur Erweiterung des Wissens. Vgl. Helmut WILLKE, *Einführung in das systemische Wissensmanagement.* 3. Aufl. Carl Auer Verlag, Heidelberg 2011, S. 59; vgl. hierzu grundlegend Chris ARGYRIS – Donald A. SCHÖN, *Organizational Learning II. Theory, method and practice*. Addison-Wesley, Reading 1996. Militärhistorische Forschungen haben organisationales Lernen bislang im Bereich der unterschiedlichen Lernstufen Adaption und Innovation verortet. Dabei ist allerdings immer noch weitgehend unklar, wie das Militär konkret lernte. Vgl. Robert T. FOLEY, *Dumb donkeys or cunning foxes? Learning in the British and German Armies during the Great War*. International Affairs 2014, Vol. 90, Nr. 2, S. 279–281.

[6] Hermann von KUHL, *Der Weltkrieg 1914–1918. Dem deutschen Volke dargestellt. Bd. 2*. Verlag Tradition W. Kolk, Berlin 1929, S. 83 f.

[7] OHL war ein Synonym für den Chef des Generalstabes des Feldheeres.

Hindenburg und General der Infanterie Erich Ludendorff einen wichtigen Grundsatz ihrer gerade aus den Erfahrungen der Materialschlachten des Jahres 1916 neuentwickelten elastischen Verteidigung von Anfang konsequent angewendet und durchgesetzt hätte. Und das bedeutete, notfalls taktisch ungünstiges Gelände aufzugeben, um den Kampf beweglich und aus der Tiefe des Raumes mit Reserven führen zu können. Der Hauptzweck der Verteidigung sollte nicht mehr im starren, taktisch oft sinnlosen und zudem verlustreichen Halten jeden Fußbreit Bodens bestehen. Das war die Devise des Vorgängers General der Infanterie Erich von Falkenhayn gewesen.[8]

Die neue OHL setzte mit dem Übergang zur strategischen Defensive an der Westfront Anfang 1917 auf Kräfteschonung und Kampfkrafterhalt. Es galt, die eigenen Verluste zu reduzieren und zugleich die des Gegners zu erhöhen, um Zeit für kriegsentscheidende eigene Angriffe zu gewinnen. Den Krieg offensiv zu entscheiden, blieb im Zentrum des operativen Denkens der OHL.[9] Vorerst aber sollte auf Anraten der Marineführung die Offensive mit dem uneingeschränkten U-Bootkrieg zur See geführt werden, um Großbritannien vom Seehandel abzuschnüren und so in die Knie zu zwingen.[10] Dies provozierte bekanntlich den Kriegseintritt der USA Anfang April 1917 und damit den entscheidenden Wendepunkt zur deutschen Niederlage. Wesentliche Voraussetzung für die elastische Verteidigung war indes eine aufgelockerte Tiefengliederung der Truppen in einer bis zu 10 Kilometer tiefen Verteidigungszone an der Front (zuvor 1–2 Kilometer) sowie ein enges Zusammenwirken aller Waffengattungen einschließlich von Luftstreitkräften im Gefecht. Neue Vorschriften, insbesondere die am 1. Dezember 1916 erstmals erlassenen „Grundsätze für die Führung der Abwehrschlacht im Stellungskrieg“ hatten die innovative Taktik festgelegt und weitere Kampferfahrungen Mitte Dezember 1916 vor Verdun ihre Bedeutung unterstrichen.[11] Die am 1. März 1917 überarbeitete 2. Auflage der Abwehrvorschrift betonte: *„Die höhere Führung hat am Geländebesitz nicht unbedingt starr*

---

[8] *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen Operationen zu Lande. Bd. 5, Der Herbst-Feldzug 1914.* E. S. Mittler & Sohn, Berlin 1929, S. 585. So schrieb Falkenhayn am 16. November 1914 an den Generalfeldmarschall Colmar von der Goltz: „Halte was du hast, und gib nie einen Fußbreit von dem auf, was du gewannst.“ Einen ersten guten Überblick zur Entwicklung der elastischen Verteidigung durch die OHL bietet immer noch die schon ältere Studie von Timothy T. LUPFER, *The Dynamics of Doctrine. The Changes in German Tactical Doctrine During the First World War*. Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth 1981, S. 1–36. Lupfers Arbeit beruht jedoch auf einer äußerst schmalen Quellenbasis, vornehmlich auf der tendenziell apologetischen Erinnerungsliteratur. Vgl. hierzu Markus PÖHLMANN, *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik. Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914–1956*. Schöningh, Paderborn u. a. 2002, S. 169.

[9] Vgl. Gerhard P. GROß, *Mythos und Wirklichkeit. Geschichte des operativen Denkens im deutschen Heer von Moltke d. Ä. bis Heusinger*. Schöningh, Paderborn u. a. 2012.

[10] Vgl. Erich LUDENDORFF, *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*. Mittler, Berlin 1919, S. 250 f.

[11] *Grundsätze für die Führung der Abwehrschlacht im Stellungskrieg (= Sammelheft der Vorschriften für den Stellungskrieg, 8)*, Berlin Dezember 1916, März und September 1917. Zu den Unterschieden der einzelnen Ausgaben: Bundesarchiv Freiburg i. Br., Abt. Militärarchiv (BArch), RH 61/291, Grundsätze für die Führung der Abwehrschlacht, undatiertes Manuskript von Oberstleutnant Engelmann; BArch, PH 3/407, Chef des Generalstabes des Feldheeres II/Ia Nr. 22728, Betr. Erfahrungen aus den letzten Verdun Schlachten, 25. 12. 1916.

festzuhalten. Sie soll den Verteidigungskampf so führen, dass der eigenen Truppe das günstige, dem Angreifer das ungünstige Gelände zufällt."[12]

Folgerichtig hatte Hauptmann Hermann Geyer, Angehöriger der Operationsabteilung der OHL und Verfasser der neuen Abwehrvorschrift, nach einer Frontreise im Abschnitt Arras am 27. März 1917 angeregt, den Kampf zwar in den vordersten Stellungen anzunehmen, aber dann auch ein kämpfendes Ausweichen der Truppe zu erwägen und vorzubereiten. Ein vorzeitiges völliges Räumen der verschlammten, zerschossenen und dem Gegner bekannten Stellungen auf dem Vimy-Höhenrücken und ein Rückzug in die völlig unzureichend ausgebaute sogenannte „Wotan"-Stellung kamen nicht in Frage. Doch selbst ein schrittweises Zurückgehen lehnten Heeresgruppe und das in diesem Frontabschnitt verantwortliche Oberkommando der 6. Armee ab. Eine Verteidigung ohne befestigte Stellungssysteme in offenem Gelände, wie sie sich im Falle eines Ausweichens ergeben hätte, hielt man für abwegig.[13]

Noch viel wichtiger aber als Grund für die Ablehnung war eine mentale Sperre in den Köpfen der deutschen Generäle: Rückzug sei ein Zeichen von Schwäche und bedeute Niederlage, so die weithin verbreitete Auffassung. Hermann Geyer sprach später allgemein vom *„Kleben am Gelände"*, einer tradierten Überzeugung, die sich über Falkenhayn hinaus hartnäckig bis 1918 hinein erhielt und die Anwendung der elastischen Verteidigung immer wieder negativ beeinträchtigte. Er sah darin sogar den *„schwersten grundsätzlichen Fehler unserer gesamten Stellungskriegsführung von 1914–1918, besonders im Westen"*.[14] Ein Reserveoffizier der 183. Infanteriedivision, der sich im Dezember 1916 mit seiner Einheit im Bereich Lens zu Arbeiten an den Stellungen auf der Vimy-Höhe befand, notierte ähnliches in seinen tagebuchartigen Kriegserinnerungen: *„Aber damals schätzte man 1 m franz. Erde noch höher ein als ein Regiment Soldaten. Und der Begriff Soldatenehre hatte bei manchem Kommandeur damals noch eine bizarre Form. Bittere Erfahrungen und schwere Opfer haben später und vielleicht zu spät solchen Begriffen einen gesünderen Sinn gegeben. Unsere Auffassung darüber kam nicht in die Waagschale. Wir taten eben, was uns*

[12] Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Abteilung IV. Kriegsarchiv (BayHStA–KA), 11. Bayerische Infanteriedivision, Bund 96, Wesentliche Änderungen der Abwehrschlacht, Chef des Generalstabes des Feldheeres II Nr. 47870, 20. 2. 1917.

[13] *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen Operationen zu Lande. Bd. 12, Die Kriegsführung im Frühjahr 1917.* E. S. Mittler & Sohn, Berlin 1939, S. 188 f., 276. Ergänzend hierzu BArch, RH 61/1884, Manuskripte von Hellmuth von Wienskowski zum Band 12 Der Weltkrieg 1914 bis 1918, „Gründe des deutschen Misserfolges" und „Betrachtungen", 1938. Die Manuskripte sind teils im Band 12 veröffentlicht worden. Vgl. BArch, RH 61/924, Nachlass Hermann Geyer, „Betr. Ansichten über Wotan und Abwehrschlacht, 27. 3. 17, Blatt 42.

[14] Hermann GEYER, *Einige Gedanken über Verteidigung, Ausweichen und dergleichen*. Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1921, Novemberheft, (Der Aufsatz ist ohne Seitenzahlen); BArch, RH 61/924, NL Hermann Geyer, Blatt 261 f.; BArch, N 221/12, Stellungnahme Hermann Geyers zu einem Entwurf der Vorschrift Stellungskrieg und Kampf um ständige Befestigungen, 15. 11. 1935, S. 5. Ähnlich auch: Joachim von STÜLPNAGEL, *75 Jahre meines Lebens*. Manuskript aus dem Jahre 1955 (Bibliothek der Führungsakademie der Bundeswehr Hamburg), S. 130f. Vgl. auch Matthias STROHN, *The German Army and the Defence of the Reich. Military Doctrine and the Conduct of the Defence Battle 1918–1939*. Cambridge University Press, Cambridge 2011, S. 55.

befohlen war.“[15] Die kritischen Stimmen zur elastischen Verteidigung redeten abfällig von einem „Ausweichbazillus“, den das deutsche Heer befallen habe.[16] Und davon vermochten sich selbst Ludendorff und Hindenburg nicht freizumachen. Um die Front zu verkürzen und Kräfte für die Defensive zu gewinnen, hatte sich die OHL Anfang Februar 1917 widerwillig dazu entschließen müssen, die deutschen Truppen zwischen Arras und Laon in die weiter zu befestigende Siegfried-Linie zurückzunehmen („Operation Alberich“). Der Rückzug von 29 Divisionen erfolgte zwischen dem 16. und 19. März 1917. Weitere Rückwärtsbewegungen aber, so meinte man, waren vor Volk und Truppe aus Moral- und Prestigegründen nicht mehr zu vertreten.[17]

Die fatalen Folgen dieser Überzeugung trugen am 9. April 1917 die größtenteils in Vorderhangstellungen und viel zu dicht massiert in den vorderen Linien stehenden deutschen Verteidiger auf dem schmalen Vimy-Höhenrücken. Weithin gut sichtbar für den Gegner wurden sie ein Opfer des bislang wohl intensivsten Artilleriefeuers dieses Krieges. Die Briten hatten rund 2,7 Millionen Granaten und damit rund 1 Million mehr als an der Somme auf die deutschen Stellungen verschossen.[18] So musste erst der Höhenrücken verloren gehen, ehe sich die deutsche Führung am 11. April zur Zurücknahme der restlichen Truppen in die ca. 5 Kilometer entfernte wenig ausgebaute III. Stellung entschloss, um mit den herangeeilten Reserven dann eine nach Art der neuen Abwehrvorschrift rund 5–6 Kilometer tiefe Verteidigungszone einzunehmen. Diese reichte über welliges Gelände bis zur „Wotan“-Stellung. *„Ich kam deshalb zu dem Schluß“*, so schrieb später der Abwehrfachmann der OHL, Oberst Fritz von Loßberg, den General Ludendorff noch am gleichen Tag als Generalstabschef der 6. Armee eingesetzt hatte, *„daß die vorderste Kampfzone nur schwach besetzt bleiben und die Masse der Infanterie sich zur offensiven Abwehr tief gliedern solle. Um hierzu eine starke Unterstützung durch unsere Artillerie zu gewährleisten, sollten unsere Artilleriestellungen so weit zurückgezogen werden, daß sie vor unsere vorderste Infanteriekampflinie noch ein*

---

[15] Gottfried RINKER, *Heldengräber. Aus meinem Soldaten- und Kriegserleben im 1. Weltkrieg*. (Hg.) Meike HERMANN. Winterwork, Borsdorf 2011, S. 208. Rinkers Ansicht nach hätte die Stellung auf den Höhen östlich der Straße Lens-Arras angelegt werden müssen, also in den Raum, wohin die deutschen Truppen nach dem Verlust der Höhe am 9. April 1917 dann ausgewichen sind. Unklar bleibt leider, ob er diese Ansicht schon im Dezember 1916 vertreten hat.

[16] H. GEYER, *Einige Gedanken über Verteidigung*.

[17] *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 12, S. 119–146, 276, sowie Bd. 13, S. 338 f.

[18] Hew STRACHAN, *Der Erste Weltkrieg, Eine neue illustrierte Geschichte*. Goldmann, München 2014, S. 297. Vgl. Paul HARRIS – Sanders MARBLE, *The Step-by-Step Approach. British Military Thought and Operational Method on the Western Front 1915–1917*. War in History 2008, Vol. 15, Nr. 1, S. 17–42, hier S. 36; vgl. Graeme C. WYNNE, *If Germany Attacks. The Battle in Depth in the West*. Faber & Faber, London 1940, S. 165–183. Demnach befanden sich Zweidrittel der Truppen der Stellungsdivisionen in einer ca. 2 500 Meter tiefen Verteidigungszone auf bzw. dem Vorderhang des Höhenzuges. Die Masse der Infanterie verharrte in tiefminierten Unterständen (deep dugouts), die während des Angriffs für die Verteidiger zu „Menschenfallen“ wurden. Die überlebenden deutschen Soldaten kamen nach dem überraschend kurzen vorbereitenden Trommelfeuer und der Feuerwalze der Artillerie schlichtweg nicht mehr rechtzeitig heraus, um die unmittelbar dahinter stürmende kanadische Infanterie abzuwehren. Vgl. auch BArch, RH 61/1884, Manuskripte von Hellmuth von Wienskowski zum Band 12 Der Weltkrieg 1914 bis 1918, „Gründe des deutschen Misserfolges“ und „Betrachtungen“, 1938.

starkes Vernichtungsfeuer und dichtes Sperrfeuer legen und außerdem unsere Gegenstöße und Gegenangriffe durch gut zu beobachtendes Feuer unterstützten konnten."[19]

Diese Worte stammten ausgerechnet aus dem Munde eines Offiziers, der sich kurz zuvor noch vehement gegen jegliches Ausweichen gestellt hatte und entgegen der elastischen Verteidigung den althergebrachten statischen Kampf der Masse der Infanterie in der vordersten Linie favorisiert hatte*: „Jeder Mann hatte sich dort zu schlagen, wo er hingestellt war. Nur über seine Leiche durfte der Weg des Feindes führen"*, hatte Loßberg wenige Wochen zuvor in seinem Erfahrungsbericht als Chef des Generalstabes der 1. Armee zur Sommeschlacht 1916 ausgeführt.[20] Doch Loßberg war erfahren und zugleich lernfähig genug, um nach dem Rückschlag vom 9. April nun notfalls auch den innovativen Weg in der Kampfführung zu gehen – *„pragmatischer Kompromisstaktiker"*, so würde ich ihn nennen.[21] Dieser Pragmatismus fußte auf der Auftragstaktik, einer Führungskultur, die sich im deutschen Heer um die Jahrhundertwende durchgesetzt hatte.[22] Sie forderte geistige Flexibilität und selbstständiges Handeln der Führer im Gefecht. Damit verband sich ein striktes Ablehnen taktische Schematisierungen und eine zu enge Bindung an Vorschriften: „*Die deutschen Reglements gaben allerdings in dem Bestreben, jeder Schematisierung entgegenzuwirken, den Führern aller Grade einen sehr weitgehenden Handlungsspielraum bei der Ausbildung sowohl wie in der Anwendung der Gefechtsgrundsätze und Gefechtsformen. Ihre Vorschriften waren keine Rezepte und hüteten sich davor, für alle möglichen Fälle Anordnungen zu geben."*[23] So müsse eben stets *„den Umständen entsprechend im Kriege zweckmäßig gehandelt werden",* betonte auch der Leitfaden für den Unterricht in der Taktik auf den königlichen Kriegsschulen von 1912.[24]

Deutsche Offiziere wurden schon in ihrer taktischen Aus- und Weiterbildung zur Selbstständigkeit, Kreativität und Flexibilität in der Lagebeurteilung angehalten. Dazu gehörte es auch, taktische Entscheidungen kritisch zu reflektieren und gegenseitig Erfahrungen auszutauschen. Das beruhte nicht zuletzt auf der applikatorischen Lehrmethode, nach der auf den Kriegsschulen und der Kriegsakademie auch im Taktik-Unterricht mithilfe kriegsgeschichtlicher Beispiele verfahren wurde: *„Die Anwendung der Lehrmethode hat in*

---

[19] Fritz von LOßBERG, *Meine Tätigkeit im Weltkriege*. Mittler, Berlin 1939, S. 283. Vgl. BArch, RH 61/970, persönliches Kriegstagebuch des Generals von Kuhl, Eintrag vom 11. 4. 1917 und *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 12, S. 230. Der endgültige Entschluss zum Ausweichen erfolgte am Abend des 11. April nach einer Aussprache zwischen Falkenhausen, Loßberg und Kuhl im AOK 6 in Tounai. Ludendorff und Hindenburg stimmten anschließend nur widerstrebend zu, da sie negative Rückwirkungen auf die Moral fürchteten.

[20] BArch, RH 61/1784, Erfahrungen der 1. Armee aus der Sommeschlacht 24. 6. – 26. 11. 1916, I. Taktischer Teil, S. 12.

[21] Vgl. zu F. LOßBERG, *Meine Tätigkeit*; T. T. LUPFER, *The Dynamics of Doctrine*, S. 29 f.

[22] Zur Auftragstaktik ausführlich zuletzt: Marco SIGG, *Der Unterführer als Feldherr im Taschenformat. Theorie und Praxis der Auftragstaktik im deutschen Heer 1869 bis 1945*. Schöningh, Paderborn u. a. 2014.

[23] Hans von SEECKT, *Aus meinem Leben 1866–1917*. (Hg.) Friedrich von RABENAU. Hase & Koehler Verlag, Leipzig 1938, S. 88. Vgl. BArch, PH 3/442, *Grundzüge der taktischen Arbeiten des großen Generalstabes*. Berlin im Januar 1873, sowie *Grundzüge der höheren Truppenführung vom 1. Januar 1910*. Berlin 1910, S. 1, sowie *Felddienstordnung*. Berlin 1908, Vorwort.

[24] *Leitfaden für den Unterricht in der Taktik auf den königlichen Kriegsschulen*. 17. Aufl. Mittler, Berlin 1914, S. 2. Siehe zu diesem Verständnis von Taktik auch Friedrich IMMANUEL, *Handbuch der Taktik*. Erster Teil. 2. Aufl. Mittler, Berlin 1910, Vorwort.

der zweckmäßigen Verbindung eines als unerläßlich zu erachtenden, systematischen, darstellenden Vortrages mit der entwickelnden Besprechung und mit unausgesetzter Übung der geistigen Fähigkeiten der Hörer sowie des richtigen mündlichen und schriftlichen Ausdruckes ihrer Gedanken zu bestehen. Die Schüler sollen durch die entwickelnde Besprechung zu produktiver Selbstständigkeit genötigt werden […].[25]

Diese maßgeblich durch den preußischen Offizier Julius Verdy du Vernois nach dem Krieg von 1870/71 entwickelte Methode fand in den sogenannten Kriegsspielen ihre Fortsetzung.[26] Sie reichten von den Generalstabsreisen des Großen Generalstabes auf strategischer (Armeeführung) und operativer Ebene (Armeekorps mit Divisionen) bis hin zu Regimentskriegsspielen auf der taktischen Ebene. Auch hier lautete der erste Grundsatz, *„daß das Kriegsspiel ein freier Meinungsaustausch zwischen dem Leitenden und den Teilnehmern in Gestalt von anregender Belehrung sein soll, indem ersterer seine Kenntnisse an der Hand von spannenden Lagen auf die Zuhörer überträgt, ihre taktische Urteilskraft und ihre Entschlussfähigkeit fördert* […]*“*.[27] Kriegführung galt als „Kunst“, die geistig erfasst und gelernt werden musste: *„Es ist eine Kunst für den Oberbefehlshaber, seine Ideen und seine Absichten den Unterführern verständlich zu machen, und es ist eine Kunst der Unterführer, die allgemeine Kriegslage zu erfassen, die Absichten des Oberbefehlshabers zu verstehen und in zweckmäßiger Weise in die Tat umzusetzen. Diese Künste müssen erlernt werden. Ein Mittel dazu bieten solche Kriegsspiele.“*[28]

Ähnliches lag auch den taktischen Felddienstübungen der praktischen Truppenausbildung der Regimenter zugrunde, die Offiziere regelmäßig im Gelände mit Übungstruppen zu absolvieren hatten. Anhand taktischer Aufgaben war die Beurteilung der Lage, die Entschlussfassung und die Befehlsgebung zu schulen. Die übenden Offiziere hatten schriftliche Gefechtsberichte mit Skizzen, sogenannten „Krokis“, anzufertigen. Die jeweiligen Vorgesetzten nahmen Stellung zu den taktischen Entscheidungen und zur Führung, wovon

---

[25] *Vorschrift über die Methode, den Umfang und die Einteilung des Unterrichts auf den Königlichen Kriegsschulen*. Berlin 1884, S. 11–13, zit. nach Hans H. DRIFTMANN, *Grundzüge des militärischen Erziehungs- und Ausbildungswesens in der Zeit 1871–1939*. Walhalla u. Praetoria Verlag, Regensburg 1980, S. 65; siehe für die Kriegsakademie Erich LUDENDORFF, *Mein militärischer Werdegang. Blätter der Erinnerung an unser stolzes Heer*. Ludendorffs Verlag, München 1933, S. 105–109; vgl. Robert T. FOLEY, *A case study in Horizontal Military Innovation. The German Army, 1916–1918*. The Journal of Strategic Studies 2012, Vol. 35, Nr. 6, S. 815; Sven LANGE, *Hans Delbrück und der Strategiestreit. Kriegführung und Kriegsgeschichte in der Kontroverse 1879–1914*. Rombach Druck- und Verlagshaus, Freiburg i. Br. 1995, S. 44–48; Siehe hierzu auch Jörg MUTH, *Command Culture. Officer Education in the U. S. Army and the German Armed Forces, 1901–1940 and the Consequences for World War II.* University of North Texas Press, Denton 2011.

[26] Martin RASCHKE, *Der politisierende Generalstab. Die friderizianischen Kriege in der amtlichen deutschen Militärgeschichtsschreibung 1890–1914*. Rombach Druck- und Verlagshaus, Freiburg i. Br. 1993, S. 36f; Julius von VERDY du VERNOIS, *Beitrag zum Kriegsspiel*. Mittler, Berlin 1876.

[27] Friedrich IMMANUEL, *Anleitung und Beispiele zum Regimentskriegsspiel*. Mittler, Berlin 1903, S. 8.

[28] BArch, PH 3/646, Generaloberst Alfred von Schlieffen, Schlussbesprechung Kriegsspiel des Großen Generalstabes November/Dezember 1905. Vgl. Gerhard P. GROß, *There was a Schliefen-Plan. Neue Quellen*. In: Der Schlieffen-Plan. Analysen und Dokumente. (Hg.) Hans EHLERT – Gerhard P. GROß – Michael EPKENHANS. Schöningh, Paderborn [et.al.] 2006, S. 135–138.

die Übenden dann wiederum in Kenntnis gesetzt wurden.[29] Auch bei den jährlichen großen Truppenmanövern bis hin zum Kaisermanöver konnten Vorgesetzte neben den täglichen Übungsbesprechungen Gefechtsberichte *„zur Ergänzung gewonnener Eindrücke“* einfordern. Hinzu traten noch gesonderte Erfahrungsberichte zu den Übungen, die taktische Lehren zogen und konkrete Empfehlungen aussprachen. Das betraf auch Fragen des Materials und der Logistik. Berichte sowie auch einzelne Erfahrungen wurden auf dem Dienstweg weitergegeben.[30]

In erster Linie waren eine ruhige und gewandte Führung, vor allem selbstständiges energisches und „willensstarkes“ Handeln gefordert, so wie es das Prinzip der Auftragstaktik auch verlangte. *„Es soll sich jeder Führer stets den alten Grundsatz vergegenwärtigen, daß selbst ein Fehlgreifen in der Wahl der Mittel immer noch besser ist, als ‚Nichts‘ zu tun“*, so die bezeichnende Bewertung in einer Felddienstübung des Jahres 1910.[31] Die Kehrseite der Medaille bestand in der einseitigen Betonung des Angriffs, wobei die Rücksicht auf Verluste keines falls das entschlossene Handeln des militärischen Führers beeinträchtigen durfte: „*Scheu vor Verlusten darf niemals von der Durchführung eines einmal als richtig erkannten Entschlusses abschrecken.“*[32] Dies bedingte wiederum eine gewisse Einseitigkeit der taktischen Denkweise, die auch die Verteidigung vor 1914 kaum berücksichtigte: *„Die Verteidigung ist dem Angriff unterlegen. Sie muss sich mit Nachteilen abfinden, die dem Angreifer erspart bleiben.“*[33] Dass darüber hinaus in der stets geforderten Selbstständigkeit und den bewusst gewährten Handlungsspielräumen in der Taktik generell eine gewisse Gefahr bestand, in alten Anschauungen stecken zu bleiben, liegt auf der Hand.[34] Nicht von ungefähr hielt Erich Ludendorff in seinen Kriegserinnerungen 1919 fest: *„Das Beharrungsvermögen der Truppe ist groß. So war es im Frieden, so blieb es im Kriege.“*[35] Was er anderen unterstellte, betraf ihn selbst in gleicher Weise.

---

[29] Zahlreiche Beispiele für Felddienstübungen/Gefechtsberichte (mit Stellungnahmen) in der Vorkriegszeit: BArch, PH 10 II 103, sowie PH 10 II 580. Vgl. Julius HOPPENSTEDT, *Offizier-Felddienstübungen in Beispielen auf kriegsgeschichtlicher Grundlage*. Mittler, Berlin 1898; *Felddienstordnung*, S. 11f; Terence ZUBER, *The Mons Myth. A Reassessment of the Battle*. The History Press, Stroud 2010, S. 59 f.

[30] Erich LUDENDORFF, *Brigade und Divisionsmanöver in Anlage und Leitung mit einem Beispiel aus der Praxis*. 2. Aufl. Mittler, Berlin 1912, S. 91, 165; *Felddienstordnung*, S. 72 f; BArch, PH 9 II9, General-Inspektion der Fußartillerie Abt. IV Nr 4986/14, Erfahrungen der schweren Artillerie aus den letzten Übungen, 31. 7. 1914; Hauptstaatsarchiv Stuttgart (HStAS), M 33/1 Bü 8, 2. Fußartillerieinspektion Nr 622.09 Abt. II, Einige Erfahrungen betr. sA (Anm. =schwere Artillerie) aus den Manövern 1908, 1. 3. 1909; HStAS, M 33/1 Bü 8, Preußisches Kriegsministerium Nr. 658/1.09 A.7., 30. 3. 1909.

[31] BArch, PH 10 II 103, Kommentar des Hauptmanns Breithaupt zur Felddienstübung des Leutnants Krönke Infanterieregiment Nr. 77, 22. 11. 1910.

[32] HStAS, M 33/1 Bü 8, Chef des Generalstabes der Armee Nr. 18090, 5. 12. 1912.

[33] F. IMMANUEL, *Handbuch der Taktik*, S. 259. Vgl. H. GEYER, *Einige Gedanken über Verteidigung*.

[34] Siehe hierzu Dieter STORZ, *Kriegsbild und Rüstung vor 1914. Europäische Landstreitkräfte vor dem Ersten Weltkrieg*. Mittler, Herford [et.al.] 1992, S. 167.

[35] E. LUDENDORFF, *Meine Kriegserinnerungen*, S. 209.

Lehren und Lernen aus Vimy/Arras

Wenn britische Historiker in den vergangenen Jahren von einer „learning curve“ bei der British Expeditionary Force während des Krieges gesprochen haben, so ist dies auch für die deutsche Seite feststellbar.[36] Stures Festhalten an tradierten Vorstellungen wechselte sich stets ab mit einer Öffnung für Neues, wenn es denn notwendig bzw. „zweckmäßig“ oder „zweckentsprechend“ war, wie es in der Sprache deutscher Offiziere hieß.[37] Taktisches Lernen vollzog sich ambivalent zwischen diesen Polen, keineswegs als eine geradlinige Kurve, sondern in zeitlichen Schüben und als ein diskursiver Austausch vielschichtiger Erfahrungen zwischen einzelnen Führungsebenen und Truppenteilen im deutschen Heer. Das entsprach der Führungskultur der Auftragstaktik. Fehlschläge und Erfolge wirkten gleichermaßen als Motor des Lernens. Im Ergebnis erfolgte eine schrittweise Aktualisierung von neuen Vorschriften wie den „Grundsätzen für die Führung der Abwehrschlacht im Stellungskrieg“, die dann von der OHL über ein intensiviertes Ausbildungs- und Lehrgangsprogramm heeresweit vermittelt und verbreitet wurden, um wie es hieß, schnell zum *„Allgemeingut des Heeres“* zu werden.[38]

Die Schlacht von Arras lässt sich nahtlos in diesen oft widersprüchlich verlaufenden Lernprozess im deutschen Heer einreihen. Sie war in ihrem Fortgang – in Verbindung mit den Erfahrungen der Nivelle-Offensive an der Aisne – ein wichtiger Baustein für die Weiterentwicklung der elastischen Verteidigung in der zweiten Kriegshälfte. Diese erwies sich aller Skepsis der Kritiker zum Trotz als erfolgversprechendste Antwort auf alle Durchbruchsversuche des Gegners.[39] Das zeigte am Ende auch der Verlauf der Schlacht bei Arras. Denn zum entscheidenden operativen Durchbruch zwischen Souchez und Quéant in Richtung Cambrai kam es trotz der anfänglichen Geländegewinne am Ende nicht. Mit Blick auf den täglichen Personalausfall war Arras für die britische Armee sogar die blutigste Schlacht in diesem Krieg.[40] Gleichwohl wurde der strategische Zweck der Offensive, die Bindung deutscher Reserven zur Ablenkung des französischen Hauptangriffs an der Aisne durchaus erfüllt. Bekanntlich aber konnte General Robert Nivelle daraus kein Kapital schlagen.[41]

Wie lernten nun die Deutschen aus den Kämpfen bei Vimy/Arras, um ihre elastische Verteidigung für die weiteren Abwehrkämpfe des Jahres 1917 zu optimieren? Zunächst ist herauszustellen, dass das deutsche „Desaster“ vom 9. April entgegen allen einseitigen Schuldvorwürfen gegenüber der 6. Armee, die im Laufe einer durch Ludendorff sofort

---

[36] Vgl. R. T. FOLEY, *Dumb donkeys or cunning foxes?*, S. 279–298.

[37] Das traf ebenso für die Ebene des zeitgenössischen operativen und strategischen Denkens zu, wobei der Bezug zu Moltke d. Ä. hergestellt wurde, siehe hierzu etwa Rudolf von BORRIES, *Operative Kriegführung*. In: Die militärischen Lehren des Großen Krieges. (Hg.) Max SCHWARTE, 2. Aufl. Mittler, Berlin 1923, S. 4. Vgl. G. P. GROß, *Mythos*.

[38] Zuletzt hierzu Christian STACHELBECK, *„Was an Eisen eingesetzt wurde, konnte an Blut gespart werden“. Taktisches Lernen im deutschen Heer im Kontext der Materialschlachten des Jahres 1916*. In: Materialschlachten 1916. Ereignis, Bedeutung, Erinnerung. (Hg.) Christian STACHELBECK. Schöningh, Paderborn 2017, S. 105–118.

[39] Vgl. BArch, RH 61/1852, *Die Entwicklung des Stellungskrieges von Ende 1914 bis zum Sommer 1917. Die Erfahrungen der Frühjahrsschlachten 1917*, Manuskript von Wilhelm Solger, 1938.

[40] Vgl. Gary SHEFFIELD, *The Somme. A New History*. Weidenfeld & Nicolson, London 2014, S. 152; Matthew HUGHES, *Edmund Allenby*. In: Haig’s Generals. (Ed.) Ian F. W. BECKETT – Steven J. CORVI. Pen and Sword Military, Barnsley 2006, S. 21.

[41] Vgl. H. STRACHAN, *Der Erste Weltkrieg*, S. 298–304.

eingeleiteten Untersuchung laut wurden, Folge einer zweiten kollektiven Fehleinschätzung der deutschen Führung war.[42] Selbst die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung stellte später klar, dass OHL, Heeresgruppe und die 6. Armee *„die Lage nicht richtig beurteilt"* und daher durch die Offensive *„überrascht"* wurden. So hatte die OHL etwa nach dem Rückzug in die Siegfriedlinie noch Ende März nicht an einen unmittelbar bevorstehenden Angriff geglaubt und die 6. Armee mit einer erheblich längeren Artillerievorbereitung gerechnet. Infolgedessen erfolgte weder die für eine elastische Verteidigung erforderliche Tiefengliederung der Truppe bzw. der dazu geplante Ausbau von Stellungen, noch eine ausreichende Versorgung der eigenen Artillerie mit Munition.[43]

„Sehr schlimm war die ganze Munitionsfrage, […] *vom 3. 4. habe ich täglich gemeldet, daß wir viel zu wenig Artilleriemunition hier hätten. Schließlich wurde es auch versprochen, kam aber nicht mehr zur Zeit* [sic!] […] *so haben zahlreiche Batterien am 9. Vormittag schon nichts mehr zu schießen gehabt"*, schrieb Oberstleutnant Albrecht von Thaer, Chef des Generalstabes der Gruppe Arras, am 19. April in sein Tagebuch.

Die fatalste Fehleinschätzung betraf jedoch den zu späten Einsatz der Reserven. Wohl aus einer gewissen Sorglosigkeit gegenüber der Lageentwicklung hielt die 6. Armee die Reserven der Stellungsdivisionen wie auch die Divisionen der 2. Linie zu weit ab von der Front. Hinzu trat, dass der taktische Einsatz der Divisionen der 2. Linie zum sofortigen Gegenstoß bzw. Gegenangriff zu diesem Zeitpunkt noch kein gängiges Verfahren war. OHL, Heeresgruppe und 6. Armee hatten immer nur von Ablösungs-Divisionen gesprochen. Man ging davon aus, dass die Stellungsdivisionen wie an der Somme 1916 mit ihren eigenen Reserven den Kampf führten und die Divisionen der 2. Linie primär der Ablösung dienten. Auf den Rückschlag vom 9. April reagierte die OHL dann jedoch prompt. Sie teilte die Lehren und Erfahrungen von Arras unmittelbar in den Folgetagen der sich zur Abwehr gegen die Nivelle-Offensive vorbereitenden Heeresgruppe des Deutschen Kronprinzen Wilhelm mit. Dabei stellte sie auch klar, dass die Divisionen der 2. Linie auch für rechtzeitige Gegenangriffe vorzusehen waren. Bei dieser Heeresgruppe war ein solches Verfahren gleichwohl schon seit längerem geplant, hier sprach man bereits von *„Eingreifdivisionen"*. Diese Bezeichnung wurde dann später in die überarbeitete Abwehrvorschrift übernommen. Das System von Stellungsdivisionen mit

---

[42] Der 9. April und die folgenden Tage galten nicht nur als eine „Schlappe", sondern als „große Niederlage" für das deutsche Heer, vgl. BArch, RH 61/1884, Manuskripte von Hellmuth von Wienskowski zum Band 12 Der Weltkrieg 1914 bis 1918, *Gründe des deutschen Misserfolges* und *Betrachtungen*, 1938. Im Band 12 des Weltkriegswerkes war dann allerdings weniger drastisch lediglich von einem „schweren Rückschlag" die Rede, vgl. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 12, S. 277.

[43] OHL und Heeresgruppe schoben die Schuld vorwiegend auf die Führung der 6. Armee. Von Vorwürfen gegenüber einem „Versagen" der Truppe, was auch Hermann Geyer in einem internen Papier deutlich zur Sprache brachte – „Versagen" hervorgerufen durch „Verwässerung" der Einheiten infolge der hohen Verluste und ständigen Neuaufstellungen – sah man später offiziell aber ab. Die OHL sorgte nicht nur für einen Austausch des Generalstabschefs der 6. Armee, sondern auch für eine Versetzung des angesichts der Beschuldigungen sichtlich aufgebrachten Oberbefehlshabers Generaloberst Ludwig von Falkenhausen. Dieser trat die Nachfolge des am 18. 4. 1917 verstorbenen Generalobersten Moritz von Bissing als Generalgouverneur in Belgien an. Vgl. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 12, S. 234–239; BArch, RH 61/970, persönliches Kriegstagebuch des Generals von Kuhl, Einträge vom 11. – 27. 4.1917 sowie BArch, RH 61/1890, Oberkommando Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht Ia/c Nr. 2835, 19. 4. 1917; BArch, RH 61/924, Nachlass Hermann Geyer, Blatt 33.

den dahinterstehenden Eingreifdivisionen bewährte sich dann auch in den weiteren Kämpfen der 6. Armee bei Arras.[44]

Das traf ebenso für die nach der Ausweichbewegung nun tiefgegliederte Abwehr der Stellungsdivisionen zu, wobei vor allem das offene Gelände mit den weitgehend fehlenden Feldbefestigungen die innovative elastische Kampfweise begünstigte. Die in kleine Gefechtsgruppen aufgeteilte Truppe entzog sich durch Auflockerung der gegnerischen Luft- und Erdbeobachtung und damit dem gezielten britisch-kanadischen Artilleriefeuer. Infanterie und Artillerie kämpften beweglich, lokale Reserven unterstützten ständig mit Gegenstößen. Trichterkampf hieß das bereits während der Schlacht an der Somme 1916: *„Die Verteidigung war damit auf ein rein offensives Verfahren gestellt. Der Feind, der die dünne Sicherungslinie überrannte, geriet in flankierendes MG (Maschinengewehr) Feuer von allen Seiten, musste seine Kräfte zersplittern und wurde von den automatisch zum Gegenstoß vorbrechenden Unterstützungen und Bereitschaften getroffen“*, schrieb die 3. Bayerische Infanteriedivision der Gruppe Arras in einem taktischen Erfahrungsbericht vom 28. April 1917.[45]

Im Verlauf der Schlacht sind von den beteiligten Truppen eine Vielzahl solcher taktischer Erfahrungsberichte (lessons-learned-reports) angefertigt worden.[46] Sie analysierten die eigene Taktik wie auch die des Gegners und sprachen Empfehlungen für Veränderungen aus. Das Anfertigen von taktischen Gefechtsberichten bzw. Erfahrungsberichten aus Manövern im Frieden fand seine Fortsetzung im Krieg.[47] Mit den kräftezehrenden langen Materialschlachten des Jahres 1916 war die Zahl der Erfahrungsberichte aus der Front dann sprunghaft angestiegen, um die vielen in der Schlacht eingesetzten Divisionen schnell mit den neuesten Erkenntnissen der Kämpfe zu versorgen. Robert T. Foley hat hier zu Recht auf die Etablierung eines regelrechten lessons-learned-Systems im deutschen Heer hingewiesen. Mit den Schlachten im Frühjahr 1917 intensivierten OHL und die beteiligten Heeresgruppen dieses System nochmals deutlich und verbesserten auch die Koordinierung der Führung.[48] Der horizontale und vertikale Austausch von taktischem Wissen gewann damit enorm an Dynamik. Ziel war die schnelle Anpassung der eigenen Abwehrtaktik an die Verfahren des Gegners. Dieser hatte natürlich ebenso aus den Erfahrungen der Vorjahre gelernt und seine Angriffstaktik laufend optimiert.[49] Die Kämpfe der Westfront des Jahres 1917 spiegelten mehr und mehr ein unmittelbares taktisches *„Katz und Maus Spiel“* dreier für ihre Zeit hochtechnisierter Armeen.

---

[44] *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 12, S. 235, 291, 405; BArch, RH 61/1852, Die Entwicklung des Stellungskrieges von Ende 1914 bis zum Sommer 1917. Die Erfahrungen der Frühjahrsschlachten 1917, Manuskript von Wilhelm Solger 1938; G. C. WYNNE, *If Germany attacks*, S. 210–213.

[45] BArch, PH 6 VI/39, Gruppe Arras Ia No. 6051, Erfahrungen der 3. Bayr.Inf.-Div., 28. 4. 1917.

[46] Vgl. beispielsweise BArch, PH 8 I /475, Erfahrungen der 221. I.D in der Frühjahrsschlacht bei Arras (25. 4. – 9. 5. 1917).

[47] Vgl. fortlaufend seit Kriegsbeginn zahlreiche Beispiele BArch, PH 9 II/ 9, PH 5 II/536, PH 6 I/355. Siehe hierzu Christian STACHELBECK, *Militärische Effektivität im Ersten Weltkrieg. Die 11. Bayerische Infanteriedivision 1915 bis 1918*. Schöningh, Paderborn 2010, Kapitel III.3 und III.4.

[48] R. T. FOLEY, *A case study*, S. 814 f.

[49] Siehe hierzu neuerdings Aimée E. FOX-GODDEN, *‘Putting Knowledge in Power’: Learning and Innovation in the British army of the First World War*. PhD Thesis, University of Birmingham, Birmingham 2015; Jonathan BOFF, *Vorsprung durch Taktik? Das britische Heer und die Materialschlacht 1916*. In: Materialschlachten 1916, S. 91–104.

Die Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht dokumentierte die Erfahrungen der Kämpfe von Arras selbst fortlaufend in mehreren Berichten, beginnend am 21. April. Erste Eindrücke vermittelten Generalstabsoffiziere, die man zu den Divisionen und Truppenführern schickte. Darüber hinaus beauftragte die Heeresgruppe ihre unterstellten Armeen, Erfahrungen der Divisionen zu sammeln und zur Auswertung vorzulegen.[50] Ähnliches vollzog sich auch während der Nivelle-Offensive bei der Heeresgruppe Deutscher Kronprinz, die sogar Erfahrungsberichte von Bataillons- und Regimentskommandeuren einforderte.[51] Innerhalb der Heeresgruppen dienten dann einzelne Berichte der ständigen Aus- und Weiterbildung der Truppen. Das Prinzip lautete: *„Die nachstehenden Erfahrungen sind vor dem Einsatz den Kompagnien bekannt zu geben und zum Gegenstand eingehender Belehrungen sämtlicher Offiziere und Unterführer zu machen.“*[52] Eine wichtige Funktion zur Weitergabe des neuen Wissens übernahmen insbesondere die Generalstabsoffiziere als die maßgeblichen Führungsgehilfen ihrer Kommandeure: *„Häufige Besprechungen dieser Lehren durch Armee- und Korps-Chefs mit allen, besonders den Divisions-Generalstabsoffizieren ist notwendig. Bei diesen Besprechungen ist darauf hinzuwirken, dass das Besprochene weiterverbreitet wird, vor allem die Adjutanten der Infanterie, der Artillerie, die Pionier-Kommandeure, die Offiziere der Luftstreitkräfte und des Nachrichtenwesens davon Kenntnis erhalten.“*[53] Es ist somit Hermann Geyer zuzustimmen, wenn er später mit Blick auf das lessons-learned-System im deutschen Heer herausstellte: *„Militärische Erfahrungen werden bekannt und erprobt durch Unterhaltungen und Besprechungen, durch Vorträge und Schriften aller Art, durch Versuche und Übungen.“*[54]

Die OHL wiederum steuerte den Lernprozess über eine Weiterverteilung einzelner Erfahrungsberichte der Heeresgruppen im ganzen Heer bzw. mit eigenen ergänzenden taktischen Weisungen, dann jedoch maßgeblich über relativ zeitnahe Anpassungen der Abwehrvorschrift. So gab die OHL bereits im Juni ein auf den Erfahrungen der Abwehr der englisch-französischen Offensiven des Frühjahres beruhendes vorschriftenähnliches

[50] BArch, PH 5 I/11, Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht, Oberkommando, Ia Nr. 2853, Betreff: Erfahrungen und Folgerungen aus den Kämpfen bei Arras am 9. 4. 1917, 21. 4. 1917, sowie Chef des Generalstabes des Feldheeres, Ia 2996, 29. 4. 1917; BArch, PH 8 I/ 475, Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht, Oberkommando Ic Nr. 3023, Betr: Weitere Erfahrungen aus den Kämpfe bei Arras, 13. 5. 1917; HStAS, M 39/2 Bü 25, Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht Ic Nr. 2881, 25. 4. 1917.

[51] BayHStA–KA, 11. Bayerische Infanteriedivision, Bund 40, 11. Bayerische Infanteriedivision Nr. 1453/Ia, An Gruppe Liesse Betreff: Fragebogen der Heeresgruppe Deutscher Kronprinz Ia/Ic Nr. 2671, 19. 6. 1917; Oberkommando Deutscher Kronprinz Ic Nr. 2932, 8. 6. 1917, sowie BayHStA–KA, 11. Bayerische Infanteriedivision, Bund 96, 7. Armee Oberkommando, Ia No. 116, 9. 5. 1917.

[52] BArch, PH 6 VI/39, Gruppe Arras Ia No. 6051, Erfahrungen der 3. Bayr. Inf.-Div., 28. 4. 1917.

[53] BayHStA–KA, 11. Bayerische Infanteriedivision, Bund 96, Chef des Generalstabes der Heeresgruppe Deutscher Kronprinz Ia/Ic Nr. 3260, Vorbemerkungen zu Merkblatt für Besprechungen mit den Generalstabsoffizieren, 9. 7. 1917.

[54] BArch, N 229/61, Hermann GEYER, *Sammlung und Verwertung militärischer Erfahrungen während des Krieges, Sonderabdruck aus Wissen und Wehr (1/1940)*, S. 10.

Sonderheft heraus, im September folgte die 3. Neuausgabe ihrer Abwehrvorschrift.[55] Parallel wurden die Angriffs- und Abwehrverfahren des Gegners in gesonderten Druckheften zusammengefasst und dem gesamten Heer bekannt gegeben.[56] Letztlich lag es auch an der OHL, mithilfe der taktischen Erfahrungen die Organisation, Bewaffnung und Ausrüstung des Heeres für die bewegliche Kampfführung der elastischen Verteidigung weiter zu verbessern.[57] Ein zentraler Aspekt war die im Frühjahr 1917 vielfach noch völlig unzureichende Ausstattung der Infanterie mit dem leichten Maschinengewehr (l.M.G.) des Typs 08/15.[58] Die Infanteriekompanien erhielten bis in das Jahr 1918 hinein nach und nach jeweils 6 Exemplare dieser Waffe, da sie im beweglichen Kampf der in kleine Gefechtsgruppen aufgeteilten Infanterie eine immer wichtigere Rolle spielte: „*Neben dem bewährten Verfahren des Gegenstosses aus der Tiefenzone muss daran festgehalten werden, den fdl. Angriff auch mit infanteristischen Mitteln vor unserer vordersten Linie zum Zusammenbruch zu bringen. Die M.G., vor allem die l.MG 08/15 sind ein vorzüglich bewährtes Mittel, um dieses Ziel mit geringem Einsatz von Menschen zu erreichen. Je mehr l.MG vorhanden, desto stärker wird der Einsatz der in vorderster Linie freigewordenen Inf. M.G.*“[59]

Fazit

Im Ergebnis bestätigte das auf einem horizontalen und vertikalen Erfahrungsaustausch beruhende lessons-learned-System die „Zweckmäßigkeit“ der elastischen Verteidigung. Insgesamt handelte sich um eine *„Verbesserung und Ergänzung, daneben eine Hervorhebung bereits ausgesprochener Grundsätze.“*[60] Das enge bewegliche Zusammenwirken von Infanterie, Artillerie und Luftstreitkräften sowie die Einbeziehung von Eingreifdivisionen

---

[55] Vgl. BArch, PH 3/1929, Anm. 6 sowie Sonderheft zum Sammelheft der Vorschriften für den Stellungskrieg vom 10. Juni 1917. Zusammengestellt auf Grund der Erfahrungen bei der Abwehr der englisch-französischen Offensive im Frühjahr 1917; BArch, PH 9II/9, Chef des Generalstabes des Feldheeres Ia Nr 2996, 29. 4. 1917; BayHStA–KA, 11. Bayerische Infanteriedivision, Bund 100, Chef des Generalstabes des Feldheers Ia/II Nr. 2926, 22. 4. 1917; siehe zur Verteilung der Erfahrungen auch BArch, RH61, 1904.

[56] So etwa „Das französische Angriffs- und Verteidigungsverfahren, Dezember 1916“ oder „Das englische Angriffsverfahren in den Schlachten 1916/17, Februar 1918“, BArch, RH 61/1168, Manuskript von Wilhelm Solger *Die Entwicklung des deutschen Angriffsverfahrens bis zur großen Schlacht in Frankreich*, 1940, S. 8.

[57] Vgl. zur Rolle der OHL unter Falkenhayn und Hindenburg/Ludendorff in dieser Funktion während des Krieges BArch, N 229/61, Hermann GEYER, *Sammlung und Verwertung militärischer Erfahrungen während des Krieges, Sonderabdruck aus Wissen und Wehr (1/1940)*, S. 15–20 sowie CH. STACHELBECK, *„Was an Eisen eingesetzt wurde“*. In: Materialschlachten 1916.

[58] Siehe beispielhaft BArch, PH 6 VI/39, Gruppe Arras Ia No. 6051, Erfahrungen der 3. Bayr. Inf.-Div., 28. 4. 1917.

[59] BArch, PH 8 I/475, Erfahrungen der 221. I.D. in der Frühjahrsschlacht von Arras (25. 4. – 9. 5. 17). Zur Rolle des leichten Maschinengewehrs vgl. BArch, RH 61/1153, *Die organisatorische Entwicklung des deutschen Heeres im Weltkriege 1914/18*, Manuskript von Wilhelm Dieckmann, 1940, S. 7–12. Die Ausstattung der Infanteriekompanien mit dem lMG 08/15 erfolgte schrittweise. Im Frühjahr 1918 verfügte jede Kompanie in der Regel über 6 lMG 08/15. Das ermöglichte eine Absenkung der Gefechtsstärken der Infanteriebataillone. Vgl. auch Hermann CRON, *Geschichte des Deutschen Heeres im Weltkriege*. K. Siegismund, Berlin 1937, S. 117–119.

[60] Vgl. BArch, RH 61/1852, *Die Entwicklung des Stellungskrieges von Ende 1914 bis zum Sommer 1917. Die Erfahrungen der Frühjahrsschlachten 1917*, Manuskript von Wilhelm Solger 1938, S. 1.

standen dabei außer Frage.[61] Gleichwohl enthielten die Erfahrungsberichte weiterhin auch kritische Töne zur elastischen Verteidigung und sprachen vermeintliche Nachteile offen an. So wies etwa der Bericht der Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht vom 13. Mai 1917 ausdrücklich darauf hin, dass sich diese nunmehr *„bewährte Kampfweise"* nicht auf jedes Gelände und jede Situation im gewöhnlichen Stellungskrieg übertragen ließe sowie eine *„kampferprobte sowie gut erzogene Truppe"* voraussetzte.[62] Dahinter verbargen sich nach wie vor starke Vorbehalte gegenüber zu großen Freiheiten der Truppe zum selbstständigen Ausweichen. Neben vielen Kommandeuren sperrte sich vor allem Ludendorff selbst unverändert gegen den wichtigsten Grundsatz der elastischen Verteidigung: Ihm widerstrebte weiterhin die freiwillige Aufgabe taktisch ungünstigen Geländes, da er es entgegen der eigenen Vorschrift für moralschädigend hielt.[63] Geländebesitz stand immer noch über Kräfteschonung. So wehrte das deutsche Heer zwar mit der verbesserten elastischen Verteidigung auch in den nachfolgenden Abwehrkämpfen des Jahres 1917 alle weiteren alliierten Durchbruchsversuche erfolgreich ab. Doch die eigenen Verluste blieben dabei unverhältnismäßig hoch. *„So erfochten wir Pyrrhussiege"*, urteilte 1921 auch Hermann Geyer.[64] Diese Wertung gewinnt umso mehr an Gewicht, wenn man bedenkt, dass 1918 vor allem der Mangel an Menschen die deutsche Niederlage beschleunigt hatte. Und noch im Jahre 1942 stellte auch die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung fest: *„Insgesamt steht man unter dem Eindruck, daß in der Lage des Sommers und Herbstes 1917, bei weniger starrem Festhalten am Geländebesitz im Westen, sich manche Verluste hätten vermeiden und zugleich auch die freien Reserven vermehren lassen. Damit hätte sich dann eine gesichertere Gesamtlage ergeben können."*[65] Es ist wohl eine Ironie der Geschichte, wenn zur gleichen Zeit ein Weltkriegsveteran namens Adolf Hitler jede Rückzugsbewegung der deutschen Wehrmacht in Russland verbot und fanatischen Widerstand um jeden Fußbreit Boden von der Truppe verlangte.[66]

---

[61] Vgl. William BALCK, *Infanterie. Verbundene Waffen*. In: Die Militärischen Lehren des Großen Krieges, S. 23–69. In den folgenden Abwehrkämpfen des Jahres 1917 wurde die Tiefenzone in der Abwehr noch um ein bis zu 1000 Meter tiefes Vorfeld erweitert.

[62] BArch, PH 8 I/475, Heeresgruppe Kronprinz Rupprecht, Oberkommando Ic Nr. 3023, Betr: Weitere Erfahrungen aus den Kämpfe bei Arras, 13. 5. 1917.

[63] *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen Operationen zu Lande. Bd. 13, Die Kriegführung im Sommer und Herbst 1917. Die Ereignisse außerhalb der Westfront bis November 1918.* E. S. Mittler & Sohn, Berlin 1942, S. 338 f. sowie BArch, RH 61/970, persönliches Kriegstagebuch des Generals von Kuhl, Eintrag 8. 10. 1917.

[64] H. GEYER, *Einige Gedanken über Verteidigung*.

[65] *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. 13, S. 339.

[66] Siehe hierzu Johannes HÜRTER, *Hitlers Heerführer. Die deutschen Oberbefehlshaber im Krieg gegen die Sowjetunion 1941–42*. Oldenbourg Verlag, München 2007, S. 326; vgl. Gerhard P. GROß, *Das Dogma der Beweglichkeit. Zur Genese der deutschen Heerestaktik im Zeitalter der Weltkriege*. In: Erster Weltkrieg-Zweiter Weltkrieg. Ein Vergleich. (Hg.) Bruno THOß – Hans-Erich VOLKMANN. Schöningh, Paderborn [et.al] 2002, S. 162.

The Fall of the Eagle: The Second Sacking of Field Marshal Franz Conrad von Hötzendorf in 1917

DAVID LIGETI

In this paper, I would like to summarize the circumstances of the fall of Field-Marshal Franz Conrad von Hötzendorf, Austro-Hungarian Chief of Staff, in 1917. Conrad served in this position from 1906 to 1911, and then again between 1912 and 1917. He was the longest-serving chief of staff on either side during the war. Undoubtedly, the general is one of the most famous commanding officers of the First World War, and his memories and notes are invaluable sources, not only for military historians, but all experts who research the history of the Dual Monarchy.[1]

His remarkable career suffered a setback on February 27th, 1917, when Charles I dismissed Conrad from the post of chief of staff. Although the Field-Marshal managed to stay in the army and remained a prominent commander until the summer of 1918, Conrad's career was doomed to failure from the moment he was removed from the highest position. His successor, Arthur Arz, could not step into Conrad's shoes, but Arz's personality was more suitable to Emperor Charles I, who wanted to make peace as soon as possible. I am looking for the answers to the following questions: Which events led to the end of Conrad's career? Why did Emperor Charles choose to remove him?

Omitting the detailed description of Conrad's career, I will mention only the points that played a decisive role in his sacking. Thus, I think it is worth summarizing the main events of Conrad's pre-war career. The incumbent Field-Marshal was born on November 11th, 1852, in Vienna. Completing his military education at the famous military academy of Wiener Neustadt, he became a lieutenant in 1871. Conrad took part in the occupation of Bosnia in 1878, serving in this region until 1882. In that same year he was with Austro-Hungarian troops who crushed the Southern Dalmatian uprising.[2] It is necessary to mention that Conrad voluntarily took part in these conflicts, thus becoming one of the most experienced officers of the Dual Monarchy. The value of his war experiences rose steadily because more and more veterans of the wars of the mid-19th century were dying of old age.

Archduke Franz Ferdinand had known of Conrad since the last decade of the 19th century, and his reputation was excellent in military circles. The ambitious general was among the theoretical elite of the k. u. k. force.

In 1906, Conrad became the Chief of Staff of the Austro-Hungarian Monarchy for the first time. His 76-year-old predecessor, Feldzeugmeister Beck,[3] had been Chief of Staff for exactly 25 years, and the effect of the rejuvenated leadership was soon felt in the still quiet

---

1 Franz CONRAD, *Aus meiner Dientzeit 1906–1918. Bd. I–V.* Rikola Verlag, Wien – Berlin – Leipzig – München 1921–1925.

2 For the Monarchy, this was the last major military conflict before the First World War.

3 Colonel-General Friedrich Ludwig Beck (since 1913 Beck-Rzikowsky) 1830–1920. For a detailed description of his biographical dates see: Tibor BALLA, *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai* [The Austro-Hungarian Generals of World War I]. *Vol. I.* Argumentum, Budapest 2010, pp. 71–73.

period of *belle époque.* Conrad almost immediately became the leader of those who believed that preventive war was the answer to the general problems facing the Monarchy. Mostly related to the policy of the Neoabsolutist state, his thinking was radically different from the spirit of the liberal monarchy. Consequently, this policy was not alien to the dynasty, even though his aggressiveness irked both the emperor and the heir to the throne. This aspect was strengthened by the fact that Conrad had a cool relationship with Catholicism.[4]

Conrad had been a fierce advocate of the annexation of Bosnia in 1908. He persisted but had little success in strengthening the Monarchy‘s military potential, pointing out the fact that among Europe’s great powers, the Dual Monarchy had the weakest armed forces. Conrad’s first fall in 1911 was brought on by the Italian-Turkish War. He demanded a preventive war against Italy, which was struggling with the acquisition of Tripoli and Cyrenaica, so the general began to interfere in domestic politics. As a result, Baron Aehrenthal, the Imperial Foreign Minister, advised the emperor to remove Conrad.[5]

A few weeks later Aehrenthal died from leukemia. With the passing of his fiercest enemy, Conrad could return as Chief of Staff in December 1912. On the eve of the Great War, the Austro-Hungarian general constantly supported the idea of the Monarchy launching a war. Nevertheless, the Dual Monarchy stayed neutral during the Balkan wars. However, after the assassination of Franz Ferdinand, the whole picture changed. Declaring war on Serbia, Conrad emerged as one of the most powerful military leaders whose influence was felt throughout the whole of the Monarchy.

The mobilization signified Conrad’s first great mistake in the war. According to the so-called B plan, the general wanted the conquest of Serbia before the Russians could intervene with the full power of their massive army. But the Monarchy was unable to win the war in the Balkans, and the Russians attacked rapidly. Conrad’s wrong decision caused a major catastrophe in Galicia, and most of the province was conquered by tsarist troops. Even though Conrad had earned victories in two battles (the 1st Army at Kraśnik and the 4th Army defeating the enemy at Komarów) in the Russian-Poland territory, the 3rd Army suffered a devastating defeat by tsarist troops in East Galicia. Lemberg (Lviv) itself had been taken by the Russians on September 2nd, 1914. In addition to the loss of the capital of Galicia, the eastern and central parts of the province were also conquered by the enemy, and Bukovina fell as well. Consequently, the Monarchy’s offensive bogged down on the Northern Front,[6] and Conrad was forced to order a general retreat on September 11th, which would be worthy of the title of the "Black Day of the Monarchy’s Armed Forces."[7] The first crisis occurred immediately in September 1914. The main reason for this failure was that Conrad has underestimated

---

[4] E. g. On one occasion in Bohemia in 1913, Conrad did not attend a Sunday Mass that was part of an army exercise. Franz Ferdinand told the general that “I know your lack of religious conviction well, but if I go to church, you must go, too.” Franz CONRAD, *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. Dritter Band. 1913 und das erste Halbjahr 1914. Der Ausgang des Balkankrieges und die Zeit bis zum Fürstenmord in Sarajevo,* Rikola Verlag, Wien – Berlin – Leipzig – München 1922, p. 436.

[5] Franz CONRAD, *Aus meiner Dienstzeit 1906–1918. Zweiter Band. 1910–1912. Die Zeit der libyschen Krieges und des Balkankrieges bis Ende 1912*, Rikola Verlag, Wien – Berlin – Leipzig – München 1922, p. 218ff.

[6] The theatre of war was officially called northern, not eastern, until the breakthrough at Gorlice.

[7] David LIGETI, *A Monarchia szeptember tizenegyedikéje. A Nagy Háború első hetei a keleti fronton*. [The Monarchy’s September Eleventh. The Great War’s First Weeks on the Eastern Front]. In: Veritas Évkönyv 2014. (Ed.) Gábor UJVÁRY. Veritas – Magyar Napló, Budapest 2015, pp. 81–99.

the magnitude of the Russian forces arrayed against the Monarchy: he could not have known that the Russian Empire would be able to move faster than Conrad's projections and that more than two-thirds of the tsarist army would fight against the Dual Monarchy. It became clear that the possibility of quick victory was no longer feasible, and the Dual Monarchy would have to fight in a long war. Although these operations led to massive losses among k. u. k. troops, they eased the Russian pressure on Germany. However, these events were a blow to Conrad's reputation. Franz Joseph I pondered the dismissal of the general, but Conrad was allowed to stay because there was no one qualified to succeed him.

Finally, Conrad avoided Moltke's fate (who had been the chief of staff of the German armed forces) and continued to lead the Monarchy, largely due to the overall failures of most of the Monarchy's other generals.

Despite initial failures and unimaginable numbers of casualties, losing more than 1 million soldiers (dead, wounded and POW) in the first five months of the war, Conrad did not give up his offensive approach. Supporting the German army, which was in a tight spot in the east, Conrad led numerous attacks against tsarist units, while the Germans also supported the Monarchy in the harsh fighting in the Carpathians. This is an explanation for the repeated attacks along the San River and the winter battle in the Carpathians in 1915. In December 1914 he achieved a significant victory at Limanowa – Łapanów. However, the huge loss of life suffered in 1914 could no longer be replenished. Conrad's successor Arz summarized this as follows: "*The solution which Conrad von Hötzendorf had chosen for the Austrian-Hungarian army failed. Indeed, it succeeded in halting the onslaught of strong Russian potential, but success required such huge casualties as to be irreplaceable. The army could never overcome this loss.*"[8]

While in the first five months of the war, the battlefield failures would have been the main cause of Conrad's sacking, the constant infighting with his German colleague, Erich von Falkenhayn, could have sealed his fate fate in 1915. As is well known, throughout the duration of the war, Conrad wanted to win the war in the East, whereas Falkenhayn focused on the West. Conrad's destiny was connected with the fate of the besieged fortress of Przemyśl. In order to relieve the vital city on the San, the Austro-Hungarian general led numerous attacks on the Carpathian front. These attempts were doomed to failure once again. On March 22nd, 1915, the fortress capitulated and 120 thousand soldiers went into captivity. Nevertheless, the k. u. k. army lost 800 000 troops between January 1st and April 30th; the Dual Monarchy was on the verge of final defeat. Conrad's last hope was significant help from the Germans, which he received in April 1915.

The great victories in the East, which began with the breakthrough at Gorlice saved not only the Dual Monarchy but also Conrad's career. 1915 was the most successful year not only for the Central Powers but for the general himself. After the triumphant conquering of Russian Poland,[9] and the retaking of most of Galicia and Bukovina, the esteem of the Austro-Hungarian chief of staff was at its apex. Conrad received numerous awards, including the famous German Pour le Mérite, and was promoted to the rank of Colonel-General. However, the main result was that he successfully lobbied his German colleague Erich von Falkenhayn

---

[8] Arthur ARZ, *Kampf und Sturz der Kaiserreiche*. Johannes Günther Verlag, Wien – Leipzig 1935, pp. 35–36.

[9] David LIGETI, *Breakthrough at Gorlice. Consequences, aftermath*. In: Léta do pole okovaná II. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy. (Ed.) Jaroslav LÁNÍK – Tomáš KYKAL. VHÚ, Praha 2017, pp. 295–303.

on the significance of the Eastern theatre of war. This was a great personal success for him after their arduous dispute in the early weeks of 1915.

But this debate was reborn in autumn 1915 when the Central Powers subdued the Balkans. The successes in the south further strengthened the position of the Austro-Hungarian general. The renewed debate between the two generals focused on the question of how to continue the war in this theatre. After the conquest of Serbia, Conrad wanted to sweep out any Entente troops from the Balkan Peninsula, whereas Falkenhayn concentrated on the West, and removed most of the German troops from the southern front. Conrad occupied all of Montenegro and two-thirds of Albania on his own initiative in January 1916. This success represented the zenith of his military career.

The eve of Conrad's final failure began with the offensive in South Tyrol in May 1916. The Colonel-General wanted to eliminate Italy, which had attacked the Monarchy one year earlier. The chief of staff planned an offensive in order to ease Italian pressure on the Isonzo front. In spite of the initial achievements, the general was forced to stop the operation by the imminent Brusilov Offensive. The Russians launched their offensive on June 4th, 1916, and the operation devastated two Austro-Hungarian armies. The blow was shocking for Conrad himself. He wrote his wife, who lived near the Teschen headquarters, that she needed to leave for Vienna as soon as possible, although the city was approximately 500 km behind the frontlines of the East.

Somehow Conrad survived that catastrophe despite the tremendous fact that he had lost more than 600,000 soldiers (mainly as POW's). The awful morale of the k. u. k. troops was illustrated by in how many of them gave up to the Russians. As an adjutant of the chief of staff noted: "*The whole k. u. k. 4th Army has been captured by the enemy*".[10] In Hungary, the political elite demanded the head of the general after the disastrous invasion of Transylvania by Romania, which commenced on August 27th, 1916. After the heavy losses of the previous years, which had been connected directly to the Colonel-General's unfortunate strategy, only 34 thousand troops faced the enemy on the eve of the new war against Romania.

What caused the general's second fall? His fate was ironically sealed not by the failures on the battlefields. The main cause of his fiasco was related to the death of Franz Joseph I and the general direction of the war. Under Conrad's leadership, the Austro-Hungarian Monarchy had been waging war for four years and the ever-increasing moral and financial consequences of the conflict convinced the new ruler Charles I of the need for peace. Thus, he chose to take over the High Command on December 2nd, 1916, and relieved the former supreme commander, Field-Marshal Archduke Friedrich. But a week earlier Charles had promoted Conrad to the same rank, becoming the first Field-Marshal of non-Habsburg origin since 1867. The ruler's gesture, however, would only lead to Conrad's eventual failure.

The main cause of this process was the peace-seeking attitude of the new ruler. To bring his ideas to fruition, that is to say, to make peace, Charles I undertook a major reshuffling of the leadership of the empire. In this process, a veteran, a man as tired and ill-fated as Conrad, could not have remained in his position. He noted: "*It is a fact that when a daughter*

[10] Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien (ÖStA–KA), Militärische Nachläse (NL), 1450 (A,B,C) CONRAD von HÖTZENDORF, Graf Freiherr Familie, Kt. 124, Maschinschriftliche Übertragung der Tagebuchaufzeichnungen Kundmanns 1. 01. 1915 bis 4. 11. 1916, p. 447.

gets married and starts her own household, she does not wish to take her chaperones."[11] Of course, the position of the Austro-Hungarian Chief of Staff was put in the crosshairs several times during the war, as we have already seen.

Good fortune never lasts, however, and in the summer of 1916, Conrad knew that he was in a predicament as a disastrous result of the Brusilov Offensive. Although the general knew well that removing him would not be difficult, finding a competent successor would be. Concerning the possible candidates, one of his adjutants, Colonel Kundmann, said, "*Think of the possible generals! Arz? Krauss? Tersztyánszky? Each in his own way is somewhat valuable, but none are greater!*"[12]

Conrad's reputation and prestige were also proved by the fact that as an heir to the throne, Charles simply referred to him as the "Boss" out of respect for the general and his endeavours.[13] Paradoxically, the fall of the general was not caused by battlefield failures, but rather by court intrigue. It was his misfortune that he had a particularly bad relationship with the young Empress Zita, who, even as a crown princess, openly criticized Conrad's second marriage.[14] The widowed General had married a divorced woman in 1915, making him *persona non grata* to the deeply devoted Catholic empress. Her influence on Charles was well known to public opinion, too. Although Conrad's second wife was herself of Italian origin, the Field-Marshal belonged to members of the army suspicious of Zita's political machinations. In the spring of 1918, Conrad's fear was somewhat justified, for it was discovered that Charles had become acquainted with the French government via his brother-in-law.

Conrad himself was partially responsible for his weakening position: he had criticized the rapid military promotion of the heir to the throne in 1916, disagreeing with the assignment of Charles appointed as Corps-Commander on the eve of the South Tyrol offensive. After the Brusilov Offensive the heir was commander of the 12th Army, and a few weeks later to the so-called Army-Group Archduke Charles Franz Joseph. The Chief of Staff thought that Charles was too young and incompetent for these tasks. Privately he also noted: *"Charles hated the 1st AOK as he could not and did not get any leading role."* [15] Besides their bad personal relationship, Conrad was a victim of the process by which Charles I renewed the leadership of the Monarchy. All men were replaced in the leading political and military positions, including the Hungarian Prime Minister Count István Tisza. On the first day of his rule, Charles dismissed Field-Marshal Archduke Friedrich and took over the high command. With this move, the emperor sealed the fate of the 1st AOK. Conrad also considered the

---

[11] August CRAMON, *Unser österreichisch–ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Erinnerungen aus meiner vierjährigen Tätigkeit als bevollmächtigter deutscher General beim k. u. k. Armeeoberkommando*. Mittler, Berlin 1922, p. 172.

[12] Rudolf JEŘÁBEK, *Die Brussilowoffensive 1916. Ein Wendepunkt der Koalitionskriegführung der Mittelmächte*. II. Dissertation, University Wien, Wien 1982, p. 509.

[13] Erich FEIGL, *Kaiser Karl I. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Amalthea, Wien – München 1987, p. 51.

[14] Zita's negative preconceptions about Conrad were proved in 1925. When the general died, the ex-empress did not even send a funeral telegram. There were rumors that Zita had sent a wreath with black-yellow ribbons to the funeral, but this news was denied by her. Lawrence SONDHAUS, *Franz Conrad von Hötzendorf. Architekt der Apokalypse*. Neuer Wissenschaftlicher, Wien – Graz 2003, p. 247.

[15] Kurt PEBALL, *Conrad von Hötzendorf. Private Aufzeichnungen*. Amalthea, Wien – München 1977, p. 262.

emperor's decision as a mistake, on the grounds that "*this organization, having grown up during the war, was well-organized, serious, professional, tireless and persistent*."[16] In addition to these events, Charles I changed the location of the headquarters. The former centre of the AOK was moved from Teschen to Baden, the spa suburb of Vienna. This step drew criticism from the Field-Marshal, who believed that the emperor was guilty of physically splitting up the leaderships of the Central Powers on the Eastern front. The Germans stayed in Pleß, which was exceedingly far from Baden.[17]

Cramon noted: "*The sacking of army chief commander (Archduke Friedrich) was soon followed by Conrad's dismissal. In the presence of the Chief of the Military Chancellery, Emperor Charles informed me that he had decided to relieve Conrad of his duties as Chief of Staff; he is too stubborn and confrontational; his strategic thinking is not the best, and he has problems with civilian employees. Moreover, the "womanwirtschaft of Teschen" (the wives of the officers) are on his account – in other words, it would be better if he stepped down*."[18]

The k. u. k. General Ferdinand von Marterer noted about Conrad: *"He angers* [Charles – D. L.] *too often, does stupid things, is one-sided and lets himself be controlled by his surroundings*."[19] Conrad took part in the Common Council of Ministers on January 12th, 1917.[20] He argued that the conquered Polish territories should be annexed by the Monarchy. Nevertheless, his power and influence were dramatically reduced.

Charles dismissed Conrad at the end of February 1917. When the emperor informed Conrad about his sacking, the general was no longer surprised. Although four months earlier the general had been appointed to the highest military rank, k. u. k. Field-Marshal, Conrad felt that Charles would try to replace him as soon as possible.[21] In the weeks after Franz Joseph's passing, the impossibility of Charles and Conrad working together manifested itself.

The emperor saw in the general a possible threat to his own peace movement. Getting the news of his sacking as chief of staff, Conrad fancied retirement. After long discussions, Charles convinced him to take command of a newly created army group in Tirol. Conrad's depression and frustration were obvious when he had not been particularly motivated to continue to fight against liberal Italy, which he so hated. At that time, Charles placed the Grand Cross of the Military Order of Maria Theresa, taken from his own uniform, onto Conrad's jacket, indicating how much he appreciated the work Conrad was doing.[22] Even though the Grand Cross of the Military Order of the Maria Theresia was the highest military award of the Dual Monarchy, this theatrical act did not console the general. He wrote meekly to his wife in January 1917: "*If I get more crosses I will look like a cemetery*".[23]

---

16 Karl Friedrich NOWAK, *Der Weg zur Katastrophe*. Kulturpolitik, Berlin 1926, p. CXI.

17 K. F. NOWAK, *Der Weg zur Katastrophe*, p. CXI.

18 A. CRAMON, *Unser österreichisch–ungarischer Bundesgenosse*, p. 100.

19 ÖStA-KA, Allerhöchster Oberbefehl (AhOB), Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers (MKSM), Sonderreihe, Fasz. 91, February 22nd, 1917.

20 *Die Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*. (Ed.) Miklós KOMJÁTHY. Akadémiai, Budapest 1966, p. 440.

21 Conrad became the first Field-Marshal of the Empire not of Habsburg origin since 1867. Wolfram DORNIK, *Des Kaisers Falke. Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf*. Studien Verlag, Innsbruck – Wien – Bozen 2013, p. 167; K. PEBALL, *Conrad von Hötzendorf*, p. 88.

22 L. SONDHAUS, *Franz Conrad von Hötzendorf*, p. 211.

23 L. SONDHAUS, *Franz Conrad von Hötzendorf*, p. 208.

At the time of his dismissal, Conrad had served for thirty-one months as chief of staff over the course of the war. If we include his service in peacetime, Conrad served for nearly ten years. This total made him one of the longest-serving chiefs of staff of the Monarchy.[24] In the same position, the generals Cadorna, Joffre and Hindenburg served for 30, 28 and 27 months, respectively.[25] Conrad summarized the reasons for his being replaced as follows: 1. The question of relations with Germany: Charles saw that Conrad would not participate in any conspiracy aimed at breaking the alliance of Central Powers. 2. Charles' relationship with the Czechs and the related amnesty and the influence of the Church on Charles. The Marshal opposed Charles' policy in these matters, although the general amnesty was issued only after his fall, in the summer of 1917. The general said in a confidential way that "*the new course is anti-German, pro-Czech, religious, and I am not suitable for this system.*"[26]

The German liaison to Vienna General Cramon said: "*I was always of the opinion that despite Conrad's shortcomings, he was the right man in the right position, and that such a young ruler should not have dismissed him. A man like Conrad was extremely valuable, honestly telling the truth and not talking like a butler to the emperor. Moreover, the reasons for his dismissal were not only military but largely personal; they did not come from the emperor, but those who surrounded him. Conrad's presence was uncomfortable for many people who had seen that his final hours as Chief of Staff were approaching*." Conrad's successor would be Arthur Arz von Straussenburg,[27] who wrote to Conrad at this time: "*Your Excellency's achievements for the army, everlasting and in these days even more spoken about.* [...] *There is no need to put into words the utmost results of your Excellency because they are world-historical events.* [...] *The Staff today, which is to say, the Staff of the World War, is entirely the result of your Excellency's work*." Arz was very depressed when he received his new office. In 1921, he summed up his circumstances at the time: "*As a successor to Conrad, in a difficult hour, I tried to maintain as much as possible of what the Field-Marshal had reached. At the end of the fighting, as we were deep into hostile territory in every theatre of war, both Conrad's leadership and unparalleled organizational skills were decisive. As an official successor, it is my obligation to look back on his activities with a grateful heart.*"[28]

The independence of the k. u. k. army was over by this time. Arz had to lead a decimated army dependent upon Germany. Nevertheless, fatalities in Conrad's era were ten times greater than during Arz's tenure.

Although Conrad's fall as chief of staff did not mean inevitable catastrophe for the Monarchy as the army of the Dualist State fought to the bitter end of the war, Charles' decision – *nolente volente* – weakened the moral of the k. u. k. armed forces. In that manner, Arz's promotion sowed the seeds of the final defeat of the Austro-Hungarian Empire.

---

[24] Theodor ZEYNEK, *Ein Generalstabsoffizier erinnert sich*. (Ed.) Peter BROUCEK, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2009, p. 407ff.

[25] Oskar REGELE, *Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906–1918*. Herold, Wien 1955, p. 488.

[26] K. F. NOWAK, *Der Weg zur Katastrophe*, pp. XXXVI–XXXVII.

[27] See my monograph about Arz: David LIGETI, *A monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg* élete és *pályafutása*. Dissertation, Eötvös Loránd University, Budapest 2013. Available at: http://doktori.btk.elte.hu/hist/ligetidavidadam/diss.pdf [accessed 2023-04-20].

[28] Oskar REGELE, *Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang unter dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I., Generaloberst Arz von Straussenburg*. Herold, Wien – München 1968, p. 54.

Smrt velkoadmirála, konec předválečných představ? Proměna názorů na ideální rakousko-uherské loďstvo

KAROLÍNA KALECKÁ

„Zaplete-li se monarchie do války, do níž by muselo zasáhnout i válečné námořnictvo – od nějž lze jistě očekávat bojovou součinnost ospravedlňující jeho slavnou tradici, a tato součinnost bude jako těžké závaží hozena na misku vah – hlavní rozhodnutí v kruhu válčících může nepochybně padnout jen na souši, kde také padne,“ byl si jistý – za tichého souhlasu Františka Josefa I. – ministr války polní zbrojmistr Franz svobodný pán Schönaich.[1] Přesto – nebo právě proto – nemělo být rakousko-uherské loďstvo různorodou směsicí plavidel pořizovaných bez širšího záměru.

Lze říci, že rakousko-uherské válečné loďstvo[2], tak jak je zastihla první světová válka, začalo získávat svou podobu na přelomu 19. a 20. století, kdy její základy položil viceadmirál (od 1. května 1899 admirál) Hermann svobodný pán Spaun. Velitelem válečného námořnictva a šéfem Námořní sekce Říšského ministerstva války se stal na samém konci roku 1897 a po svých předchůdcích nezdědil nijak imponující loďstvo. Za flotami „*ostatních pokrokových států*“ výrazně zaostávalo a začátkem jara následujícího roku Spaunovi nezbylo než konstatovat, že mu sice připadají pouze dva úkoly, na žádný z nich ale nestačí.

Prvním z těchto úkolů bylo chránit pobřeží podunajské monarchie a udržovat námořní cestu na Jadran volnou. Jeho splnění či nesplnění záviselo v neposlední řadě na síle případného protivníka, a protože „*akceschopné loďstvo*“[3] habsburské monarchie se tehdy skládalo jen z 6 malých bitevních lodí, 4 středních a 5 malých křižníků, 7 torpédoborců, 6 širomořských

---

[1] Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien (ÖStA–KA), Kriegsmarine (Marine), Neues Marinearchiv (NMA), Zentralstellen (ZSt), Kriegsministerium/Marinesektion (KM/MS), Präsidialkanzlei (PK), kt. 696, XV–7/9 nr. 838, Allerutertänigste Bemerkung zum Vortrag… P. K. nr. 108 von 1908, 31. 3. 1908.

[2] V této studii nejsou brána v úvahu říční plavidla ani trén, protože ačkoliv oboje své místo v plánech budování loďstva mělo, je říční flotila kapitolou sama pro sebe a podoba trénu, popřípadě lodí pro zvláštní účely, se musela odvíjet od charakteru a určení bojových plavidel. Například roku 1911 zmiňoval admirál Montecuccoli konkrétní počty pouze u vyprošťovacích lodí, podpůrných lodí pro torpédová plavidla, lodí přepravujících uhlí a minonosek, ostatní jednak nijak významně nezatěžovaly rozpočet námořnictva a jednak „je jejich počet a druh závislý na mnohých, nikoliv neměnných potřebách“. ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 760, XV–7/9 nr. 2248, Montecuccoli Bienerthovi, 7. 8. 1911. V návrhu programu stavby lodí z roku 1917 figurovaly i minolovky, podpůrné lodě pro ponorky, tankery, dílenská loď a velitelská jachta, k loďstvu mimoto patřily cisternové, vlečné i přepravní lodě. Kapitán řadové lodi Wickerhauser věřil, že trén stačí improvizovat obchodními plavidly, a podle jiného elaborátu mohly některé úkoly zastat staré válečné lodě. ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, Operationskanzlei (OK), SR 14, kt. 503, Flottenbau, Aproximativer Voranschlag der Kosten des Ausbaues der Flotte, 1917; tamtéž, nr. 3, Wickerhauserovo memorandum, duben 1917; tamtéž, nr. 8, Millenkovichovo memorandum, 2. 5. 1917.

[3] Kromě technických nedostatků bylo měřítkem životnosti či použitelnosti lodi také stáří, Spaun v tomto elaborátu počítal s dvaceti až pětadvaceti lety.

a 24 menších torpédovek, nebyl v tomto směru žádný důvod k optimismu. Tyto počty totiž vylučovaly jak úspěšnou obranu pobřeží, tak rozhodnou ofenzivu, a to i pokud by nepřítel postupoval jen se „*střídmými bojovými prostředky*“. Pro účely obrany pobřeží se přitom mobilní loďstvo nedalo nahradit statickým opevněním, už jen proto, že vybudovat je v dostatečném rozsahu by bylo finančně neúnosné. Navíc by takové opevnění vázalo povážlivé množství pozemních sil.

Druhým, v tu chvíli taktéž nesplnitelným úkolem bylo hájení velmocenského postavení monarchie ochranou jejích státních příslušníků žijících v zahraničí a zámořského obchodu.

Aby loďstvo mohlo sloužit svému účelu, muselo mít k dispozici 12 bitevních lodí, 6 středních a 6 malých křižníků, 12 torpédoborců a 24 širomořských a 48 menších torpédovek schopných v případě potřeby vyplout do boje bez dlouhých příprav. A protože lodě potřebovaly údržbu, vyžadovaly opravy nebo se mohly nacházet v zahraničí, bylo třeba zajistit ještě rezervu 20–25 % od každého typu. S ohledem na námořní sílu jednotlivých velmocí a svazů lodí, které měla každá z nich pro útok na Jadran k dispozici, se jednalo o minimální počty, s nimiž by bylo možné s vyhlídkou na úspěch provádět ofenzivní výpady proti útočícímu nepříteli. Podmínkou zdaru by sice byla volba vhodné chvíle a dobře organizovaný průzkum, ale na druhou stranu už sama existence takto silného loďstva by nepřítele nutila dvakrát zvážit například vyloďovací operace. Představa takové námořní síly, která by dovolila vyhledat loďstvo kterékoliv velmoci mimo Jadran a porazit je, což ještě roku 1866 bylo v mezích rakouských možností, v úvahách o početním stavu loďstva své místo již neměla – počty

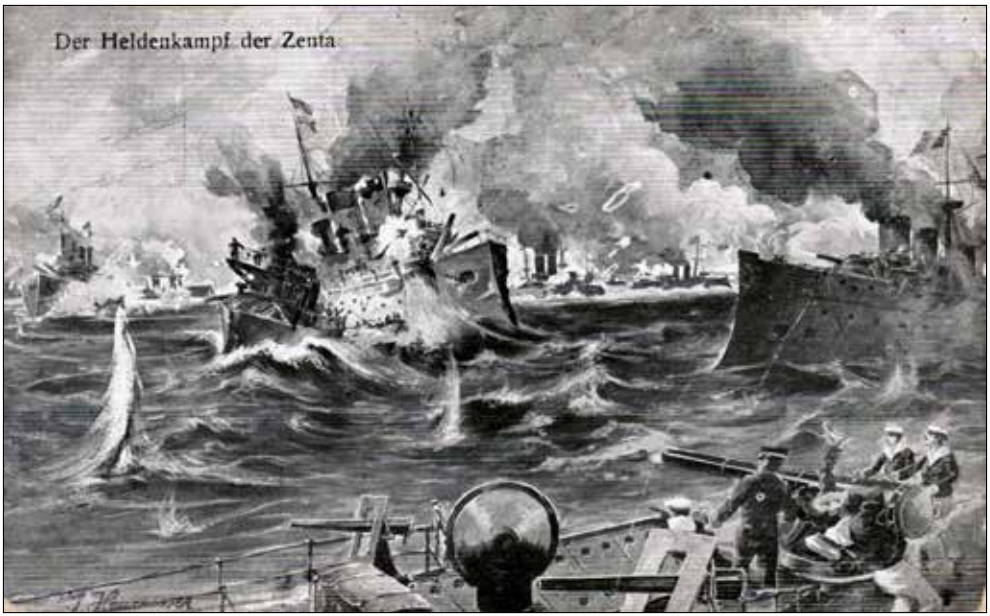

Zcela nerealistické dobové vyobrazení posledního boje křižníku Zenta

naopak vycházely z myšlenky na obranu pobřeží za součinnosti vojska a opevnění a také na případnou nepřátelskou blokádu Otrantského průlivu.[4]

Spaunův program stavby lodí, jehož výsledkem mělo být právě výše představené loďstvo, musel takřka nevyhnutelně narazit na nepřekonatelné překážky v podobě probíhajících jednání o kvótě, omezených finančních možností a špatné hospodářské situace habsburského soustátí. Jako celek nebyl vládami přijat a budování rakousko-uherského válečného loďstva postupovalo začátkem 20. století krok za krokem tak, jak to dovolovaly rozpočtové prostředky.

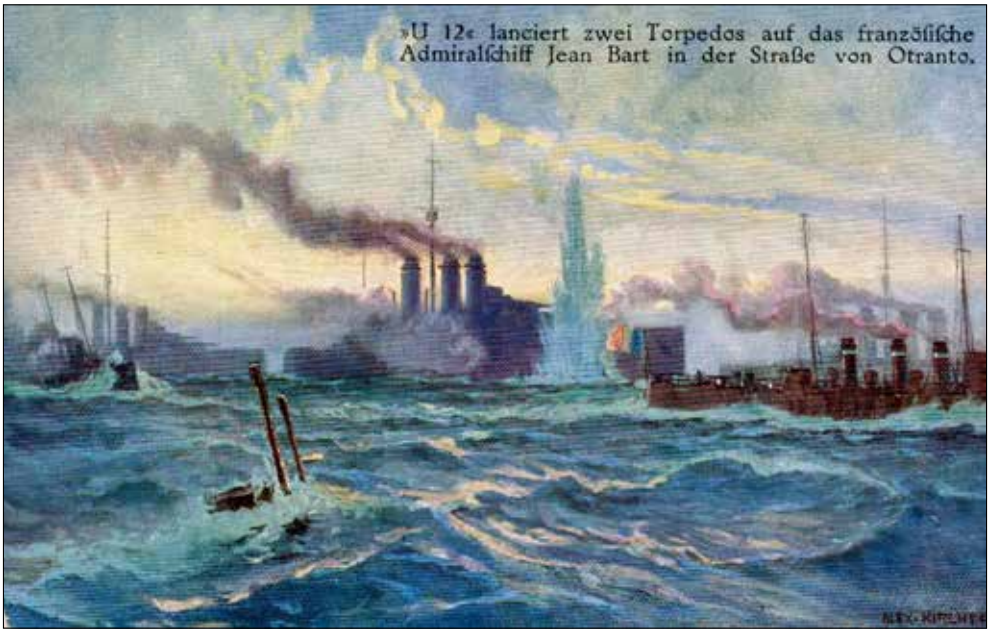

Rakousko-uherská ponorka U 12 útočí v prosinci 1914 na francouzský dreadnought Jean Bart

Na podzim roku 1904 vystřídal Spauna v čele námořnictva viceadmirál (od 1. května 1905 admirál) Rudolf hrabě Montecuccoli, jenž měl na první pohled velmi podobnou vizi – loďstvo o 12 bitevních lodích, 4 pancéřových a 8 malých křižnících, 18 torpédoborcích, 36 širomořských a 48 menších torpédovkách a 6 ponorkách. Ovšem zatímco Spaun psal o loďstvu připraveném na boj proti nepříteli, kterým byl anonymní „*ein andringender Gegner*“, Montecuccoli se roku 1905 zaměřil na jediného, konkrétního protivníka, jímž byla Itálie. V elaborátech určených panovníkovi[5] a ministerské radě pro společné záležitosti[6] věnoval mnoho prostoru porovnání síly rakousko-uherského a italského loďstva i popisu krizového scénáře námořní

[4] ÖStA–KA, Allerhöchster Oberbefehl (AhOB), Militärkanzlei seiner Majestät (MKSM), kt. 736, 51–2/2, Exposé betreffend die Nothwendigkeit der Stärkung der k. u. k. Flotte, březen 1898.

[5] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 618, XV–7/11 nr. 863, Vortrag… über die Notwendigkeit von Maßnahmen zur Verstärkung der Flotte, 6. 7. 1905.

[6] ÖStA–Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv, PA XL, kt. 304, GMCPZ 454, Darlegungen des Marinekommandanten hinsichtlich der Lage der maritimen Reichsverteidigung, 25. 11. 1905.

války mezi těmito dvěma velmocemi. Dle jeho názoru byl nepoměr sil tak výrazný, že mimo výjimečně příznivých okolností byly ofenzivní postup proti italskému loďstvu i maření jeho operací v rakousko-uherských vodách zcela vyloučeny – zlepšit rakousko-uherskou vyhlídku na úspěch mělo mimo jiné právě vybudování loďstva o výše uvedených počtech.[7]

Nic z toho ale nebylo určeno veřejnosti. V memorandu,[8] které Montecuccoli zamýšlel předložit delegacím, stálo pouze, že nejlepší zárukou obrany pobřeží je loďstvo tak silné, aby mohlo jakéhokoliv útočníka vyhledat a porazit na otevřeném moři, a že rakousko-uherská flota není schopna své úkoly plnit, což samo o sobě bylo velmi pádným důvodem ji posílit. Celkový počet 12 bitevních lodí – Montecuccoli na rozdíl od svého předchůdce patrně nepomýšlel na rezervu – byl stále považován za dostatečný pouze za podmínky, že se veliteli rakousko-uherského loďstva podaří vynutit si boj za okolností nevýhodných pro nepřítele. Další skutečností, která dle elaborátu spoluurčovala podobu loďstva, byl charakter rakousko-uherského pobřeží. Sice se zdálo být od přírody snadno hájitelné, jenomže zdání klamalo. Moře bylo i těsně při pobřeží tak hluboké, že i největší nepřátelské bitevní lodě mohly připlout velmi blízko a bezprostředně ohrozit přístavní města. Proto bylo na místě očekávat, že rakousko-uherské bitevní lodě by musely přijmout boj s nejsilnějšími jednotkami protivníka, což vyžadovalo, aby se jim bojovou silou alespoň přiblížily – z toho důvodu údajně byly bitevní lodě třídy *Radetzky* podstatně silnější než jakékoliv plavidlo, jímž c. a k. válečné námořnictvo do té doby disponovalo.[9]

Provádět průzkum a bránit v něm nepříteli bylo úkolem pro křižníky,[10] jejichž počet se odvíjel od rozlohy moře, kterou měly střežit. Jelikož Jadran nebyl velký, doufal Montecuccoli, že si vystačí s méně křižníky v poměru k bitevním lodím než velké námořní mocnosti. K obraně členitého pobřeží habsburské monarchie se pak zdály zvlášť vhodné miny a torpédová plavidla včetně ponorek.[11] Vývoji posledně jmenovaných, jak samo námořnictvo veřejně připouštělo, v té době věnovalo pozornost čím dál více států,[12] ovšem pro Rakousko-Uhersko byl kýl první ponorky položen až roku 1907. Co se zkušeností získaných v průběhu rusko-japonského konfliktu týkalo, považoval Montecuccoli za prokázané, že „*rozhodnutí v námořní válce přísluší v první řadě mocné, těžce ozbrojené*, *dobře pancéřované bitevní lodi*“.[13]

V duchu této lekce, jak se zdá, Montecuccoli své loďstvo také budoval, a to s pohledem upřeným na Itálii. Jasně to naznačují jeho slova z března 1908 o tom, že „*kvůli stavbě čtyř*

---

[7] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 618, XV–7/11 nr. 863, Vortrag… über die Notwendigkeit von Maßnahmen zur Verstärkung der Flotte, 6. 7. 1905.

[8] Tamtéž, Denkschrift über die Notwendigkeit der Verstärkung der k. u. k. Flotte durch Beschleunigung der erforderlichen Ersatzbauten.

[9] „Proto je i pro nás nutné stavět velké lodě,“ prohlásil Montecuccoli v námořním výboru uherské delegace 12. prosince 1906. Wiener Zeitung 1906, Nr. 285 (13. 12. 1906), s. 11.

[10] ÖStA–KA, AhOB, MKSM, kt. 736, 51–1/2, Exposé betreffend die Nothwendigkeit der Stärkung der k. u. k. Flotte, březen 1898.

[11] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 618, XV–7/11 nr. 863, Denkschrift über die Notwendigkeit der Verstärkung der k. u. k. Flotte durch Beschleunigung der erforderlichen Ersatzbauten.

[12] „I ty námořní mocnosti, které se v tomto směru dlouho chovaly zdrženlivě, se nyní cítí nuceny věnovat ponorkám více pozornosti a provádět s nimi pokusy.“ *Jahresbericht der k.u.k. Kriegsmarine für 1905.* K. k. Hof-u. Staatsdruckerei, Wien [1905], s. 2.

[13] Wiener Zeitung 1906, Nr. 137 (17. 6. 1906), s. 1.

nových velkých italských bitevních lodí [tj. typu dreadnought – pozn. aut.] *by mělo být přistoupeno ke stavbě další, silné divize bitevních lodí*“.[14] Itálie a její loďstvo byly, alespoň z admirálova pohledu, velmi pádným argumentem i o necelý rok později, kdy tvrdil, že „*zahájení stavby čtyř bitevních lodí* [...] *by na Jadranu do jisté míry nastolilo morální rovnováhu. Mohly by být snadno dokončeny ve stejném čase jako nové italské lodě stejného typu, čímž by se ovládnutí Jadranu italským loďstvem stalo nepravděpodobným*.“ Z těchto úvah se později zrodila třída *Tegetthoff* o čtyřech jednotkách. Monteccucoli panovníkovi zároveň nastínil novou podobu loďstva, které by dostálo „*každé válečné eventualitě na Jadranu*“. Jednalo se o 16 bitevních lodí, 12 křižníků, 24 torpédoborců, 72 torpédovek a 12 ponorek,[15] oproti poslednímu plánu tedy byly vypuštěny pancéřové křižníky. Podle svých vlastních slov je Montecuccoli považoval za zbytečné již roku 1906;[16] v každém případě se v únoru roku 1908 nechal slyšet, že pro Rakousko-Uhersko jsou prozatím luxus.[17] Vývoj tohoto typu plavidel během několika následujících let sice pokročil natolik, že už nebyla řeč o pancéřových, nýbrž o bitevních křižnících, Montecuccoli svůj postoj vůči nim přesto zprvu nechtěl změnit. Považoval je za vhodné pro loďstva, která potřebují ovládat oceány, zatímco „*pro naše poměry jsou nyní přebytečné*“, jak řekl delegátům, když jim začátkem roku 1911 představoval svůj program stavby lodí i právě zmíněný ideální stav loďstva.[18] „*Už po návratu z letních cvičení eskadry téhož roku litoval této odpovědi, protože změnil názor*,“ dodává ve svých pamětech tehdejší vedoucí prezidiální kanceláře Námořní sekce poručík řadové lodi Alfred svobodný pán Koudelka. „*Pokoušel jsem se jej přemluvit:* ‚[Vaše] *Excelence má v delegacích takovou vážnost, že může směle přiznat změnu názoru na základě nových zkušeností a žádat rychlé bitevní křižníky.‘ Byl tvrdohlavý: ‚Ne, to nemohu. To ať udělá můj nástupce!‘*“[19] Nakonec to ale neudělal ani jeho nástupce, ani nikdo jiný.

Přestože Montecuccoli zmínil loďstvo připravené na všechny eventuality, Itálií argumentoval tak často, že nelze pochybovat, který případ považoval za nejpravděpodobnější. Ať už tvrdil, že „*hodnotu italských kolonií a námořního obchodu nelze vyměřit tak vysoko, aby Itálie [...] musela vytvořit flotu schopnou je ochránit před útoky velkých námořních mocností; a ani zeměpisná poloha království, ani jeho dlouhé pobřeží nemohou zvýšené zbrojení dostatečně vysvětlit, protože těmto poměrům navzdory nemůže pro italské loďstvo nikdy připadat v úvahu námořní válka se dvěma válčišti,*“[20] nebo že „*latentní střet zájmů na Jadranu*

[14] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 696, XV–7/8 nr. 416, Vortrag… über die unzureichende Höhe des derzeitigen Marinebudgets*,* 31. 3. 1908.

[15] Tamtéž, XV–7/8 nr. 120, Vortrag… über die Mehrerfordernisse des Marinebudgets, 25. 1. 1909. Životnost bitevních lodí a křižníků mela být 20 let, torpédoborců a ponorek 15, torpédových člunů 12 let.

[16] *Stenographische Stinzungs-Protokolle der Delegation. XLV. Session*, *Exposé des Marinekommandanten.* Kaiserlich-königlicher Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1911, s. 3.

[17] *Stenographische Stizungs-Protokolle der Delegation. XLII. Session*. Kaiserlich-königlicher Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1908, s. 952.

[18] *Stenographische Stizungs-Protokolle der Delegation. XLV. Session*, *Exposé des Marinekommandanten*, s. 3–4.

[19] Lothar BAUMGARTNER, *Denn Österreich lag einst am Meer. Das Leben des Admirals Alfred von Koudelka*. H. Weishaupt Verlag, Graz 1987, s. 153–154.

[20] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 696, XV–7/8 nr. 416, Vortrag… über die unzureichende Höhe des derzeitigen Marinebudgets*,* 31. 3. 1908.

může přes noc vést k válce“[21], nepřestával srovnávat sílu obou loďstev. Šlo o víc než jen o vyhlídky na úspěch v případné bitvě – Montecuccoli věřil, že „*flota téměř rovnocenná italským námořním silám*“ může válce s Itálií dokonce zabránit.[22]

Italové stavěli své válečné lodě zpravidla šnečím tempem (slovy rakousko-uherského námořního atašé v Římě používali „*Verschleppungsmethode*“)[23], a tak se zdálo možné s nimi udržet krok a síly alespoň do jisté míry vyrovnat – pochopitelně za předpokladu, že na rakousko-uherské straně nebude docházet k žádným velkým prostojům. Jak Montecuccolimu, tak jeho nástupci, jímž se koncem února 1913 stal viceadmirál (od 1. května 1913 admirál a od 1. května 1916 velkoadmirál) Anton Haus, ležela na srdci především rychlá stavba bitevních lodí, což dokazují i oba pokusy ji urychlit, popřípadě zahájit dříve, než na ni budou

Rychlost mohla být rozhodující – italský torpédoborec Turbine rakousko-uherským lodím neunikl.

[21] ÖStA–KA, AhOB, Militärkanzlei des Generalinspektors der gesamten bewaffneten Macht Erzherzog Franz Ferdinand, kt. 62, Mm/45, Promemoria über die militärisch-maritimen Vorsorgen Österreich-Ungarns und Italiens in der Adria, 13. 3. 1912.

[22] Tamtéž.

[23] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, kt. 266, I–1/1 nr. 2686, Rémy operační kanceláři, 1. 10. 1908.

ústavně schváleny finanční prostředky[24] – v obou případech mohly všechny ostatní typy počkat. Proč jsou právě bitevní lodě tak důležité, vysvětlil admirál Haus delegátům koncem roku 1913 následovně:

„*Obranu Jadranu pouze torpédovkami, ponorkami a kladením min* […] *nemůže žádný odborník považovat za možnou. Torpédové čluny a ponorky mají plnou obrannou hodnotu jen tehdy, jsou-li přičleněny odpovídajícím bojovým loďstvům nebo se opírají o chráněné opěrné body; stejně tak minová pole vyžadují, aby je odpovídajícím způsobem chránilo opevnění nebo svazy lodí* […] *Možnost velkých vylodění závisí jen na ovládnutí moře, postřeh, který lze získat ve všech válkách, kde k němu došlo. Tím objasněný význam ovládnutí moře činí další výklad o nezbytnosti vlastnit velké bojové lodě zbytečným*.“[25] Podmořské zbraně „*nikdo nepodceňuje, ale dějiny nepochybně odhalují, že nikdy nepřinesly rozhodnutí. Kdo obrátí zřetel k účinku torpéda v rusko-japonské válce, musí připustit, že přineslo zklamání*,“[26] konstatoval bez ohledu na to, že od rusko-japonské války již uplynuly roky a po rakousko-uherském loďstvu nikdo nežádal válku rozhodnout, nýbrž jen ubránit pobřeží. Účelem námořní moci podle Hause bylo „*dosáhnout ovládnutí moře, na které může být zároveň nahlíženo jako na jediný spolehlivý prostředek k ochraně domácího* [námořního] *obchodu*“.[27] Věc se měla tak, že „*nadvláda nad mořem je bezpodmínečně absolutní ochranou, pokud je úplná, a relativní* [ochranou]*, je-li neúplná… Jeune école se svých teorií držela až do rusko-japonské války, v níž učení o nadvládě nad mořem najednou získalo tak zářné praktické potvrzení, že se je ani ve Francii neodvážili popírat*.“[28]

Haus tedy věřil v nadvládu nad mořem [Seeherrschaft, command of the sea], která dle jeho výše citovaných slov vyžadovala vlastnit velké bojové lodě [Großkampfschiffe, capital ships] – tedy disponovat takovou silou, která by nepřátelskou vlajku smetla z moří, respektive takovou, před níž by nepřítel musel vždy jen prchat.[29] Do kategorie velkých bojových lodí tehdy spadaly jak bitevní lodě, tak bitevní křižníky, ale stavět bitevní křižníky se Haus nerozhodl. Jeho pětiletý program stavby lodí, jehož první část byla schválena 14. června 1914,[30] nepřekračoval rámec stanovený jeho předchůdcem; postaveny měly být 4 bitevní lodě, 3 rychlé křižníky a 6 torpédoborců, jimiž měly být doplněny početní stavy či nahrazena již zastaralá plavidla. Důraz byl tudíž stále kladen především na prvně jmenované, v něž zdaleka nevěřili jen Haus a Montecuccoli. Že tím jediným skutečně rozhodujícím faktorem námořních válek je bitevní loďstvo, napsal již roku 1898 americký námořní důstojník Alfred Thayer Mahan, jehož úvahy se velmi výrazně podepsaly na utváření moderního námořně-strategického

---

[24] Jednalo se o bitevní lodě tříd *Tegetthoff* a *Ersatz Monarch*; události spojené se zahájením stavby prvních byly zatím nejlépe popsány v Christopher RAMOSER, *K. u. k. Schlachtschiffe in der Adria. Österreich-Ungarns Tegetthoff-Klasse*. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien 1998, s. 77–85; k druhým viz Paul G. HALPERN, *The Mediterranean Naval Situation 1908–1914*. Harvard University Press, Cambridge (Ma) 1971, s. 165–179.

[25] Wiener Zeitung 1913, Nr. 280 (4. 12. 1913), s. 5–6.

[26] *Stenographische Stizungs-Protokolle der Delegation. XLVIII. Session.* Kaiserlich-königlicher Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1914, s. 295.

[27] Wiener Zeitung 1913, Nr. 280 (4. 12. 1913), s. 5.

[28] *Stenographische Stizungs-Protokolle der Delegation. XLVIII. Sessio*n, s. 298.

[29] Alfred Thayer MAHAN, *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783.* Little, Brown, and Company, Boston 1890, s. 138.

[30] Wiener Zeitung 1914, Nr. 138 (19. 6. 1914), s. 14.

myšlení.[31] Bitevní loďstvo, jak sám připouštěl, ještě ale nemuselo znamenat bitvu, neboť nikdo a nic nemohlo zaručit, že nepřítel bude ochotný své loďstvo riskovat, zvlášť pokud by byl v početní nevýhodě.[32] V takové situaci si silnější strana mohla zajistit kontrolu nad mořem blokádou slabší floty. Naopak malé loďstvo sice nemohlo zapudit mnohem silnějšího protivníka, nicméně jej mohlo přinutit soustředit síly – třeba právě k blokádě –, a tím omezit jeho možnosti operovat v jiných oblastech. Ovšem nadvláda nad mořem sotva mohla cokoliv absolutně chránit, protože za běžných okolností byla sporná.[33] Rovněž nebylo možné vyloučit, že ponorky učiní úzká moře pro velká hladinová plavidla zcela nepřístupnými, jak věřil Hausův britský současník první námořní lord John Fisher. Za takových okolností by některé vody nemohlo kontrolovat ani velmi silné loďstvo.[34]

Dokud měla habsburská monarchie tu nejslabší flotu ze všech velmocí, připadal v úvahu jen jeden soupeř, s nímž by mohla svést rozhodující bitvu o vládu nad mořem – Itálie. Jednak měla dlouhé pobřeží při Jaderském moři, tedy při tom jediném, o jehož kontrolu mohli Rakušané usilovat, a jednak nebylo její loďstvo v posledních předválečných letech o mnoho silnější než to rakousko-uherské. Už jen z tohoto důvodu a bez ohledu na politické dění bylo přirozené, že ji Montecuccoli používal jako argument ve prospěch posilování loďstva. Itálie ovšem byla též rakousko-uherským spojencem a přinejmenším Haus ji jako takovou bral zcela vážně[35] – s trojspolkovou dohodou o námořní spolupráci, která předpokládala bitvu spojených rakousko-uhersko-italských námořních sil proti francouzskému loďstvu, je ostatně nerozlučně spjat právě on. Nicméně se nezdá pravděpodobné, že by myšlenky na tuto bitvu nějak ovlivnily jeho výše zmíněný program stavby lodí. Jistý prostor pro spekulace se nabízí, neboť Haus se při prosazování svých plánů na rozdíl od svého předchůdce neodvolával na hrozbu ze strany Itálie a jednání o trojspolkové námořní dohodě proběhla v červnu 1913,[36] zatímco ministerská rada pro společné záležitosti vyjádřila souhlas s programem stavby lodí až 3. října téhož roku[37]. Na druhou stranu, pokud byl rakousko-uherský admirál přesvědčen, že tím, co rozhoduje námořní války, je nadvláda nad mořem, pak to platilo pro Středomoří stejně jako pro Jadran, takže na tomto pojetí nebylo třeba nic měnit, i když se změnil protivník. Nové lodě byly stavěny v první řadě jako náhrada za beznadějně zastaralá

---

[31] Rolf HOBSON, *Maritimer Imperialismus. Seemachtideologie, seestrategisches Denken und der Tirpitzplan 1875 bis 1914.* R. Oldenbourg Verlag, München 2004, s. 165.

[32] Před první světovou válkou přesto nebylo samozřejmé mít pro takovou situaci připravený plán. Paul G. HALPERN, *A Naval History of World War I.* Routledge, London – New York 1995, s. 59.

[33] Jon Tetsuro SUMIDA*, Inventing Grand Strategy and Teaching Command. The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*. The Woodrow Wilcon Centre Press, Washington, D. C., & The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1997, s. 44, 48, 75; Julian Stafford CORBETT, *Some Principles of Maritime Strategy*. Longmans – Green and Company, London 1911, s. 163–165, 209.

[34] Nicholas A. LAMBERT, *Sir John Fisher's Naval Revolution.* University of South Carolina Press, Columbia 2002, s. 82–83.

[35] Paul G. HALPERN, *Anton Haus. Österreich-Ungarns Großadmiral*. Styria, Graz – Wien – Köln 1998, s. 131.

[36] Jednání byla zahájena 3. června, návrh byl podepsán 23. června, ale že jej František Josef I. schválil, bylo veliteli námořnictva sděleno až 12. října. ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, kt. 490, 2/GV, Protokoll über die 1. Sitzung, 3. 7. 1913; tamtéž, 7/GV, Marineübereinkommen, 23. 6. 1913; tamtéž, 9/GV, Bolfras Hausovi, 12. 10. 1913. Srov. P. G. HALPERN, *The Mediterranean Naval Situation*, s. 249–253.

[37] ÖStA–KA, AhOB, MKSM, kt. 1103, 51–1/3–6; Haus Bolfrasovi, 11. 10. 1913.

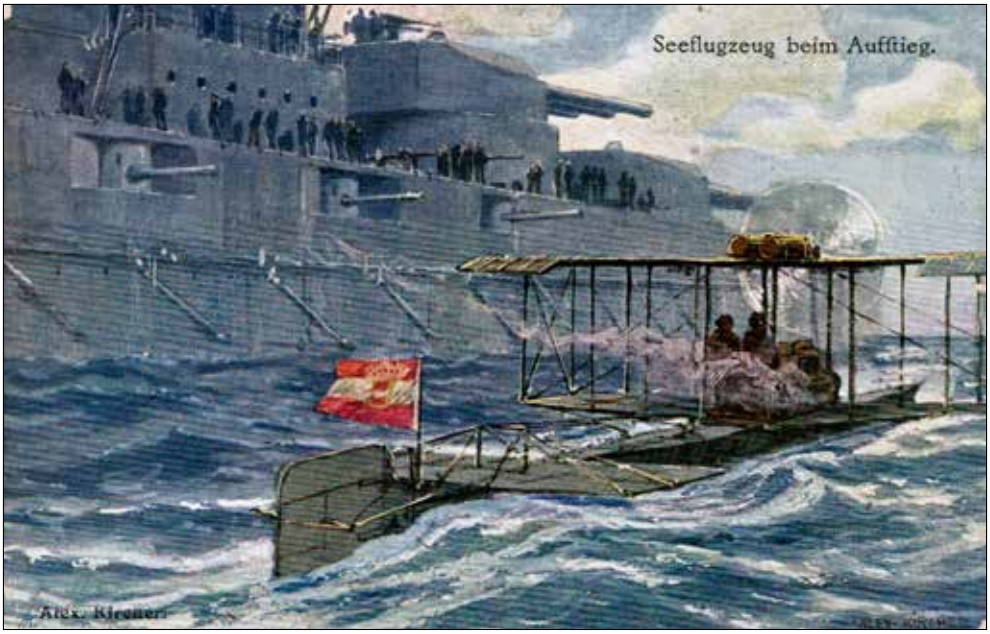

Hydroplány měly vůči hladinovým plavidlům výhodu „trojrozměrné pohyblivosti". V pozadí bitevní loď třídy Tegetthoff.

plavidla[38] – ani ony tedy nenaznačují, že Haus chtěl loďstvo přizpůsobit jeho nové roli v rámci spolupráce se spojenci. Ať už tomu ale bylo jakkoliv, výsledek byl tentýž. Rakousko-uherské loďstvo bylo budováno pro bitvu, protože „*bychom měli teprve ke své škodě zakusit, zda pro nás opravdová nadvláda nad mořem platí nebo ne!*", jak si Haus zapsal do deníku po jedné debatě v delegacích v prosinci 1913.[39]

První světová válka mohla ledaskoho zklamat tím, že její první měsíce nepřinesly žádnou rozhodující bitvu, a Haus proto začátkem listopadu 1914 konstatoval, že pro bitevní loďstva konflikt ještě ani nezačal. Kontradmirál Franz rytíř Keil, který byl tou dobou v podstatě druhým mužem správy námořnictva sídlící ve Vídni [zugeteilter Flaggenoffizier], se přesto pokusil již 23. října toho roku zhodnotit dění na mořích. Podle jeho názoru už nové bitevní lodě, schválené v rámci Hausova programu a projektované pro konstrukční výtlak 24 108 tun, rychlost 21 uzlů, deset děl ráže 35 cm, 14 ráže 15 cm a 20 ráže 9 cm,[40] neodpovídaly

[38] Křižníky z Hausova programu jsou známy jako *Ersatz Zenta*, bitevní lodě jako *Ersatz Monarch.* Staré lodě obrany pobřeží třídy *Monarch* byly pouze tři, zatímco nové měly být postaveny čtyři, nahrazena tedy měla být i loď *Habsburg* patřící do druhé nejstarší třídy. Jak Haus vysvětlil v námořním výboru uherské delegace, hlavním důvodem byla skutečnost, že i lodě třídy *Tegetthoff* byly čtyři a bitevních lodí mělo mít loďstvo celkem 16, což samo o sobě předpokládalo homogenní divize o 4 lodích. Pester Lloyd 1914, Abendblatt, Nr. 108 (13. 5. 1914), s. 1.

[39] ÖStA–KA, Militärische Nachlässe, 241 B, Anton Haus, Tagebuch VIII, s. 57.

[40] Erwin SIECHE, *Die Schlachtschiffe der K. u. K. Marine*. Marine-Arsenal 1991, Nr. 14, s. 34. Spojení „konstrukční výtlak" může být poněkud matoucí; byl to týž, s nímž se prováděly zkušební plavby – na lodi se nacházela všechna výstroj a munice, ale „spotřebních zásob", proviantu, pitné vody a paliva byla v rakousko-uherském případě pouze polovina. Podobně by loď mohla být zatížená v boji.

požadavkům, které by na ně kladla budoucnost. Keil věřil, že dokončeny by byly v době, kdy díky rozvoji letectví a ponorek už nebude docházet k bitvám celých loďstev, a doporučoval jejich stavbu zcela zrušit. Zřejmě by to bylo poměrně snadné, protože na ni ještě nebyly ani uzavřeny smlouvy, na čemž se během války stěží mohlo něco změnit.[41] Místo bitevních lodí navrhoval stavět bitevní křižníky, na něž by mohl být použit už připravený materiál, doporučoval přepracovat projekty nových lehkých křižníků, aby byly rychlejší, a upozorňoval na nutnost postavit odpovídající počet malých ponorek k obraně přístavů i velkých pro operační účely. Keil se zamýšlel i nad tím, zda neupustit od stavby torpédoborců, které měly dle jeho názoru malou bojovou hodnotu, krátkou životnost a mohly je nahradit rychlé ponorky.[42]

Průběh první světové války měl ukázat, že bez torpédoborců se obejít nelze,[43] jinak ale Keil odhadl velmi přesně, jakým směrem se budou další úvahy o podobě ideálního rakousko-uherského válečného loďstva ubírat. V létě roku 1914 měla podunajská monarchie k dispozici jen dva moderní rychlé křižníky[44] a sedm malých ponorek, z nichž dvě byly využitelné jen k lokální obraně. Tyto počty se velmi rychle ukázaly zcela neadekvátními. V prosinci téhož roku již bylo možné konstatovat, že nedostatek rychlých křižníků nejen ztěžuje průzkum bezmála k neproveditelnosti, ale nepřímo vedl i ke ztrátě křižníku *Zenta,* který byl 16. srpna u černohorského pobřeží překvapen francouzským loďstvem. Rychlejší lodi by se bývalo mohlo podařit uniknout, stará *Zenta*, zařazená do služby roku 1899, ale šla v boji ke dnu. Dále se zdálo nepochybné, že pokud by námořnictvo disponovalo větším počtem ponorek, nepřítel by za většinu akcí proti rakousko-uherskému pobřeží draze zaplatil nebo by od nich zcela upustil. Ponorky i letadla se tou dobou už stačily ukázat jako cenné a nepostradatelné zbraně. V jejich skromných počtech se údajně odrážel nedostatek zkušeností, ale tak jako u jiných nedostatků, které válka okamžitě odhalila, se na něm mohly podepsat i vynucené ohledy na státní kasy.[45]

Objevil se i názor, že schválené čtyři nové bitevní lodě jsou menším než minimálním potřebným počtem,[46] zdaleka ne všichni jej ale zastávali. Hausův zástupce ve funkci šéfa Námořní sekce viceadmirál Karl Kailer von Kaltenfels, který úřadoval ve Vídni a do jehož kompetence v tu chvíli spadalo takřka vše mimo velení a plánování operací, byl začátkem války opatrný, co se bitevních lodí týkalo – ke Keilovu memorandu připsal, že prohlášení o nadbytečnosti bitevních lodí jsou předčasná.[47] Když se ho ale na podzim roku 1915 zeptal náčelník štábu floty kontradmirál Josef Rodler von Roithberg, jaký je jeho názor na strukturu loďstva, odpověděl, že loďstvo by se mělo skládat z velkých, rychlých ponorek, velkých

---

[41] Válka totiž nutila státy šetřit. ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 868, XV–7/8 nr. 4026, Engel Námořní sekci, 10. 8. 1914.

[42] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, XV–7/8 no. 4993 ex 1914, Zugeteilter Flaggenoffizier, Promemoria, 23. 10. 1914.

[43] Admirál John Jellicoe se v listopadu 1917 nechal slyšet, že veškerou britskou námořní politiku určují počty torpédoborců. P. G. HALPERN, *A Naval History o f World War I*, s. 363.

[44] Byly jimi *Saïda* a *Helgoland.* Podle toho, jak vysoko je laťka položena, je jako třetí eventuálně možné počítat *Admiral Spaun*.

[45] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 868, XV–7/8, no. 4935 ex 1914, Beiblatt zum Einsichtsakte des KM Abt. 15/B no. 1151; Bemerkung zum Einsichtsakte des k. u. k. KM Abtl 15/B no. 1151.

[46] Tamtéž, Beiblatt zum Einsichtsakte des KM Abt. 15/B no. 1151, prosinec 1914.

[47] Tamtéž, XV–7/8 no. 4993 ex 1914; Zugeteilter Flaggenoffizier, Promemoria, 23. 10. 1914.

torpédoborců, torpédovek, lehkých křižníků a bitevních křižníků. Kailer tehdy vycházel z předpokladu, že vysoká rychlost je prvořadou vlastností všech typů plavidel určených k boji. Důkazem mu byly jak vlastní rakousko-uherské zkušenosti,[48] tak události na světových mořích – zničení německého pancéřového křižníku *Blücher* u Dogger Banku, únik německých lodí *Goeben* a *Breslau* do Konstantinopole a jejich akce v Černém moři nebo bitva u Falkland. Mimoto podle jeho názoru připadal malému námořnictvu úkol nepřítele obtěžovat [durch Nadelstiche dem Gegner unangenehm zu werden], a tyto dvě skutečnosti samy o sobě určovaly typy plavidel, jež loďstvo potřebovalo. Bitevní loď mezi nimi nebyla.[49]

I Haus během války změnil, či byl nucen změnit své názory. Bitevní lodě všech námořních mocností se do vod, které se hemžily ponorkami, prakticky nepouštěly, což považoval jedině za rozumné, a tak místo aby i nadále přemýšlel o rozhodující bitvě, stal se zastáncem neomezené ponorkové války.[50] V souladu s tím vedení rakousko-uherského námořnictva objednalo řadu nových ponorek, ale pokud bylo třeba loďstvo přebudovat, pak nikoliv nyní – Kailer mohl potvrdit, že na plavidla, která by nebyla dokončena a využita ještě během války, by vlády nedaly ani haléř.[51] Schvalování víceletého programu stavby lodí by jednak mohlo narazit na potíže ústavněprávního charakteru, jednak nebylo pro správu námořnictva výhodné vázat se vůči dodavatelům na více let dopředu, když nebyly jisté ceny ani spolehnutí na výkonnost loděnic a opatřovat suroviny se stávalo stále těžším. Vhodnější se zdálo omezit se pouze na ta plavidla, která bylo s ohledem na zásoby materiálu a dostupnou pracovní sílu skutečně možné postavit.[52] Mimoto, jak sám Haus napsal na podzim 1914, nikdo nevěděl, „*v jakém stavu monarchie na konci války bude, co z našeho námořnictva zbyde a co pak budeme potřebovat. Byť jen pomýšlet na jakýkoliv program stavby lodí je zbytečné a zcela předčasné.*“[53]

---

[48] Kailerovými slovy „*Novara* und Konsorten“; zda byla myšlena nějaká konkrétní akce, není jasné. Dopis byl napsán před ústupem kapitána řadové lodi Heinricha Seitze po útoku na Drač 29. prosince 1915, kde rakousko-uherské jednotky vedl křižník *Helgoland,* sesterská loď *Novary,* a při němž byla rychlost rozhodujícím faktorem; rychlost hrála významnou roli například i při střetu rakousko-uherských lodí s italskými torpédoborci *Turbine* a *Aquilone* 24. května téhož roku, jehož se ale účastnil opět *Helgoland*. Nabízet se tak zdá akce ze začátku května 1915, kdy *Novara* odvlekla německou *UB 8* do Iónského moře a vrátila se nejvyšší rychlostí, aniž by ji dostihly nepřátelské lodě. Karl GRUBER, *Seemacht unter rot weiß roter Flagge. Bd. 1.* Österreichischer Milizverlag, Salzburg 2005, s. 270; TÝŽ, *Seemacht unter rot weiß roter Flagge*. *Bd. 2*. Österreichischer Milizverlag, Salzburg 2006, s. 24–25, 70.

[49] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 2, Kailer Rodlerovi, 17. 12. 1915, opis.

[50] P. G. HALPERN, *Anton Haus,* s. 290–291, 302–303.

[51] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 2, Kailer Rodlerovi, 17. 12. 1915, opis.

[52] *Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreich-Ungarischen Monarchie 1914–1918.* (Ed.) Miklós KOMJÁTHY. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966, s. 572, protokol z 6. a 15. 9. 1917. Uherský ministr financí Gusztáv Gratz v souvislosti se schvalováním víceletého programu stavby lodí uvedl, že ministerská rada není oprávněna jej schválit, neboť to mohou pouze delegace. Jedná se o nepřesné prohlášení, protože delegace mohly schválit rozpočet vždy pouze pro jeden rok, je ale pravděpodobné, že pokud by se v takto důležité záležitosti vůbec nedostaly ke slovu, vznesli by zákonodárci nejednu námitku, jak ministr vzápětí dodal.

[53] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, PK, kt. 868, XV–7/8 no. 4993, Zugeteilter Flaggenoffizier, Promemoria, 23. 10. 1914. Předseda uherské vlády István hrabě Tisza by dodal, že se nelze zabývat každou otázkou zvlášť, dokud není možné přehlédnout celek. *Protokolle*, s. 289, protokol z 6. 10. 1915.

Přesto na něj pomýšleno bylo. Na jaře 1917, možná velmi symbolicky nedlouho po smrti velkoadmirála Hause v únoru toho roku, se měla prezidiální kancelář Námořní sekce vyjádřit k programu uvedenému v Tabulce 1:[54]

počet	*typ*	*cena za jednotku (v milionech korun)*	*cena celkem (v milionech korun)*
8	bitevní lodě	80	640
4	bitevní křižníky	80	320
5	malé křižníky	12	60
18	torpédoborce	6	108
70	širomořské torpédovky	2,5	175
24	torpédovky	1,8	43,2
30	širomořské ponorky	7	210
8	střední ponorky	6	48
6	minonosné ponorky	4	24
		celkem	1 628,2
+ 20 % přirážka za změny a růst ceny během stavby			1 953,84

Pramen: Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, Aproximativer Voranschlag der Kosten des Ausbaues der Flotte, nedatováno.

„*Jeden by musel být věštec, aby vystihl budoucí možnosti a přizpůsobil se jim*," povzdechl si vedoucí prezidiální kanceláře kapitán řadové lodi Viktor Wickerhauser v úvodu svého elaborátu.[55] „*Protože tomu tak není, jsme odkázáni pouze na zkušenosti z námořní války, které spolu se současnými a očekávanými technickými vymoženostmi vykreslují linie, kterých se musíme držet.*" Tyto zkušenosti dle jeho slov zatím nedovolovaly udělat si konečný úsudek o využitelnosti toho či onoho typu lodí. Sotva bylo možné říci, jakým směrem by se ubíraly názory na hodnotu bitevních loďstev, kdyby na straně Ústředních mocností bývala bojovala Itálie – pak by mohla být námořní válka, přinejmenším ve Středomoří, živější, vedená celými loďstvy. Že válka nebyla vedena v tomto „*Tegetthoffově duchu*", bylo důsledkem nepoměru sil, který nutil rakousko-uherské loďstvo využívat přirozených výhod pobřeží habsburské monarchie a šetřit muže i materiál, pokud se záhy nemělo ocitnout bez paliva, munice nebo i provozuschopných lodí a pokud nechtělo nabídnout nepříteli příležitost k snadnému úspěchu. Koncem třetího roku války bylo možné tvrdit, že ofenzivní strategie založená na bitevním loďstvu krachuje – vyhledávat rozhodující akci se pro obrovskou převahu nepřítele zdálo příliš odvážným, takže bitevní lodě zůstávaly připoutány ke svým opěrným bodům. Podle Wickerhauserova názoru dospěly věci tak daleko jednak díky tomu, že bylo nemožné přinutit k rozhodující akci loďstvo opřené o bezpečnou základnu, jednak kvůli účinku podmořských zbraní, jejichž nejvýznamnějšími zástupci byly moderní ponorky postavené během války. Jak ony, tak do jisté míry i letectvo mělo oproti hladinovým plavidlům výhodu „*trojrozměrné pohyblivosti*", kterou mohla vyvážit jen vysoká rychlost jejich potenciálních obětí. Ta byla

[54] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, Aproximativer Voranschlag der Kosten des Ausbaues der Flotte, nedatováno. Lze předpokládat, že vznikl buď v okolí nového velitele námořnictva, nebo v operační kanceláři na jeho pokyn.

[55] Tamtéž, Flottenbau, nr. 3, Wickerhauserovo memorandum, duben 1917.

spolu s velkým akčním rádiem a dobrými plavebními vlastnostmi i pro Wickerhausera jednou z nezbytných vlastností jakéhokoliv plavidla.

Ke slovu[56] se v této debatě dostal i kapitán řadové lodi Alois Accurti, někdejší námořní atašé v Londýně a Wickerhauserův nástupce ve funkci vedoucího prezidiální kanceláře. Tím nejdůležitějším, co vyvodil z dosavadního průběhu války, bylo, že širomořské ponorky jsou díky svému velkému akčnímu rádiu velmi efektivním prostředkem vedení války na vzdálených mořích, a že bitevní lodě se musí stáhnout, jakmile je na ně proveden úspěšný torpédový útok. Dokazovat to mělo několik událostí – francouzské bitevní loďstvo vzdalo výpady na Jadran i jeho účinnou blokádu po torpédování dreadnoughtu *Jean Bart* rakousko-uherskou *U 12*; útok na Dardanely se zhroutil v okamžiku, kdy zasáhly německé ponorky; německé loďstvo nebylo v bitvě u Jutska zničeno díky včasnému a příkladnému zásahu flotil torpédových plavidel.[57]

Těmto dvěma skutečnostem bylo třeba věnovat náležitou pozornost, neboť, jak byl Accurti přesvědčen, malým námořnictvům otevíraly možnost vyvíjet se způsobem odpovídajícím jejich specifickým poměrům, a to bez ohledu na ostatní námořní mocnosti. Do té doby platilo, že válečné námořnictvo musí odpovídat všem myslitelným vojenským a politickým požadavkům, ovšem tak jako mnohé další byl i tento princip britského původu[58] a mohl platit jen pro Británii, pokud ta si udržovala námořní nadvládu [Suprematie zur See, naval supremacy]. Ve skutečnosti tomuto ideálu ale neodpovídalo ani britské námořnictvo – jinak by po vypuknutí války nemuselo začít horečně stavět monitory. Tím méně mohlo všem myslitelným úkolům dostát rakousko-uherské válečné námořnictvo se svými omezenými prostředky, a tak se podle Accurtiho názoru mělo soustředit jen a pouze na efektivní obranu pobřeží. „*Nejdůležitější varianta, která pro nás přichází v úvahu, je válka proti Itálii, neboť jen tento stát má zájem na držbě našeho pobřeží. Jsme-li schopni bránit své pobřeží proti italskému útoku, budeme eo ipso schopni zmařit válečné operace kteréhokoliv dalšího protivníka na Jadranu, protože každý jiný protivník se proti nám od samého počátku nachází v méně výhodné strategické pozici než právě Itálie,*“ dodal. Protože britskému dreadnoughtu *Audacious* se stal osudným výbuch miny a jelikož se zdálo prokázáno, že i nejmodernější bitevní lodě lze torpédovým útokem přinejmenším vyřadit z boje, byla každá plavba bitevních lodí, a svazů zvláště, velmi považlivým experimentem. Toho bylo třeba využít; charakter rakousko-uherského pobřeží dovoloval střežit Jadran za dne ponorkami a po nocích torpédoborci tak, že operace nepřátelských bitevních lodí proti pobřeží habsburské monarchie by byly zcela znemožněny. Pro nepravděpodobný případ, že by nepřátelské bitevní lodě hlídkujícím plavidlům unikly, bylo třeba se postarat ještě o minová pole a mocné opevnění opěrných bodů loďstva. Pochybnosti

---

[56] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 2, Accurtiho memorandum, nedatováno, 1917.

[57] Francouzi se po torpédování *Jean Bartu* 21. 12. 1914 opravdu stali opatrnějšími a od té doby neposlali žádnou bitevní loď severně od Otrantského průlivu, ale co se Dardanel týče, první lord Admirality Winston Churchill sice shodou okolností rezignoval v den, kdy německá *U 21* potopila britskou bitevní loď *Triumph* (25. 5. 1915), ale ačkoliv ponorky působily potíže, konec dardanelského tažení nepřivodily, protože britská protiopatření byla efektivní. S bitvou u Jutska mohl mít Accurti pravdu, zvlášť pokud měl na mysli okamžik, kdy se Jellicoe se svým loďstvem vyhýbal útoku torpédoborců, který v 19:15 rozkázal Scheer. P. G. HALPERN, *A Naval History of World War I*, s. 119, 323; Lawrence SONDHAUS, *The Great War at Sea. A Naval History of the First World War*. Cambridge University Press, Cambridge 2014, s. 130–131, 181.

[58] Tím Accurti nechtěl říci, že by v Británii nutně musely vzniknout, nýbrž že vznikly díky vlivu, který měly britské námořní dějiny a moc.

„Kdybychom na začátku války bývali měli jeden Goeben, Francouzi by se na Jadran pravděpodobně neodvážili," povzdechl si kapitán řadové lodi Viktor Wickerhauser, když se na jaře 1917 zamýšlel nad ideální podobou loďstva.

o tom, co by se stalo, kdyby se do nepřátelských lodí poškozených bojem s pobřežními bateriemi pustily rakousko-uherské ponorky a torpédová plavidla, si Accurti nepřipouštěl.[59]

Během diskuse o poválečné stavbě lodí nezůstala ušetřena ani stávající plavidla. Zatímco torpédoborce třídy *Tátra* (postavené v letech 1911–1914) byly vyhovující, třídu *Huszár* (stavěnou v letech 1904–1911) někteří již odmítali mezi torpédoborce počítat, přestože se ve skromných rakousko-uherských poměrech skvěle osvědčila. Nové torpédovky poháněné parními turbínami (*74 T* až *100 M* z let 1913–1916) měly příliš malý akční rádius, v tomto ohledu byly lepší, a proto také využívanější starší čluny třídy *Kaiman* (postavené v letech 1904–1910). Přestože nejnovější lehké křižníky (třídy *Helgoland*) byly samy o sobě podařené, plně využít by je bylo možné jen tehdy, pokud by jim kryl záda bitevní křižník. Na dříve odmítané či opomíjené bitevní křižníky se nyní pohlíželo zcela jinak než na bitevní lodě. Ty sice „*zcela splnily svůj účel, neboť lze předpokládat, že jejich připravenost v Pule odradila nepřítele od větší a možná velmi nepříjemné činnosti a rozvinutí sil* […] *bitevní křižníky by tohoto úspěchu ale dosáhly rovněž, a k tomu by mohly zastat ještě mnoho jiné práce, k níž bitevní lodě nemohou být využity*". I jeden jediný by měl velkou cenu při útocích na nepřátelské síly blokující Otrantský průliv nebo při obsazování Drače[60] a Francouzi by si kvůli němu na začátku války museli dobře rozmyslet, které své lodě – a zda vůbec – na Jadran pošlou.[61]

---

[59] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 2, Accurtiho memorandum, nedatováno, 1917.

[60] Tamtéž, Flottenbau, nr. 8, Millenkovichovo memorandum, 2. 7. 1917.

[61] Tamtéž, Flottenbau, nr. 3, Wickerhauserovo memorandum, duben 1917.

K tomu bylo třeba dodat, že přinejmenším pro torpédovky není akční rádius při úsporné rychlosti žádným měřítkem, protože „*ve válce se nikdy nepluje úsporně, ani když se pluje pomalu. Stejně tak nejsou výsledky našich zkušebních plaveb žádným vodítkem pro rychlost dosažitelnou za války*.“ Časy, kdy mohly torpédovky doufat, že v noci vyslídí nepřátelskou eskadru, zaútočí a pak pod krytem tmy uprchnou, byly ty tam. Svazy bitevních lodí vyplouvaly jen zřídka, a když už, byly dobře zajištěné. Pokud by ale tento typ plavidel měl najít využití za dne, aniž by se pravidelně stával obětí nepřítele, zdálo se nutné jej lépe vyzbrojovat a konstruovat pro vyšší rychlost i lepší plavební vlastnosti. Konečně „*malé námořnictvo si může vystačit s méně typy lodí než velké za předpokladu, že jsou prvotřídní* […] *Pro méněcenné, pokusné a přechodné typy není v malém námořnictvu místo*.“[62] Dost dobré bylo jen to nejlepší; neodpovídající plavidla odsuzovala loďstvo k pasivitě, i kdyby byl jejich počet dostatečný, a kvalita se zdála jasně vítězit nad kvantitou.[63] Všechny rakousko-uherské lodě měly být co nejmodernější, přestože byly určeny pouze k obraně pobřeží, měly mít co nejlepší plavební vlastnosti a pro obrannou válku zvláště důležitý velký akční rádius. Díky němu by mohly být takřka neustále připraveny vyplout,[64] takže jeho zmenšení s ohledem na skromné rakousko-uherské poměry a nevelkou rozlohu Jadranu by bylo považováno za velkou chybu.[65] Od stavby bitevních lodí by bylo i v Accurtiho pojetí nejlepší upustit – za tehdejších okolností byly pro malá námořnictva „*luxusním zbožím a mohou být zdrojem citelných a zbytečných ztrát*“.

Accurti by výše uvedený program upravil tak, jak ukazuje tabulka 2:[66]

počet	*typ*	*cena za jednotku (v milionech korun)*	*cena celkem (v milionech korun)*
0	bitevní lodě	80	0
4	bitevní křižníky	80	320
9	malé křižníky	12	108
18	torpédoborce	6	108
70	širomořské torpédovky	2,5	175
24	torpédové čluny	1,8	43,2
40	širomořské ponorky	7	280
8	střední ponorky	6	48
6	minonosné ponorky	4	24
		celkem	1 106,2
+ 20 % přirážka za změny a růst cen během stavby			1 327,44

Pramen: Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 2, Accurtiho memorandum, nedatováno, 1917.

[62] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 8, Tamtéž, Flottenbau, nr. 8, Millenkovichovo memorandum, 2. 7. 1917, 2. 7. 1917.

[63] Tamtéž, Flottenbau, nr. 3, Wickerhauserovo memorandum, duben 1917.

[64] Tamtéž, Flottenbau, nr. 2, Accurtiho memorandum, nedatováno, 1917.

[65] Tamtéž, Flottenbau, nr. 8, Millenkovichovo memorandum, 2. 7. 1917.

[66] Tamtéž, Flottenbau, nr. 2, Accurtiho memorandum, nedatováno, 1917. Accurti psal o zvýšení počtu křižníků, které je třeba postavit, z 8 na 12, což se nezdá s původním návrhem slučitelné, na druhou stranu všechna ostatní čísla, která zmínil (zvlášť výmluvná je úspora 522 milionů korun), mu odpovídají, proto je možné, že měl na mysli například pozdější náhradu tří nejnovějších lehkých křižníků.

„*Protože nemůžeme mít ode všeho něco, měli bychom upustit od svého dosavadního schématu stavby lodí, tzn. odhlédnout od stavby bitevních lodí (v užším slova smyslu) a mít na zřeteli požadavky obrany pobřeží*," souhlasil s Accurtim Wickerhauser a navrhl ještě výraznější škrty. Jím navržený program shrnuje tabulka 3:[67]

počet	*typ*	*cena za jednotku (v milionech korun)*	*cena celkem (v milionech korun)*
4	bitevní křižníky	120	480
18–24	torpédoborce	8–6	144
16–20	velké ponorky	12,5–10	200
		celkem	824

Pramen: Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 3, Wickerhauserovo memorandum, duben 1917.

Jednalo se o poměrně radikální návrh ve stylu Johna Fishera, který byl už roku 1902 přesvědčen, že je lepší využívat pro průzkum torpédoborce než lehké křižníky, protože i kdyby torpédoborce neměly dostatečný akční rádius a odpovídající plavební vlastnosti, aby zastaly všechnu práci křižníků, alespoň byly dostatečně rychlé, aby se vyhnuly potížím.[68] Kailer, který zemřel nedlouho po Hausovi, 28. dubna 1917, se přinejmenším roku 1915 vyslovil proti názoru, aby se mezičlánek mezi torpédoborcem a bitevním křižníkem zcela vypustil, neboť torpédoborce byly méně stabilní než větší plavidla a houpající se paluba měla negativní vliv na přesnost střelby. Sice je považoval za dobře využitelné k průzkumu, ale na ledacos jiného nestačily a vyrukovat při takové příležitosti hned s bitevním křižníkem se Kailerovi nezdálo na místě.[69]

Pozměnit program jedním z těchto způsobů by znamenalo ušetřit přinejmenším půl miliardy korun a nutno dodat, že důstojníci stojící v čele námořnictva si byli finanční stránky věci vědomi – každý ale svým způsobem. Kailer nechápal, „*proč bychom si sami měli vytyčovat hranici, stavět by se mělo právě to, co je považováno za nutné*".[70] Naproti tomu Wickerhauser prohlásil, že „*si nesmíme dělat žádné iluze o finančních kapacitách státu*", předpovídal až dvojnásobné zvýšení cen a upozorňoval, že po válce bude velká poptávka i po obchodních lodích, zatímco výkonnost loděnic poroste jen postupně.[71]

Je zřejmé, že položit důraz na ponorky a rychlá plavidla a zcela se rozloučit s bitevní lodí by vedlo nejen k významným úsporám, ale také k zásadní změně charakteru rakousko-uherského válečného loďstva a k rozchodu s předválečnou představou nadvlády nad mořem, v niž věřil admirál Haus. Těchto několik názorů ale nehovořilo za všechny, a tak v návrhu programu stavby lodí z července roku 1918 figurovaly vedle čtyř bitevních křižníků i čtyři

[67] Tamtéž, Flottenbau, nr. 3, Wickerhauserovo memorandum, duben 1917. Wickerhauser předpokládal, že cena lodí by klesala úměrně jejich počtu, pravděpodobně díky efektivní sériové výrobě.

[68] N. A. LAMBERT, *Sir John Fisher's Naval Revolution.* s. 76.

[69] ÖStA–KA, Marine, NMA, ZSt, KM/MS, OK, SR 14, kt. 503, Flottenbau, nr. 2, Kailer Rodlerovi, 17. 12. 1915, opis.

[70] Tamtéž.

[71] Tamtéž, Flottenbau, nr. 3, Wickerhauserovo memorandum, duben 1917.

bitevní lodě.[72] První světová válka rozhodně neznamenala jejich konec, protože co během ní platilo či se zdálo platit pro rakousko-uherské loďstvo s jeho omezenými cíli a prostředky, mohlo stěží platit všeobecně. Přestože od srpna 1916 nechtěli Britové nechat vyplout už ani rychlý lehký křižník bez eskorty torpédoborců,[73] ponorky válku nerozhodly – klíčová byla naopak převaha hladinových plavidel, která dovolila udržovat účinnou blokádu. Revoluci v námořním boji přineslo až během druhé světové války letectvo,[74] ale tato budoucnost se Rakouska-Uherska již netýkala.

[72] Erwin SIECHE, *Kreuzer und Kreuzerprojekte der k. u. k. Kriegsmarine 1889–1918*. E. S. Mittler & Sohn, Hamburg – Berlin – Bonn 2002, s. 173.

[73] *Lord Jellicoe's Erinnerungen. Englands Flottem im Weltkrieg*. Vorhut-Verlag, Berlin 1937, s. 282.

[74] L. SONDHAUS, *The Great War at Sea*, s. 366–367.

Panel 7

Through the Fog and the Snow: The War Experience of the Battle of Caporetto in the Bovec Region

JERNEJ KOMAC

Preface

On 17 September 2017, a few weeks before the hundredth anniversary of the 12th Battle of Isonzo, explosions and gunshots shook the surroundings of Kolovrat hill near the town of Tolmin. It was not attempted breakthrough over the Italian border, as we would think. On that Sunday morning the "Battle of Kolovrat" was re-enacted in the authentic environment of the Isonzo Front. Even "*the weather contributed to the authenticity of the battle of the breakthrough on the Isonzo front hundred years ago,"* wrote a reporter.[1] The main purpose of the event, where almost 200 re-enactors in uniforms were involved, representing Austro-Hungarian, German and Italian army, and around 4.000 spectators were present, was to remind of the horrors of war and to commemorate the fallen soldiers of the Great War, especially those who lost their lives during the 12th Battle of Isonzo, the Battle of Caporetto.

The Battle of Caporetto began on 24 October 1917 and was one of the turning points on the Italian front. This small push through the Italian defence line between towns of Bovec and Tolmin was a great success that moved the front line for 100 km into the Italian hinterland. In this research I will try to present the experience of war in the northern sector of the offensive zone. It is an attempt to perceive the offensive through memories of soldiers and officers who experienced it first-hand as the attackers.

If we take a quick look at the sources, we will see that despite the presence of 41 infantry battalions,[2] which were at the time in the Bovec region, not many ego-documents exist. One cause can be ascribed to the fact that before the offensive *"diaries, photos and old mail must be burned and from today on no post can be dispatched into homeland, except the pre-printed postcards 'I am sound a. doing well,'"* as Walter Herburger wrote in his memoir.[3] Considering this fact we can then understand why there is only one diary and many more post-war memoirs when author's memory was not so fresh and was perhaps influenced by the events that took place later in the future, and his descriptions could be more picturesque than during the combat. As an example of the influence of "the future" we can just look at the

[1] Blaž MOČNIK, *Kolovrat je zavrtel časovni stroj za soško fronto.* Delo.si [online]. Available at: http://www.delo.si/novice/slovenija/na-kolovratu-uprizorili-znamenito-kobarisko-bitko.html [accessed 2017-12-02].

[2] A basic overview of the military units in the time of offensive: Lovro GALIĆ – Darja PIRIH, *Od Krna do Rombona.* Tolminski muzej – Ustanova "Fundacija Poti miru v Posočju", Kobarid 2007, p. 33.

[3] Walter HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen 1916–1918. Feldzug gegen Italien*. Stadtarchiv Dornbirn [manuscript], p. 139.

title of the memoir of general Alfred Krauss *"The Causes of our Defeat"*.[4] Therefore when reading this kind of memoirs we need to use additional criticism of sources, if we want to show the experience of war as objective as possible.

Research of the war experience is not so common inside the historians' world, as is shown by a quick search through online-available library catalogues. Even though there were some researches done more than twenty years ago,[5] we can see that most of the researches are made in the last decade. Only a few researches were directed towards the war experience on the front.[6] There were also some attempts in Slovenian historiography towards the field of war experience, dedicated only towards the experience of the Slovenian soldiers.[7] In the end it is encouraging to see that there were some researches done for the alpine area of the Italian front,[8] where also the offensive of our research is taking place.

So, to conclude this preface let us just point out the three major sections of our research that will entirely embrace the war experience of the battle of Caporetto. These three research's sections are following in chronological order. First, we focus our research on the pre-offensive period, when all the preparations took place in the hinterland. After that we want to focus on the offensive in progress, when the military units were in the process of fighting and advance. And finally, we focus on the period when the advance stopped on the river Piave. Thus we can observe the resemblances and the differences of the war experience through the whole period of the offensive.

Preparations: "carriages, gasping worn-out horses, cannons, worn-out horses"

At the end of July 1917, the general staff of the Austro-Hungarian was thinking of an offensive against the Italian army from the area of Tolmin and Bovec, but before any serious planning, the 11th Isonzo battle broke these thoughts. The success of the Italian push into the

---

4 Alfred KRAUSS, *Die Ursachen unserer Niederlage. Erinnerungen und Urteile aus dem Weltkrieg*. Verlag J. F. Lehmanns, München 1920.

5 E. g. for more central-European research: *Kriegserfahrungen. Studien zur Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Ersten Weltkrieges.* (Eds.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Dieter LANGEWEISCHE – Hans-Peter ULLMANN. Klartext Verlag, Essen 1997.

6 Martin SCHMITZ, *»Als ob die Welt aus den Fugen ginge«. Kriegserfahrungen österreichisch-ungarischer Offiziere 1914–18*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2016; Evgeniy SERGEEV, *Russian War Experience at the Eastern Front, 1914–1918.* In: Erster Weltkrieg. Globaler Konflikt – lokale Folgen, neue Perspektiven. (Eds.) Stefan KARNER –Philipp LESIAK. Studien-Verlag, Innsbruck – Wien 2014, p. 81–94.

7 Marta VERGINELLA, *»Črna skrinjica« vojne izkušnje. Spremna beseda*. In: Paul FUSSEL, *Velika vojna in moderni spomin*. Studia humanitatis, Ljubljana 2013, p. 535–553; Marko ŠTEPEC, *Izkušnja vojne v dnevnikih in spominih slovenskih vojakov*. In: Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju. Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov. (Ed.) Ljudmila BEZLAJ-KREVEL. Zveza prijateljev mladine Slovenije – Komisija za delo zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2014, p. 14–23; Rok STERGAR, *Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne. Izkušnje slovenskih vojakov*. Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history = Contributions á l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte 2015, Vol. 55, No. 2, p. 22–53.

8 *Der Erste Weltkrieg im Alpenraum. Erfahrung, Deutung, Erinnerung = La Grande Guerra nell' arco alpino.* (Ed.) Hermann J. W. KUPRIAN. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 2006; Federico MAZZINI, *Kriegserfahrungen. Italienische Soldaten an der italienisch-österreichischen Front*. In: Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918). (Eds.) Nicola LABANCA – Oswald ÜBEREGGER. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2015, p. 129–154.

Austro-Hungarian hinterland at Banjšice plateau showed the cracks in the Austro-Hungarian army, whose defence against another Italian offensive was uncertain. The attempt to execute the offensive with only the Austro-Hungarian army units was denied by the German ally. Only upon a serious reflection even the general of infantry Erich Ludendorff, who was the most sceptical inside the German general staff, decided to support the Austro-Hungarian army. He also chose the operation's name "Waffentreue" or Faithfulness in Arms.[9]

At the beginning of September, the general staff of a new German 14th Army was put together. The chief of staff was general of infantry Otto von Below and his plan for offensive against Italy was not only to use the Austro-Hungarian battle experience in the mountains but also to try a new attack strategy of the assault through the valley, where the assaults in the high grounds only support the low ground assault. Such strategy was still taboo in the Austro-Hungarian army.[10]

As we do not want to devote to much focus on the tactical and strategic orders, let us just take a quick look at the plan for the front line in the Bovec region. Here, under the command of the general of infantry Alfred Krauss, was the 1st Corps of Austro-Hungarian army consisting of 3rd and 55th infantry divisions, 22nd Schützen division, and german Jäger division. Their attacking task was to push through the Bovec valley to the Mount Stol. After the Mount Stol was secured, the divisions should continue towards town Venzone and village Resiutta by the river Tagliamento.[11] General Krauss was familiar with the operational area that he was given, because he served as chief of the general staff of the command for the south-western front at the beginning of the war with Italy. General Krauss came on 20th September to Kranjska Gora (Kronau), his choice for the corps' staff. The same day in the afternoon he also met with the German staff of the 14th Army in Kranj, where they allegedly agreed that the river Tagliamento is not a sufficient aim.[12]

On the next day general Krauss went to the front to a viewpoint west of town Bovec, to once again see the Bovec basin. As he stood there, his *"heart beat perceptible because of the hard task. Like a great bath tub lay the Bovec basin in front of me.* [...] *Through down there must go my battalions, to win the peak of Mount Stol in a hunt. A tremendous effort, but it must be."*[13] Just a moment of nervousness or is it a sense of responsibility for his troops? Maybe it was a bit of both, as we will see further, the sense of responsibility was often present among officers.

The plan for the offensive was a combination of artillery and infantry assault,[14] which meant that a sufficient units and munitions had to be delivered. But the execution had its troubles. *"On the railways, the order that would assure the smooth progress of a such massive movements, did not rule."*[15] The plan was in progress and different units arrived at the front's hinterland. The march there was far from easy. Franc Arnejc, infantry soldier of 7th Infantry

---

[9] Manfried RAUCHENSTEINER, *Der erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2013, p. 809–812.

[10] Idem, p. 815.

[11] *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918.* VI. Band. (Eds.) Edmund GLAISE-HORSTENAU et al. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien 1936, p. 522.

[12] A. KRAUSS, *Die Ursachen unserer Niederlage*, p. 217–220.

[13] Idem, p. 222–223.

[14] A short overview of the plan in: L. GALIĆ – D. PIRIH, *Od Krna do Rombona,* p. 160–162.

[15] A. KRAUSS, *Die Ursachen unserer Niederlage*, p. 225.

Regiment, remembered: *"The road is winding towards the mountains, as a long snake. The walk is very difficult, because we wear heavy backpacks and the path is only uphill. Many have worn out during the march,"* because they were walking for several days to their front position.[16] Walter Herburger arrived to the front with his Kaiserschützen Regiment Nr. 1 several days later. Their march was also far from a walk in the park. *"Morning 4 o'clock. We camp in a forest right off the road. We are marching since 10 o'clock yesterday evening. Each of us was happy finally to rest and to cool his hurting feet in wet moss, which felt good.* [... Next day – J. K.] *was a visit of the ill (Fußmarod). We were 14 men in total. The Regiment marched at 4 o'clock in the afternoon to Caldonazzo, we, the ill, were sent there by the cable railway."*[17] An artillerist Albin Mlakar was also marching with his unit for several days to the front. Their march was slow, because of the cannons, a lot of traffic on the road, and rainy weather. *"*[In a camp – J. K.] *we got a modest shelter for the night. A whole day drizzle turned to a hard rain. We lay fast on the hard boards half wet and awfully tired. Oh, how happy we were at least for this. All the bones hurt, there were blisters on my feet. I do not remember when I was as exhausted as tonight."*[18]

The weather played an important role in the preparations for the offensive. In the weeks before the day of the attack, cold and rainy autumn weather started. In the mountains, snow was falling. There was 1.1 meter of snow height on the 21 October at the top of Mt. Rombon.[19] Because of the weather and the slow preparations process of the I. Corps the day of the attack was postponed for 48 hours to 24 October.[20] Experiencing this autumn weather was not a pleasant thing, especially when many soldiers were not equipped for winter conditions in the mountains and were sent there in their summer uniforms.[21] The main problem was, as Albin Mlakar writes, that *"*[r]*ain did not stop to pour. We were given coffee and went to sleep in the attic of the school of this place. If there was any stove that we could dry ourselves. But there was nothing. In the cold attic nothing dries overnight.* [...] *At 7 o'clock I woke up. I was cold."*[22] Similary wrote Walter Herburger when the rain accompanied the soldiers during the march to the hinterland and when in the morning *"the hot coffee soon brought life into the wet stiff limbs."*[23]

There was a lively traffic in the hinterland and behind the front line. All the cannons, munitions, equipment and military units had to reach their positions. *"Carriages, gasping worn-out horses, cannons, worn-out horses; people are shouting and are subjected to scolding and cursing – one and a half hour long. I know too well what is going on here."*[24] The pressure was great to transport all required to the front line. *"There is always a lot of work.*

---

16 Franc ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*. Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 2012, p. 76.

17 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 134.

18 Albin MLAKAR, *Dnevnik. 1914–1918*. Turistična agencija K.C.K., Kobarid 1995, p. 163.

19 Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien (ÖStA–KA), Feldakten (FA), Neue Feldakten (NFA), Korpskommandos (KK), I. Korps (1914–1918), Kt. 69, Op. Nr. 233/3.

20 *Der Durchbruch am Isonzo. Teil I, Die Schlacht von Tolmein und Flitsch (24.bis 27. Oktober 1917)*. (Ed.) Konrad KRAFFT von DELLMENSINGEN. Verlag von Gerhard Stalling, Oldenburg i. D. – Berlin 1926, p. 40–41.

21 A. KRAUSS, *Die Ursachen unserer Niederlage*, p. 225.

22 A. MLAKAR, *Dnevnik*, p. 162.

23 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 137.

24 Fritz WEBER, *Das Ende der alten Armee. Österreich-Ungarns Zusammenbruch*. Verlag »Das Bergland-Buch«, Salzburg – Stuttgart 1959, p. 166.

As every day they bring us something new for the offensive," wrote Franc Arnejc about his stay behind the front line.[25] Tents were standing all over the hinterland, exposed to the bad weather, where soldiers waited for the day of the attack.

The result of these conditions was a lack of sleep. *"*[In the evening – J. K.] *we built some kind of a "hut" and lighted a fire. Some of us took a snooze, others were sitting around the fire all night."*[26] And the problem for the lack of sleep was not only the weather but also the hunger, as Walter Herburger wrote: *"In the late afternoon we woke up, because hunger and cold cast us out of our tight home."*[27]

The hunger was a constant problem in the war, almost from the beginning.[28] That was not exception during the preparations for the offensive – perhaps the conditions were even worse, as so many units were sharing such a small geographical area. Franc Arnejc hopelessly wrote: *"We suffer great hunger and whatever we got is unsalted, because the kitchen does not receive salt."*[29] Some just smoked cigarettes to fight against the hunger, and *"the haversack was turned round and round and was searched through for bread crumbs."* And as Walter Herburger adds, all he was given for the whole day was: coffee twice, soup, 30 cigarettes and ½ litre rum.[30] But some of those soldiers had more luck with food than others. Thus Albin Mlakar had more success with supplying himself with food, because he had precedence as a Slovenian speaking soldier. Therefore he was able to beg the inhabitants in the hinterland's villages for food. When he begged for some milk that he could eat polenta with, a housewife gave him a litre of good, dense milk saying: *"Oh, how couldn't I give you, as you so well speak Slovenian."*[31]

In the weeks before the offensive soldiers were also trained for the mountain warfare. An alpine referee Julius Kugy held mountaineering course in the area of the Austro-Hungarian 55th Infantry Division in village of Soča. Here he and a mountain guide Vladimir Dovgan trained a group of soldiers climbing techniques, so they would be able to lead their units over the steep mountains. The participants of the course made several ascents to nearby mountain peaks and trained climbing in rock walls near the camp. Their final task was to rescue an Italian co-pilot from crushed down airplane high above the Trenta valley.[32]

The army chaplains that worked in the hinterland with their regiments gave many Communions in days before the offensive, *"*[for – J. K.] *for hours I heard the confessions in a shelter and then* [...] *celebrated mass, where I again gave hundreds of Hl. Communions to Kaiserjäger."*[33]

---

25 F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 79.

26 A. MLAKAR, *Dnevnik*, p. 163.

27 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 139.

28 R. STERGAR, *Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne*, p. 42–45.

29 F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 78.

30 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 139.

31 A. MLAKAR, *Dnevnik*, p. 163.

32 Julius KUGY, *Vojne podobe iz Julijskih Alp. Deveto poglavje*. Kres, Ljubljana 1995, p. 47–49.

33 Bruno SPITZL, *Die Reiner. Als Feldkurat mit IR 59 im Wletkrieg*. Tyrolia Verlag, Innsbruck – Wien – München 1938, p. 258.

Finally it was the day before the offensive and the military units were completing their last tasks. *"Briskly we started to work. Tents were demolished, knapsacks were packed, reserve rations were prepared, and in short everything was put in order, until it was said 'shoulder arms'."*[34] Infantry units moved to the front line, where they would wait for the assault. *"The night fell. Man should've sleep, but the adventure is very near and threats great that one cannot."*[35] A unit of 7th Infantry Regiment had a task to attack the Italian defence line from positions in no man's land. *"A slightest incident and we are discovered and killed by flanking artillery fire in narrow Slatenik gorge. A heavy stone fell from our hearts when we luckily reached this area of our disposition. But we have to stand through another task of combat discipline: that is from 11 o'clock in the night till 9 o'clock in the morning lying and waiting quiet as a mouse until the call "Forward!" liberates us."*[36] As a commander had Eduard Barger a great sense of responsibility and all his preparations were *"dedicated to the preservation of lives and health of so many loyal officers and soldiers, who stand side by side through need and death."*[37]

A few weeks before the offensive, general Krauss sent an order to all of the units, to be read to all of soldiers and officers a few hours before the assault. The purpose of this order was to encourage them and it said: *"Soldiers of I. Corps! For the second time in this war we are assaulting against Italy. For you this sentence is true: No peace and no rest until the Italians are destroyed. With God, forward!"*[38] But we can assume that this order was one of the last things that units in the first line would think about, as Stipe Štekar of 59th infantry regiment wrote: *"Eleven men were in our assault unit, eleven sentenced to death. In silence we marched in trench towards front line. Here we observed the enemy's position, which was around 200 steps away.* [...] *We turned towards a cavern, where we crouching* [...] *spent the night and waited for the next fatal day.* [...] *I did not sleep a wink all night."*[39]

The Offensive: "I took my notebook out of a pocket and said farewell to my family"[40]

For the morning of 24 October 1917 everything was planed to the minute. An order from 22nd Schützen Division commanded that in the morning at 2 o'clock, 2 ½ hours long gas barrage starts, followed by a break of 2 hours. Then at 6.30 begins the standard artillery fire that lasts until 9 o'clock, when the infantry assaults.[41]

Not one of the soldiers behind the front line expected the extensiveness of the artillery fire that began at 2 o'clock in the morning. The booming of artillery fire left the soldiers speechless. The echo of the booming was so loud that soldiers did not hear their own voices

---

34 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 141.

35 F. WEBER, *Das Ende der alten Armee*, p. 176.

36 Eduard BARGER, *Die Kärnter beim Sturm auf den Polounik (Flitsch), Oktober 1917*. In: Im Felde unbesiegt. (Ed.) Gustaf v. DICKHUHT-HARRACH. J. F. Lehmanns Verlag, München 1920, p. 213.

37 Ibid.

38 ÖStA–KA, FA, NFA, Divisionskommandos (DK), Infanteriedivisionen (ID), 3. Infanterie Division (1914–1918), Kt. 191, Op. Nr. 289/30.

39 Ivan HMELAK, *Soška fronta*. Založba Lipa, Koper 1968, p. 304–305. See also: F. WEBER, *Das Ende der alten Armee*, p. 176.

40 I. HMELAK, *Soška fronta*, p. 305.

41 ÖStA–KA, FA, NFA, DK, ID, 22. Schützen Division (1914–1918), Kt. 1302, Op. Nr. 422/9.

and that the whole front was lit up, as Franc Arnejc recalled.[42] We can assume that even the weather strengthened the feeling of the artillery's power, as the visibility was reduced because of the clouds, rain and snow. *"Four times illuminated behind us, with powerful echo enormously rolled from mountain to mountain; iron howled through the fog. But the echo will not stop, it continues, it is more and more powerful."*[43] Thus the booming continued until the determined hour and then repeated again in the hours before the infantry assault. The artillerists were just tired at the end of the artillery barrage, as Fritz Weber wrote, *"*[s]*omeone brought us hot coffee. We crawled into the telephonists' shelter, took our masks of, we drank and smoked. Only a few words were spoken."*[44]

But for the infantrymen, the assault was just about to start. The sounds of "Hura" calls could be heard on the battlefield, as the infantry attacked at 9 o'clock in the valley and on Mt Rombon, and at 9.30 in the mountains towards the Mt Polovnik. Some soldiers said farewell to their families, as they rose from the trenches. Firing was heard from the mountains, but because of the weather nobody knew what is going on.[45] In the time of the attack there was a state of non-self-consciousness among soldiers, as for example wrote Alfons Gorbach: *"Projectiles shredded leaves, shredded tree branches, lead whistled left and right past our ears. We did not look out for that."*[46]

The casualties were great during the attack. Franc Arnejc wrote that almost a half of soldiers from a Bosnian regiment fell,[47] Walter Herburger's swarm was reduced from 8 to 3,[48] and on the Mt Rombon Stipe Štekar's swarm of 11 was cut down to two men.[49] The machinegun fire prevented any advance in the exposed positions. The most success had the infantry units in the Bovec basin and at 10.10, after an hour, the 22nd Schützen Division sent a telegram, that at *"9h 15' AM has taken the first enemy position directly south of the road."*[50] The advance through the town of Bovec was a combat from house to house, where the danger could come from any direction. *"Italian defence is desperate. Chairs and tables, bricks and stones fly down onto us. The dogs pour hot water from the next-door house. We are boiling of anger. From all the holes they shoot at us."*[51] But in spite of all defence the units captured the town and reached the narrow of the Boka fall on the first day of the attack. The Mt Stol was just a few kilometres away. In the meantime, the Tolmin group had already reached and captured the town Kobarid.[52]

The second day of the offensive was decisive for the assaulting troops in the Bovec region, as the resistance of the Italian army was broken. During the day, the Austro-Hungarian and German units captured one Italian strong point after another and, by the end of the day, conquered the peak of Mt Stol. There was an advance on the Mt Rombon, where the Italian army retreated

---

42 F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 79–80.

43 F. WEBER, *Das Ende der alten Armee*, p. 179.

44 Idem, p. 181.

45 I. HMELAK, *Soška fronta*, p. 305; A. MLAKAR, *Dnevnik*, p. 164; F. WEBER, *Das Ende der alten Armee*, p. 183; E. BARGER, *Die Kärnter beim Sturm*. In: Im Felde unbesiegt, p. 214.

46 Vasja KLAVORA, *Plavi križ. Soška fronta, Bovec 1915–1917*. Založba Lipa, Koper 1991, p. 256.

47 F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 81.

48 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 143.

49 I. HMELAK, *Soška fronta*, p. 307.

50 ÖStA–KA, FA, NFA, DK, ID, 3. Infanterie Division (1914–1918), Kt. 192, Telegram Nr. 512.

51 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 143–144.

52 *Der Durchbruch am Isonzo. Teil I.*, p. 58 and 86.

because of the lost connection with the Bovec basin. The 55th division in the south reached the town of Kobarid. The whole group of general Krauss was slowly advancing to Italian hinterland.[53] Although there was an advance of the attackers, the defence of the Italian army was strong.

Walter Herburger was among those who were attacking towards the strong points of Mt Stol. In his memoir we can read about ferocious assaults in trenches, hand to hand fighting, etc. Some scenes are incredible, which leaves us wondering if something was added to make it more theatrical, for example when he writes: *"Lieutenant Stöckmüller fell on the road. I shoot two of his attackers – the third one ran towards me – I threw a hand grenade in his face. About ca. 30 meters higher were three Italians with the machine gun. I make an end to their action with a good aimed throw. In the same moment an Italian attacks me, whom I could not escape. His rifle butt hits bluntly to my helmet. I stab the Italian, while he was falling on me, with all the force and with a dagger in his abdomen. Then I did not remember anything else."*[54] But we can believe that there was a fierce fight for the ridge of Mt Stol, as we can read it in Rudolf Hermanny-Miksch's book on the breakthrough.[55]

The arrival of the troops to the conquered town of Kobarid was an emotional experience, because the town was under the Italian occupation since May 1915 and was now reunited with the homeland. The civilian inhabitants of the town were joyfully greeting the incoming soldiers with calls, *"it touches you to the tears. Many men and boys in our regiments come home today, first time after three years to their hometown and native land. In our unit is some Volarič, who comes from here. His wife is also here in the crowd. The meeting of husband and wife has touched my hearth in an indescribable way."*[56] The sentimental connection with the Slovenian speaking inhabitants of the conquered areas can be also seen in the writings of other Slovenian speaking soldiers.

The masses of Italian soldiers during the progress of the offensive were noted in many memoirs. As the various Austro-Hungarian units moved from hinterland past the front line, when following the advancing troops, they encountered many groups of captured Italian soldiers. Despite the hard defence in the mountain areas there were many mass surrenders during the offensive.[57] Julius Kugy wrote that the lower ranking soldiers *"were almost all without exceptions in a good mood. We could hear: 'We are very, very satisfied, as the war has ended for us.' Only the high-ranking officers were marching in grave silence past us."*[58] And if we look at some camera recordings from the time of offensive, we can really see the satisfied faces of Italian soldiers marching into the hinterland.[59]

In soldiers' memory stayed also the images of the dead, who were laying in trenches and other positions on the frontline. Deplorable were sights of those who died because of the

---

53 Idem, p. 105–113.

54 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 148.

55 Rudolf HERMANNY-MIKSCH, *Die Durchbruchsschlacht bei Flitsch im Oktober 1917*. Verlag Offiziersbund der ehemaligen Kaiserschützenregimenter, Hall in Tirol [1924], p. 30–35.

56 F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 83.

57 Vanda WILCOX, *Generalship and Mass Surrender During the Italian Defeat at Caporetto*. In: 1917. Beyond the Western Front. (Ed.) Ian BECKETT. Brill, Leiden – Boston 2009, p. 31–33.

58 J. KUGY, *Vojne podobe*, p. 51. See also: B. SPITZL, *Die Reiner*, p. 277.

59 For example in video from 9:00 on: La Cineteca del Friuly, *L'avanzata delle forze armate imperiali*. European Film Getaway [online]. Available at: http://www.europeanfilmgateway.eu/detail/L'AVANZATA%20DELLE%20FORZE%20ARMATE%20IMPERIALI%20[Archive%20title]/cdf::1b0d4364ee7fbb5fb3fb2200c9b0618d [accessed 2017-12-27].

artillery gas shells. Fritz Weber wrote quite a theatrical and touching experience with the dead: *"The dead are like groups of wax figures. Those who were fleeing back, were knocked down on their faces lying. Most of them were crouching in their shelters with rifles between legs and girded equipment.* [...] *They did not even use their useless mouth-bandages. They had to die without knowing what was going on out there. Not far away is a cavern, which entrance is almost to the top covered with sand sacks. We tear down this parapet and enter. The glare of the torches glimmers of the wet walls. In front is a space were only arms and clothes. But squeezed in the inner corner was a pile of corpses, thrown one over the other. Yellow cramped hands and faces showing teeth appear from the bodies in the darkness... Those there heard the hissing of gas bottles. Out of here! Away!* [...] *We take our gasmasks off on top of the dell and wipe the sweat of our foreheads. Lieutenant tried to smile to hide his dismay."*[60]

Strong defence of the Italian army caused many casualties among the soldiers. For example Hans Lukas writes in his memoir about the casualties inside 59th Mountain Brigade, which helped the 3rd Infantry Division to break through the Raccolana valley over the Nevea Pass. *"Parts of 59th Mountain Brigade stood at Nevea Pass in late evening [of 27 October]. But the day cost the Austrian side 60 dead and 342 wounded."*[61] All the field hospitals were overloaded with patients, who were just lying on the ground. *"I found myself lying on bare boards between two dead. I was cold and I was in a shiver because of the morning cold,"*[62] wrote Stipe Štekar of his experience as a wounded. Army chaplains had their hands full with giving the last rites among the dying. *"With caution I crept into narrow cavern's room from one to the other: one cigarette for lightly wounded and help of the Saviour with the sacraments for the heavily wounded and the dying. And onwards, to the first-aid post of the next battalion."*[63] The wounded were moved from first-aid post to field hospitals behind the front line and further to the hospitals in the hinterland. Walter Herburger, who was wounded in the Friulian area, describes his journey from hospital to hospital. At first he was lying in front of the hospital's entrance, then he was refused in a hospital that was just for Hungarian soldiers. Further on, he stayed for a day in a German field hospital in village Srpenica near Bovec. After that he was sent into the hinterland over the Predel Pass to town of Tarvis.[64] Here he wrote: *"Thousands are waiting for the transport. The news that the ambulance train has arrived brought life into us - hunger, cold, suffering, and pain are forgotten. We were loaded into wagons. It was a long train and still too small for all who waited. The transport goes to Bohemia, as far as I found out."*[65]

A successful breakthrough was not only the victory for soldiers' morale, it was also the victory over hunger. The soldiers have soon discovered that the storehouses behind the enemy line were better provided. Full stomach played an important role in war experience. The redundancy of foods and drinks was connected to the satisfaction and happiness. *"For a short time we forgot the military education and we were like gangs of robbers, when we stormed the full carts, which contained bread, wine, salami, chocolate, oranges, figs, grapes, and others. Obedience, discipline, and commands were valid after everyone was well provided.*

---

60 F. WEBER, *Das Ende der alten Armee*, p. 186.

61 Hans LUKAS, *Der Krieg an Kärntens Grenze 1915–1917*. Leykam Verlag, Graz 1938, p. 111.

62 I. HMELAK, *Soška fronta*, p. 306.

63 B. SPITZL, *Die Reiner*, p. 265.

64 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 162–165.

65 Idem., p. 165.

Everyone took as much as he could carry."[66] There was enough food everywhere in the Italian hinterland, as the troops advanced. In some cases, units or men bought the food from local farmers or it was given to them by the kind locals. But in most cases there was a lot of damage and requisition by the advancing troops. This plunder and destruction of the civilians was disapproved by some authors.[67] Whole wine cellars were destroyed and *"one could wade to his ankles in wine."*[68] We can also assume that intoxication was the main cause of this destructiveness. Interestingly there are no mentions of rape in the memoirs, but we can anticipate that it happened, as this notice indicates: *"And I know of finer things* [that were done to civilians – J. K.]*, but they do not belong into diary."*[69]

These images of destruction reappeared over and over through the Italian hinterland and mostly are ascribed to the German troops, even though we can see that there was no difference, in comparison, on the Austro-Hungarian side. The victory gave unofficial allowance for taking whatever was foreign. Franc Arnejc wrote in details about this: *"Here seems as sad as everywhere. Everything is robbed and is being robbed even further. In every house you see plundering Germans and ours.* [...] *Village Stevenà was also robbed by our army. Here was our first lieutenant Kunst, very 'distinguished' in robbing. Our crew walked into mentioned shop and paid for goods they wished. Then our first lieutenant went in and started taking whatever he wished without paying. Of course now everyone went in, it was more than a hundred men, and they stole whatever it was. Among them, even our 'ideal' officers. I walked out, because I was sickened by this activity."*[70]

The Halt on the Piave: "again began the indescribable suffering"

The wonder of Caporetto persuaded the Chief of general staff of Italian army Luigi Cadorna to establish a new defence front line on the river Piave, since the defence line on the river Tagliamento was already jeopardized on the third day of the offensive. By 12 November, the front line moved over 150 km into the Italian hinterland with a great loss of men, materials, equipment, and territory.[71] For the joint forces of Austro-Hungarian and German army it was a march of victory. When the troops were marching forward, the morale of soldiers was high, additionally boosted by alcohol and other mentioned incidents. We can read in memoir of the experience of a victorious march into Italy: *"In the morning at 9 o'clock we go from here* [i.e. Montereale – J. K.]*. Today's morning seems the most beautiful since we are in Italy. Sun is rising beautifully when we march through this pretty Venetian plain. We are happy and we sing our ordinary military songs. The civilians are looking at us with astonishment because we are as happy as a sandboy. We are marching and singing through villages of Malnisio, Giais, Marsure, Costa to town of Aviano."*[72]

---

66 Idem., p. 144.

67 E. g.: F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 86; A. MLAKAR, *Dnevnik*, p. 166–167; W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 152; J. KUGY, *Vojne podobe*, p. 54–55; Jakob PREŠEREN, *Vojak. 1915–1918*. Celjska Mohorjeva družba, Celje 2014, 299–310.

68 W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 158.

69 A. MLAKAR, *Dnevnik*, p. 166.

70 F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 90–91.

71 V. WILCOX, *Generalship and Mass Surrender*. In: Beyond the Western Front, p. 26–27.

72 F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 90.

The marching soon stopped when the Austro-Hungarian troops met the less demoralized Italian troops on the Piave defence line. With help of allied divisions from France and Great Britain, they were able to halt the advance. In addition, the Chief of General staff of Italian army Cadorna was replaced by general Armando Diaz in the beginning of November and the German troops were withdrawn from the end of November. On 3 December the offensive officially ended, as the Austro-Hungarian troops were at the end of their strength.[73] When the transition to position warfare was renewed, the soldiers encountered new experience of warfare, something that was not known to some of them before. Some civil population still lived along the Piave frontline when fighting started. Thus they were above all exposed to defence artillery fire from the Italian side. So we can read in some memoirs of people being trapped inside demolished houses with no one there to save them, as Franc Arnejc wrote: *"People are hiding in cellars thinking that we will soon push the Italians forward; but many families find a common grave under the ruins of the house; because where a shell strikes, only stays a pile of rocks. Even if someone still calls* [for help – J. K.] *in some cellar, no one cares for him and he has to die of starvation."*[74]

The living situation among soldiers quickly worsened with the transition to position warfare. Winter weather worsened the conditions even more, because *"the nature looks as sad as a soldier that is dying abroad away from his own. My heart is unbearable heavy. Something as heavy as a rock lies on my chest. I wish the spring would dawn,"* as wrote.[75] Soon the daily rations were reduced when the soldiers entrenched themselves on the new frontline. *"Again began indescribable suffering for us. One cannot even think about hot meal. In the evening we get something cold and bread. We have no roof over our heads. Snow is falling day and night. Scarcely we wait for the daylight and anew scarcely for the nightfall."*[76] We can say that with the position warfare all the boosted morale was gone, and the soldiers were exposed to the despondency of the wintertime.

On the river Piave started a new experience of war, among others because *"the dig out trenches were softer than in Karst but wet and muddy,"* as writes Ivan Matičič of his first impression on the Piave.[77] Therefore we will deduce the war experience here, as the main purpose was to show the results of the successful offensive until its halt.

Conclusions

In conclusion of our paper of the war experience of the battle of Caporetto in the Bovec region, we must point out some of the already mentioned statements. But at first, we need to emphasize that there are two types of the war experience, which we might become aware through the text and it was not explicitly mentioned. The first one is the personal experience, as for example when Walter Herburger was wounded travelling alone in the hinterland.[78] The other one is collective when the authors talk in plural of the war experience of the whole

[73] M. RAUCHENSTEINER, *Der erste Weltkrieg*, p. 823–825.

[74] F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 101.

[75] A. MLAKAR, *Dnevnik*, p. 171.

[76] F. ARNEJC, *Od Dnestra do Piave*, p. 108.

[77] Ivan MATIČIČ, *Na krvavih poljanah*. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka. Založba Karantanija, Ljubljana 2006, p. 192.

[78] W. HERBURGER, *Meine Kriegs-Erinerungen*, p. 159–162.

unit or regiment, which is for example seen when Julius Kugy is with his unit on the move.[1] There is also difference in collective experience among ranks, as is well seen in writing of Erich Menninger: *"Us, officers, hesitated and we could not decide for an attack."*[2] The most important is that this two types of experience always interweave and together create the war experience of each individual.

As we have seen, the war experience depends on different factors, such as weather, movements, food, etc. There are certainly similar experiences when soldiers talk about lack of food or abundance of it; when they write of marching through the same valleys in similar weather conditions. The war experience in the time of preparations for the offensive was similar: bad weather, hunger, work, anticipation. But when it comes to the war experience during the offensive it depends on things such as the location of the author and his unit. Therefore, the infantrymen experienced the offensive differently than the artillerymen; and there is even difference between infantrymen, because some were fighting in the mountains and others in the valley. Nevertheless the experience of fighting was still similar, as the conditions during the battle can be comparable.

Once the frontline was broken through we can again observe the same writings of plundering, drinking, eating, or encountering masses of prisoners of war marching into the Austrian hinterland. This experience was also marked with joy and a boost of the morale, as long as soldiers advanced towards the river Piave. Through the same experience went those who were wounded during the battle and were sent to hospitals into hinterland. Interestingly we can observe similar experiences when the frontline halted on the river Piave and the positional warfare started again. Once again there was hunger, bad weather conditions, etc.

In the bigger picture, the war experience of the battle of Caporetto is just a small puzzle piece that still show how complex the war experience was and that there was no unified war experience among the soldiers of the Great War.

[1] J. KUGY, *Vojne podobe iz Julijskih Alp*, p. 53.

[2] V. KLAVORA, *Plavi križ*, p. 255.

Kobarid/Caporetto/Karfreit – the Name, the Place, the Battle. Meaning and Legacy

PETRA TESTEN KOREN,[1] TADEJ KOREN

Between 2014 and 2018, the centenaries of the First World War were celebrated – the great armed conflict which thoroughly shattered the "old continent". During the two years after the opening of the Isonzo Front in 1915, the warfare also affected the western part of the Slovenian ethnic territory. Within this temporal-spatial framework, but also in later periods, the town of Kobarid/Caporetto/Karfreit has held a special, symbolic place. It is a historical town that was essentially marked by the crucial Twelfth Isonzo Battle. After this offensive, the front moved deep into the present-day Italian territory, all to the river Piave. The triple name of the town follows the historical toponyms, namely Kobarid in Slovenian, Caporetto in Italian and Karfreit in German.

After the Treaty of London had been signed, Italy declared war on Austria-Hungary on 23 May 1915. With this, the southwestern front opened which was six hundred kilometres long and ran from the Stelvio Pass at the tripoint of Switzerland, Italy, and Austria-Hungary, across South Tyrol, the Carnic Alps, the valley of the river Soča/Isonzo and the Karst to the Adriatic. The ninety-kilometre section of the front that ran along the Isonzo from Mt. Rombon to the Adriatic was named the Isonzo Front. In the twenty-nine months of warfare, from May 1915 through October 1917, twelve offensives took place in this area.[2] Eleven of them were launched by the Italian army, whereas the last, i.e. the twelfth one by the armies of Austria-Hungary and Germany. The rear was no less affected by the warfare, and historiographical literature has for long used the dyad which sensibly complements the war events on the front with the war events in the rear, on the so-called inner or home front (*home front vs. war front*).[3]

The last act of the warfare along the Isonzo was the Twelfth Isonzo Battle that took place right by the upper course of the river. The joint attack of the Austro-Hungarian and German armies started military operations in the Bovec Basin. The Italian defence was taken by surprise also by means of gas shelling. Concurrently, the advance began from the direction

[1] The text by co-author Petra Testen Koren results from her work on the research programme The (New) Cultural History of Intellectual Heritage: Slovenian Historical Space in Its European Context (P6-0440) funded by the Public Agency for Scientific Research and Innovation Activities of the Republic of Slovenia (ARIS).

[2] First Isonzo Battle, 23 June–7 July 1915; Second Isonzo Battle, 18 July–3 August 1915; Third Isonzo Battle, 18 October–4 November 1915; Fourth Isonzo Battle, 10 November–2 December 1915; Fifth Isonzo Battle, 11–16 March 1916; Sixth Isonzo Battle, 4–16 August 1916; Seventh Isonzo Battle, 13–17 September 1916; Eighth Isonzo Battle, 9–12 October 1916; Ninth Isonzo Battle, 31 October–4 November 1916; Tenth Isonzo Battle, 12 May–5 June 1917; Eleventh Isonzo Battle, 17 August–12 September 1917; Twelfth Isonzo Battle, 24 October–9 November 1917.

[3] Belinda J. DAVIS, *Home Fires Burning. Food, Politics, and Everyday Life in World War I Berlin*. University of North Carolina Press, Chapel Hill 2000; Maureen HEALY, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge University Press, Cambridge 2004, etc.

of Tolmin. The breakdown of the front was followed by its shift to the Friuli Lowland and further westwards to the river Piave where the battle line was stabilized on 9 November 1917. This meant that after the troops had left, life could slowly return to the area along the river Isonzo, while for the people of Veneto it was only the beginning of suffering, shortage, flight, famine, violence.[4]

To put it short: the last act of the Isonzo Front, the Twelfth Isonzo Battle, is known in historiography and generally in the memory of the contemporaries and the posterity as the miracle/defeat of Kobarid/Caporetto/Karfreit.[5] This multi-layer event not only marks the end of warfare in the Isonzo Region, but it has also turned into a symbol, a myth that offers the sides involved in the battles of that time, diametrically opposite contents. If we grossly simplify, on the one hand, it was – in a military sense – a "miraculous", unexpectedly efficient breakthrough made by the Austro-Hungarian and German troops on the long-lasting, almost static front line, while on the other hand, it was a catastrophic defeat of the Italian army, followed by a deep and rapid advance of the enemy to the Friuli Lowland. However, the truth probably lies somewhere in between – among the too numerous victims, both the soldiers and the civilians, political rhetoric which prevailed over a more accurate analysis of the facts, and the sequence of events, so that speaking about a miracle is part of a myth that surrounds this last military operation in the Isonzo Region.[6]

The common noun *caporetto*

It is exactly the mythological dimensions of the Battle of Kobarid that offer a wide range of interpretations, enable an insight into the people's states that were generated by the traumatic events of the aftermath of the Battle and affected the inhabitants of both the Isonzo Valley and the Karst (now in Slovenia) and the locals of Friuli-Venezia Giulia and Veneto (now in Italy).[7] The latter feel the consequences even today, because the aftermath of the Twelfth Isonzo Battle influenced so deeply the imagery of the nation – mainly the Italian nation in this case – that it echoes in the Italian language. This is evidenced in the recent examples of the explanation and the use of the term *caporetto*. Journalist Pier Vittorio Buffa, who is in charge of explaining

---

[4] Gustavo CORNI – Eugenio BUCCIOL – Angelo SCHWARZ, *Inediti della grande guerra. Immagini dell'invasione austro-germanica in Friuli e nel Veneto orientale*. 2a ed. Nuova dimensione, Portogruaro 1992; Elpidio ELLERO, *Le donne nella prima guerra mondiale. In Friuli e in Veneto*. Gaspari, Udine 2016.

[5] Tadej KOREN, *Zgodovinski spomin na soško fronto – Pot miru od Rombona do Mengor*. Magistrsko delo [Master's thesis]. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2012, pp. 44–46.

[6] Alberto MONTICONE, *La linea storico-culturale*. In: Esercito e popolazioni nella Grande Guerra – Autunno 1917. (Eds.) Alberto MONTICONE – Paolo SCANDALETTI. Gaspari, Udine 2008, pp. 8–13. For an example in the Italian newspapers see: Stenio SOLINAS, *Com'è oggi Caporetto dove vinse la retorica, Luoghi della cultura*. Il Giornale, 8. 2. 2015 [online]. Available at: https://www.ilgiornale.it/news/com-oggi-caporetto-dove-vinse-retorica-1090966.html [accessed 2023-07-19]; Aldo CAZZULLO, *L'altra Caporetto, un secolo dopo: una disfatta piena di eroismi*. *Corriere della Sera*, 23. 9. 2017 [online]. Available at: https://www.corriere.it/cronache/17_settembre_24/caporetto-secolo-battaglia-disfatta-italia-f75b257c-a095-11e7-bad7-1b467cbbafcc.shtml [accessed 2023-07-19].

[7] An interesting fact is that in 1931 the fascist authorities of the time even put forward a proposal to the prefecture of Gorizia that the name of Caporetto should forever be erased from the register and the place should be renamed Redenta d'Isonzo [Redeemed Place of the Isonzo], see: T. KOREN, *Zgodovinski spomin*, p. 39.

technical terms and meanings of words, sayings, etc. in the newspaper *Il Tirreno*, recalled the explanation of this language phenomenon in his article *Quando tutto ci va davvero male ancora oggi evochiamo la dura sconfita di Caporetto* [When everything goes really bad, even today we evoke the heavy defeat near Kobarid] in January 2017 like this: *"È stata una caporetto." Si, una caporetto. Come la battaglia."* ["It was a *caporetto*." Yes, a *caporetto*. Like the battle."] Buffa then explains that in such cases *caporetto* is not capitalized because the use of the term, which otherwise denotes the town of Kobarid, has turned the word into a common noun. The *caporetto* has assumed the meaning of a disaster, a heavy defeat. Buffa says that it is the way of how to denote a catastrophic defeat, which in the 1920s quickly entered the spoken language. He also observes that the *caporetto* might have not got so strongly anchored in the imagery of the Italians if the Austro-Hungarian army, together with the German troops, who advanced to the Italian lowland, had remained merely fighting soldiers and had they not, after the shift of the front line, created severe shortage, caused a new wave of refugees and inflicted violence towards the population there. The Battle of Kobarid and the shift of the front to the Italian lowland thus affected the awareness, and hence the memory of the population, so badly that they left a deep mark on the Italian spoken language.[8]

Last but not least, in the sense of unexpected failure, surprise, disaster, and forced withdrawal, the term *caporetto* has also been given place in the dictionary of the Italian literary, i.e. written language. Available on the Internet are various Italian dictionaries, all of which offer more or less the same definition of a disaster, a defeat:

caporetto[9]
[ca-po-rét-to]
s.f. inv.
Disfatta, grave sconfitta [defeat, heavy defeat]
‖ **Fare caporetto**, darsela a gambe [Make a *caporetto*, to take to one's heels.]

caporétto[10]
ca | po | rét | to
pronuncia: /kapo'retto/
sostantivo femminile
sconfitta disastrosa [disastrous defeat]

[8] Pier V. BUFFA, *Quando tutto ci va davvero male ancora oggi evochiamo la dura sconfitta di Caporetto*. Il Tirreno, 8. 1. 2017 [online]. Available at: https://www.iltirreno.it/toscana/2017/01/08/news/quando-tutto-ci-va-davvero-male-ancora-oggi-evochiamo-la-dura-sconfitta-di-caporetto-1.14682817 [accessed 2023-07-19]. Cf. in Slovenian media: Ana SVENŠEK, »Slovenci so bili nedvomno dobri vojaki, zvesti, lojalni in pogumni.« Pogovor z zgodovinarko Petro Svoljšak. Prvi interaktivni multimedijski portal, MMC RTV Slovenija, 25. 10. 2017 [online]. Available at: http://www.rtvslo.si/kultura/novice/slovenci-so-bili-nedvomno-dobri-vojaki-zvesti-lojalni-in-pogumni/436139 [accessed 2017-11-20].

[9] *Caporetto*. Dizionario di Italiano dalla A alla Z, Dizionari. La Republica.it [online]. Available at: http://dizionari.repubblica.it/italiano.php [accessed 2017-11-20].

[10] *Caporetto*. Dizionario Italiano [online]. Available at: https://www.dizionario-italiano.it/ [accessed 2017-11-20].

caporetto[11]
[ca-po-rét-to] s.f. inv.
Disastro, disfatta: *quel cattivo affare è stato la sua c.* [Disaster, defeat: the bad deal was his *caporetto*.]
a. 1950

It is also interesting to note that even nowadays the term *caporetto* is often generally used in sports and also in political jargon, when the team, or the rival, experiences a bitter, heavy, decisive, or crushing defeat. For example: right in the autumn of 2017, the Italian national football team was not spared, and this also found echo in Slovenian mass media. On 15 November 2017, the newspaper *Delo* published in the "Pa še to" [And Now This] column the following note under the title *Soška fronta, 2. del* [The Isonzo Front, Part 2]: *"The Italians are shocked so deeply as they have not been in this century yet. Their national football team has not qualified for the World Championship next year in Russia. This is the first time after sixty years that the four-time world champions will not see the Mundial. Thus a disaster comparable to the one the Italians suffered a hundred years ago near Kobarid."*[12] If the note had been published in an Italian newspaper the parallel to the term 'disaster' would have been *una caporetto*.[13]

After the Battle of Kobarid

In contrast to the inhabitants of Veneto, the land and the population of the Isonzo Valley and the Karst slowly began to recover their normal life after the move of the front line in October 1917. However, it was a long-term recovery. In the military sense, the last battle and all of the earlier ones along the Isonzo Front represented a very specific way of fighting that left visible traces in the landscape, too: barren slopes, innumerable engineering solutions for the needs of the army (caves, trenches, fortifications, stairways and bridgeheads, road and railway connections, waterworks, mule tracks, telphers, etc.), huge number of still active explosive devices and lots of waste material (iron, sheet metal, soldiers' paraphernalia, clothing, mess tins and cutlery, etc.). People who had returned to their mostly ruined homes and tilled cultivable lands would for long years collect and sell military materials that had been left behind by the army; they also used them for their private needs (construction of buildings, roofing, fences, etc.).

Whereas the people of the Isonzo Valley and the Karst directly faced the consequences of the Great War in nature, the memory of it and the evaluation of the past were quite another

[11] *Caporetto*. Dizionario Italiano / Corriere della Sera [online]. Available at: http://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/ [accessed 2017-11-20]. See also: *Caporetto*. Enciclopedie on line, Treccani [online]. Available at: http://www.treccani.it/enciclopedia/caporetto [accessed 2017-11-20]; *Caporetto*. Vocabolario on line, Treccani [online]. Available at: http://www.treccani.it/vocabolario/caporetto [accessed 2017-11-20].

[12] *Soška fronta, 2. del*. Delo 2017, Vol. 59, No. 264 (15. 11. 2017).

[13] *Youth League, che tracollo della Juve. Lo Sporting segna 4 gol nel primo tempo*. La Gazzetta dello Sport, 18. 10. 2017 [online]. Available at: http://www.gazzetta.it/Calcio/Serie-A/Juventus/18-10-2017/youth-league-che-tracollo-juve-sporting-segna-4-gol-primo-tempo-2201417781178.shtml [accessed 2017-11-20].

matter. Even the war itself, let alone the post-war era, found no place in Slovenian national history for a long time. Like elsewhere in Europe, in the Slovenian lands as well, the Great War in its essence was unutterable. In correspondence and various notes that were written during the war the authors were asking themselves what of all the devastation and suffering that war was causing would remain in writing.[14] It was not only the matter of censorship in the case of written communication of experiences, since the flow of information between the battlefield and the rear was constantly controlled, but it was also the question of capability of putting the war proper into words. If it is true that the question of verbalizing the war and the experiences it gave rise to was similar in Slovenia to other countries, great differences are evident as concerns the role and importance of individual testimonies. Unlike in many other countries, whether the victorious or the defeated ones, the publishing of war memoirs was tolerated but not encouraged in the Slovenian milieu. As a result, the volume of war publications is smaller in this country than elsewhere in Europe. War diaries and memoirs of Slovenian soldiers were printed indeed, but not in such numbers as to become a popular genre. None of the Slovenian publishing houses between the two wars was specialized in issuing war literature as was the case in bigger European countries.[15] Although publications of Slovenian war memoirs were but few, several individuals were nevertheless aware of the value of their notes and took care that their manuscripts were preserved in family archives.[16]

As regards the research into the southwestern front as a whole, it is also worth noting that the entire west European historiographic scene, i.e. the English-, French- and German-speaking scholars, almost did not deal with this chapter of history and focused their attention on the research of the Western Front. The reasons are multilayered and should be found both in language barriers and in political climate after the years 1918 (disintegration of the Austro-Hungarian monarchy, Paris Peace Conference of 1919, and the formation of so-called nation-states), 1945 and even 1989/91 (collapse of the Eastern Bloc).[17]

The silence in the area settled by the Slovenians was certainly conditioned by the post-war political systems, both after 1918 and 1945, which put different priorities to the fore and favoured the "victors". After the end of World War I and the dissolution of the Habsburg monarchy, most of the Slovenian population fell to Yugoslav state, where the fostered new collective memory was not in favour of the Slovenians who had fought in the Austro-Hungarian army. War veterans who had survived the massacre and returned to their homes met with politically and economically uncertain situation, which greatly and increasingly aggravated

---

[14] Marta VERGINELLA, »Črna skrinjica« vojne izkušnje. Afterword. In: Paul FUSSELL, Velika vojna in moderni spomin. Studia humanitatis, Ljubljana 2013, p. 546.

[15] Ibid., pp. 544–545.

[16] Ibid., p. 545; Marta VERGINELLA, *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2004, pp. 11–12.

[17] Gunda BARTH-SCALMANI, *Memory-Landscapes of the First World War. The Southwestern Front in Present-Day Italy, Austria and Slovenia*. In: From Empire to Republic: Post-World War I Austria. (Eds.) Günter BISCHOF – Fritz PLASSER – Peter BERGER. Innsbruck University Press 2010, p. 223; Marta VERGINELLA, *Las guerras de memoria y las prácticas de olvido en la antigua Yugoslavia: el caso de Eslovenia*. In: Caer y levantarse. La reconstrucción del patrimonio después de una guerra = Erori eta altxatu. Ondarea berreraikitzea, gerra baten ondoren. Gernika-Lumoko Historia Bilduma, X: 1937–2015. Gernikako Bakearen Museoa Fundazioa, Gernika-Lumo 2016, pp. 233–246.

their adaptation to life in peace.[18] It was not possible in the newly formed Yugoslav state to combine the memory of the victory on the Serbian front and the memory of the defeat of Slovenian and Croatian soldiers who fought in the ranks of the Austro-Hungarian army.[19] Within the framework of the new state, the heroism and adventures of former members of the Austro-Hungarian army had a tinge of national betrayal. The situation was slightly better for Yugoslav volunteers, particularly those who had fought on the Serbian side; nevertheless, their number did not suffice for their war experience to become recognized in the Slovenian post-war society as a whole.[20] Private remembrance of the deceased depended on the atmosphere in the family and among the friends but had no political legitimacy. The huge number of the dead in the years 1914–1918 (it is estimated between 30 and 35 thousand) undoubtedly left a trace in public imagery, but not in the way George Mosse and Jay Winter, for instance, explain.[21] Monuments to the fallen soldiers were indeed erected in the new state of Yugoslavia, but the sites selected for commemoration did not become places of political pilgrimage and re-experience of national history. What was erected were modest crosses and chapels; also monumental sculptures, such as the one by Tone Kralj on the hill Zasavska Sveta gora (1929); a charnel house for the victims of the First World War was built in Ljubljana (1939), a work by architect Edo Ravnikar (student of Jože Plečnik), which received mortal remains of 5 258 victims (soldiers of the Austro-Hungarian army, Serbian, Russian and Rumanian POWs, Judenburg mutineers, Carinthian combatants, the *Preporod* [Renascence] members, etc.).[22] But commemorating the dead did not assume the national character typical of other European milieux, particularly Italy and Germany.

It should not be forgotten that after 1918, when the State of Slovenes, Croats and Serbs was formed, half a million Slovenians remained outside its borders: 400 000 in Italy, 100 000 in Austrian Carinthia[23] and 5 000 in Hungary, where they witnessed mourning for the fallen soldiers of the majority ethnicity and not their own.[24] Particularly averse to the remembrance

---

[18] M. VERGINELLA, »Črna skrinjica«, p. 542.

[19] Oto LUTHAR – Igor GRDINA, »Naj se konča«. *Sakdanji spomin in podoba »drugega« v (popularnih) interpretacijah I. svetovne vojne*, In: Soška fronta 1915–1917. Kultura spominjanja. (Ed.) Vincenc RAJŠP. Slovenski znanstveni inštitut/Slowenisches Wissenschaftsinstitut; Založba ZRC, ZRC SAZU, Dunaj/Wien, Ljubljana 2010, p. 24.

[20] Petra SVOLJŠAK, *Prva svetovna vojna in Slovenci*. *Part 1.* Zgodovinski časopis 1993, Vol. 47, No. 2, p. 276, pp. 278–279; Petra SVOLJŠAK, *Slovenian historiography and collective memory of the World War I in the First Yugoslavia (1918–1941)*. In: Twentieth century wars in European memory. (Ed.) Józef NIŻNIK. P. Lang, Frankfurt am Main [etc.] 2013, pp. 205–216.

[21] George L. MOSSE, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford University Press, Oxford 1991; George L. MOSSE, *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. Meridian Book – New American Library, New York 1977; *War and Remembrance in the Twentieth Century*. (Eds.) Jay WINTER – Emmanuel SIVAN. Cambridge University Press, Cambridge 1999.

[22] Špelca ČOPIČ, *Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni*. Kronika 1987, Vol. 35, No. 3, pp. 168–177.

[23] As the result of the plebiscite that took place on 10 October 1920 a great part of Carinthia's territory that is mainly inhabited by Slovenians fell to Austria.

[24] The cult of the fallen/unknown soldier, fused into a myth of war experience and supported by symbols which divert away from the negative memory of the war, is common to almost all of Europe and also wider. See e. g.: Barbara A. MISZTAL, *Theories of Social Remembering*. Open University Press, Maidenhead – Philadelphia 2003, p. 3; G. L. MOSSE, *Fallen soldiers,* p. 106.

of Slovenian victims were the political circumstances in Primorska (Austrian Littoral) and Notranjska (Inner Carniola), i.e. the lands that were occupied by the Italian army after 1918. Namely, a great part of the Slovenian ethnic territory went to Italy as agreed in the Treaty of London. Right in Primorska, i.e. on the very territory of the former Isonzo Front, neither Italian authorities nor local communities set up monuments to the Slovenian soldiers killed in the Great War. In addition, the surviving former Austro-Hungarian soldiers of Slovenian ethnicity found themselves in an extremely awkward situation. They lived within the borders of the state against which they had fought to keep their Slovenian land, and it was exactly in the area where the battles of the Isonzo Front had raged. Even more, they became silent witnesses of the sacralisation of the war that had been produced by others whose commemorations then ignored the fallen Slovenian comrades.[25]

On the celebrations of the third anniversary of victory, the authorities in Italy, for example, decided to erect a memorial to the Unknown Soldier. To make the commemoration on 4 November 1921 a success, sub-committees were established throughout the country, alongside the central committee in Rome, which were meant to organize local memorial ceremonies. Although the methods in the areas mainly inhabited by the Slovenian population were more cautious and sub-committees were not established everywhere and commemorations were limited to modest memorial rituals including holy masses, the purpose of such celebrations was evident. Narrative practices and symbols of the rituals were permeated with nationalistic contents. And as it often proved later, commemoration of the Unknown Soldier on the ethnic border between Slovenians and Italians was to a great degree exploited for "marking the territory". But there is no information about possible organized protests or subversive activities of the inhabitants at that time. Most of them were indifferent and unsusceptible to nationalistic practices. To them, commemorations meant just homage to victims of the war.[26]

If we compare the areas of the former southwestern front after the year 1918, the valley along the Isonzo met a destiny similar to that of South Tyrol with mainly German population. The ideas of irredentism were put into practice here in the post-war reality, and the situation for both the Slovenian community and the German population in South Tyrol, was aggravated in the 1920s and 1930s, i.e. in the era of fascism. Here, commemorative practices became a way of appropriation of the border zone inhabited by Slovenian (or German, respectively) people. They were intended for strengthening and encouraging the Italian nation for new military actions and persuading local inhabitants of the cultural superiority of the nation and state into which they were integrated. In the areas of the former Isonzo Front, monuments were erected in Redipuglia/Redipulja,[27] Oslavia/Oslavje[28] and Kobarid/Caporetto.[29] Because in the Italian imagery Kobarid features as the place where the Twelfth Isonzo Battle ended in a catastrophic defeat of the Italian army, it is no coincidence that the Kobarid charnel

---

[25] M. VERGINELLA, »Črna skrinjica«, p. 544. See also: Borut KLABJAN, *Nation and commemoration in the Adriatic. The commemoration of the Italian unknown soldier in a multinational area. The case of the former Austrian littoral*. Acta Histriae 2010, Vol. 18, No. 3, pp. 399–424.

[26] B. KLABJAN, *Nation and commemoration in the Adriatic*, pp. 415, 418.

[27] *The Military Shrine at Redipuglia (il sacrario di Redipuglia). Map.* Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/kostnica-v-sredipolju [accessed 2017-11-20].

[28] *Charnel House at Oslavia (Ossario di Oslavia). Map.* Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/kostnica-v-oslavju [accessed 2017-11-20].

[29] *Italian Charnel House, Kobarid. Map.* Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/italjanska-kostnica [accessed 2017-11-20].

house, completed in 1938, was solemnly inaugurated by Benito Mussolini himself. The Italian authorities sought to give new symbolic meaning to the place of their military defeat. This was probably also a reason why the visual image of the charnel house was envisaged so ambitiously.

Such memorials, very often dedicated to the Unknown Soldier, were of special importance particularly in border areas where the population was ethnically mixed. The Kobarid sanctuary, with the little church of St. Anthony on the top of a hill that rises above the valley, could be matched with the magnificent memorial in the locality of Pocol near Cortina d'Ampezzo,[30] and also compared to numerous charnel houses on the territories acquired by Italy after 1918. Many of them were inaugurated by the Duce, and all these structures had a very vital ideological function in the 1920s and 1930s.[31] Sites of remembrance were created. It can be stated that (Italian) national history created regional history. However, there was no place to remember Slovenian- (or German-) speaking inhabitants at these sites.[32]

Regional vs. national – after 1945 and after 1991

After 1945, in the post-war Yugoslavia with the politics of Josip Broz Tito, national priorities were again averse to the memory of the First World War. The idea of supranationality or the so-called Yugoslav identity and above all the new (political) myths which accompanied the birth of the new (communist) state and established it were not interested in that period of the past. Set in the forefront of interest was an uncritical analysis and the related glorification of achievements of the partisan side (and within it mainly the communist political option) in the Second World War.[33] With the collapse of Yugoslavia in 1991 and the establishment of national states on its territory Slovenian historiography opened also to the themes of the First World War since it recognized them as part of its own past, its own memory and its own identity. Thus, the existing regional history was acknowledged as part of the common identity and became a constituent part of national remembrance.

And what about historiography? From the 1960s onwards, first moves can be observed that surpassed the writing of personal war reminiscences and began to create a culture of remembrance.[34] Before the 1970s, the themes of the First World War did not attract any attention of Slovenian academic historiography. But it was only in the 1990s that historiographical

---

[30] *Sacrario Militare di Pocol.* Tripadvisor, Cortina d'Ampezzo [online]. Available at: https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g194745-d4509222-Reviews-Sacrario_Militare_di_Pocol-Cortina_d_Ampezzo_Province_of_Belluno_Veneto.html [accessed 2017-11-20].

[31] G. BARTH-SCALMANI, *Memory-Landscapes*. In: From Empire to Republic, p. 229.

[32] Highly interesting is the story about the artist Tone Kralj (1900–1975) who, with his murals in Slovenian churches during the fascist era, marked the Slovenian territory in Primorska, i.e. the western part of Slovenian ethnic space which became part of Italy after the First World War, according to the Treaty of London. In his frescoes the painter combined biblical scenes with fascist symbols and images of the leading fascist figures, e.g. the Duce (Benito Mussolini). However, fascists never managed to decipher his cryptic message. See: Egon PELIKAN, *Tone Kralj in prostor meje*. Cankarjeva založba, Ljubljana 2016.

[33] Oto LUTHAR, *O žalosti niti besede. Uvod v kulturno zgodovino*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2000, pp. 97–98.

[34] The first original work on the Isonzo Front was published in Slovenia on the fiftieth anniversary of the end of the First World War. Cf. Ivan HMELAK [i.e. Janez MESESNEL], *Soška fronta*. Lipa, Koper 1968.

interest went beyond the political and war events that were important for national history and also focused on social, cultural and economic aspects of the encounter.[35] For a long time, 'historical' dealings with the armed conflict that took place on the Slovenian territory, its military aspects in particular, were in the hands of amateur historians and publicists[36] because 'professional historiography' dealt only with the political aspects of the First World War and mainly with the origin of the Yugoslav state.[37] Parallel to the decreasing historiographical interest in the Second World War, the interest in studying the First World War increased. In the current decade, during the centenaries in particular, the interest in the First World War intensely increased and provided a rich offer of books and exhibitions as well as numerous (cross-border) projects.[38]

However, on the regional level the heritage of the First World War was very concrete all the time, whether in the memory of those who had experienced the warfare themselves or in the minds of their descendants who lived in the landscape which was slowly recovering. All this time collections of items were emerging which were very similar to other collections in the Alpine regions, from Lombardy, Trentino, Belluno, Veneto, Friuli–Venezia Giulia, all to the Isonzo Valley.[39] These private war collections consisted of various types of arms, military equipment and paraphernalia that could be easily found in situ. In the course of time, these collections were ever more spurred not only by collecting enthusiasm but also by the desire to preserve the heritage of the First World War which had marked the territory and people's memories. Initially, the locals kept collected items they found in situ simply in their cellars, but with time, when it became feasible, opened their collections to the public. This activity received fresh impetus in Slovenia after the independence was gained (1991). The collections were also integrated in an extensive trans-border project that nowadays bears the name of *The Walk of Peace from the Alps to the Adriatic* and is managed by the *"Walks of Peace in the Soča Region Foundation"* of Kobarid (established in 2000).[40] The latter is in charge of the open-air heritage of the First World War (outdoor museums, chapels, memorials, military cemeteries, etc.), whereas the complementary institution, the Kobarid Museum (established in 1990), is in charge of the museum collection of the First World War.[41] The heritage of the First

---

[35] Branko MARUŠIČ, *Italijanska okupacija Posočja 1915–1917*. Zgodovinski časopis 1989, Vol. 43, No. 2, pp. 231–240; P. SVOLJŠAK, *Prva svetovna vojna in Slovenci*. Parts 1 and 2, pp. 263–287; Vol. 47, No. 4, pp. 547–567; M. VERGINELLA, »Črna skrinjica«, p. 546.

[36] Cf. Vladimir GRADNIK, *Krvavo Posočje*. Založništvo tržaškega tiska – Lipa, Trst – Koper 1977; Vasja KLAVORA, *Plavi križ. Soška fronta, Bovec 1915–1917*. Lipa, Koper 1991; Vasja KLAVORA, *Koraki skozi meglo. Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915–1917*. Hermagoras/Mohorjeva družba, Celovec 1994; Vasja KLAVORA, Škabrijel. Soška fronta 1917. Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1997; Vasja KLAVORA, *Doberdob. Kraško bojišče 1915–1916*. Mohorjeva založba, Celovec 2007.

[37] P. SVOLJŠAK, *Prva svetovna vojna in Slovenci*. Part 2, pp. 546–562.

[38] For a survey of historiography see: Petra SVOLJŠAK, *Prva svetovna vojna in Slovenci 1994–2014*. Prispevki za novejšo zgodovino 2015, Vol. 55, No. 2, pp. 143–171.

[39] For private museum collections on the Slovenian territory see: Tadej KOREN, *The Walk of Peace from the Alps to the Adriatic. A guide along the Isonzo Front*. Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, Kobarid 2015, pp. 204–205. See also: *Private museum collection. Map.* Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/list-of-all-locations [accessed 2017-11-20].

[40] *Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju«* [online]. Available at: http://www.potmiru.si/ [accessed 2017-11-20].

[41] *Kobariški muzej* [online]. Available at: https://www.kobariski-muzej.si/ [accessed 2017-11-20].

World War is also managed by the Tolmin Museum (established 1950), which provides the public service of museums under the authority of the state, including in the field of history.

A similar process or pattern was established in the 1970s also in the rest of former war territories of the southwestern front which nowadays belong to Italy and Austria. Last but not least, a rich cultural tradition in France, Belgium and Germany, in the territories of the onetime Western Front, proved that it was possible to preserve and adequately evaluate this part of European history as well. Ideas emerged in the Alpine region, based mainly on private initiative or on people who had healthy relationship with nature and historical heritage, that it would be reasonable to preserve and restore the remains that still testified to the events of the First World War in nature and thus build an appropriate attitude towards this heritage. In cooperation with local structures, museums were founded where the materials collected in situ and those from private collections were presented to the public. Mention should be made of the pioneering initiative by Walther Schaumann, the then active member of the Austrian Federal Army, who in 1973, jointly with like-minded citizens of Italy, founded the *Dolomitenfreunde* [Friends of the Dolomites] society. The idea – or motto – of this society, epitomized by the name *Friedenswege – I Sentieri della Pace* [The Walks of Peace], was to unite by means of the "walks of peace" those territories and people that were once separated by the battlefield, or the front line (*Wege, die einst Fronten trennten, sollen uns heute verbinden*).[42] Mountain tracks, bike paths, outdoor museums, charnel houses, cemeteries, monuments, etc. should be linked into a common route that would offer visitors and the locals of the Alpine region possibilities for outdoor activities, but in terms of content remind them also of the shared past history. Thus, a process started which linked together history of these areas and possibilities for tourist offer.[43] The latter, last but not least, provides the inhabitants of remote valleys in the periphery of national states with an additional possibility of earning money and hence of economic survival.

Schaumann's idea is still highly topical today. It is exactly the Kobarid Foundation that strives to combine numerous tourist products, the already established historical and tourist trails, whose common denominator is a direct or indirect mark of Schaumann's idea of the *Friedenswege*, into a common *Walk of Peace*. In the town, which a hundred years ago still bore the name in three languages – Kobarid/Caporetto/Karfreit – the plan to establish a unified brand which will connect all areas of the former southwestern front under a single roof is already being implemented. In this way, to put it metaphorically, the Babylonian curse would somehow be broken, the curse that dispersed speakers of individual languages. As we can read at several points in the present paper, the level of spoken and written language is clearly indicative. The power of word can forward both the memory itself and its weight. And so, the memory survives among people, is fructified, ennobled, and brings stories to contemporaries and the posterity.

---

[42] *Dolomitenfreunde. Friedenswege – Le Vie della Pace* [online]. Available at: http://www.dolomitenfreunde.at/ [accessed 2017-11-20].

[43] *International Handbook on Tourism and Peace*. (Eds.) Cordula WOHLMUTHER – Werner WINTERSTEINER. Drava, Klagenfurt – Celovec 2014.

2017 – centenary of the Battle of Kobarid

In 2017, Kobarid put on a festive dress.[44] Under the auspices of the 'Walks of Peace in the Soča Region Foundation' a special logo was designed for the needs of the celebration of the Battle of Kobarid's centenary; the logo was intended to connect all initiatives that marked the anniversary. This common symbol created a tapestry of reminders on street lamps, on road markings in front of the town of Kobarid, and at the same time the logo duly accompanied each event in 2017 related to the celebration of the centenary. The logo proper was composed of two elements: tiny crosses to symbolize the fallen soldiers and all those who were affected by the maelstrom of war and suffered from the global conflict and little *forget-me-not* which – as the name of the flower indicates symbolically – are meant to keep the memory of all the above-mentioned. Forget-me-nots are a very common type of flower in the region and they are familiar to almost all ethnicities of the former Austria-Hungary and Italy that were involved in the First World War. And we are back at language level: it is attractive that the same symbolic message is conveyed by the name of the flower in Slovenian, Italian, English, German and other languages:

spominčica (Slovenian)
forget-me-not (English)
Vergissmeinnicht (German)
pomněnka (Czech)
nezábudka (Slovak)
nontiscordardimé (Italian)
nefelejcs (Hungarian)
niezapominajka (Polish)
nezaboravak (Croatian)
незабудка (Russian)
etc.

Last but not least, even today the veduta of the valley is still dominated by the undamaged and even well-maintained sanctuary above Kobarid, where 7,014 identified and unidentified Italian soldiers are buried. Also, after the Second World War, it was the Italian state that took care of the charnel house and the Way of the Cross along the road leading up the hill. The monument to the fallen Italian soldiers that was set up for the purposes of fascist propaganda and was visible far and wide remained intact during the Second World War, and after the war was over it even became a connecting factor between the Slovenian and the Italian space. It was exactly the Italian charnel house in Kobarid that was the occasion for the first closer contacts between border municipalities after the Second World War. Already on November 4, 1956, Consul General of the Republic of Italy, residing in Koper/Capodistria, laid a wreath in Kobarid as a deputy of the Italian government, and in 1960 the ceremony was also attended by Guglielmo Pelizzo, Mayor of Cividale and Senator, and his associates.[45] However, the efforts of individuals or groups to practice being good neighbours should not be generalized, because particularly after the end of the Second World War and also in the following decades a climate of suspicion prevailed along the Italian-Slovenian border. And if the voice of the

[44] *100 let – Kobarid – Caporetto – Karfreit – 1917–2017* [online]. Available at: https://100letkobarid.potmiru.si/ [accessed 2017-11-20].

[45] Zdravko LIKAR, *Kako smo mehčali meje*. Trinkov koledar 2004, pp. 46–58; *I Sindaci a Caporetto*, Gazzettino di Udine 1962, 4. 11. 1962.

former victors predominates as a rule in commemorations in the charnel houses at Oslavia and Redipuglia in Italy, it is reverence for the dead that prevails in Kobarid.

Regarding the charnel house in Kobarid, numerous questions arise. Has this mighty monument become, irrespective of its initial purpose, a pacifist monument because of its peripheral location and distance from political centres, such as Rome and Ljubljana? Has it become a place of inter-neighbourly practices of remembrance committed to the idea of peace and coexistence between (neighbouring) nations because the initiative for these practices was taken over by local authorities? Was it local collective memory of the butchery of the First World War which took place on the Kobarid soil that played the crucial role in the reverence for the dead? The fact is that the charnel house in Kobarid, in spite of its clearly fascist idea and monumental and imposing character which dominates the veduta of the entire valley, has never suffered from vandalism. Has its memorial tradition had a sufficient "weight" to constantly remind people along the border of the absurdity of the great slaughter? Was it compliance with Christian imagery and unwritten rules which require respect for the dead? And finally: if the Italians took care of the graves of all their soldiers fallen in World War I, it is not negligible that the Slovenians respected their commemorative needs.

It is perhaps somewhat clearer from everything that has been said above why it was exactly in these peripheral areas, as they are looked upon from the national point of view, where the need has arisen to place World War I heritage within a more accurate context. To include it in the European framework and recognize the virtue of peace as a shared European value. And it might be for that reason that it is possible today to include the charnel house, which used to be a symbol of fascist rule, in the *Walk of Peace from the Alps to the Adriatic* as a monument of cultural and historical interest to be one of the reminders of pointless suffering. Under the umbrella of the Foundation, the fruitful trans-border cooperation of numerous partners and societies rendered possible to create a memorial trail which includes a variety of structures, also the ones that were used by members of different ethnicities. For example, each July since 1992 the Russian Chapel in the north section of the planned trail has hosted high representatives of the Russian and Slovenian states at friendly meetings which have often grown into a fruitful cooperation on other levels of society, too.[46] Another example is the Hungarian Chapel near Vižintini on the Kras, renovated in 2009, which has attracted an ever greater number of guests in recent years – from political representatives and curious visitors to, last but not least, relatives of the fallen in World War I.[47] In short, it is a matter of a number of structures along the *Walk of Peace* which are now visited by members of all ethnicities that time ago fought on the Isonzo Front.

Nowadays, the First World War mainly evokes an overall feeling of mourning and enables uncontroversial remembrance in public commemorations. A few years ago, within the framework of the *Walk of Peace*, it was thus possible to renovate the Italian military chapel at Gabrje where its prominent inscription *Torneranno* [They will return] still sends a shudder through many Slovenians.[48] Hence, there were several protests among the nearby locals, but no act of vandalism aimed at the monument occurred. There are quite a number of structures

[46] *Russian military chapel below the pass Vršič. Map*. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/ruska-vojaska-kapela-pod-vrsicem [accessed 2017-11-20].

[47] *Magyar katonai kápolna Visintiniben. Téekép.* Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/magyar/vizintini [accessed 2017-11-20].

[48] *Italian military chapel in the village Gabrje. Map.* Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/italijanska-vojaska-kapela-v-gabrjah [accessed 2017-11-20].

that could be politically controversial because of their former message from the fascist era. Finally, we should not forget the German charnel house near Tolmin, which is the only preserved location in the area of the Isonzo Front where a larger number of German soldiers is buried.[49] This, too, was erected during the disputable years 1936–1938 and is now included in the *Walk of Peace* project – the project based on tradition, the virtue of peace. Like any other post, monument, memorial, cemetery, or memorial stone along the *Walk of Peace* it increases the message of this project. As does the Church of the Holy Spirit on Javorca plateau – one of the jewels of cultural heritage. At the entrance door of this Secession-style masterpiece, which was awarded the European Heritage Label in 2017, there is the inscription *Ultra cineres hostium ira non superest* [Beyond the enemy's ashes anger subsides]. The church is nowadays not only a wonderful monument of art but holds a deeper symbolic value and calls attention of everyone to the virtue of peace.[50]

Conclusion

The Walk of Peace from the Alps to the Adriatic, as a successful trans-border project under the umbrella of the Kobarid Foundation, nowadays represents a starting point for ambitions including candidature of this project to be entered on the UNESCO World Heritage List.[51] The ambitions also include a vision of a broader region of peace, encompassing the territory of the entire former southwestern front, united under the name of *The Walk of Peace*, which should become part of the so-called Cultural Routes of the Council of Europe.[52] It is a long-term plan for the future, combining historical, tourist, and everyday aspects of life in the Isonzo Region (and wider).[53] The decisive role in this prospect is played by the (collective and historical) memory of the events of a hundred years ago as well as evaluation and positioning of historical heritage. Alongside the weight of the name of Kobarid/Caporetto/Karfreit and the material and cultural heritage it offers, and a look into the common future of the Slovenian-Italian-Austrian-Swiss border region, the territory under the slogan of peace offers new possibilities and opens new (shared) horizons. And Kobarid is becoming ever more a place of meeting and uniting, and a place from where the message of the importance of peace is spreading.

---

[49] *German Charnel House. Map.* Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/nemska-kostnica [accessed 2017-11-20].

[50] *Church of the Holy Spirit on Javorca plateau. Map*. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/cerkev-svetega-duha-na-javorci [accessed 2017-11-20].

[51] Since 2016 the *Walk of Peace from the Alps to the Adriatic* has been on the UNESCO tentative list of world heritage [online]. Available at: http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6077/ [accessed 2017-11-20].

[52] *Cultural Routes of the Council of Europe* [online]. Available at: http://www.culture-routes.net [accessed 2017-11-20].

[53] G. BARTH-SCALMANI, *Memory-Landscapes*, pp. 222–253; Andrea BRAIT, *Der Isonzoraum – Ein transnationaler Gedächtnisort für Österreicher, Italiener und Slowenen*, In: Waffentreue. Die 12. Isonzoschlacht 1917. Begleitband zur Ausstellung des Österreichischen Staatsarchiv 23. Oktober 2007–1. Februar 2008. (Ed.) Manfried RAUCHENSTEINER. Fassbaender, Wien 2007, pp. 115–130.

1917 – A Year of Consequential Upheavals for Slovenes in the Austro-Hungarian Monarchy

DAMJANA FORTUNAT ČERNILOGAR

With Italy having entered World War I in 1915, the local population from the Soča/Isonzo Valley had to adapt to the new situation. The Italian and Austro-Hungarian authorities emptied many villages that had found themselves in the vicinity of the Isonzo Front. The Italian army occupied villages in the Brda Hills and in the central Soča Valley, as well as in many places in the upper Soča Valley (Bovec, Čezsoča, Srpenica, Trnovo, Žaga, Breginj, Kobarid, Kred, Sedlo, Drežnica, Libušnje, Idrsko, Livek and Volče).[1] The Italian authorities deported 10,000 people, and the Austrian authorities forced around 80,000 Slovenes from the county of Gorizia and the Soča Valley to leave their homes. Those who stayed had to adapt to new living conditions.

To quote the Austrian war correspondent Alice Schalek (1874–1956): *"Just like Gorizia, the town* [Tolmin – D. F. Č.] *is still inhabited, the shops are open, and brave women put up with constant gunfire.* […] *There are lights shining through Tolmin windows, only through those, naturally, that are turned in our direction. On the outside, all houses appear blacked out, even by day. Yes, there is a wire partitioning the narrow Tolmin streets, and no one is allowed to walk the streets where that clearing has been made."*[2]

Before long, the remaining local population was joined by soldiers who would leave for the front, do their training in the rear, and build numerous tracks and military supply bases. When artillery began to thunder, the locals shivered with fear at the thought of how devastating a new offensive could be or what could happen to their husbands, fathers and sons fighting at the Isonzo and other fronts.

The cruelty of the first year's fighting at the Isonzo Front, when defence systems were not yet completed, was reflected in the number of casualties. According to the data gathered by the Tolmin Museum, in 1915 the Tolmin bridgehead witnessed the death of as many as 43.3% of all the Austro-Hungarian soldiers recorded as having been casualties in the area (i.e. 5,103 out of 11,780 registered by the project).[3] In the 15th Austro-Hungarian Corps operational area, the greatest number of soldiers fell in the area between the Sleme alp and Mrzli vrh and Vodil vrh, and around Mts Krn and Rombon. In the high mountains, Italians were not their only enemy. The soldiers also had to cope with extreme weather conditions (the abundance of snow in winter, drought and lack of water in summer) and with the incomplete defence system. In 1916, when the system was improved, the percentage of deaths fell to 16.85, while in 1917, when the soldiers were decimated, exhausted and fed up with fighting, it increased to 39.46.[4]

---

1 Petra SVOLJŠAK, *Vojaki notri, begunci ven*. In: Tolminsko mostišče II. (Eds.) Damjana FORTUNAT ČERNILOGAR et al. Tolminski muzej, Tolmin 2005, p. 21.

2 Alice SCHALEK, *Posočje. Marec do julij 1916*. Karantanija, Ljubljana 2005, p. 210, 213.

3 *Tolminsko mostišče II.* (Eds.) Damjana FORTUNAT ČERNILOGAR et al. Tolminski muzej, Tolmin 2005, p. 110.

4 Ibid.

The first three years of war inflicted heavy casualties on both the armies. With a number of their colleagues having died, the soldiers were suffering from low morale, while the increasing shortage of food and supplies made the population detest the war. The developments were illustrated by the local priest from the village of Volče, Alojzij Kodermac: *"The New Year might have come, yet the suffering is the same. People are fed up with everything and cannot stop grumbling. Austrian politicians are raising their voices. Generals are losing their power; Slavs in Austria are calling for more rights. The military influence in the political arena is decreasing. People from the Primorska region are fed up with living abroad. They are making plans for how to rebuild their country."*[5]

In the meantime, the Austrian-Italian submarine war had caused a serious shortage of food in Italy, and the Italian industry had to cope with a lack of coal. In Germany, lack of food even led to rationing. In 1917, the situation was aggravated by increased tensions in the political arena. Russia had to deal with the March Revolution (called the "February Revolution" in accordance with the Orthodox calendar) and with revolts in the Russian Army. The former resulted in the abdication of Tsar Nicholas II (1868–1918) and in the establishment of a provisional government, which advocated the continuation of war against the Central Powers and which was against the armistice. The anti-war sentiment was harnessed by Vladimir Lenin, the leader of Bolsheviks. At the beginning of April, he called for an immediate end to the war, with no territorial changes, for distribution of land to the peasants, and for transfer of power to the soviets (councils). After being accused of being a German mercenary, he emigrated to Finland only to return in the autumn when the October Revolution broke out.[6] Radical changes followed, with one of them being Russia's withdrawal from the war in the spring of 1918.

1917 was marked by two other major events. In April, the USA entered the war in order to fight against Germany. In May, Vienna hosted another Parliament session, which some nations used for voicing their dissatisfaction with their status in the multinational monarchy.

Meanwhile, the war was unrelenting. On the Isonzo Front, the Ninth Battle of Isonzo (31 October – 4 November 1916) was followed by the harsh winter of 1916/1917, which forced the Austro-Hungarian and Italian armies to take a fairly long break from fighting. Yet the Tenth (12 May–5 June 1917) and the Eleventh (17 August–15 September 1917) Battles soon exacted a high death toll. The Eleventh Battle was particularly fierce, with the main efforts being exerted on the Banjščice Plateau and Mt Škabrijel. Not surprisingly, it led to growing dissatisfaction and an increasing number of insurrections in the Italian army. Meanwhile, Italy witnessed workers' unrests in industrial centres (Turin, Milan), which resulted in the formation of penal battalions. It was their members that were later sent to the area where the Isonzo Front was broken through.[7]

1917 was a year of calamities for Slovenes, too. A large part of the Soča Valley populace lived in refugee camps all over Austria-Hungary and Italy. Food shortages worsened. Fighting along the front did not subside. To top it all, the area was affected by a natural disaster. The winter of 1916/1917 was harsh and culminated in a strong earthquake in January 1917 (with

---

[5] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika – Volče, fsc. 1, Alojzij KODERMAC, *Kronika Volčanske fare. Part 1. Od začetkov do leta 1921. Po pisnih in tiskanih virih sestavil in spisal Alojzij Kodermac,* župnik, Volče 1955/56.

[6] Dušan NEĆAK – Božo REPE, *Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*. Založba Sophia, Ljubljana 2005, pp. 140–144.

[7] Dinko ČUTURA – Lovro GALIĆ, *Veliki rat. Pregled ratnih operacija*. Hrvatska revija, časopis Matice Hrvatske 2004, Vol. 4, No. 3, pp. 41–50.

Postcard – Refugee camp Steinklamm near St. Pöltn in Austria.
Tolminski muzej (Tolmin Museum) Archive.

its epicentre being Brežice, a town in the southeast of what is today Slovenia). At the political level, the strained relations in the multiethnic Austro-Hungarian monarchy stimulated people to publicly advocate the national cause, while strengthening domestic political antagonisms and increasing the discontent of its constituent nations. An increasing number of people were persecuted; many "politically suspicious" ("p. v." – politisch verdächtig) soldiers were imprisoned. The persecution of Slovenes did not go unnoticed: the Slovene deputy Dr. Anton Korošec wrote about it in the newspaper *Slovenski gospodar*. According to him, false denunciations and persecution of innocent people were triggered by the statement of the imperial and royal governor of Trieste, Baron Dr. Alfred Fries-Skene. The latter claimed that *"he will have Slovene priests arrested and taken to prison in the company of gendarmes with fixed bayonets so that they may serve their time even if nothing good will come of it."*[8] Whoever was labelled politically suspicious had to sustain various types of pressure. Teachers lost wage supplements, civil servants could not be promoted, priests were left without their parishes or at least some of their usual responsibilities. Soldiers fared worst. Eventually, demands appeared to examine the justification for such labelling and to remove such labelling from innocent people.[9]

In the wake of the revolution in Russia and the development of the national cause, Slovenes saw new opportunities arising. They presented their ideas to Emperor Charles I, who replaced Franz Joseph I, on 21 May 1917 when he received representatives of the Croatian-Slovene

[8] *Poslanec dr. Korošec o preganjaju Slovencev*. Slovenski gospodar. List ljudstvu v pouk in zabavo 1917, Vol. 51, No. 28 (12. 7. 1917) [online], p. 1. Available at: URN:NBN:SI:DOC-BQHER0H0 from https://www.dlib.si [accessed 2017-07-12].

[9] Ibid.

Club (Anton Korošec, Janez Evangelist Krek, Ivan Šušteršič, Josip Pogačnik and Vjekoslav Spinčić). Šušteršič acquainted him with the claim for a *"joint Yugoslav province"* within the monarchy.[10] A day later, Krek and Spinčić paid a visit to Prime Minister Heinrich Clam-Martinic (1863–1932), who did not support their proposed solution to the Yugoslav question.[11]

On 29 May 1917, thirty-three deputies (twenty Slovenes, eleven Croats, and two Serbs) established the *Yugoslav Club*, electing Dr Anton Korošec as its president. On 30 May, when the Vienna Parliament convened for another session, Korošec read the May Declaration, in which the Slovene, Croatian and Serbian deputies called for the unification of all territories populated by Slovenes, Croats and Serbs into an independent entity governed by the Habsburg dynasty.[12] The reason that Slovenes opted for Yugoslavia should be sought in their fear of being left at the mercy of Germans in the Austrian half of the Austro-Hungarian monarchy.[13]

The convocation of the Vienna Parliament and the May Declaration were also commented upon by the priest Alojzij Kodermac in the *Volče Parish Chronicle*:

"Everyone is of the opinion that the relations with Austria cannot get back on track. The Slavic nations in Austria have thoroughly awakened. This wretched war has opened their eyes. We Slovenes, too, have started to claim rights. Discrimination should finally end. Slovene deputies read their declaration in the Vienna Parliament: 'Yugoslavs, Slovenes, Croats and Serbs, want to have our own state within the Austro-Hungarian monarchy.' The document is called the May Declaration as it was proclaimed in the month of May. The text reads: 'On the basis of the national principle and Croatian state law, the undersigned deputies, united in the Yugoslav Club, call for the unification of all monarchic provinces in which Slovenes, Croats and Serbs live in an autonomous state based on democratic foundations and independent from any foreign government and governed by the Habsburg-Lothringen dynasty, and announce that they will put all their efforts into the realization of this call for unification of the nation. They will perform their duties in the Parliament with this reservation in mind.'"[14]

The news of the May Declaration reached the Soča Valley. On behalf of the sixth Gorizia electoral district, which covered Bovec, Kobarid, Tolmin, Cerkno and Kanal, it was signed by the Gorizia provincial and national deputy Dr Anton Gregorčič.[15] The Declaration was welcomed in all Slovene lands. A pro-declaration campaign sprang up collecting signatures of support. The Gorizia district, however, lagged behind: in Kobarid, for example, municipal

---

[10] Walter LUKAN, *Iz "črnožolte kletke narodov" v "zlato svobodo"? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Znanstvena založba Filozofske fakultete – Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2014, p. 67.

[11] Ibid., p. 69.

[12] One of the first to think of "a need and chance to establish a single Yugoslav state from Austro-Hungarian ruins" was the Yugoslav Committee set up in 1915 in London. Cf.: Matija MUNDA, *Ob desetletnici majniške deklaracije*, Slovenski gospodar. List ljudstvu v pouk in zabavo 1927, Vol. 61, No. 21 (25. 5. 1927), p. 1. Available at: URN:NBN:SI:DOC-OWAPGTZ8 from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

[13] W. LUKAN, *Iz "črnožolte kletke narodov"*, pp. 71–72.

[14] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Volče, fsc. 1, Alojzij KODERMAC, *Kronika Volčanske fare. Part 1*. The event was also described in the Tolmin Parish Chronicle. Cf.: Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Tolmin, fsc. 2, Ivan ROJEC, *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo. Kronika dogajanja med leti 1915 in 1920, avtor teksta Ivan Rojec,* župnik.

[15] Drago SEDMAK, *Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno*. Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Vienna 2001, p. 149. During World War I, Dr Anton Gregorčič (1852–1925), a former professor of theology in Gorizia, took care of Gorizia refugees at Vienna.

Postcard – Slovene Declaration movement. Tolminski muzej.

councillors adopted it as late as in mid-December of 1917.[16] Altogether 300,000 signatures were collected in its support, with many of them being provided by women who yearned for peace and the return of their husbands and sons.[17]

It should also be pointed out that concomitantly the Czech declaration, written by the Czech Union (Svaz), called for the unification of the Czech nation (the lands of the Bohemian Crown) into a democratic state within the Habsburg-Lothringen monarchy. Another nation to read its own declaration was the Ruthenians (i.e. in present-day Ukraine), who likewise called for the unification of Ukrainian lands into a national entity that would remain part of the monarchy. They also protested against the Polish annexation of Ukrainian territory and advocated the campaign of Ukrainians in Russia for the right of self-determination.[18]

On 25 July 1917, the Slovene deputies Anton Korošec and Janez Evangelist Krek departed for Prague, having been invited by the Presidency of the Czech National Committee (Národní výbor). There, they were supposed to discuss the cooperation with Czech deputies in the subcommittee of the Constitutional Committee that was envisaged to draft the government of nations. Yet the Czech National Committee rejected the cooperation even before their arrival. The Czech press went so far to accuse Slovene representatives of being pro-government agents, so Korošec and Krek returned to Vienna.[19]

---

16 D. SEDMAK, *Življenje v Kobaridu*, p. 149.

17 Andrej RAHTEN, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v* času *zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celjska Mohorjeva družba, Celje 2016, p. 279.

18 W. LUKAN, *Iz "črnožolte kletke narodov"*, p. 72.

19 Ibid, pp. 81–82.

In the second half of July, the Serbian government and the Yugoslav Committee[20] signed a joint statement on the Greek island of Corfu. The Corfu Declaration envisaged the unification of all Serbs, Croats and Slovenes under the Karađorđević dynasty. Slovene politicians used it in order to promote the May Declaration, which remained the minimum programme of the Yugoslav Club.

In Slovene territory, the spread of the pro-Yugoslav movement was accelerated by the Ljubljana Declaration adopted on 15 September 1917. Written on the initiative of the Ljubljana Prince-Bishop Anton Bonaventura Jeglič, it emphasized that the freedom and unity of Slovenes, Croats and Serbs could only be ensured in an autonomous Yugoslav state established on the basis of the right to self-determination and governed by the Habsburg dynasty.[21]

To summarize, 1917 was a year marked by political and economic issues and national claims. The masses were increasingly louder, calling not only for the autonomy of individual nations within the monarchy but also for peace. The economy was in a state of total collapse, and famine continued.[22] Meanwhile, the two armies on the Isonzo Front were decimated and utterly tired of fighting.

The Twelfth and the Last Battle of the Isonzo

During the eleven offensives, the Italians witnessed a few victorious moments, yet these were relatively unimportant in comparison with their heavy losses, which had a very negative impact on the morale and mood of the military. More and more soldiers preferred captivity to death. The number of deserters increased after they had heard of the bloody protests and slaughter of hungry masses in Turin on 23 and 24 August.

The Austro-Hungarian army fared no better. Owing to the high death toll, its command presumed that the defence would not withstand another Italian offensive. Its collapse in the Eleventh Battle of the Isonzo was indeed prevented, but only at great cost. The high number of missing soldiers, who had mostly surrendered, was a cause for alarm. The command therefore decided to launch a counteroffensive in the upper Soča Valley, asking the Germans to support them. Its aim was to break through the front near Tolmin and Bovec and to advance at least to the Gemona–Cividale line. In the previous eleven battles, the Austro-Hungarian troops managed to defend the Tolmin bridgehead, which was of key importance for the defence of the village of Sveta Lucija (today called "Most na Soči") from where it was possible to move into the Slovene interior (by passing through the Idrija and Čepovan Valleys). It was from this strategic position that the Austrians intended to launch their attack.

The commander-in-chief of operations against Italy was Emperor Charles I. The southwestern front was officially under Austrian command, yet the breakthrough was planned and led by the command of the 14th Army. The plan for the offensive was prepared by the German General Konrad Krafft von Dellmensingen (1862–1953). General Otto von Below (1857–1944) and Konrad Krafft von Dellmensingen were appointed commander and head of the

[20] The Yugoslav Committee was established in exile by anti-Austrian Slovene, Croatian and Serbian politicians who had emigrated during the first year of World War I.

[21] W. LUKAN, *Iz "črnožolte kletke narodov"*, p. 74. Cf. also: A. RAHTEN, *Od Majniške deklaracije*, p. 83–101.

[22] Karla KOFOL, *Človek in vojna. Katalog razstave ob stoletnici prvih bojev na Sloči in sedemdesetletnici konca druge svetovne vojne*. Tolminski muzej, Tolmin 2015, p. 37.

general headquarters of the 14th Army, respectively.[23] General Alfred Krauss was entrusted to launch the attack from the direction of Bovec. Interestingly, the Italians were in possession of this intelligence, on the basis of which they could surmise the front segment under attack. Having spied, they even succeeded in discovering plans about the attack a day before it was to occur. Yet the attack did not happen on 22 October as planned, and so the Italians became relatively torpid.[24]

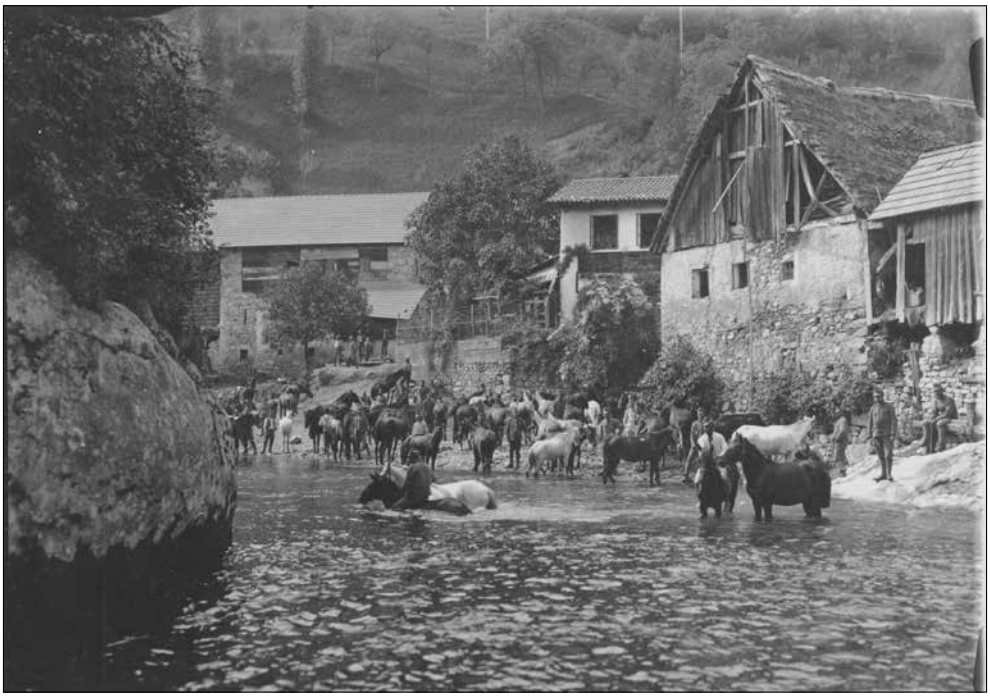

Solders in the Bača valley. Collection Aigner, Tolminski muzej.

The Twelfth Battle of the Isonzo, which has been often called, especially recently, "the Battle of Kobarid/Caporetto", "the breakthrough at Kobarid/Caporetto" and "the miracle of Kobarid/Caporetto", is an example of a misleading depiction of a historical event. In the aftermath of an event, the losers and winners always present their version of the "truth". The advance on Kobarid is often described superficially since only the historical framework is taken into account. Because of different interests this segment of history was mythologized as early as in its immediate aftermath and in particular recently. To provide two examples. It was long believed, and some people still believe today, that the writer Ernest Hemingway, the author of the novel *A Farewell to Arms* (1929), visited the battlefields in the Soča Valley. Yet we know that he arrived in Europe only in May 1918. In June, he was sent to the Italian

[23] The latter received the highest Bavarian military decoration for the successful breakthrough on the Isonzo Front, the Grand Cross of the Military Order of Max Joseph.

[24] Marko SIMIĆ, *Po sledeh soške fronte*. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, p. 190.

Front where he was soon wounded along the Piave river and had to be hospitalized in Milan. These facts were corroborated by his grandson John Patrick Hemingway when he arrived in Gorizia in 2014 in order to attend the èStoria historical festival. On that occasion, he visited the places his grandfather had described in his novel *A Farewell to Arms*, including Kobarid, and pointed out: *"No, my grandfather was never here, he entered World War I in 1918 as a Red Cross volunteer."*[25] And now for a second example. At least in Slovenia, too much emphasis is also given to the role of Lieutenant Erwin Rommel in the Twelfth Battle of the Isonzo. His unit was only part of the 14th German Army, and similar achievements were also obtained by many other German officers, e.g. Hermann Balck (1893–1982) and Ferdinand Schörner (1892–1973).[26]

Such narratives are usually told in order to promote a certain historic place or personality and to attract the attention of the general public.

Another questionable matter is the overestimation of the initial artillery fire in the Twelfth Battle of the Isonzo. Lasting only two hours and a half, the artillery preparation of this Battle cannot be compared with that of the Eleventh Battle, into which the Italians invested thirty-six hours.[27]

From the military point of view, the Twelfth Battle of the Isonzo has been analysed in a number of studies, so I am not going to repeat them. Instead I would like to shed light on the key moments of the breakthrough on the Isonzo Front at Tolmin and on those historical facts that were incorrectly or superficially interpreted in the last few decades.

The first to perceive that the Austro-Hungarian army was up to something was the local population in the rear of the front. The army started to gather and transfer large quantities of ammunition towards the front, and so its concentration increased and huge infantry units started to advance towards the front.

Railway tracks were laid across the Poljane Valley so that horses could draw huge quantities of material from the town of Škofja Loka to Tolmin, passing through the Idrijca and Bača

---

[25] Petra MEZINEC, *V pismih sem našel pravega Ernesta.* Primorske novice 2014, No. 24 May 2014 [online]. Available at: http://www.primorske.si/2014/05/24/v-pismih-sem-nasel-pravega-ernesta-hemingwaya [accessed 2017-07-12]. In 2009, Slovenia saw the publication of the monograph entitled *Po sledeh Ernesta Hemingwaya*, which deals with links between the novel *A Farewell to Arms* and the central Soča Valley, in particular the municipality of Kanal ob Soči. The authors reconstructed the whereabouts of the main character, Lieutenant Frederick Henry, in the Soča Valley. Branko DREKONJA – Aleksander JANKOVIČ POTOČNIK, *Po sledeh Ernesta Hemingwaya*. Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, Logatec, 2009*;* Ernest HEMINGWAY, *A Farewell to Arms*. Forgotten Books, London, 2017.

[26] Rommel is better known for his nickname the Desert Fox, which he earned during his military engagement in North Africa (1941–1943) and for his role in World War II. In 2017, Slovenia organized a number of events commemorating the centenary of the Isonzo Front, and Rommel was often mentioned owing to his book *Infanterie greift an* (*Infantry Attacks*) written in 1937, which enables one to study the breakthrough and to analyse tactical innovations and new commanding methods. Yet one should not forget that the book was written as a personal account in order to glorify the roles of the author and the entire Württemberg Mountain Battalion in war. Erwin ROMMEL, *Infanterie greift an.* Voggenreiter, Potsdam, 1937. Blaž TORKAR, *Puščavska lisica ob soški postrvi*. Delo – Sobotna priloga 2016, No. 4. 6. 2016, [online]. http://www.delo.si/sobotna/puscavska-lisica-ob-soski-postrvi.html [accessed 2017-07-12]. Dr Blaž Torkar stressed the fact that Rommel was not the key person on the Isonzo Front (also in the article Blaž MOČNIK*, Obeležje da, mitiziranje nemškega feldmaršala ne*. Delo 2017, No. 29. 8. 2017 [online]. Available at: https://old.delo.si/novice/slovenija/obelezje-da-mitiziranje-nemskega-feldmarsala-ne.html [accessed 2023-09-15]).

[27] Janez J. ŠVAJNCER, *Prodor pri Kobaridu. Zgodilo se je točno pred 80 leti*, Revija Obramba 1997, Vol. 29, No. 11 (Nov. 1997), p. 49.

Valleys.[28] The railway line through the latter valley played the crucial role in the preparations for the new offensive. In addition, for several weeks *"heavy loaded cars rattled down the street and trails to the Tolmin area, transporting ammunition to the front line."*

Locals who lived in the area from which the attack was to be launched (Tolmin, Poljubinj and Ljubinj) were evacuated to the rear of the front.[29] They were replaced by thousands of soldiers. The week before the battle, *"the roads rumbled under the heavy steps of the infantry that wriggled like a black snake across the Bača and Ljubinj. Night after night, there were ten thousand soldiers marching, sons of different nations, sons of different mothers."*[30]

And so *"Tolmin, which was home to less than two thousand people before the war, hosted more than fifty thousand soldiers in the days before the attack"*.[31] For the first time, the Isonzo Front saw the arrival of the German troops, which excited interest in the local population. *"I had never seen a German soldier and so I was curious what they looked like, how many would arrive, how they would treat us. We had heard of Germany's high culture and expected the best. What a cruel deception, we realized only later."*[32]

The onset of the Battle, early in the morning of 24 October 1917, was signalled by loud cannon booms. In the area between Mt Rombon and the village of Sela pri Volčah, the cannons *"shot iron, smoke, poison and gas towards and across Italian posts."*[33] In the Bovec basin, gas mines were thrown towards the enemy. Dense fog and increasingly heavy rain prevented the artillery fire from being carried out in accordance with the plans. The weather also had an impact on the developments after the artillery preparations. Owing to snow and rain, the Soča river rose considerably, especially between the towns of Bovec and Tolmin.[34] *"It was soon clear that the Austrian-German power was concentrated in the front segment stretching from Bovec to Tolmin."*[35]

The attack started from the Tolmin bridgehead, with this important task being entrusted to the 12th Silesian Division commanded by Arnold Lequis (1861–1949). *"Three battalions marched along the Isonzo left bank, and three along the right one. The first column was ordered to leave at eight o'clock in in the morning, a second followed it an hour later."*[36]

---

[28] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Tolmin, fsc. 2, I. ROJEC, *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo*.

[29] Ibid.

[30] Ciril MUNIH, *Leta strahu in trpljenja (1914–1918). Kronika župnije Sv. Lucija (Most na Soči), pisana leta 1925, izdana 2016*, Tolminski muzej, Tolmin 2016, pp. 38–41.

[31] Mario SILVESTRI, *Isonzo 1917*. BUR, Milano 2004, p. 399. Mario Silvestri (1919–1994), a nuclear physicist and polymath, is a very critical and unbiased Italian writer. His book was first published in 1965.

[32] C. MUNIH, *Leta strahu in trpljenja*, p. 35.

[33] Ibid., p. 41.

[34] *Dvanajsta soška bitva*. Slovenec 1917, Vol. 45, No. 246 (26. 10. 1917) [online], p. 2. Available at: URN:NBN:SI:doc-P8IG2Z68 from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

[35] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Volče, fsc. 1, A. KODERMAC, *Kronika Volčanske fare. Part 1*. A similar observation was written by the priest Ivan Rojec in: Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Tolmin, fsc. 2, I. ROJEC, *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo*.

[36] M. SILVESTRI, *Isonzo 1917*, p. 399.

Deutsches Train Kolone bei Tolmin (VorücKende deutsche TreinKolone bei Tolmein). Collection Ludwig Spernol, Tolminski muzej.

While the German column advanced from Tolmin to Kobarid, a third group of Bavarian, Prussian and Austro-Hungarian troops advanced frontally across the Kolovrat ridge, and the Austro-Hungarian group approached from the upper end of the Soča Valley.[37]

"What makes this operation striking and ingenious is the use of Napoleon's old and proven system according to which the attack is carried out in the valley, while the enemy forces on the left and right are quickly pushed forward irrespective of the mountains."[38] It has to be pointed out that in the meantime the 2nd Isonzo Army attacked the Italian reserves on the Banjščice Plateau, so that the latter would not impede the advancing column in the Soča Valley. The Italian commander, General Luigi Capello, expected the Austro-Hungarians to attack them along the Kal–Lom line and so he sent all reserves there. They managed to withstand the Austro-Hungarian attack, yet had neither strength nor time to move towards the Kolovrat ridge. As a result, the Bavarian troops reached Kolovrat as early as that same day at noon.[39]

"That same afternoon saw ***the breakthrough on the Bovec and Tolmin segments****. And soon afterwards came the news: Kobarid conquered."*[40]

---

[37] *Vsa slovenska zemlja očiščena Italijanov*. Slovenec 1917, Vol. 45, No. 249 (30. 10. 1917) [online], p. 2. Available at: URN:NBN:SI:doc-GZCJLPK4 from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

[38] Ibid.

[39] Ibid.

[40] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Volče, fsc. 1, A. KODERMAC, *Kronika Volčanske fare. Part 1*. Cf. also Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Tolmin, fsc. 2, I. ROJEC, *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo*.

On 25 October, the Slovene newspaper *Edinost* published a short report on major military activities of the Austro-Hungarian and German infantries **around Bovec, Tolmin** and the northern ridge of the Banjščice Plateau.[41]

Interestingly, on that same day the Slovene newspaper *Slovenski narod* published a brief report on the erection of a memorial plaque on the birth house of the commander and Isonzo Front defender Svetozar Borojević von Bojna.[42]

Having engaged in violent fights against Italians on the route from Tolmin to Kobarid, the Austro-Hungarian and German troops succeeded in breaking through the Italian defence line, thus opening the passage forward to Kobarid. In the village of Idrsko, the Silesian Division came across more Italian troops, yet soon defeated them. The improvised Italian defence on the old Napoleon Bridge could not prevent the adversary from entering the town of Kobarid (at around 3 pm). The Silesian troops combed Kobarid and captured 2,000 Italian soldiers,[43] including the commander of the 43th Division, General Angelo Farisoglio.[44] The town of Kobarid, which was located more than 15 km behind the Italian front, was conquered by the Germans as early as the first day of the offensive,[45] which opened the passage to the villages of Svino and Sužid lying to the west of Kobarid.[46] The only thing the Italian soldiers could do was to flee. They were soon followed by commanders, civil and military administrators and civil servants. As a result, two regiments of the 12th Silesian Division were able to advance from Kobarid to the village of Robič, occupying it at 10:30 in the evening. Thus on the first day of the offensive the 12th Division broke through all three Italian defence lines and captured 10,000 Italian soldiers.

Soon after the Italian departure local people, who had gone into hiding in fear of their lives, returned to their homes and hung out Slovene and imperial flags. And so **Kobarid**, which the Italian occupiers had renamed **Caporetto** and made part of "Venetia Giulia",[47] could again openly reveal its Slovene identity.

The commander of the Division, Major General Arnold Lequis, soon received the decoration "Pour le mérite" for the success in trench warfare. It was the advance of his Silesian Division through Kobarid that was only later called "the miracle of Kobarid" for propaganda purposes. The then Austro-Hungarian and German press accurately reported about

---

41 "After the majestic artillery preparation, the Austro-Hungarian *and German* infantries penetrated the Italian lines around Bovec, Tolmin and the northern ridge of the Banjščice Plateau." *Zvezna armadna poročila*. Edinost. Glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice 1917, Vol. 42, No. 296 (25. 10. 1917) [online], p. 1. Available at: URN:NBN:SI:doc-EV1PAW5U from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15]; cf. also *Avstrijsko-nemška ofenziva proti Italiji*. Slovenski narod 1917, Vol. (50), No. 245 (25. 10. 1917) [online], p. 1. Available at: URN:NBN:SI:doc-963R04XY from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

42 *Avstrijsko-nemška ofenziva proti Italiji*. Slovenski narod 1917, Vol. (50), No. 245 (25. 10. 1917) [online], p. 3.

43 *Der Durchbruch am Isonzo. Teil I: Die Schlacht von Tolmein und Flitsch (24. bis 27. Oktober 1917)*. (Ed.) Konrad KRAFFT von DELLMENSINGEN. Verlag von Gerhard Stalling, Oldenburg i. D. – Berlin 1926, p. 57. Along the Bovec segment, the Austrian 22nd Shooting Division captured 3,000 Italians. Cf. J. J. ŠVAJNCER, *Prodor pri Kobaridu*, p. 50.

44 M. SIMIĆ, *Po sledeh soške fronte*, p. 211.

45 *Der Durchbruch am Isonzo*. *Teil I,* p. 58.

46 D. SEDMAK, *Življenje v Kobaridu* p. 138.

47 *Naši na italijanskih tleh.* Slovenec 1917, Vol. 45, No. 247 (27. 10. 1917) [online], p. 2. Available at: URN:NBN:SI:doc-WSLCUIRQ from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

the **breakthrough at Tolmin,** and not **Kobarid**. The same goes for the Slovene newspaper *Slovenec*, which had received the news from the Germans: *"Our division took advantage of the **breakthrough at Bovec** and **at Tolmin** in order **to advance** on Kobarid and Ročinj."*[48]

It took only four days to break through the Isonzo Front, and so on 27 October the Italian troops started to withdrew from the area stretching from the Carnic Alps to the Adriatic Sea. A wave of 2 million soldiers and around 400,000 refugees rolled towards the west.[49] The Italian General Luigi Cadorna withdrew from Udine to Treviso. On 27 October, two German units occupied Cividale and advanced towards Udine. A day later, soon after midnight, the Austro-Hungarian division occupied Gorizia.

The last withdrawing Italian soldiers crossed the Isonzo on 28 October, and then silence could return to the Soča Valley.

The Italian army withdrew in great confusion, leaving behind weaponry, guns of various calibres and material, all of which came into the hands of the adversaries. The latter also had to take care of a multitude of war prisoners.[50]

On the first day of the Twelfth Battle of Isonzo, the Italian newspaper *Corriere della Sera* still wrote about *"undisturbed trust justifiably based not only on the indubitable competence of our supreme command and marvellous heroism of the military but also on the unshakeable moral strength of the nation."*[51] The situation in Kobarid, however, did not corroborate its words. There is an interesting indicator of how deeply the loss of Kobarid shocked the Italians. In colloquial Italian, the name of the place, when not capitalized (caporetto), is used as a synonym for a complete failure or total defeat.[52]

In the Italian area, the collapse and mass retreat of the Italian army via Kobarid triggered a long debate about who was to blame for the unexpected fiasco, which is still going on. The passage of time has made it slightly less heated and bitter.

Soon after the withdrawal, General Cadorna explained the situation in the official gazette of the Italian army. According to him, *"the breakthrough of the front was caused by lack of the combative spirit in the 2nd Army, which withdrew and surrendered to the enemy without fighting"*.[53] Because of his statement, the gazette was soon taken out of circulation throughout Italy, and his wording was toned down for the new issue.

The reasons for the crushing defeat of the Italian army in the Twelfth Battle of the Isonzo have been addressed in a number of books and articles. They were also examined by the "Royal Investigation Commission" established at the beginning of 1918. According to the experts, the main reason should be sought in the incompetence of the senior command staff of the Italian army.[54] The high commands did not envisage what could happen and were not prepared for a battle that was completely different from all the previous ones. Moreover, we

---

[48] Ibid.

[49] M. SIMIĆ, *Po sledeh soške fronte*, p. 224.

[50] *Katastrofalni porazi laške armade.* Slovenski narod 1917, Vol. (50), No. 247 (27. 10. 1917) [online], p. 1. Available at: URN:NBN:SI:doc-92IT8LYX from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

[51] *I tedeschi compaiono sulla fronte italiana.* Corriere della Sera 1917, Vol. 42, No. 29 (24. 10. 1917), p. 1.

[52] Nino GORIO, *"E Cadorna li chiamò codardi"*. Focus Storia 2007, No. 14 (June – July 2007), p. 83.

[53] M. SIMIĆ, *Po sledeh soške fronte*, p. 226.

[54] *Tolminsko mostišče I.* (Eds.) Lovro GALIĆ – Branko MARUŠIČ. Tolminski muzej, Tolmin 2005, p. 261.

Idrsko, monument to civilian victims, discovered on June 4, 2010. Photo: Damjana Fortunat Černilogar.

should not forget that the units were completely exhausted. The crisis in the military apparatus, harsh training, and the use of repression undermined military discipline and spurred desertion,[55] while continual replacement of commanders thwarted the development of good relations with the soldiers. After the war, there were attempts to explain the defeat by saying it was a result of the attacker's numerical superiority. [56]

I would like to point out another factor that has been somehow ignored. As soon as they occupied a few places along the Soča (including Kobarid), the Italian soldiers realized that they were not on their native soil and that the local population did not speak their language. Once they were pushed out of Kobarid, they no longer saw any point in fighting for foreign soil. Moreover, it was obvious that Slovenes never liked them. The Italian army had occupied Kobarid and the nearby villages in May 1915, and soon afterwards deported all able-bodied local men to fight in Sardinia. After June 1915 when the Italians shot a few local people in the village of Idrsko, the Slovene aversion only increased.[57]

As for the winners, it has to be pointed out that one of the reasons for the Austro-Hungarian success was their audacity and willingness to risk. Their uninterrupted attack prevented the Italians from striking back. The former were also helped by a set of circumstances. Bad weather enabled them to surprise the adversary, and they were audacious enough to take advantage of it.

[55] Ibid., p. 261.

[56] Ibid., p. 262.

[57] In the village of Idrsko, the Italian army shot six people from nearby villages, resorting to decimation. On 4 June 1915, the army accused the locals of having attacked and shot wounded Italian soldiers. In reprisal, 61 persons (according to some data 66) from the villages of Ladra, Smast, Libušnje, Vrsno, Krn and Kamno were captured and taken across the Soča to Idrsko, where they were put in a line and then every tenth person was shot. Similar tragic events happened in the villages of Ladra, Krn, Žaga and Drežnica.

Life in the Upper Soča Valley after the Breakthrough on the Isonzo Front

Today, it is hard to imagine the chaos caused by the arrival of German and Austro-Hungarian units and by the large concentration of prisoners of war in the wake of the breakthrough. It was undoubtedly a big challenge to feed and control such a multitude of soldiers. Nevertheless, life in the Upper Soča Valley slowly returned to the old habits. The places that had been occupied by the Italians could now fly and exhibit Slovene and imperial flags. Italian street names were replaced by Slovene ones. Numerous German-Italian posters proclaimed and spread new information and rules.

War had brought famine to the local population, and the inflow of soldiers only aggravated their situation in Kobarid and its surroundings. In the village of Sužid, for example, locals had to accommodate Austro-Hungarian soldiers in their modest houses. According to Marija Kenda, a local woman from Sužid, the military were rude to civilians, yet the latter had to tolerate them until they left for the Piave river.[58]

Once the breakthrough was over, the battlefield turned into a scene of devastation. That is how the Kolovrat ridge looked a week later: *"It was terrible, there were corpses of soldiers, horses and mules everywhere. The area was littered with rifles, helmets, shrapnel, hand grenades, gas masks, saddles, picks, shovels, bags, bread, cans, Alpini hats, caps, trousers, shirts* […] *Beyond Ježa and Kolovrat, there were guns, machine guns, carts, ammunition, more ammunition and then heaps of dead soldiers and rifles and helmets and clothes* […] *And there was that stench, the air stank terribly."* [59]

Another description of the Kobarid area is in order. In the end of January 1918, Neža Rejec[60] from Poljubinj visited her relatives and wrote in her diary that it made her very sad to see the surroundings, that the village of Krn was sad and quiet, and that smoke was coming only from a few tin-covered houses. What struck her most was the view of the sea of graves, which she could never forget.[61]

Regardless of the devastation, people wanted to return to their homes and rebuild them. "*Any hole was considered good enough to accommodate us if only part of the roof could be provisionally repaired. It was much better to be in your own house than in exile. Home sweet home, even if it is a fox den."* [62]

Refugees gradually returned to their homes in the Soča Valley, the first as early as the end of October 1917, the majority in the spring of 1919.[63] They were helped by the Vienna Central Committee for Return of Refugees and Reconstruction of the Littoral established by

---

[58] D. SEDMAK, *Življenje v Kobaridu* p. 140.

[59] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Volče, fsc. 1, A. KODERMAC, *Kronika Volčanske fare. Part 1*. Cf. also Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Tolmin, fsc. 2, I. ROJEC, *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo*.

[60] Neža Rejec (Rejc) (1886–1966) from Poljubinj, folk poet and chronicler.

[61] Tolminski muzej, f. Neža Rejec, Poljubinj, fsc. 9, Neža REJEC, *Moja pota. Spomini na Sočo in dom*. The destiny of the Kanalec family and Neža Rejec is also described in Damjana FORTUNAT ČERNILOGAR, *Amalija Kanalec (1907–1999)*. In: Pot domov. (Eds.) Marko ŠTEPEC et al. Muzej novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana 2015, pp. 16–17 and Damjana FORTUNAT ČERNILOGAR, *Neža Rejec (1886–1966)*. In: Pot domov, pp. 14–15.

[62] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Volče, fsc. 1, A. KODERMAC, *Kronika Volčanske fare. Part 1*.

[63] P. SVOLJŠAK, *Vojaki notri, begunci ven*. In: Tolminsko mostišče II, p. 22.

the Yugoslav Club and by the Provincial Committee for Return of Slovene Refugees founded on the initiative of Andrej Gabršček.[64]

As if to help them heal their wounds as soon as possible, the weather spared them. *"In the Tolmin area, there was no winter, no snow or cold at all before the New Year."* And so people could provisionally repair their homes and started to tend their fields again. Yet they could not avoid questions such as: *"How to plough our upturned land, how to get rid of unexploded grenades and bombs, hedgehogs and all waste, how to fill up all these numberless trenches, craters, ditches* […] *And what about this stench* […]*"*[65] Another problem in the immediate

Tolmin, ruined houses. Collection Aigner, Tolminski muzej.

aftermath of the breakthrough was lack of manpower as local men and boys had to fight up to the end of 1918. Even if Slovene soldiers who participated in the breakthrough were allowed a short stay at home, they soon had to join their units and move forward.

Facing acute shortages, the locals, who struggled to lead a new life in the devastated area, soon discovered that the former battlefield hid many useful things, even if it was prohibited to use them, given that they were regarded as war booty. Tin could be used as makeshift roofing to cover their repaired houses and outbuildings. Military uniforms, shoes and blankets were put to good use, too. Moreover, people soon realized that they could earn some money through the sale of materiel. And so the Isonzo battlefield became a mecca for people from the neighbouring Gorenjska region.

[64] Tolminski muzej, Zbirka kronik, f. Župnijska kronika Tolmin, fsc. 2, I. ROJEC, *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo.*

[65] Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), Občina Sv. Lucija, t.e. 79, a.e. 1–999 (1918), p. 235.

Military positions on Sleme (1428). Collection Aigner, Tolminski muzej.

"In the winter of 1917/18, people from Selška (Selca) Valley, especially from Podlonk and Sorica, started to frequent the front on their own. The first went there out of curiosity, yet when they realized that it paid off, they left for the Tolmin area en masse. They brought back cloth, blankets, shoes, tent wings, telephone wires, even weapons. Before long the entire parish was wearing green Italian clothing. So now each and every one rushes to the front, some go on a pilgrimage to Mts Mrzli vrh, Krn, Mengore, Ježa, Kolovrat, Banjšica, other head for Sv. Lucija [today Most na Soči – D. F. Č.] *and buy many a thing from soldiers – Bosniaks, Russian prisoners, etc. Without all this, many a family would be almost naked* […]*"*[66]

Yet such endeavours were very dangerous owing to the number of unexploded munitions, and in the decades to come these weapons unfortunately claimed a high death toll.

Conclusion

At the end of October 1918, the Austro-Hungarian Army had to declare defeat on the front with Italy. The last months that Austro-Hungarian troops and their German allies spent on the occupied Italian territory were marked by plunder, acts of arson and wanton behaviour. *"The lack of discipline and the inhuman conditions of the last weeks of fighting led to mass surrender and consignment of weaponry. Day after day, large groups of hungry, ragged and*

[66] Nataša BUDNA KODRIČ, *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik leto 1917*. Loški razgledi 1997, Vol. 44, No. 1, p. 105.

wild soldiers trundled across the Soča Valley and on their way home bullied, plundered and threatened those for whom they had just fought."[67]

The retreating Austro-Hungarian and German soldiers were replaced by Italian troops that occupied the entire region of Primorska in accordance with the Treaty of London. Primorska refugees and soldiers who returned to their devastated and looted homes were again disappointed. They were forced to learn Italian and to face denationalization measures. The new authorities kept increasing pressure, so many locals preferred to leave their birthplace and to move across the newly implemented Rapallo border than to be subjugated by the Italians.[68]

English translation by Breda Biščak

[67] K. KOFOL, *Človek in vojna*, p. 37.

[68] PANG, Okrajno sodišče Tolmin, t.e. 196, a.e. 1915, P 10/16.

Panel 8

The Origin and Expansion of the I Polish Corps in Russia in 1917

JANUSZ WESOŁOWSKI

The outbreak of the Great War in 1914 inspired Poland's occupying powers –especially Russia and Austria-Hungary – to search for recruits among the Poles who had not yet been mobilised. Galician riflemen under the command of Józef Piłsudski stood under the banners of the Austrian empire. In spite of a strong opposition on the part of some of its politicians, Russia also considered forming Polish units which were to fight alongside the Tsarist forces.[1] To that effect, Grand Duke Nikolai addressed the Poles in a speech that included the powerful words, *"the sword has not yet rusted which slew the enemy at Grunwald"*, which was understood as a summons to form Polish military units.[2]

Those words fell on ready soil and Polish volunteer units soon began to crop up to fight alongside the Russian Imperial Army. The first to be formed was a detachment of 200 men under Bonawentura Snarski. Deployed as a reconnaissance unit, it suffered heavy losses and was soon disbanded. Similar attempts with like results were made by Waldemar Tyszkiewicz[3] and Capt. K. Łaszcz[4], followed by deputies to the Russian Duma – Wiktor Jarański, Zygmunt Balicki and Bolesław Matuszewski[5], requested permission to form volunteer regiments to wear their own distinct uniforms and to fight under their own banners and Polish command. It was Witold Ostoja-Gorczyński who finally obtained approval from the chief of the "Stavka" [Russian Supreme Command Headquarter – J. W.] General Nikolai Janushkevich and succeeded in creating a lasting Polish unit[6]. Under an agreement with the commander of the South-Western Front, the Polish units were responsible for diversion and partisan operations[7]. Their armament and equipment were to be provided by Russia. The officer cadre was to consist

---

1 Wiesław Leszek ZĄBEK, *Legia Rycerska – prawdy i fikcje. Z dziejów I Korpusu Polskiego (1917–1918)* [*The Legion of Knights – truths and fictions. From the history of the I Polish Corps (1917–1918)*], Niepodległość i Pamięć 2008, Vol. 15, No. 2 (28), p. 53 and on.

2 *Odezwa zwierzchiego wodza naczelnego do Polaków.* Gazeta Poranna 2 Grosze 1914, Vol. 3, No. 682 (224) (15. 8. 1914), p. 1.

3 Tyszkiewicz formed a unit of about 150 uhlans at his own expense.

4 Cavalry Captain Łaszcz obtained approval from the Russian Commander-in-Chief to form cavalry squadrons under Polish command, which would wear uniforms similar to Polish uniforms from the era of the November Uprising.

5 Henryk BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920* [*Polish Army in the East 1914–1920*]. Warszawska Oficyna Wydawnicza Gryf, Warsaw 1990, pp. 9–11.

6 Mieczysław WRZOSEK, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918* [*Polish military action during the First World War 1914–1918*]. Wiedza Powszechna, Warsaw 1990, p. 181.

7 *Historja I-go Legjonu Polskiego, z kadrów którego powstały: Brygada potem Dywizja Strzelców Polskich z Pułkiem Ułanów Krechowieckich, ostatnio I-szy Korpus Polski. Osnuta na tle autentycznych dokumentów z fotografjami* [*History of the 1st Polish Legion, from the frames of which were created: Brigade then the Polish Rifle Division with the Krechowiecki Ulan Regiment, recently the 1st Polish Corps. Set against the background of authentic documents with photographs*]. (Ed.) Tadeusz LELIWA. St. Sadowski, Kiev 1917, p. 26 and on.

of Polish officers from the Russian Army. The Poles were assured that the new formation would remain under Polish command. The unit was allowed to fly its own banner, which was funded by Gorczyński.[8] On 9th October 1914, Witold Ostoja-Gorczyński called for volunteers to enlist at recruitment centres in Brest, Chełm and Warsaw.[9] Political authority over the unit was assumed by Roman Dmowski's Polish National Committee.[10] Puławy (then Novo-Alexandria) was chosen as the unit's place of formation.[11]

The beginnings were hard, there was a shortage of everything, the Russians stalled shipments of arms and uniforms and those that were delivered turned out to be incomplete and of poor quality. For instance, cavalry rifles supplied to the Legions, were missing bayonet sheaths, forcing the men to carry their bayonets under the belt. Volunteers to cavalry squadrons were to bring their own saddles and bridles. An additional obstacle in training was unfamiliarity with Polish drill on the part of the Russians and a lack of respect for Russian drill by the Poles. It wasn't until the Organizing Committee of the Polish Legions was established on 13th January 1915 under Gen. Edmund Świdziński that the situation improved.[12] The Committee operated in seven departments: recruitment, finances, press and public information, technology, army, economy, and health. Col. Antoni Reutt was appointed commander of the Polish Legion known as the Puławy Legion for its place of formation. At the same time, a decision was made to form a second Legion in Lublin. This was possible through extending recruitment offices into Russia. Attempts were made to reach the Polish expat community in the United States, but those were largely unsuccessful, except for the enlistment of Leon Sułkowski, Adam Trygar, Gabriel Pawłowski and Wawrzyniec Butkowski. Polish officers in the Russian army were not willing to transfer into the Legions.

On 24th January 1915, through the efforts of the Polish National Committee, the Puławy Legion was recognized as a regular unit of the Russian Army. The formation of the I Polish Legion (of 17 officers and 909 men) was finalised in late January 1915. Their uniforms were so similar to those of their Russian counterparts that the Poles could only be distinguished by their shoulder strap insignia, "I LP" for "I Legion Polski [I Polish Legion]. In February, the Legion was organised into four rifle companies, a signals subunit, and a machine gun company. Their training was completed in mid-March 1915. After deployment, the Legion's morale was influenced by an informal group called *Dama Pik* [*Queen of Spades*]. Initially merely a social club, *the Queen of Spades* eventually became a hub of patriotic attitudes among the men.

---

8 It was made of fuchsia-coloured fabric and bore the image of Our Lady of Częstochowa and the words *Legiony Polskie 1914* [Polish Legions 1914]. H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 11.

9 Archives of the Polish Army Museum (APAM), sign. 905 C; Polish Legions Commander Witold Gorczyński's address, "*Polacy! Za zgoda zwierzhcniego wodza naczelnego możemy tworzyć legjony*." [*Poles! We've been given the permission by the Supreme Commander-in-Chief to form the Legions*]. In: Historja I-go Legjonu Polskiego, p. 14; H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 11.

10 Mieczysław WRZOSEK, *Polskie formacje wojskowe w Rosji (1914–1920)* [*Polish military formations in Russia (1914–1920)*]. In: Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939 [Outline of the history of the Polish military in the years 1864–1939]. (Ed.) Piotr STAWECKI. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warsaw 1990, p. 191; H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie* pp. 13–15.

11 APAM, sign. 40936, p. 8. Copy of the letter of the Commander-in-Chief of the Armies of the South-Western Front, 17th November 1914.

12 H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 13.

In late March 1915, in a series of hostile actions from representatives of the Russian authorities, command of the Legion was handed over to the head of the Warsaw Military District, General Pavel Yengalychev. As a result, the Organizing Committee was dissolved and the Polish Legions were incorporated into the Russian levy en masse as the 739th Novo-Alexandria (Puławy) Battalion and 740th Lublin Battalion, while cavalry was renamed the 104th and 105th mounted sotnya [company].[13] Under these circumstances, the Polish National Committee dissociated from any further efforts towards the formation of Polish units. The logistics were assumed by the staff of the 104th Brigade of Levy en Masse. It comprised the 740th Lublin Battalion and both cavalry sotnyas. The Brigade was under the command of General Piotr Szymanowski.[14] The Brigade did not last long: it was disbanded in July and its soldiers were incorporated into the renamed Puławy Legion which was transferred to Bobruysk in September.[15]

On 15th March 1915, the Puławy Legion, or the 739th Novo-Alexandria Battalion of about 800 men was deployed to Fałków near Radom and in May sent to Iłża. On 20th March 1915, the Legion came under the command of General Józef Leśniewski, brigade commander in General Mrozovskyi's Moscow Grenadier Corps.[16] On 19th May, the Legions broke through German defence lines at Pakoslav – something the Russians had been unable to do. In the battle, they lost 42 killed and 71 wounded and missing. The wounded Col. Reutt was replaced by Col. Jan Rządkowski.[17] In a bayonet clash on 15th June the Poles pushed the German troops out of Michałów; on 17th July they protected a Russian retreat from Władysławowo. On 20th July, they fought at Kolonia Chechelska and on 20th August at Nurzec, where they suffered heavy losses. Although after the battle of Czeremcha on 24th August the Legions were down to 150 men, only two weeks later they attacked and destroyed a German bridgehead on the river Marycha. Their zeal was not lost on the Russian command. In a farewell order, commander of the Moscow Corps of Grenadiers General Mrozovskyi acknowledged *"the outstanding combat value, endurance and courage"* of the Legionaries.[18] On 24th September 1915, the Legion was sent to the Babruysk fortress to regroup. But in October 1915 the unit was disbanded, and the men were transferred to the Polish Rifle Brigade which was formed by Col. Rządkowski's initiative and consisted of four battalions.[19] The brigade was formed in Babruysk. The staff of the 104th Brigade became the nucleus of the staff of the Polish Rifle Brigade. The 1st battalion was formed of the remains of the I and II Legions and came under the command of Colonel Jan Rządkowski; command of the 2nd battalion was given to Colonel Lucjan Żeligowski, the 3rd – to Colonel Bolesław Frej and the 4th – to Colonel Znamierowski. The uhlan squadron was commanded by Lt. Col. Władysław Obuch-Woszczatyński and the sapper company – by Captain Mieczysław Wężyk. The Russians did not see the Brigade

---

13 W. L. ZĄBEK, *Legia Rycerska.* Niepodległość i Pamięć 2008, Vol. 15, No. 2 (28), p. 55.

14 Jan RZĄDKOWSKI, *Pierwszy Legion Puławski. From Pakosław to Zelwa 19. 5. 1915 – 11. 11. 1915*. Księgarnia Polska Tow. Polskiej Macierzy Szkolnej, Warsaw 1925, p. 50; M. WRZOSEK, *Polskie formacje wojskowe w Rosji*. In: Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939, p. 192.

15 H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 36–39.

16 H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 23–25.

17 This was the Puławy Legion's baptism of fire, commemorated by the men in a special song, *Bój pod Pakosławem* [The Battle of Pakosław].

18 H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 35–36.

19 Ibid, pp. 44–54. Tsar Nicolas II conditioned his approval on the decision of Russian military authorities. At the same time, Russian was introduced as the mandatory language for official communication.

as a Polish military unit. Most of the commanders were Russians or Russified Poles. All written communication was carried in Russian, only Polish verbal command was allowed. Nevertheless, the soldiers prayed in Polish, sang Polish songs and were given access to a Polish library.[20] In the spring of 1916, the 4000-strong Brigade was incorporated into the Moscow Corps of Grenadiers and transferred to Baranowicze, where it fought until January 1917. It was to be regrouped yet again, this time into the Polish Rifles Division.[21]

Further expansion of Polish military formations was made possible by the Tsar's Christmas Order to the Army and Navy issued in December 1916.[22] The document suggested the establishment of an independent Polish state out of the three partitions as one of Russia's goals. The most determined of the proponents of the expansion of Polish military formations was General Aleksey Brusilov, commander of the South-Western Front. On 24th January 1917, at Brusilov's suggestion the Polish Rifle Brigade was transferred to the Kiev Military District to be expanded into the Polish Rifles Division. The work began on 8th February 1917. The commander of the new formation, General Tadeusz Bylewski, was to build four infantry regiments, an engineering company, an uhlan squadron, and a replacements regiment. The circumstances in which he was to complete the task were far from comfortable. The individual detachments were scattered over a large area, which inhibited communication and delivery of supplies.[23]

Successive defeats of the Tsarist forces, increasing social unrest and – as a consequence – the February revolution, had shifted the balance of forces in Eastern and Central Europe. With such political acts as the address of the Petersburg Soviet of Workers' and Soldiers' Delegates of 27th March 1917 and the Manifesto of the Provisional Government of 30th March, New Russia raised hopes for expansion of the Polish armed forces. All those actions, however, were little more than a game of appearances. Both the Premier of the Provisional Government and the military authorities were opposed to the idea of Poland's separation from Russia – and to the rise of Polish military formations. Meanwhile, the continuing setbacks suffered by the Russian army at the front increasingly drew the attention of the authorities towards the potential of Polish recruits. In the spring of 1917, the Russian General Staff estimated the number of the so-called "Catholics" serving in the army at 119 generals, about 20 thousand officers and 700 thousand other ranks. A vast majority of them were Poles.[24] Mobilization plans included also about 100 thousand POWs from the Austro-Hungarian and Prussian armies, refugees from the Congress Kingdom and Galicia (many of whom were young Polish patriots), and the vast Polish expat community in Russia which was certain to reinforce the potential Polish units.[25]

The development of the Polish military movement was based on two documents, "The Provisional Ordinance on the Organisation of the Command of the Active Army and Fleet"

---

[20] M. WRZOSEK, *Polskie formacje wojskowe w Rosji*. In: Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939, p. 193.

[21] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 53.

[22] M. WRZOSEK, *Polskie formacje wojskowe w Rosji.* In: Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939, p. 283.

[23] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 48 and on.

[24] Ibid, p. 107; Mieczysław WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji w latach 1917–1918* [*Polish Army Corps in Russia in 1917–1918*]. Książka i wiedza, Warsaw 1969, p. 23; Adam MIODOŃSKI, *Związki Wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918)* [*Associations of Military Poles in Russia (1917-1918)*]. Wydawn. i Drukarnia „Libra", Białystok 2004, pp. 21–24.

[25] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, p. 25–26.

of 30th (17th) March 1917, issued by the General Commander of the Russian Army General Alekseyev, and Minister of War Alexander Guchkov's Order No. 114 of 31st (18th) March. The documents were an elaboration on Order No. 1 of 27th March 1917, which conditioned the whole procedure of the issuance and execution of official instructions on the approval of soldiers' committees.[26] Because of resentment towards the Polish Rifles Division, the Poles focused on the expansion of military associations. The first Association of Poles in the Army was founded on 24th March 1917 as an organisation of the Petersburg Military District.[27] Its goal was to establish a network of connections between Poles serving in the Russian army and a system of mutual help in founding new Military Associations which were cropping up all over Russia. The idea of the military associations was received eagerly. The Military Associations attempted to attract Poles who served in the Russian army, look after them, promote the spirit of patriotism and education, and take care of disabled soldiers, prisoners of war and military families. In time, the associations became dominated by supporters of the formation of a Polish army. Another organisation striving to build a strong Polish army in Russia was the Polish War Legion of Active Struggle established in Kiev in April 1917.[28] The Legion focused its activity on the Polish Rifles Division.[29]

In early April 1917, the first members of various Military Associations declared readiness to serve in the Polish Rifles Division. The numbers of new recruits which began flowing in were sufficient to attempt the formation of a Polish Corps. By the initiative of the Polish War Legion of Active Struggle, commander of the Polish Rifles Division General Bylewski called for a convention of Military Associations delegates between 14th and 30th April 1917. The convention produced a mission statement laying out the principles for the further development of Polish military formations in Russia.[30] A number of regulations were also formulated to define the relationships between officers and other ranks, determine issues related to uniforms and insignia and the stance of Poles in the army towards regulations issued by Russian military authorities, should they be contrary to the principles of military discipline.[31] In order to see the declarations through, Col. Lucjan Żeligowski, Capt. Mieczysław Wężyk, Lt. Jan Ostrowski, 2Lt. Liesl and 2Lt. Zdziechowski set out for Petersburg, where they were planning to meet with Polish political organisations and together apply to the Russian authorities for permission to form the Polish Army. Their chances were rather high. On 2nd April 1917, General Brusilov expressed anticipation that the Polish division would become the nucleus of a strong Polish Army.[32] The delegates contacted the National Committee which operated under the Polish members of the Russian Duma and Council of State.[33] The

---

[26] A. MIODOŃSKI, *Związki Wojskowych Polaków*, pp. 25–26.

[27] Ensign Wacław Szczęsny served on the Legion's board as its chairman with Bronisław Barylski, Lt. Stanisław Iwanowski and NCO Michał Wichliński as deputy chairmen, private Józef Adamczewski and Ensign Mieczysław Norwid-Raczkiewicz as secretaries and General Jan Jacyna as treasurer. M. WRZOSEK, *Polski czyn zbrojny*, p. 28–29; A. MIODOŃSKI, *Związki Wojskowych Polaków*, pp. 26–27.

[28] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 120–121.

[29] *Wiadomości Wojskowe 1917*, Vol. 1, No. 4 (29. 4. 1917), p. 4.

[30] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 108. Their declaration summoned all Poles to rise up in the struggle for the independence and unification of Poland and promised that the Polish Rifles Division would soon join in the war against the Central Powers.

[31] *Wiadomości Wojskowe 1917*, Vol. 1, No. 5 (6. 5. 1917), p. 5.

[32] *Wiadomości Wojskowe 1917*, Vol. 2, No. 15–18, (12. 5. 1918), p. 3.

[33] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, p. 35.

National Committee, however, was not sympathetic to the idea of the formation of a Polish military force in alliance with the Russian Army. Instead, the Committee passed a resolution on the formation of several army corps. When they heard of the decision, participants of the Military Convention selected a representative group, headed by General Bylewski, which was to travel to Petersburg on 30th April to advance the Corps formation process. At the same time, Bylewski was appointed head of the "Military Commission for the Formation of Polish Units" at the Russian General Staff.[34]

Although Alexander Guchkov, the previously mentioned Russian Minister of War, appeared to approve the expansion of the existing Polish Rifles Division into a Corps comprising two infantry divisions, a light artillery brigade, a howitzer battery, an uhlan regiment and an engineers company, and even signed a General Staff order to that effect, his actions were merely a pretense.[35] The Russians consistently maintained that Poland and its army can exist only alongside Russia.[36] This was the official Russian position during the 1st General Convention of Polish Military, between 7th and 22nd June 1917.

On the very first day of the Convention, the 384 delegates from across Russia elected Józef Piłsudski, already seen as the Commander-in-Chief of the reinstated Polish Army, as honorary Chairman.[37] They also adopted a number of resolutions regarding the formation of a Polish Armed Force.[38] On 21st June, they also appointed representatives, the Supreme Polish Military Committee and its executive organ, the Polish Military Executive Committee. The Supreme Polish Military Committee [Naczpol – J. W.] was a political body governing the forming army, authorised to adjudge in all conflicts.[39] The entire burden of forming the Corps fell to the Polish Military Executive Committee.[40]

The Naczpol's first and most important task was to obtain permission for the establishment of Polish formations. In June, a Polish delegation approached Russia's Minister of War Alexandr Kerensky with a petition to that effect, but without success. It wasn't until the Committee turned to the Russian Commander-in-Chief General Brusilov, and later to his deputy General Lavr Kornilov, that their efforts yielded tangible results.[41] The Committee gained approval for the formation of the I Polish Corps with Lieutenant General Józef Dowbor-Muśnicki in command.[42] The Corps was to comprise three rifles divisions, three artillery brigades, three mortar batteries, a cavalry regiment, an engineers regiment, a balloon

---

[34] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 104–105.

[35] W. L. ZĄBEK, *Legia Rycerska*. Niepodległość i Pamięć 2008, Vol. 15, No. 2 (28), p. 60; H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 107.

[36] The Russians took advantage of the political fragmentation of the Poles, which showed in the appearance of multiple new organizations. For instance, new Military Associations were established at two great conventions (10–16 April in Rzeżyca and 29th April – 4th May in Minsk-Litovsk). H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 109–110, 117–120.

[37] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, p. 62.

[38] APAM, sign. 39456/6, *Uchwały Pierwszego Ogólnego Zjazdu Wojskowych Polaków* [*Resolution of the First General Convention of Military Poles*] Petersburg, 6th (19th) June 1917.

[39] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 115–117.

[40] Ibid, pp. 123–127.

[41] Ibid, p. 125; W. L. ZĄBEK, *Legia Rycerska*, Niepodległość i Pamięć 2008, Vol. 15, No. 2 (28), p. 61.

[42] In mid July 1917, General Dowbor-Muśnicki received a telegram – probably from Naczpol's Chairman Raczkiewicz – offering him the command of the nascent Polish Corps. Józef DOWBOR-MUŚNICKI, *Wspomnienia* [*Memories*]. Bellona, Warsaw 2003, p. 140.

detachment, an air force unit and rear formations. It was to be deployed to the Prusso-Austro-Hungarian front.[43] Prior to that, on 4th July 1917, Russian General Staff issued orders to all military districts to allow all willing Poles to form separate companies and units as part of the new Polish armed force.[44] This way, two large Polish army formation centres were created under the auspices of the Naczpol as the base of future Polish Corps: one located in Belarus and Lithuania with headquarters in Minsk (I Polish Corps) and the other in areas close to the Ukrainian front and eastern Ukraine and Moldova, with headquarters in Kiev.[45]

As he took command of the Corps on 6th August 1917, General Dowbor-Muśnicki had to settle for the approved establishment plan of three infantry divisions, two field artillery brigades and one heavy artillery brigade. He obtained permission to acquire the arms and equipment of two Russian divisions (169th and 171st) which had been disbanded for insubordination.[46] He could also count on the equipment of the 2nd Caucasian Grenadier Division. Poles serving in the Russian army could volunteer to the Corps under the condition that line units would lose no more than 25 per cent of their Poles to the new Polish forces.[47] While approving the formation of a Corps, Russian military authorities maintained their control of the newly formed Polish force. Russian was to be the only language of command and official correspondence. As before, Polish was allowed in oral commands and private conversations. The uniform of the Corps soldiers was to be identical with that of Russian units with the exception of certain national insignia to be selected at a later time.[48] As the Corps was to be part of the Russian forces, its maintenance was to be funded by Russia.

The Polish Rifles Division was to constitute the basic unit of the newly formed Corps. The Division set out to the front at Tarnopol in June 1917, only to be withdrawn in August after heavy and bloody combat. The remaining units were transferred to Bychów; soon, the Division came under General Józef Dowbor-Muśnicki's orders and was renamed 1st Rifles Division, Polish I Corps in the East. Due to Bolshevik canvassing, the Division had to be regrouped before its incorporation into the Corps. As a result, only 2500 soldiers and 150 officers (instead of 16 thousand men, including 259 officers) came under Dowbor-Muśnicki's command. General Gustaw Ostapowicz was appointed Commander of the new division. General Dowbor-Muśnicki refused to take command of the replacement regiment because of its lack of discipline:

"Instead of exercising, the men traded in everything, beginning with sausage and cigarettes; some of the soldiers had left to work, but the truth was that nobody was doing anything. A vast majority of the officers had been discharged from the Polish division; they did nothing but talk politics, play cards and drink […] *It was the riffraff of the army. A list of the men of the regiment by province showed that less than 50% of them were from the* [Congress – J. W.]

---

[43] Józef DOWBOR-MUŚNICKI, *Krótki szkic do historji I-go Polskiego Korpusu* [*A brief sketch to the history of the 1st Polish Corps*]. *Vol. I.* Polskie Stowarzyszenie „Placówka", Warsaw 1919, p. 12 and on.

[44] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, p. 76.

[45] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 132–133.

[46] Ibid, p. 124.

[47] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, p. 79; H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 154.

[48] J. DOWBOR-MUŚNICKI, *Krótki szkic do historji I-go Polskiego Korpusu*, pp. 54–55.

Kingdom; the rest were a miscellaneous collection from every corner of the Russian Empire. Lt. Jackiewicz, Ens. Walc and NCO Rękawek led the show."[49]

In a series of negotiations, the Russian authorities agreed to quarter the 1st Division in Stary Bykhov, the 2nd Division in Zubtsov, the 3rd in Yelnia, the replacement brigade in Dorogobuzh, the engineers regiment in Dubrov, the artillery in Vitebsk and the Uhlan Regiment in Dukora near Minsk.[50] The vastness of this area made it difficult to effectively work on the formation of the Corps, but – interestingly – Polish units were located along strategically important train lines. In the first days of August, the Committee approved a set of regulations governing the Polish Army, which determined the foundations of the force, its organisation and principles of formation.[51] Order of 17th August restored the system of salutation and established rules for addressing officers and soldiers.[52] Order of 29th August defined uniform regulations.[53] Order of 17th September introduced military discipline in the Corps, which followed the French example.[54]

General Dowbor-Muśnicki completed his selection of the Officers' Cadre in early October 1917. The 2nd Rifles Division ultimately came under the command of General Józef Szamota, General Leśniewski took command of the 3rd Rifles Division, the 1st Uhlan Regiment was commanded by Col. Bolesław Mościcki, General Antoni Kaczyński took charge of the artillery, Col. Kazimierz Pławski– of the I Artillery Brigade, Col. Tadeusz Jastrzębski – the II Artillery Brigade, the heavy artillery squadron came under the command of Col. Edward Malewicz, the mortar squadron – Col. Eugeniusz Rodziewicz, the 1st Regiment Engineers – Lt. Col. Bolesław Jaźwiński, and General Józef Pawłowski took command of the replacements brigade. Many Russians joined the officer cadre of the Corps, preferring service in the disciplined Polish formation to the Russian army where the spirit of the revolution was spreading like wildfire. Dowbor-Muśnicki offered the Russians a number of key positions: General Vladimir Agapeev was appointed chief of staff and Col. Blinov – chief commissarial officer.[55]

Recruitment to the Corps began even before all the commanders were appointed. Bolshevik propaganda, which systematically sabotaged the recruitment campaign, succeeded in convincing the Polish replacements regiment of 20 thousand men based in Belgorod, Ukraine, to rename itself the 1st Polish Revolutionary Regiment.[56] The continual undermining of trust towards the officers weakened the response of potential recruits; most of the soldiers thought rather about returning home. On top of that, Poles were kept in the Russian army by complicated and tedious transfer procedures. The expansion of the Corps did not gain momentum until

---

[49] J. DOWBOR-MUŚNICKI, *Krótki szkic do historji I-go Polskiego Korpusu*, pp. 16–17.

[50] Ibid, p. 21.

[51] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, pp. 156–159.

[52] Ibid, p. 160.

[53] Ibid, pp. 160–167. With time, the issue of the uniforms was addressed with successive orders introducing new elements distinguishing the Corps from its Russian counterparts.

[54] Ibid, p. 168.

[55] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, pp. 84–85.

[56] Mieczysław WRZOSEK, *Przyczynek do historii 1 Rewolucyjnego Pułku Polskiego*. Przegląd Historyczny 1957, Vol. 48, No. 4, p. 709; W. L. ZĄBEK, *Legia Rycerska*. Niepodległość i Pamięć 2008, Vol. 15, No. 2 (28), p. 62.

the failure of the Kornilov coup, which had the support of some Polish units.[57] The increasing threat of another revolution further consolidated Polish political organisations. A mobilisation plan was put together during a meeting in Minsk on 27th October 1917.[58] According to this plan, the Naczpol was to oversee the recruitment in the operational area of the Northern, Western and South-Western Fronts. With the outbreak of the October Revolution, the plan could no longer be implemented. Under the rule of Alexander Kerensky's government, Polish units were treated as part of the Russian Army. The situation changed drastically with the outbreak of the October Revolution. Russia was steeped in chaos and anarchy. Many officers were murdered, the distrust of soldiers to the high command and professional officers was stoked by the ubiquitous Bolshevik propaganda. Rallies were organised practically continuously, revolutionary committees kept cropping up and commanders were elected by the soldiers. The Naczpol decided to review the Polish formations, weeding out any soldiers who had given in to the revolutionary atmosphere. As a result, nearly 2/3 of the strength of the I Polish Corps was dismissed, leaving about 12 000 soldiers. After the outbreak of the October Revolution, the Poles decided to focus on their own goals and form a military force neutral to the Bolsheviks but allied with the Entente.[59] By mid-December 1917, the Corps numbered almost 22 thousand soldiers and officers.

In spite of the Naczpol's declaration of neutrality with respect to the events in Russia, individual units of the Corps clashed with the Bolsheviks operating in Belarus as early as September 1917. In November 1917, at the order of General Dowbor-Muśnicki, the I Corps, or – more accurately – the 1st Uhlan Regiment, stood up for Russian generals arrested for participating in the Kornilov coup.[60] Another incident occurred in Minsk in December of that year, when an attempt at the requisition of food in a Polish cafeteria ended in a shoot-out and removal of the Polish units from the city.[61] In a conference which took place soon after those events, General Dowbor-Muśnicki and the new Russian government agreed that in order to avoid further conflicts, the I Corps should be transferred to the vicinity of the Babruysk Fortress. The Corps command issued orders to that effect on 17th December. The Bolsheviks were planning to take advantage of the movement of the Polish troops to disarm them just like they had done with the old Russian army. The operation began close to Babruysk in January 1918 and turned into an open conflict.

The emergence of the I Corps was a natural step in the formation process of Polish armed forces. It was originally formed as part of the Russian army, but after the October Revolution and the Bolshevik takeover, Polish military authorities proposed – without consulting it with anyone – the idea of a Polish Army neutral with regards to the Bolshevik army and supportive of the armies of the Western Empires.

English translation by Anastazja Pindor

---

[57] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, pp. 99–101.

[58] At the same time, steps were taken to organise the II General Convention of Military Poles. M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, pp. 106–107.

[59] W. L. ZĄBEK, *Legia Rycerska.* Niepodległość i Pamięć 2008, Vol. 15, No. 2 (28), p. 63.

[60] M. WRZOSEK, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji*, pp. 125–126.

[61] H. BAGIŃSKI, *Wojsko Polskie na Wschodzie*, p. 163.

Panel 10

Against the "senseless slaughter" Benedict XV's peace initiative of 1917 and the German nuncio Eugenio Pacelli[1]

CHRISTOPH VALENTIN

"Hear […] *our prayer: welcome the paternal invitation that we address to you in the name of the divine Redeemer, the Prince of peace!* […] *May the Lord inspire you in decisions which conform to His most holy will, and ensure that you, deserving the applause of the current age, will equally ensure that in future generations you will bear the name of peacemakers."*[2]

On the third anniversary of the beginning of World War I, Pope Benedict XV (1854–1922) appealed to the heads of the belligerent states to end the bloodshed. With his peace note "Dès le début" of 1 August 1917, he not only publicly and passionately demanded peace; he also made precise proposals in order to reach this goal.

This step, however, did not remain undisputed. Historians passed different judgements on it. In their fundamental study on the history of diplomacy Keith Hamilton and Richard Langhorne characterize the Pope's step as a *"brief reversion to Renaissance diplomacy"*.[3] Church historian Jörg Ernesti does not resort to such a mocking undertone: in his opinion, the pope's initiative even *"emphasised the universal dimension of papacy and increased the Holy See's prestige as a moral world power."*[4] The paper aims to discuss the question which judgement is right. To that end, it examines the significance of the peace initiative for the history of Wold War I and of modern Papacy. Moreover, it traces the course of the difficult negotiations, that oscillated between the hope for peace and frustration, and between Christian ideals and political interests.

---

[1] I would like to thank Sascha Hinkel, Elisabeth-Marie Richter and the other collaborators of the *"Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929)"* for their help and the critical discussion of my paper.

[2] "Prêtez donc l'oreille à Notre prière, accueillez l'invitation paternelle que Nous vous adressons au nom du divin Rédempteur, Prince de la Paix. […] Que le Seigneur vous inspire des décisions conformes à sa très sainte volonté. Fasse le Ciel, qu'en méritant les applaudissements de vos contemporains, vous vous assuriez aussi, auprès des générations futures, le beau nom de pacificateurs." *Der Friedensappell Papst Benedikts XV. vom 1. August 1917 und die Mittelmächte. Diplomatische Aktenstücke des deutschen Auswärtigen Amtes, des bayerischen Staatsministeriums des Äußern, des österreichisch-ungarischen Ministeriums des* Äußern *und des britischen Auswärtigen Amtes aus den Jahren 1915–1922*. (Ed.) Wolfgang STEGLICH. Franz Steiner, Wiesbaden 1970, pp. 160–162, Benedict XV to the heads of the belligerent states, 1 August 1917. English translation (modified by me): *Papal addresses to the Pontifical Academy of Sciences 1917–2002 and to the Pontifical Academy of Social Sciences 1994–2002*. Pontificia Accademia delle Scienze, Vatican City 2003, pp. 8–10, Benedict XV to the heads of the belligerent states, 1 August 1917.

[3] Keith HAMILTON – Richard LANGHORNE*, The practice of diplomacy. Its evolution, theory, and administration.* Routledge, London 2011, p. 153.

[4] "Die universale Dimension des Papsttums stark gemacht und das Prestige des Heiligen Stuhls als moralische Weltmacht vermehrt". Jörg ERNESTI*, Benedikt XV. Papst zwischen den Fronten.* Herder, Freiburg 2016, p. 255.

The course of events that accompanied the Pope's peace note is well researched. Emma Fattorini and Hubert Wolf both presented detailed reconstructions of the negotiations that preceded its publication.[5] Whereas Wolfgang Steglich published the respective governmental records long time ago,[6] the "Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929)", directed by Hubert Wolf at the University of Münster (www.pacelli-edition.de), now makes available the Holy See's documents. Not only does it provide important sources on the Vatican's policy during World War I, but it also grants interesting insights into the mentality of the German and Roman decision-makers.

The present contribution begins by contextualizing the Pope's peace note of 1917 in the wide range of attempts to put an end to the war. After that it will outline the course of Benedict's initiative. Finally, it will discuss its impact and legacy.

Peace initiatives during World War I

As Georges-Henri Soutou sets out, World War I broke with the longstanding European tradition of intra-war diplomacy between the belligerent parties, for their war aims were vastly expanded and they confronted each other on an ideological level as well. The numerous examples of clandestine diplomacy were all the more important. The year 1917 in particular saw several secret and public peace initiatives. Apart from Benedict's peace note, there were peace feelers between France and Austria as well as between Germany and Great Britain. Socialists, also, did not rest, although the peace conference held in Stockholm in June did not bear fruit.[7]

At first glance, the conditions were favourable. After three years of war, discontent was growing within the belligerent nations and the Russian Revolution in February revealed the consequences, that its continuation might possibly have. Moreover, the USA entered the conflict in March and in the medium term changed the balance of power in favour of the Entente. In spring and early summer of 1917, German political actors sought for opportunities to make peace. In April, the Majority Social Democratic Party of Germany took over Lenin's claim for peace without annexations or contributions. The government, too, on 12 December 1916 made peace proposals, although unsuccessfully. Apart from that, in early 1917, German diplomats contacted the Holy See for possible peace mediation. The Vatican refused for the time being. But this was not the end of the story.[8]

Nonetheless, finding peace conditions that were acceptable for all belligerent parties was a tough nut to crack. Apart from the vastly extended war aims it was the Belgium question in

---

[5] Emma FATTORINI*, Germania e Santa Sede. Le nunziature di Pacelli fra la Grande guerra e la Repubblica di Weimar.* Il mulino, Bologna 1992, pp. 45–92; Hubert WOLF*, Der Papst als Mediator? Die Friedensinitiative Benedikts XV. von 1917 und Nuntius Pacelli*. In: Frieden stiften. Vermittlung und Konfliktlösung vom Mittelalter bis heute. (Ed.) Gerd ALTHOFF. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2011, pp. 167–220. Cf. Hubert WOLF*, Pope and Devil. The Vatican's Archives an the Third Reich*. The Belknap Press of Havard University Press, Cambridge 2010, pp. 38–43.

[6] *Der Friedensappell Papst Benedikts XV. vom 1. August 1917.*

[7] Georges-Henri SOUTOU*, Diplomacy*. In: The Cambridge history of the First World War. Vol. II: The State. (Ed.) Jay WINTER. Cambridge University Press, Cambridge 2014, pp. 495–541. Cf. Henning HOFF*, Friedensinitiativen*. In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg. (Eds.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2009, pp. 510–512.

[8] H. HOFF, *Friedensinitiativen.* In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, pp. 510–512; G.-H. SOUTOU, *Diplomacy.* In: The Cambridge history of the First World War. Vol. II, pp. 495–541; H. WOLF, *Der Papst als Mediator?* In: Frieden stiften, pp. 167–220.

particular that blocked the way to peace. The neutral state, which had been occupied by the Germans at the outset of the war, was considered a "Faustpfand" or pledge by the major part of the Reich's political and military establishment. The only options taken into consideration were complete annexation or the reestablishment of formal independence under strong political and economic dependence on the Reich. The Entente, on the contrary, insisted upon the full independence of Belgium.[9]

The course of Benedict XV's peace initiative

On 13 June 1917, Cardinal Secretary of State Pietro Gasparri (1852–1934),[10] the Pope's right-hand man, asked Eugenio Pacelli (1876–1958),[11] the Munich nuncio and only representative of the Holy See in Germany, to hand over a handwritten letter written by Benedict XV to Wilhelm II (1859–1941).[12] For denominational reasons no representative of the Holy See was accredited to the court of the protestant Emperor in Berlin; there was only a nuncio delegated to the Catholic monarchy of Bavaria. Using the Viennese nuncio had not been an option, because the "powerhouse" of the Central powers was in Berlin; besides, the nuncio in Munich had de facto become the Holy See's representative to the whole Reich.[13] On this occasion, he was to explain the Pope's intentions: *"You will admonish him to make everything that is in his power to end these evils, even if this would mean to renounce some of the war aims pursued by the German people. You will make him understand that the pacification of mankind and the end of the outrageous suffering would worthily satisfy his noble and generous soul."*[14]

Taking this plunge Benedict XV initiated his most ambitious peace initiative. Indeed, the Pope had bemoaned the war from its very beginning on. In doing so he disregarded all objections that employed the precarious diplomatic position of the Holy See and the duty of the *Padre commune* to remain completely neutral as arguments. However, as two-thirds of all Catholics were directly involved in the war, Benedict XV felt that the head of the Church frankly could not remain silent. Apart from furnishing humanitarian aid for prisoners of war and civil internees, he had called upon the belligerent parties to negotiate peace ever since

---

[9] Wolfgang J. MOMMSEN*, Die Urkatastrophe Deutschlands. Der Erste Weltkrieg 1914–1918*. In: Gebhardt. Handbuch der deutschen Geschichte. Bd. 17: 19. Jahrhundert (1806–1918). (Ed.) Jürgen KOCKA. Klett-Cotta, Stuttgart 2004, pp. 1–172; Wolfgang J. MOMMSEN*, Kriegsziele*. In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, pp. 666–668.

[10] Papal Cardinal Secretary of State in 1914–1930. Cf. Martin BRÄUER*, Handbuch der Kardinäle. 1846–2012.* Walter de Gruyter, Berlin 2014, p. 208.

[11] Apostolic nuncio in Munich in 1917–1925, 1920–1929 in Berlin, 1930–1939 papal Cardinal Secretary of State, 1939 Pope Pius XII. Philippe CHENAUX*, Pie XII. Diplomate et pasteur.* Les Éditions du Cerf, Paris 2003.

[12] *Der Friedensappell*, pp. 105–106, Benedict XV to Wilhelm II, 13 June 1917.

[13] Cf. Hubert WOLF*, München als Reichsnuntiatur? Aus Anlaß der vollständigen Öffnung des Archivio della Nunziatura di Monaco.* Zeitschrift für Kirchengeschichte 1992, Vol. 103, pp. 231–242.

[14] "Lo esorterà caldamente a fare tutto il suo possibile per mettere fine a tanti mali, anche se si dovesse rinunziare a qualcuno degli scopi della guerra, perseguiti dal popolo tedesco. Gli farà rilevare che la pacificazione dell'umanità e la cessazione di tante inaudite sofferenze sarebbero una degna soddisfazione al Suo animo nobile e generoso." *Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929)* (henceforth cited as *COE Pacelli*), Gasparri to Pacelli, 13 June 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/800 [accessed 2017-12-28].

his inaugural encyclical of 1 November 1914[15] and repeatedly offered mediation to the belligerent parties. Reviving the medieval idea of the Pope as *arbiter mundi* he, on the one hand, saw the chance to bring the Holy See, which had been isolated ever since the fall of the Papal States in 1870, back into world diplomacy. On the other hand, because of moral reasons, Benedict was fully aware of the tragedy of the war.[16]

Pacelli executed Gaparri's order by visiting the heads of the Reich in person. When he first met with Theobald von Bethmann Hollweg (1856–1921) in Berlin on 26 June the Chancellor said that he was willing to make concessions as far as the disarmament and the Belgium question were concerned, although he was quite pessimistic about the success of a peace initiative. On 30 June, Pacelli had an audience with Wilhelm II in Bad Kreuznach and handed over the Pope's letter. He later wrote to Gasparri: *"Her Majesty listened to me with respectful and grave attention. However, I shall say frankly that by the way he prolongedly gazes at his interlocutor, by his gesture, by his voice he seems (I don't know whether by nature or as a result of the worries of these long and tormenting years of war) to be effusive and not quite normal."*[17]

This quotation also points to the advantage of one feature of the "Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929)": the so-called "layer model". The drafts, most of which can be found in the Vatican Secret Archives, are particularly interesting for the genesis of a report. The very first draft of a report may be followed by other revision stages, sometimes also by different people, although it usually was Pacelli that corrected the last version and therefore had the final say. In this case, Pacelli first described Wilhelm II as *"non del tutto equilibrato"* (not really balanced), but strengthened his report up by replacing *"equilibrato"* with *"normale"*.[18]

Nonetheless, the nuncio came to the conclusion that the emperor, on his part, welcomed the Pope's idea: *"He doesn't doubt the efficiency of such pontifical prescriptions. There are, as he says, two powerful organisations on earth: the Catholic hierarchy and the Prussian army* […]*"*[19]

Pacelli was satisfied with these reactions. In that, he was strongly influenced by Matthias Erzberger (1875–1921), a leading politician of the Catholic Centre party who was responsible for foreign propaganda in the German Imperial Naval Office. He informed the nuncio about the government's views – but tended to be quite optimistic. Gasparri, too, was confident, as he heard that France and Italy might be willing to make peace. He sent peace proposals to Pacelli

---

[15] BENEDICT XV, *Encyclical "Ad Beatissimi Apostolorum", 1 November 1914*. Acta Apostolicae Sedis 1914, Vol. 6, pp. 565–582.

[16] Robert A. GRAHAM*, Vatican Diplomacy. A Study of Church and State in the International Plane.* Princeton University Press, Princeton 1960, pp. 305–317; Konrad REPGEN*, Die Außenpolitik der Päpste im Zeitalter der Weltkriege*. In: Handbuch der Kirchengeschichte. Bd. VII: Die Weltkirche im 20. Jahrhundert. (Eds.) Hubert JEDIN – Konrad REPGEN. Herder, Freiburg 1985, pp. 36–96.

[17] "Sua Maestà mi ascoltava con rispettosa e grave attenzione. Dirò, tuttavia, subito con ogni franchezza che nel modo in cui fissa lungamente sul suo interlocutore lo sguardo, nel gesto, nella voce, Egli sembra (non so se per natura od in seguito alle preoccupazioni di questi tre lunghi ed angosciosi anni di guerra) come esaltato e non del tutto normale." *COE Pacelli*, Pacelli to Gasparri, 30 June 1917. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/366 [accessed 2017-12-28].

[18] *COE Pacelli*, Pacelli to Gasparri, 30 June 1917 (draft) [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/4498 [accessed 2017-12-28].

[19] "Egli non dubita dell'efficacia di tale prescrizione pontificia. Vi sono, disse, sulla terra due organizzazioni potenti: la gerarchia cattolica e l'armata prussiana […]."*COE Pacelli*, Pacelli to Gasparri, 30 June 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/366 [accessed 2017-12-28].

that predominantly included the restoration of the independence of Belgium and reciprocal disarmament. On 24 July, the nuncio personally handed over these proposals in Berlin.[20]

In the meantime, however, the crisis of July 1917 had changed the game. Bethmann Hollweg had been replaced by Georg Michaelis on 13 July. Two days later, Wilhelm II answered the Pope's letter stating that Germany was forced to continue the war, after its peace proposals of December 1916 had been refused.[21] However, the peace resolution passed by the Reichstag on 19 July, decisively initiated by Erzberger and the Centre party, and the meeting between Pacelli and Michaelis five days later might indeed have given reason to be optimistic. In fact, international disarmament and the independence of Belgium were proposals that were barely acceptable for the Reich, especially for the military command. But the most important problem was that the German government fobbed off Pacelli and only answered the Holy See's preliminary peace proposals on 12 August.[22]

However, Benedict was determined to act and did not wait for the final German answer to his proposals. On 9 August, the Pope sent a peace note to the belligerent parties, which was backdated to 1 August. It was published in the "Osservatore Romano" in mid-August. The Pope did not only demand freedom of the seas and a negotiated peace, but also disarmament and the evacuation of Belgium.[23] He concluded his note by saying: *"In presenting them* [the peace principles – C. V.] *to you, who in this tragic hour hold in your hands the destinies of the belligerent peoples, we are animated by the dear and precious hope that they will be accepted, and that as soon as possible the end of this terrible struggle will be reached, a struggle which every day, even more, appears to be a senseless slaughter."*[24]

But the German government did not accept these claims. Michaelis did not feel bound to the commitments of his predecessor and regarded Belgium as an indispensable pledge or *"Faustpfand"* for future negotiations. Thus, in its answer to the Pope's note of 19 September (the drafting of which was delayed as the coordination of the various centres of decision-making took much time), the government did not waive Belgium.[25] Therefore, the German

---

[20] *COE Pacelli*, Pacelli to Gasparri, 27 July 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/378 [accessed 2017-12-28]; *Der Friedensappell*, pp. 132–133 (Italian version), pp. 133–134 (German version), Memorandum handed over by Pacelli to the Secretary of State in the German Foreign Office Zimmermann. Cf. H. WOLF, *Der Papst als Mediator?* In: Frieden stiften, pp. 167–220.

[21] *Der Friedensappell*, pp. 116–118, Wilhelm II to Benedict XV, 15 July 1917.

[22] *COE Pacelli*, Pacelli to Gasparri, 12 August 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/5006 [accessed 2017-12-28]; *Der Friedensappell*, pp. 150–155, Reply of the German government to the Memorandum handed over by Pacelli. Cf. H. WOLF, *Der Papst als Mediator?* In: Frieden stiften, pp. 167–220.

[23] Cf. Alfredo CANAVERO, *La Nota del 1917. Le proposte su armamenti, arbitrati, sanzioni, danni*. In: Benedetto XV. Papa Giacomo Della Chiesa nel mondo dell' "inutile strage". Vol. I. (Eds.) Alberto MELLONI – Giovanni CAVAGNINI – Giulia GROSSI. Il mulino, Bologna 2017, pp. 329–343.

[24] "Aussi, en vous les présentant, à vous qui dirigez à cette heure tragique les destinées des nations belligérantes, Nous sommes animé d'une douce espérance, celle de les voir acceptées et de voir ainsi se terminer au plus tôt la lutte terrible, qui apparaît de plus en plus comme un massacre inutile." *Der Friedensappell*, p. 162, Benedict XV to the heads of the belligerent states, 1 August 1917. English translation (modified by me): *Papal addresses to the Pontifical Academy of Sciences*, pp. 8–10, Benedict XV to the heads of the belligerent states, 1 August 1917.

[25] *Der Friedensappell*, pp. 193–202, Michaelis to Gasparri, 19 September 1917; *COE Pacelli*, Michaelis an Gasparri, 19 September 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/7090 [accessed 2017-12-28]. Cf. H. WOLF, *Der Papst als Mediator?* In: Frieden stiften, pp. 167–220.

government de facto returned to the position that Wilhelm II put in a nutshell, when he made a note at the margin of a letter Benedict had sent to him on 16 January 1917: *"Victory first!"*[26]

Under these circumstances, peace was impossible. On 21 August, Great Britain's envoy to the Holy See informed Gasparri that his government was only going to answer the peace note on condition that Germany waived Belgium.[27] Moreover, the USA in their answer of 27 August demanded the previous democratization of the Reich, which was tantamount to a demand for complete surrender.[28] Great Britain, France and Italy joined in this demand and did not answer the note either. Hence, Benedict's peace initiative failed.[29]

Impact and legacy

As Hubert Wolf sets out, the Holy See made some crucial mistakes. It misjudged the balance of power between the relatively moderate Reichstag on the one hand and the annexationist military command and civil government on the other. Moreover, the Vatican over-hastily released the peace note before the definitive German answer to the Vatican's proposals. Finally, it underestimated the allied demand for democratization of the Central Powers. Apart from that, the belligerent parties finally did not understand Benedict's diplomatic initiatives and suspected that he had double-crossed them. Indeed, the Holy See was not fully neutral, as it, for example, tried to keep up its special relationship to the Austro-Hungarian Empire. Xavier Boniface adduces the ecclesiastical language, which did not correspond with diplomatic habits, as well as the ambiguous character of the document being at the same time an apostolic exhortation, a diplomatic note and an open letter. Above all, as Annette Becker emphasizes, Benedict was not aware of the totalization of the war and remained firmly attached to a utopian thinking.[30]

Was Benedict's peace initiative then just a *"brief reversion to Renaissance diplomacy"* or not? Of course, judged by its own expectations it remained effectless, yet Papacy also earned some moral prestige. Konrad Repgen, for example, points out that the number of embassies to the Holy See doubled after Benedict's XV death in January 1922 when compared

[26] *Der Friedensappell*, pp. 63–64, Benedict XV to Wilhelm II, 16 January 1917.

[27] *COE Pacelli*, [John Francis Charles duke of Salis] an [Gasparri], [21 August 1917] [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/1626 [accessed 2017-12-28].

[28] *Der Friedensappell*, pp. 422–424, Robert Lansing to Benedict XV, 27 August 1917.

[29] Annette BECKER, *Benedikt XV.* In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, p. 376; Adrian GREGORY, *Beliefs and religion*. In: The Cambridge history of the First World War. Vol. III: Civil Society. (Ed.) Jay WINTER. Cambridge University Press, Cambridge 2014, pp. 418–444; H. HOFF, *Friedensinitiativen.* In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, pp. 510–512; H. WOLF, *Der Papst als Mediator?* In: Frieden stiften, pp. 167–220.

[30] A. BECKER, *Benedikt XV.* In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, p. 376; Xavier BONIFACE, *La Nota dell'1 agosto 1917 e il suo fallimento*. In: Benedetto XV. Vol. I., pp. 365–375; H. WOLF, *Der Papst als Mediator?* In: Frieden stiften, pp. 167–220.

to 1914.[31] Ralph Rotte even speaks of the Vatican's *"comeback"* as an *"honest broker"* in world diplomacy in the late 19th and early 20th century.[32]

In contrast to the Roman Catholic Church as a whole, Pope Benedict XV clearly and publicly stood up for peace. Particularly in Germany and France the Catholic episcopate and intellectuals not only justified the war as a divine punishment for the sins of the pre-war period. They also considered it a *"just war"* and denied the Catholics of the enemy nations being truly faithful. By doing so they tried to be recognized as real patriots by the liberal, anticlerical or protestant national elites.[33]

On the one hand, the international press and the Catholics themselves did not welcome the Pope's note without exceptions. The German episcopate remained passive and considered the note a merely diplomatic, not a religious issue. On the other hand, even the German liberal und social democratic press showed respect. Moreover, Benedict XV established a modern theology of peace, which the catholic peace movement referred to after the war. Even Karl Kraus acknowledged Benedict XV in "The Last Days of Mankind" by comparing another appeal, Benedict's apostolic exhortation "Allorché fummo chiamati" of 28 July 1915,[34] to a bellicose article of Moriz Benedikt (1849–1920), editor-in-chief of the important Viennese "Neue Freie Presse".[35]

On the long run, Wilson's and Lenin's ideals might have been much more important, but the Vatican temporarily gained great prestige. Ironically, this prestige was questioned after the pontificate of Eugenio Pacelli, who had a decisive stake in the realization of the peace initiative. Crowned Pope Pius XII in 1939, he reigned the Church in a controversial

---

[31] K. REPGEN*, Die Außenpolitik der Päpste*. In: Handbuch der Kirchengeschichte. Bd. VII., pp. 36–96, here 51.

[32] Ralph ROTTE, *Die Außen- und Friedenspolitik des Heiligen Stuhls. Eine Einführung.* Springer VS, Wiesbaden 2014, p. 44. Cf. Robert ARAUJO*, The Holy See as International Person and Sovereign and Participant in International Law*. In: From just war to modern peace ethics. (Eds.) Heinz-Gerhard JUSTENHOVEN – William A. BARBIERI. Walter de Gruyter, Berlin 2012, pp. 249–273; Andreas SOMMEREGGER, *Soft Power und Religion. Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen.* VS, Wiesbaden 2011, p. 45.

[33] Christian GEINITZ, *Der Weltkrieg als Weltgericht. Nationalisierung und Kriegstheologie der deutschen Katholiken zu Beginn des Ersten Weltkriegs am Beispiel der Erzdiözese Freiburg*. In: Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens. (Ed.) Andreas HOLZEM. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2009, pp. 680–704; Heinz HÜRTEN, *Die katholische Kirche im Ersten Weltkrieg*. In: Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse. (Ed.) Wolfgang MICHALKA. Piper, München 1994, pp. 725–735. Hürten tries to blame French Catholics at that time to be much more nationalistic than their German contemporaries. However, this thesis has to be checked on the basis of more sources than he consulted.

[34] BENEDICT XV, *Apostolic exhortation "Allorché fummo chiamati", 28 July 1915.* Acta Apostolicae Sedis 1915, Vol. 7, pp. 365–368.

[35] Karl KRAUS, *Die letzten Tage der Menschheit. Tragödie in fünf Akten mit Vorspiel und Epilog.* (Ed.) Christian WAGENKNECHT. Suhrkamp, Frankfurt 1986; Claus ARNOLD, *La ricezione tedesca della Nota di pace*. In: Benedetto XV. Volume II., pp. 704–710; A. BECKER, *Benedikt XV.* In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, p. 376; Xavier BONIFACE, *La Nota dell'1 agosto 1917*. In: Benedetto XV. Vol. I., pp. 365–375; J. ERNESTI*, Benedikt XV.*; A. GREGORY, *Beliefs and religion*. In: The Cambridge history of the First World War. Vol. III., pp. 418–444; H. HOFF, *Friedensinitiativen.* In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, pp. 510–512; René SCHLOTT, *Die Friedensnote Papst Benedikts XV. vom 1. August 1917. Eine Untersuchung zur Berichterstattung und Kommentierung in der zeitgenössischen Berliner Tagespresse.* Dr. Kovač, Hamburg 2007; H. WOLF, *Der Papst als Mediator?* In: Frieden stiften, pp. 167–220.

way throughout World War II and was accused of remaining silent about the Shoah by Rolf Hochhuth's drama "Der Stellvertreter" in the 1960s, which came as a bombshell to the German and international public.[36]

To sum it up, every judgement on Benedict XV's peace initiative is necessarily ambivalent. It is the moral appeal as such that needs to be recognised. Therefore, it is inappropriate to merely mock it. There are two issues that cast a shadow over the Pope's note. First, the publication of the note as a political action was not well prepared. It was not enough to make a loose preliminary agreement with the government of the Reich before offering peace proposals to the belligerent parties in a global conflict of such dimension. In addition, the Holy See also pursued its own diplomatic interests so the attribute *"honest broker"* cannot really be conferred to it.

[36] Rolf HOCHHUTH, *Der Stellvertreter. Ein christliches Trauerspiel.* Rowohlt, Reinbek 2002. Cf. Mark Edward RUFF, *Die Auseinandersetzungen um Rolf Hochhuths "Stellvertreter". Ein Historisierungsversuch*. In: Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich. (Ed.) Hubert WOLF. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2012, pp. 111–125.

Panel 11

Das Jahr 1917 und die Bemühungen des k. u. k. Heeresmuseums um die zukünftige Erinnerung an den Krieg

STEFAN KURZ

Fragen der Wahrnehmung und der Repräsentation des Kriegsgeschehens in der zeitgenössischen Kriegsgesellschaft wie auch in den Nachkriegsgesellschaften der Zwischenkriegszeit haben bereits seit längerer Zeit im wissenschaftlichen Diskurs viel Beachtung gefunden und wurden in verschiedener Hinsicht erforscht.[1] Im Kontext der Habsburgermonarchie bildet etwa die Tätigkeit des k. u. k. Kriegspressequartiers einen besonders intensiv untersuchten Gegenstand.[2] Einige Aufmerksamkeit haben weiters die zahlreichen Kriegsausstellungen und das Phänomen der Kriegssammlungen gefunden, wenngleich der Stand der Forschung in Bezug auf die Habsburgermonarchie sicherlich noch nicht so weit fortgeschritten ist, wie dies etwa hinsichtlich Deutschland der Fall ist.[3] In Gefolge des Gedenkjahres 2014

---

1 Gerd KRUMEICH – Gerhard HIRSCHFELD, *Die Geschichtsschreibung zum Ersten Weltkrieg*. In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg. 2. Aufl. (Hg.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ. Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2004, S. 304–315, hier: S. 311 f.

2 Walter REICHEL, *„Pressearbeit ist Propagandaarbeit". Medienverwaltung 1914–1918: Das Kriegspressequartier (KPQ), Studienverlag*, Wien 2016; *Kulturmanöver. Das k. u. k. Kriegspressequartier und die Mobilisierung von Wort und Bild*. (Hg.) Sema COLPAN – Amália KEREKES – Siegfried MATTL– Magdolna OROSZ – Katalin TELLER. Lang, Frankfurt am Main 2015; Stefan KOHLHAUSER, *Die Rolle der Kriegsmaler im k. u. k. Kriegspressequartier. Anhand der Künstler: Albin Egger-Lienz und Oskar Kokoschka*. Diplomarbeit, Universität Graz, Graz 2012; Andreas ZAJIC, *Die Kriegsbildhauer im Dienst des k. u. k. Kriegspressequartiers*. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 2005, Jg. 59, Nr. 3/4, S. 275–284; *Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k. u. k. Kriegspropaganda 1914–1918. 2 Bde.* (Hg.) Jozo DŽAMBO. Adalbert-Stifter-Verein, München 2003; Veronika TRUBEL, *Die Künstler und der Krieg. Der Erste Weltkrieg und die Maler der Kunstgruppe des k. u. k. Kriegspressequartiers*. Diplomarbeit, Universität Wien, Wien 1996; Hildegund SCHMÖLZER, *Die Propaganda des Kriegspressequartiers im Ersten Weltkrieg 1914–1918*. Dissertation, Universität Wien, Wien 1965; Klaus MAYER, *Die Organisation des Kriegspressequartiers beim k. u. k. AOK im Ersten Weltkrieg 1914–1918*. Dissertation, Universität Wien, Wien 1963.

3 Monika SOMMER, *Zur Kriegsausstellung 1916 im Wiener Prater. Als Mächtige Antwort der Monarchie an das feindliche Ausland*. In: Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg. (Hg.) Alfred PFOSER – WEIGL Andreas. Metroverlag, Wien 2013, S. 502–513; Brigitte STRAUß, *„Ein Abbild des Krieges geben". Betrachtungen zu Kriegsausstellungen in Hauptstadt und „Provinz" (1915–1918)*. Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 2014, Jg. 58, Nr. 2, S. 217–229; Maureen HEALY, *Exhibiting a War in Progress. Entertainment and Propaganda in Vienna, 1914–1918*. Austrian History Yearbook 2000, Jg. 31, S. 57–85. Für Deutschland siehe: Susanne BRANDT, *Kriegsausstellungen*. In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg, S. 628 – 630; Susanne BRANDT, *Kriegssammlungen im Ersten Weltkrieg. Denkmäler oder Laboratoires d'histoire?* In: Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch… Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkrieges. (Hg.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH. Klartext-Verlag, Essen 1993, S. 241–258; Britta LANGE, *Einen Krieg ausstellen. Die „Deutsche Kriegsausstellung" 1916 in Berlin*. Verbrecher-Verlag, Berlin 2003. Zentral: Christine BEIL, *Der ausgestellte Krieg. Präsentationen des Ersten Weltkrieges 1914–1939*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde e.V., Tübingen 2004.

und beeinflusst vom wachsenden wissenschaftlichen Interesse an der Institution Museum wie auch am Faktor der Erinnerungskultur kam es darüber hinaus zu verschiedentlicher Auseinandersetzung mit dem Schicksal und den Aktivitäten von Museen während des Weltkrieges.[4] Der in diesem Zusammenhang wohl naheliegendste Museumstypus – jener des Armee- oder Militärmuseums fand jedoch bislang erstaunlich wenig Beachtung und dies gilt insbesondere für den Raum der Habsburgermonarchie und hier vor allem das k. u. k. Heeresmuseum, des immerhin einzigen vom Gesamtstaat Österreich-Ungarn betriebenen Museums.[5]

Die nachfolgenden Ausführungen sollen daher zumindest einen Einzelaspekt aus der Vielzahl an musealen Aufgaben und Aktivitäten in groben Umzügen beleuchten – nämlich das Sammeln während des Krieges. Es handelt sich dabei um einen Bereich musealer Tätigkeit der in seiner konkreten Ausformung auch außerhalb des österreichisch-ungarischen Kontextes in der Untersuchung von Militärmuseen während des Weltkrieges, wohl aufgrund seines bloß technisch anmutenden Charakters, vergleichsweise wenig Beachtung gefunden hat.[6] Aus diesem Grund soll an dieser Stelle eine Annäherung an die Frage stattfinden unter welchen Rahmenbedingungen sich der Aufbau einer Weltkriegssammlung durch das k. u.

---

[4] Siehe exemplarisch: *Zum Kriegsdienst Einberufen. Die Königlichen Museen zu Berlin und der Erste Weltkrieg*. (Hg.) Petra WINTER – Jörn GRABOWSKI. Böhlau, Köln – Wien 2014; *Unter dem Losungsworte Krieg und Technik. Das Technische Museum und der Erste Weltkrieg.* (Hg.) Caroline HAAS – Barbara HAFOK. Technisches Museum Wien mit Österreichischer Mediathek, Wien 2015; Christian MARCHETTI, *Balkanexpedition. Die Kriegserfahrung der österreichischen Volkskunde – eine historisch-ethnographisch Erkundung*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde e.V., Tübingen 2013; Sándor BÉKÉSI – Monika SOMMER, *Arrested Development or Prolonged Stagnation? The Historical Museum of the City of Vienna and the First World War*. Austrian Studies 2013, Jg. 21, S. 121–141. Zentral: *Mars und Museum. Europäische Museen im Ersten Weltkrieg*. (Hg.) Bénédicte SAVOY – Christina KOTT, Böhlau Verlag, Köln 2016.

[5] Zur Forschung hinsichtlich Militärmuseen im Allgemeinen: Barton C. HACKER – Margaret VINING, *Military Museums and Social History*. In: Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions. (Hg.) Wolfgang MUCHITSCH. Transcript, Bielefeld 2013, S. 41–62, hier: S. 42; siehe jedoch: Eva ZWACH, *Deutsche und englische Militärmuseen im 20. Jahrhundert. Eine kulturgeschichtliche Analyse des gesellschaftlichen Umgangs mit Krieg*. Lit, Münster 1999; vergleichsweise viel Aufmerksamkeit wurde dem Berliner Zeughaus zugewandt; Heinrich MÜLLER, *Das Berliner Zeughaus. Vom Arsenal zum Museum*. Brandenburgisches Verlagshaus, Berlin 1994; Ch. BEIL, *Der ausgestellte Krieg*, S. 86–103; Thomas WEIßBRICH, *Trophäen und Tribut. Das Königliche Zeughaus zu Berlin während des Ersten Weltkriegs*. In: Mars und Museum. Europäische Museen im Ersten Weltkrieg. (Hg.) Bénédicte SAVOY – Christina KOTT, Böhlau Verlag, Köln 2016, S. 53–68.

[6] So etwa die Behandlung der Kriegssammlungen bei den Arbeiten zum Berliner Zeughaus: H. MÜLLER, *Das Berliner Zeughaus*, S. 196–201; Ch. BEIL, *Der ausgestellte Krieg*, 77 f., 83 f., S. 87–103; T. WEIßBRICH, *Trophäen und Tribut.* In: Mars und Museum, S. 55 f. Auch in anderen Arbeiten zu Militärmuseen werden die Sammelmechanismen nicht eingehend untersucht: E. ZWACH, *Deutsche und englische Militärmuseen*, S. 58–69; Thomas THIEYMEYER, *Fortsetzung des Krieges mit anderen Mitteln. Die beiden Weltkriege im Museum*. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2010; B. C. HACKER – M. VINING, *Military Museums*. In: Does War Belong in Museums? S. 46–49; Barton C. HACKER– Margaret VINING, *Toward a history of military museums*. In: ICOMAM 50. Papers on arms and military history 1957–2007. (Hg.) Robert Douglas SMITH. Basiliscoe Press, Leeds 2007, S. 32–51, hier: S. 36–38. Siehe jedoch für zivile Museen beispielsweise die eingehende Untersuchung der Sammelaktivitäten des k. k. Museums für österreichische Volkskunde oder auch einige der Beiträge im Sammelband von Savoy und Kott: Ch. MARCHETTI , *Balkanexpedition*; *Mars und Museum*.

k. Heeresmuseum während des Ersten Weltkrieges vollzog und mit welchen Zielsetzungen dieser betrieben wurde.

Dazu wird zunächst die Situation des k. u. k. Heeresmuseum am Beginn des Krieges kurz charakterisiert werden, worauf eine Skizzierung der Anfänge der organisierten Sammeltätigkeit des Heeresmuseums im Weltkrieg folgen wird um schließlich darauf aufbauend eine spezifische Form des Sammelns eingehender zu besprechen, welche erst in den Jahren 1916 und 1917 etabliert werden konnte und eine wesentliche Verbreiterung und Vertiefung der Sammlungsaktivitäten ermöglichte. Erörtert werden wird dabei deren Genese, die mit ihr verbundene Programmatik und Zielsetzung und schließlich der Erfolg ihrer Umsetzung.

Das k. u. k. Heeresmuseum zu Kriegsbeginn

Obwohl auf Vorläufern aufbauend, die bis in die Mitte des 18. Jahrhunderts zurückreichen, wurde das eigentliche Heeresmuseum erst 1885 gegründet und 1891 offiziell eröffnet und damit zu einer Zeit als in vielen Staaten Europas ähnliche Armeemuseen entstanden oder substantiell umgestaltet wurden.[7] In institutioneller, programmatischer und museologischer Hinsicht erlebte das Museum in den 23 Jahren zwischen Eröffnung und Kriegsbeginn einen stetigen wenn auch langsamen Entwicklungs- und Wachstumsprozess.

Abgesehen davon, dass die Sammlungen eine fortlaufende Erweiterung erfuhren, sich in diesem Zeitraum in ihrem Umfang beinahe verdoppelten und im Jahr 1913 so den Stand von 21.106 Objekten erreicht hatten, kam es zudem zu einer Verbreiterung des Sammlungsfokus.[8] Vor allem wurde auf bildhafte Darstellungen militärhistorischer Sachverhalte zunehmend Wert gelegt. Während diese in der Frühzeit des Museums nur von untergeordneter Bedeutung waren, hatten sie im Jahr 1914 bereits einen Anteil von knapp 56 Prozent aller Sammlungsobjekte erreicht.[9] Eine verstärkte Einbeziehung in die Dauerausstellungen des Museums war ab 1896 in Ansätzen zwar erfolgt, die in den letzten Friedensjahren bereits in Aussicht genommene Schaffung einer „Kriegsbildergalerie“ konnte aber aufgrund des Kriegsausbruches vorerst nicht realisiert werden. Gleichwohl blieb sie während des

---

[7] Günter DIRRHEIMER, *Das k. u. k. Heeresmuseum von 1886–1903. Vorgeschichte, Aufbau und Organisation von den Anfängen bis zum Abschluss der Ära Wilhelm Erbens*. Ungedruckte Prüfungsarbeit des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Universität Wien, Wien 1971, S. 39–50; Wilhelm ERBEN – Wilhelm JOHN, *Katalog des k. und k. Heeresmuseums*. 4. Aufl. Eigenverlag, Wien 1903, S. IV–X. Zur Entstehung des Typus des Armeemuseums: Frederick P. TODD, *The Military Museum in Europe*. Military Affairs 1948, Jg. 12, Nr. 1, S. 36–45, hier: S. 38; B. C. HACKER – M. VINING, *Toward a history*. In: ICOMAM 50, S. 32–51, hier: S. 36.

[8] Diese Angabe beruht auf Auswertungen auf Basis der Angaben in: Heeresgeschichtliches Museum (HGM), Direktionsregistratur (DionReg), Faszikel (Fasz.) COR 1897, C. Nr. 49/97, Daten betreffend die Vermehrung der Sammlungen des Heeres-Museums in den Jahren 1891–1897; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl 1908, Memorandum über den jetzigen Stand des k. u. k. Heeresmuseums (HM) und seine künftige Entwicklung, S. 15; HGM, DionReg, Fasz. COR 1909 Nr. 1–231, C. Nr. 23/1909, Daten zum Inspizierungsbericht über das Jahr 1908, S. 3 f.; HGM, DionReg, Fasz. COR 1910 Nr. 2–200, C. Nr. 7/1910, Daten zum Inspizierungsbericht über das Jahr 1909, S. 3; HGM, DionReg, Fasz. Inspizierungsberichte 1910–1913, C. Nr. 30/1911, Daten zum Inspizierungsbericht über das Jahr 1910, S. 3; Ebd., Res Nr. 39/1913, Bericht über die Inspizierung des k. u. k. HM im Jahre 1912, S. 1 f.; Ebd., zu Res. Nr. 3294, Bericht über die Inspizierung des k. u. k. HM im Jahre 1913, S. 3.

[9] Ebd. (eigene Auswertung).

Krieges ein wesentliches, handlungsleitendes Ziel.[10] In diesem Vorhaben drückte sich zudem ein darüber hinausgehendes Bewusstsein um die Notwendigkeit einer Adaption und Weiterentwicklung musealer Darstellungsformen aus, das wesentlich mit dem Motiv der Popularisierung und „Volksbildung" verbunden war.[11] Diese Bestrebungen konnten vor dem Krieg zwar ebenfalls nicht mehr umgesetzt werden, machten sich jedoch etwa bereits im Zusammenhang mit der vom Heeresmuseum im Jahr 1909, aus Anlass der 100-Jahr-Feier des Sieges in der Schlacht bei Aspern, veranstalteten Erzherzog Karl – Ausstellung bemerkbar, mit der auch in Vermittlung und Marketing neue Zugänge erprobt wurden und so innerhalb von nur rund zwei Monaten ein Publikum von 260.000 Besuchern erreicht werden konnte.[12] Auf geringerem Niveau erlebten auch die allgemeinen Besucherzahlen einen beachtlichen Anstieg von lediglich etwa 7.000 Personen im Jahr 1892 auf 53.000 Besucher im Jahr 1913.[13] Die insgesamt expansive Entwicklung des Museums in jenem Zeitraum korrespondierte dabei verzögert mit einem organisatorischen und institutionellen Ausbau. Während sich das Personal im Gründungsjahr 1885 auf einen Konservator[14] und drei Armeediener beschränkte, standen dem nunmehrigen Direktor des Museums, Artillerieoberingenieur II. Klasse Dr. Wilhelm John, vor Kriegsbeginn immerhin schon 16 Mitarbeiter zur Verfügung.[15]

Unterdessen war der Status des Museums weiterhin ein sehr spezifischer. Zentrales Führungsgremium war formal das sogenannte Museumskuratorium, welches sich aus zivilen und militärischen Mitgliedern zusammensetzte und an dessen Spitze von 1895 bis zum Zerfall der Habsburgermonarchie, der zeitweilige Armeeoberkommandant Erzherzog Friedrich stand. Während sich das Kuratorium außerhalb der militärischen Hierarchie befand,

---

[10] G. DIRRHEIMER, *Das k. u. k. Heeresmuseum*, S. 140–143; [Franz KAINDL], *100 Jahre Heeresgeschichtliches Museum. Bekanntes und Unbekanntes zu seiner Geschichte*. Eigenverlag, Wien 1991, S. 13; Österreichisches Staatsarchiv–Kriegsarchiv (ÖStA–KA), Zentralstellen (Zst), Kriegsministerium (KM), Hauptreihe (HR), Kt. 9580, Abt. 7 60 – 5 ex 1916, HM an KM, 22. 10. 1915, S. 1; ÖStA–KA, Nachlässe (NL), Alfred Mell (1880–1962), B/408/30, Bemerkungen zu der Arbeit von Günther Burstyn: Kriegsmuseen, ihre Aufgaben und ihre Ausgestaltung, 25. 1. 1929, S. 2, S. 6 f.; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, Res. Nr. 1/1908, Memorandum über den jetzigen Stand des k. u. k. Heeresmuseums und seine zukünftige Entwicklung, S. 30.

[11] HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, Res. Nr. 1/1908, Die Aufgaben des k. u. k Heeresmuseum und deren Durchführung, S. 4–6; HGM, Ebd., ohne Zahl, Die Aufgaben des Heeresmuseum im deutschösterr. Staat, 1. 8. 1919, S. 3 f.

[12] Zur Erzherzog Karl-Ausstellung siehe meinen Beitrag im Juni 2018 erscheinenden Jahresbericht des Heeresgeschichtlichen Museums für das Jahr 2017: Stefan KURZ, *Die Erzherzog Karl-Ausstellung im Jahr 1909*. In: Viribus Unitis. Jahresbericht des Heeresgeschichtlichen Museums 2017. Eigenverlag des Heeresgeschichtlichen Museums, Wien 2018, S. 49–59.

[13] *Bericht über die zehnjährige Thätigkeit des Curatoriums des k. und k. Heeres-Museums 1885–1894*. Adolf Holzhaussen, Wien 1895, S. 25; HGM, DionReg, Fasz. Inspizierungsberichte 1910–1913, E. Nr. 69/1914, Daten zum Inspizierungsbericht über das Jahr 1913, S. 17.

[14] Bis 1909 die Bezeichnung des faktischen Museumsleiters. Ab Dezember 1908 existierte im Heeresmuseum die Stelle eines zweiten Konservators, nach der Einführung des Titels „Direktor" für den Leitenden Beamten des Heeresmuseums im März 1909 wurde dieser jedoch nur noch als solcher und nicht mehr als Konservator bezeichnet. Der Titel Konservator beschränkte sich nunmehr auf den Stellvertreter des Direktors.

[15] Darunter zwei geschichtswissenschaftlich qualifizierte Mitarbeiter, zwei Verwaltungskräfte, zwei Fahnenrestauratorinnen, acht Armee- und zwei Hausdiener: HGM, DionReg, Fasz. Reservatakten 1905–1915, Res. Nr. 6/1913, Auskunftsbogen des k. u. k. Kriegsministeriums (KM), 22. 1. 1913; Ebd., Res. Nr. 1/1912, HM an KM, Dezember 1912; Ebd., Res. Nr. 3/2/1914, HM an den k. u. k. Inspektor der technischen Artillerie (ITA), 13. 1. 1914.

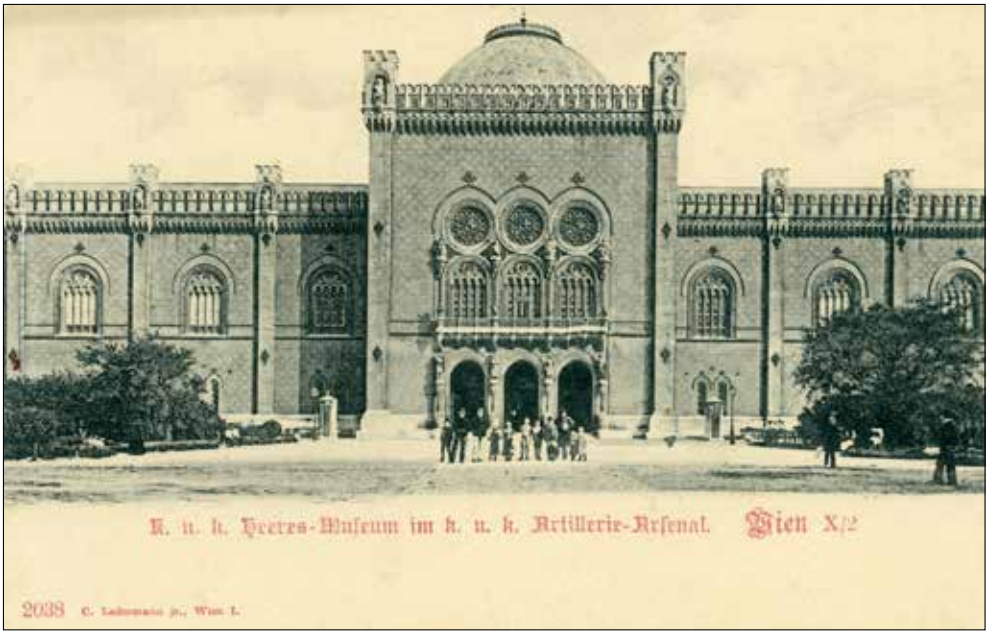

Postkarte mit der Ansicht der Gebäudefront des k. u. k. Heeresmuseums, um 1909.

unterstand das Museum dem Kriegsministerium. Es hatte jedoch nie zur Gänze den Status einer militärischen Anstalt erlangt. So verfügte es formal über keinen eigenen Personalstand, seine Mitarbeiter wurden offiziell im Stand anderer Anstalten und Truppenkörper geführt und dieser Unbestimmtheit entsprach es auch, dass die beiden leitenden wissenschaftlichen Beamten der Standesgruppe der Artillerieingenieure zugerechnet wurden, obwohl diese eigentlich ein technisches Hochschulstudium und eine entsprechende Verwendung in einer Einrichtung der technischen Artillerie verlangt hätte. Dieser Umstand führte 1914 sogar zum Protest des Inspektors der Technischen Artillerie der vergeblich eine den tatsächlichen Verhältnissen angemessene Einordnung des Direktors und des Konservators des k. u. k. Heeresmuseums forderte.[16]

Auch das Budget des Museum war als solches in den jährlichen Gesamtbudgets des Heeres nicht gesondert ausgewiesen, sondern mehreren anderen Budgetposten zugeordnet. Allerdings war 1908 zumindest erreicht worden, dass die dem Museum zugedachten Finanzmittel dauerhaft in den jeweiligen Ressortbudgets vorgesehen wurden und damit nicht mehr als lediglich temporär gewährte und außerordentliche Subvention anzusehen waren.[17]

---

[16] HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Das Österr. Heeresmuseum seit dem Umsturz, 10. 2. 1922, S. 2 f.; HGM, DionReg, Fasz. Sitzungsprotokolle des Kuratoriums 1900–1910, ohne Zahl, Protokoll der Kuratoriumssitzung vom 4. Februar 1909, S. 21 f.; ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 7129, Abt. 7 43-7 ex 1914, ITA an KM, 17. 1. 1914; HGM, DionReg, Fasz. Reservatakten 1905–1915, Res. Nr. 3/2/1914, HM an ITA, 13. 1. 1914.

[17] HGM, DionReg, Fasz. Sitzungsprotokolle des Kuratoriums 1900–1910, ad C. Nr. 224/1908, Protokoll der Kuratoriumssitzung vom 13. April 1908, S. 3 f.; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, Kurzer Abriss über das österr. Heeresmuseum, 22. 11. 1921, S. 2, 5.

Dieser noch sehr unvollkommene Status des Museums, der eher den Charakter einer Hilfskonstruktion hatte, trug dazu bei, dass im Rahmen der Mobilmachung nicht nur das Museum für den öffentlichen Besuch geschlossen wurde, sondern beinahe sämtliche Mitarbeiter zu anderweitigen militärischen Verwendungen herangezogen wurden. Besonders schwerwiegend war, dass der langjährige Direktor des Museums, Artillerieoberingenieur Dr. Wilhelm John, ins Kriegspressequartier berufen wurde, um deren Kunstgruppe aufzubauen. Sein Stellvertreter, Konservator Artillerieingenieur Dr. Alfred Mell, verblieb aufgrund seiner Zuteilung zum Artilleriezeugsdepot im Arsenal zwar in räumlicher Nähe des Museums, musste die Museumsgeschäfte aber neben seinen sonstigen Verpflichtungen verrichten und verfügte dazu neben den weiblichen Vertragsangestellten nur noch über zwei Diener als Mitarbeiter.[18] Dem Museum war damit die Möglichkeit genommen, bereits frühzeitig eine systematische und umfassende Sammeltätigkeit zu entfalten. Bezeichnenderweise gelang die Etablierung der dazu notwendigen Strukturen erst nachdem John ab 1916 dauerhaft nach Wien zurückgekehrt war und die Geschäfte als Museumsdirektor wiederaufnehmen konnte.

Die Kriegssammlung in den ersten beiden Kriegsjahren

Eine organisierte Sammeltätigkeit durch das Heeresmuseum setzte also wegen der Einberufung der meisten Museumsmitarbeiter erst mit einiger Verzögerung Anfang 1915 und damit zu einem Zeitpunkt ein, als zumindest der Konservator seine Geschäfte am Museum wieder zur Gänze aufnehmen konnte. Eine der wichtigsten Quellen blieb dabei vorerst das Wiener Artillerie Arsenal selbst. Als Zentralbergungsstelle trafen dort größere Mengen von Beutematerial ein und auf Basis der bereits im November 1914 erfolgten Zustimmung des Artilleriearsenaldirektors konnte das Heeresmuseum mit den Anstalten des Arsenals die Übereinkunft erzielen, nicht mehr feldverwendungsfähige und daher entbehrliche, zugleich aber historisch wertvoll erscheinende Stücke übernehmen zu dürfen.[19] Anfang Juni 1915 bewilligte dann das Kriegsministerium zudem den Antrag des Heeresmuseums vom 31. März 1915, die eigenen Sammelaktivitäten auf die übrigen Bergungsstellen der Monarchie auszudehnen.[20] Ein Jahr später sollte dem dann auch noch die Ausweitung auf die Materialsammelstellen folgen, welche im Unterschied zu den Bergungsstellen im *„engeren Kriegsgebiet“*, das heißt im Etappenraum hinter der Front lagen. Dies war insofern von wesentlicher Bedeutung als die Provenienzgeschichte der Gegenstände am Weg zu den im Hinterland befindlichen Bergungsstellen meist verloren ging.[21]

Auf Grundlage dieser Genehmigungen des Kriegsministeriums unternahmen sowohl der Konservator Mell als auch der eigentlich noch für das Kriegspressequartier tätige Direktor John bereits in den Jahren 1915 und 1916 neben Besuchen bei verschiedenen Truppen und Anstalten

[18] ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 11583, Abt. 7 60-13 ex 1917, HM an KM, 2. 4. 1917, S. 1; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Das Österr. Heeresmuseum seit dem Umsturz, 10. 2. 1922, S. 4 f.

[19] HGM, DionReg, Fasz. COR 1915 Nr. 1–338, E. Nr. 19/1/1915, HM an K. u. k. Übernahmskommission im Artilleriearsenale in Wien, 15. 1. 1915; Ebd., E. Nr. Nr. 19/2/1915, K. u. k. Übernahmskommission im Artilleriearsenale in Wien an HM, 14. 2. 1915; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Übersicht über die bisherige Sammeltätigkeit des k. u. k. Heeresmuseum und deren Ergebnis, Oktober 1915, S. 1; ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Abt. 7 60-13 ex 1917, HM an KM, 2. 4. 1917, S. 2.

[20] ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 8084, Abt. 7 60-5 ex 1915, KM an HM, 9. 6. 1915.

[21] HGM, DionReg, Fasz. COR 1915 Nr. 1–338, E. Nr. 322/11/1915, HM an KM, 13. 4. 1916.

im Umfeld Wiens und in der Steiermark mehrere ausgedehntere Sammlungsexkursionen in verschiedene Gebiete der Monarchie und an unterschiedliche Fronten. So besichtigte John gemeinsam mit einem Kriegsfreiwilligen des Heeresmuseums vom 14. August bis 2. September 1915 die Festung Przemyśl und einen Teil des galizischen Kampfraumes. Schon im November 1915 und damit wenige Wochen nach dem Fall Belgrads begab er sich dann in die serbische Hauptstadt. Später war er als Leiter der Kunstabteilung 4 der Kunstgruppe des Kriegspressequartiers im Frühjahr 1916 mehrmals an der Isonzo-Front, um insbesondere Gegenstände des soldatischen Alltages und durch Soldaten selbst hergestellte Objekte für die Sammlungen des Museums zu gewinnen.[22] Mell wiederum suchte von 17. bis 26. November 1915 und dann abermals vom 23. bis 27. Oktober 1916 mehrere Bergungsstellen in der ungarischen Reichshälfte der Habsburgermonarchie auf und befand sich von 17. Februar bis 2. Mai 1916 auf einer Sammelexkursion nach Montenegro und Nordalbanien.[23]

Daneben verfolgte das Heeresmuseum jedoch bereits 1915 noch weitere Strategien zur Erwerbung von Objekten. So wurden etwa im April 1915 alle Truppenkörper des Heeres direkt angeschrieben und dazu aufgefordert, im eigenen Interesse die Sammlungen des Heeresmuseums zu unterstützen. Tatsächlich führte dies dazu, dass im Verlauf des Jahres 1915 mehrere Feldformationen einige Objekte direkt an das Heeresmuseum sandten. Diese Zuwendungen zeichneten sich dadurch gegenüber anderen Zuweisungen durch militärische Stellen – wie etwa die Anstalten des Arsenals – aus, dass die Truppenkörper dem Heeresmuseum häufig mitteilten, weshalb den betreffenden Gegenständen spezielle Bedeutung zugeschrieben wurde und welche Umstände und Begebenheiten damit verbunden waren, womit einer wichtigen Zielsetzung musealen Sammelns, nämlich der Dokumentation des ursprünglichen Verwendungs- und Sinnzusammenhanges, entsprochen wurde.[24] Die Munitionsfabrik Wöllersdorf wiederum erklärte sich bereit, nach dem Krieg von jedem Munitionstyp zwei Exemplare dem Heeresmuseum zu überlassen.[25]

Ebenso begann der Aufbau einer Kriegsbildersammlung schon im Jahr 1915. Mit dieser wurde an die Vorkriegspläne angeknüpft, dem Museum eine eigene Kriegsbildergalerie anzugliedern. Es wurden dabei nicht nur Kunstwerke übernommen die vom k. u. k. Kriegspressequartier zugewiesen wurden, sondern darüberhinausgehend gezielt weitere

---

[22] ÖSta–KA, Feldakten (FA), Armeeoberkommando (AOK), Quartiermeisterabteilung (QuAbt), K. 2365, MV/S Op. Nr. 116028, Oberst Hugo Kerchnawe an KM, 29. 11. 1915, S. 1; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Zweiter Bericht über die Sammeltätigkeit des Heeresmuseums von Oktober 1915 bis Juli 1916, August 1916, S. 1; HGM, DionReg, Fasz. Varia 10, ohne Zahl, Notizbuch – Abschrift und Kommentare zur ersten Exkursion im weiteren Kriegsgebiet NO, 9. 9. 1915.

[23] HGM, DionReg, Fasz. Varia 10, ohne Zahl, Bericht über die vom Konservator am k. u. k. Heeresmuseum in der Zeit vom 17. bis 26. November 1915 unternommene geschäftliche Reise, 14. 2. 1916; ÖStA–KA, NL, Alfred Mell (1880–1962), B/408/31, Bericht über die Sammelexkursion nach Montenegro und Nordalbanien, 9. 5. 1916; HGM, DionReg, Fasz. Varia 10, ohne Zahl, Bericht über den Besuch der Bergestelle VII in Nagyvárad, 29. 10. 1916.

[24] HGM, DionReg, Fasz. COR 1915 Nr. 340–676, E. Nr. 480/4/1915, HM an das k. u. k. Infanterieregiment (IR) Nr. 40, 29. 09. 1915; Ebd., E. Nr. 471/3/1915, IR Nr. 31 an HM, 20. 9. 1915; Ebd., E. Nr. 513/3/1915, HM an das k. u. k. IR Nr. 51, 14. 5. 1915; Ebd., E. Nr. 515/2/1915, HM an das k. u. k. IR Nr. 53, 31. 08. 1915; Ebd., E. Nr. 517/3/1915, HM an k. u. k. IR Nr. 55, 8. 10. 1915; Ebd., E. Nr. 590/4/1915, 21. 9. 1915; Ebd., E. Nr. 657/4/1915, HM an k. u. k. Tiroler Kaiserjäger Regiment (TKJR) Nr. 2, 25. 10. 1915.

[25] HGM, DionReg, Fasz. COR 1915 Nr. 1876–2253, E. Nr. 1893/2/1915, HM an ITA, 6. 8. 1915; Ebd., E. Nr. 1893/7/1915, k. u. k Munitionsfabrik Wöllersdorf an HM, 7. 10. 1915.

Artillerieoberingenieur 2. Klasse Dr. Wilhelm John (2.v.l.) mit einem Kameramann während seiner Verwendung im k. u. k. Kriegspressequartier, vor März 1915

angekauft.[26] Wesentlich gefördert wurde das Vorhaben einer Kriegsbildergalerie dadurch, dass es auf Initiative des Museumskuratoriums gelang, private Mäzene und Industrieunternehmen – vor allem Heereslieferanten – dazu zu bewegen für den Kriegsbilderfonds zu spenden. Dieser im Herbst 1915 begründete Fond hatte bereits bis Ende Februar 1916 die Höhe von 583.000 Kronen und damit beinahe das Fünfzehnfache des bis 1917 geltenden Jahresbudgets des Heeresmuseums von 39.180 Kronen erreicht, wobei aus Letzterem nicht nur sämtliche Sachkostenaufwendungen, sondern auch die Entlohnung des zivilen Vertragspersonals getragen werden mussten.[27] Bis Kriegsende vermochte das Heeresmuseum auf dieser Basis durch Ankäufe und Widmungen von Künstlern eine Sammlung von rund 6.000 Kunstwerken verschiedener Art aufzubauen. Durch die Überlassung der während des Krieges erfolgten Pflichtabgaben der Künstler des Kriegspressequartiers wuchs dieser Bestand später noch

[26] HGM, DionReg, Fasz. COR 1917 Nr. 721-932, E. Nr. 802/4/1917, HM an KPQ – gestrichenes Konzept, 26. 6. 1917, S. 1f; ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 9580, Abt. 7 60 – 5 ex 1916, HM an KM, 22. 10. 1915, S. 1–3.

[27] ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 9580, Abt. 7 60 – 5/3-I ex 1916, KM an HM (Streichungen), 25. 2. 1916.

weiter an und sollte nach Angaben aus dem Jahr 1928 einen Umfang von etwa 8.000 Bildern unterschiedlichster Art – von einfachen Skizzen bis hin zu Ölgemälden – erreichen.[28]

Weitere Objekte mit Bezug zu den militärischen Gegebenheiten bei den Feldtruppen erhielt das Heeresmuseum durch Zuweisungen unterschiedlicher militärischer Stellen, die zum Teil auf konkreten Anfragen und Hinweisen des Museums beruhten, zum Teil aber auch ohne Anforderung erfolgten. Derartige Zugänge setzten bereits wenige Monate nach Kriegsbeginn ein.[29] So kam beispielsweise bereits im Dezember 1914 die bekannte Panzerkuppel des Fort Kessel bei Antwerpen, welche noch heute im Heeresgeschichtlichen Museum an prominenter Stelle zu sehen ist, an das Heeresmuseum. Die Initiative dafür war vom k. u. k. Delegierten im deutschen „Großen Hauptquartier", Feldmarschallleutnant (FML) Joseph Graf Stürgkh ausgegangen, welcher der Beschießung Antwerpens durch das Festungsartilleriebataillon Nr. 8 beigewohnt hatte und die Panzerkuppel offenbar gänzlich ohne Rücksprache mit dem Heeresmuseum an dieses absenden ließ. Darüber hinausgehend bewirkte der Kommandant des Bataillons, Oberst Albert Langer, ebenso aus eigenem Antrieb, die Übergabe zweier Kisten an das Heeresmuseum, welche Erinnerungsstücke aus dem Beschuss der belgischen Festungen Maubeuge, Namur und Antwerpen enthielten.[30] Der selbe Oberst Langer setzte sich dann im Jahr 1915 auch noch dafür ein, dass jene Panzerkuppel von Przemyśl, welche ebenfalls noch heute im Heeresgeschichtlichen Museum vorhanden und Teil der Ausstellung ist, dem Museum überlassen wurde.[31]

Ein weiterer bemerkenswerter Fall aus den ersten Kriegsmonaten ist die auf Anweisung des Kriegsministeriums erfolgte Übergabe von Fragmenten einer Fahne, die bei der ersten Einnahme Belgrads am 2. Dezember 1914 in der Festung am Kalemegdan erbeutet worden war. Die langwierigen und letztlich nur in Ansätzen erfolgreichen Bemühungen des Heeresmuseums im Laufe des Jahres 1915, die Umstände der Inbesitznahme dieser Fahne bei den beteiligten Truppen in Erfahrung zu bringen und die übrigen Stücke der zerschnittenen Fahne sicherzustellen, machen jedoch gleichzeitig deutlich wie sehr das Bedürfnis der Frontsoldaten, mit bestimmten Ereignissen verbundene Erinnerungsstücke für sich oder zumindest innerhalb des eigenen Regiments zu halten, zu einem Hindernis für das Sammeln im Interesse eines zentralen, gesamtstaatlichen Armeemuseums werden konnte.[32]

Neben diesen Sammlungen mit Heeresbezug bemühte sich das Museum jedoch bereits zu diesem Zeitpunkt um eine Berücksichtigung der zivilen Kriegsgesellschaft im Hinterland. Dazu wurde eine Sammlung *„patriotischer Gegenstände"* eingeleitet, die seit Kriegsbeginn

---

[28] HGM, DionReg, Fasz. COR 1919 Nr. 292–389, E. Nr. 371/2/1919, HM an deutsch-österreichisches Staatsamt für Heerwesen, 23. 9. 1919, S. 2; HGM, DionReg, Fasz. Reservatakten 1924–1932, Res. Nr. 25/1/1928, Schlagwortartiger Bericht über das Österr. Heeresmuseum 1918–1928, ohne Datum, S. 4.

[29] HGM, DionReg, Fasz. COR 1914 Nr. 184–592, E. Nr. 334/1914, k. u. k. Kriegsüberwachungsamt (KÜA) an HM, 24. 11. 1914; HGM, DionReg, Fasz. COR 1914 Nr. 184–592, E. Nr. 349/1914, KM an HM, 16. 12. 1914; Ebd., E. Nr. 349/2/1914, Einsichtsbemerkung Mell, 26. 12. 1914.

[30] ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 7160, Abt. 7 104 – 121/8 ex 1914, Stürgkh an KM, 7. 12. 1914. HGM, DionReg, Fasz. COR 1914 Nr. 184–592, E.-Nr. 323/1914, Kaiserliches Postamt Gent Süd an Stab des Festungsartilleriebataillons Nr. 8, 1. 1. 1915.

[31] HGM, DionReg, Fasz. COR 1915 Nr. 1876–2253, E. Nr. 1919/2/1915, Dankschreiben des Kuratoriums des HM an Oberst Langer, 6. 10. 1915.

[32] ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 7160, Abt. 7 104-121/7 ex 1914, KM an HM, 24. 12. 1914; HGM, DionReg, Fasz. COR 1914 Nr. 184–592, E. Nr. 353/1914, Schriftverkehr des HM mit diversen Dienststellen im Zeitraum 9. 1. – 28. 10. 1915.

in so vielfältiger Form für Zwecke der Kriegsfürsorge hergestellt und verkauft wurden. Dies erstreckte sich von Abzeichen, Medaillen und Bändern bis hin zu künstlerischen Plastiken und Druckerzeugnissen sowie *„Gegenständen in Eisen"*.[33] Interessiert war das Museum zudem an öffentlichen Aufrufen und Bekanntmachungen in Form von Plakaten, Flugblättern oder sonstigen Druckerzeugnissen. Um möglichst viele derartige Objekte sammeln zu können, wurden verschiedene Körperschaften, Einzelpersonen und insbesondere Unternehmen direkt angeschrieben, von denen vermutet wurde, sie könnten solche in Auftrag gegeben oder hergestellt haben und um Überlassung von Exemplaren ersucht.[34]

Eine ähnliche Sammlungsaktion wurde schon im August 1915 bei dreizehn österreichisch-ungarischen Heereslieferanten eingeleitet, die direkt angeschrieben und um Zurverfügungstellung je zweier Exemplare der an das gemeinsame Heer oder die Landwehren gelieferten Rüstungsgüter ersucht wurden.[35]

Wesentliche Formen der Objektakquisition für die Kriegssammlung des Heeresmuseums waren also bereits 1915 begründet worden und blieben bis Kriegsende wirksam. Das für das Heeresmuseum weiterhin bestehende Problem, dass zahlreiche potentiell historisch wertvolle Stücke von den Feldtruppen gar nicht ins Hinterland und zu den dortigen Bergestellen gelangten, konnte durch diese Sammelmethoden jedoch nicht gelöst werden. Um den eigenen programmatischen Zielen gerecht zu werden musste daher eine viel weitreichendere Sammelorganisation aufgebaut werden, wie sie schließlich in den Jahren 1916 bis 1917 dann tatsächlich geschaffen wurde.

Die Etablierung eines umfassenden Sammelapparates in den Jahren 1916–1917

Einleitende Schritte zur Etablierung einer auf das Geschehen an und unmittelbar hinter der Front selbst gerichteten Sammelorganisation hatten ihre Wurzeln im Herbst 1914. Im Zusammenhang mit dem Antrag des Dr. Árpád Csák, Sekretär des Balatoner Museumsvereins, an das k. u. k. Kriegsministerium vom 1. Oktober 1914, eine aus ungarischen zivilen Fachleuten zusammengesetzte Sammelexpedition an die österreichisch-ungarischen Fronten durchführen zu dürfen, formulierte das Kriegsministerium den Grundsatz, dass Kriegsbeute nicht vor Kriegsende abgegeben werden sollte und die Ansprüche des Heeresmuseums als dazu berufener Zentralstelle jedenfalls gewahrt werden müssten.[36] Diese Haltung wurde im Frühjahr 1915 noch einmal durch eine andere Abteilung des Kriegsministerium in einem internen Aktenvermerk bestätigt und wie schon im Zusammenhang mit dem Vorstoß des Dr. Csák gleichzeitig mit dem Gedanken verknüpft, Vorsorge dafür zu treffen, dass nach Kriegsende unter Umständen *„in zur Hebung des Patriotismus geeigneter Weise"*[37] auch anderen Museen des Landes Material überlassen werden könne.[38]

---

[33] HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Übersicht über die bisherige Sammeltätigkeit des k. u. k. Heeresmuseum und deren Ergebnis, Oktober 1915, S. 7.

[34] HGM, DionReg, Fasz. COR 1915 Nr. 340–676, E.Nr. 452/1915, HM an Buchdruckerei G. Fritz Ilger & Co, 10. 4. 1915; Ebd., E. Nr. 460/2/1915, HM an Buchdruckerei Albert Jahoda, 10. 5. 1917.

[35] HGM, DionReg, FasZ. COR 1915 Nr. 1876 – 2253, E. Nr. 1899-1911/1915, Konzept Materialsammlung für das HM, 7. 8. 1915.

[36] ÖStA–KA, ZSt, KM, Präs, Kt. 1663, Präs. 71-1/1 ex 1914, KM an Árpád Csák und Pro Domo Vermerk, 1. 12. 1914.

[37] Ebd., Pro Domo Vermerk; ÖStA–KA, ZSt, KM, Kt.

[38] ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 8084, Abt. 7 60-5/2 ex 1915, Pro Aktis Vermerk, ohne Datum, S. 3.

Hinsichtlich einer neuen Sammelorganisation wurde dann jedenfalls entscheidend, dass die schon zuvor im Kriegsministerium informell anerkannte Positionierung des Heeresmuseums als zentraler Sammelstelle für historisch wertvolle Objekte und Trophäen aus dem gegenwärtigen Krieg, im Juli 1915 nun durch das Etappenoberkommando offiziell bestätigt wurde. Unter direkter Bezugnahme auf die Funktion von Erinnerungsstücken für die spätere Traditionspflege, befahl es ausdrücklich sämtliche Trophäen – ein in diesem Fall weit gefasster Begriff für nicht für die eigenen Truppen verwendbare militärische Beutestücke – an das Heeresmuseum abzuliefern, bevor über deren weitere Bestimmung entschieden würde. Der Befehl hielt dabei fest, dass das Heeresmuseum die *„Sammelstelle für alle Trophäen"* bilden würde.[39]

Die für Fragen der Kriegsbeute zuständige Kriegsministerialabteilung 4/II bestätigte nachfolgend den Vorstoß des Etappenoberkommandos und forderte das Heeresmuseum anschließend dazu auf, eine Stellungnahme zu der Frage abzugeben, wie vor Kriegsende mit Beutestücken verfahren werden solle und welche Rolle dabei das Heeresmuseum als Gedächtnisort des Heeres einzunehmen hätte.[40] Dessen diesbezüglichem Vorschlag folgend, wurde das Heeresmuseum schließlich am 19. Februar 1916 zur *„Zentralsammelstelle des gesamten Kriegsmaterials, soweit es historisch-museal von Bedeutung ist"* ernannt.[41] Dabei behielt sich das Kriegsministerium ausdrücklich vor, nach Kriegsende aus dem so gesammelten Material verschiedene Antragsteller, einschließlich Truppenkörper und mögliche neu zu schaffende Landwehrmuseen in den beiden Reichshälften zu versorgen.[42]

Um der somit offiziell übertragenen Aufgabe gerecht werden zu können und ausreichende Quantitäten an Material zu sammeln, machte das Heeresmuseum im April 1916 den Vorschlag, jeder Armee beziehungsweise Quartiermeisterabteilung je einen Sammeloffizier für das Heeresmuseum zuzuteilen.[43] Ab diesem Zeitpunkt ging die Initiative in dieser Angelegenheit gänzlich auf die Quartiermeisterabteilung des Armeeoberkommandos über, die den Vorschlag des Museums begrüßte und hier rasch an die Stelle des Kriegsministeriums trat. In den nachfolgenden Monaten wurden die angeregten Strukturen eines musealen Sammeldienstes bei den Feldarmeen aufgebaut, konnten jedoch erst 1917 eine weitreichende Realisierung erfahren. Anfang 1917 waren auf diese Weise bei elf Quartiermeisterabteilungen, dem XIX. Korps in Albanien und den beiden Militärgeneralgouvernements in Serbien und Polen je ein Sammeloffizier nominiert worden.[44] Damit war bis 1917 zumindest in formaler Hinsicht jene Sammelorganisation aufgebaut worden, welche bis zum Kriegsende im Wesentlichen Bestand haben sollte.

---

[39] ÖStA–KA, FA, AOK, QuAbt., Kt. 1543, Qu. Op. Nr. 63.755 ex 1915, Etappenoberkommando (EOK) an Verteiler, 13. 7. 1915.

[40] ÖStA–KA, ZSt, KM, HR, Kt. 7786, Abt. 4/II 15-31/12 ex 1915, KM an HM, 12. 9. 1915.

[41] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, E. Nr. 2028/2/1915, HM an KM, 28. 10. 1915, S. 3; Ebd., E. Nr. 2028/3/1915, KM an HM, 19. 2. 1916, S. 2.

[42] Ebd., Abschrift von Abt. 4/II 15-9/2, S. 3, S. 5.

[43] Ebd., E. Nr. 2028/4/1915, HM an KM, 12. 4. 1916.

[44] ÖStA–KA, FA, AOK, QuAbt, K. 1696, Qu.Op. Nr. 57.960 ex 1916, Quartiermeisterabteilung des Armeeoberkommandos (QuAbt) an HM, 12. 6. 1916; Ebd., Qu.Op. Nr. 57.960/1 ex 1916, QuAbt an HM, 15. 7. 1916; Ebd., Qu.Op. Nr. 57.960/3 ex 1916, 1. 8. 1916; HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, Res. Nr. 46/60/1916, HM an KM, 22. 2. 1917.

Ziele und Programmatik der Sammlungen bei der Armee im Felde

Die Leitung des Heeresmuseums hatte schon 1915 mehrfach zum Ausdruck gebracht, in ihren Sammelaktivitäten weit über den bisherigen Rahmen hinausgehen zu wollen. Es sollte die Gesamtheit des Krieges in seinen verschiedenen Dimensionen festgehalten werden. Dies bezog sich nicht nur auf verschiedene Facetten der militärischen Geschehnisse und Gegebenheiten, sondern ebenso auf die Vorgänge und Leistungen in der zivilen Kriegsgesellschaft womit die bisherige Eingrenzung auf die Armee durchbrochen wurde.[45] Nach eigener Auffassung definierte das Heeresmuseum seinen Gegenstand dadurch nach zeitgenössisch modernen musealen Standards neu. Betonte wurde die sogenannte „*psychologische Seite*" des Krieges und dessen Einfluss auf Staat und Gesellschaft.[46] Im Gegensatz zur früheren Praxis sich auf die äußerlichen Erscheinungsformen des Heeres – insbesondere Ausrüstungstücke, Uniformen, Waffen und Feldzeichen – zu konzentrieren, sei nunmehr der Mensch selbst in den Mittelpunkt gerückt, denn *„nicht die Waffe, nicht die Maschine und das Material geben dem Krieg im Rahmen seiner Zeit das charakteristische Gepräge, sondern der Mensch"*, wie Direktor John rückblickend in einem im November 1921 verfassten Memorandum feststellte.[47]

Es ging nun also nicht mehr nur um Ausrüstung und Bewaffnung der eigenen Armee sowie vom Gegner erbeutete Trophäen und Erinnerungen an besondere Persönlichkeiten, sondern vielmehr um ein breites Spektrum an Objekten, das die Gesamtheit militärischer Aktivitäten abdecken sollte und insbesondere auch um Gegenstände mit Bezug zum militärischen Alltag. Mit diesen verband sich die Erwartung sie würden als im *„täglichen Gebrauch bei der Armee im Felde stehend, ein charakteristisches Bild des kriegerischen Daseins der kämpfenden Truppe geben"*.[48] Aus oft schlichten und einfachen *„Dokumenten"* würde sich erschließen, *„was den Soldaten an der Front beschäftigt, womit er seine Zeit vertreibt, wie er seinen persönlichen Gefühlen Ausdruck gibt, wie durch eigenes Denken von Millionen einfacher Menschen zum Kriegszweck beigetragen wurde"*.[49] Zudem wurde von Anfang an großer Wert auf Normabweichungen, Improvisationen und individuelle militärische Hervorbringungen gelegt, womit ungewöhnlich beschädigte Waffen ebenso gemeint sein konnten, wie etwa auch Erfindungen oder Kunstwerke von Frontsoldaten. Dies vor allem deshalb, da die Erwartung bestand, reglementmäßige militärische Güter der k. u. k. Armee würden dem Heeresmuseum nach Demobilisierung und Kriegsende ohnehin in großer Zahl zufließen.[50]

Eine genaue Vorstellung von den Sammlungszielen in Bezug auf das engere Kriegsgebiet, das heißt im Bereich der *„Armee im Felde"* gibt die von Direktor John verfasste *„Instruktion für den*

---

[45] ÖStA–KA, FA, AOK, QuAbt, K. 1516, Qu.Op.Nr. 46.344 ex 1915, HM an Erzherzog Friedrich, 8. 5. 1915, S. 2 f.; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Übersicht über die bisherige Sammeltätigkeit des k. u. k. Heeresmuseum und deren Ergebnis, Oktober 1915, S. 2 f.

[46] HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Das Österr. Heeresmuseum seit dem Umsturz, 10. 2. 1922, S. 2.

[47] Ebd., ohne Zahl, Kurzer Abriss über das österr. Heeresmuseum, 22. 11. 1921, S. 4.

[48] Ebd., ohne Zahl, Übersicht über die bisherige Sammeltätigkeit des k. u. k. Heeresmuseum und deren Ergebnis, Oktober 1915, S. 5.

[49] Ebd., ohne Zahl, Kurzer Abriss über das österr. Heeresmuseum, 22. 11. 1921, S. 4.

[50] HGM, DionReg, Fasz. Cor 1915 Nr. 1–338, E. Nr. 19/1915, HM an k. u. k. Übernahmskommission im Artillerie-Arsenal, 15. 1. 1915; HGM, DionReg, Fasz. COR 1915 Nr. 340–676, E. Nr. 515/2/1915, HM an das k. u. k. IR Nr. 53, 31. 08. 1915.

Sammeldienst des k. u. k. Heeresmuseums", welche als Vorschrift und Handlungsorientierung für die Tätigkeit der ab Juli 1916 fortlaufend ernannten Sammeloffiziere dienen sollte. Das Armeeoberkommando hatte in seinem, die Ernennung von Sammeloffizieren bekanntgebendem Schreiben vom 15. Juli 1916 das Heeresmuseum aufgefordert, *„eine schriftliche, nicht umfangreiche Anweisung für diesen Sammeldienst zu erstellen"*.[51] Zu diesem Zeitpunkt hatte die Vorbereitung einer solchen Instruktion innerhalb des Museums jedoch bereits längst begonnen. Ein weitgehender Entwurf lag schon am 30. Mai vor und die endgültige Fassung der Ausarbeitung datiert vom Juni 1916.[52] Die Erstauflage der 18-seitgen Instruktion wurde allerdings erst im September 1916 durch das Armeeoberkommando an die bereits bestimmten Sammeloffiziere und die höheren Kommanden ausgegeben – dies jedoch im durchaus beträchtlichen Gesamtumfang von 2.000 Stück.[53]

Gleich zu Beginn formuliert die Anweisung das Ziel der Sammeltätigkeit in Form eines *„lebendigen Bild*[es] *des Krieges*" einschließlich des Etappenraumes und des Hinterlandes und einer „*Gesamtdarstellung der k. u. k. Wehrmacht"*.[54] Ein an verschiedensten Stellen wiederkehrendes und das Sammelprogramm wesentlich prägendes Motiv ist der Vorrang des Individualisierten vor dem Allgemeinen, schließlich finden sich bei nahezu allen Objektkategorien Hinweise auf die Bedeutung von nicht normierten Gegenständen, von Adaptionen und Improvisationen sowie von Kampf- und Gebrauchseinwirkungen. Dies gilt bemerkenswerter Weise ebenso für jene Gegenstände, die von den gegnerischen Armeen gesammelt werden sollten. Anders als vor dem Krieg galt das Interesse hier nun nicht mehr nur feindlichen Trophäen. Alle möglichen Objekte und Güter aus dem Besitz der gegnerischen Armeen galten nunmehr als relevant und der Sammelfokus erstreckte sich demnach von Feldzeichen, über Waffen, Munition und Pferdegeschirr bis hin zu Drahthindernissen.[55] Ebenfalls Beachtung finden sollten aber die unterschiedlichsten Alltagsgegenstände, wobei etwa auf *„volkskundlich Wichtiges und volkstümlich Verziertes"* aufmerksam gemacht wurde.[56]

Hinsichtlich der Gegenstände der eigenen Armee wurde betont, dass es sich nicht vorrangig um vorschriftsmäßige Stücke handeln würde, da diese dem Heeresmuseum später ohnehin zukämen, sondern vor allem um all das was nur im Krieg selbst *„entstehen und beschafft werden"* könne.[57] Die relevanten und anhand von jeweils genannten Beispielen umfassend erörterten 24 Objektkategorien aus diesem Bereich waren: 1. *„Alles improvisierte* [sic!] *und Behelfsmäßige"*, 2. *„Alles zur Aufstellung in vergleichbaren Reihen der Entwicklung, der Variation des Gegensatzes (richtig – falsch) geeignete* [sic!]*"*, 3. *„alles ungewöhnlich Reparierte, wieder in Stand gesetzte"*, 4. *„Mannschafts- und Felderfindungen"*, 5. *„Künstlerische Erzeugnisse und Photografien"*, 6. *„Kunst und Kunsthandwerkserzeugnisse im Felde (Schützengrabenkunst)"*, 7. *„Typen der Wohngeräte*

---

[51] ÖStA–KA, FA, AOK, QuAbt, K. 1696, Qu.Op. Nr. 57.960/1 ex 1916, QuAbt an HM, 15. 7. 1916.

[52] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, ohne Zahl, Instruktion für den Sammeldienst des k. u. k. Heeresmuseums, 30. 5. 1916, S. 16; K. u. k. Heeresmuseum, Instruktion für den Sammeldienst des k. u. k. Heeresmuseums, Wien 1916.

[53] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, Res. Nr. 46/16/1916, AOK an HM, 6. 9. 1916, S. 3.

[54] *Instruktion für den Sammeldienst des k. u. k. Heeresmuseums*. K. u. k. Heeresmuseum Wien 1916, S. 1.

[55] Ebd., S. 1–6.

[56] Ebd., S. 6.

[57] Ebd., S. 7.

Der Vorplatz des k. u. k. Heeresmuseums, 1917

des Positionskrieges (‚Schützengrabenhandwerk')", 8. *„Alles Primitive"*, 9. *„Lehrmittel aller Art"*, 10. *„Bezeichnende Originalaufschrifttafeln, insbesondere solche mit Wappen, Ornamenten und Zeichen"*, 11. *„Alle anfänglich gebrauchten, rasch verschwundenen, durch bessere ersetzten Typen von Improvisationen (und vorübergehend reglementierten Gegenständen)"*, 12. *„Gegenstände die zu Täuschungen oder Kriegslisten dienen"*, 13. *„Absonderliche, improvisierte und starke geänderte Waffen, auch wenn sie stark beschädigt sind", 14. „Wirkung der Waffen und der Verhältnisse im Krieg auf Gegenstände und andere Veränderungen in Natur und Gesellschaft"*, 15. *„Alles für den gegenwärtigen Krieg, insbesondere den Stellungskrieg, Bezeichnende, möglichst in Entwicklungsreihen oder in Gegensatz gestellte ‚Gegenstücke'"*, 16. *„Musealverwendbare* [sic!]*, d. h. im Zusammenhang mit Gegenständen ausstellbare graphische Erzeugnisse"*, 17. *„Alles als Anpassungen an besondere Verhältnisse zu Deutende"*, 18. *„Auf den Krieg bezügliche Kunst- und handwerksgegenstände* [sic!] *und Bilder, insbesondere solche im Etappenrum und Armeebereich entstandene"*, 19. *„Auf Grenzgebiete der Kriegskunde (z. B. Naturwissenschaften, Meteorologie etc.) Bezügliches"*, 20. *„Alle für Handel und Industrie des engeren Kriegsgebiets besonders charakteristischen Gegenstände"*, 21. *„Sanität"*, 22. *„Feldseelsorge"*, 23. *„Kulturtätigkeit der k. u. k. Armeen"*, 24. *„Etappe"*.[58]

Die innerhalb dieses weiten Spektrums gesammelten Gegenstände sollten jedenfalls so verzeichnet werden, dass möglichst viel an Informationen über Entstehung, Verwendung und Auffindung der Objekte festgehalten wird. Schließlich galt, dass selbst an sich unscheinbare Gegenstände interessant werden könnten, wenn die Geschichte ihrer Verwendung festgestellt und vermittelt würde.[59] Insbesondere sollten die Gegenstände nach Auffindungsorten

[58] Ebd., S. 7–17.

[59] Ebd., S. 10, S. 17.

geschieden und mit kleinen Zetteln, Stöckchen oder direkter Aufschrift gekennzeichnet werden. Auf die Notwendigkeit der Einzeletikettierung bei im Hinterland sonst nicht mehr zuordenbaren Objekten wurde besonders hingewiesen.[60] Eine genaue Aufnahme der mit bestimmten Gegenständen verbundenen speziellen Begebenheiten oder Verwendungszusammenhänge sollte auch dann erfolgen, wenn diese vorläufig nicht an das Heeresmuseum gebracht werden konnten. Dies konnte der Fall sein, wenn es sich um militärische Güter des eigenen Heeres handelte, die noch in Verwendung standen und daher noch nicht abgegeben werden konnten oder weil ein Abtransport aufgrund der Größe über andere Einrichtungen erfolgen müsste, wie dies bei Geschützen und Fuhrwerke zutraf. Diese Anweisung ging davon aus, dass die betreffenden Objekte bei der Demobilisierung in das Arsenal gelangen würden.[61]

Bei der Formulierung dieses Sammelprogramms war bereits berücksichtigt worden, dass die Formen und Inhalte einer späteren musealen Präsentation andere sein müssten als jene von denen das k. u. k. Heeresmuseum bis dahin geprägt war. Es wurde dabei ein so beträchtlicher Unterschied wahrgenommen, dass eine zukünftige Weltkriegsausstellung als gesondertes Weltkriegsmuseum gedacht wurde. Für ein solches sollte entweder ein Zubau zum Heeresmuseum oder ein Neubau geschaffen werden.[62]

Die Tätigkeit der Sammeloffiziere in der Praxis

Das Heeresmuseum besaß somit zwar ab der zweiten Hälfte des Jahres 1916 Sammeloffiziere bei der Armee im Felde, doch die reale Implementierung dieser Strukturen verzögerte sich vielfach und stieß immer wieder auf Schwierigkeiten, die bis zum Kriegsende nur zum Teil überwunden werden konnten. So war selbst bis Mitte 1917 von etwa 30 Prozent aller Sammeloffiziere weder eine Nachricht noch eine Sendung eingelangt.[63] Dabei hatte das Armeeoberkommando schon Anfang September 1916 eine monatliche Berichterstattung an das Heeresmuseum befohlen.[64]

Als eines der vorrangigsten Probleme erwies sich für viele der Sammeloffiziere und die ihnen auf Truppenebene zur Zusammenarbeit zugewiesenen, mit Sammelagenden betrauten Offiziere, dass sie diese Funktion neben einer anderen, von den jeweiligen Kommandanten als wichtiger bewerteten Aufgabe zu erfüllen hatten. Selbst jene die sonst nicht beansprucht wurden, sahen sich der Schwierigkeit gegenüber, dass sich ihre Zuständigkeit über große Räume erstreckte, sie aber über keine oder nur sehr geringe Ressourcen in Hinblick auf

[60] Ebd., S. 17.

[61] Ebd., S. 2, S. 7.

[62] ÖStA–KA, FA, AOK, QuAbt, K. 1516, Qu.Op.Nr. 46.344 ex 1915, HM an Erzherzog Friedrich, 8. 5. 1915, S. 2.; HGM, DionReg, Fasz. Reservatakte 1918, Res. Nr. 117/1918, Protokoll der am 15. September 1916 im k. u. k. Generalinspektorat der freiw. Sanitätspflege abgehaltenen informatorischen Vorbesprechung über die Beteiligung der freiwilligen Sanitätspflege an der Ausgestaltung des k. u. k. Heeresmuseums, 22. 9. 1916, S. 1, S. 5.

[63] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, Res. Nr. 70/1917, Memorandum über die Einrichtung eines Musealreferates im KM, 8. 8. 1917, S. 3.

[64] ÖStA–KA, FA, AOK, QuAbt, K. 1762, Qu.Op.Nr. 112.117 ex 1916, Quartiermeisterabteilung des Armeeoberkommandos (QuAbt) an HM, 6. 9. 1916, S. 2.

Personal und Transportmittel verfügten.[65] Zudem konnten nicht alle Sammeloffiziere eigenständig Geldmittel für kleinere Ankäufe einsetzen, wenngleich zumindest dies im Laufe des Jahres 1917 behoben werden konnte.[66] Ein weiterer beeinträchtigender Faktor waren die zumindest anfänglich bestehenden Schwierigkeiten in Bezug auf die Anerkennung der Stellung der Sammeloffiziere des Heeresmuseums, wodurch die Zugänglichkeit zu militärischen Einrichtungen, die Sicherstellung von Objekten und insbesondere die Bewegungsfreiheit in den frontnahen Räumen mitunter eingeschränkt sein konnte und dies obwohl die Quartiermeisterabteilung des Armeeoberkommandos auf das Erfordernis des Sammelns unmittelbar bei den Fronttruppen ausdrücklich hingewiesen hatte. Um dem Abzuhelfen wurden den „Sammelorganen" vielfach besondere Legitimationen der jeweiligen Armeekommanden ausgestellt.[67] Schließlich ergaben sich mitunter auch dadurch Friktionen, dass die Vertreter des Heeresmuseums auf konkurrierende Sammelinteressen stießen, wobei diese sowohl privat begründet als auch auf das im Entstehen begriffene Sappeurmuseum, Regimentsmuseen oder sonstige Museen und Kriegsausstellungen bezogen sein konnten.[68] Dabei hatten sowohl das Armeeoberkommando als auch verschiedene Armeekommanden in mehrfachen Befehlen zwar eine weitreichende Förderung der Sammeloffiziere angeordnet, doch fanden diese in der Praxis oft nicht die gewünschte Beachtung.[69]

Die Sammeloffiziere waren daher in jeder Hinsicht auf die Unterstützung und das Verständnis der Kommandanten aller Ebenen angewiesen und ohne eine freiwillige Mitwirkung anderer Offiziere und Soldaten konnte die Tätigkeit der Sammeloffiziere nicht erfolgreich sein. Ein hohes Maß an Eigeninitiative und sozialer Kompetenz war für die Aufgabenerfüllung daher unerlässlich. Immerhin stellte der Direktor des Heeresmuseums im Jahr 1917 selbst fest, es müsse eben anerkannt werden, dass die im Feld stehenden Truppen zwangsläufig auf die zu

---

[65] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, zu Res. Nr. 46 ex 1916, Protokoll der zufolge Befehls AOK Qu.Op. Nr. 172.819 von 1916 am 3. und 4. stattgefundenen Besprechungen der Sammeloffiziere des k. u. k. Heeresmuseum, S. 8 f., 12; Ebd., zu Res. Nr. 46/1916, Bericht des Rittmeister Wang, S. 1 f.; Ebd., Res. Nr. 46/55/1916, Sammeloffizier des Heeresmuseums Oberleutnant Viktor Strauss. Bericht über die Tätigkeit in der Zeit vom 15. 10. – 31. 12. 1916, S. 3 f.

[66] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, zu Res. Nr. 46 ex 1916, Protokoll der zufolge Befehls AOK Qu.Op. Nr. 172.81 von 1916 am 3. und 4. stattgefundenen Besprechungen der Sammeloffiziere des k. u. k. Heeresmuseum, 6 f.

[67] Ebd., Res. Nr. 46/15/1916, Brief Glass an John, 19. 8, 1916, S. 2 f.; Ebd., Res. Nr. 81/1/1917, Protokoll der am 10. und 11. August 1917 in Kowel zwecks persönlichen Gedankenaustausches in Angelegenheiten der Sammeltätigkeit für das k. u. k. Heeresmuseum stattgefundenen Zusammenkunft sämtlicher Sammeloffiziere des Bereiches der k. u. k. 4. Armee, S. 1–3.; HGM, DionReg, Fasz. Cor. Nr. 456–720, E. Nr. 647/3/1917, Brief Wangs an John, 11. 7. 1917, S. 2.

[68] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, Res. Nr. 46/55/1916, Sammeloffizier des Heeresmuseums Oberleutnant Viktor Strauss. Bericht über die Tätigkeit in der Zeit vom 15. 10. – 31. 12. 1916, S. 3; Ebd., Res. Nr. 46/28/1916, Wang an John, 5. 7. 1917, S. 2–4; Ebd., zu Res. Nr. 46 ex 1916, Protokoll der zufolge Befehls AOK Qu.Op.Nr. 172.819 von 1916 am 3. und 4. stattgefundenen Besprechungen der Sammeloffiziere des k. u. k. Heeresmuseum, S. 4 f., Beilage 3.

[69] ÖStA–KA, FA, AOK, QuAbt, K. 1762, Qu.Op.Nr. 112.117 ex 1916, Quartiermeisterabteilung des Armeeoberkommandos (QuAbt) an HM, 6. 9. 1916, S. 1; HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, zu Res. Nr. 46 ex 1916, Protokoll der zufolge Befehls AOK Qu.Op.Nr. 172.819 von 1916 am 3. und 4. stattgefundenen Besprechungen der Sammeloffiziere des k. u. k. Heeresmuseum, S. 13, Beilage 4; Ebd., zu Res. Nr. 46/1916, Verlautbarungen Nr. 168 des 5. Armeekommandos (Quartiermeisterabteilung). Q.93.114-5. AK, 13. 12. 1916; Ebd., Res. Nr. 46/26/1916, Heeresgruppenkommando Erzherzog Eugen an HM, 16. 9. 1916.

bewältigende Gegenwart konzentriert wären und daher für die Aktion des Heeresmuseums, die erst in der Zukunft ihre Früchte bringen werde, nicht immer Verständnis aufbringen könnten.[70]

Zur Verbesserung der Sammelorganisation regte Museumsdirektor John im Sommer 1917 daher an, im Kriegsministerium ein eigenes Musealreferat zu schaffen, dem die Aufgabe zu fallen sollte, das für die Verteilung an die für die Nachkriegszeit erwartete große Zahl an interessierten Museen aller Teile der Monarchie erforderliche, Massenmaterial sammeln zu lassen. Die Sammeloffiziere des Heeresmuseum sollten sich hingegen im Sinne der Sammelinstruktion ab da nur auf besondere und spezifisch wissenschaftlich relevante Objekte konzentrieren. Diese weitreichende Anregung wurde nicht aufgegriffen.[71] Dennoch ist bemerkenswert, dass in der 1918 erlassenen Vorschrift über die *„Einrichtung des Sammeldienstes bei der Armee im Felde“*, deren Fokus eigentlich auf kriegsrelevantem Material und damit dem regulären Sammeldienst lag, auch die Objektkategorie der *„Kunst- und Musealgegenstände“* vorgesehen war.[72] Ebenso waren in den Planungen des Kriegsministeriums zu einer Demobilisierungsinstruktion von Frühjahr 1918, die letztlich nie umgesetzt wurde, eigene Armeesammelstellen für *„Kunst- und Musealgegenstände“* vorgeschrieben, wobei die Detailplanungen für diese Kategorie von Armeesammelstellen dem Heeresmuseum übertragen wurden.[73] Beides dokumentiert, dass zumindest in Teilen der oberen militärischen Führungsebene, im Kriegsministerium und Armeeoberkommando, ein Bewusstsein für den Stellenwert und die Bedeutung erinnerungskultureller Belange jenseits der unmittelbaren Kriegsanstrengungen existierte.

Trotz aller Widrigkeiten zeigte sich Direktor John jedenfalls noch im Jahr 1918 durchaus sehr zufrieden mit dem Erfolg der Sammelorganisation.[74] Bestätigt wird ein solcher auch dadurch, dass im Jahr 1918 insgesamt drei Delegationen aus München und Bayern das Heeresmuseum besuchten, um diese als vorbildlich angesehene Einrichtung wie auch das mit ihr verbundene *„wissenschaftliche Programm“* kennen zu lernen.[75]

Schluss

Abschließend lässt sich feststellen, dass es dem k. u. k. Heeresmuseum während des Ersten Weltkrieges gelang, nach einiger Verzögerung eine innovative Sammelstruktur zu schaffen. Voraussetzung dafür war der programmatische Bruch mit dem bisherigen Selbstverständnis

[70] HGM, DionReg, Fasz. Varia 8, zu Res. Nr. 46 ex 1916, Protokoll der zufolge Befehls AOK Qu.Op. Nr. 172.819 von 1916 am 3. und 4. stattgefundenen Besprechungen der Sammeloffiziere des k. u. k. Heeresmuseum, 9 f.; Ebd., Res. Nr. 81/1/1917, Protokoll der am 10. Und 11. August 1917 in Kowel zwecks persönlichen Gedankenaustausches in Angelegenheiten der Sammeltätigkeit für das k. u. k. Heeresmuseum stattgefundenen Zusammenkunft sämtlicher Sammeloffiziere des Bereiches der k. u. k. 4. Armee, S. 1 f.; Ebd., ohne Zahl, Brief Strauss an John, 14. 2. 1917, S. 1.

[71] HGM, DionReg, Fasz. 8, Res. Nr. 70/1917, HM an KM, 8. 8. 1917, S. 3–5.

[72] ÖStA–KA, FA, AOK/Qu.Abt, Einrichtung des Sammeldienstes bei der Armee im Felde. Q. Nr. 110.530 von 1918. Carl Ueberreuter, Wien 1918, S. 17.

[73] HGM, DionReg, Fasz. Reservatakte 1918, Res. Nr. 53/1918, KM an HM, 2. 5. 1918, S. 2 f.

[74] Ebd., Res. Nr. 32/1/1918, HM an AOK (Qu.Abt.), 7. 3. 1918, S. 1.

[75] HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Das Österr. Heeresmuseum seit dem Umsturz, 10. 2. 1922, S 18.

und eine Neudefinition der eigenen musealen Ambition.[76] Auf diese Weise sollen nach einer Angabe von 1928 etwa 150.000 Objekte aller Art gesammelt worden sein, obwohl bereits bei Kriegsende durch den militärischen Zusammenbruch substantielle Sammlungsteile verloren gegangen waren.[77] Es war jedoch ohnehin weniger der quantitative Umfang als vielmehr die Zusammensetzung und Beschaffenheit der Sammlung, auf die sich Direktor John im Jahr 1921 mit seiner Behauptung bezog, es dürfe von *„dieser wertvollen Sammlung"* gesagt werden, dass *„kein einziges Museum der kriegführenden Mächte etwas ähnliches aufzuweisen hat"*[78]. Wenngleich diese Aussage sicherlich als überzogen zu bewerten und in Verbindung damit zu verstehen ist, dass sie Teil eines einem österreichischen Nationalratsabgeordneten übergebenen Memorandums war, mit dem offenbar auf den Wert und die Bedürfnisse des Heeresmuseums aufmerksam gemacht werden sollte, so korrespondiert sie dennoch im Grundsatz mit nichtöffentlich getätigten Einschätzungen und Außensichten internationaler Fachleute und dokumentiert jedenfalls die Zufriedenheit der Museumsleitung mit den Sammlungsergebnissen.[79] Große Schwierigkeiten sollten sich dann freilich in der Aufarbeitung und musealen Verwertung der Sammlung während der Zwischenkriegszeit ergeben bis schließlich deren größter Teil in der Schlussphase des Zweiten Weltkrieges und den ersten Jahren der Nachkriegszeit verloren ging – doch dies ist eine andere Geschichte.[80]

---

[76] Ebd., ohne Zahl, Die Aufgaben des Heeresmuseums in [sic!] deutschösterr. Staat, 1. 8. 1919, S. 3 f.; HGM, DionReg, Fasz. Reservatakte 1918, Res. Nr. 32/4/1918, HM an Heeresgruppenkommando Feldmarschall Freiherr von Conrad, 28. 3. 1918, S. 1; HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Das Österr. Heeresmuseum seit dem Umsturz, 10. 2. 1922, S. 2 f.

[77] HGM, DionReg, Fasz. Reservatakten 1928, Res. Nr. 25/1/1928, Schlagwortartiger Bericht über das Österr. Heeresmuseum 1918–1928, ohne Datum, S. 3. Diese Zahl ist jedoch mit Vorbehalt zu betrachten, zumal Direktor John für die Museumssammlung im Jahr 1922 noch einen Umfang von 50.000 bis 60.000 angegeben hatte (HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, ohne Zahl, Das Österr. Heeresmuseum seit dem Umsturz, 10. 2. 1922, S. 13) und sich zudem die Frage stellt, auf welche Objektkategorien sich diese Angabe bezog, ob also beispielsweise bereits einzelne Fotografien als Einzelstücke bewertet wurden. Siehe dazu auch: Heinz ZATSCHEK, *Die Geschichte des Museums*. In: Das Heeresgeschichtliche Museum in Wien. Böhlau, Graz – Köln 1960, S. 9–34, hier: S. 21.

[78] HGM, DionReg, Fasz. Arbeiten Johns, Kurzer Abriss über das österr. Heeresmuseum, 22. 11. 1921, S. 14.

[79] Werner HAHLWEG, *Die Heeresmuseen. Wesen und Aufgaben*. Museumskunde 1935, Jg. 7 (NF), S. 59–71, hier S. 60 (Fußnote 4); Werner HAHLWEG, *Heeresmuseen*. In: Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften. Bd. 2. Das Heer. (Hg.) Hermann FRANKE. De Gruyter, Berlin – Leipzig 1937, S. 271–278, hier: S. 276 f.; Ludwig JUSTI, *Werden – Wirken – Wissen. Lebenserinnerungen aus fünf Jahrzehnten*. Bd. 1. Nicolaische Verlagsbuchhandlung, Berlin 2000, S. 363. Der frühere Mitarbeiter des Heeresmuseums, Major Jansky, äußert sich in einem Brief an den nunmehrigen Direktor Mell vom 21. Februar 1941 ebenfalls dergestalt, dass vermutlich kein anderes Museum eine so umfangreiche Sammlung an Soldatenarbeiten besitzen würde wie das Heeresmuseum zu jenem Zeitpunkt: ÖStA–KA, Nachlässe (NL), Alfred Mell (1880 – 1962), B/408/38, Brief Major Janskys an Mell, 21. 2. 1941, S. 1.

[80] Zu den Verlusten am Ende des Zweiten Weltkrieges und der unmittelbaren Nachkriegszeit: *Phönix aus der Asche. Zerstörung und Wiederaufbau des Heeresgeschichtlichen Museums 1944 bis 1955*. (Hg.) Manfried RAUCHENSTEINER, Eigenverlag des Heeresgeschichtlichen Museums, Wien 2005, S. 21 f., S. 37 f., S. 47–50, S. 61–66, S. 25–29, S. 134–136; [F. KAINDL], *100 Jahre Heeresgeschichtliches Museum*, S. 18.

SEZNAM PRAMENŮ LITERATURY / LIST OF SOURCES AND LITERATURE

ARCHIVY, MUZEA A KNIHOVNY

Česká republika/Czech Republic

Archiv Kanceláře prezidenta republiky
- Protokol R

Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky
- fond Edvard Beneš – soukromý archiv

Archiv Náprstkova muzea Praha
- Archiv krajanství, Rusko

Archiv města Plzně
- fond Macháček Fridolín, PhDr.
- fond Městský úřad Plzeň
  - magistrátní registratura (1880–1942)
- fond Národní výbor města Plzně
  - domovské archy
- fond Okresní zastupitelstvo (OZ)/Okresní výbor Plzeň
- fond Okresní úřad Plzeň
  - prezidiální spisy
- fond Statistický úřad města Plzně
- sbírka Literární rukopisy a rukopisná varia Plzeň

Moravský zemský archiv v Brně
- fond B 13 Moravské místodržitelství
- fond B 14 Moravské místodržitelství mladší

Národní archiv
- fond Ministerstvo vnitra-stará registratura
- fond Svaz Čechů z Volyně
- fond Zemský výbor

Státní oblastní archiv v Plzni
- fond Obchodní a živnostenská komora Plzeň
- fond Krajský soud Plzeň
- sbírka matrik západních Čech

Státní okresní archiv Prostějov
- fond Ondřej Přikryl
- fond Okresní úřad

Státní okresní archiv Znojmo
- fond Archiv města Znojma (1281–1945)
- fond Archiv okresní soud Znojmo (1850–1998)
- fond Archiv okresní úřad Znojmo (1850–1945)

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv
- fond Český svaz poslanců
- fond Odbočka Československé národní rady v Rusku
- fond Sdružení Čechů a Slováků z Ruska
- Sdružený fond velitelství pěších pluků
  - c. a k. pěší pluk č. 81

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc
- fond Krajský soud Olomouc

Německo/Germany

Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Abteilung IV. Kriegsarchiv
- Truppenakten Erster Weltkrieg
  - 11. bayerische Infanteriedivision

Bundesarchiv Freiburg i. Br., Abt. Militärarchiv

Bundesarchiv Potsdam
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

Hauptstaatsarchiv Stuttgart
- Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin

Polsko/Poland

Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie
- Archiwum

Rakousko/Austria

Heeresgeschichtliches Museum
- Direktionsregistratur

Österreichisches Staatsarchiv–Allgemeines Verwaltungsarchiv Inneres
- Ministerratspräsidium
  - Akten

Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien
- Ministerium des Äußern
  - Politisches Archiv
    - PA I.
    - PA III.
    - PA XL. Interna
      - Korr. d. Ministers 1911–1918 (261 PA XL.)

Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien
- Allerhöchster Oberbefehl
  - Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers
    - Sonderreihe
- Kriegsmarine
  - Neues Marinearchiv Zentralstellen
  - Kriegsministerium/Marinesektion
    - Operationskanzlei
    - Präsidialkanzlei
- Kriegsverluste 1914–1918
  - Verlustlisten der Truppenkörper 1914–1918
- Feldakten
  - Armeeoberkommando
  - Quartiermeisterabteilung
- Manuskripte
  - Manuskripte der Carnegie-Stiftung
- Militärische Nachläse
  - 408 (B) MELL, Alfred
  - 1450 (A,B,C) CONRAD von HÖTZENDORF, Graf Freiherr Familie
- Neue Feldakten
  - Korpskommandos
    - I. Korps
  - Divisionskommandos
    - 3. Infanteriedivision
    - 22. Schützendivision

Zentralstellen
Kriegsministerium
Hauptreihe

Rusko/Russia
Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voyenno-istoricheskiy arkhiv
fond 2676
fond 2677
fond 2678

Slovinsko/Slovenia
Pokrajinski arhiv Nova Gorica
fond Občina Sv. Lucija

Tolminski muzej, Tolmin
Zbirka kronik
fond Župnijska kronika Tolmin
fond Župnijska kronika Volče
fond Neža Rejec

Spojené státy americké/USA
Library of Congress, Washington, D. C.
Manuscript Division
Robert Lansing Papers

National Archives at College Park, College Park, Maryland
Record Group 59

New York State Library
Manuscript and Special Collection
Lydecker Family Papers
Charles E. Lydecker Papers

Ukrajina/Ukraine
Centralnyj deržavnyj archiv hromadskych objednaň Ukrajiny Kyjiv
fond 1

Centralnyj deržavnyj istoryčnyj archiv Ukrajiny Kyjiv,
fond 274
fond 422
fond 575

Deržavnyj archiv m. Kyjiva
fond 175

Diplomové a dizertační práce/theses and dissertations

BÍLEK Jan, *Jindřich G. Maštálka. Jeho politický rok 1917*. Diplomová práce, Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 1998.

FOX-GODDEN Aimée E., *'Putting Knowledge in Power': Learning and Innovation in the British army of the First World War*. PhD Thesis, University of Birmingham, Birmingham 2015.

HENSELLEK Thomas, *Die letzten Jahre der kaiserlichen Bukowina. Studien zur Landespolitik im Herzogtum Bukowina von 1909 bis 1914.* Master Thesis, Bachelor + Master Publishing, Hamburg 2011.

CHYTIL Miroslav, *Akademický architekt Antonín Navrátil a fenomén prostějovského funkcionalismu: prostějovská architektura 1918–1948.* Zkrácená verze disertace, Vysoké učení technické v Brně. Fakulta architektury, Brno 2005.

JEŘÁBEK Rudolf, *Die Brussilowoffensive 1916. Ein Wendepunkt der Koalitionskriegführung der Mittelmächte*. II. Dissertation, University Wien, Wien 1982.

JILEMNICKÁ Jana, *Každodenní život německého obyvatelstva v Liberci za první světové války.* Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2006.

KOHLHAUSER Stefan, *Die Rolle der Kriegsmaler im k. u. k. Kriegspressequartier. Anhand der Künstler: Albin Egger-Lienz und Oskar Kokoschka*. Diplomarbeit, Universität Graz, Graz 2012.

KOREN Tadej, *Zgodovinski spomin na soško fronto – Pot miru od Rombona do Mengor*. Magistrsko delo [Master's thesis]. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2012.

KOUBOVÁ Lenka, *Zásobování města Písku během první světové války.* Diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2006.

LIGETI David, *A monarchia utolsó vezérkari főnöke. Arthur Arz von Straussenburg élete és pályafutása*. Dissertation, Eötvös Loránd University, Budapest 2013. Available at: http://doktori.btk.elte.hu/hist/ligetidavidadam/diss.pdf [accessed 2023-04-20].

MATERNA Aleš, *Zbrojní výroba Vítkovických železáren v letech 1891–1938.* Diplomová práce, Ostravská univerzita, Ostrava 2012.

MAYER Klaus, *Die Organisation des Kriegspressequartiers beim k. u. k. AOK im Ersten Weltkrieg 1914–1918*. Dissertation, Universität Wien, Wien 1963.

SCHMÖLZER Hildegund, *Die Propaganda des Kriegspressequartiers im Ersten Weltkrieg 1914–1918*. Dissertation, Universität Wien, Wien 1965.

ŘEPÍK Pavel, *Reflexe klíčových událostí v Plzni roku 1918 v regionálním tisku.* Bakalářská práce, Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Plzeň 2013.

TRUBEL Veronika, *Die Künstler und der Krieg. Der Erste Weltkrieg und die Maler der Kunstgruppe des k. u. k. Kriegspressequartiers*. Diplomarbeit, Universität Wien, Wien 1996.

Nepublikované práce/Unpublished works

DIECKMANN Wilhelm, *Die organisatorische Entwicklung des deutschen Heeres im Weltkriege 1914/18*. Bundesarchiv Freiburg i. Br., Abt. Militärarchiv, 1940 [Manuskript].

DIRRHEIMER Günter*, Das k. u. k. Heeresmuseum von 1886–1903. Vorgeschichte, Aufbau und Organisation von den Anfängen bis zum Abschluss der Ära Wilhelm Erbens.* Ungedruckte Prüfungsarbeit des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Universität Wien, Wien 1971.

ENGELMANN, *Grundsätze für die Führung der Abwehrschlacht*. Bundesarchiv Freiburg i. Br., Abt. Militärarchiv [Manuskript].

HERBURGER Walter, *Meine Kriegs-Erinerungen 1916–1918. Feldzug gegen Italien*. Stadtarchiv Dornbirn [manuscript].

KODERMAC Alojzij, *Kronika Volčanske fare. Part 1*. Tolminski muzej [Manuscript].

PŘIKRYL Ondřej, *Paměti*. Státní okresní archiv Prostějov [Manuskript].

ROJEC Ivan, *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo. Kronika dogajanja med leti 1915 in 1920*. Tolminski muzej [Manuscript].

SOLGER Wilhelm, *Die Entwicklung des Stellungskrieges von Ende 1914 bis zum Sommer 1917. Die Erfahrungen der Frühjahrsschlachten 1917*. Bundesarchiv Freiburg i. Br., Abt. Militärarchiv, 1938 [Manuskript].

STÜLPNAGEL Joachim von, *75 Jahre meines Lebens.* Bibliothek der Führungsakademie der Bundeswehr Hamburg, 1955 [Manuskript].

WIENSKOWSKI Hellmuth von, *Manuskripte von zum Band 12 Der Weltkrieg 1914 bis 1918, „Gründe des deutschen Misserfolges" und „Betrachtungen"*. Bundesarchiv Freiburg i. Br., Abt. Militärarchiv, 1938 [Manuskript].

Edice dokumentů/Editions of documents

BENEŠ Edvard, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Dokumenty. [Díl 3.]*. (Eds.) Jaroslav WERSTADT – Jan OPOČENSKÝ – Jaroslav PAPOUŠEK. Orbis, Praha 1935.

BENEŠ, Edvard – Hana BENEŠOVÁ, *Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války (1915–1918)*. (Eds.) Dagmar HÁJKOVÁ – Eva KALIVODOVÁ. Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2013.

Die Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1914–1918. (Hg.) Miklós KOMJÁTHY. *Akadémiai Kiadó, Budapest 1966.*

František Staněk. Politik, tribun, národohospodář, družstevník a buditel lidu venkovského. Memoáry a dokumenty. (Ed.) Jaroslav MARCHA. Hospodářsko-politická knižnice, Brno 1927.

HRUBAN Mořic, *Z časů nedlouho zašlých. Vzpomínky Dr. Mořice Hrubana*. (Ed.) Jan DRÁBEK. Křesťanská akademie, Řím 1967.

Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš. 1914–1918. Sv. 1. (Eds.) Dagmar HÁJKOVÁ – Ivan ŠEDIVÝ. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2004.

LENIN Vladimír, *Vybrané spisy v pěti svazcích, sv. 5*. Svoboda, Praha 1981.

MASARYK Tomáš Garrigue, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*. (Ed.) Jindřich SROVNAL. Masarykův ústav AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, Praha 2005.

MASARYK Tomáš Garrigue – Edvard BENEŠ, *Korespondence T. G. Masaryk – Edvard Beneš*. (Eds.) Dagmar HÁJKOVÁ – Ivan ŠEDIVÝ. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2004.

MASARYK Tomáš Garrigue a kol. *Válka a revoluce. Články, memoranda, přednášky, rozhovory. Díl II., 1917*. (Eds.) Karel PICHLÍK – Zdenko MARŠÁLEK. Ústav T. G. Masaryka – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2008.

Papal addresses to the Pontifical Academy of Sciences 1917–2002 and to the Pontifical Academy of Social Sciences 1994–2002. Pontificia Accademia delle Scienze, Vatican City 2003.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1916. Supplement, The World War. United States Government Printing Office, Washington D. C. 1929.

Proces Dra Kramáře a jeho přátel. Výslechy obžalovaných. Svazek II. (Ed.) Zdeněk V. TOBOLKA. Tobolka, Praha 1918.

Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912. 1. sv. (Eds.) Eva DRAŠAROVÁ – Roman HORKÝ – Jiří ŠOUŠA – Luboš VELEK. Národní archiv, Praha 2008

Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918. Svazek 4. Rok 1917. Státní ústřední archiv, Praha 1996.

Stenogaphische Stizungs-Protokolle der Delegation. XLII. Session. Kaiserlich-königlicher Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1908.

Stenogaphische Stizungs-Protokolle der Delegation. XLV. Session, *Exposé des Marinekommandanten.* Kaiserlich-königlicher Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1911.

Stenogaphische Stizungs-Protokolle der Delegation. XLVIII. Session. Kaiserlich-königlicher Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1914.

ŠMERAL Bohumír, *Historické práce 1908–1940*. (Eds.) Růžena KŘÍŽENECKÁ – Eva MYŠKOVÁ. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961.

The Papers of Woodrow Wilson. Vol. 38, August 7–November 19, 1916. (Ed.) Arthur S. LINK. Princeton University Press, Princeton 1982.

The Papers of Woodrow Wilson. *Vol. 40, November 20, 1916–January 23, 1917*. (Ed.) Arthur S. LINK. Princeton University Press, Princeton 1983.

The Papers of Woodrow Wilson. *Vol. 41, January 24–April 6, 1917*. (Ed.) Arthur S. LINK. Princeton University Press, Princeton 1983.

TOBOLKA Zdeněk V., *Můj deník z první světové války*. (Ed.) Martin KUČERA. Karolinum, Praha 2008.

Za sovětské Rusko. (Eds.) Josef POSPÍŠIL – Otakar FRANĚK. Blok, Brno 1978.

Monografie a sborníky/Monographs and proceedings

A Companion to Woodrow Wilson. (Ed.) Ross A. KENNEDY. Wiley-Blackwell, Malden – Oxford – Chichester 2013.

A Square Deal for the Public. A Working Program for Crushing the Radical Menace. National Security League, New York 1919.

AHLHAUS Joseph, *Die 79. Reservedivision in der Osterschlacht bei Arras. Der Kampf um die Vimy-Höhe. Vom 28. Februar bis 12. April 1917*. J. Gremm, Mannheim 1938.

ANDRŠ Bohuslav, *Česká Alexandrovka.* Národní knihovna ČR, Praha 2009.

Annual Report of the President of the National Security League (May 8, 1918). National Security League, New York 1918.

ARGYRIS Chris – Donald A. SCHÖN, *Organizational Learning II. Theory, method and practice*. Addison-Wesley, Reading 1996.

ARNEJC Franc, *Od Dnestra do Piave*. Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 2012.

ARNETT Alex M., *Claude Kitchin and the Wilson War Policies*. Little, Brown and Company, Boston 1937.

ARZ Arthur, *Kampf und Sturz der Kaiserreiche.* Johannes Günther Verlag, Wien – Leipzig *1935.*

BAGIŃSKI Henryk, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1920* [*Polish Army in the East 1914–1920*]. Warszawska Oficyna Wydawnicza Gryf, Warsaw 1990.

BALLA Tibor, *A Nagy Háború osztrák – magyar tábornokai*. *Vol. I.* Argumentum, Budapest 2010.

BAUMGARTNER Lothar, *Denn Österreich lag einst am Meer. Das Leben des Admirals Alfred von Koudelka*. H. Weishaupt Verlag, Graz 1987.

BEHRMANN Franz, *Die Osterschlacht bei Arras. Teil 1 und 2.* Gerhard Stalling, Berlin 1929.

BEIL Christine, *Der ausgestellte Krieg. Präsentationen des Ersten Weltkrieges 1914–1939*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde e.V., Tübingen 2004.

BENDA Jiří, *Oděvní průmysl v Českých zemích*. Výzkumný ústav bavlnářský, Ústí nad Orlicí 1984.

Benedetto XV. Papa Giacomo Della Chiesa nel mondo dell' "inutile strage". Vol. I. (Eds.) Alberto MELLONI – Giovanni Cavagnini – Giulia GROSSI. Il mulino, Bologna 2017.

Benedetto XV. Papa Giacomo Della Chiesa nel mondo dell' "inutile strage". Vol. II. (Eds.) Alberto MELLONI – Giovanni Cavagnini – Giulia GROSSI. Il mulino, Bologna 2017.

BENEŠ Edvard, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. [Díl 1.]*. Orbis – Čin, Praha 1935.

Bericht der k. u. k. Munitionsfabrik in Wöllersdorf über ihre Tätigkeit im Weltkriege. Wien 1918.

Bericht über die zehnjährige Thätigkeit des Curatoriums des k. und k. Heeres-Museums 1885–1894. Adolf Holzhaussen, Wien 1895.

Beyond the Western Front. (Ed.) Ian BECKETT, 1917. Brill, Leiden – Boston 2009.

BLODIG Vojtěch – Ludmila CHLÁDKOVÁ – Miroslava LANGHAMEROVÁ, *Terezín, Litoměřice. Místa utrpení a hrdinství.* Pro Památník Terezín vydalo nakl. V ráji, Praha 2003.

BÖHLER Otto, *Geschichte der Gebr. Böhler & Co. AG. 1870–1940.* Volk und Reich Verlag, Berlin 1941.

BRÄUER Martin*, Handbuch der Kardinäle. 1846–2012.* Walter de Gruyter, Berlin 2014.

BUZKOVÁ Pavla, *Legionářská tragédie*. Svaz národního osvobození, Praha 1930.

Caer y levantarse. La reconstrucción del patrimonio después de una guerra = Erori eta altxatu. Ondarea berreraikitzea, gerra baten ondoren. Gernika-Lumoko Historia Bilduma, X: 1937–2015. Gernikako Bakearen Museoa Fundazioa, Gernika-Lumo 2016.

CINEK František, *Arcibiskup Antonín Cyril Stojan. Život a dílo. Pokus o nárys duchovní fysiognomie*. Lidové knihkupectví, Olomouc 1933.

CLIFFORD John G., *The Citizen Soldiers. The Plattsburg Training Camp Movement, 1913–1920*. The University Press of Kentucky, Lexington 2015.

COHEN Warren I., *The American Revisionists. The Lessons of Intervention in World War I.* University of Chicago Press, Chicago – London 1967.

CONRAD Franz, *Aus meiner Dientzeit 1906 – 1918. Bd. I–V.* Rikola Verlag, Wien – Berlin – Leipzig – München 1921–1925.

CORBETT Julian Stafford, *Some Principles of Maritime Strategy*. Longmans – Green and Company, London 1911.

CORNI Gustavo – Eugenio BUCCIOL – Angel SCHWARZ, *Inediti della grande guerra. Immagini dell'invasione austro-germanica in Friuli e nel Veneto orientale*. *2a ed.* Nuova dimensione, Portogruaro 1992.

CORNISH Paul, *Machine Guns and the Great War*. Pen and Sword Books, Barnsley 2009.

CRAMON August, *Unser österreichisch–ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Erinnerungen aus meiner vierjährigen Tätigkeit als bevollmächtigter deutscher General beim k. u. k. Armeeoberkommando*. Mittler, Berlin 1922.

CRON Hermann, *Geschichte des Deutschen Heeres im Weltkriege*. K. Siegismund, Berlin 1937.

CZERNIN Ottokar, *Im Weltkriege*, Ullstein, Berlin – Wien 1919.

Чехословакия и Советская Россия на обломках империй. Отв. ред. Е. П. СЕРАПИОНОВА. Институт славяноведения РАН – Полимедиа, Москва 2020. [*Čechoslovakija i Sovetskaja Rossija na oblomkach imperij*. Otv. red. E. P. SERAPIONOVA. Institut slavjanovedenija RAN – Polimedia, Moskva 2020.]

Čechoslovackije internacionalisty v rjadach borcov za vlasť sovetov na Ukrajině 1917–1920. Kijev 1967.

ČEPELÁK Václav a kol., *Dějiny Plzně. II., Od roku 1788 do roku 1918*. Západočeské nakladatelství, Plzeň 1967.

ČERVINKA Jaroslav, *Cestou našeho odboje*. F. Žďárský, Praha 1920.

DAVIS Belinda J., *Home Fires Burning. Food, Politics, and Everyday Life in World War I Berlin*. University of North Carolina Press, Chapel Hill 2000.

DEJMEK Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první, Revolucionář a diplomat (1884–1935)*. Karolinum, Praha 2006.

Der Durchbruch am Isonzo. Teil I, Die Schlacht von Tolmein und Flitsch (24. bis 27. Oktober 1917). (Ed.) Konrad KRAFFT von DELLMENSINGEN. Verlag von Gerhard Stalling, Oldenburg i. D. – Berlin 1926.

Der Erste Weltkrieg im Alpenraum. Erfahrung, Deutung, Erinnerung = La Grande Guerra nell' arco alpino. (Ed.) Hermann J. W. KUPRIAN. Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 2006.

Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen. (Hg.) Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MAREK. Klartext Verlag, Essen 2001.

Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse. (Ed.) Wolfgang MICHALKA. Piper, München 1994.

Der Friedensappell Papst Benedikts XV. vom 1. August 1917 und die Mittelmächte. Diplomatische Aktenstücke des deutschen Auswärtigen Amtes, des bayerischen Staatsministeriums des Äußern, des österreichisch-ungarischen Ministeriums des Äußern und des britischen Auswärtigen Amtes aus den Jahren 1915–1922. (Ed.) Wolfgang STEGLICH. Franz Steiner, Wiesbaden 1970.

Der Schlieffen-Plan. Analysen und Dokumente. (Hg.) Hans EHLERT – Gerhard P. GROß – Michael EPKENHANS. Schöningh, Paderborn [et.al.] 2006.

Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen Operationen zu Lande. Bd. 5, Der Herbst-Feldzug 1914. E. S. Mittler & Sohn, Berlin 1929.

Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen Operationen zu Lande. Bd. 12, Die Kriegsführung im Frühjahr 1917. E. S. Mittler & Sohn, Berlin 1939.

Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen Operationen zu Lande. Bd. 13, Die Kriegführung im Sommer und Herbst 1917. Die Ereignisse außerhalb der Westfront bis November 1918. E. S. Mittler & Sohn, Berlin 1942.

DEVLIN Patrick, *Too Proud to Fight. Wodrow Wilson´s Neutrality*. Oxford University Press, New York – London 1975.

Die Kriegs-Getreide-Verkehrsanstalt. Ihr Aufbau und Wirken. Ein Bericht erstattet vom Präsidium. F. Deuticke, Wien – Leipzig 1918.

Die militärischen Lehren des Großen Krieges. (Hg.) Max SCHWARTE, 2. Aufl. Mittler, Berlin 1923.

Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions. (Hg.) Wolfgang MUCHITSCH. Transcript, Bielefeld 2013.

Domov za války. (Svědectví účastníků). Díl IV. (Ed.) Alois ŽÍPEK. Praha, Pokrok 1931.

DORNIK Wolfram, *Des Kaisers Falke. Wirken und Nach-Wirken von Franz Conrad von Hötzendorf*. Studien Verlag, Innsbruck – Wien – Bozen 2013.

DOWBOR-MUŚNICKI Józef, *Krótki szkic do historji I-go Polskiego Korpusu* [*A brief sketch to the history of the 1st Polish Corps*]. *Vol. I.* Polskie Stowarzyszenie „Placówka", Warsaw 1919.

DOWBOR-MUŚNICKI Józef, *Wspomnienia* [*Memories*]. Bellona, Warsaw 2003.

DREKONJA Branko – Aleksander JANKOVIČ POTOČNIK, *Po sledeh Ernesta Hemingwaya*. Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, Logatec, 2009.

DRIFTMANN Hans H., *Grundzüge des militärischen Erziehungs- und Ausbildungswesens in der Zeit 1871–1939*. Walhalla u. Praetoria Verlag, Regensburg 1980.

EDWARDS John C., *Patriots in Pinstripe. Men of the National Security League.* University Press of America, Washington 1982.

ELLERO Elpidio, *Le donne nella prima guerra mondiale. In Friuli e in Veneto*. Gaspari, Udine 2016.

EISENHOWER John S. D., *Teddy Roosevelt & Leonard Wood. Partners in Command.* University of Missouri Press, Columbia 2014.

ELLIS John, *The Social History of the Machine Gun*. Croom Helm, London 1975.

Enzyklopädie Erster Weltkrieg. (Ed.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2009.

ERBEN Wilhelm – Wilhelm JOHN, *Katalog des k. und k. Heeresmuseums*. 4. Aufl. Eigenverlag, Wien 1903.

ERNESTI Jörg*, Benedikt XV. Papst zwischen den Fronten.* Herder, Freiburg 2016.

Erster Weltkrieg. Globaler Konflikt – lokale Folgen, neue Perspektiven. (Eds.) Stefan KARNER –Philipp LESIAK. Studien-Verlag, Innsbruck – Wien 2014.

Erster Weltkrieg-Zweiter Weltkrieg. Ein Vergleich. (Hg.) Bruno THOß – Hans-Erich VOLKMANN. Schöningh, Paderborn [et.al] 2002.

Esercito e popolazioni nella Grande Guerra – Autunno 1917. (Eds.) Alberto MONTICONE – Paolo SCANDALETTI. Gaspari, Udine 2008.

Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich. (Ed.) Hubert WOLF. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2012.

FATTORINI Emma*, Germania e Santa Sede. Le nunziature di Pacelli fra la Grande guerra e la Repubblica di Weimar.* Il mulino, Bologna 1992.

FEIGL Erich, *Kaiser Karl I. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Amalthea, Wien – München 1987.

FERRO Marc, *The Great War 1914–1918*. Routledge, London 1995.

FEST Wilfried, *Peace or Partition? The Habsburg Monarchy and British Policy 1914–1918*, St. Martin´s Press, New York 1978.

FINK Pavel, *Válčící národ*. Mars, Praha 1925.

FINNEGAN John P., *Against the Specter of a Dragon. The Campaign for American Military Preparedness*. Greenwood Press, Westport – London 1974.

FISCHER Fritz, *Griff nach der Weltmacht*. *Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*. Droste, Düsseldorf 1961.

Frieden stiften. Vermittlung und Konfliktlösung vom Mittelalter bis heute. (Ed.) Gerd ALTHOFF. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2011.

FRIEDL Jiří a kol., *Dějiny Polska*. NLN, Praha 2017.

From Empire to Republic: Post-World War I Austria. (Eds.) Günter BISCHOF – Fritz PLASSER – Peter BERGER. Innsbruck University Press 2010.

From just war to modern peace ethics. (Eds.) Heinz-Gerhard JUSTENHOVEN – William A. BARBIERI. Walter de Gruyter, Berlin 2012.

FUSSEL Paul, *Velika vojna in moderni spomin*. Studia humanitatis, Ljubljana 2013.

GALANDAUER Jan, *Bohumír Šmeral. 1914–1941*. Svoboda, Praha 1986.

GALANDAUER Jan, *Karel I., poslední český král*. Paseka, Praha 1998 a 2004 (2. vydání).

GALANDAUER Jan, *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*. Svoboda, Praha 1988.

GALIĆ Lovro – Darja PIRIH, *Od Krna do Rombona.* Tolminski muzej – Ustanova "Fundacija Poti miru v Posočju", Kobarid 2007.

Gebhardt. Handbuch der deutschen Geschichte. Bd. 17: 19. Jahrhundert (1806–1918). (Ed.) Jürgen KOCKA. Klett-Cotta, Stuttgart 2004.

GONDA Imre, *Verfall der Kaiserreiche in Mitteleuropa. Der Zweibund in den letzten Kriegsjahren 1916–1918*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977.

GOODMAN Steven, *Sonic Warfare. Sound, affect and the Ecology of Fear*. MIT Press, Cambridge Massachusetts 2010.

GRADNIK Vladimir, *Krvavo Posočje*. Založništvo tržaškega tiska – Lipa, Trst – Koper 1977.

GRAHAM Robert A*., Vatican Diplomacy. A Study of Church and State in the International Plane.* Princeton University Press, Princeton 1960.

GRATTAN C. Hartley, *Why We Fought*. Vanguard Press, New York 1929.

GRATZ Gustav – Richard SCHÜLLER, *Der wirtschaftliche Zusammenbruch Österreich-Ungarns. Die Tragödie der Erschöpfung*. Hölder – Pichler – Tempsky, Wien – New Haven 1930.

GROß Gerhard P., *Mythos und Wirklichkeit. Geschichte des operativen Denkens im deutschen Heer von Moltke d. Ä. bis Heusinger*. Schöningh, Paderborn u. a. 2012.

GRUBER Karl, *Seemacht unter rot weiß roter Flagge. Bände 1 und 2*. Österreichischer Milizverlag, Salzburg 2005–2006.

Grundsätze für die Führung der Abwehrschlacht im Stellungskrieg (= Sammelheft der Vorschriften für den Stellungskrieg, 8), Berlin Dezember 1916, März und September 1917.

Haig's Generals. (Ed.) Ian F. W. BECKETT – Steven J. CORVI. Pen and Sword Military, Barnsley 2006.

HALPERN Paul G., *A Naval History of World War I.* Routledge, London – New York 1995.

HALPERN Paul G., *Anton Haus. Österreich-Ungarns Großadmiral*. Styria, Graz – Wien – Köln 1998.

HALPERN Paul G., *The Mediterranean Naval Situation 1908–1914*. Harvard University Press, Cambridge (Ma) 1971.

HAMILTON Keith – Richard LANGHORNE, *The practice of diplomacy. Its evolution, theory and administration.* Routledge, London 2011.

Hand Book of the American Defense Society. [American Defense Society], New York 1918.

Handbuch der Kirchengeschichte. Bd. VII: Die Weltkirche im 20. Jahrhundert. (Eds.) Hubert JEDIN – Konrad REPGEN. Herder, Freiburg 1985.

HAVLÍK Lubomír Emil, *Znojmo. Z minulosti města a jeho památek*. Krajské nakladatelství, Brno 1956.

HEALY Maureen, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge University Press, Cambridge 2004.

HEMINGWAY Ernest, *A Farewell to Arms*. Forgotten Books, London, 2017.

HERF Jeffrey, *Reactionary Modernism. Technology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*. Cambridge University Press, Cambridge 1984.

HERMANNY-MIKSCH Rudolf, *Die Durchbruchsschlacht bei Flitsch im Oktober 1917*. Verlag Offiziersbund der ehemaligen Kaiserschützenregimenter, Hall in Tirol [1924].

Historja I-go Legjonu Polskiego, z kadrów którego powstały: Brygada potem Dywizja Strzelców Polskich z Pułkiem Ułanów Krechowieckich, ostatnio I-szy Korpus Polski. Osnuta na tle autentycznych dokumentów z fotografjami [*History of the 1st Polish Legion, from the frames of which were created: Brigade then the Polish Rifle Division with the Krechowiecki Ulan Regiment, recently the 1st Polish Corps. Set against the background of authentic documents with photographs*]. (Ed.) Tadeusz LELIWA. St. Sadowski, Kiev 1917.

Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhala. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998.

HMELAK Ivan [i.e. Janez MESESNEL], *Soška fronta*. Lipa, Koper 1968.

HOBSON Rolf, *Maritimer Imperialismus. Seemachtideologie, seestrategisches Denken und der Tirpitzplan 1875 bis 1914.* R. Oldenbourg Verlag, München 2004.

HOCHHUTH Rolf, *Der Stellvertreter. Ein christliches Trauerspiel.* Rowohlt, Reinbek 2002.

HOLEČEK Vojtěch, *Naše vojsko*. Informačně-osvětový odbor Ministerstva vojenství, Irkutsk 1919.

HOLKOVÁ Marie, *Kdyby lásky neměl. Vyprávění ze života Antonína Cyrila Stojana.* 1. vyd. Cesta, Brno 1991.

HOPPENSTEDT Julius, *Offizier-Felddienstübungen in Beispielen auf kriegsgeschichtlicher Grundlage*. Mittler, Berlin 1898.

Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848–1948. (Hg.) Hans MAYER. Springer, Wien 1949.

HUSÁK Otakar, *Jdi! Vzpomínky legionáře Otakara Husáka. Kniha I.* Československá obec legionářská, Praha 2017.

HÜRTER Johannes, *Hitlers Heerführer. Die deutschen Oberbefehlshaber im Krieg gegen die Sowjetunion 1941–42*. Oldenbourg Verlag, München 2007.

Чехословакия и Советская Россия на обломках империй. Отв. ред. Е. П. СЕРАПИОНОВА. Институт славяноведения РАН – Полимедиа, Москва 2020 = [*Chekhoslovakiya i Sovetskaya Rossiya na oblomkakh imperiy*. Otv. red. Ye. P. SERAPIONOVA. Institut slavyanovedeniya RAN – Polimedia, Moskva 2020].

CHENAUX Philippe*, Pie XII. Diplomate et pasteur.* Les Éditions du Cerf, Paris 2003.

ICOMAM 50. Papers on arms and military history 1957–2007. (Hg.) Robert Douglas SMITH. Basiliscoe Press, Leeds 2007.

Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg. (Hg.) Alfred PFOSER – WEIGL Andreas. Metroverlag, Wien 2013.

Im Felde unbesiegt. (Ed.) Gustaf v. DICKHUHT-HARRACH. J. F. Lehmanns Verlag, München 1920.

IMMANUEL Friedrich, *Anleitung und Beispiele zum Regimentskriegsspiel*. Mittler, Berlin 1903.

IMMANUEL Friedrich, *Handbuch der Taktik. Erster Teil.* 2. Aufl. Mittler, Berlin 1910.

Instruktion für den Sammeldienst des k. u. k. Heeresmuseums. K. u. k. Heeresmuseum, Wien 1916.

International Handbook on Tourism and Peace. (Eds.) Cordula WOHLMUTHER – Werner WINTERSTEINER. Drava, Klagenfurt – Celovec 2014.

JANÁČEK František, *Čtení o Škodovce. 120 let. Časy, lidé, události.* Muzeum Škoda Plzeň, Praha 1978.

JEAN Yaron, *Noises of Modernity. Hearing Experiences in Germany 1914–1945*. Resling, Tel Aviv 2011.

JENNE Antonín, *V gorodském dvoře. Vzpomínky z ruského zajetí*. Albatros, Praha 1927.

JINDRA Zdeněk, *První světová válka*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984 a 1987 (2. vydání).

JINDRA Zdeněk a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Karolinum, Praha 2015.

JÍŠA Václav, *Škodovy závody 1859–1919*. Práce, Praha 1965.

[KAINDL Franz], *100 Jahre Heeresgeschichtliches Museum. Bekanntes und Unbekanntes zu seiner Geschichte*. Eigenverlag, Wien 1991.

KAPLICKÝ Václav, *Gornostaj*. Naše vojsko, Praha 1982.

Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo. Historický ústav AV ČR, Praha 2009.

KARŽANSKIJ Nikolaj, *Čecho-slovaki v Rossii*. Emij, Moskva 1918.

KAŠÍK Vladimír, *Snahy o jednotnou reformistickou stranu v letech 1917–1918 a jejich porážka. (Příspěvek k otázce formování marxistické levice v českém dělnickém hnutí).* Nakladatelství ČSAV, Praha 1961.

KAZIN Michael, *War Against War. The American Fight for Peace, 1914–1918*. Simon & Schuster, New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi 2017.

KÁRNÍK Zdeněk, *Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral*. Karolinum, Praha 1996 (2. přepr. vyd.).

KÁRNÍK Zdeněk, *Vlastimil Tusar. Novinář, politik, diplomat*. Česká strana sociálně demokratická, Praha 2005.

KÁROLYI Michael, *Gegen eine ganze Welt. Mein Kampf um den Frieden*. Verlag für Kulturpolitik, München 1924.

Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch… Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkrieges. (Hg.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH. Klartext-Verlag, Essen 1993.

KLAVORA Vasja, *Doberdob. Kraško bojišče 1915–1916*. Mohorjeva založba, Celovec 2007.

KLAVORA Vasja, *Koraki skozi meglo. Soška fronta – Kobarid – Tolmin 1915–1917*. Hermagora Vasja s/Mohorjeva družba, Celovec 1994.

KLAVORA Vasja, *Plavi križ. Soška fronta, Bovec 1915–1917*. Lipa, Koper 1991.

KLAVORA Vasja, *Škabrijel. Soška fronta 1917*. Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1997.

KLOS Čeněk, *Boj s rakouskou hydrou. Deník legionáře Čeňka Klose*. Československá obec legionářská, Praha 2016.

KOFOL Karla, *Človek in vojna. Katalog razstave ob stoletnici prvih bojev na Sloči in sedemdesetletnici konca druge svetovne vojne*. Tolminski muzej, Tolmin 2015.

KOLEJKA Josef, *Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku (1917–1921).* Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957.

KOPTA Josef, *Třetí rota. Román*. Čin, Praha 1947.

KOREN Tadej, *The Walk of Peace from the Alps to the Adriatic. A guide along the Isonzo Front*. Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, Kobarid 2015.

KOVTŮN Jiří, *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*. Torst, Praha 2005.

KRATOCHVÍL Jaroslav, *Prameny*. Československý spisovatel, Praha 1964.

KRAUS Karl, *Die letzten Tage der Menschheit*. *Tragödie in fünf Akten mit Vorspiel und Epilog.* (Ed.) Christian WAGENKNECHT. Suhrkamp, Frankfurt 1986.

KRAUSS Alfred, *Die Ursachen unserer Niederlage*. Verlag J. F. Lehmanns, München 1920.

Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918). (Eds.) Nicola LABANCA – Oswald ÜBEREGGER. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2015.

Kriegserfahrungen. Studien zur Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Ersten Weltkrieges. (Eds.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Dieter LANGEWEISCHE – Hans-Peter ULLMANN. Klartext Verlag, Essen 1997.

Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens. (Ed.) Andreas HOLZEM. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2009.

KŘEN Jan, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918*. Academia, Praha 1990 a Karolinum, 2013 (2. vydání).

KŘÍŽ Adam, *Deník legionáře Adama Kříže. [Starodružiník pod prvním praporem]*. Československá obec legionářská, Praha 2014.

KUČERA Martin, *Tázání po dějinném*. Karolinum, Praha 2012.

KUČERA Martin, *Zprávy tajným inkoustem. Kapitola z dějin českého zpravodajství za první světové války (1914–1918)*. Masarykův ústav AV ČR, Praha 2003.

KUDELA Josef*, Československý revoluční sjezd v Rusku*. Moravský Legionář, Brno 1927.

KUDELA Josef, *Petrohradský sjezd a druhé slyšení u cara Nikolaje II*. Moravský legionář, Brno 1935.

KUGY Julius, *Vojne podobe iz Julijskih Alp. Deveto poglavje*. Kres, Ljubljana 1995.

KUHL Hermann von, *Der Weltkrieg 1914–1918. Dem deutschen Volke dargestellt.* 2 Bände. Verlag Tradition W. Kolk, Berlin 1929.

Kulturmanöver. Das k. u. k. Kriegspressequartier und die Mobilisierung von Wort und Bild. (Hg.) Sema COLPAN – Amália KEREKES – Siegfried MATTL– Magdolna OROSZ – Katalin TELLER. Lang, Frankfurt am Main 2015.

KVAČEK Robert, *První světová válka a česká otázka*. Triton, Praha 2003 a 2013 (2. vydání).

LAMBERT Nicholas A., *Sir John Fisher's Naval Revolution.* University of South Carolina Press, Columbia 2002.

LANGE Britta*, Einen Krieg ausstellen. Die „Deutsche Kriegsausstellung" 1916 in Berlin.* Verbrecher-Verlag, Berlin 2003.

LANGE Sven, *Hans Delbrück und der Strategiestreit. Kriegführung und Kriegsgeschichte in der Kontroverse 1879–1914*. Rombach Druck- und Verlagshaus, Freiburg i. Br. 1995.

LAŠTOVKA Vojtěch*, Vznik KSČ na Plzeňsku.* Krajské nakladatelství Plzeň, Plzeň 1962.

Legionáři ze Sobotecka. (Ed.) František STAŠKA. Nadace rodného domu Fráni Šrámka, Sobotka 1998.

LEIN Richard, *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg.* LIT, Münster 2011.

Leitfaden für den Unterricht in der Taktik auf den königlichen Kriegsschulen. 17. Aufl. Mittler, Berlin 1914.

Léta do pole okovaná II. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy. (Ed.) Jaroslav LÁNÍK – Tomáš KYKAL. VHÚ, Praha 2017.

Léta do pole okovaná III. 1916 – v pasti války, mír v nedohlednu. (Ed.) Tomáš KYKAL – Petr MATĚJČEK, Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ, Praha 2025.

LIKAR Zdravko, *Kako smo mehčali meje*. Trinkov koledar 2004.

Lord Jellicoe's Erinnerungen. Englands Flottem im Weltkrieg. Vorhut-Verlag, Berlin 1937.

LOßBERG Fritz von, *Meine Tätigkeit im Weltkriege*. Mittler, Berlin 1939.

LUDENDORFF Erich, *Brigade und Divisionsmanöver in Anlage und Leitung mit einem Beispiel aus der Praxis*. 2. Aufl. Mittler, Berlin 1912.

LUDENDORFF Erich, *Mein militärischer Werdegang. Blätter der Erinnerung an unser stolzes Heer*. Ludendorffs Verlag, München 1933.

LUDENDORFF Erich, *Meine Kriegserinnerungen 1914–1918*. Mittler, Berlin 1919.

LUKAN Walter, *Iz "črnožolte kletke narodov" v "zlato svobodo"? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Znanstvena založba Filozofske fakultete – Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2014.

LUKAS Hans, *Der Krieg an Kärntens Grenze 1915–1917*. Leykam Verlag, Graz 1938.

LUPFER Timothy T., *The Dynamics of Doctrine. The Changes in German Tactical Doctrine During the First World War*. Combat Studies Institute, U.S. Army Command and General Staff College, Fort Leavenworth 1981.

LUTHAR Oto, *O žalosti niti besede. Uvod v kulturno zgodovino*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2000.

МАҐОЧІЙ Павло-Роберт, Україна: історія її земель та народів. Видавництво В. Падяка, Ужгород 2012 = [MAGOCSI Pavlo Robert, Ukrajna. Istorija jj zemel' ta narodiv. Vydavnyctvo V. Padjaka, Užgorod 2012].

MAHAN Alfred Thayer, *The Influence of Sea Power upon History 1660–1783.* Little, Brown, and Company, Boston 1890.

MALÍŘ Jiří a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861–2004. I. díl*. Doplněk, Brno 2005.

MAMATEY Victor S., *The United States and East Central Europe 1914–1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton University Press, Princeton 1957.

MAREK Pavel, *Bibliografie okresu Prostějov.* Státní vědecká knihovna v Brně – Muzeum Prostějovska, Prostějov 1990.

MAREL Václav, *Choceň za války a po válce*. Osvětová komise města Chocně, Choceň 1936.

MARKEL Martin, *Svoboda a demokracie v regionu rakouského impéria. Politika jihomoravských Němců v letech 1848–1919*. Matice Moravská, Brno 2010.

MARCHETTI Christian, *Balkanexpedition. Die Kriegserfahrung der österreichischen Volkskunde – eine historisch-ethnographisch Erkundung*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde e.V., Tübingen 2013.

Mars und Museum. Europäische Museen im Ersten Weltkrieg. (Hg.) Bénédicte SAVOY – Christina KOTT, Böhlau Verlag, Köln 2016.

Materialschlachten 1916. Ereignis, Bedeutung, Erinnerung. (Hg.) Christian STACHELBECK. Schöningh, Paderborn 2017.

MATIČIČ Ivan, *Na krvavih poljanah. Trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka*. Založba Karantanija, Ljubljana 2006.

MATONOHA Stanislav, *Hladový rok*. Dům politické výchovy OV KSČ, Prostějov 1982.

MATSCH Erwin, *Wien-Washington. Ein Journal diplomatischer Beziehungen, 1838–1917*. Böhlau, Wien – Köln 1990.

MEDEK Rudolf, *Pouť do Československa. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914–1920. III. Stará brigáda*. J. Otto, Praha 1932.

MEDEK Rudolf, *Pouť do Československa. Válečné paměti a vzpomínky z let 1914–1920. IV. V zajetí revoluce*. J. Otto, Praha [1933].

MEDEK Rudolf, *Veliké dni. Román z války*. Jos. R. Vilímek, Praha 1929.

MEJZLIK Heinrich, *Die Eisenbewirtschaftung im Ersten Weltkrieg. Die Planwirtschaft des k. u. k. Kriegsministeriums*. Verlag A. Schendl, Wien 1977.

MILLIS Walter, *Road to War. America 1914–1917*. Houghton Mifflin, Boston – New York 1935.

MISZTAL Barbara A., *Theories of Social Remembering*. Open University Press, Maidenhead – Philadelphia 2003.

MLAKAR Albin, *Dnevnik. 1914–1918*. Turistična agencija K.C.K., Kobarid 1995.

MOSSE George L., *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford University Press, Oxford 1991.

MOSSE George L., *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. Meridian Book – New American Library, New York 1977.

MUNIH Ciril, *Leta strahu in trpljenja (1914–1918). Kronika župnije Sv. Lucija (Most na Soči), pisana leta 1925, izdana 2016*. Tolminski muzej, Tolmin 2016.

Musen an die Front! Schriftsteller und Künstler im Dienst der k. u. k. Kriegspropaganda 1914–1918. (Hg.) Jozo DŽAMBO. 2 Bde. Adalbert-Stifter-Verein, München 2003.

MUTH Jörg, *Command Culture. Officer Education in the U. S. Army and the German Armed Forces, 1901–1940 and the Consequences for World War II.* University of North Texas Press, Denton 2011.

MÜLLER Heinrich*, Das Berliner Zeughaus. Vom Arsenal zum Museum.* Brandenburgisches Verlagshaus, Berlin 1994.

Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. (Eds.) Jiří POKORNÝ – Luboš VELEK – Alice VELKOVÁ. Karolinum, Praha 2007.

NEĆAK Dušan – Božo REPE, *Prelom: 1914–1918. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni*. Založba Sophia, Ljubljana 2005.

NEDVĚD Antonín, *Jak to bylo v Plzni 1914–1918 a na českém západě.* Grafika, Plzeň 1939.

Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka. (Eds.) Zbyněk MACHÁT – Ondřej SLAČÁLEK – Milan ZNOJ. Doplněk, Brno 2007.

NEZBEDA Vilém, *Choceňské „Polsko". Kronika barákové kolonie z 1. světové války*. Městský národní výbor Choceň, Choceň 1990.

NĚMEC Matěj, *Návraty ke svobodě*. Naše vojsko, Praha 1994.

NOWAK Karl Friedrich, *Der Weg zur Katastrophe*. Kulturpolitik, Berlin 1926.

OSGOOD Robert E., *Ideals and Self-Interest in America's Foreign Relations. The Great Transformation of the Twentieth Century*. The University of Chicago Press, Chicago 1953.

Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. VI. Band. (Eds.) Edmund GLAISE-HORSTENAU et al. Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, Wien 1936.

PARIS Michael, *Winged Warfare. The Literature and Theory of Aerial Warfare in Britain 1859–1917*. Manchester University Press, Manchester 1992.

PAULOVÁ Milada, *Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*. Academia, Praha 1968.

PEARLMAN Michael, *To make Democracy Safe for America. Patricians and Preparedness in the Progressive Era*. University of Illinois Press, Urbana – Chicago 1984.

PEBALL Kurt, *Conrad von Hötzendorf. Private Aufzeichnungen*. Amalthea, Wien – München 1977.

PELIKAN Egon, *Tone Kralj in prostor meje*. Cankarjeva založba, Ljubljana 2016.

PETERSON Horace C., *Propaganda for War. The Campaign against American Neutrality, 1914–1917*. University of Oklahoma Press, Norman 1939.

PICHLÍK Karel, *Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918. Zápas o československý program*. Panorama, Praha 1991.

PICHLÍK Karel, *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*. Svoboda, Praha 1968.

PLESKÝ Metoděj, *Velezrádci. Třetí díl. U Zborova*. *Vzpomínky ze světové války 1917.* L. Mazáč, Praha 1938.

PLESKÝ Metoděj, *Velezrádci. Čtvrtý díl. Na řece Volze. Vzpomínky ze světové války 1918*. L. Mazáč, Praha 1938.

Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. (Eds.) Bronislav CHOCHOLÁČ – Jiří MALÍŘ. Matice moravská, Brno 2002.

POLÁK Stanislav, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. 5. svazek, 1915–1918*. Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka, Praha 2009.

Politika. Co má věděti o Československé republice každý občan. I, Základní pojmy. Vznik Československého státu. Území Československé republiky. (Ed.) Zdeněk V. TOBOLKA a kol. Československý Kompas, Praha 1923.

POP Ivan, *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech.* Libri, Praha 2005.

Pot domov. (Eds.) Marko ŠTEPEC et al. Muzej novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana 2015.

PÖHLMANN Markus, *Kriegsgeschichte und Geschichtspolitik. Der Erste Weltkrieg. Die amtliche deutsche Militärgeschichtsschreibung 1914–1956*. Schöningh, Paderborn u. a. 2002.

PREŠEREN Jakob, *Vojak. 1915–1918*. Celjska Mohorjeva družba, Celje 2014.

Proceedings of the Congress of Constructive Patriotism Held Under the Auspices of the National Security League. [National Security League], New York 1917.

PROKŠ Petr, *Politikové a vznik republiky. 1914–1918*. Prospektrum, Praha 1998.

Prostějov. Dějiny města, 2. Město Prostějov, Prostějov 1999.

PRUDIL František, *Legionářská odyssea. Deník Františka Prudila*. Lucie, Praha 1990.

První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. (Eds.) Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MARKOVÁ. Matice moravská, Brno 2000.

První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. (Ed.) Jaroslav OPAT. Ústav T. G. Masaryka, Praha 1995.

PŘIKRYL Ondřej, Úryvky ze zápisků v době válečné. Vydavatelský spolek Hlasů z Hané, Prostějov 1928.

RAHTEN Andrej, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije. Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla*. Celjska Mohorjeva družba, Celje 2016.

RAMOSER Christopher, *K. u. k. Schlachtschiffe in der Adria. Österreich-Ungarns Tegetthoff-Klasse*. ÖBV Pädagogischer Verlag, Wien 1998.

RAPPAPORT Armin, *The Navy League of the United States*. Wayne State University Press, Detroit 1962.

RASCHKE Martin, *Der politisierende Generalstab. Die friderizianischen Kriege in der amtlichen deutschen Militärgeschichtsschreibung 1890–1914*. Rombach Druck- und Verlagshaus, Freiburg i. Br. 1993.

RAUCHENSTEINER Manfried, *Der erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2013.

REGELE Oskar, *Feldmarschall Conrad. Auftrag und Erfüllung 1906–1918*. Herold, Wien 1955.

REGELE Oskar, *Gericht über Habsburgs Wehrmacht. Letzte Siege und Untergang unter dem Armee-Oberkommando Kaiser Karls I., Generaloberst Arz von Straussenburg*. Herold, Wien – München 1968.

REICHEL Walter, *„Pressearbeit ist Propagandaarbeit". Medienverwaltung 1914–1918: Das Kriegspressequartier (KPQ), Studienverlag*, Wien 2016.

REIMANN Paul, *Dějiny Komunistické strany Československa.* Karel Borecký, Praha 1931.

REMARQUE Erich Maria, *Im Westen Nichts Neues*. Propyläen Verlag, Berlin 1929.

Revoljucionnyja stremlenija češskoslovackogo naroda. [Češskoslovackij Nacional'nyj Sjezd]. Otdelenije dla Rossii Češskoslovackago Nacional'nago Soveta, Petrograd 1917.

RICHTER František, *Pod prapory legií. Z táborů zajateckých do Sibiře a kolem světa*. Kolokol, Praha 1920.

RINKER Gottfried, *Heldengräber. Aus meinem Soldaten- und Kriegserleben im 1. Weltkrieg*. (Hg.) Meike HERMANN. Winterwork, Borsdorf 2011.

ROKOSKÝ Jaroslav a kol., *František Udržal. Sedlák a politik*. Vyšehrad, Praha 2016.

ROMMEL Erwin, *Infanterie greift an.* Voggenreiter, Potsdam, 1937.

ROTTE Ralph, *Die Außen- und Friedenspolitik des Heiligen Stuhls. Eine Einführung.* Springer VS, Wiesbaden 2014.

ROZENBLIT Marsha L., *Reconstructing a National Identity.* Oxford University Press, Oxford 2001.

RYCHLÍK Jan, *1918: Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*. Vyšehrad. Vyšehrad, Praha 2018.

RYCHLÍK Jan – Bohdan ZILYNSKYJ – Paul Robert MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*. NLN, Praha 2015.

RZĄDKOWSKI Jan, *Pierwszy Legion Puławski. From Pakosław to Zelwa 19. 5. 1915 – 11. 11. 1915*. Księgarnia Polska Tow. Polskiej Macierzy Szkolnej, Warsaw 1925.

SEDMAK Drago, *Življenje v Kobaridu med prvo svetovno vojno*. Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Vienna 2001.

SEECKT Hans von, *Aus meinem Leben 1866–1917*. (Hg.) Friedrich von RABENAU. Hase & Koehler Verlag, Leipzig 1938.

SHEFFIELD Gary, *The Somme. A New History*. Weidenfeld & Nicolson, London 2014.

SHELDON Jack, *The German Army on Vimy Ridge 1914–1917*. Pen and Sword Military, Barnsley 2008.

SCHAFER R. Murray, *The Tuning of the World*. Random House, New York 1977.

SCHALEK Alice, *Posočje. Marec do julij 1916*. Karantanija, Ljubljana 2005.

SCHEINPFLUGOVÁ Olga, *Byla jsem na světě*. Mladá fronta, Praha 1994.

SCHLOTT René, *Die Friedensnote Papst Benedikts XV. vom 1. August 1917. Eine Untersuchung zur Berichterstattung und Kommentierung in der zeitgenössischen Berliner Tagespresse.* Dr. Kovač, Hamburg 2007.

SCHMITZ Martin, *„Als ob die Welt aus den Fugen ginge". Kriegserfahrungen österreichisch-ungarischer Offiziere 1914–18*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2016.

SIECHE Erwin, *Kreuzer und Kreuzerprojekte der k. u. k. Kriegsmarine 1889–1918*. E. S. Mittler & Sohn, Hamburg – Berlin – Bonn 2002.

SIGG Marco, *Der Unterführer als Feldherr im Taschenformat. Theorie und Praxis der Auftragstaktik im deutschen Heer 1869 bis 1945*. Schöningh, Paderborn u. a. 2014.

SILVESTRI Mario, *Isonzo 1917*. BUR, Milano 2004.

SIMIĆ Marko, *Po sledeh soške fronte*. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1996.

Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju. Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov. (Ed.) Ljudmila BEZLAJ-KREVEL. Zveza prijateljev mladine Slovenije – Komisija za delo zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2014.

SOJKA Bohumil, *Utrpením k svobodě. Válečná historie. Díl II*. Fr. Ziegner, Praha [1925].

SOMMER Karel – Emil GÍMEŠ, *Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku*. Oděvní průmysl, Prostějov 1970.

SOMMEREGGER Andreas, *Soft Power und Religion. Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen.* VS, Wiesbaden 2011.

SONDHAUS Lawrence, *Franz Conrad von Hötzendorf. Architekt der Apokalypse*. Neuer Wissenschaftlicher, Wien – Graz 2003.

SONDHAUS Lawrence, *The Great War at Sea. A Naval History of the First World War*. Cambridge University Press, Cambridge 2014.

SOŠKA Ambrož, *Prostějov revoluční a republikánský. 1918–1928. Studie jubilejní.* Historický a státovědecký klub, Prostějov 1929.

Soška fronta 1915–1917. Kultura spominjanja. (Ed.) Vincenc RAJŠP. Slovenski znanstveni inštitut/Slowenisches Wissenschaftsinstitut; Založba ZRC, ZRC SAZU, Dunaj/Wien, Ljubljana 2010.

SOUKUP František, *28. říjen 1918: předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*. *Díly 1.–2.* Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství (A. Svěcený) – Orbis, Praha 1928.

SOUŠEK Vladimír, *Z Olomouce na perské hranice. Vzpomínky ze světové války*. Moravský Legionář, Brno 1930.

SPITZL Bruno, *Die Reiner. Als Feldkurat mit IR 59 im Wletkrieg*. Tyrolia Verlag, Innsbruck – Wien – München 1938.

SPITZMÜLLER Alexander, *„… und hat auch Ursach, es zu lieben“*. Wilhelm Frick, Wien – München – Stuttgart – Zürich 1955.

STACHELBECK Christian, *Militärische Effektivität im Ersten Weltkrieg. Die 11. Bayerische Infanteriedivision 1915 bis 1918*. Schöningh, Paderborn 2010.

STORZ Dieter, *Kriegsbild und Rüstung vor 1914. Europäische Landstreitkräfte vor dem Ersten Weltkrieg*. Mittler, Herford [et.al.] 1992.

STRACHAN Hew, *Der Erste Weltkrieg, Eine neue illustrierte Geschichte*. Goldmann, München 2014.

STROHN Matthias, *The German Army and the Defence of the Reich. Military Doctrine and the Conduct of the Defence Battle 1918–1939*. Cambridge University Press, Cambridge 2011.

SUMIDA Jon Tetsuro*, Inventing Grand Strategy and Teaching Command. The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*. The Woodrow Wilcon Centre Press, Washington, D. C., & The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London 1997.

SVOBODA Karel, *S vichřicí do dvou světadílů. Dokumentární historie ruského legionáře*. Professional Publishing, Praha 2006.

SVOZILOVÁ-JOHNOVÁ Herma, *Hanácká sága. Vzpomínky a deníky.* Arista, Praha 2000.

ŠEDIVÝ Ivan, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001 a 2014 (2. vydání).

ŠMÍD Jaroslav M., *1. dělostřelecká brigáda Jana Žižky na Ukrajině*. Naše záloha, Praha 1937.

ŠOLLE Zdeněk, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války.* Rovnost, Praha 1952.

ŠTOLBOVÁ Jarmila, *Duben 1917.* Okresní knihovna, Prostějov 1977.

THIEMEYER Thomas, *Fortsetzung des Krieges mit anderen Mitteln. Die beiden Weltkriege im Museum*. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2010.

TOBOLKA Zdeněk V., *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. Díl IV., 1914–1918*. Československý Kompas, Praha 1937.

Tolminsko mostišče I. (Eds.) Lovro GALIĆ – Branko MARUŠIČ. Tolminski muzej, Tolmin 2005.

Tolminsko mostišče II. (Eds.) Damjana FORTUNAT ČERNILOGAR et al. Tolminski muzej, Tolmin 2005.

The Cambridge History of the First World War. (Ed.) Jay WINTER. Cambridge University Press, Cambridge 2014.

TURNER John K., *Shall It Be Again?* B.W. Huebsch, New York 1922.

Twentieth century wars in European memory. (Ed.) Józef NIŻNIK. P. Lang, Frankfurt am Main [etc.] 2013

Українська Центральна рада: документи і матеріали : у двох томах. Том І. (Упорядники) В.Ф. ВЕРСТЮК et al. Наукова думка, Київ 1996 = [*Ukrajnska Centralna*

rada. Dokumenty i materiály u dvoh tomach. Tom I. (Eds.) V. F. VERSTJUK et al. Naukova dumka, Kyjv 1996].

Українська Центральна рада: документи і матеріали : у двох томах. Том II. (Упорядники) В.Ф. ВЕРСТЮК et al. Наукова думка, Київ 1997 = [*Ukrajnska Centralna rada. Dokumenty i materiály u dvoh tomach. Tom II.* (Eds.) V. F. VERSTJUK et al. Naukova dumka, Kyjv 1997].

Unter dem Losungsworte Krieg und Technik. Das Technische Museum und der Erste Weltkrieg. (Hg.) Caroline HAAS – Barbara HAFOK. Technisches Museum Wien mit Österreichischer Mediathek, Wien 2015.

URBAN Otto, *Česká společnost 1848–1918*. Svoboda, Praha 1982.

VÁCHA Dalibor, *Bratrstvo. Všední a dramatické dni československých legií v Rusku 1914–1918*. Epocha, Praha 2015.

VÁCHA Dalibor, *Ostrovy v bouři. Každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918–1920)*. Epocha, Praha 2016.

VÁCHA Dalibor, *Srdce tak bohaté na život. Rudolf Medek a jeho doba (1890–1940)*. Epocha, Praha 2017.

VERDY du VERNOIS Julius von, *Beitrag zum Kriegsspiel*. Mittler, Berlin 1876.

VERGINELLA Marta, *Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža*. Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2004.

VESELÝ Jindřich, *Češi a Slováci v revolučním Rusku*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1954.

Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XII.b, 1890–1918. (Eds.) Michael BOROVIČKA a kol. Paseka, Praha 2013.

Viribus Unitis. Jahresbericht des Heeresgeschichtlichen Museums 2017. Eigenverlag des Heeresgeschichtlichen Museums, Wien 2018.

VLASÁK Rudolf, *Dědek. Příběh starého vojáka*. Josef Elstner, Praha 1934.

VLASÁK Rudolf, *Jiskrák. Román jednoho z mnohých*. Za svobodu, Praha 1930.

VLASÁK Rudolf, *Zrádce?? Román ze života legionářského*. Za svobodu, Praha 1929.

Vorschrift über die Methode, den Umfang und die Einteilung des Unterrichts auf den Königlichen Kriegsschulen. Berlin 1884.

Waffentreue. Die 12. Isonzoschlacht 1917. Begleitband zur Ausstellung des Österreichischen Staatsarchiv 23. Oktober 2007 – 1. Februar 2008. (Ed.) RAUCHENSTEINER Manfried. Fassbaender, Wien 2007, pp. 115–130.

War and Remembrance in the Twentieth Century. (Eds.) Jay WINTER – Emmanuel SIVAN. Cambridge University Press, Cambridge 1999.

WEBER Fritz, *Das Ende der alten Armee. Österreich-Ungarns Zusammenbruch*. Verlag »Das Bergland-Buch«, Salzburg – Stuttgart 1959.

WEGS Robert J., *Die* österreichische Kriegswirtschaft 1914–1918. Schendl, Wien 1979.

WEIGLEY Russel F., *History of the United States Army*. Macmillan Publishing, New York 1967.

WEINBERG Gerhard L., *A World at Arms. A Global History of the World War II.* Cambridge University Press, Cambridge 1994.

WILLKE Helmut, *Einführung in das systemische Wissensmanagement*. 3. Aufl. Carl Auer Verlag, Heidelberg 2011.

WOODWARD David R., *The American Army in the First World War*. Cambridge University Press, Cambridge 2014.

WOLF Hubert, *Pope and Devil. The Vatican's Archives an the Third Reich*. The Belknap Press of Havard University Press, Cambridge 2010.

Work of the Conference Committee on National Preparedness. Conference Committee on National Preparedness, New York 1918.

VRBKA Anton, *Gedenkbuch der Stadt Znaim 1226–1926. Kulturhistorische Bilder aus dieser Zeit*. A. Bartosch, Nikolsburg 1927.

WRZOSEK Mieczysław, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918* [*Polish military action during the First World War 1914–1918*]. Wiedza Powszechna, Warsaw 1990.

WRZOSEK Mieczysław, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji w latach 1917–1918* [*Polish Army Corps in Russia in 1917–1918*]. Książka i wiedza, Warsaw 1969.

WYNNE Graeme C., *If Germany Attacks. The Battle in Depth in the West*. Faber & Faber, London 1940.

Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939 [Outline of the history of the Polish military in the years 1864–1939]. (Ed.) Piotr STAWECKI. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warsaw 1990.

ZEYNEK Theodor, *Ein Generalstabsoffizier erinnert sich*. (Ed.) Peter BROUCEK, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2009.

ZMRHAL Karel, *Armáda ducha druhé míle. Příspěvek k historii československého revolučního boje*. Družstvo Socialistických listů, Praha [1919].

ZUBER Terence, *The Mons Myth. A Reassessment of the Battle*. The History Press, Stroud 2010.

ZUBOV Andrej a kol., *Dějiny Ruska 20. století. Díl I. 1894–1939*. Argo, Praha 2014.

Zum Kriegsdienst Einberufen. Die Königlichen Museen zu Berlin und der Erste Weltkrieg. (Hg.) Petra WINTER – Jörn GRABOWSKI. Böhlau, Köln – Wien 2014.

ZWACH Eva, *Deutsche und englische Militärmuseen im 20. Jahrhundert. Eine kulturgeschichtliche Analyse des gesellschaftlichen Umgangs mit Krieg*. Lit, Münster 1999.

Studie a články/studies and articles

ARAUJO Robert, *The Holy See as International Person and Sovereign and Participant in International Law.* In: From just war to modern peace ethics. (Eds.) Heinz-Gerhard JUSTENHOVEN – William A. BARBIERI. Walter de Gruyter, Berlin 2012, pp. 249–273.

ARNOLD Claus, *La ricezione tedesca della Nota di pace.* In: Benedetto XV. Papa Giacomo Della Chiesa nel mondo dell' "inutile strage". Vol. II. (Eds.) Alberto MELLONI – Giovanni Cavagnini – Giulia GROSSI. Il mulino, Bologna 2017, pp. 704–710.

Attack on Bolshevism. Security League Will Launch a National Campaign This Week. The New York Times 1918, No. 2. 11. 1918, p. 9.

BALCK William, *Infanterie. Verbundene Waffen.* In: Die militärischen Lehren des Großen Krieges. (Hg.) Max SCHWARTE, 2. Aufl. Mittler, Berlin 1923, S. 23–69.

BARGER Eduard, *Die Kärnter beim Sturm auf den Polounik (Flitsch), Oktober 1917*. In: Im Felde unbesiegt. (Ed.) Gustaf v. DICKHUHT-HARRACH. J. F. Lehmanns Verlag, München 1920, p. 212–215.

BARTH-SCALMANI Gunda, *Memory-Landscapes of the First World War. The Southwestern Front in Present-Day Italy, Austria and Slovenia*. In: From Empire to Republic: Post-World War I Austria. (Eds.) Günter BISCHOF – Fritz PLASSER – Peter BERGER. Innsbruck University Press 2010, p. 222–253.

BECKER Annette, *Benedikt XV.* In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg. (Ed.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2009, p. 376.

BENEDICT XV, *Apostolic exhortation "Allorché fummo chiamati", 28 July 1915.* Acta Apostolicae Sedis 1915, Vol. 7, pp. 365–368.

BENEDICT XV, *Encyclical "Ad Beatissimi Apostolorum", 1 November 1914.* Acta Apostolicae Sedis 1914, Vol. 6, pp. 565–582.

BÉKÉSI Sándor– Monika SOMMER, *Arrested Development or Prolonged Stagnation? The Historical Museum of the City of Vienna and the First World War*. Austrian Studies 2013, Jg. 21, S. 121–141.

BĚLINA Pavel, *Velká válka*. In: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XII.b, 1890–1918. (Eds.) Michael BOROVIČKA a kol. Paseka, Praha 2013, s. 557–749.

BIHL Wolfdieter, *Einige Aspekte der österreichisch-ungarischen Ruthenpolitik 1914–1918.* Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1966, Jg. 14, S. 539–550.

BÍLEK Jan, *Karel Kramář a Jindřich G. Maštálka. „Tys' nebyl přítelem heroických rozhodnutí…"*. In: Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo. Historický ústav AV ČR, Praha 2009, s. 177–199.

БИЛЕК Ян, Расхождение чешского общества с Австро-Венгрией в ходе Первой мировой войны. In: Чехословакия и Советская Россия на обломках империй. Отв. ред. Е. П. СЕРАПИОНОВА. Институт славяноведения РАН – Полимедиа, Москва 2020, с. 45–55 = [BILEK Jan, *Raschoždenije češskogo obščestva s Avstro-Vengriej v chode Pervoj mirovoj vojny.* In: Čechoslovakija i Sovetskaja Rossija na oblomkach imperij. Otv. red. E. P. SERAPIONOVA. Institut slavjanovedenija RAN – Polimedia, Moskva 2020, s. 45–55].

BOFF Jonathan, *Vorsprung durch Taktik? Das britische Heer und die Materialschlacht 1916*. In: Materialschlachten 1916. Ereignis, Bedeutung, Erinnerung. (Hg.) Christian STACHELBECK. Schöningh, Paderborn 2017, S. 91–104.

BONIFACE Xavier*, La Nota dell'1 agosto 1917.* In: Benedetto XV. Papa Giacomo Della Chiesa nel mondo dell' "inutile strage". Vol. I. (Eds.) Alberto MELLONI – Giovanni Cavagnini – Giulia GROSSI. Il mulino, Bologna 2017, pp. 365–375.

BORRIES Rudolf von, *Operative Kriegführung*. In: Die militärischen Lehren des Großen Krieges. (Hg.) Max SCHWARTE, 2. Aufl. Mittler, Berlin 1923, S. 4.

BRANDT Susanne, *Kriegsausstellungen*. In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg. (Hg.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ. 2. Aufl. Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2004, S. 628 – 630.

BRANDT Susanne, *Kriegssammlungen im Ersten Weltkrieg. Denkmäler oder Laboratoires d'histoire?* In: Keiner fühlt sich hier mehr als Mensch… Erlebnis und Wirkung des Ersten Weltkrieges. (Hg.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH. Klartext-Verlag, Essen 1993, S. 241–258.

BRAIT Andrea, *Der Isonzoraum – Ein transnationaler Gedächtnisort für Österreicher, Italiener und Slowenen*, In: Waffentreue. Die 12. Isonzoschlacht 1917. Begleitband zur Ausstellung des Österreichischen Staatsarchiv 23. Oktober 2007 – 1. Februar 2008. (Ed.) Manfried RAUCHENSTEINER. Fassbaender, Wien 2007, pp. 115–130.

BROŽ Aleš, *Spojenci a český národ*. Čechoslovák 1917, roč. 3, č. 82 (2. (15.) února), s. 4.

BROŽ Josef A., *České désaveu noty spojenců ze dne 10. ledna 1917 a jeho ohlas ve francouzském tisku.* In: Naše revoluce 1937, roč. 13, č. 1, s. 94–98.

CANAVERO Alfredo, *La Nota del 1917. Le proposte su armamenti, arbitrati, sanzioni, danni*. In: Benedetto XV. Papa Giacomo Della Chiesa nel mondo dell' "inutile strage". Vol. I. (Eds.) Alberto MELLONI – Giovanni Cavagnini – Giulia GROSSI. Il mulino, Bologna 2017, pp. 329–343.

Císařský patent o svolání říšské rady. Národní listy 1917, roč. 57, č. 115 (28. 4. 1917), s. 1.

Col. Theodore Roosevelt Writes on What America Should Learn from the War, 9 articles. The New York Times (published between 27. 9. and 29. 11. 1914).

Co Polákům, to i nám! Ochrana 1917, roč. 9, č. 47 (15. 11. 1917), s. 1.

Česká odpověď na maďarskou agitaci. Ochrana 1917, roč. 9, č. 44 (25. 10. 1917), s. 1.

Český svaz. Čechoslovák 1917, č. 89 (15. (28.) dubna), s. 1.

ČOPIČ Špelca, *Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni*. Kronika 1987, Vol. 35, No. 3, pp. 168–177.

ČUTURA Dinko – Lovro GALIĆ, *Veliki rat. Pregled ratnih operacija*. Hrvatska revija, časopis Matice Hrvatske 2004, Vol. 4, No. 3, pp. 41–50.

Dotaz posl. Bechyně a soudr. o prostějovských událostech. Hlasy z Hané 1917, roč. 36, č. 51 (26. 6. 1917), s. 2.

FERI, *K odpovědi Spojenců na notu Wilsonovu*. Čechoslovák 1917, č. 84 (23. února (8. března)), s. 1–2.

FIRSOV Jevgenij, *Boj Čechů a Slováků v Rusku o Masarykův program v letech 1906–1917 a Masarykův odkaz moderní demokracii (ve světle archivních nálezů)*. In: První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. (Ed.) Jaroslav OPAT. Ústav T. G. Masaryka, Praha 1995, s. 109.

FOLEY Robert T., *A case study in Horizontal Military Innovation. The German Army, 1916–1918*. The Journal of Strategic Studies 2012, Vol. 35, Nr. 6, S. 815.

FOLEY Robert T., *Dumb donkeys or cunning foxes? Learning in the British and German Armies during the Great War*. International Affairs 2014, Vol. 90, Nr. 2, S. 279–281.

FORTUNAT ČERNILOGAR Damjana, *Amalija Kanalec (1907–1999)*. In: Pot domov. (Eds.) Marko ŠTEPEC et al. Muzej novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana 2015, pp. 16–17.

FORTUNAT ČERNILOGAR Damjana, *Neža Rejec (1886–1966)*. In: Pot domov. (Eds.) Marko ŠTEPEC et al. Muzej novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana 2015, pp. 14–15.

GALANDAUER Jan, *Český monarchismus na křižovatce – poslední pokusy o korunovaci českého krále.* In: Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka. (Eds.) Zbyněk MACHÁT – Ondřej SLAČÁLEK – Milan ZNOJ. Doplněk, Brno 2007, s. 159–172.

GEINITZ Christian, *Der Weltkrieg als Weltgericht. Nationalisierung und Kriegstheologie der deutschen Katholiken zu Beginn des Ersten Weltkriegs am Beispiel der Erzdiözese Freiburg*. In: Krieg und Christentum. Religiöse Gewalttheorien in der Kriegserfahrung des Westens. (Ed.) Andreas HOLZEM. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2009, pp. 680–704.

GEYER Hermann, *Einige Gedanken über Verteidigung, Ausweichen und dergleichen*. Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1921, Novemberheft, S. nn.

GORIO Nino, *"E Cadorna li chiamò codardi"*. Focus Storia 2007, No. 14 (June – July 2007), p. 83–88.

GRATZ Alois, *Die österreichische Finanzpolitik von 1848–1918*. In: Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848–1948. (Hg.) Hans MAYER. Springer, Wien 1949, S. 222–309.

GREGORY Adrian, *Beliefs and religion*. In: The Cambridge history of the First World War. Vol. III: Civil Society. (Ed.) Jay WINTER. Cambridge University Press, Cambridge 2014, pp. 418–444.

GROß Gerhard P., *Das Dogma der Beweglichkeit. Zur Genese der deutschen Heerestaktik im Zeitalter der Weltkriege*. In: Erster Weltkrieg-Zweiter Weltkrieg. Ein Vergleich. (Hg.) Bruno THOß – Hans-Erich VOLKMANN. Schöningh, Paderborn [et.al] 2002, S. 162.

GROß Gerhard P., *There was a Schliefen-Plan. Neue Quellen*. In: Der Schlieffen-Plan. Analysen und Dokumente. (Hg.) Hans EHLERT – Gerhard P. GROß – Michael EPKENHANS. Schöningh, Paderborn [et.al.] 2006, S. 135–138.

GUELTON Frédérick, *Technology and Armaments*. In: The Cambridge History of the First World War. (Ed.) Jay WINTER. Cambridge University Press, Cambridge 2014.

HACKER Barton C.– Margaret VINING, *Military Museums and Social History*. In: Does War Belong in Museums? The Representation of Violence in Exhibitions. (Hg.) Wolfgang MUCHITSCH. Transcript, Bielefeld 2013, S. 41–62.

HACKER Barton C.– Margaret VINING, *Toward a history of military museums*. In: ICOMAM 50. Papers on arms and military history 1957–2007. (Hg.) Robert Douglas SMITH. Basiliscoe Press, Leeds 2007, S. 32–51.

HARRIS Paul – Sanders MARBLE, *The Step-by-Step Approach. British Military Thought and Operational Method on the Western Front 1915–1917*. War in History 2008, Vol. 15, Nr. 1, S. 17–42.

HAUSMANN Guido, *The Ukrainian Moment of World War I.* In: Small Nations and Colonial Peripheries in World War I (History of Warfare, 109). (Eds.) Gearóid BARRY – Enrico DAL LAGO – Róisín HEALY. Brill Academic Pub, 2016, s. 177–190.

HEUMOS Peter, „*Kartoffeln her oder es gibt eine Revolution*“. *Hungerkrawalle, Streiks und Massenproteste in der böhmischen Ländern 1914–1918.* In: Der Erste Weltkrieg und die Beziehungen zwischen Tschechen, Slowaken und Deutschen. (Hg.) Hans MOMMSEN – Dušan KOVÁČ – Jiří MALÍŘ – Michaela MAREK. Klartext Verlag, Essen 2001, s. 255–286.

HEALY Maureen, *Exhibiting a War in Progress. Entertainment and Propaganda in Vienna, 1914–1918*. Austrian History Yearbook 2000, Jg. 31, S. 57–85.

HOFF Henning*, Friedensinitiativen*. In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg. (Eds.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2009, pp. 510–512.

HUGHES Matthew, *Edmund Allenby*. In: Haig's Generals. (Ed.) Ian F. W. BECKETT – Steven J. CORVI. Pen and Sword Military, Barnsley 2006, S. 12–29.

HÜRTEN Heinz, *Die katholische Kirche im Ersten Weltkrieg*. In: Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse. (Ed.) Wolfgang MICHALKA. Piper, München 1994, pp. 725–735.

Interpelace o událostech v Prostějově. Lidové noviny (ranní vydání) 1917, roč. 25, č. 164 (17. 6. 1917), s. 2.

Interpelace poslance soudruha Bechyně a soudruhů na celou vládu stran krvavých událostí v Prostějově 26. dubna 1917. Rovnost 1917, roč. 33, č. 165 (18. 6. 1917), s. 3–4.

Interpelace poslance soudruha Bechyně a soudruhů na celou vládu stran krvavých událostí v Prostějově 26. dubna 1917. Rovnost 1917, roč. 33, č. 166 (19. 6. 1917), s. 2–3.

I Sindaci a Caporetto. Gazzettino di Udine 1962 (4. 11. 1962).

I tedeschi compaiono sulla fronte italiana. Corriere della Sera 1917, Vol. 42, No. 29 (24. 10. 1917), p. 1.

JINDRA Zdeněk*, Účast Škodových a Kruppových závodů na založení Uherské dělovky v Rábu v letech 1910–1913.* Hospodářské dějiny = Economic History. Sv. 21. Historický ústav Akademie věd ČR, Praha 1995, s. 187–200.

K české otázce I.–VI. Ochrana 1917, roč. 9, č. 43–49 (18. 10. 1917–29. 11. 1917).

K tragédii ze dne 26. dubna 1917. Hlasy z Hané 1932, roč. 50 (18. 11. 1931), s. 2.

KAPAVÍK Radim, *Působení c. a k. pěšího pluku č. 81 v Karpatech na jaře 1915.* In: Léta do pole okovaná 1914–1918. Sv. 2. 1915 – noví nepřátelé, nové výzvy. (Ed.) Jaroslav LÁNÍK – Tomáš KYKAL a kol. Vojenský historický ústav Praha, Praha 2017, s. 250–264.

KARLICKÝ Vladimír, *Plzeňská děla*. In: Miroslav ŠÁDA a kol., Umlčené zbraně. Čs. zbrojní výroba 1918–1939. Naše vojsko, Praha 1966, s. 44.

KÁRNÍK Zdeněk, *Edvard Beneš a Maffie v nejtěžším období Velké války*. Historie a vojenství 1995, roč. 44, č. 6, s. 3–22.

KÁRNÍK Zdeněk, *„S jak malou moudrostí je možno řídit svět!" Československý odboj za Velké války očima Edvarda Beneše na zlomu let 1916/1917, za obratu „od imperialistické války k imperialistickému míru" a zrodu hesla „mír bez anexí a kontribucí."* In: Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhala. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, s. 72–85.

Kdyby byl vybudován český stát, Němci by musili hledati jinou říši. Ochrana 1917, roč. 9, č. 41 (4. 10. 1917), s. 5–6.

KENNEDY Ross A., *Preparedness*. In: A Companion to Woodrow Wilson. (Ed.) Ross A. KENNEDY. Wiley-Blackwell, Malden – Oxford – Chichester 2013, pp. 270–285.

KLABJAN Borut, *Nation and commemoration in the Adriatic. The commemoration of the Italian unknown soldier in a multinational area. The case of the former Austrian littoral*. Acta Histriae 2010, Vol. 18, No. 3, pp. 399–424.

KLEVANSKIJ Alexander, *Iz istorii čechoslovackich političeskich organizacij v Rossii (1914 – fevral 1917 g.)*. In: Učonyje zapiski Instituta slavjanoveděnija, t. XXV. Akademija nauk SSSR, Moskva 1962, s. 93.

Konečně! Rovnost 1917, roč. 33, č. 114 (27. 4.1917), s. 1–2.

KOŘALKA Jiří, *Mitteleuropa Friedricha Naumanna jako plán německé hegemonie v Evropě za první světové války*. Dějiny a současnost 2003, roč. 25, č. 1, s. 12–16.

KROH Antoni, *Zápas Lemků o sebeurčení.* Dějiny a současnost 1992, roč. 14, č. 4, s. 26–27.

KRUMEICH Gerd – Gerhard HIRSCHFELD, *Die Geschichtsschreibung zum Ersten Weltkrieg*. In: Enzyklopädie Erster Weltkrieg. (Hg.) Gerhard HIRSCHFELD – Gerd KRUMEICH – Irina RENZ. 2. Aufl. Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich 2004, S. 304–315.

KUČERA Martin, *Přehled manifestů české tvůrčí inteligence z jara 1917*. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 11. Ústav československých a světových dějin ČSAV, Praha 1989, s. 249–301.

KUČERA Martin, *Reflexe pojmu „prorakouský aktivismus" jako výzva k sémantické analýze*. In: KUČERA Martin, Tázání po dějinném. Karolinum, Praha 2012, s. 173–192.

KURZ Stefan, *Die Erzherzog Karl-Ausstellung im Jahr 1909*. In: Viribus Unitis. Jahresbericht des Heeresgeschichtlichen Museums 2017. Eigenverlag des Heeresgeschichtlichen Museums, Wien 2018, S. 49–59.

KÜHNDEL Jan, *Mučedníci 26. dubna 1917.* Hlas lidu 1938, roč. 53 (23. 4. 1938), s. 1.

LIGETI David Adam, *A Monarchia szeptember tizenegyedikéje. A Nagy Háború első hetei a keleti fronton*. In: Veritas Évkönyv 2014. (Ed.) Gábor Ujváry. Veritas – Magyar Napló, Budapest 2015, pp. 81–99.

LIGETI David Adam, *Breakthrough at Gorlice. Consequences, aftermath*. In: Léta do pole okovaná II. 1915 – noví nepřátelé, nové vyzvy. (Ed.) Jaroslav LÁNÍK – Tomáš Kykal. VHU, Praha 2017, pp. 295–303.

LUTHAR Oto – Igor GRDINA, »Naj se konča«. *Sakdanji spomin in podoba »drugega« v (popularnih) interpretacijah I. svetovne vojne*, In: Soška fronta 1915–1917. Kultura spominjanja. (Ed.) Vincenc RAJŠP. Slovenski znanstveni inštitut/Slowenisches Wissenschaftsinstitut; Založba ZRC, ZRC SAZU, Dunaj/Wien, Ljubljana 2010, p. 13–26.

MACOUN František, *Úryvky mých pamětí z roku 1914–1920*. In: Legionáři ze Sobotecka. (Ed.) František STAŠKA. Nadace rodného domu Fráni Šrámka, Sobotka 1998, s. 33.

Maďaři proti českému právu. Ochrana 1917, roč. 9, č. 45 (31. 10. 1917), s. 1.

MALÍŘ Jiří, *Ke každodennosti obyvatel Moravy za 1. světové války*. In: Pocta Janu Janákovi. Předsedovi Matice moravské, profesoru Masarykovy univerzity věnují k sedmdesátinám jeho přátelé a žáci. (Eds.) Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř. Matice moravská, Brno 2002, s. 507–525.

MAREK Pavel, *In memoriam Jana Třísky.* Stráž lidu 1976, roč. 25, č. 41 (13. 10. 1976), s. 6.

MAREK Pavel, *K ekonomickému profilu Prostějova v letech 1890–1915.* Časopis Matice moravské 1981, roč. 100, č. 3–4, s. 246–254.

MAREK Pavel, *K prostějovským hladovým bouřím v roce 1917*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 1992, č. 268, s. 56–58.

MAREK Pavel, *Prostějov v letech 1848–1918.* In: Prostějov. Dějiny města, 2. Město Prostějov, Prostějov 1999, s. 65–68.

MAREK Pavel, *První světová válka očima starosty města*. In: Archivum Trebonense, sv. 13. (Ed.) Aleš František PLÁVEK. Státní oblastní archiv, Třeboň 2014, s. 75–95.

MAREK Pavel, *Příspěvek k charakteristice politického profilu Václava Perka*. In: Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století. Pocta Jiřímu Kořalkovi k 75. (Eds.) Jiří Pokorný – Luboš Velek – Alice Velková. Karolinum, Praha 2007, s. 367–382.

MAREK Pavel, *Václav Perek und der tschechisch-deutsche Ausgleich in Mähren aus dem Jahre 1905*. In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Politologica, 5. Univerzita Palackého, Olomouc 2006, s. 263–291.

MARUŠIČ Branko, *Italijanska okupacija Posočja 1915–1917*. Zgodovinski časopis 1989, Vol. 43, No. 2, pp. 231–240.

MAZZINI Federico, *Kriegserfahrungen. Italienische Soldaten an der italienisch-österreichischen Front*. In: Krieg in den Alpen. Österreich-Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918). (Eds.) Nicola LABANCA – Oswald ÜBEREGGER. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2015, p. 129–154.

MEAD Walter R., *The Jacksonian Tradition and American Foreign Policy*. The National Interest 2000, No. 58, pp. 5–29.

MIODOŃSKI Adam, *Związki Wojskowych Polaków w Rosji (1917–1918)* [*Associations of Military Poles in Russia (1917-1918)*]. Wydawn. i Drukarnia „Libra", Białystok 2004.

MLČOCH Rudolf, *Za kolegou Václavem Beckem.* Československý deník 1930, roč. 7, č. 153 (8. 7.1930), s. 1.

MOMMSEN Wolfgang J., *Die Urkatastrophe Deutschlands. Der Erste Weltkrieg 1914–1918*. In: Gebhardt. Handbuch der deutschen Geschichte. Bd. 17: 19. Jahrhundert (1806–1918). (Ed.) Jürgen KOCKA. Klett-Cotta, Stuttgart 2004, pp. 1–172.

MONTICONE Alberto, *La linea storico-culturale*. In: Esercito e popolazioni nella Grande Guerra – Autunno 1917. (Eds.) Alberto MONTICONE – Paolo SCANDALETTI. Gaspari, Udine 2008, p. 8–13.

MOONEY Chase C. – Martha E. LAYMAN, *Some Phases of the Compulsory Military Training Movement 1914–1920*. The Mississippi Valley Historical Review 1952, Vol. 38, No. 4, pp. 633–656.

MORNSTEIN Karel, *Naše kultura.* Ochrana, 1917, roč. 9, č. 16–19 (12. 4.–3. 5. 1917).

MORNSTEIN Karel, *Znojmo.* Ochrana 1917, roč. 9, č. 14 (29. 3. 1917), s. 1.

NAVRÁTIL František – Josef ŠAMALÍK, *Za zrušení rekvisicí obilí a zavedení váleč. obilního kontingentu.* Ochrana 1917, roč. 9, č. 25 (14. 6. 1917), s. 2.

Národ český promluvil ústy čes. spisovatelů. Ochrana 1917, roč. 9, č. 22 (24. 5. 1917), s. 1–2.

Návrhy a interpelace podané v sobotní schůzi poslanecké sněmovny. Národní listy 1917, roč. 57, č. 165 (18. 6. 1917), s. 1.

Odezwa zwierzchiego wodza naczelnego do Polaków. Gazeta Poranna 2 Grosze 1914, Vol. 3, No. 682 (224) (15. 8. 1914), p. 1.

Odpověď „Znaimer Tagblattu". Ochrana 1917, roč. 9, č. 40 (27. 9. 1917), s. 1–2.

Oslavy jmenin císařovny a královny Zity. Národní listy 1917, roč. 57, č. 114 (27. 4. 1917), s. 2.

POLIŠENSKÝ Josef – Ladislav HOSÁK – Rudolf STUNA, *Materiálie a dokumenty k dějinám prostějovského masakru 26. dubna 1917.* Časopis Matice moravské 1952, roč. 71, č. 3–4, s. 338–350.

Pomník obětem 26. dubna 1917 v Prostějově. Hlas lidu 1938, roč. 53, č. 32 (23. 4. 1938), s. 1.

POPOV Anatolij, *Čecho-slovackij vopros i carskaja diplomatija v 1914–1917 gg*. Krasnyj archiv 1929, no. 4 (34), s. 9.

POPOVICS Alexander, *Das Geldwesen im Kriege.* Holder – Pichler – Tempsky, Wien – New Haven 1925.

PROCHÁZKA Alois V., *Dělnické demonstrace v Prostějově.* In: Domov za války. (Svědectví účastníků). Díl IV. (Ed.) Alois ŽÍPEK. Praha, Pokrok 1931, s. 454–458.

Prostějovské demonstrace před soudem. Hlasy z Hané 1917, roč. 36, č. 53 (4. 7. 1917), s. 2.

Rakousko pro všecky. Ochrana 1917, roč. 9, č. 3 (11. 1. 1917), s. 1.

REPGEN Konrad*, Die Außenpolitik der Päpste im Zeitalter der Weltkriege*. In: Handbuch der Kirchengeschichte. Bd. VII: Die Weltkirche im 20. Jahrhundert. (Eds.) Hubert JEDIN – Konrad REPGEN. Herder, Freiburg 1985, pp. 36–96.

RUFF Mark Edward, *Die Auseinandersetzungen um Rolf Hochhuths "Stellvertreter". Ein Historisierungsversuch*. In: Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich. (Ed.) Hubert WOLF. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2012, pp. 111–125.

ŘEHÁČEK Karel, *Hladové a protidrahotní bouře na Plzeňsku během války a po vzniku Československé republiky (1917–1918).* In: Minulostí Západočeského kraje. (Ed.) Ivan MARTINOVSKÝ. Albis International, Plzeň 2005, sv. 40, s. 181–246.

ŘEHÁČEK Karel, *Vždy věrná Plzeň v roce 1916 – období zlomu*. In: Léta do pole okovaná III. 1916 – v pasti války, mír v nedohlednu. (Ed.) Tomáš KYKAL – Petr MATĚJČEK, Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ, Praha 2025, s. 211–223.

ŘEHÁČEK Karel, *Zásobovací poměry v Plzni na přelomu let 1918–1919*. In: Západočeský historický sborník. 7. (Ed.) Vladimír BYSTRICKÝ. Státní oblastní archiv v Plzni, Plzeň 2001, s. 302–304.

ŘEHÁČEK Karel, *„Zur vollsten Zufriedenkeit…" Plzeňští okresní hejtmani Hatlák a Dvořák v letech Velké války.* In: Úředník sluhou mnoha pánů? Nacionalizace a politizace veřejné správy ve střední Evropě 1848–1948. Centrum středoevropských studií, společné pracoviště CEVRO Institutu, z. ú., a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., Praha 2018 s. 135–146.

Says U.S. is Asleep to Military Peril. Gardner Pushes Fight for an Investigation of the Nation's Unpreparedness for War. The New York Times 1914, No. 17. 10. 1914, p. 6.

SERGEEV Evgeniy, *Russian War Experience at the Eastern Front, 1914–1918.* In: Erster Weltkrieg. Globaler Konflikt – lokale Folgen, neue Perspektiven. (Eds.) Stefan KARNER –Philipp LESIAK. Studien-Verlag, Innsbruck – Wien 2014, p. 81–94.

SHEFFY Yigal, *"Chemical Warfare and the Palestine Campaign, 1916–1918"*. Journal of Military History 2009, Vol. 73, No. 3, pp. 803–844.

SIECHE Erwin, *Die Schlachtschiffe der K. u. K. Marine*. Marine-Arsenal 1991, Nr. 14.

Slovenská otázka. Ochrana 1917, roč. 9, č. 9 (22. 2. 1917), s. 1–2.

SOMMER Karel, *1. máj 1890 v Prostějově.* In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Historie, sv. 3. Olomouc, VŠP 1956, s. 145–169.

SOMMER Monika, *Zur Kriegsausstellung 1916 im Wiener Prater. Als Mächtige Antwort der Monarchie an das feindliche Ausland*. In: Im Epizentrum des Zusammenbruchs. Wien im Ersten Weltkrieg. (Hg.) Alfred PFOSER – WEIGL Andreas. Metroverlag, Wien 2013, S. 502–513.

Soška fronta, 2. del. Delo 2017, Vol. 59, No. 264 (15. 11. 2017).

SOUTOU Georges-Henri*, Diplomacy*. In: The Cambridge history of the First World War. Vol. II: The State. (Ed.) Jay WINTER. Cambridge University Press, Cambridge 2014, pp. 495–541.

STACHELBECK Christian, *„Was an Eisen eingesetzt wurde, konnte an Blut gespart werden“. Taktisches Lernen im deutschen Heer im Kontext der Materialschlachten des Jahres 1916*. In: Materialschlachten 1916. Ereignis, Bedeutung, Erinnerung. (Hg.) Christian STACHELBECK. Schöningh, Paderborn 2017, S. 105–118.

Státní řeč. Ochrana 1917, roč. 9, č. 23 (31. 5. 1917), s. 1–2.

Státoprávní projev Českého Svazu. Ochrana 1917, roč. 9, č. 24 (7. 6. 1917), s. 1.

STERGAR Rok, *Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne. Izkušnje slovenskih vojakov*. Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history = Contributions á l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte 2015, Vol. 55, No. 2, p. 22–53.

STRAUß Brigitte, *„Ein Abbild des Krieges geben“. Betrachtungen zu Kriegsausstellungen in Hauptstadt und „Provinz“ (1915–1918)*. Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 2014, Jg. 58, Nr. 2, S. 217–229.

STRÁNSKÝ Jaroslav, *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi 30. ledna 1917*. In: Naše revoluce 1924, roč. 2, č. 2–4 s. 252–260.

SVOLJŠAK Petra, *Prva svetovna vojna in Slovenci*. *Part 1.* Zgodovinski časopis 1993, Vol. 47, No. 2, p. 276, pp. 263–287.

SVOLJŠAK Petra, *Prva svetovna vojna in Slovenci*. *Part 2.* Zgodovinski časopis 1993, Vol. 47, No. 4, pp. 547–567.

SVOLJŠAK Petra, *Prva svetovna vojna in Slovenci 1994–2014*. Prispevki za novejšo zgodovino 2015, Vol. 55, No. 2, pp. 143–171.

SVOLJŠAK Petra, *Slovenian historiography and collective memory of the World War I in the First Yugoslavia (1918–1941)*. In: Twentieth century wars in European memory. (Ed.) Józef NIŻNIK. P. Lang, Frankfurt am Main [etc.] 2013, pp. 205–216.

SVOLJŠAK Petra, *Vojaki notri, begunci ven*. In: Tolminsko mostišče II. (Ed.) Damjana FORTUNAT ČERNILOGAR et al. Tolminski muzej, Tolmin 2005, p. 21.

SYLVA, *Jak naši přijali odpověď Spojenců Wilsonovi*. Čechoslovák 1917, č. 83 (14. (27.) února), s. 3–4.

ŠEVČÍK Vincenc, *Obnovené Rakousko a český národ*. Ochrana 1917, roč. 9, č. 5 (25. 1. 1917), s. 1–2.

ŠTEPEC Marko, *Izkušnja vojne v dnevnikih in spominih slovenskih vojakov*. In: Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju. Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov. (Ed.) Ljudmila BEZLAJ-KREVEL. Zveza prijateljev mladine Slovenije – Komisija za delo zgodovinskih krožkov, Ljubljana 2014, p. 14–23.

ŠVAJNCER Janez J., *Prodor pri Kobaridu. Zgodilo se je točno pred 80 leti*, Revija Obramba 1997, Vol. 29, No. 11 (Nov. 1997), p. 48−51.

TOBOLKA Zdeněk V., *Česká politika za světové války.* In: Politika. Co má věděti o Československé republice každý občan. I, Základní pojmy. Vznik Československého státu. Území Československé republiky. (Ed.) Zdeněk V. TOBOLKA a kol. Československý Kompas, Praha 1923, s. 76–207.

TOBOLKA Zdeněk V., *K historii dopisu Českého svazu hr. Czerninovi z 30. ledna 1917*. In: Naše revoluce 1925, roč. 3, č. 2, s. 169–183.

TODD Frederick P., *The Military Museum in Europe*. Military Affairs 1948, Jg. 12, Nr. 1, S. 36–45.

Uhři a my. Ochrana 1917, roč. 9, č. 49 (29. 11. 1917), s. 1.

Varovný hlas. Český deník 1917, roč. 6, č. 221 (14. 8. 1917), s. 1.

VELEK Luboš, *Úvod. Projekt česko-německého národnostního vyrovnání v Čechách v letech 1890–1915 a jeho geneze.* In: Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912. 1. sv. (Eds.) Eva DRAŠAROVÁ – Roman HORKÝ – Jiří ŠOUŠA – Luboš VELEK. Národní archiv, Praha 2008, s. 3–30.

VERGINELLA Marta, *„Črna skrinjica" vojne izkušnje. Spremna beseda*. In: Paul FUSSEL, *Velika vojna in moderni spomin*. Studia humanitatis, Ljubljana 2013, p. 535–553.

VERGINELLA Marta, *Las guerras de memoria y las prácticas de olvido en la antigua Yugoslavia: el caso de Eslovenia*. In: Caer y levantarse. La reconstrucción del patrimonio después de una guerra = Erori eta altxatu. Ondarea berreraikitzea, gerra baten ondoren. Gernika-Lumoko Historia Bilduma, X: 1937–2015. Gernikako Bakearen Museoa Fundazioa, Gernika-Lumo 2016, pp. 233–246.

WARD Robert D., *The Origins and Activities of the National Security League*. The Mississippi Valley Historical Review 1960, Vol. 47, No. 1, pp. 51–65.

WEIßBRICH Thomas, *Trophäen und Tribut. Das Königliche Zeughaus zu Berlin während des Ersten Weltkriegs*. In: Mars und Museum. Europäische Museen im Ersten Weltkrieg. (Hg.) Bénédicte SAVOY – Christina KOTT, Böhlau Verlag, Köln 2016, S. 53–68.

WERSTADT Jaroslav, *Tajná diplomatická dohra spojenecké proklamace válečných cílů z 10. ledna 1917*. Naše revoluce 1937, roč. 13, č. 1, s. 79–93.

WILCOX Vanda, *Generalship and Mass Surrender During the Italian Defeat at Caporetto*. In: Beyond the Western Front. (Ed.) Ian BECKETT, 1917. Brill, Leiden – Boston 2009, p. 31–33.

Wo bleibt die deutsche Staatssprache? Znaimer Wochenblatt 1917, roč. 68, č. 56 (14. 7. 1917), s. 1–2.

WOLF Hubert*, München als Reichsnuntiatur? Aus Anlaß der vollständigen Öffnung des Archivio della Nunziatura di Monaco.* Zeitschrift für Kirchengeschichte 1992, Vol. 103, pp. 231–242.

WOLF Hubert*, Der Papst als Mediator? Die Friedensinitiative Benedikts XV. von 1917 und Nuntius Pacelli*. In: Frieden stiften. Vermittlung und Konfliktlösung vom Mittelalter bis heute. (Ed.) Gerd ALTHOFF. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2011, pp. 167–220.

WOLGEMUTHOVÁ Renata, *Materiály a poznámky k prostějovským bouřím v dubnu 1917.* Příspěvky k dějinám KSČ 1957, č. 1, s. 162–174.

WRZOSEK Mieczysław, *Polskie formacje wojskowe w Rosji (1914–1920)* [*Polish military formations in Russia (1914–1920)*]. In: Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939 [Outline of the history of the Polish military in the years 1864–1939]. (Ed.) Piotr STAWECKI. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warsaw 1990, p. 191.

WRZOSEK Mieczysław, *Przyczynek do historii 1 Rewolucyjnego Pułku Polskiego*. Przegląd Historyczny 1957, Vol. 48, No. 4, p. 707–728.

Z říšské rady. Ochrana 1917, roč. 9, č. 29 (12. 7. 1917), s. 1.

ZĄBEK Wiesław Leszek, *Legia Rycerska – prawdy i fikcje. Z dziejów I Korpusu Polskiego (1917–1918)* [*The Legion of Knights – truths and fictions. From the history of the I Polish Corps (1917–1918)*]. Niepodległość i Pamięć 2008, Vol. 15, No. 2 (28), pp. 53–74.

ZAJIC Andreas, *Die Kriegsbildhauer im Dienst des k. u. k. Kriegspressequartiers*. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 2005, Jg. 59, Nr. 3/4, S. 275–284.

ZEMÁNKOVÁ Michaela, *Pohled na život obyvatel města Vyškova za první světové války*. In: Vyškovský sborník, 2. Státní okresní archiv ve Vyškově, Slavkov u Brna 2001, s. 151–180.

ŽIPEK Alois, *Dělnictvo demonstruje za národ a chléb.* In: Domov za války. (Svědectví účastníků). Díl IV. (Ed.) Alois ŽÍPEK. Praha, Pokrok 1931, s. 199–202.

Periodika/Periodicals

Acta Apostolicae Sedis 1914, 1915

Acta Histriae 2010

Acta Universitatis Palackianae Olomucensis 2006

Archivum Trebonense 2014

Austrian History Yearbook 2000

Austrian Studies 2013

Corriere della Sera 1917

Časopis Matice moravské 1952, 1981

Čechoslovák. Věstník Svazu česko-slovenských spolků na Rusi 1917, 1918

Čechoslovan. Neodvislý list boje o samostatnost národa 1917, 1918

Československý deník 1930

Československý denník. Orgán Československé národní rady a Svazu československých spolků na Rusi 1917–1918

Český deník 1917

Delo 2017

Dějiny a současnost 1992, 2003

Focus Storia 2007

Gazeta Poranna 2 Grosze 1914

Gazzettino di Udine 1962

Historie a vojenství 1995

History of Warfare 2016

Hlas lidu 1938

Hospodářské dějiny = Economic History 1995

Hlasy z Hané 1917, 1932

Hrvatska revija 2004

International Affairs 2014

Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1966

Jahresbericht der k.u.k. Kriegsmarine für 1905

Journal of Military History 2009

Kijevskaja mysl 1916

Krasnyj archiv 1929

Kronika 1987

Lidové noviny 1917

Marine-Arsenal 1991

Military Affairs 1948

Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1921

Minulostí Západočeského kraje 2005

Naše revoluce 1924, 1925, 1937

Národní listy 1917

Niepodległość i Pamięć 2008

Nové Čechy 1921

Ochrana. Týdeník českého katolického lidu jihomoravského 1917

Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 2014

Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 2005

Pester Lloyd. Abendblatt 1914

Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history = Contributions á l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte 2015

Przegląd Historyczny 1957

Příspěvky k dějinám KSČ 1957

Revija Obramba 1997

Rovnost 1917

Sborník k dějinám 19. a 20. století 1989

Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci 1956

Stráž lidu 1976

The Journal of Strategic Studies 2012

The Mississippi Valley Historical Review 1952

The National Interest 2000

The New York Times 1914, 1918

Učonyje zapiski Instituta slavjanovedënija 1962

Veritas Évkönyv 2014

Vyškovský sborník 2001

War in History 2008

Wiadomości Wojskowe 1917

Wiener Zeitung 1906, 1913-1914

Západočeský historický sborník 2001

Zeitschrift für Kirchengeschichte 1992

Zgodovinski časopis 1989, 1993

Znaimer Tagblatt 1917

Znaimer Wochenblatt 1917

Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 1992

Online zdroje/Online sources

100 let – Kobarid – Caporetto – Karfreit – 1917–2017 [online]. Available at: https://100let-kobarid.potmiru.si/ [accessed 2017-11-20].

Avstrijsko-nemška ofenziva proti Italiji. Slovenski narod 1917, Vol. (50), No. 245 (25. 10. 1917) [online], pp. 1-3. Available at: URN:NBN:SI:doc-963R04XY from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

AZZULLO Aldo, *L'altra Caporetto, un secolo dopo: una disfatta piena di eroismi*. *Corriere della sera*, 23. 9. 2017 [online]. Available at: https://www.corriere.it/cronache/17_settembre_24/caporetto-secolo-battaglia-disfatta-italia-f75b257c-a095-11e7-bad7-1b467cbbafcc.shtml [accessed 2023-07-19].

BUFFA Pier V., *Quando tutto ci va davvero male ancora oggi evochiamo la dura sconfitta di Caporetto*. Il Tirreno, 8. 1. 2017 [online]. Available at: https://www.iltirreno.it/toscana/2017/01/08/news/quando-tutto-ci-va-davvero-male-ancora-oggi-evochiamo-la-dura-sconfitta-di-caporetto-1.14682817 [accessed 2023-07-19].

Caporetto. Dizionario Italiano [online]. Available at: https://www.dizionario-italiano.it/ [accessed 2017-11-20].

Caporetto. Dizionario Italiano / Corriere della Sera [online]. Available at: http://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/ [accessed 2017-11-20].

Caporetto. Dizionario di Italiano dalla A alla Z, Dizionari. La Republica.it [online]. Available at: http://dizionari.repubblica.it/italiano.php [accessed 2017-11-20].

Caporetto. Enciclopedie on line, Treccani [online]. Available at: http://www.treccani.it/enciclopedia/caporetto [accessed 2017-11-20].

Caporetto. Vocabolario on line, Treccani [online]. Available at: http://www.treccani.it/vocabolario/caporetto [accessed 2017-11-20].

Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929) , (henceforth cited as *COE Pacelli*), Gasparri to Pacelli, 13 June 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/800 [accessed 2017-12-28].

COE Pacelli, [John Francis Charles duke of Salis] an [Gasparri], [21 August 1917] [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/1626 [accessed 2017-12-28].

COE Pacelli, Pacelli to Gasparri, 12 August 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/5006 [accessed 2017-12-28].

COE Pacelli, Pacelli to Gasparri, 30 June 1917 (draft) [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/4498 [accessed 2017-12-28].

COE Pacelli, Pacelli to Gasparri, 30 June 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/366 [accessed 2017-12-28].

COE Pacelli, Pacelli to Gasparri, 27 July 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/378 [accessed 2017-12-28].

COE Pacelli, Michaelis an Gasparri, 19 September 1917 [online]. Available at: www.pacelli-edition.de/Dokument/7090 [accessed 2017-12-28].

COOK Tom, *The Battle of Vimy Ridge, 9–12 April 1917.* Canadian War Museum [online]. Available at: http://www.warmuseum.ca/cwm/exhibitions/vimy/index_e.shtml, [accessed 2017-02-08].

Dvanajsta soška bitva. Slovenec 1917, Vol. 45, No. 246 (26. 10. 1917) [online], p. 2. Available at: URN:NBN:SI:doc-P8IG2Z68 from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

Cultural Routes of the Council of Europe [online]. Available at: http://www.culture-routes.net [accessed 2017-11-20].

Dolomitenfreunde. Friedenswege – Le Vie della Pace [online]. Available at: http://www.dolomitenfreunde.at/ [accessed 2017-11-20].

German Charnel House. Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/nemska-kostnica [accessed 2017-11-20].

Герои войны. Памяти героев Великой войы 1914–1918. Управление Министерства обороны Российской Федерации по увековечению памяти погибших при защите Отечества [online]. *[Hrdinové války. Na památku hrdinů Velké války v letech 1914–1918.* Ředitelství Ministerstva obrany Ruské federace za uchování památky padlých při obraně vlasti] [online]. Dostupné z: https://gwar.mil.ru/heroes/ [cit. 2023-10-12].

Charnel House at Oslavia (Ossario di Oslavia). Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/kostnica-v-oslavju [accessed 2017-11-20].

Church of the Holy Spirit on Javorca plateau. Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/cerkev-svetega-duha-na-javorci [accessed 2017-11-20].

Italian Charnel House, Kobarid. Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/italjanska-kostnica [accessed 2017-11-20].

Italian military chapel in the village Gabrje. Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/italijanska-vojaska-kapela-v-gabrjah [accessed 2017-11-20].

Katastrofalni porazi laške armade. Slovenski narod 1917, Vol. (50), No. 247 (27. 10. 1917) [online], p. 1. Available at: URN:NBN:SI:doc-92IT8LYX from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

Kobariški muzej [online]. Available at: https://www.kobariski-muzej.si/ [accessed 2017-11-20].

La Cineteca del Friuly, *L'avanzata delle forze armate imperiali*. European Film Getaway [online]. Available at: http://www.europeanfilmgateway.eu/detail/L'AVANZATA%20DELLE%20FORZE%20ARMATE%20IMPERIALI%20[Archive%20title]/cdf::1b-0d4364ee7fbb5fb3fb2200c9b0618d [accessed 2017-12-27].

Magyar katonai kápolna Visintiniben. Téekép. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/magyar/vizintini [accessed 2017-11-20].

The Military Shrine at Redipuglia (il sacrario di Redipuglia). Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/kostnica-v-sredipolju [accessed 2017-11-20].

MOČNIK Blaž, *Kolovrat je zavrtel časovni stroj za soško fronto.* Delo.si [online]. Available at: http://www.delo.si/novice/slovenija/na-kolovratu-uprizorili-znamenito-kobarisko-bitko.html [accessed 2017-12-02].

MOČNIK Blaž*, Obeležje da, mitiziranje nemškega feldmaršala ne*. Delo 2017, No. 29. 8. 2017 [online]. Available at: https://old.delo.si/novice/slovenija/obelezje-da-mitiziranje-nemskega-feldmarsala-ne.html [accessed 2023-09-15].

MEZINEC Petra, *V pismih sem našel pravega Ernesta.* Primorske novice 2014, No. 24 May 2014 [online]. Available at: http://www.primorske.si/2014/05/24/v-pismih-sem-nasel-pravega-ernesta-hemingwaya [accessed 2017-07-12].

MUNDA Matija, *Ob desetletnici majniške deklaracije*, Slovenski gospodar. List ljudstvu v pouk in zabavo 1927, Vol. 61, No. 21 (25. 5. 1927), p. 1. Available at: URN:NBN:SI:DOC-OWAPGTZ8 from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

Naši na italijanskih tleh. Slovenec 1917, Vol. 45, No. 247 (27. 10. 1917) [online], p. 2. Available at: URN:NBN:SI:doc-WSLCUIRQ from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

POP Ivan, *Rusíni počas 1. svetovej vojny*. Rusyn.sk. Rusíni Slovenska. [online]. Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, Bratislava 2022-10-28. Dostupné z https://www.rusyn.sk/rusini-pocas-1-svetovej-vojny/ [cit. 2023-03-20].

Poslanec dr. Korošec o preganjaju Slovencev. Slovenski gospodar. List ljudstvu v pouk in zabavo 1917, Vol. 51, No. 28 (12. 7. 1917) [online], p. 1. Available at: URN:NBN:SI:DOC-BQHER0H0 from https://www.dlib.si [accessed 2017-07-12].

Private museum collection. Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/list-of-all-locations [accessed 2017-11-20].

Russian military chapel below the pass Vršič. Map. Pot miru [online]. Available at: http://www.potmiru.si/eng/ruska-vojaska-kapela-pod-vrsicem [accessed 2017-11-20].

Sacrario Militare di Pocol. Tripadvisor, Cortina d'Ampezzo [online]. Available at: https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g194745-d4509222-Reviews-Sacrario_Militare_di_Pocol-Cortina_d_Ampezzo_Province_of_Belluno_Veneto.html [accessed 2017-11-20].

SOLINAS Stenio, *Com'è oggi Caporetto dove vinse la retorica, Luoghi della cultura*. Il Giornale, 8. 2. 2015 [online]. Available at: https://www.ilgiornale.it/news/com-oggi-caporetto-dove-vinse-retorica-1090966.html [accessed 2023-07-19].

SVENŠEK Ana, »Slovenci so bili nedvomno dobri vojaki, zvesti, lojalni in pogumni.« Pogovor z zgodovinarko Petro Svoljšak. Prvi interaktivni multimedijski portal, MMC RTV Slovenija, 25. 10. 2017 [online]. Available at: http://www.rtvslo.si/kultura/novice/slovenci-so-bili-nedvomno-dobri-vojaki-zvesti-lojalni-in-pogumni/436139 [accessed 2017-11-20].

TORKAR Blaž*, Puščavska lisica ob soški postrvi.* Delo – Sobotna priloga 2016, No. 4. 6. 2016, [online]. Available at: http://www.delo.si/sobotna/puscavska-lisica-ob-soski-postrvi.html [accessed 2017-07-12].

Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju« [online]. Available at: http://www.potmiru.si/ [accessed 2017-11-20].

Územní teploty. Portál ČHMÚ [online]. Creative Commons. Dostupné z: https://www.chmi.cz/historicka-data/pocasi/uzemni-teploty [cit. 2023-06-15].

Vsa slovenska zemlja očiščena Italijanov. Slovenec 1917, Vol. 45, No. 249 (30. 10. 1917) [online], p. 2. Available at: URN:NBN:SI:doc-GZCJLPK4 from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

Walk of Peace from the Alps to the Adriatic. UNESCO World Heritage Centre [online]. Available at: http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6077/ [accessed 2017-11-20].

WILSON-SMITH Anthony, *Vimy Ridge.* The Canadian Encyclopedia [online]. Published on 28. 5. 2015, last edited on 3. 6. 2015. Available at: http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/vimy-ridge-and-the-birth-of-a-nation/, [accessed 2017-02-08].

Youth League, che tracollo della Juve. Lo Sporting segna 4 gol nel primo tempo. La Gazzetta dello Sport, 18. 10. 2017 [online]. Available at: http://www.gazzetta.it/Calcio/Serie-A/Juventus/18-10-2017/youth-league-che-tracollo-juve-sporting-segna-4-gol-primo-tempo-2201417781178.shtml [accessed 2017-11-20].

Zvezna armadna poročila. Edinost. Glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice 1917, Vol. 42, No. 296 (25. 10. 1917) [online], p. 1. Available at: URN:NBN:SI:doc-EV1PAW5U from https://www.dlib.si [accessed 2023-09-15].

SEZNAM VYOBRAZENÍ / LIST OF ILLUSTRATIONS

s. 13 Augustus P. Gardner, ca. 1914
s. 14 Theodore Roosevelt and Leonard Wood, ca. 1910
s. 15 The Two Pillars of the American Preparedness Movement
s. 16 Wilson Campaign Button, 1916
s. 17 Preparedness Parade in Chicago, June 10, 1916
s. 18 Preparedness Poster issued by the National Security League, ca. 1916
s. 57 Prohlášení předsednictva Českého svazu k nótě Dohody o válečných cílech z 31. ledna 1917.
s. 86 mapa 1: Schematické znázornění bitvy u Zborova – 1. 7. 1917 (útok VI. armádního sboru u Konjuch) a 2. 7. 1917 (útok XLIX. armádního sboru u Zborova)
s. 92 mapa 2: Situace na rozhraní německé Jižní armády a rakousko-uherské 2. armády před vypuknutím bitvy, 28. 6. 1917
s. 98 mapa 3: První fáze ruského útoku, ráno 1. 7. 1917
s. 99 mapa 4: Druhá fáze ruského útoku, dopoledne 1. 7. 1917
s. 103 mapa 5: Stabilizace fronty po průlomu u Konjuch, odpoledne 1. 7. 1917
s. 110 Situační náčrt místa demonstrací a tragédie 26. dubna 1917 v Prostějově. Uprostřed Čelakovského náměstí s vyznačením přehrazení Svatoplukovy ulice, kde stál kordon vojáků. ZA Opava, pob. Olomouc, f. KS Olomouc. Reprodukce autor
s. 112 Skica středu Prostějova, kam směřovali demonstranti procházející Svatoplukovou ulicí (zcela vpravo). ZA Opava, pob. Olomouc, f. KS Olomouc. Reprodukce autor
s. 115 Současný pohled z náměstí Padlých hrdinů na místo tragédie z roku 1917 ve Svatoplukově ulici. Na úrovni domu vpravo napříč ulicí byl umístěn kordon vojáků. Foto autor
s. 117 Oběti demonstrace 26. dubna 1917 v Prostějově. Foto ze sbírky autora
s. 119 Původní podoba památníku obětem střelby do demonstrantů na Čelakovského náměstí, dílo ak. sochaře Václava Becka ml. Foto ze sbírky autora
s. 119 Současná podoba pomníku Václava Becka ml. na prostějovském hřbitově. Foto autor

s. 121 Památník obětem demonstrace na náměstí Padlých hrdinů v Prostějově, dílo ak. sochaře Jana Třísky a ak. architekta Antonína Navrátila. Foto autor
s. 121 Detail díla Jana Třísky Jeden z nás, bronz, 1933. Foto autor
s. 122 Starosta Prostějova v letech Velké války MUDr. Ondřej Přikryl, medaile, autor Jan Tříska. Foto ze sbírky autora
s. 123 Předseda chlebové komise a radní odpovědný za zásobování JUDr. Václav Perek. Foto ze sbírky autora
s. 124 Poslanec vídeňské říšské rady za Prostějov Rudolf Bechyně. Foto ze sbírky autora
s. 125 Vůdčí postava prostějovských sociálních demokratů a první poválečný starosta města Stanislav Manhard. Foto ze sbírky autora
s. 126 Fronta před aprovizačním skladištěm (Západočeské muzeum v Plzni)
s. 127 Obchod Alžběty Šilpochové – pohled zvenku (Státní oblastní archiv v Plzni)
s. 128 Obchod Alžběty Šilpochové – pohled zevnitř (Státní oblastní archiv v Plzni)
s. 131 Vyhláška Okresního hejtmanství v Plzni o rozšíření stanného práva (Archiv města Plzně)
s. 134 Zpráva J. Kesslera o vídeňských jednáních o odškodnění (Archiv města Plzně)
s. 137 Matriční záznam o úmrtí Marie Schwarzové (Státní oblastní archiv v Plzni)
s. 138 Intervence poslance F. Lukavského za odškodnění rodiny Schwarzových (Archiv města Plzně)
s. 147 Žena z Bukoviny z tábora v Německém Brodě. SOkA Havlíčkův Brod
s. 150 Tři ženy z Bukoviny v kroji z tábora v Německém Brodě. SOkA Havlíčkův Brod
s. 152 Rusín s koňmi v táboře v Německém Brodě. SOkA Havlíčkův Brod
s. 203 Zcela nerealistické dobové vyobrazení posledního boje křižníku Zenta
s. 204 U 12 útočí na francouzský dreadnought Jean Bart
s. 207 Rychlost mohla být rozhodující – italský torpédoborec Turbine rakousko-uherským lodím neunikl.
s. 210 Hydroplány měly vůči hladinovým plavidlům výhodu „trojrozměrné pohyblivosti“. V pozadí bitevní loď třídy Tegetthoff.
s. 215 *„Kdybychom na začátku války bývali měli jeden Goeben, Francouzi by se na Jadran pravděpodobně neodvážili,“* povzdechl si kapitán řadové lodi Viktor Wickerhauser, když se na jaře 1917 zamýšlel nad ideální podobou loďstva.
s. 248 Postcard – Refugee camp Steinklamm near St. Pöltn in Austria. Tolminski muzej (Tolmin Museum) Archive.
s. 250 Postcard – Slovene Declaration movement. Tolminski muzej.
s. 252 Solders in the Bača valley. Collection Aigner, Tolminski muzej
s. 255 Deutsches Train Kolone bei Tolmin (VorücKende deutsche TreinKolone bei Tolmein). Collection Ludwig Spernol, Tolminski muzej.
s. 258 Idrsko, monument to civilian victims, discovered on June 4, 2010. Photo: Damjana Fortunat Černilogar
s. 260 Tolmin, ruined houses. Collection Aigner, Tolminski muzej.
s. 261 Military positions on Sleme (1428). Collection Aigner, Tolminski muzej
s. 291 Postkarte mit der Ansicht der Gebäudefront des k. u. k. Heeresmuseums, um 1909.
s. 294 Artillerieoberingenieur 2. Klasse Dr. Wilhelm John (2.v.l.) mit einem Kameramann während seiner Verwendung im k. u. k. Kriegspressequartier, vor März 1915
s. 300 Der Vorplatz des k. u. k. Heeresmuseums, 1917

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK / LIST OF USED ABBREVIATIONS

AhOB	Allerhöchster Oberbefehl / Nejvyšší vrchní velitelství
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky / Archives of the Office of the President of the Czech Republic
AMP	Archiv města Plzně / Archives of the City of Pilsen
ANM	Archiv Náprstkova muzea Praha / Náprstek Museum Archives
AOK	k. u. k. Armeeoberkommando / c. a k. Vrchní armádní velitelství
APAM	Archives of the Polish Army Museum / Archiv Polského armádního muzea
ARRS	Slovenian Research Agency / Slovinská výzkumná agentura
BAP	Bundesarchiv Potsdam / Spolkový archiv v Postupimi
BArch	Bundesarchiv in Freiburg i. Br., Abt. Militärarchiv / Spolkový archiv ve Freiburgu im Breisgau, oddělení Vojenský archiv
BayHStA–KA	Bayerisches Hauptstaatsarchiv in München, Abteilung IV. Kriegsarchiv / Bavorský hlavní státní archiv v Mnichově, oddělení IV. Válečný archiv
bh IR	bosnisch-hercegovinische Infanterie Regiment / c. a k. bosensko-hercegovinský pěší pluk
c. k.	císařsko-královský / kaiserlich-königlich
c. a k.	císařský a královský / kaiserlich und königlich
CDIAU	Centralnyj deržavnyj istoryčnyj archiv Ukrajiny Kyjiv
COE Pacelli	Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929)
ČD	České dráhy / Czech Railways
ČHMÚ	Český hydrometeorologický ústav / Czech Hydrometeorological Institute
ČSNR	Československá národní rada / Czechoslovak National Council
DionReg	Direktionsregistratur / registratura ředitelství
DK	Divisionskommandos / divizní velitelství
EOK	Etappenoberkommando / etapní velitelství
FA	Feldakten / polní akta
Fasz	Faszikel / fascikl
FJB	k. u. k. Feldjägerbataillon / c. a k. polní myslivecký prapor
FML	Feldmarschalleutnant / polní podmaršálek

HGM	Heeresgeschichtliches Museum Muzeum vojenské historie / Museum of Military History
HM	k. u. k. Heeresmuseum / c. a k. armádní muzeum
HR	Hauptreihe / Hlavní řada
HStAS	Hauptstaatsarchiv Stuttgart / Hlavní státní archiv ve Stuttgartu
HUR	Holovna ukrainśka rada / Vrchní ukrajinská rada / Supreme Ukrainian Council
IKSOO	Ispolnitel'nyj komitet Soveta ob'edinenych Obščestvennych organizaciij / Výkonný výbor Rady spojených občanských organizací / Executive Committee of the Council of United Civic Organisations
ID	k. u. k. Infanteriedivision / c. a k. pěší divize
IR	k. u. k. Infanterieregiment / c. a k. pěší pluk
Jg.	Jahrgang / ročník
k, kt.	karton / box
KK	k. u. k. Korpskommando / c. a k. sborové velitelství
k. k.	kaiserlich-königlich / císařsko-královský
KM	Kriegsministerium / Ministerstvo války
k. u. k.	kaiserlich und königlich / císařský a královský
KÜA	k. u. k. Kriegsüberwachungsamt / c. a k. Válečný dohlédací úřad
KM/MS	Kriegsministerium/Marinesektion / Ministerstvo války/Sekce námořnictva
l.M.G.	leichtes Maschinengewehr / lehký kulomet
LoC	Library of Congress / Knihovna Kongresu
LP	Legion Polski / Polský legion / Polish Legion
Marine	Kriegsmarine / Válečné loďstvo
MD	Manuscript Division / Oddělení rukopisů
MdÄ	Ministerium des Äußern / Ministerstvo zahraničí
MG	Maschinengewehr / kulomet
MGC	Machine Gun Carriers / nosiče kulometů
MID	Ministerstvo inostrannykh del / Ministerstvo zahraničních věcí / Ministry of Foreign Affairs
MKSM	Militärkanzlei Seiner Majestät des Kaisers / Vojenská kancelář Jeho Veličenstva císaře
MS CA	Manuskripte der Carnegie-Stiftung / Rukopisy Carnegieho nadace
MÚ	Městský úřad / municipal office
MV	Ministerstvo vnitra / Ministry of the Interior
MV-SR	Ministerstvo vnitra-stará registratura / Ministry of the Interior-old registratur
MZA	Moravský zemský archiv v Brně / Moravian Regional Archives in Brno
MZV	Ministerstvo zahraničních věcí / Ministry of Foreign Affairs
NA	Národní archiv Praha / National Archives Prague National Archives at College Park, College Park, Maryland / Národní archiv Spojených států amerických
Naczpol	Naczelny Polski Komitet Wojskowy / Nejvyšší polský vojenský výbor / Supreme Polish Military Committee
NFA	Neue Feldakten / nová polní akta
NL	Militärische Nachlässe / vojenské pozůstalosti

NMA	Neues Marinearchiv / Nový námořní archiv
OHL	Oberste Heeresleitung / Nejvyšší vojenské velení
OK	Operationskanzlei/Operační kancelář
OUN	Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv / Organizace ukrajinských nacionalistů / Organization of Ukrainian Nationalists
OÚ	okresní úřad / Distrikt office
OZ	okresní zastupitelstvo / Distrikt Council
OŽK	Obchodní a živnostenská komora / Chamber of Commerce and Trade
ÖStA–AVA	Österreichisches Staatsarchiv–Allgemeines Verwaltungsarchiv / Rakouský státní archiv–Obecný správní archiv
ÖStA–HHStA	Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien / Rakouský státní archiv – Domácí, dvorský a státní archiv ve Vídni
ÖStA–KA	Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv Wien / Rakouský státní archiv – Válečný archiv ve Vídni
ÖULK	ÖsterreichUngarns letzter Krieg / Poslední válka Rakouska-Uherska (název knižního souboru)
PA	Politisches Archiv / Politický archiv
PA AA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin / Politický archiv Zahraničního úřadu v Berlíně
PANG	Pokrajinski arhiv Nova Gorica / Oblastní archiv Nová Gorica / Regional Archives Nova Gorica
PK	Präsidialkanzlei / Kancelář prezidia
PMV	Prezidium Ministerstva vnitra / Presidium of the Ministry of the Interior
PM-ZSP NV	Prezidium místodržitelství–Zemská správní komise Národního výboru / Presidium of the Vice-Governorship–Regional Administrative Commission
p. v.	politisch verdächtig / politicky podezřelý / politically suspicious
PZSP	Prezidium Zemské správy politické / Presidium of the Regional political administration
QuAbt	Quartiermeisterabteilung des Armeeoberkommandos / Ubytovací oddělení Vrchního armádního velitelství
RG	Record Group / fondová skupina
SOA	státní oblastní archiv / State Regional Archives
SOkA	státní okresní archiv / State District Archives
SVU	Sojuz vyzvolennja Ukrajiny / Svaz pro osvobození Ukrajiny / Union for the Liberation of Ukraine
TGM	Tomáš Garrigue Masaryk
TKJR	k. u. k. Tiroler Kaiserjägerregiment / c. a k. tyrolský císařský myslivecký pluk
TUP	Tovarystvo ukrainskykh postupovtsiv / Společnost ukrajinských progresivistů / Society of Ukrainian Progressives
UCR	Ukrainska centralna rada/Ukrajinská centrální rada Central Council of Ukraine
ULR	Ukrainska Narodnia Respublika / Ukrajinská lidová republika / Ukrainian People‘s Republic
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Organizace OSN pro vzdělání, vědu a kulturu

U.S.	United States / Spojené státy americké
UVO	Ukrainska viiskova orhanizatsiia / Ukrajinské vojenské organizace / Ukrainian Military Organization
ÚV KSR (b)	Ústřední výbor Komunistické strany Ruska (bolševické) / Central Committee of the Russian Communist Party (Bolsheviks)
VHÚ	Vojenský historický ústav Praha / Military History Institute Prague
VL	Kriegsverluste 1914–1918 / válečné ztráty 1914–1918
VLI	Verlustlisten der Truppenkörper 1914–1918 / seznamy ztrát vojskových těles 1914–1918
VÚA–VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv / Central Military Archives – Military History Archives
ZAO-O	Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc / Regional Archives in Opava, branch in Olomouc
Zst	Zentralstellen / Centrální úřady

Jmenný rejstřík / Name index

A

Accurti, Alois, kapitán řadové lodi 212, 213, 214, 215
Adamczewski, Józef 267
Agapejev, Vladimir Petrovič, generálmajor 270
Ahlhaus, Joseph 179
Aleksandra Fedorovna, ruská carevna 74
Aleksejev, Michail Vasiljevič, generál pěchoty 267
Allenby, Edmund, generálporučík 173, 179
Althoff, Gerd 276
Andrš, Bohuslav 70
Antonov-Ovsejenko, Vladimir Aleksandrovič 31
Araujo, Robert John 281
Argyris, Chris 180
Arnejc, Franc 221, 222, 223, 225, 226, 228, 229
Arnett, Alex Mathews 16
Arnold, Claus 281
Arz von Straussenburg, Arthur svobodný pán, generál pěchoty 193, 195, 197, 199
Aver'janov, Petr Ivanovič, generálporučík 61

B

Bagiński, Henryk 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271
Balck, Hermann 251
Balck, William, generálporučík 192
Balicki, Zygmunt 263
Balla, Tibor 193
Barbieri, William A., Jr. 281
Barger, Eduard, major 224, 225
Barry, Gearóid 146
Barth-Scalmani, Gunda 235, 238, 243
Barylski, Bronisław 267
Bäumer, Paul 171
Baumgartner, Lothar 204
Becker, Annette 280, 281
Beckett, Ian Frederick William 187, 226
Beck-Rzikowsky, Friedrich von svobodný pán, generálplukovník 193
Beck, Václav 123
Bedřich, arcivévoda Rakousko-Těšínský, polní maršál 196, 197, 198, 288
Behrmann, Franz 179
Bechyně, Rudolf 112, 116, 122
Beil, Christine 285
Békési, Sándor 286
Bělina, Pavel 35, 41
Below, Otto von, generál pěchoty 180, 221, 249
Benda, Jiří 111
Benedikt, Moriz 281
Benedikt XV., papež 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282
Beneš, Edvard 36, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 48, 51, 54, 64

Benešová, Hana 37, 43, 44
Beneš, Vojta 43, 44, 46
Berger, Peter 235
Bethmann-Hollweg, Theobald von 18, 19, 278, 279
Bezlaj-Krevel, Ljudmila 220
Bihl, Wolfdieter 146
Bílek, Jan 35, 48, 49
Bischof, Günter 235
Bissing, Moritz von, generálplukovník 188
Biščak, Breda 260
Blinov, plukovník 270
Blodig, Vojtěch 146
Boff, Jonathan 189
Böhler, Otto, ml. 158
Boniface, Xavier 280, 281
Borojević von Bojna, Svetozar, generálplukovník 254
Borovička, Michael 35
Borries, Rudolf von, generálmajor 187
Bourbon-Parma, Sixtus princ 48, 163
Brait, Andrea 243
Brandt, Susanne 285
Bräuer, Martin 277
Briand, Aristide 21
Broucek, Peter 199
Brož, Aleš 45
Brož, Josef A. 42
Brusilov, Aleksej Aleksejevič, generál jezdectva 26, 86, 87, 88, 196, 197, 266, 267, 268
Bucciol, Eugenio 232
Budna Kodrič, Nataša 259
Buffa, Pier Vittorio 232, 233
Burián de Rajecz, István baron 18, 19, 20
Butkowski, Wawrzyniec 264
Buzková, Pavla 78
Bylewski, Tadeusz, generálmajor 266, 267, 268
Byng, Julian, generálporučík 179
Bystrický, Vladimír 125

C

Cadorna, Luigi, generálporučík 199, 229, 253, 255
Canavero, Alfredo 279
Capello, Luigi, generálporučík 253
Cavagnini, Giovanni 279
Cinek, František 149
Clam-Martinic, Heinrich von 22, 36, 38, 39, 40, 41, 122, 142, 163, 247
Clifford, John Garry 10
Cohen, Warren Ira. 16
Colpan, Sema 285
Conrad von Hötzendorf, Franz hrabě, polní maršál 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199
Cook, Tim 179
Corbett, Julian Stafford 207
Corni, Gustavo 232
Cornish, Paul 170, 173
Corvi, Steven J. 187
Cramon, August von, generálmajor 197, 198, 199
Crane, Charles Richard 23
Cron, Hermann 191
Csák, Árpád 294
Czapp von Birkenstetten, Karl, polní podmaršálek 142
Czech, Ludwig 111
Czernin z Chudenic, Ottokar hrabě 19, 20, 21, 22, 23, 40, 41, 42, 45, 162, 163, 164

Č

Čeček, Stanislav 75
Čepelák, Václav 125, 127
Čermák, Bohumil Václav 60, 61
Černý, Jan 121
Červený, Otakar 59
Červinka, Jaroslav, generál 70
Čopič, Špelca 236
Čutura, Dinko 245

D

Dal Lago, Enrico 146
Davis, Belinda J. 231
Debus, Franz, nadporučík 93
Dědina, František 60, 61, 64
Dejmek, Jindřich 36, 43
Devlin, Patrick baron 19
Diaz, Armando, divizní generál 229

Dickhuth-Harrach, Gustaf von, generálporučík 224
Dirrheimer, Günter 287, 288
Dmowski, Roman 264
Doncov, Dmytro Ivanovyč 26
Dornik, Wolfram 198
Dorošenko, Dmytro Ivanovyč 28
Dorošenko, Volodymyr Viktorovyč 26
Dovgan, Vladimir 223
Dowbór-Muśnicki, Józef, generálporučík 268, 269, 270, 271
Drábek, Jan 36
Drašarová, Eva 146
Drekonja, Branko 251
Dreyse, Johann Nicolaus von 170
Driftmann, Hans Heinrich 185
Duchonin, Nikolaj Nikolajevič, generálporučík 76
Dürich, Josef 62, 63, 64, 65, 81
Dvořák, Václav 127
Džambo, Jozo 285

E

Edwards, John Carver 16
Ehlert, Hans, plukovník 185
Eisenhower, John Sheldon Doud 10, 15
Ellero, Elpidio 232
Ellis, John 173
Epkenhans, Michael 185
Erdödy, Tamás hrabě 23
Ernesti, Jörg 275, 281
Erzberger, Matthias 278, 279

F

Falkenhausen, Ludwig von, generálplukovník 179, 184, 188
Falkenhayn, Erich von, generál pěchoty 181, 182, 191, 195, 196
Fattorini, Emma 276
Feigl, Erich 197
Ferdinand I. Habsburský, římskoněmecký císař, uherský a český král atd. 50
Ferro, Marc 169, 173
Fest, Wilfried 21, 22
Fink, Pavel 75
Finnegan, John Patrick 12, 13, 16, 17
Firsov, Jevgenij Fedorovič 63
Fisher, John Arbuthnot baron, velkoadmirál 207, 215
Fischer, Fritz 19
Flotow, Ludwig von svobodný pán 21
Foley, Robert Thomas 180, 185, 187, 189
Fortunat-Černilogar, Damjana 244, 257
Fox-Godden, Aimée Elizabeth 189
Franěk, Otakar 71
Franke, Hermann 302
František Ferdinand, arcivévoda Rakouský-Este 193, 194
František Josef I. Habsbursko-Lotrinský, rakouský císař, uherský a český král atd. 23, 26, 37, 145, 154, 200, 202, 204, 207, 246
Franz, Manuel 9
Frej, Bolesław, plukovník 265
Frič, Josef Jan 45
Fridrich, Václav 83
Friedl, Jiří 26
Fries-Skene, Alfred von svobodný pán 246
Fussell, Paul 220, 235

G

Galandauer, Jan 23, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 47, 54, 109
Galić, Lovro 219, 221, 245, 255
Gardner, Augustus Peabody 9
Gasparri, Pietro, kardinál 277, 278, 280
Geinitz, Christian 281
Geyer, Hermann, generál pěchoty 182, 183, 186, 188, 190, 192
Gímeš, Emil 111
Girsa, Václav 64, 66, 68
Glaise-Horstenau, Edmund von, plukovník 221
Goltz, Colmar von der svobodný pán, polní maršál 181
Gonda, Imre 163
Goodman, Steve 171
Gorbach, Alfons 225
Gorio, Nino 255
Grabowski, Jörn 286
Gradnik, Vladimir 239
Graham, Robert Andrew 278
Grant, Ulysses Simpson 172

Grattan, Clinton Hartley 16
Gratz, Alois 164
Gratz, Gusztáv 155, 160, 161, 165, 210
Grdina, Igor 236
Gregorčič, Anton 247
Gregory, Adrian 280, 281
Greif, Markus 152
Groß, Gerhard Paul, plukovník 181, 185, 192
Grossi, Giulia 279
Gruber, Karl 210
Grund, Ladislav 63
Gučkov, Aleksandr Ivanovič 63, 78, 267, 268
Guelton, Frédéric 169

H

Haas, Caroline 286
Hacker, Barton C. 286, 287
Hafok, Barbara 286
Hahlweg, Werner 302
Hais, Arno 69
Hájek, Josef 71
Hájková, Dagmar 37, 64
Halpern, Paul G. 206, 207, 209, 210, 212
Hamilton, Keith 275
Hapgood, Norman 23
Harris, Paul 183
Hässler, Anton 133
Hašek, Jaroslav 63, 64
Hatschek, Christoph 302
Haus, Anton, velkoadmirál 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 215
Hausmann, Guido 146
Havlík, Lubomír Emil 142
Healy, Maureen 231, 285
Healy, Róisín 146
Heinold von Udynski, Karl svobodný pán 121, 152
Hemingway, Ernest 250, 251
Hemingway, John Patrick 251
Henry, Frederic 251
Hensellek, Thomas 151
Herburger, Walter 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229
Herf, Jeffrey 170
Hermann, Meike 183
Hermanny-Miksch, Rudolf 226
Heumos, Peter 109
Hindenburg, Paul von, polní maršál 181, 183, 184, 191, 199
Hinkel, Sascha 275
Hirschfeld, Gerhard 220, 276, 285
Hitler, Adolf 192
Hmelak, Ivan 224, 225, 227, 238
Hobson, Rolf 207
Hoff, Henning 276, 280, 281
Hohenlohe-Schillingsfürst, Gottfried zu princ 19
Hochhuth, Rolf 282
Holeček, Vojtěch 71
Holková, Marie 149
Holtzendorff, Henning von, admirál 22
Holzem, Andreas 281
Homma, Heinrich 141
Hoppenstedt, Julius, podplukovník 186
Horký, Roman 146
Horne, Henry, generálporučík 179
Hořčička, Václav 18
Hosák, Ladislav 107, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 118
House, Edward Mandell 19, 20, 21, 22, 23
Hruban, Mořic 36, 38, 41, 47, 51
Hruševs'kyj, Mychajlo Serhijovyč 27, 28, 32
Hübschmann, Otakar 38, 51
Hughes, Matthew 187
Hummer, Gustav 142
Hürten, Heinz 281
Hürter, Johannes 192
Husák, Otakar 75, 79
Hussarek von Heinlein, Max 42

Ch

Chenaux, Philippe 277
Chládková, Ludmila 146
Chocholáč, Bronislav 109
Chrystjuk, Pavlo 28
Churchill, Winston 212
Chytil, Miroslav 123

I

Immanuel, Friedrich, plukovník 184, 185, 186

Iwanowski, Stanisław 267

J

Jackiewicz, Mieczysław 270
Jacyna, Jan, generálmajor 267
Janáček, František 137
Jankovič Potočnik, Aleksander 251
Jansky 302
Januškevič, Nikolaj Nikolaevič, generál pěchoty 263
Jaroński, Wiktor 263
Jastrzębski, Tadeusz, plukovník 270
Jaźwiński, Bolesław, podplukovník 270
Jean, Yaron 169, 172
Jedin, Hubert 278
Jefremov, Serhij Oleksandrovyč 28
Jeglič, Anton Bonaventura, arcibiskup 249
Jellicoe, John Rushworth vikomt, admirál 209, 212
Jengalyčev, Pavel Nikolajevič kníže, generál adjutant 265
Jenne, Antonín 75
Jeřábek, Rudolf 197
Ježíš Kristus 77
Jilemnická, Jana 109
Jindra, Zdeněk 35, 48, 154, 158
Jindrová, Alena 144
Jindříšek, Jindřich 65, 66, 71
Jíša, Václav 158
Joffre, Joseph, maršál Francie 199
John, Oldřich 123
John, Wilhelm 288, 290, 291, 296, 301, 302
Jünger, Ernst 170
Justenhoven, Heinz-Gerhard 281
Justi, Ludwig 302

K

Kaczyński, Antoni, generálmajor 270
Kailer von Kaltenfels, Karl, viceadmirál 209, 210, 215
Kaindl, Franz 288, 302
Kalecká, Karolína 200
Kalivodová, Eva 37
Kant, Immanuel 169
Kapavík, Radim 85
Kaplický, Václav 74
Karel, arcivévoda Rakousko-Těšínský 288
Karel I. Habsbursko-Lotrinský, rakouský císař, uherský a český král atd. 19, 22, 23, 36, 37, 38, 41, 46, 47, 50, 141, 142, 143, 145, 154, 157, 163, 193, 197, 198, 199, 246, 249
Karlický, Vladimír 158
Karner, Stefan 220
Kárník, Zdeněk 35, 36, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 107, 109
Károlyi, Mihály hrabě 19
Karžanskij, Nikolaj Semenovič 62, 63
Kašík, Vladimír 109
Kazin, Michael 12
Keil, Franz rytíř, kontradmirál 208, 209
Kenda, Marija 257
Kennedy, Ross A. 12
Kepka, Karel Hugo 114
Kerekes, Amália 285
Kerenskij, Aleksandr Fedorovič 29, 63, 75, 76, 79, 88, 90, 151, 268, 271
Kerenskij, Aleksandr Fëdorovič 88
Kessler, Jan 133
Kitchener, Horatio Herbert, polní maršál 173
Klabjan, Borut 237
Klavora, Vasja 225, 230, 239
Klecanda, Jiří 61
Klem, Anton 152
Klevanskij, Aleksandr Charitonovič 62
Klos, Čeněk 74, 75, 76, 79, 80, 81, 83
Klym, Pantelimon 151, 152
Kocka, Jürgen 277
Kockstein, Oskar 155
Kocman, Vavřín 115
Kodermac, Alojzij 245, 247
Koerber, Ernest von 37, 154
Kofol, Karla 249, 260
Kohlhauser, Stefan 285
Kolejka, Josef 109
Komac, Jernej 219
Komjáthy, Miklós 161, 198, 210
Konečný, Alois 41
Koníček-Horský, Svatopluk 60
Koníček, Karel 69
Konovalec′, Jevhen Mychajlovyč, plukovník 26, 31

Kopta, Josef 77
Koren, Tadej 231, 232, 239
Kornilov, Lavr Georgijevič, generál pěchoty 29, 268, 271
Korolenko, Vladimir Galaktionovič 70
Korošec, Anton 246, 247, 248
Kořalka, Jiří 46
Kotěra, Jan 114
Kotovskij, Grigorij Ivanovič 70
Kott, Christina 286
Koubová, Lenka 109
Koudelka, Alfred svobodný pán, kapitán řadové lodi 204
Koudelka, Oldřich 69
Kováč, Dušan 109
Kovalevśkij, Mykola 28
Kovtůn, Jiří 45
Kozlovský 72
Krafft von Dellmensingen, Konrad, generálporučík 249, 254
Kralj,Tone 236, 238
Kramář, Karel 36, 38, 42, 45, 46
Kranz, Josef 161
Kratochvíl, Jaroslav 74
Kraus, Karl 281
Krauss, Alfred, polní podmaršálek 197, 220, 221, 222, 224, 226, 250
Kravčenko, kapitán 94
Krek, Janez Evangelist 247, 248
Krobatin, Alexander rytíř, polní zbrojmistr 39
Kroh, Antoni 146
Krumeich, Gerd 220, 276, 285
Křen, Jan 35
Kříž, Adam 74, 79, 82
Křížanecká, Růžena 36, 51, 54
Kučera, Martin 35, 36, 37, 45, 47, 48, 52, 54
Kudela, Josef 60, 65
Kugy, Julius 223, 226, 228, 230
Kuhl, Hermann von, generál pěchoty 180, 184
Kühndel, Jan 114, 115, 118
Kundmann, Rudolf, plukovník 197
Kunst, Wilhelm 228
Kuprian, Hermann J. W. 220
Kurylovyč, Volodymyr 145
Kurz, Stefan 285, 288
Kvaček, Robert 35
Kykal, Tomáš 73, 85, 195

L

Labanca, Nicola 220
Lambert, Nicholas A. 207, 215
Lammasch, Heinrich 22
Lange, Britta 285
Langer, Albert 293
Lange, Sven, plukovník 185
Langeweische, Dieter 220
Langhammerová, Miroslava 146
Langhorne, Richard 275
Láník, Jaroslav 73, 85, 195
Lansing, Robert 20, 22, 23
Łaszcz, Kazimierz, kapitán 263
Laštovka, Vojtěch 127, 130, 131
Layman, Martha E. 10
Lein, Richard 86, 88, 102
Leliwa, Tadeusz 263
Lenin, Vladimir Il'jič 28, 30, 71, 76, 77, 78, 245, 276, 281
Lequis, Arnold, generálmajor 252, 254
Lesiak, Philipp 220
Leśniewski, Józef, generálmajor 265, 270
Levic′kij, Kost′ Antonovič 25
Lexa von Aehrenthal, Alois hrabě 194
Liesel, Maksymilian 267
Ligeti, David 193, 194, 195, 199
Likar, Zdravko 241
Lloyd George, David 21
Lodge, Henry Cabot 9
Loßberg, Fritz von, generál pěchoty 183, 184
Ludendorff, Erich, generál pěchoty 181, 183, 184, 185, 186, 187, 191, 192
Lukan, Walter 247, 248, 249
Lukas, Hans 227
Lukavský, František 130, 136
Lupfer, Timothy T. 181, 184
Luthar, Oto 236, 238
L'vov, Georgij Jevgen'jevič kníže 27, 28, 29, 63

M

Macoun, František 78

Magocsi, Paul Robert 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 144, 145, 148
Mahan, Alfred Thayer, námořní důstojník a geostratég 206
Macháček, Fridolín 128
Machát, Zbyněk 40
Maklakov, Nikolaj Aleksejevič 59
Malewicz, Edward, plukovník 270
Malíř, Jiří 36, 109
Malypetr, Jan 111
Mamatey, Victor Samuel 22
Manasevič-Manuilov, Ivan Fedorovič 75
Marble, Sanders 183
Marek, Pavel 107, 109, 111, 112, 119, 123
Marel, Václav 149
Marcha, Jaroslav 36
Marchetti, Christian 286
Marinetti, Filippo Tommaso 174
Markel, Martin 142, 143
Marková, Michaela 109
Markov, Dmitrij Andrejevič 145
Maršálek, Zdenko 37
Marterer, Ferdinand von baron, generál pěchoty 198
Martinovský, Ivan 110, 125
Marušič, Branko 239, 255
Marx, Karl 77
Masaryk, Tomáš Garrigue 23, 36, 37, 43, 44, 45, 46, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 81, 136, 147
Maštálka, Jindřich Gustav 37, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 51, 53
Materna, Aleš 159
Matičič, Ivan 229
Matonoha, Stanislav 108, 112, 118
Matsch, Erwin 22
Mattl, Siegfried 285
Matuszewski, Bolesław 263
Maxa, Prokop 64, 81
Maxim, Hiram Stevens 169
Mayer, Hans 164
Mayer, Klaus 285
Mazzini, Federico 220
Mead, Walter Russell 12
Medek, Rudolf 73, 74, 77, 78, 82, 83
Mejzlik, Heinrich 166
Mell, Alfred 290, 291, 302
Melloni, Alberto 279
Merežkovskij, Dmitrij Sergejevič 70
Mesesnel, Janez 238
Mezinec, Petra 251
Michaelis, Georg 279
Michalka, Wolfgang 281
Mikuláš II., ruský car 59, 60, 74, 75, 77, 245, 265
Miljukov, Pavel Nikolajevič 64
Millis, Walter 16
Mills, William 169
Mink, Peter 150
Miodowski, Adam 266, 267
Misztal, Barbara A. 236
Mlakar, Albin 222, 223, 225, 228, 229
Mlčoch, Rudolf 123
Močnik, Blaž 219, 251
Moltke, Helmuth von, polní maršál 187
Mommsen, Hans 109
Mommsen, Wolfgang J. 277
Montecuccoli degli Erri, Rudolf hrabě, admirál 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207
Monticone, Alberto 232
Mooney, Chase Curran 10
Mornstein, Karel, rytíř 141, 143
Mościcki, Bolesław Euzebiusz 270
Mosse, George Lachmann 236
Mrozovskij, Josif Ivanovič, generál dělostřelectva 265
Mucha, Otokar 72
Muchitsch, Wolfgang 286
Müller, Heinrich 286
Muna, Alois 69
Munda, Matija 247
Munih, Ciril 252
Mussolini, Benito 238
Muth, Jörg 185
Myšková, Eva 36, 51, 54

N

Napoleon I., francouzský císař 170
Naumann, Friedrich 46
Navrátil, Antonín 123
Navrátil, František 141
Nećak, Dušan 245
Nedvěd, Antonín 110, 124, 126, 127, 128

Němec, Matěj 78, 79
Něratov, Anatolij Anatoljevič 62
Neumann, František 120
Nezbeda, Vilém 149
Nikolaj Nikolajevič Romanov, velkokníže 263
Nivelle, Robert-Georges, divizní generál 179, 180, 187, 188, 190
Niżnik, Józef 236
Nordeck zur Rabenau, Ludwig svobodný pán 154, 155, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166
Nordenfelt, Thorsten 169
Norwid-Raczkiewicz, Mieczysław 267
Novák, István 146
Novotný, Stanislav, major 91, 98
Nowak, Karl Friedrich 198, 199

O

Obuch-Woszczatyński, Władysław, plukovník 265
Opat, Jaroslav 65
Opočenský, Jan 36, 51, 54
Orlov, podplukovník 99
Orosz, Magdolna 285
Osgood, Robert Endicott 17
Ostapowicz, Gustaw, generálmajor 269
Ostoja-Gorczyński, Witold, podplukovník 263, 264
Ostrowski, Jan 267

P

Pacelli, Eugenio, arcibiskup 275, 277, 278, 279, 281
Papoušek, Jaroslav 36, 51, 54
Paris, Michael 170
Paulová, Milada 35, 39, 41, 42
Pavel, Jakub 130
Pavlů, Bohdan 61, 64
Pawlitschek, Alfred 152
Pawłowski, Gabriel 264
Pawłowski, Józef, generálmajor 270
Pearlman, Michael 16
Peball, Kurt 197, 198
Pelikan, Egon 238
Pelizzo, Guglielmo 241
Penfield, Frederic Courtland 19, 23
Perek, Václav 112, 121
Peták, Václav 126
Peterson, Horace Cornelius 16
Petljura, Symon 25, 28, 31
Pfoser, Alfred 285
Phillips, William 23
Pichlík, Karel 36, 37, 64
Piłsudski, Józef 263, 268
Pindor, Anastazja 271
Pirih, Darja 219, 221
Plasser, Fritz 235
Plávek, Aleš František 119
Pławski, Kazimierz, plukovník 270
Plečnik, Jože 236
Pleský, Metoděj 75, 79, 82
Pogačnik, Josip 247
Pöhlmann, Markus 181
Pokorná-Šimerková, Marie 128
Pokorný, Jiří 112
Pokorný, Matýs 128
Polák, Stanislav 36, 43
Polišenský, Josef 107, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 118
Pop, Ivan 146, 147
Popov, Anatolij 62
Popovics, Alexander 162, 164
Porš, Mykola Volodymyrovyč 28
Pospíšil, Josef 71
Potresov, Aleksandr Nikolajevič 70
Poulíková, Marie 114
Prášek, Karel 37, 38, 40, 41
Prešeren, Jakob 228
Priklonskij, Michail Grigorjevič 61
Procházka, Alois V. 111, 118
Prokš, Petr 35, 43
Protopopov, Aleksandr Dmitrijevič 75
Prudil, František 76
Prýmek, Josef 75
Přikryl, Ondřej 109, 112, 115, 118, 119, 120, 121

R

Rabenau, Friedrich von, generál dělostřelectva 184
Raczkiewicz, Władysław 268
Rahten, Andrej 248, 249

Rajšp, Vincenc 236
Ramoser, Christoph 206
Rappaport, Armin 16
Raschke, Martin 185
Rasputin, Grigorij Jefimovič 75
Raše, Rudolf 76
Rašín, Alois 36, 38
Rauchensteiner, Manfried 221, 229, 243, 302
Ravnikar, Edvard 236
Regele, Oskar 199
Regner von Bleyleben, Oktavian svobodný pán 152
Reichel, Walter 285
Reimann, Paul 107
Reiss, Teofil Tobias 145
Rejec, Neža 257
Rękawek, podůstojník 270
Remarque, Erich Maria 171
Renz, Irina 276, 285
Repe, Božo 245
Repgen, Konrad 278, 280, 281
Reutt, Antoni, podplukovník 264
Richter, Elisabeth-Marie 275
Richter, František 75, 80
Rinker, Gottfried 183
Rodler von Roithberg, Josef, viceadmirál 209
Rodziewicz, Eugeniusz, plukovník 270
Rodzjanko, Michail Vladimirovič 63
Rohla, Zdeněk 45
Rokoský, Jaroslav 36, 48
Rommel, Erwin 251
Roosevelt, Franklin Delano 172
Roosevelt, Theodore 10, 11, 12, 13, 15
Root, Elihu 13
Rotte, Ralph 281
Rozenblit, Marsha L. 145
Ruff, Mark Edward 282
Ruprecht, korunní bavorský princ 180, 190, 192
Russolo, Luigi 174
Rychlík, Jan 25, 26, 28, 144, 145, 148
Rządkowski, Jan, plukovník 265

Ř

Řeháček, Karel 110, 124, 125, 127
Řepík, Pavel 110

S

Sandovyč, Maksym (sv. Maksym Gorlicki) 146
Sanguszko, Roman Damian, kníže 82
Savoy, Bénédicte 286
Scandaletti, Paolo 232
Sedmak, Drago 247, 248, 254, 257
Seeckt, Hans von, generálplukovník 184
Seidler von Feuchtenegg, Ernst 142
Seitz, Heinrich, kapitán řadové lodi 210
Sergejev, Jevgenij Jur'jevič 220
Sheffield, Gary D. 187
Sheffy, Yigal 173
Sheldon, Jack 179
Schafer, Raymond Murray 171
Schalek, Alice 244
Schaumann, Walther 240
Scheer, Reinhard, admirál 212
Scheiner, Josef 45
Schiebl, Jaroslav 134
Schlott, René 281
Schmitz, Martin 220
Schmölzer, Hilde 285
Schönaich, Franz Xaver svobodný pán, polní zbrojmistr 200
Schön, Donald Alan 180
Schörner, Ferdinand 251
Schüller, Richard 155, 160, 161, 165
Schwarte, Max, generálporučík 187
Schwarz, Angelo 232
Schwarz, Jan 134
Schwarzová, Kateřina 134, 135, 136
Schwarzová, Marie 127, 128, 134, 135
Schwarz, Václav 134
Schwarz, Vavřinec 134
Sieche, Erwin F. 208, 216
Sigg, Marco 184
Silvestri, Mario 252
Simić, Marko 250, 254, 255
Singer, Arnold 135
Sivan, Emmanuel 236
Skoropads′kyj, Pavlo Petrovič, generálporučík 69

Skrypnyk, Mykola Oleksijovyč 31
Slačálek, Ondřej 40
Smith, Robert Douglas 286
Snarski, Bonawentura 263
Sojka, Bohumil 76, 80
Soldan, George 179
Solinas, Stenio 232
Sologub, Fjodor Kuzmič 70
Sommeregger, Andreas 281
Sommer, Karel 111, 120
Sommer, Monika 285, 286
Sondhaus, Lawrence 197, 198, 212, 216
Soška, Ambrož 110
Soukup, František 54
Soušek, Vladimír 77
Soutou, Georges-Henri 276
Spaun, Hermann svobodný pán, admirál 200, 202
Spinčić, Vjekoslav 247
Spitzl, Bruno 223, 226, 227
Spitzmüller-Harmersbach, Alexander 161
Srovnal, Jindřich 36
Stachelbeck, Christian 179, 187, 189, 191
Staněk, František 37, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 47, 51, 53
Staška, František 78
Stawecki, Piotr 264
Steglich, Wolfgang 275, 276
Stempowski, Stanisław 30
Stergar, Rok 220, 223
Stojan, Antonín Cyril 148, 149
Stone, William Joel 23
Storz, Dieter 186
Strachan, Hew 183, 187
Stránský, Adolf 38, 40, 41, 51
Stránský, Jaroslav 39, 40
Strauß, Brigitte 285
Strohn, Matthias 182
Studnář, František 114, 116
Stülpnagel, Joachim von, generál pěchoty 182
Stuna, Rudolf 107, 108, 109, 111, 113, 115, 116, 118
Stürgkh, Josef hrabě, polní podmaršálek 293
Stürgkh, Karl hrabě 37, 154
Stürmer, Boris Vladimirovič 75
Sturz, Zbyněk 138
Suchomlinov, Vladimir Aleksandrovič, generál jezdectva 75
Sułkowski, Leon, kapitán 264
Sumida, Jon Tetsuro 207
Svenšek, Ana 233
Svoboda, Karel 67, 75, 79, 82
Svoljšak, Petra 236, 239, 244, 257
Svozil, Arnošt 64
Svozilová-Johnová, Herma 123
Świdziński, Edmund, generál pěchoty 264
Szamota, Józef, generálmajor 270
Szczęsny, Wacław 267
Szymanowski, Piotr, generálmajor 265

Š

Šáda, Miroslav 158
Šamalík, Josef 140, 141
Šámal, Přemysl 45
Šedivý, Ivan 35, 37, 39, 42, 51, 64, 109
Ševčík, Vincenc Martin 142
Šilpochová, Alžběta 130, 133
Šilpoch, Vojtěch 130
Šmeral, Bohumír 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 51, 53, 54
Šmíd, Jaroslav Mikuláš 81
Šnepp, Ferdinand Karel 65
Šolle, Zdeněk 109, 110
Šouša, Jiří 146
Štefánik, Milan Rastislav 62
Štekar, Stipe 224, 225, 227
Štěpánek, Vítězslav 62
Štepec, Marko 220, 257
Štolbová, Jarmila 107
Šušteršič, Ivan 247
Švabinský, Max 47
Švajncer, Janez J. 251, 254
Švehla, Antonín 36, 40, 47
Švihovský, Věnceslav 62, 68

T

Tarnowski, Adam hrabě 23
Taʿāyišī, ʿAbdallāh Ibn-Muḥammad (v textu jako Taashi, Abdullah al) 173
Tegetthoff, Wilhelm von, viceadmirál 211
Teller, Katalin 285

Tersztyánszky von Nádas, Karl, generálplukovník 197
Testen Koren, Petra 231
Teufel, Oskar 142
Thaer, Albrecht von, plukovník, tit. generálmajor 188
Thayer, Abbott Handerson 170
Thiemeyer, Thomas 286
Thoß, Bruno, major 192
Tisza, István hrabě 22, 154, 163, 197, 210
Tito, Josip Broz 238
Tlach, úředník prostějovského okresního hejtmanství 114
Tobolka, Zdeněk Václav 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 52, 54, 55
Todd, Frederick P. 287
Toggenburg, Friedrich von, hrabě 133
Tomanek von Beyerfels, Alois, šlechtic, podplukovník 100
Torkar, Blaž 251
Trnka von Laberon, Otakar, svobodný pán 39, 40, 41
Trockij, Lev Davidovič 76, 80
Trubel, Veronika 285
Trygar, Adam 264
Tříska, Jan 123
Tschirsky und Bogendorff, Heinrich von 21
Tuček, Alois 62
Turner, John Kenneth 16
Tusar, Vlastimil 36, 37, 40, 51
Tyszkiewicz, Waldemar, hrabě 263

U

Überegger, Oswald 220
Udržal, František 36, 38, 40, 41, 47, 51, 111
Ujváry, Gábor 196
Ullmann, Hans-Peter 220
Urban, Otto 35

V

Vaculík, Jaroslav 59
Vácha, Dalibor 73
Valenta, Josef 130
Valentin, Christoph 275
Vaněk, Karel 121
Veit, František 115
Velek, Luboš 112, 146
Velgo, Robert 121
Velková, Alice 112
Verdy du Vernois, Julius von, generál pěchoty 185
Verginella, Marta 220, 235, 236, 237, 239
Verstjuk, Vladyslav Fedorovyč 29
Veselý, Jindřich 71
Veselý, Zdeněk 54, 55
Vilém II., německý císař a pruský král 19, 21, 22, 26, 76, 163, 277, 278, 279, 280
Vilém, korunní německý a pruský princ 180, 188, 190
Vining, Margaret 286, 287
Vlasák, Rudolf 73, 76, 77, 79, 80
Vojtíšek, Václav 128
Vokáč, Josef 72
Volarič, voják 226
Volkmann, Hans-Erich 192
Vondrák, Václav 61, 62, 63, 64, 65, 67
Vrabec, Adolf 72
Vrbka, Antonín 139
Vynnyčenko, Volodymyr Kyrylovyč 28, 29, 30

W

Wagenknecht, Christian 281
Walc, praporčík 270
Ward, Robert D. 16
Washington, George 22
Wassilko, Nikolaus Ritter von 152
Weber, Fritz 222, 224, 225, 227
Wedel, Botho hrabě 21
Wegs, J. Robert 157
Weigl, Andreas 285
Weigley, Russell Frank 17
Weinberg, Gerhard Ludwig 169
Weißbrich, Thomas 286
Werstadt, Jaroslav 36, 51, 54
Wesołowski, Janusz 263
Wężyk, Mieczysław, kapitán 265, 267
Wickerhauser, Viktor, kapitán řadové lodi 200, 211, 212, 215
Wierer, Josef 112, 113, 114, 115, 116, 118

Wichliński, Michał 267
Wilcox, Vanda 226, 228
Willke, Helmut 180
Wilson-Smith, Anthony 179
Wilson, Woodrow 10, 11, 12, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 39, 40, 42, 43, 172, 281
Wimmer, Ferdinand von, baron 133
Winter, Jay Murray 169, 236, 276, 280
Winter, Petra 286
Wintersteiner, Werner 240
Wohlgemuthová, Renata 107, 109, 111, 113, 114, 116, 118, 120
Wohlmuther, Cordula 240
Wolf, Hubert 276, 277, 279, 280, 281, 282
Wood, Leonard 10, 15
Woodward, David Reid 17
Wrzosek, Mieczysław 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271
Wynne, Graeme Chamley 183, 189

Z

Ząbek, Wiesław Leszek 263, 265, 268, 270, 271
Zajic, Andreas 285
Zalìznjak, Mykola 26
Zapletal, setník 116, 118
Zasulič, Vera Ivanovna 69
Zatschek, Heinz 302
Ździechowski, Karol 267
Żeligowski, Lucjan, plukovník 265, 267
Zemánková, Michaela 109
Zeynek, Theodor von, plukovník 199
Zezulová, M. 115
Zilynskyj, Bohdan 25, 26, 28, 144, 145, 148
Zimmermann, Arthur 21, 22
Zita Bourbonsko-Parmská, rakouská císařovna, uherská a česká královna atd. 121, 197
Zíval, Jiří 60, 61, 63
Zmrhal, Karel 81
Znamierowski, plukovník 265
Znoj, Milan 40
Zof, Václav Jan 71
Zuber, Terence 186
Zubov, Andrej Borisovič 27, 28, 30
Zwach, Eva 286

Ž

Žipek, Alois 110, 112, 118
Žuk, Andrij 26

RESUMÉ

Americké hnutí za připravenost během první světové války

MANUEL FRANZ

Po vypuknutí první světové války se mnoho Američanů obávalo, že by jejich země mohla být zatažena do evropského konfliktu. Přestože prezident Woodrow Wilson slíbil, že se Spojené státy do krveprolití nezapojí, ozývaly se stále častěji hlasy kritizující vojenskou slabost země. Tyto obavy podnítily vznik tzv. hnutí za připravenost, složeného z reformně smýšlejících politiků, vládních úředníků, důstojníků i rostoucího počtu civilistů, kteří se nadšeně zajímali o vojenské záležitosti. Hnutí prosazovalo odvážný obranný program a jeho požadavky zahrnovaly masivní posílení americké armády a námořnictva a všeobecný vojenský výcvik.

Příspěvek se zabývá historií amerického hnutí za připravenost v letech 1914 až 1920. Osvětluje klíčové události kampaně a zkoumá způsoby, jakými se zastánci připravenosti snažili realizovat svou ambiciózní vizi obrany. Analyzuje jejich vliv na americkou vojenskou politiku a tvrdí, že při přípravě Spojených států na skutečnou válku v roce 1917 byli do značné míry neúspěšní. Zatímco alarmismus v rámci kampaně přispěl k rostoucí válečné hysterii, hnutí za připravenost často nedokázalo realisticky rozpracovat naléhavé otázky národní bezpečnosti.

Klíčová slova: Woodrow Wilson, americká připravenost na první světovou válku

Vstup USA do první světové války, postoj Rakouska-Uherska k němu a jeho příčiny

VÁCLAV HORČIČKA

Kolem vstupu USA do první světové války v roce 1917 panuje stále řada nejasností. Cílem příspěvku je pokusit se pojmenovat jejich méně známé souvislosti, a zejména vyjasnit

stanovisko Rakouska-Uherska k riziku amerického zásahu do konfliktu. Autor se tak soustředí mj. na vylíčení diplomatických vztahů Ústředních mocností se Spojenými státy mezi lety 1916–1917, reakcí vídeňských vládních představitelů v čele s císařem Karlem I. na německé plány rozpoutat neomezenou ponorkovou válku a postoje prezidenta Woodrowa Wilsona k válečnému konfliktu.

Klíčová slova: první světová válka, Ústřední mocnosti, vstup USA do války, diplomatické vztahy, Woodrow Wilson

Revoluce v Rusku a vznik samostatné Ukrajiny

JAN RYCHLÍK

Příspěvek ukáže emancipační snahy Ukrajinců, kteří se – podobně jako Poláci – za první světové války angažovali na straně obou válčících táborů. Únorová revoluce v Rusku jim poskytla možnost získat nejprve autonomii a pak fakticky vlastní stát v rámci teoreticky federalizovaného Ruska. Bolševická revoluce a vystoupení Ruska z války pak byly pobídkou k vyhlášení úplné samostatnosti, která byla uznána jak Ústředními mocnostmi, tak Ruskem. Ovšem, na rozdíl od jiných národů si Ukrajinci dokázali samostatnost udržet jen necelé dva roky.

Klíčová slova: první světová válka, Únorová revoluce v Rusku, Ukrajina, vyhlášení samostatnosti

Prohlášení Českého svazu z 31. ledna 1917

JAN BÍLEK

Příspěvek se věnuje tématu z českých politických dějin. Zabývá se Českým svazem, organizací sjednocených českých poslanců předlitavské říšské rady, a sleduje proměnu postojů této reprezentace v závislosti na vývoji politické situace. Pozornost je soustředěna zejména na svazové prohlášení z 31. ledna a tzv. prorakouský aktivismus. Dále mapuje postoj zahraničního a domácího odboje k tomuto désaveu. Na domácí politiku mělo prohlášení, vynucené bez reciprocity rakouským establishmentem, zásadní dopad. Připravilo půdu pro transformaci postojů hlavní části české občanské politické reprezentace od stávající loajální pozice k očekávání mezinárodního řešení české otázky. Text byl formulován na základě studia vybraných odborných prací a vydaných pramenů. Archeografická edice připojená v příloze využila archivní prameny.

Klíčová slova: první světová válka, rakousko-uherská politika, české politické strany, aktivismus, čs. zahraniční a domácí odboj

České spolky v Rusku v revolucích roku 1917

JAROSLAV VACULÍK

Ruští Češi přivítali únorovou revoluci jako vítězství demokratických principů, ale také jako šanci pro své vlastní národní zájmy. Neměli pochyb, že ruská demokracie podpoří spravedlivé požadavky českého národa. Místo málo početných spolků českých starousedlíků a jejich vzájemných třenic se staly rozhodujícím činitelem zajatci, které revoluce povzbudila k politické aktivitě.

Sociální složení české minority v Rusku nebylo příznivé agitačnímu působení československých komunistů, kteří se většinou rekrutovali z řad zajatců rakousko-uherské armády. Většina příslušníků českých kolonií komunistickou vládu, nastolenou po bolševickém převratu, odmítala.

Klíčová slova: první světová válka, Rusko, únorová revoluce, říjnová revoluce, české spolky v Rusku

Českoslovenští legionáři a ruský revoluční rok 1917

DALIBOR VÁCHA

Příspěvek vychází z dlouhodobé odborné činnosti autora a zabývá se ruským revolučním rokem 1917 a jeho vlivem na hnutí československých legií na Rusi. Pozornost je věnována především pohledu jednotlivých legionářů na různé aspekty ruské revoluční společnosti, jež se pomalu začíná propadat do chaosu a občanské války. Pramennou základnou je jako u většiny autorových prací dobový tisk a pak prameny osobní povahy (deníky, memoáry), z nichž lze vyzdvihnout například díla tzv. legionářské literatury, tedy převážně autobiografické romány, povídky, divadelní hry a poezii.

Klíčová slova: první světová válka, Rusko, únorová revoluce, říjnová revoluce, čs. legionáři, legionářská literatura

C. a k. pěší pluk č. 81 v bitvě u Zborova

RADIM KAPAVÍK

81. pěší pluk rakousko-uherské armády, doplňovaný z odvodního okresu Jihlava, byl v roce 1917 na východní frontě nasazen na severním křídle německé Jižní armády v úseku vsi Koniuchy (dnešní Ukrajina, Tarnopolská oblast). Právě Koniuchy byly hlavním cílem pomocného útoku ruské 11. armády v rámci tzv. Kerenského ofenzivy. Ten je v české historiografii znám především díky tomu, že jeho součástí byl i útok Československé střelecké brigády ruských legií u Zborova několik kilometrů severně od Koniuch. Tento boj u Zborova 2. 7. 1917 byl z celkové perspektivy rozšiřováním průlomu v rakousko-uherských liniích, ke kterému došlo o den dříve u Konjuch. Příspěvek popisuje průběh těchto bojů v pásmu jihlavského 81. pěšího pluku a zajetí téměř celého pluku, kterým boje vyvrcholily.

Klíčová slova: první světová válka, východní fronta, rakousko-uherská armáda, c. a k. pěší pluk č. 81, bitva u Konjuch, bojová činnost.

„Hladové bouře“ v Prostějově v dubnu 1917 – pravda a fikce

PAVEL MAREK

Tzv. hladové bouře dělnic konfekčních závodů v Prostějově, které skončily tragédií v podobě střelby vojska do demonstrujícího davu, jsou označovány za největší protiválečný protest civilního obyvatelstva v českých zemích v roce 1917. Ženy a matky se obávaly dalšího snížení přídělu mouky. Okresní hejtman k jejich uklidnění povolal vojenskou jednotku, která při zásahu 26. dubna zastřelila 23 a těžce zranila 38 demonstrantů. Zatímco marxistická historiografie hledala viníka tragédie v kapitalistickém režimu, nové zkoumání ukazuje na sérii selhání řady jednotlivců a nedomyšlenou agitaci místních radikálních socialistů.

Klíčová slova: první světová válka, hlad, protesty, Prostějov

Nebyla jen Koterovská... Pouliční nepokoje v Plzni v srpnu 1917

KAREL ŘEHÁČEK

V srpnu 1917 propukly v Plzni první masové nepokoje, jejichž příčinou byla zejména stále se zhoršující zásobovací situace ve městě. Náznaky postupné radikalizace Plzeňanů byly sice patrné již delší dobu, ovšem silou protestů byly státní správa i samospráva překvapeny. Pouličních nepokojů 13. a 14. srpna 1917 se zúčastnilo více než dvacet tisíc obyvatel města, především žen a dětí. Během nepokojů byly rabovány obchody a živnostenské provozovny, bylo postiženo přes 170 majitelů či nájemců a škody přesáhly půl druhého milionu korun. Kvůli rozsahu nepokojů četnictvo ani vojsko zprvu nezasahovaly, teprve po částečném přirozeném zklidnění situace přišly na řadu represe v podobě zásahu bezpečnostních složek (zastřelena byla devatenáctiletá Marie Schwarzová) a administrativních nařízení. Nepokoje byly potlačeny, nad Plzní a okolními obcemi bylo vyhlášeno stanné právo, aktivní účastníci rabování byli zatčeni a následně souzeni. Poškození byli alespoň částečně odškodněni a finanční náhrady se nakonec dočkala i rodina jediné oběti srpnových událostí.

Klíčová slova: první světová válka, Rakousko-Uhersko, Plzeň, život v zázemí, Plzeň, pouliční nepokoje

Velká válka na malém městě v roce 1917. Čechy a Morava musily dáti poklady své země, už máme i presidenta a Rakousko pro všecky!

ZBYNĚK STURZ

Příspěvek pojednává o událostech a společenských změnách roku 1917 v zázemí první světové války na příkladu města Znojma a jeho blízkého okolí. Mapuje stěžejní události, fenomény a procesy předposledního válečného roku, v němž byl na pozadí hospodářského vyčerpání znovuobnoven veřejný politický život. Bouřlivá diskuse nad sociálními a

nacionálními tématy rozdělovala společnost a položila základ nekompatibility scénářů ideálního konce války.

Klíčová slova: Znojemsko, válečné hospodářství, Češi a Němci

Uprchlíci ukrajinské národnosti na území Čech a Moravy v roce 1917

ALENA JINDROVÁ

Boje na východní frontě nepolevovaly ani během roku 1917. Strádající země vystavená několikerým konfliktům nebyla ušetřena ani tentokrát. V polovině roku proběhla na východě poslední velká ruská ofenziva pojmenovaná podle ministra války Alexandra Fjodoroviče Kerenského. Příliv uprchlíků z východu na území Čech a Moravy neustával. Uprchlíci ukrajinské národnosti byli umisťováni do uprchlických táborů a do uprchlických obcí. Jako uprchlíci ukrajinské národnosti byli většinou označováni Rusíni a občané řecko-katolického vyznání, kteří přicházeli zejména z oblasti Haliče. Byli tak odlišeni od uprchlíků židovského vyznání a umisťováni na jiná místa. Často byli přemisťováni z jednoho tábora do druhého, a to nejen v rámci Čech a Moravy, ale i dnešního Rakouska. Jejich situace byla neutěšená a mnohdy přímo kritická, v táborech se často šířily epidemie, v archivních materiálech jsou zaznamenány stížnosti na nízké zabezpečení ze strany vlády a úřadů a na lhostejnost k sociálním a náboženským potřebám nešťastných obětí války, mezi nimiž převažovaly ženy a děti. Uprchlíkům ukrajinské národnosti během 1. světové války byla doposud věnována malá pozornost, přestože se jich na našem území nacházely tisíce. Zajímavé dokumenty jsou dochovány především v Moravském zemském archivu v Brně a v regionálních archivech. Příspěvek shrnuje dosavadní výzkum na toto téma, kdy a kam uprchlíci ukrajinské národnosti na naše území přicházeli, jak vypadaly uprchlické tábory a jaká byla sociální a zdravotní situace uprchlíků.

Klíčová slova: první světová válka, Rakousko-Uhersko, Halič, civilní obyvatelstvo, nucená evakuace, nucené přesídlení, uprchlíci, uprchlický tábor

Třetí válečný rok 1917 – ve znamení přibývajících hospodářských obtíží a celkové vyčerpanosti Rakouska-Uherska

ZDENĚK JINDRA

Příspěvek se věnuje problematice rakousko-uherského válečného hospodářství, jež během třetího roku války zaznamenalo oproti předchozímu roku velký propad. Zatímco ještě v první polovině roku se hospodářská situace monarchie nejevila jako zcela bezútěšná a naopak zde v té době vrcholila válečná konjunktura, v jeho druhé polovině, zejména od podzimu se začala celková hospodářská situace habsburské monarchie vyvíjet v čím dál větší a širší míře k horšímu. Pozornost bude zaměřena také na reflexi rakousko-uherské hospodářské situace očima říšskoněmeckého vládního rady dr. Ludwiga von Nordeck zur Rabenau, působícího ve Vídni jako spojka a koordinátor Německého úřadu pro válečnou výživu.

Klíčová slova: první světová válka, Rakousko-Uhersko, hospodářství, německo-rakousko-uherské hospodářské vztahy, zbrojní průmysl, zásobování

Zvuky válečných a občanských bojových front: Proměnlivá role válečné zvukové kulisy v roce 1917

YARON JEAN

Jedním z hlavních změn první světové války bylo rozsáhlé nasazení rychlopalných zbraní na bojišti. Zavedení masivního dělostřelectva, minometů a automatických zbraní všech druhů a typů nejen dramaticky změnilo tvář bitvy, ale nově definovalo způsob, jakým bojující osoby používaly na bojišti své smysly. Téměř bez očního kontaktu a neustále za ohlušujícího hluku výbuchů byl moderní voják nucen spoléhat na své smysly více než kdy jindy, aby přežil v nepřátelském prostředí fronty. Co se však stane, když se tak masivní palebná síla již neomezuje pouze na frontu, ale promění v součást bojiště i civilní oblasti? Dramatické politické a vojenské převraty, které přinesl čtvrtý rok války, hluboce změnily průběh války i charakter válčení. Postupné hroucení imperiálních států a vstup Spojených států amerických do války zvolna změnily průběh války ze starého systému na válku světonázorů a soupeřících pojetí občanství. Tento dramatický posun smazal klasický rozdíl mezi frontou a zázemím a byl následován novými způsoby smyslových vjemů pod palbou. V návaznosti na tuto myšlenkovou linii se příspěvek bude zabývat úlohou válečných zvuků za první světové války a způsobem, jakým v klíčovém roce 1917 smazaly tradiční rozdíl mezi frontou a zázemím. Zaměřením na válečnou zvukovou kulisu a její mnohostranné dopady na vojáky a civilisty se autor snaží ukázat, do jaké míry první světová válka stanovila změnu paradigmatu v kulturním prožívání války a válčení v první polovině dvacátého století.

Klíčová slova: první světová válka, zvuky války, fronta, zázemí, rychlopalné zbraně, občanská válka

Lekce z bojů první světové války: Německá armáda a pružná obrana za bitvy u Arrasu na jaře 1917

CHRISTIAN STACHELBECK

Koncem roku 1916 přešla německá vojska na hlavní frontě na západě do strategické defenzivy. Na základě frontových zkušeností přišlo vrchní velení německé armády s taktikou pružné obrany dovolující volně přesouvat zálohy. Vojáci už neměli být nahuštěni v první linii, ale měli se rozmístit do postavení členěných do hloubi několika kilometrů od fronty. Prubířským kamenem této taktiky se stal britsko-kanadský útok severně a jižně od Arrasu, zahájený 9. dubna 1917. Vzhledem k očividným chybám, jichž se velení dopustilo, a nedostatečné implementaci nových zásad ztratili Němci dominantní výšiny u Vimy. Zároveň skončil pokus Dohody o průlom počátkem května 1917 krvavým nezdarem. Příspěvek ukazuje, jaké ponaučení si německá strana z bojů u Vimy/Arrasu vzala a jak svůj systém pružné obrany zdokonalila pro další defenzivní boje v roce 1917.

Klíčová slova: první světová válka, německá armáda, bitva u Arrasu, taktika

Pád orla: Druhý vyhazov polního maršála Franze Conrada von Hötzendorf v roce 1917

DAVID ADAM LIGETI

Příspěvek shrnuje okolnosti druhého pádu rakousko-uherského náčelníka generálního štábu polního maršála Franze Conrada von Hötzendorf v roce 1917. Conrad (1852–1925) byl náčelníkem generálního štábu v letech 1906–1911 a poté znovu v letech 1912–1917. Byl nejdéle sloužícím náčelníkem štábu ze všech válčících stran. K jeho prvnímu pádu došlo na podzim roku 1911, kdy se ho František Ferdinand rozhodl vyměnit. Rok po smrti Conradova úhlavního nepřítele, ministra zahraničních věcí hraběte Aehrenthala, se však generál do funkce náčelníka generálního štábu triumfálně vrátil.

Nejednoznačné výsledky války zpečetily jeho osud a 1. března 1917 ho nahradil Arthur Arz. Ačkoli se Conradovi podařilo setrvat v armádě a až do léta 1918 zůstal pozoruhodným velitelem, jeho kariéra v podstatě skončila v okamžiku, kdy byl odvolán z funkce náčelníka generálního štábu. Jeho nástupce ho sice nedokázal plně nahradit, ale lépe vyhovoval císaři Karlu I., který chtěl co nejdříve uzavřít mír.

Cílem příspěvku je odpovědět na následující otázky: Které události způsobily konec Conradovy kariéry? Proč se císař Karel rozhodl Conrada odstranit? Čím se vyznačovalo jeho působení ve funkci náčelníka generálního štábu?

Klíčová slova: Franz Conrad von Hötzendorf, náčelník generálního štábu, rakousko-uherská monarchie, Arthur Arz, Karel I.

Smrt velkoadmirála, konec předválečných představ? Proměna názorů na ideální rakousko-uherské loďstvo

KAROLÍNA KALECKÁ

Prvořadým úkolem rakousko-uherského válečného loďstva byla obrana pobřeží, otázkou bylo, jak jej plnit. Zatímco admirálové Haus a Montecuccoli věřili, že rozhodující jsou bitevní lodě, průběh první světové války podle všeho dokazoval, že pro malé námořnictvo tato skutečnost neplatí. Prokázala se hodnota ponorek, efektivita min a torpéd i význam vysoké rychlosti, a i v samotném námořnictvu se ozývaly hlasy žádající zcela upustit od stavby bitevních lodí, které se pro Rakousko-Uhersko zdály být luxusním zbožím. Rozšířené bylo přesvědčení, že velkou cenu by měly bitevní křižníky, jimiž c. a k. válečné námořnictvo nikdy nedisponovalo. S ohledem na skrovné prostředky i válečné zkušenosti bylo podle některých názorů nutné rozloučit se s předválečnými představami, položit důraz na ponorky a rychlá plavidla, a tím výrazně změnit charakter loďstva.

Klíčová slova: první světová válka, rakousko-uherské námořnictvo, válečné loďstvo

Mlhou a sněhem: Válečné zkušenosti z bitvy u Caporetta v bovecké oblasti

JERNEJ KOMAC

Válečná zkušenost představuje v historiografii nové téma výzkumu, který ukazuje válku z pohledu přímých účastníků, a ukazuje tak realitu války z různých stran. V příspěvku se budeme zabývat výzkumem bitvy u Caporetta na Bovecku, kde došlo 24. října 1917 k útoku rakousko-uherského 1. sboru. Válečné zkušenosti uvidíme ve třech různých obdobích, tj. před ofenzivou, během ní a po ní. Komplexnost válečných zkušeností v těchto třech obdobích představím pomocí vzpomínek vojáků a důstojníků, kteří se operace zúčastnili. Uvidíme, že některá témata prožitku jsou vždy přítomna, ale v čase se liší. I když byla ofenziva úspěšná a zatlačila frontu hluboko do italského vnitrozemí, její vliv na morálku neměl mezi vojáky dlouhého trvání.

Klíčová slova: první světová válka, sočská fronta, bitva u Caporetta, vzpomínky vojáků a důstojníků, zážitky z války

Kobarid/Caporetto/Karfreit – jméno, místo, bitva. Význam a odkaz

PETRA TESTEN KOREN– TADEJ KOREN

V roce 2017 se připomínalo sté výročí bitvy u Kobaridu, posledního a rozhodujícího střetnutí na sočské frontě, tedy dvanácté bitvy na Soči. Do paměti účastníků a jejich potomků se vryla magickou silou jako zázrak/porážka u Kobaridu. Jaké stopy zanechala v italském jazykovém prostoru? Co se stalo se vzpomínkou na první světovou válku po roce 1918 (pád Rakousko-Uherska; Pařížská mírová konference 1919; vznik tzv. národních států), po roce 1945 (období po druhé světové válce) a po roce 1989 (rozpad východního bloku)? Jak je vnímán odkaz sočské fronty dnes? Jakou roli v této problematice hraje Pochod míru od Alp k Jadranu, který je úspěšným přeshraničním projektem pod záštitou kobaridské nadace „Pochod míru v sočském regionu“?

Klíčová slova: Kobarid/Caporetto/Karfreit, sočská fronta, jihozápadní fronta, Pochod míru

1917 – Rok následných otřesů pro Slovince v Rakousko-Uhersku

DAMJANA FORTUNAT ČERNILOGAR

V roce 1917 rostla nespokojenost mezi vojskem a civilisty, šířily se protivládní nálady a sílila touha po míru. Slovinci si stále více uvědomovali problémy, které je v rakousko-uherské monarchii trápily. Někteří byli přesvědčeni, že nejlepším řešením by byla její restrukturalizace. Uvažovali o sjednocení Jihoslovanů v rámci monarchie pod habsburskou vládou. Slovinský představitel Anton Korošec jako předseda Jugoslávského klubu přednesl 30. května 1917 ve vídeňském parlamentu Májovou deklaraci. V prohlášení se vyzývalo ke

spojení všech Jihoslovanů v monarchii do samostatného státního útvaru řízeného habsburskou dynastií. Navzdory politickým otřesům pokračovaly v roce 1917 boje na sočské frontě. Po desáté a jedenácté bitvě následovala osudná dvanáctá bitva na Soče, zahájená 24. října průlomem u Tolminu a Bovce. Během čtyř dnů zatlačila rakousko-uherská armáda, posílená německými jednotkami, italskou armádu přes Kobarid, Robič a Furlansko až k řece Piavě. Brzy po průlomu se obyvatelé údolí řeky Soča začali vracet do svých zničených domovů. Zdevastovaná krajina a nebezpečí způsobené nevybuchlou municí sužovaly lidi z regionu ještě mnoho let. A i po sto letech příroda stále vynáší na povrch prostředky a zařízení, které se tehdy používaly k zabíjení.

Klíčová slova: Májová deklarace, sočská fronta, uprchlíci, průlom v Tolminu

Vznik a rozmach I. polského sboru v Rusku v roce 1917

JANUSZ WESOŁOWSKI

Rozpad romanovského státu a armády poskytl Polákům příležitost vytvořit v Rusku vlastní ozbrojené síly. Snahy o rozšíření polských vojenských formací v Rusku vyvíjeli Poláci i Rusové současně a nezávisle na sobě. Tyto snahy zesílily s vypuknutím únorové revoluce. O myšlence vytvoření polských ozbrojených sil se diskutovalo na četných shromážděních a sjezdech. Prvním úspěchem bylo vytvoření I. polského sboru v Rusku pod vedením generála Józefa Dowbora-Muśnického v roce 1917. Sbor vznikl za složitých okolností. Ruská armáda šla od porážky k porážce. Bolševická revoluce uvrhla zemi do anarchie a polská levice v Rusku byla rozhodně proti myšlence vytvořit v Rusku polské jednotky. Nové možnosti se otevřely s vypuknutím Říjnové revoluce. Dříve rozdělené polské politické strany se tváří v tvář bolševické hrozbě sjednotily. Současně docházelo k rozšiřování polských ozbrojených sil do podoby nové armády nezávislé na Rusku.

Klíčová slova: první světová válka, Rusko, Únorová revoluce, Říjnová revoluce, I. polský sbor v Rusku, Józef Dowbor-Muśnicki

Proti „nesmyslnému vraždění“. Mírová iniciativa Benedikta XV. z roku 1917 a papežský nuncius v Německu Eugenio Pacelli

CHRISTOPH VALENTIN

Při třetím výročí začátku první světové války se papež Benedikt XV. obrátil na hlavy válčících států a světovou veřejnost s naléhavou výzvou, aby ukončily „nekonečné vraždění“. Ačkoli nedosáhl cíle, jeho nóta „Dès le début“ z 1. srpna 1917 byla jedním z nejdůležitějších kroků k zahájení mírových jednání během války. Předkládaný příspěvek zkoumá význam této mírové iniciativy pro dějiny války a moderního papežství. Dále sleduje průběh obtížných jednání, která oscilovala mezi nadějí na mír a zklamáním, křesťanskými ideály a politickými zájmy. V neposlední řadě se zabývá jejím dopadem a odkazem.

Klíčová slova: první světová válka, Svatý stolec, mírová jednání, Benedikt XV.

Rok 1917 a snaha muzea rakousko-uherské armády formovat budoucí vzpomínky na válku

STEFAN KURZ

Jelikož se ani masivním ofenzivám jednotlivých mocností nepodařilo dosáhnout cíle, kterým bylo rozhodující vítězství, jež by ukončilo válku v roce 1916, válka se protáhla a v roce 1917 došlo k ještě většímu zintenzivnění válečného úsilí. Zatímco rok 1917 se měl stát v mnoha ohledech přelomovým, nadále se rozšiřovala a zdokonalovala nejen samotná vojenská zařízení, ale také instituce a struktury, které stály na pomezí armády a společnosti a měly zajišťovat podporu válečného úsilí v nejrůznějších společenských sférách. V mnoha válčících státech se k těmto institucím počítala také armádní muzea, která plnila různé úkoly s ohledem na válečnou propagandu a dokumentaci. Tak tomu bylo i v Rakousko-Uhersku. Na začátku války bylo c. a k. Vojenské muzeum ve Vídni, jediné muzeum provozované centrálně pro obě části říše, uzavřeno. Většina jeho zaměstnanců byla přidělena na jiná místa v mobilizované armádě a sám ředitel Wilhelm John byl převelen k c. a k. Válečnému tiskovému stanu, ústřední instituci pro styk s veřejností, kde zřídil sekci výtvarného umění (Kunstgruppe). Teprve v roce 1916 se vrátil do muzea, které dostalo oficiální pověření shromažďovat předměty považované za vhodné k dokumentaci války v pozdější době. To byl počátek systematického a rozsáhlého sbírkového programu. V roce 1917 začal plně fungovat, a představoval tak nejdůležitější z válečných úkolů muzea, které však zahrnovaly mimo jiné také účast na externích výstavách, určených k podpoře válečného snažení. Cílem tohoto příspěvku je podat přehled těchto válečných aktivit instituce, která byla stejnou měrou kulturní i vojenská. Tím bude představen dosud málo zdokumentovaný aspekt dějin první světové války.

Klíčová slova: první světová válka, Rakousko-Uhersko, Císařsko-královské vojenské muzeum, válečná propaganda a dokumentace

SUMMARY

The American Preparedness Movement in World War I

MANUEL FRANZ

After the outbreak of the Great War, many Americans worried that their country might be drawn into the European conflict. Despite President Woodrow Wilson's promise to keep the United States out of the bloodshed, a growing number of voices were heard criticizing the nation's military weakness. These concerns gave rise to the formation of the so-called preparedness movement. Composed of reform-minded politicians, department officials, officers, as well as a growing number of civilians who were enthusiastic about military matters, the movement advocated a bold defence program. Its demands included a massive buildup of the U.S. Army and Navy as well as universal military training.

The paper explores the history of the American preparedness movement between 1914 and 1920. In shedding light on key events in the campaign, it probes the ways in which preparedness proponents aimed to implement their ambitious vision for defence. Analysing their impact on American military policy, it is argued that they were largely unsuccessful in preparing the United States for actual warfare in 1917. While the campaign's alarmism contributed to a growing war hysteria, the preparedness movement frequently failed to elaborate realistically on the pressing issues of national security.

Keywords: First World War, United States, Woodrow Wilson, American Preparedness on World War I

The Entry of the USA into World War I, the Austro-Hungarian Attitude towards It and Its Causes

VÁCLAV HORČIČKA

There are still many uncertainties surrounding the US entry into World War I in 1917. The aim of this paper is to identify the less known contexts, and namely to clarify the position of Austria-Hungary regarding the risk of US intervention in the conflict. The author focuses, among other things, on the portrayal of the Central Powers' diplomatic relations with the United States between 1916 and 1917, the reactions of government officials in Vienna, led by Emperor Charles I of Austria, to German plans to unleash unrestricted submarine warfare, and President Woodrow Wilson's attitude towards the war.

Keywords: WWI, Central Powers, US entry into the war, diplomatic relations, Woodrow Wilson

Revolution in Russia and the Establishment of an Independent Ukraine

JAN RYCHLÍK

The paper shows the emancipation efforts of Ukrainians, who (similarly to the Polish) were involved on the sides of both warring camps during WWI. The February Revolution in Russia provided them with the opportunity to gain first autonomy and then effectively their own state within a theoretically federalised Russia. The Bolshevik Revolution and Russia's withdrawal from the war were an incentive to declare full independence, which was recognised by both the Central Powers and Russia. However, unlike other nations, the Ukrainians were only able to maintain their independence for less than two years.

Keywords: WWI, February Revolution in Russia, Ukraine, declaration of independence

The Czech Union's Declaration on 31 January 1917

JAN BÍLEK

The paper entitled "The Czech Union's Declaration on 31 January 1917" deals with a topic from Czech political history. It concerns the Czech Union, an organisation of united Czech deputies of the Cisleithanian Imperial Council and follows the change of attitudes of this representation depending on the development of the political situation. The focus is particularly on the Union's declaration dated 31 January and so-called pro-Austrian activism. It also surveys the attitudes of both the domestic and foreign resistance in the light of this development. The declaration, enforced without reciprocity by the Austrian establishment, had a major impact on domestic politics. It prepared the grounds for the transformation of

stances taken by the majority of the Czech civil political representation from their original position of loyalty to the expectation of an international solution to the Czech question. The text was formulated based on research of selected academic works and published sources. The Archaeographical edition attached in the appendix was compiled with the use of archival sources.

Keywords: WWI, Austro-Hungarian politics, Czech political parties, activism, Czechoslovak foreign and domestic resistance

Czech Society in Russia in the Revolutions of 1917

JAROSLAV VACULÍK

Russian Czechs welcomed the February Revolution both as a victory of democratic principles and as a chance for their own national interests. They had no doubt that Russian democracy would support the just demands of the Czech nation. Instead of the several numerous groups of old Czech residents with their mutual friction, prisoners of war became the decisive factor, who, encouraged by the revolution, became politically active.

The social composition of the Czech minority in Russia was not favourable to the agitation of Czechoslovak communists, who were mostly recruited from among the ranks of prisoners of the Austro-Hungarian Army. The majority of the Czech colonies rejected the communist government established after the Bolshevik coup.

Keywords: WWI, Russia, February Revolution, October Revolution, Czech societies in Russia

Czechoslovak Legionnaires and the Russian Revolutionary Year of 1917

DALIBOR VÁCHA

The paper is based on the author's long-term professional activities and deals with the Russian revolutionary year 1917 and its influence on the Czechoslovak legion movement in Russia. Most of the focus is placed how individual legionnaires viewed various aspects of Russian revolutionary society, which was slowly beginning to descend into chaos and civil war. The source base is, as in most of the author's publications and papers, the contemporary press and then sources of a personal nature (diaries, memoirs), from among which works of the legionary literature, i.e. mainly autobiographical novels, short stories, plays and poetry, can be highlighted.

Keywords: WWI, Russia, February Revolution, October Revolution, Czechoslovak legionaries, legionary literature

The 81st Infantry Regiment at the Battle of Zborov

RADIM KAPAVÍK

The 81st Infantry Regiment of the Austro-Hungarian Army, replenished from the recruitment district of Jihlava, was deployed in 1917 on the Eastern Front on the northern flank of the German South Army, in a section of the village of Koniuchy (today's Ukraine, Ternopil Oblast). Koniuchy was the main target of the Russian 11th Army Corps auxiliary attack during the Kerensky Offensive. The offensive is widely known in Czech historiography mainly because it included an attack by the Czechoslovak Rifle Brigade of the Russian Legions at Zborov, a few kilometres north of Koniuchy. This battle at Zborov on 2 July 1917 was, from the overall perspective, an extension of the breakthrough in the Austro-Hungarian lines that had occurred a day earlier at Koniuchy. The paper describes the course of these battles in the zone of the 81st Infantry Regiment of Jihlava and the capture of almost the entire regiment, by which the fighting culminated.

Keywords: WWI, Eastern Front, Austro-Hungarian Army, the 81st Infantry Regiment, battle of Koniuchy, combat activity

Hunger Riots in Prostějov of April 1917 – Truth and Fiction

PAVEL MAREK

The hunger riots of female clothing factory workers in Prostějov, which ended in tragedy with the army firing into the crowd of demonstrators, are described as the largest anti-war protest of the civilian population in the Czech lands in 1917. Women and mothers feared a further reduction in flour rationing. To calm them down, the district governor called in a military unit, which shot 23 and seriously wounded 38 demonstrators on 26 April. While Marxist historiography has sought to blame the tragedy on the capitalist regime, new research points to a series of failures by a number of individuals and the ill-conceived agitation of local radical socialists.

Keywords: WWI; hunger; protests; Prostějov

More than Koterovská...Street Riots in Pilsen in August 1917

KAREL ŘEHÁČEK

In August 1917, the first mass riots broke out in Pilsen, caused mainly by the decrease of supplies in the city. Although signs of the gradual radicalisation of Pilsen's citizens had been evident for some time, the strength of the protests took the state and local government by surprise. More than twenty thousand inhabitants of the city, mainly women and children, took part in the street riots of 13 and 14 August 1917. During the riots, shops and business establishments were looted, over 170 owners or tenants were affected, and the damage exceeded 1.5 million crowns. Because of the scale of the riots, the police and the army did not intervene at first, and the riots were quelled due to the actions of the security forces and

administrative regulations only after the situation had calmed down (nineteen-year-old Marie Schwarz was shot dead). The riots were suppressed, martial law was declared over Pilsen and the surrounding villages, and the active participants in the looting were arrested and subsequently tried. The victims were at least partially compensated, and the family of the only victim of the August events eventually received financial compensation.

Keywords: WWI, Austria-Hungary, Pilsen, life in the hinterland, street riots

A Big War in a Small Town in 1917. Bohemia and Moravia had to give up the treasures of their country. Now we have a president and Austria for all!

ZBYNĚK STURZ

The paper deals with the events and societal changes of 1917 on the background of WWI, using Znojmo and its surroundings as an example. It maps the key events, phenomena and processes of the penultimate year of the war, in which public political life was restored against a background of economic exhaustion. The heated debate over social and national issues divided society and laid the basis for making it impossible to find an ideal end to the war.

Keywords: Znojmo region, war economy, Czechs and Germans

Refugees of Ukrainian Nationality in Bohemia and Moravia in 1917

ALENA JINDROVÁ

During 1917, the fighting on the eastern front continued with the same intensity. The suffering country, exposed to several conflicts, was not to be spared this time either. In the middle of 1917, the last major Russian offensive took place in the east, named after the Minister of War, Alexander Fyodorovich Kerensky. The influx of refugees from the East into Bohemia and Moravia continued. Refugees of Ukrainian nationality were placed in refugee camps and refugee villages. Most of the refugees of Ukrainian nationality were Rusyns and followers of the Greek Catholic religion, who came mainly from the region of Galicia. They were distinguished from the Jewish refugees and placed in different locations. They were often moved from one camp to another, not only within Bohemia and Moravia, but also into present-day Austria. Their situation was bleak and often very critical, with epidemics spreading throughout the camps. Archival materials contain records of complaints of too few provisions given by the government and authorities, and indifference to the social and religious needs of the unfortunate victims of the war, among whom women and children predominated. The issue of refugees of Ukrainian nationality during WWI has so far received very little attention, despite the fact that thousands of them were present within the Czech Republic's territory. Interesting documents are preserved mainly in the Moravian Provincial Archive in Brno and in regional archives. The paper summarizes the existing research into this topic, when and where refugees of Ukrainian nationality came to Czech territory, what the refugee camps looked like, and what was the social and health situation of the refugees.

Keywords: WWI, Austria-Hungary, Galicia, civilian population, forced evacuation, forced resettlement, refugees, refugee camp

1917, the Third Year of the War, Marked by Growing Economic Difficulties and the Overall Exhaustion of Austria-Hungary

ZDENĚK JINDRA

This paper deals with the issue of the Austro-Hungarian war economy, which during the third year of the war experienced a steep decline compared to the previous one. While in the first half of the year, the economic situation in the monarchy did not appear to be completely bleak and, on the contrary, the wartime conjuncture was at its peak, during the second half of the year, especially starting in autumn, the overall economic situation of the Habsburg monarchy began to rapidly deteriorate. The author also reflects on the Austro-Hungarian economic situation through the eyes of German Reich Government Councillor Dr. Ludwig von Nordeck zur Rabenau, acting in Vienna as liaison and coordinator of the German War Office of Food.

Keywords: WWI, Austria-Hungary, economy, German-Austro-Hungarian economic relations, arms industry, provision

Sounds of Warfare and Civil Battlefronts: The Shifting Role of Wartime Soundscape in 1917

YARON JEAN

One of the major shifts of the Great War was the large-scale deployment of instruments of rapid fire in the battlefield. The introduction of massive artillery, mortars, and automatic weapons of all sorts and kinds not only dramatically changed the face of battle but redefined the way the combatants used their senses on the battlefield. Almost without any eye contact and constantly under deafening noise of explosions, the modern soldier was forced to rely on his senses more than ever in order to survive the hostile environment of the front. However, what happens when such a massive firepower is no longer restricted to the front but also turns civilian areas into a part of battlegrounds? The dramatic political and military upheavals that were brought by the fourth year of war profoundly changed the course of the war as well as the nature of warfare. The gradual collapse of the imperial states and the entry of the United States to the war gradually turned the tide from a war from the old system to a war between worldviews and competing notions of citizenship. Such a dramatic shift blurred the classic distinction between front and hinterland and was followed by new modes of sensory experience under fire. Continuing this line of thought, the article will address the role of warfare sounds in the First World War and the way they blurred the classic distinction between the front and the hinterland during the pivotal year of 1917. The focus on the soundscape of war and its multiple impacts on soldiers and civilians strives to show to what extent the First

World War set a paradigm shift in the cultural experience of war and warfare during the first half of the twentieth century.

Keywords: First World War, warfare sounds, front, hinterland, rapid-fire weapons, civil war

„Lessons learned“ im Ersten Weltkrieg: Das deutsche Heer und die elastische Verteidigung in der Schlacht bei Arras im Frühjahr 1917

CHRISTIAN STACHELBECK

Ende des Jahres 1916 gingen die deutschen Truppen an der Hauptfront im Westen zur strategischen Defensive über. Mithilfe von Fronterfahrungen entwickelte die Oberste Heeresleitung die Taktik der beweglich mit Reserven geführten elastischen Verteidigung. Dazu sollte die Masse der Truppen nicht mehr in der vorderen Linie stehen, sondern sich in einem mehrere Kilometer tiefen Stellungsraum auflockern. Zur Nagelprobe wurde der am 9. April 1917 begonnene britisch-kanadische Angriff beiderseits Arras. Infolge eklatanter Führungsfehler und einer mangelhaften Umsetzung der neuen Abwehrgrundsätze verloren die Deutschen den beherrschenden Höhenrücken bei Vimy. Gleichwohl endete der alliierte Durchbruchsversuch Anfang Mai 1917 in einem verlustreichen Fehlschlag. Der Beitrag zeigt, wie die deutsche Seite aus den Kämpfen bei Vimy/Arras lernte und dabei ihr System der elastischen Verteidigung für die weiteren Abwehrkämpfe des Jahres 1917 optimierte.

Schlüsselwörter: Erster Weltkrieg, Westfront, Deutsche Armee, Schlacht bei Arras, Taktik

The Fall of the Eagle: The Second Sacking of Field Marshal Franz Conrad von Hötzendorf in 1917

DAVID ADAM LIGETI

The paper summarizes the circumstances of the second fall of the Austro-Hungarian chief of staff, Field Marshal Franz Conrad von Hötzendorf, in 1917. Conrad (1852–1925) was chief of staff from 1906 to 1911, and then again from 1912 to 1917. He was the longest serving chief of staff on either side during the war. His first fall occurred in autumn 1911, when Franz Ferdinand decided to replace him. However, one year after the death of Conrad's bitter enemy, Count Aehrenthal, Secretary of Foreign Affairs, the general triumphantly returned as chief of staff.

The ambiguous results of the war sealed the fate of the field marshal, who was replaced by Arthur Arz on March 1st, 1917. Although Conrad managed to stay in the army, remaining a remarkable commander until summer 1918, his career was doomed to failure from the point he was removed from his position as chief of staff. Although his successor could not fill Conrad's shoes, Arz's personality was better suited to Emperor Charles I, who wanted to make peace as soon as possible.

The aim of the paper is to answer the following questions: Which events caused the end of Conrad's career? Why did Emperor Charles choose to remove Conrad? What distinguished his performance as chief of staff?

Keywords: Franz Conrad von Hötzendorf, chief of staff, Austro-Hungarian Monarchy, Arthur Arz, Charles I.

The Death of the Grand Admiral, the End of Pre-war Fantasies? Changing Views on the Ideal Austro-Hungarian Fleet

KAROLÍNA KALECKÁ

The primary task of the Austro-Hungarian navy was the defend the coast; the question was how to fulfil it. While Admirals Haus and Montecuccoli believed that battleships were decisive, the course of WWI seemed to prove that this was not the case for a small navy. The value of submarines, the effectiveness of mines and torpedoes, and the importance of high speed had been proven, and even within the navy itself there were voices calling for the complete abandonment of battleship construction, which seemed to be a luxury item for Austria-Hungary. There was a widely held belief that battle cruisers, which the Austro-Hungarian Navy had never possessed, would be of great value. In view of the scarce resources and wartime experience, some were of the opinion that it was necessary to part with pre-war ideas, to place emphasis on submarines and fast vessels, and to considerably change the character of the fleet.

Keywords: WWI, Austro-Hungarian Navy, war fleet

Through the Fog and the Snow: The War Experience of the Battle of Caporetto in the Bovec Region

JERNEJ KOMAC

The war experience is a new topic of research in the historiography that shows the war from a point of view of first person and thus shows the reality of war from different sides. In the paper we will research the Battle of Caporetto in the Bovec region, where the attack of the Austro-Hungarian I. Corps took place on 24 October 1917. We will see the war experience in three different periods, i.e. before, during, and after offensive. I will present the complexity of the war experience during these three periods with the help of memoirs of soldiers and officers that were involved in the operation. We will see that some topics of the experience are always present but differ through time. Even though the offensive was successful and pushed the frontline deep into the Italian hinterland, its effect on the soldiers' morale did not last long among soldiers.

Keywords: First World War, Isonzo Front, Battle of Caporetto, memoirs of soldiers and officers, war experience

Kobarid/Caporetto/Karfreit – the Name, the Place, the Battle. Meaning and Legacy

PETRA TESTEN KOREN – TADEJ KOREN

In 2017, the hundredth anniversary of the Battle of Kobarid was commemorated, the last and decisive encounter on the Isonzo Front, i.e. the Twelfth Isonzo Battle. It got imprinted with a mythical force on the memory of the participants and their descendants as a miracle/defeat near Kobarid. What traces has it left in the Italian linguistic tradition? What happened to the memory of the Great War after the years 1918 (the fall of the Austro-Hungarian Empire; Paris Peace Conference of 1919; the formation of the so-called nation states), 1945 (after the Second World War), and 1989/91 (the fall of the Eastern Bloc)? What is happening to the Isonzo Front heritage today? What is the role in this issue of the Walk of Peace from the Alps to the Adriatic, being a successful trans-border project under the auspices of the 'Walks of Peace in the Soča Region' Foundation of Kobarid?

Keywords: Kobarid/Caporetto/Karfreit, Isonzo Front, South-western Front, the Walk of Peace

1917 – A Year of Consequential Upheavals for Slovenes in the Austro-Hungarian Monarchy

DAMJANA FORTUNAT ČERNILOGAR

In 1917, there was a growing discontent between the soldiers and the civilians, anti-government sentiment was spreading, and the desire for peace was becoming stronger. Slovenes were increasingly aware of the problems they had in the Austro-Hungarian Monarchy. Some were convinced that the best solution would be to restructure it. They were thinking of uniting the Southern Slavs within the framework of the monarchy under Habsburg rule. As the head of the Yugoslav Club, the Slovene representative Anton Korošec presented the May Declaration on 30 May 1917 in the Vienna Parliament. In the statement, they called for the union of all Southern Slavs in the monarchy into an independent state body governed by the Habsburg dynasty. Despite the political upheavals, the battles at the Isonzo Front continued in 1917. The Tenth and the Eleventh Battles were followed by the fatal Twelfth Battle of the Isonzo, which began on 24 October with the breakthrough at Tolmin and Bovec. Within four days, the Austro-Hungarian army, fortified by German units, pushed the Italian army through Kobarid, Robič and the Friuli plain, all the way to the river Piave. Soon after the breakthrough, the inhabitants of the Soča/Isonzo Valley began returning to their demolished homes. The devastated landscape and the dangers due to the unexploded explosive devices remained among the people from the region for many years to come. And even after a hundred years, nature still brings to the surface the means and devices used for killing in that time.

Key words: May Declaration, Isonzo Front, refugees, breakthrough at Tolmin

The Origin and Expansion of the I Polish Corps in Russia in 1917

JANUSZ WESOŁOWSKI

The disintegration of the Romanov state and army gave the Poles an opportunity to form their own armed forces in Russia. Efforts to expand Polish military formations in Russia were undertaken by Poles and Russians simultaneously and independently of one another. Those endeavours intensified with the outbreak of the February Revolution. The idea of forming Polish armed forces was discussed at numerous rallies and conventions. The first success was the formation of the I Polish Corps in Russia under General Józef Dowbor-Muśnicki in 1917. The Corps was formed under complicated circumstances. The Russian army was suffering one defeat after another. The Bolshevik revolution had plunged the country into anarchy, the Polish left in Russia were staunchly opposed to the idea of creating a Polish force in Russia. Even greater opportunities opened with the outbreak of the October Revolution. Previously divided, Polish political parties unified in the face of the Bolshevik threat. At the same time, the Polish armed forces were being expanded into a new army independent of Russia.

Keywords: First World War, Russia, February Revolution, October Revolution, I Polish Corps in Russia, Józef Dowbor-Muśnicki

Against the "senseless slaughter". Benedict XV's peace initiative of 1917 and the German nuncio Eugenio Pacelli

CHRISTOPH VALENTIN

On the third anniversary of the beginning of World War I Pope Benedict XV addressed a passionate appeal to the heads of the belligerent states and the world's public admonishing them to end the "endless slaughter". Although it failed, his note "Dès le début" of 1 August 1917 was one of the most important steps to initiate peace negotiations during the war. The present paper examines the importance of the peace initiative for the history of the war and of modern Papacy. Moreover, it traces the course of the difficult negotiations that oscillated between hope for peace and frustration, Christian ideals, and political interests. Last but not least, it discusses its impact and legacy.

Keywords: First World War, Holy See, peace negotiations, Pope Benedict XV

The year 1917 and the struggle of the museum of the Austro-Hungarian army for the future remembrance of the war

STEFAN KURZ

As the enormous offensives, undertaken by all the powers, failed to achieve the aim of a decisive, war ending victory in 1916, the war dragged on and the year 1917 saw an even greater intensification of the war efforts. While 1917 should become a turning point in more than one aspect, not only the military establishments itself but also those institutions and

structures that were at the intersection of military and society and were supposed to ensure the support of the war effort in a wide array of social spheres continued to be enlarged and refined. In many warring states, the army museums counted among these institutions as well, and they performed various tasks in respect of war propaganda and documentation. This was also the case in Austria-Hungary. At the start of the war, the k.u.k. Heeresmuseum in Vienna – the only museum run by the common state of both parts of the empire – was closed for the public. Most of its employees were assigned to other posts in the mobilized army and its director Wilhelm John was transferred to the k.u.k. Kriegspressequartier – the supreme command's unit for public relations – where he set up the section of fine arts (Kunstgruppe). Only in 1916 did the later return to the museum, which now received the official mandate to collect objects considered suitable to document the war in later times. This was the beginning of a systematic and large-scale collection scheme. In 1917, it became fully operational and hence constituted the most important of the museum's occupations during war, which however also included – among others – the participation in external exhibitions, designed to foster support for the war effort. It is the aim of this conference contribution to give an overview of these wartime activities of an institution that was as much a cultural as it was a military one. Thereby some light will be shed on an aspect of the history of World War I that has been little regarded so far.

Keywords: First World War, Austria-Hungary, imperial–royal army museum, war propaganda and documentation

ŽIVOTOPISY SPOLUAUTORŮ

Mgr. Jan Bílek, Ph.D. (*1972)

Archivář, editor a historik. Působí na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové. Zabývá se osobními archivními fondy, archeografií a textologií (novodobá korespondence, úřední dokumenty a literární texty), moderními politickými, kulturními a hospodářskými dějinami. Organizoval několik mezinárodních konferencí, zpracoval na 40 archivních fondů, spolueditoval několik svazků řady *Korespondence T. G. Masaryka*, ukončenou řadu *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně 1940–1945*, publikaci obrazových dokumentů *Druhý exil Edvarda Beneše: fotografie z let 1938–1945* (2016) aj. Nejnověji vydal knihu *Světová premiéra RUR: Čapkovo drama v Hradci Králové* (2023).

Damjana Fortunat Černilogar, MSc. (*1964)

Vystudovala historii a sociologii na Filozofické fakultě Univerzity v Lublani ve Slovinsku. Získala diplom 3. stupně a stala se magistrou historie. V letech 1987–1989 pracovala v Ústavu pro ochranu přírodního a kulturního dědictví Slovinska v Lublani a poté šest let v jeho regionálním oddělení v Nové Gorici. V letech 1995–2000 pracovala v regionálním muzeu Goriški muzej jako kurátorka. Od roku 2000 pracuje v regionálním muzeu Tolminski muzej (Tolminské muzeum). Od roku 2002 do května 2023 byla ředitelkou regionálního muzea Tolminski muzej v Tolminu, kde stále pracuje jako historička.

Ve své profesi se zaměřuje na kulturní dědictví první světové války a regionální historii. Vedla projekt, jehož výsledkem bylo zpracování seznamu padlých rakousko-uherských vojáků v severní části sočské fronty, a vydala následující shrnující publikace: *Tolminsko mostišče* [Tolminské předmostí] (2005) a *Od Krna do Rombona 1915–1917* [Z Krnu na Rombon] (2007). Je autorkou několika odborných a jiných článků a editorkou historických publikací. Je také autorkou několika výstav a katalogů věnovaných období první světové války. Její poslední výstava o pamětním kostele Svatého Ducha v Javorce byla prezentována také v sedmi evropských městech (AT – Vídeň, Villach, IT – Gorizia, CZ – Praha, HR – Rijeka, SI – Idrija, Stična). Za práci na výstavě obdržela cenu Valvasor od Slovinské muzejní asociace. Je také držitelkou Ceny obce Tolmin, udělenou za velký přínos její badatelské práce k uznání a dobrému jménu obce na evropské úrovni. Je také držitelkou ceny ICOM Slovinsko za mezinárodně

uznávaný projekt Javorca. Podílí se na projektech souvisejících s Označením Evropské dědictví (EHL) a v rámci projektu je vedoucí odbornicí na památný kostel v Javorce.

Dr. Manuel Franz (*1989)

Studoval obor historie a politologie na univerzitách v Kielu a San Diegu. Po získání magisterského titulu zahájil doktorské studium a začal přednášet na Univerzitě v Heidelbergu, kde se specializoval na dějiny USA. Během roku 2016 absolvoval výzkumný pobyt v USA jako hostující badatel na Kolumbijské univerzitě v New Yorku. Ve své dizertační práci – obhájené v roce 2019 pod názvem *Preparedness, Paranoia, Patriotism: U.S. Defense Societies and the Quest for Americanism* – se zaměřuje na civilní sféru amerického hnutí pro vojenskou pohotovost v první světové válce. Práce byla publikována na jaře 2021.

Prof. PhDr. Václav Horčička, Ph.D. (*1971)

Působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze jako profesor obecných a světových dějin. Zabývá se dějinami 20. století, zejména dějinami mezinárodních vztahů v období první světové války, a dále dějinami středoevropské aristokracie po roce 1918. Je autorem či spoluautorem několika vědeckých monografií a řady článků v zahraničních i domácích odborných časopisech. Od roku 2023 je ředitelem Ústavu světových dějin FF UK.

Yaron Jean, Ph.D.

Je docentem na katedře historie na Oranim College v izraelském Tivonu. Napsal knihy *Hearing Modern Germany, 1914–1945* (London, Palgrave, Macmillan, 2022) [angl.]; *Noises of Modernity* [heb.] (Tel Aviv, 2011); *Portable Identities: Travel Documents and the Question of Stateless Refugees in Europe between the Two World Wars* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, forthcoming 2024) [angl.]. K jeho dalším pracím o zvuku dále patří: *The Sonic Mindedness of the Great War: Viewing History through Auditory Lenses*. In: Germany in the Loud Twentieth Century. An Introduction. (Ed.) Feiereisen Florence – Hill M. Alexandra (Oxford University Press, 2012); *Silenced Power: Warfare Technology and the Changing Role of Sounds in Twentieth-Century Europe*. Studies in Contemporary History 2011, Vol. 8; *Droning Airplanes and Reversed Memories: The Historiosonic Vocabulary of the Air War Over Europe in the Second World War*. In: Acoustic Memory and the Second World War. (Ed.) Meier R., forward by Aleida Assman (Göttingen/Bristol, Conn., Vandenhoeck & Ruprecht, 2010); *Destruction out of Silence: Non-Diegetic Sounds, Drones and the Natural History of Aerial Warfare*. In: Disasters of Violence, War and Extermisim 1813–2015. (Ed.) Bründel Stephen – Frank Estelmann (Transcript Verlag); *Disruptive Silence: Air Raid Sirens and Holocaust Remembrance in Israel*. Liminatlites. A Journal of Performance Studies 2018, Vol. 14, No. 3.

Prof. PhDr. Zdeněk Jindra, CSc. (1931–2023)

Vyučoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze obecné dějiny novověku. Od roku 1990 působil v Ústavu hospodářských a sociálních dějin, přičemž se specializoval na hospodářský vývoj střední Evropy ve druhé polovině 19. století, zejména na problematiku zbrojních koncernů a dějin bankovnictví, a na první světovou válku. K jeho stěžejním pracím patří *První světová válka* (1984), *Der Rüstungskonzern Fried. Krupp AG 1914–1918* (1986), *Když Krupp byl „dělovým králem“* (2009), německy *Der Bahnbrecher des Stahl u. Eisenbahnzeitalters. Fa Krupp 1811 – 90er Jahre des 19. Jh.* (2013). Své badatelské úsilí

završil Zdeněk Jindra monografií *Střední Evropa ve zbrani 1815–1914. Sto let moderního zbrojního průmyslu v císařském Rakousku, v českých zemích a v Prusku-Německu* (2021). Zemřel dne 30. srpna 2023 ve věku 92 let.

Mgr. Alena Jindrová (*1980)

Historička a kurátorka v Muzeu Vysočiny Havlíčkův Brod, od r. 2023 ředitelka muzea. Dlouhodobě se věnuje historii Židů na Havlíčkobrodsku, publikovala články k tomuto tématu a v letech 2011–2012 spolupracovala s United States Holocaust Memorial Museum na projektu Zločiny proti civilnímu obyvatelstvu během druhé světové války – hledání svědků. Vydané publikace: *Židé na Havlíčkobrodsku* (2008, s Mgr. Michalem Kampem), *Přeškolovací tábor Lípa* (2009).

Mgr. Karolína Kalecká, Ph.D. (*1990)

V roce 2017 získala magisterský titul v oboru historie – obecné dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, později působila mj. ve Státním oblastním archivu v Praze a v Poštovním muzeu. V současné době pracuje jako vedoucí referátu historického fondu v Národní technické knihovně, kde se věnuje výzkumu zaměřenému na historii této instituce. Dále se věnuje námořním dějinám a dějinám Rakousko-Uherska.

Ing. Radim Kapavík (*1985)

Soukromý badatel, předseda spolku Signum belli 1914, který se zabývá výzkumem účasti obyvatel českých zemí v první světové válce a snaží se přispět k uchování vzpomínek a památek na ni. Soustřeďuje se především na propojení terénního a archivního výzkumu a také na využití informačních technologií při zkoumání historie.

Jernej Komac, M.A. (*1988)

V roce 2015 ukončil studium historie na Filozofické fakultě Univerzity v Lublani diplomovou prací *The Municipality of Soča during the First World War*. V roce 2018 završil magisterské studium moderních dějin na téže fakultě prací nazvanou *The Population of the Bovec Region and their Experience of the Great War 1914–1918*. Od roku 2018 je zaměstnán v Archivu Slovinské republiky jako archivář spravující fondy vojenských organizací do druhé světové války a státní správy po první světové válce. Je autorem několika vědeckých i odborných článků a vědecké monografie „*My Heart Breaks With Sorrow": Everyday Life of the Bovec Region Inhabitants During the Great War* (Ljublana 2022). Ve své vědecké práci se zaměřuje především na vojenské dějiny první světové války a dějiny každodennosti.

Tadej Koren, M.A. (*1978)

Magisterské studium historie ukončil na Univerzitě v Lublani (Slovinsko) úspěšnou obhajobou diplomové práce *Historical Memory of the Isonzo Front – The Walk of Peace from Mt. Rombon to the Hill of Mengore*. V letech 2002–2023 pracoval pro nevládní organizaci Nadace Cesta míru v sočském regionu se sídlem v Kobaridu, kde vedl akademické a výzkumné centrum. Je autorem knihy *The Walk of Peace from the Alps to the Adriatic – A Guide along the Isonzo Front* (2015). Od května 2023 je ředitelem Regionálního muzea v Tolminu.

MMag. Stefan Kurz (*1985)

Vystudoval historii a politologii na Vídeňské univerzitě. Jako vyškolený důstojník v záloze pracuje od roku 2013 v Muzeu vojenské historie/Institutu vojenské historie ve Vídni, kde byl mimo jiné spolukurátorem několika výstav. Od roku 2020 je v muzeu odpovědný za výzkum provenience a nyní je zástupcem Muzea vojenské historie/Vojenského historického ústavu v Rakouské komisi pro provenienční výzkum. V současné době zastává pozici vědeckého asistenta ředitele a připravuje doktorskou práci na téma historie c. a k. Muzea vojenské historie za první světové války.

Dr. David Ligeti, Ph.D. (*1983)

V roce 2014 získal doktorský titul na Univerzitě Eötvöse Loránda v Budapešti. Tématem jeho dizertační práce byl poslední náčelník generálního štábu rakousko-uherské armády generálplukovník Arthur Freiherr Arz von Straussenburg (1857–1935). Od roku 2014 pracuje ve Výzkumném ústavu historie VERITAS v Budapešti jako vedoucí vědecký pracovník.

Prof. PhDr. PaedDr. Pavel Marek, Ph.D. (*1949)

Je emeritním profesorem Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se převážně českými dějinami 19. a 20. století se zaměřením na historii politického stranictví, politický katolicismus, kulturní a církevní dějiny. Je autorem řady odborných studií a monografií. V 80. letech 20. století působil jako historik Muzea Prostějovska v Prostějově a po „sametové revoluci" byl krátce i jeho ředitelem.

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. (*1954)

Vystudoval obor národopis – dějepis na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1997 se habilitoval pro obor české dějiny na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, o rok později mu byla udělena vědecká hodnost doktora historických věd pro obor československé dějiny. V roce 2003 byl jmenován řádným profesorem pro obor českých dějin. Zabývá se politickými, hospodářskými a sociálními dějinami střední a východní Evropy a Balkánu. Mezi lety 1991–2018 byl zaměstnán v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky v. v. i. v Praze. Dále od roku 1992 působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde přednáší české a slovenské dějiny, a od roku 2011 také na Fakultě přírodovědné a humanitně-pedagogické Technické univerzity v Liberci. Zde přednáší české a světové dějiny 19. a 20. století. Autor řady monografií – *Češi a Slováci ve 20. století* (3. vyd. 2015), *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989–1992* (2. vyd. 2012) – a syntéz, např. *Dějiny Bulharska* (2. vyd. 2002), *Dějiny Makedonie* (2003), *Dějiny Chorvatska* (2007), *Dějiny Slovinska* (2011), spoluautor publikace *Dějiny Srbska* (2004).

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D. (*1972)

Na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni absolvoval studium českého jazyka a historie. Působil jako pedagog, v roce 2001 složil na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci rigorózum z českých dějin, v roce 2019 ukončil doktorské studium na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové. Od roku 2004 pracuje jako archivář ve Státním oblastním archivu v Plzni, od roku 2021 je jeho ředitelem. Přednáší na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni. Jeho odborný zájem se vztahuje především k dějinám české menšiny v národnostně smíšených oblastech českého západu, k dějinám Plzně

a okolí v letech 1914–1918, k vývoji v Říšské župě Sudety v letech 1938–1945 a k poválečným osudům obyvatelstva německé národnosti na západě Čech.

pplk. Christian Stachelbeck, Ph.D. (*1967)

Od roku 2003 pracuje jako výzkumný pracovník v Centru pro vojenskou historii a sociální vědy ozbrojených sil Spolkové republiky Německo v Postupimi. Nyní je vedoucím projektu Vojenské dějiny do roku 1914. Dříve přednášel vojenskou historii na Armádní důstojnické škole v Drážďanech a v roce 2003 působil jako velitel roty v Afghánistánu (ISAF). V roce 1996 ukončil studium na Univerzitě německých spolkových ozbrojených sil v Hamburku a v roce 2009 získal doktorát na Humboldtově univerzitě v Berlíně. Právě dokončil studii *Wissen und Krieg. Taktisches Lernen des deutschen Heeres 1888 bis 1926*. Mezi jeho publikace patří *Militärische Effektivität im Ersten Weltkrieg. Die 11. Bayerische Infanteriedivision 1915 bis 1918* (2010), editovaný svazek *Materialschlachten 1916. Ereignis, Bedeutung, Erinnerung* (2017) a edice pramenů (spolu s Michaelem Epkenhansem, Gerhardem P. Großem, Markusem Pöhlmannem) *Geheimdienst und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Die Aufzeichnungen von Oberst Walter Nicolai 1914 bis 1918* (2019).

Mgr. Zbyněk Sturz, Ph.D. (*1989)

Vystudoval obor historie na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové, na nějž posléze navázal doktorandským programem české a československé dějiny. Zabývá se primárně transformačními procesy v českých zemích, potažmo střední Evropě, v první čtvrtině 20. století; jmenovitě první světovou válkou, rozpadem Rakousko-Uherska a prvními roky existence Československé republiky, s důrazem na region Znojemska. V ostatních badatelských projektech řešil i sondu do vývoje vlastnických vztahů židovské textilní továrny ve Dvoře Králové nad Labem či dynamiku ekonomické spolupráce v moravsko-rakouském příhraničí bezprostředně po roce 1989. V současnosti působí jako vyučující dějepisu a anglického jazyka na GPOA Znojmo.

Petra Testen Koren, Ph.D. (*1977)

Je výzkumnou pracovnicí Ústavu kulturních dějin Výzkumného centra Slovinské akademie věd a umění a hlavní redaktorkou projektu Nový slovinský biografický lexikon. Podílí se na výzkumném programu (Nové) kulturní dějiny intelektuálního dědictví: Slovinský historický prostor v evropském kontextu i na několika dalších výzkumných projektech. V letech 2014–2017 se účastnila výzkumného projektu Ženy a první světová válka. Ve svém výzkumu se zaměřuje na kulturní dějiny, orální historii, dějiny každodennosti, první světovou válku, dějiny žen, dějiny rodiny a paměti.

Prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (1947–2021)

V roce 1970 absolvoval Univerzitu Palackého v Olomouci (obor historie – ruský jazyk). Od roku 1973 přednášel obecné dějiny 19. a 20. století na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity. Na Filozofické fakultě MU se podrobil rigoróznímu řízení a získal titul PhDr., stal se kandidátem historických věd a obhájil habilitační práci. Profesorské řízení absolvoval na Univerzitě Palackého v Olomouci. Vědecky se zabýval dějinami zahraničních Čechů a Slováků. V letech 2000–2016 zastával funkci vedoucího katedry dějepisu PdF MU, dvě funkční období působil jako předseda akademického senátu PdF MU a člen Rady vysokých škol. Zemřel náhle dne 5. května 2021 ve věku 74 let.

Christoph Valentin, M.A. (*1986)

Vystudoval historii, latinskou filologii a filozofii na Univerzitě v Halle a spolupracoval na projektu *Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929)* na Münsterské univerzitě (www.pacelli-edition.de). Vedle práce na své doktorské dizertaci, zaměřené na vliv mnichovského nuncia Michele Viale Prelà na německý katolicismus v letech 1838–1845, se věnuje dějinám diplomacie, náboženských organizací a vztahu mezi církví a státem v novodobých dějinách. Ve svém výzkumu kombinuje přístupy kulturních a politických dějin.

PhDr. Dalibor Vácha, Ph.D. (*1980)

Absolvent doktorského programu České dějiny na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Publikoval více než dvě desítky odborných nebo popularizačních statí na téma československých legií v Rusku, zajímá se také o širší kontexty moderní vojenské historiografie, zejména anglosaské. V roce 2015 mu vyšla odborná kniha *Bratrstvo: všední a dramatické dni československých legií v Rusku 1914–1918*, v roce 2016 potom pokračování *Ostrovy v bouři: Každodenní život československých legií v ruské občanské válce 1918–1920*. Z odborných prací lze zmínit ještě *Nad mraky o každodenním životě v 311. čs. bombardovací peruti RAF* (2022). V roce 2014 získal Literární cenu Knižního klubu za román Červenobílá o čs. legionářích v Rusku, v roce 2015 vydal román *Hranice* o bojích Čechoslováků na východní frontě v letech 1943–1944 a o rok později román *Cestou*, opět o československých legiích v Rusku. K dalším jeho románům patří *M+B+M* (2021), *Smrt na kůru* (2022) nebo *Vilda* (2023) o čs. boxerovi Vilému Jakšovi, který bojoval za druhé světové války v řadách RAF.

Janusz Wesołowski, Ph.D. (*1976)

Historik a muzeolog. Absolvent Univerzity Marie Curie-Skłodowské v Lublinu. Roku 2006 získal titul Ph.D. v oboru novodobých dějin. Zapojil se do prací na inventarizaci archivu Literárního ústavu „Kultura“ v Paříži. Od roku 2008 pracuje v Muzeu polské armády ve Varšavě. V roce 2013 se stal kurátorem muzejního archivu. Je autorem několika článků o první světové válce a o polské vojenské historii.

Biographies of co-authors

Mgr. Jan Bílek, Ph.D. (*1972)

Archivist, editor and historian. He works at the Faculty of Education, University of Hradec Králové. He researches personal archival collections, archaeography and textology (modern correspondence, official documents and literary texts), modern political, cultural and economic history. He has organised several international conferences, processed over 40 archival collections, co-edited several volumes of the series *Correspondence of T. G. Masaryk*, the complete series *Minutes of Meetings of the Czechoslovak Government in London 1940–1945*, and the publication of pictorial documents entitled *The Second Exile of Edvard Beneš: Photographs from 1938–1945* (2016), *The world premiere of RUR:* Čapek's *Drama in Hradec Králové* (2023) etc.

Damjana Fortunat Černilogar, MSc. (*1964)

She graduated at the Faculty of Arts, University of Ljubljana, Republic of Slovenia, with a degree in History and Sociology. She finished the 3rd degree diploma and became Master in History. From 1987 to 1989, she worked at the Institute for the Protection of the Natural and Cultural Heritage of Slovenia in Ljubljana and then six years at its regional unit in Nova Gorica. From 1995 to 2000, she worked at the regional museum Goriški muzej (1995–2000) as a curator. Since 2000, she has been working in the regional museum Tolminski muzej (Tolmin Museum). From 2002 to May 2023, she has been the director of the regional museum Tolminski muzej in Tolmin, where she still works as a historian.

Within her profession, she focuses on the cultural heritage of the First World War and the regional history. She led a project which resulted in the elaboration of a list of fallen Austro-Hungarian soldiers in the northern part of the Isonzo Front and edited the following summarizing publications: *Tolminsko mostišče* [Tolmin Bridgehead] (2005) and *Od Krna do Rombona 1915–1917* [From Mt. Krn to Mt. Rombon] (2007). She is the author of several scientific and other articles and editor of historical publications. She is also the author of several exhibitions and catalogues devoted to the World War I period. Her last exhibition about the Memorial Church of the Holy Spirit in Javorca was presented also in seven European

cities (AT - Vienna, Villach, IT - Gorizia, CZ - Prague, HR - Rijeka, SI – Idrija, Stična). For her work on the exhibition, she received the Valvasor Award of the Slovenian Museum Association. She is also the recipient of the Tolmin Municipality Award for the great contribution of her research work to the recognition and reputation of the municipality at the European level. She is also the winner of the ICOM Slovenia award for the internationally recognized project Javorca. She participates in projects related to the European Heritage Label (EHL) and is the leading expert on the Memorial Church in Javorca within the project.

Manuel Franz, Ph. D. (*1989)

After studying History and Political Science in Kiel and San Diego, he became a Ph.D. candidate and lecturer at Heidelberg University, specializing in American History. During his 2016 research stay in the USA, he was a Visiting Scholar at Columbia University in New York City. He completed his dissertation, titled *Fight for Americanism. Preparedness-Bewegung und zivile Mobilisierung in den USA 1914–1920*, in 2019. The book focuses on the civilian branch of the American preparedness movement in World War I and was published in early 2021.

Prof. PhDr. Václav Horčička, Ph.D. (*1971)

He is a professor of general and world history at the Faculty of Arts, Charles University in Prague. He specializes in 20th century history, especially the history of international relations during World War I, and the history of Central European aristocracy after 1918. He is the author or co-author of several scientific monographs and numerous articles in foreign and domestic journals. Since 2023, he has been the Director of the Institute of World History at the Faculty of Arts, Charles University.

Yaron Jean, Ph.D.

He is a senior lecturer at the department of history, Oranim College, Tivon, Israel. He is the author of *Hearing Modern Germany, 1914–1945* (London, Palgrave, Mcmillan, 2022) [Eng.]; *Noises of Modernity* [Heb] (Tel Aviv, 2011); *Portable Identities: Travel Documents and the Question of Stateless Refugees in Europe between the Two World Wars* [Eng.] (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, forthcoming 2024). His publications on sound further include: *The Sonic Mindedness of the Great War: Viewing History through Auditory Lenses*. In: Germany in the Loud Twentieth Century. An Introduction. (Ed.) Feiereisen Florence – Hill M. Alexandra (Oxford University Press, 2012); *Silenced Power: Warfare Technology and the Changing Role of Sounds in Twentieth-Century Europe*. Studies in Contemporary History 2011, Vol. 8; *Droning Airplanes and Reversed Memories: The Historiosonic Vocabulary of the Air War Over Europe in the Second World War*. In: Acoustic Memory and the Second World War. (Ed.) Meier R., forward by Aleida Assman (Göttingen/Bristol, Conn., Vandenhoeck & Ruprecht, 2010); *Destruction out of Silence: Non-Diegetic Sounds, Drones and the Natural History of Aerial Warfare*. In: Disasters of Violence, War and Extermisim 1813–2015. (Ed.) Bründel Stephen – Frank Estelmann (Transcript Verlag); *Disruptive Silence: Air Raid Sirens and Holocaust Remembrance in Israel*. Liminatlites. A Journal of Performance Studies 2018, Vol. 14, No. 3.

Prof. PhDr. Zdeněk Jindra, CSc. (1931–2023)

He taught general history of the modern era at the Faculty of Arts, Charles University in Prague. Beginning in 1990, he worked at the Institute of Economic and Social History, specialising in the economic development of Central Europe in the second half of the 19th century, especially on issues of arms factories and the history of banking, and on the First World War. His major works include *The First World War* (1984), *Der Rüstungskonzern Fried. Krupp AG 1914–1918* (1986), *When Krupp was the "Gun King"* (2009), *Der Bahnbrecher des Stahl u. Eisenbahnzeitalters in German. Fa Krupp 1811– 90er Jahre des 19. Jh.* (2013). Zdeněk Jindra completed his research efforts with the monograph *Central Europe in Arms* 1815–1914. *One Hundred Years of Modern Arms Industry in Imperial Austria, the Czech Lands and Prussia-Germany* (2021). He died on 30 August 2023 at the age of 92.

Mgr. Alena Jindrová (*1980)

Historian and curator at the Vysočina Museum Havlíčkův Brod, since 2023 Director of the museum. She has been researching the history of Jews in the Havlíčkův Brod region for a long time, has published articles on this topic, and between 2011 and 2012, she collaborated with the United States Holocaust Memorial Museum on the project titled *Crimes against the Civilian Population during World War II – Searching for Witnesses*. Published work: *Jews in the Havlíčkův Brod Region* (2008, with Mgr. Michal Kamp), *Lípa Retraining Camp* (2009).

Mgr. Karolína Kalecká, Ph.D. (*1990)

In 2017, she was awarded a Master's degree in history – general history at the Faculty of Arts, Charles University in Prague, and later worked at the State Regional Archives in Prague and the Postal Museum. Currently, she is working as the Head of the Historical Collection Department at the National Technical Library, where she is conducting research on the history of this institution. She is also working on maritime history and the history of Austria-Hungary.

Ing. Radim Kapavík (*1985)

Private researcher, chairman of the Signum belli 1914 Association, which researches the participation of the inhabitants of the Czech lands in the First World War and strives to preserve the memories and monuments of the war. He focuses mainly on the connection between field and archival research and also on the use of information technology in researching history.

Jernej Komac, M.A. (*1988)

In 2015, he graduated in history at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana with a thesis entitled *The Municipality of Soča during the First World War*. In 2018, he completed his master's degree in modern history at the same faculty with a thesis entitled *The Population of the Bovec Region and their Experience of the Great War 1914–1918*. Since 2018, he has been employed at the Archives of the Republic of Slovenia as an archivist for the archives of military organizations up to the Second World War and the state administration after the First World War. He is the author of several scientific and professional articles and the scientific monograph „*My Heart Breaks With Sorrow": Everyday Life of the Bovec Region Inhabitants During the Great War* (Ljubljana 2022). His research focuses mainly on the military history of the First World War and the history of everyday life.

Tadej Koren, M.A. (*1978)

He completed his master's degree in History at the University of Ljubljana (Slovenia) with the successful defence of his thesis *Historical Memory of the Isonzo Front – The Walk of Peace from Mt. Rombon to the Hill of Mengore.* Between 2002 and 2023, he worked for the non-governmental organization The Walk of Peace in the Soča Region Foundation headquartered in Kobarid and lead an academic and research centre there. He is the author of the book *The Walk of Peace from the Alps to the Adriatic – A Guide along the Isonzo Front* (2015). Since May 2023, he has been the director of the Tolmin Regional Museum.

MMag. Stefan Kurz (*1985)

He graduated in History and Political Science at the University of Vienna. Being also a trained reserve officer, he has been working at the Museum of Military History/Military History Institute Vienna since 2013, where he has been inter alia co-curator of several exhibitions. Since 2020 he has been responsible for provenance research at the Museum and is now the representative of the Museum of Military History/Military History Institute in the Austrian Commission of Provenance Research. Currently he holds the position of research assistant to the director and is preparing his doctoral thesis on the history of the k. u. k. Heeresmuseum in World War I.

Dr. David Ligeti, Ph.D. (*1983)

He received his doctoral degree from the Eötvös Loránd University in Budapest in 2014. The subject of his dissertation was the last Chief of Staff of the Austro-Hungarian Army Colonel General Arthur Freiherr Arz von Straussenburg (1857–1935). Since 2014 he has been working at the VERITAS Research Institute for History in Budapest as a Senior Research Fellow.

Pavel Marek, Ph.D. (*1949)

He is professor emeritus at the Faculty of Arts, Palacký University in Olomouc. His research interests are mainly Czech history of the 19th and 20th centuries, with a focus on the history of political partyism, political Catholicism, and cultural and ecclesiastical history. He is the author of a number of specialist studies and monographs. In the 1980s, he worked as a historian at the Prostějov Museum, and after the Velvet Revolution he was briefly its director.

Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. (*1954)

He graduated in ethnography – history from the Faculty of Arts, Charles University in Prague. In 1997, he was awarded the degree of associate professor in the field of Czech history at the Faculty of Arts, Charles University in Prague. One year later he was awarded the academic degree of Doctor of Historical Sciences in the field of Czechoslovak history. In 2003, he was appointed full professor of Czech history. He specialises in the political, economic and social history of Central and Eastern Europe and the Balkans. Between 1991 and 2018, he was employed at the Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences in Prague. Since 1992, he has been a lecturer in Czech and Slovak history at the Faculty of Arts, Charles University, and since 2011 at the Faculty of Science, Humanities and Education of the Technical University of Liberec. There, he lectures Czech and world history of the 19th and 20th centuries. He has authored a number of monographs – *Czechs and Slovaks in the 20th Century* (3rd ed. 2015), *The Breakup of Czechoslovakia. Czech-Slovak*

Relations 1989–1992 (2nd ed. 2012); and syntheses, such as *The History of Bulgaria* (2nd ed. 2002), *The History of Macedonia* (2003), *The History of Croatia* (2007), *The History of Slovenia* (2011); and co-authored *The History of Serbia* (2004).

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D. (*1972)

He graduated from the Faculty of Education of the University of West Bohemia in Pilsen with a degree in Czech language and history. He worked as a teacher and in 2001, he passed the rigorosum examination in Czech history at the Faculty of Arts, Palacký University in Olomouc; in 2019, he completed his doctoral studies at the Faculty of Arts, the University of Hradec Králové. Since 2004, he has been working as an archivist at the State Regional Archives in Pilsen and since 2021, he has been its director. He lectures at the Faculty of Education, the University of West Bohemia in Pilsen. His professional interests include the history of the Czech minority in ethnically mixed areas of western Bohemia, the history of Pilsen and its surroundings between 1914 and 1918, the development of Sudetenland between 1938 and 1945, and the post-war fate of the German population in western Bohemia.

Lt Col Christian Stachelbeck, Ph.D. (*1967)

Since 2003, he has been working as a Researcher at the Centre for the Military History and Social Sciences of the Armed Forces of the Federal Republic of Germany in Potsdam. He is now head of the project Military history until 1914. Before that, he lectured on military history at the Army Officer Training School in Dresden, and he served as a Company Commander in Afghanistan (ISAF) in 2003. He completed his studies at the University of the German Federal Armed Forces in Hamburg in 1996 and received his doctoral degree from the Humboldt University of Berlin in 2009. He has just completed his study *Wissen und Krieg. Taktisches Lernen des deutschen Heeres 1888 bis 1926*. His publications include *Militärische Effektivität im Ersten Weltkrieg. Die 11. Bayerische Infanteriedivision 1915 bis 1918* (2010), the edited volume *Materialschlachten 1916. Ereignis, Bedeutung, Erinnerung* (2017) and the source edition (together with Michael Epkenhans, Gerhard P. Groß, Markus Pöhlmann) *Geheimdienst und Propaganda im Ersten Weltkrieg. Die Aufzeichnungen von Oberst Walter Nicolai 1914 bis 1918* (2019).

Mgr. Zbyněk Sturz, Ph.D. (*1989)

He studied history at the Faculty of Arts, the University of Hradec Králové, which he followed up with a Ph.D. in Czech and Czechoslovak history. He is primarily interested in the transformation processes in the Czech lands and in Central Europe during the first quarter of the 20th century, namely World War I, the collapse of the Austro-Hungarian Empire and the first years of the Czechoslovak Republic, with an emphasis on the Znojmo region. In other research projects, he has researched the development of the ownership of the Jewish textile factory in Dvůr Králové nad Labem and the dynamics of economic cooperation in the Moravian-Austrian border region immediately after 1989. He is currently a teacher of history and English at GPOA Znojmo.

Petra Testen Koren, Ph.D. (*1977)

She is a Research Associate at the Institute of Cultural History at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. She is Editor-in-chief of the project *The New Slovenian biographical lexicon.* She is also involved in the research program *The (New)*

Cultural History of Intellectual Heritage: Slovenian Historical Space in Its European Context as well as in several other research projects. Between 2014 and 2017 she participated in the research project *Women and the First World War.* Her research focuses on cultural history, oral history, history of everyday life, the First World War, the history of women and families and memory.

Prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (1947–2021)

In 1970, he graduated from Palacký University in Olomouc (history – Russian language). Beginning in 1973, he lectured general history of the 19th and 20th centuries at the Faculty of Education of the Masaryk University (MU) in Brno. At the Faculty of Arts MU, he passed the rigorosum examination and was awarded the degree of PhDr., obtained the candidacy of historical sciences, and defended his habilitation thesis. He completed his professorship at Palacký University in Olomouc. His scientific interests included the history of Czechs and Slovaks abroad. Between 2000 and 2016, he held the position of Head of the Department of History at the Faculty of Education MU and served two terms as Chairman of the Academic Senate of the Faculty of Education MU and a member of the Council of Universities. He died suddenly on 5 May 2021 at the age of 74.

Christoph Valentin, M.A. (*1986)

He studied History, Latin Philology and Philosophy at the University of Halle and is a collaborator of the Critical Online Edition of the Nuncial Reports of Eugenio Pacelli (1917–1929) at the University of Münster (www.pacelli-edition.de). Apart from his Ph.D. thesis on the influence of Munich nuncio Michele Viale Prelà on German Catholicism between 1838 and 1845, he works on the diplomatic history, the history of religious organizations and the relationship between Church and State in the modern age. In doing so, he combines approaches of cultural and political history.

Dalibor Vácha, Ph.D. (*1980)

Graduate of the Ph.D. programme in Czech History at the Faculty of Arts, the University of South Bohemia in České Budějovice. He has published more than two dozen specialised and popularisation essays on the topic of the Czechoslovak legions in Russia, and is also interested in the broader context of modern military historiography, especially the Anglo-Saxon one. His book *Brotherhood: the Ordinary and Dramatic Days of the Czechoslovak Legions in Russia 1914–1918* was published in 2015, followed by its sequel *Islands in the Storm*: *Everyday Life of the Czechoslovak Legions in the Russian Civil War 1918–1920,* published in 2016. Among his scholarly works, we can also mention *Above the Clouds* exploring everyday life in the 311th Czechoslovak Bomber Squadron of the RAF (2022). In 2014, he won the Book Club Literary Award for his novel *Red and White* about the Czechoslovak Legionnaires in Russia; in 2015, he published the novel *Borders* about the Czechoslovaks fighting on the Eastern Front between 1943 and 1944; and one year later the novel *On the Road Again* about the Czechoslovak Legions in Russia. His other novels include *M+B+M* (2021), *Death on the Choir Loft* (2022), and *Vilda* (2023), about Czechoslovak boxer Vilém Jakš, who fought with the RAF during World War II.

Janusz Wesołowski, Ph.D. (*1976)

Historian and museologist. He is a graduate of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin. In 2006, he earned Ph.D. in Modern History. He participated in inventorying of the archives of the Literary Institute "Kultura" in Paris. Since 2008, he has worked at the Polish Army Museum in Warsaw. In 2013, he became the curator of the Museum Archives. He has authored several articles on World War I and the Polish military history.

OBSAH

ÚVOD 3

INTRODUCTION 5

PANEL 1

The American Preparedness Movement in World War I
MANUEL FRANZ 9

Vstup USA do první světové války, postoj Rakouska-Uherska k němu a jeho příčiny
VÁCLAV HORČIČKA 18

Revoluce v Rusku a vznik samostatné Ukrajiny
JAN RYCHLÍK 25

PANEL 2

Prohlášení Českého svazu z 31. ledna 1917
JAN BÍLEK 35

Přílohy

PANEL 3

České spolky v Rusku v revolucích roku 1917
JAROSLAV VACULÍK 59

Československí legionáři a ruský revoluční rok 1917
DALIBOR VÁCHA 73

C. a k. pěší pluk č. 81 v bitvě u Zborova
RADIM KAPAVÍK 84

PANEL 4

„Hladové bouře“ v Prostějově v dubnu 1917 – pravda a fikce
PAVEL MAREK 107

Nebyla jen Koterovská… Pouliční nepokoje v Plzni v srpnu 1917
KAREL ŘEHÁČEK 124

Velká válka na malém městě v roce 1917. Čechy a Morava musily dáti poklady své země. Už máme i presidenta a Rakousko pro všecky!
ZBYNĚK STURZ 138

Uprchlíci ukrajinské národnosti na území Čech a Moravy za první světové války
ALENA JINDROVÁ 144

Třetí válečný rok 1917 – ve znamení přibývajících hospodářských obtíží a celkové vyčerpanosti Rakouska-Uherska
ZDENĚK JINDRA 154

Panel 5

Sound, Rapid Fire and the Pivotal Year of 1917
YARON JEAN 169

Panel 6

„Lessons learned" im Ersten Weltkrieg: Das deutsche Heer und die elastische Verteidigung in der Schlacht bei Arras im Frühjahr 1917
CHRISTIAN STACHELBECK 179

The Fall of the Eagle: The Second Sacking of Field Marshal Franz Conrad von Hötzendorf in 1917
DAVID LIGETI 193

Smrt velkoadmirála, konec předválečných představ? Proměna názorů na ideální rakousko-uherské loďstvo
KAROLÍNA KALECKÁ 200

Panel 7

Through the Fog and the Snow: The War Experience of the Battle of Caporetto in the Bovec Region
JERNEJ KOMAC 219

Kobarid/Caporetto/Karfreit – the Name, the Place, the Battle. Meaning and Legacy
PETRA TESTEN KOREN, TADEJ KOREN 231

1917 – A Year of Consequential Upheavals for Slovenes in the Austro-Hungarian Monarchy
DAMJANA FORTUNAT ČERNILOGAR 244

Panel 8

The Origin and Expansion of the I Polish Corps in Russia in 1917
JANUSZ WESOŁOWSKI 263

Panel 10

Against the "senseless slaughter"

Benedict XV's peace initiative of 1917 and the German nuncio Eugenio Pacelli
CHRISTOPH VALENTIN 275

Panel 11

Das Jahr 1917 und die Bemühungen des k. u. k. Heeresmuseums um die zukünftige Erinnerung an den Krieg
STEFAN KURZ 285

SEZNAM PRAMENŮ LITERATURY / LIST OF SOURCES AND LITERATURE 303

SEZNAM VYOBRAZENÍ / LIST OF ILLUSTRATIONS 345

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK / LIST OF USED ABBREVIATIONS 347

JMENNÝ REJSTŘÍK / NAME INDEX 351

RESUMÉ 365

SUMMARY 375

ŽIVOTOPISY SPOLUAUTORŮ 387

BIOGRAPHIES OF CO-AUTHORS 393

OBSAH 401

LÉTA DO POLE OKOVANÁ 1914–1918

Svazek IV.

1917 – revoluce ve válce, společnost v revoluci

PETR MATĚJČEK, TOMÁŠ KYKAL A KOLEKTIV

Vydalo Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ Praha
Adresa: Vojenský historický ústav (VHÚ) Praha
U Památníku 2, 130 05 Praha 3
http://www.army.cz
http://www.vhu.cz

Do tisku připravil odbor prezentační a produkční VHÚ Praha
Rooseveltova 23, 161 05 Praha 6

Jazykový redaktor: PhDr. Pavel Křivský, Mgr. Jiří Ohlídal
Jazyková redakce anglických hlavních textů a anglický překlad úvodu: Mgr. Michal Cáp
Výtvarné řešení a zlom: Adéla Zemanová

Dáno do tisku: 2025
Tisk: Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad Dobruška

Kopírovat, překládat a rozmnožovat publikaci bez souhlasu vydavatele je zakázáno.
NEPRODEJNÉ

© Ministerstvo obrany České republiky – VHÚ Praha, 2025
ISBN 978-80-7278-913-9